

проф. д-р Саво Климовски
проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска
доц. д-р Александар Спасеновски

ЕРЕНДУМ

СУВЕРЕНИТЕТ

ИЗБОРИ

ЕВРОПСКА УНИЈА

КОНЗЕРВАТИВИЗАМ

ЛИБЕРАЛИЗАМ

СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИЈА

ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ

проф. д-р Саво Климовски
проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска
доц. д-р Александар Спасеновски

ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ

Скопје, 2016

ИМПРЕСУМ

Наслов:

Политички партии и интересовни групи

Автори:

Саво Климовски, редовен професор во пензија на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Тања Каракамишева-Јовановска, редовен професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Александар Спасеновски, доцент на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Рецензенти:

Ирена Пејиќ, професор на Правниот факултет во Ниш, Република Србија

Славиша Ковачевиќ, професор на Правниот факултет во Ниш, Република Србија

Издавач:

Фондација Конрад Аденауер во Република Македонија
Правен Факултет “Јустинијан Први” Скопје

Координација:

Давор Пашоски
Александар Спасеновски

Лектура:

Ивана Коцевска

Компјутерска подготовка и печат:

Винсент Графика ДОО Скопје

Тираж:

1000 примероци

Книгата може бесплатно да се преземе на:

<http://www.kas.de/mazedonien>

Напомена:

Ставовите изнесени во книгата не се ставови на Фондацијата Конрад Аденауер, туку се лични гледишта на авторите.

Со одлука на Наставно-научниот совет на Правниот факултет „Јустинијан Први“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, на седницата одржана на 29.01.2016 година, заведена под број 02-73/22 од 29.01.2016 година, се одобрува користењето на оваа книга како учебник по предметот Политички партии и интересовни групи.

Сите права се заштитени. Ниту еден дел од овој учебник не може да биде репродуциран или користен во која било форма за умножување, фотокопирање, или чување во информатички системи, без претходна дозвола од авторите.

**Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ „ЈУСТИНИЈАН ПРВИ“ Скопје**

**проф. д-р Саво Климовски
проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска
доц. д-р Александар Спасеновски**

ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ

(второ изменето и дополнето издание)

СОДРЖИНА

Предговор	14
ПРВ ДЕЛ	
ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ПАРТИСКИ СИСТЕМИ (проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска)	19
ГЛАВА 1	
ОСНОВНИ ПРАШАЊА ЗА ПРОУЧУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ	20
1. ПОИМ И НАСТАНУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА	21
2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА	29
2.1. Партиска структура (организација) – основни традиции	33
2.1.1. Модели на партиска организација	39
2.2. Желба за освојување на власта или задржување на власта што е можно подолго време	45
2.2.1. Разлики меѓу поимот власт и поимот владеење	53
2.2.2. Партиско коалицирање и видови коалиции	54
2.3. Идеологијата како елемент во дефиницијата на партијата	62
2.3.1. Видови идеологии	68
2.3.1.1. Либерализам	68
2.3.1.2. Конзервативизам	72
2.3.1.3. Социјализам	77
2.3.1.4. Социјалдемократија	79
2.3.1.5. Национализам	84
2.3.1.6. Други видови идеологии	86
2.3.1.6.1. Анархизам	86
2.3.1.6.2. Фашизам	87
2.3.1.6.3. Феминизам	89
2.3.1.6.4. Екологизам	92
2.3.1.6.5. Фундаментализам	94
2.4. Политичкиот легитимитет и народната поддршка на политичките партии	100
3. ФУНКЦИИ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ	102

ГЛАВА 2	
ИСТОРИСКИ ОСВРТ НА РАЗВОЈОТ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО ОБЕДИНЕТОТО КРАЛСТВО, САД, ФРАНЦИЈА И СОЈУЗНА РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЈА	106
1. ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ПАРТИИТЕ ВО АНГЛИЈА (ОБЕДИНЕТО КРАЛСТВО)	107
2. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО АНГЛИЈА (ОБЕДИНЕТО КРАЛСТВО)	117
2.1. Конзервативна партија	117
2.1.1. Внатрешна организација на Конзервативната партија	119
2.2. Лабуристичка партија	123
2.2.1. Внатрешна организација на Лабуристичката партија	128
2.3. Други партии во Обединетото Кралство	130
3. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО САД	131
3.1. Периоди во историскиот развој на партиите во САД	131
3.2. Организациска структура на американските партии	137
4. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО ФРАНЦИЈА	147
4.1. Историски осврт на развојот на партиите во Франција	147
4.2. Организациска структура на партиите во Франција	152
5. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО СОЈУЗНА РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЈА	153
5.1. Историски осврт на развојот на партиите во Сојузна Република Германија	153
ГЛАВА 3	
ПАРТИСКИ ЛИДЕР И ТЕОРИИ ЗА ЛИДЕРСТВО	164
1. ПОИМ ЗА ПАРТИСКИ ЛИДЕР И ЗА ЛИДЕРСТВО	165
2. СОВРЕМЕНИ ТРЕНДОВИ ВО ПОЛИТИЧКОТО ЛИДЕРСТВО	175
2.1. Неколку значајни теории за лидерството	180
2.1.1. Теоријата на Макс Вебер	180
2.1.2. Теоријата на Џорџ Бурнс	181
2.1.3. Теоријата на Даниел Големан	183
3. ПАРТИСКИ ЛИДЕР И ПАРТИСКО ВЛАДЕЕЊЕ	184

ГЛАВА 4	
ВНАТРЕПАРТИСКИ СУДИРИ И ФРАКЦИИ	192
1. ПОИМ ЗА ВНАТРЕПАРТИСКИ СУДИР	193
2. ФРАКЦИИ	196
2.1. Поим за фракција	196
2.2. Предности и критика на фракциите	201
2.3. Поим за внатрешпартииска демократија	203
ГЛАВА 5	
ВИДОВИ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ПАРТИСКИ СИСТЕМИ	210
1. РАЗЛИЧНИ КРИТЕРИУМИ ЗА ПОДЕЛБА НА ВИДОВИТЕ ПАРТИИ	211
2. ПОИМ И ВИДОВИ НА ПАРТИСКИ СИСТЕМИ	214
2.1. Поим за партиски систем	214
2.2. Поделба на партиските системи	216
2.2.1. Еднопартиски системи	219
2.2.2. Двопартиски системи	221
2.2.3. Повеќепартиски системи	224
2.3. Партиски системи со и без опозиција	226
2.4. Основни партиски семејства	232
ГЛАВА 6	
ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И НА ИЗБОРНИТЕ КАМПАЊИ	234
1. МОДЕЛИ НА ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ	235
2. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ИЗВОРИТЕ ЗА ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И НА ИЗБОРНИТЕ КАМПАЊИ	245
3. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ОГРАНИЧУВАЊАТА ВО ФИНАНСИРАЊЕТО НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И НА ИЗБОРНИТЕ КАМПАЊИ	254
4. ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – ЗАКОНСКИ ОДРЕДБИ	262

ВТОР ДЕЛ
ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
(доц. д-р Александар Спасеновски) **269**

ГЛАВА 1
ЗА ПОЛИТИЧКО-ПАРТИСКОТО ОРГАНИЗИРАЊЕ
ДО СОЗДАВАЊЕТО НА СОЦИЈАЛИСТИЧКА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА **270**

1. **ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ** 271

2. **ЗА ПОЛИТИЧКО-ПАРТИСКОТО ОРГАНИЗИРАЊЕ**
ДО СОЗДАВАЊЕТО НА СОЦИЈАЛИСТИЧКА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 272

ГЛАВА 2
ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ ВО СОЦИЈАЛИСТИЧКА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА **284**

1. **ПЕРИОДИЗАЦИЈА НА ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ**
ВО СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 285

1.1. Карактеристики на политичкиот монизам (прв период) 285

1.2. Транзиција од политички монизам
кон политички плурализам (втор период) 290

1.3. Третиот период на политичкиот плурализам 294

1.3.1. Закон за изменување и дополнување на Законот за
општествените организации и здруженијата на граѓани 295

1.3.2. Амандмани на Уставот на СРМ од 1974 година 304

1.3.3. Закон за избор и за отповикување на пратеници и
на одборници 310

2. **ИДЕОЛОШКО-ПРОГРАМСКИ ПРОФИЛ НА**
ПРВОРЕГИСТРИРАНИТЕ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ 313

2.1. Движење за семакедонска акција–МАОК 315

2.2. Лига за демократија 317

2.3. Партија за демократски просперитет 320

2.4. Странка на Југословените во Македонија 321

2.5. СКМ-Партија за демократска преобразба 323

2.6. ВМРО-Демократска партија за македонско
национално единство 325

ГЛАВА 3	
ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	332
1. ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	333
1.1. Уставна рамка	334
1.2. Законска рамка	337
1.2.1. Дефинирање на поимот политичка партија	340
1.2.2. Начин на основање на политичка партија и потврда на регистрација	342
1.2.3. Постапка за регистрација на политичка партија	345
1.2.4. Престанок на постоење на политичка партија	347
1.2.5. Други прашања поврзани со функционирањето на политичките партии	348
1.2.5.1. Партиски истражувачко-аналитички центри	350

ТРЕТ ДЕЛ	
ИЗБОРИ И ИЗБОРНИ СИСТЕМИ	
(проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска)	353

ГЛАВА 1	
СУВЕРЕНИТЕТ НА ГРАЃАНИТЕ	354
1. ПОИМ И ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА СУВЕРЕНИТЕТОТ	355
2. НАЧИНИ НА ОСТВАРУВАЊЕ НА НАРОДНИОТ СУВЕРЕНИТЕТ	363
3. ОБЛИЦИ НА НЕПОСРЕДНО ОСТВАРУВАЊЕ НА СУВЕРЕНИТЕТОТ НА ГРАЃАНИТЕ (ОБЛИЦИ НА НЕПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА)	366
3.1. Референдум	366
3.2. Граѓанска иницијатива и други облици на непосредно одлучување	371
4. УСТАВНАТА ПОЛОЖБА НА РЕФЕРЕНДУМОТ И ГРАЃАНСКАТА ИНИЦИЈАТИВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	374

ГЛАВА 2	
ОБЛИЦИ НА ПОСРЕДНО ОСТВАРУВАЊЕ НА СУВЕРЕНИТЕТОТ НА ГРАЃАНИТЕ (ОБЛИЦИ НА ПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА)	380
1. ТЕОРИЈА НА ПРЕТСТАВНИШТВО	381
2. ПОИМНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ИЗБОРИТЕ	383

3. РАЗВОЈНА ДИМЕНЗИЈА НА ИЗБОРИТЕ (КРАТКА РЕТРОСПЕКТИВА)	386
3.1. Изборите во античка Грција	388
3.2. Изборите во старовековен Рим	391
3.3. Изборите во средниот век	392
3.4. Изборите во Англија–развојот на територијалното претставништво	393
3.5. Франција–пример на изборен радикализам	396
3.6. Развојот на изборите во САД	398
4. ФУНКЦИИ НА ИЗБОРИТЕ	400

ГЛАВА 3

ОСНОВНИ НАПОМЕНИ ЗА ИЗБОРНИОТ СИСТЕМ 406

1. ИЗБОРЕН СИСТЕМ–ПОИМ И ДЕФИНИЦИЈА	407
2. ИЗБОРЕН СИСТЕМ ВО ПОТЕСНА СМИСЛА НА ЗБОРОТ–КОМПОНЕНТИ И ПОЛИТИЧКИ ИМПЛИКАЦИИ	409
2.1. Мнозински изборни модели (плуралниот изборен модел (First-Past-The-Post-System), изборен модел во два изборни круга и алтернативниот изборен модел)	410
2.1.1. Плурален изборен модел (First-Past-The-Post-System)	410
2.1.2. Изборен модел во два изборни круга и алтернативен изборен модел	417
2.2. Полупропорционални изборни модели (поединечен непренослив глас и паралелни системи)	424
2.3. Пропорционални изборни модели (системи со партиски листи во кои се користат формулата на најголем остаток и највисок просек)	428
2.3.1. Пропорционален изборен модел со најголем остаток (The Largest Remainder System)	435
2.3.2. Пропорционален модел со највисок просек (The Highest Average System)	437
2.4. Мешовити изборни модели (поединечен пренослив глас)	440
3. ИЗБОРЕН СИСТЕМ ВО ПОШИРОКА СМИСЛА	453
3.1. Поим, дефиниција и видови на изборни единици	453
3.2. Изборен праг (прохибитивна изборна клаузула)	456

ГЛАВА 4	
ТЕОРЕТСКИ РЕЛАЦИИ МЕЃУ ИЗБОРНИОТ И ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ	458
1. НЕКОИ ТЕОРЕТСКИ РАЗМИСЛУВАЊА ЗА ОДНОСОТ МЕЃУ ИЗБОРНИТЕ И ПАРТИСКИТЕ СИСТЕМИ	459
1.1. Теоријата на Морис Диверже	459
1.2. Современи теоретски размислувања за односот меѓу изборниот и партискиот систем	465
1.3. Теоретски размислувања за односот меѓу изборниот систем, моделите на демократија и системите на организација на власта	471
2. МЕЃУНАРОДНИ И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ ЗА ИЗБОРИТЕ СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА КОДЕКСОТ НА ВЕНЕЦИЈАНСКАТА КОМИСИЈА ЗА ДОБРИТЕ ПРАКТИКИ ВО ИЗБОРНИТЕ ПРАШАЊА	477
3. ЕВРОПСКО ПРАВО ЗА ИЗБОРИТЕ	487
3.1. Содржина на Кодексот	491
3.2. Услови за примена на принципите	494

ЧЕТВРТИ ДЕЛ	
ЕВРОПСКИТЕ ПАРТИИ И ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ НА ЕУ (проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска)	501

ГЛАВА 1	
ОСНОВНИ НАПОМЕНИ ЗА ЕВРОПСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА	502
1. ЗОШТО ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА?	503
2. КРАТОК ОСВРТ НА ТЕОРИИТЕ ЗА ЕВРОПСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА	507
2.1. Теоријата на федералистите	508
2.2. Теоријата на функционализмот	510
2.3. Теоријата на неофункционализмот	513
2.4. Теоријата на интергаверменталистите	516
2.5. Теоријата на либералниот интергаверментализам	517
2.6. Теоријата на „новиот институционализам“ на рационалниот избор	520
2.7. Теоријата на конструктивизмот	522

3. ЕВРОПСКАТА УНИЈА КАКО ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ „SUI GENERIS“	523
3.1. Европски парламент	529
3.1.1. Историски развој на Европскиот парламент	529
3.1.2. Надлежности и внатрешна организација на Европскиот парламент	533
3.1.3. Промени на положбата на Европскиот парламент со Договорот од Лисабон	542
4. ЕВРОПСКИ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ	552
4.1. Европска народна партија – демохристијани	560
4.2. Партијата на европските социјалисти	563
4.3. Партијата на либералите и демократите за Европа	566
4.4. Европската партија на зелените	569
4.5. Алијанса на европските конзервативци и реформисти	574
4.6. Партија на европската левица	576
4.7. Движење за Европа на слобода и на демократија	577
4.8. Европска демократска партија	579
4.9. Европска слободна алијанса	581
4.10. Европска алијанса за слобода	583
4.11. Алијанса на европските национални движења	583
4.12. Европско христијанско политичко движење	585
4.13. ЕУ демократи	586
5. ЕВРОПСКИ ПОЛИТИЧКИ (ПАРЛАМЕНТАРНИ) ГРУПИ	588
5.1. Историја на политичките групи во Европскиот парламент	588
5.2. Структура на Европскиот парламент според припадноста во политичките групи	592
6. ПАРТИСКИ СИСТЕМ НА ЕУ	599

ПЕТТИ ДЕЛ
ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ
(проф. д-р Саво Климовски) **607**

ГЛАВА 1	
ПОИМНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ИНТЕРЕСОТ	608
1. ДЕФИНИЦИЈА НА ИНТЕРЕСОТ	609
2. КОНЦЕПЦИИ ЗА ИНТЕРЕСОТ ВО ВРЕМЕТО НА КЛАСИЧНИОТ ЛИБЕРАЛИЗАМ	612

3. СОВРЕМЕНИ КОНЦЕПЦИИ ЗА ИНТЕРЕСОТ	615
4. ДРУГИ ТЕОРИИ ЗА ИНТЕРЕСОТ	617
4.1. Теоријата на моќ во локалните заедници	622

ГЛАВА 2

ДЕФИНИРАЊЕ НА ИНТЕРЕСОВНАТА ГРУПА **626**

1. ДЕФИНИЦИЈА НА ИНТЕРЕСОВНАТА ГРУПА	627
2. ВИДОВИ ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ	630
3. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И ИНТЕРЕСОВНИТЕ ГРУПИ	639
4. ИНТЕРЕСОВНО ПРЕТСТАВУВАЊЕ	643
5. ИНТЕРЕСОВНИТЕ ГРУПИ ВО ЕУ	648
5.1. Бизнис интереси во ЕУ	649
5.2. Синдикати, јавни интереси и општествени движења во ЕУ	650
5.3. Територијални (регионални) интереси во ЕУ	653
5.4. Национални интереси и консоцијален договор	656
5.5. Интересовните групи и демократијата	660

РЕЗИМЕ (МК)

ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ	665
--------------------------------------	-----

REYZME (SQ)

PARTITË POLITIKE DHE GRUPET E INTERESIT	668
---	-----

ZUSAMMENFASSUNG (DE)

POLITISCHE PARTEIEN UND INTERESSENGRUPPEN	671
---	-----

SUMMARY (EN)

POLITICAL PARTIES AND INTEREST GROUPS	674
---------------------------------------	-----

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

679

ПРЕДГОВОР

Од појавата на „третиот бран“ на демократизација на политичките системи во почетокот на седумдесетите години од минатиот век, политичките случувања во транзициските, но и во консолидираните демократии во светот имале главен фокус на три основни политички цели: 1. засилување на потребата и условите за одржување слободни, фер и конкуритивни избори на кои е констатирана потребата да учествуваат повеќе политички партии и соодветен број нивни кандидати, 2. изградба и развој на демократизирано цивилно општество засновано на програми за помош на автохтоните и автономни граѓански здруженија и организации во конкретната земја, помагање на граѓанските групи што имаат директна граѓанска поддршка од народот, а поврзано со ова и потребата од дејствување на независни и професионални медиуми, и 3. засилување и подобрување на квалитетот во работата на клучните институции на државата преку охрабрување на процесот на создавање и работа на независно судство и јавно обвинителство, ефикасна законодавна власт, и ефикасна администрација и извршна власт.

Во фокусот на политичката цел во транзициските, и во консолидираните демократии, секако, се наоѓаат и политичките партии и нивната улога во изградбата на условите за развој на модерна и репрезентативна демократија. Во современата политичка теорија постојат различни размислувања за улогата и за функциите на политичките партии во политичкиот систем. Оние теоретичари што ја поддржуваат идејата за партиципативна, директна, делиберативна и силна демократија многу често ги разгледуваат партиите низ призмата на значителен сомнеж, односно врз основите дека граѓаните треба да ги разгледаат проблемите и да ги утврдат приоритетите во рамките на својата заедница на многу порелаксиран начин, без влијанието на „контаминираниите“ партиски интереси, како што велат тие.

Новото гледиште се надоврзува на традиционалното, застапувано, пред сè, од Медисон и од Русо, според кое

партиите треба да се проучуваат како организации со „за-страшувачки интереси“ основани да ја потценат, да ја первертираат или да ја узурпираат волјата на мнозинството. И покрај овие и вакви постојни гледишта, во политичката теорија, сепак, доминираат позитивните размислувања и ставови за неопходноста од постоењето на политичките партии во демократскиот политички систем, како и од потребата нивната активност и работа да се насочува кон усовршување и осовременување на претставничката демократија. Според овие позитивни ставови во теоријата, претставничката демократија денес е незамисливо да постои без политичките партии.

Во таа смисла, се нагласува дека политичките партии во политичките системи остваруваат неколку клучни функции:

1. партиите навистина се неопходност за изградба и одржување на поддршката меѓу широките граѓански коалиции и интересовни групи по однос на избраниот начин и содржината на функционирањето на политичките институции;
2. партиите ги интегрираат различните барања на граѓаните во кохерентните политички програми;
3. партиите ги избираат и обучуваат своите кандидати за претставници во законодавните и во извршните тела на државата;
4. партиите се клучните креатори на новите модели на политичко управување, главни промотори на новите стилови на лидерство и новите вештини во политичкото лидерство;
5. партиите им даваат можности на гласачите за избор на конкретни тимови и политики кои им ги претставуваат на граѓаните, и
6. партиите ги формираат политичките институции и демонстрираат политичка одговорност за спроведувањето на победничките изборни програми.

Факт е дека претставничката демократија е невозможно да постои ако нема повеќепартиски конкурентен сис-

тем, и ако нема конкурентна политичка и партиска понуда дадена во интерес на граѓаните во земјата.

Политичките партии се камен-темелник на демократското општество и на демократската држава. Без нив е навистина тешко, и речиси невозможно да се изврши вистинска политичка мобилизација и интеграција на граѓаните, да се изврши артикулирање на граѓанските интереси, да се формулираат јавните политики, да се регрутираат политичките лидери, и да се организираат клучните политички институции во земјата – парламентот и владата.

Како автори на ова второ изменето и дополнето издание на учебникот „Политички партии и интересовни групи“, навистина се обидовме да ја објасниме суштината на централното место и улога на политичките партии во претставничката демократија. Со обидовме детално да ги елаборираме сите партиски елементи, сите најзначајни развојни моменти во партиското живеење, и секако правилно и фокусирано да ги претставиме идеолошките основи на програмското дејствување на клучните и највлијателните партии во светот.

Едновремено, преку анализата на овие најважни прашања се надеваме дека успеавме да не ги занемариме и останатите клучни сегменти што одат рака под рака со функционирањето на партиските системи – изборите, изборните модели, европскиот парламент и политичките групи, од една, и интересовните групи, од друга страна.

За да се добие вистинска слика за улогата и за значењето на политичките партии во демократскиот политички систем, неопходно е да се објаснат сите елементи врз кои е заснован тој систем, како и улогата и значењето на секој од нив за развојот и овозможувањето на условите претставничката демократија да може успешно да се спроведува во реалноста.

Искрено се надеваме дека овој учебник ќе успее да ги разјасни сите аспекти поврзани со постоењето и рабо-

тата на политичките партии во пракса, но и дека ќе го олесни процесот на нивно изучување од сите агли, теоретски, практични, филозофски, искусвени. Иако учебникот е наменет, пред сè, за студентите од политичките студии организирани во рамките на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, каде во согласност со студиската програма, овој предмет влегува во групата задолжителни предмети на додипломските студии, цениме дека неговата употребна вредност ќе биде далеку поширока.

Учебникот треба да послужи и како основна литература за студентите запишани на мастер студиите по Уставно право на правните студии на Правниот факултет, за изборниот предмет Политички партии и интересовни групи.

Убедени сме дека учебникот ќе најде и далеку поширока употребна вредност од факултетската и од универзитетската. Тој треба да го пронајде своето место како основна алатка во дејствувањето на секоја политичка партија во земјата, а имајќи предвид дека истиот ќе биде преведен и на англиски јазик, учебникот ќе може да се чита и да послужи и како алатка за политичките партии во другите земји.

Неговата основна едукативна цел не го попречува патот за промовирање на пошироката цел, добивање на основно граѓанско четиво во интерес на поширока граѓанска едукација на полето на политичките и правните категории што директно или индиректно се поврзани со политичките партии.

Нашето задоволство ќе биде поголемо ако успееме да ги оствариме сите наведени цели.

На самиот крај, од името на Правниот факултет „Јустинијан Први“ и од наше лично име ја искажуваме нашата благодарност до претставништвото на Фондацијата „Конрад Аденаур“ во Република Македонија за поддршката и за ангажманот при издавањето на овој учебник.

Скопје, 2016

Од авторите

ПРВ ДЕЛ

ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ
И ПАРТИСКИ СИСТЕМИ

ГЛАВА 1

ОСНОВНИ ПРАШАЊА ЗА ПРОУЧУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ

1. ПОИМ И НАСТАНУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА

Своето етимолошко потекло терминот партија го наоѓа во латинскиот збор **pars** – со значење на дел од пошироката целина, и во зборот **partie** – со значење на делба. Терминот партија влегува во употреба во првата половина од 19 век како замена на постојните термини **factio** и **sekta**.¹

Оттука, поимот партија има двојно значење:

1. поимот партија како дел од пошироката целина (од партискиот и од политичкиот систем), и
2. поимот партија како идеолошко-политички и организациски издвоен дел од целината.

Но, поимот партија многу често се поврзува и со англискиот збор **partnership** – со значење соработка, идентификација, како и со зборот **partaking** – со значење одвоеност, или со францускиот глагол **partager** – што значи да се подели.

Поради овие терминолошки разлики, поимот партија може да се објасни и како дел од целината, како нешто што дели и одделува, оддалечува, и како дел што поврзува, што зближува, што идентификува. Се чини дека мо-

¹ Овие два термина биле во употреба сè до крајот на 17 век со кои се означувале верските поделби. Терминот **factio** во времето на стариот Рим го вовеле браќата Грах со цел со него да ја означат групата аристократи кои го контролирале римскиот Сенат. Гај Грах со овој термин ги означувал своите непријатели. И Цицерон во своето дело „Република“, со терминот **factio** ги означувал грчките олигарси. Со оглед на негативната вредносна конотација која го следи овој термин уште во периодот на стариот Рим, кон крајот на 18 и првата половина на 19 век, истиот е заменет со терминот партија за означување на формата, обликот на политичкото организирање на граѓаните и имплицитно напуштање на негативниот став кон облиците на организирање во стариот век. Види: **Sartori, G (1976). Parties and Party Systems: A Framework for Analysis, Cambridge University Press, Cambridge, (стр. 3-13).**

И Блондел сметал дека партиите настанале во Рим, пред крајот на Републиката, и дека браќата Грах биле можеби првите партиски лидери со конкретна народна поддршка. Со пропаѓањето на Републиката, партиите исчезнале за повторно да се појават во периодот на ренесансата во Италија.

дерниот поим на партијата го има предвид и моментот на поделба на граѓаните од идеолошки, вредносен, но и политичко-програмски аспект, и моментот на поврзување, зближување, соработка, размена и идентификација.

Современиот поим на партијата има за цел да ги претстави и да ги објасни не само елементите што ги оддалечуваат граѓаните едни од други поради различната партиска припадност, туку и оние што ги поврзуваат, зближуваат, што ги доведуваат во состојба на партнерство и соработка. Така, на пример, за **Нојман** терминот партија истовремено значи и идентификација со група приврзаници, нивна соработка во рамките на посебната организација, но и разликување од другите групи и организации.

Првите политички партии во современа смисла на зборот се формирани во САД и во Англија, кон крајот на 18 век, како резултат на, како што вели Морис Диверже, две основни причини:

- 1. проширување на општото избирачко право, и**
- 2. развој на парламентот**

Според оваа т.н. „општа шема на настанување на партиите“ на Морис Диверже, **партиите се формирани на два начина:**

1. Парламентарен начин, кој е познат по спојувањето, поврзувањето на „парламентарните групи“, настанати од самите пратеници, и „изборните комитети“, формирани од граѓаните со цел да влијаат на изборниот процес. Целта на ваквото поврзување била двојна – повторен избор на актуелните пратеници во парламентот и можноста на граѓаните-избирачи да влијаат врз активностите на избраните пратеници. Американските партии настанале токму од групите на парламентарните приврзаници на Џеферсон и на Хамилтон.

Но, не сите партии во светот имаат парламентарно потекло. Така, на пример, во САД, Народната, Прохибиционата, Социјалистичката и другите партии настанале како резултат на дејствувањето на бројните здруженија и граѓански организации надвор од парламентот со цел промоција на своите интереси.

2. Токму затоа е важен да се потенцира и вториот начин на формирање на партиите, познат како вонпарламентарен, каде партиите се формираат како инструмент на влијание на различните интересовни групи (синдикати, цркви, стопански комори, аграрни здруженија и слично). На ваков начин настанале социјалистичките партии во западноевропските земји, Лабуристичката партија во Обединетото Кралство, земјоделските, демохристијанските партии итн.

Значи, втор основ или извор на партиите се работничките движења. Така настанала Лабуристичката партија во Англија, кога работничкото движење добило политички идентитет да се бори за освојување на политичката власт. Третиот начин на настанување на партиите е преку националослободителните движења, како што е примерот со Конгресната партија во Индија. И на крај, причините за основање на партиите можат да бидат од идеолошки карактер, односно од борбата за реализирање на одредени цели. Така, на пример, настанале марксистичките, односно комунистичките партии.

Се смета дека токму начинот на кој се создадени партиите остава силен печат на нивното натамошно дејствување. На пример, партиите формирани на вонпарламентарен начин во однос на партиите формирани на парламентарен начин се најчесто поцентрализирани, дисциплинирани, идеолошки покохерентни и во нив е помало влијанието на парламентарните групи.

Голем број политички партии настанале и во држави кои немале парламентарни институции, поради што се чини дека оваа „општа шема“ на Диверже е претесно сфаќање кое мора да се релативизира во значењето.

Значително пошироко е сфаќањето за настанување на партиите што го застапувале Ла Паломбара и Вајнер, а кој факт е во директна корелација со настанувањето на кризите на системот поврзани со: легитимацијата, интеграцијата и партиципацијата.

1. Кризата на легитимацијата на системот се поврзува со првата криза што монархот ја имал во однос на либералните сили во општеството. Отстапките на кралот и на монархијата пред налетот на либералните барања беа првите основи на кризата на легитимација на кои почива **првата поделба на политичките партии –на конзервативни и на либерални.** Конзервативните партии ја бранеле силата и моќта на монархот, ја легитимирале неговата власт и надлежностите кои ги имал, наспроти либералните партии кои ја делегитимирале моќта и власта на кралот и неговите приврзаници, кои инсистирале на целосно ослободување од монархистичките стеги и притисоци и либерализирање на односите меѓу државата и власта, од една, и граѓаните, од друга страна. Исто така, до оваа криза дошло и во економски неразвиените земји во светот (посебно во Африка и Латинска Америка) во втората половина на 20 век, кога народноослободителните движења ја истакнале потребата од елиминирање на колонијалната власт.

2. Кризата на интеграција настанува со распаѓањето на големите и моќни империи и со појавата и организирањето на првите национални држави во светот. Како резултат на кризата на империјалистичката интеграција и појавата на бројни нови национални и суверени држави, настанале и првите национални и националистички по-

литички партии. Така, во втората половина на 19 век се формирани првите партии во Италија, Австрија, Белгија, Германија и други земји.

3. Кризата на партиципација ја поттикнува појавата на првите работнички партии како резултат на незадоволството на работниците од нивното влијание во процесот на одлучување во компаниите каде работеле, но и поради незадоволството што го имале работниците поради малото учество во пошироките општествени процеси на одлучување. Оваа криза ги создаде првите работнички партии, но, исто така, и првите партии на маргинализираните групи кои до тогаш биле поттиснати од буржоаските сили.

Се смета дека споменатите три кризи во системот дејствуваат како катализатор на процесот на настанување на одредени партии, и во согласност со останатите процеси на модернизирање на партиските системи.

Ослободувањето на општеството од феудалните стеги, како и развојот на човековите слободи и права, а, пред сè, на избирачкото право, се важен предуслов за настанувањето на современите партии во светот.²

Денес е тешко да се замисли дека е можно да постои современа држава без политички партии. **Можат да се набројат десетина држави во светот во кои никогаш не**

² Така, во Англија, проширувањето на избирачкото право започнува со донесувањето на Реформскиот изборен акт во 1832 година, во Австрија во 1867 и 1884 година, во Франција во 1848 година, во Германија во 1867, иако надлежностите на парламентот во оваа земја биле многу мали во однос на правата на владетелот, во Белгија во 1893 година итн. Избирачкото право како основа на системот на граѓанската, парламентарната демократија, на почетокот на 19 век било исклучително тесно поставено. Така, на пример, во Франција, пред реформите, статус на избирач имале само 3%-5% од полнолетните граѓани, додека во САД, пред изборната реформа, на избори учествувале само околу 40.000 избирачи. Има автори кои сметаат дека партиите се „дете на индустриската револуција“ и дека токму индустријализацијата ги поттикнала граѓаните за помасовно здружување во политички партии. Види: **Daadler, H. (1966), Parties, Elites and Political Development, Political Parties and Political Development, Eds. La Palombara, M. Weiner, Princeton University Press, Princeton, (стр.52).**

биле организирани политички партии: Кувајт, Малдиви, Катар, Саудиска Арабија, Тонго, Обединетите Арапски Емирати, Оман, Западна Самоа, Јемен и Арапската Република.

Во историјата постоеле и **примери на земји во кои партиите биле забранети легално да дејствуваат.** Партиските активности биле раководени и спроведувани од одредени воени структури или од авторитарни водачи на кои не им биле потребни партиите.

И во политичката теорија, постоеле автори кои гледале со голема доза на недоверба кон партиите. На пример, Жан Жак Русо сметал дека „општата волја“ не смеела да биде препуштена на одделните интереси на партиите. И креаторот на американскиот устав, Џ. Медисон го имал истото мислење. Според него, партиите секогаш го ставаат сопствениот интерес пред заедничкото добро на граѓаните и на државата. Во секоја партија поединечниот интерес се храни од ресурсите на заедницата. Збирот на одделните интереси во партијата најчесто се наметнува над општите интереси на граѓаните, поради што, како што сметаат теоретичарите, критичари на партиите, на партиите не може да им се дава доверба. Тие мошне лесно се наметнуваат во државата и државата станува нивен плен.

Во САД постоела долготрајна недоверба кон партиите изразена во форма на антипартиски чувства евидентни од самото создавање на федерацијата. Во времето на овој т.н. „антипартизам“ постоеле манифестни реакции во насока на ограничување на партиските активности. На пример, на почетокот на 20 век прогресивните реформисти во многу американски федерални држави се залагале за донесување закони со кои би им се забранило учеството на партиите на локалните избори. Со овие решенија партиите немало целосно да бидат отстранети од изборниот процес, но, сепак, ќе се редуцирало нивното влијание барем

на локално ниво. Сепак, модерната американска теорија постепено успеала да изврши влијание врз процесот на разградување на процесот на антипартизам, бидејќи токму модерната американска демократија се гради врз легитимноста на интересите и посебностите. Оттука, сосема е нормално што партиите во американскиот систем се сметаат за неизбежен сегмент.

Се верува дека демократијата е задолжително облик на политичко владеење во држава со политички партии. Честопати политичките партии се уставна категорија. Така, на пример, во член 49 од **Уставот на Италија од 1947 година, на политичките партии им се признава значајна улога во „детерминирањето на националната политика“.**

И **Уставот на Шпанија од 1978 година** ги дефинира партиите како составен дел на системот, исто како и **Уставот на Шведска, кој ја декларира големата улога на партиите во обликувањето на демократската волја на државата.** Дефинирани на овој начин, партиите се разликуваат од интересовните групи (или групите за притисок), како и од социјалните (општествените) движења. Од интересовните групи партиите се разликуваат по тоа што првите немаат за цел освојување на власта, ниту учество во власта, туку тие и дејствуваат на власта на индиректен, надворешен начин преку испорачување на своите барања до партиите и влијание врз партиските политики преку своите интереси.

Многу е потешко да се направи разлика меѓу партија и социјално (општествено) движење. Таа, сепак, може да се најде во ширината на социјалната основа на вклученост, како и во начинот на внатрешното организирање.

Вообичаено за движењата е да немаат силна формална внатрешна организираност како што ја имаат партиите. **Под поимот општествено движење се подразбира**

посебен облик на колективно однесување во кој мотивот за дејствување во голема мера потекнува од ставовите и желбите на членовите.

Тие, по правило, имаат послаба организациска структура од партиите, бидејќи суштината на постоењето на движењето се наоѓа во посветеноста на идеите и нивното реализирање преку општествениот активизам, а не во формалното членство и организациската структура. И самиот назив движење асоцира на организациски облик кој е во состојба на постојано движење, а не во статична состојба, не во состојба на мирување.

За разлика од спонтаните акции (демонстрации, востанија и сл.), **општествените движења имаат плански насочени и целно поставени активности.** Нивниот натамошен развој и дејствување не ја исклучува можноста од формирање политичка партија. Но, основната разлика меѓу партиите и општествените движења се бара во тоа што првите имаат, додека вторите немаат внатрешна организација. За движењата е карактеристично тоа што стотици илјади, па дури и милиони луѓе дејствуваат во иста насока и кога не се членови на партии, на синдикати или на други организации. Нивното дејствување може да се објасни со тоа што членовите на движењата прифаќаат исти интегративни идеи и вредности како нивен „цемент“.

Фактот што огромен број луѓе дејствуваат во иста насока без никаква организациска поврзаност и хиерархиски односи ја чинат исконската сила на движењата. Додека партиите најчесто се распаѓаат кога ќе дојде до уништување на виталниот центар (раководството), кај движењето тоа е невозможно токму поради неговата дифузност. Движењето се карактеризира со голема виталност кога се бори за остварување на своите цели. Тоа ја продолжува својата акција со несмален интензитет, без оглед на загубите што ги претрпува во реалноста. Внатре во социјал-

ното движење најчесто постои мрежа од институции и од организации (партии, синдикати и др.) кои имаат за цел да влијаат врз ориентацијата на движењето.

2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА

Во политичката теорија постојат **бројни и различни дефиниции за политичките партии.**

Во современата теорија, **партијата најопшто се дефинира како тим на луѓе, тим на политичари чијашто најважна цел на организирање е да ја освојат власта.** Овој тим дава ветувања до граѓаните со цел добивање на нивната доверба која им е најважна за освојување на власта. При тоа, важно е да се потенцира дека граѓаните ја поддржуваат или не ја поддржуваат програмата на тимот, а не на индивидуалците во тимот. Токму затоа се вели дека **партијата е колективна форма на организираност на граѓаните кои имаат политички амбиции и цели.**

Во американската политичка теорија, многу често, политичките партии се дефинираат како **коалиција на интересовни групи и на активисти кои имаат за цел да ја освојат власта и да ги остварат своите интереси преку власта** – почнувајќи од најличните, материјални интереси, па сè до интересите поврзани со националните цели и идеолошко поставените задачи. Коалицијата на овие интересовно-политички групи развива агенда, создава програма со заемно прифатливи политики, прифаќа кандидати за вршење на политичките функции кои демонстрираат најсилна приврзаност за партиските политики и работи на терен овие кандидати да ги освојат изборите. Во овој групно-центристички поглед на партиите, кандидатите, ако се избрани соодветно, имаат клучна цел да ја промовираат партиската програма и да ги спроведат на дело партиските политики. Повеќето студии кои ги про-

учуваат партиите сметаат дека гласачите можат најдобро да проценат која партија им го нуди она што тие најмногу го посакуваат, поради што секоја партија мора да се труди да го следи (не)задоволството на гласачите од работата на партијата на терен.³

Но, постојат и такви размислувања кои сметаат дека партиите не се големи пријатели на народниот суверенитет. Според нив, партиите главно креираат свои агенди и програми и ги „принудуваат“ гласачите да ги прифатат и да им се придружат во изборниот натпревар. Ако во средината на 20 век во американските книги за политичките партии главно преовладуваше размислувањето дека централна улога во партиите играат интересовните групи како „сиров материјал за политиката“,⁴ веќе во 21 век размислувањата радикално се променија. Партиите се проучуваат посебно од интересовните групи, преку одделните партиски обележја и како доминантен сегмент на законодавната и извршната власт во една земја.

Така, според **Бенџамин Дизраели**, „партијата е организација со организирано мислење“, според **Чарлс Чоп**, „партијата е организациска целина на оние граѓани кои делат исти размислувања за државата“, според **Жан Пол Сартр**, „партијата е средство да се дојде до власта. Целта е секогаш една: власта“.

Рајнер-Олаф Шулце ја дефинира „партијата како политичка група на граѓани, кои се истомисленици, и кои имаат за цел спроведување на заедничките политики во системот“, додека **Бесон** смета дека „партиите се слободни граѓански организации кои даваат програмски предлози за

³ Види: **Adams, James, Samuel Merrill, and Bernard Grofman (2005), A Unified Theory of Party Competition, Cambridge: Cambridge University Press**, како и во: **Aldrich, John H. (1995), Why Parties?, Chicago: University of Chicago Press**, **Aldrich, John H. (2011), Why Parties? A Second Look, Chicago: University of Chicago Press**.

⁴ Види: **Schattschneider, E.E. (1942), Party Government, Westport, CT: Greenwood Press, Chapter 2**.

решавање на проблемите во земјата, кои утврдуваат кандидати за парламентарци и други кандидати за владини јавни служби, со цел реализирање на својата програма“.

Едмунд Бурке, пак, смета дека „политичката партија е организација во која граѓаните се обединуваат со цел да ги остварат националните интереси врз основа на принципите прифатливи за сите“. Модерното сфаќање за партијата, кое за прв пат е артикулирано од **Јозеф Шумпетер во неговото дело „Капитализам, социјализам и демократија“**, смета дека „партијата е група на членови кои синхронизирано дејствуваат со цел, преку конкурентска битка, да ја освојат власта“. Токму Шумпетер го разгледал степенот до кој изборниот натпревар ги раководи активностите на политичарите и на партиите. „Она што бизнисмените не можат да го разберат е дека на ист начин како што тие се однесуваат кон нафтата, политичарите се однесуваат кон гласовите“.

Спротивно на Бурке, кој сметал дека различни партии не можат да усвојуваат исти политички програми и платформи на дејствување, Шумпетер верувал дека тоа е можно и дека тоа многу често се случува. Од друга страна, Ентони Даунс консеквентно ги поврзал овие размислувања и наметнал став дека разликата во партиските програми и платформи на дејствување меѓу партиите е логична последица од притисоците на изборниот натпревар на партиите⁵. Оттука, водечките современи теории за партиите ја продолжуваат и ја доразвиваат оваа интелектуална традиција. Партиите, и самите политичари кои ги водат, вршат една многу значајна работа – се натпреваруваат да ги освојат политичките позиции и функции во системот.

Интересно е што и европско континенталните теоретичари ја прифаќаат оваа поврзаност на партиите со изборниот натпревар, иако тие мошне детаљно ги проучу-

⁵ Види: **Downs, Anthony (1957), An Economic Theory of Democracy, New York: Harper and Row.**

ваат и останатите организациски активности значајни за работата на партиите. Така, на пример, **во германскиот Закон за политичките партии, тие се дефинирани како „здруженија на граѓани, кои трајно или во подолг временски период влијаат врз формирањето на политичката волја**, кои ги претставуваат интересите на народот, и кои според нивната поставеност во системот, нивната големина и цврстина на организацијата, како и според бројот на членовите можат да понудат доволно гаранција за сериозноста на поставените цели...“⁶

Табела бр. 1: Други дефиниции за политичката партија⁷

Дејвид Хјум	„Партиите се групи на луѓе кои се поврзуваат лично, на (1741) пријателска основа или заради одредени интереси.“
Едмунд Бурке	„Партијата е организација во која луѓето се поврзуваат заради (1770) одредени национални интереси, во согласност со конкретни принципи кои се почитувани од нив.“
Валтер Беџхот	„Партијата е суштината на парламентот: никогаш немало избори (1889) без политички партии.“
Макс Вебер	„Партиите живеат во домот на моќта и на власта“. Нивните (1922) активности се насочени кон стварување на општествената моќ, да влијаат на заедничката акција во системот.“

⁶ Види во **германскиот Закон за политичките партии, чл. 2, став 1 од 1967 година**. И во **Уставот на Сојузна Република Германија, во член 21**, стои дека партиите учествуваат во креирањето на политичката волја на народот. Тие треба да бидат основани како доброволни организации, а нивната внатрешна организираност мора да биде во согласност со демократските принципи. Тие мора транспарентно и јавно да го прикажуваат својот имот и изворите на своето финансирање, како и употребата на финансиските средства. Онаа партија, која од која било причина, цел или однесување сака да го потцени, или сака да го укине слободно воспоставениот демократски поредок, или да го загрози постоењето на Сојузна Република Германија, ќе се смета за противуставна. Сојузниот Уставен суд ќе постапува во случај на констатирана противуставност.“

⁷ Види: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>. Види: **Caramani, Daniele editor (2014), Comparative Politics Third Edition, Oxford University Press, (стр. 201).**

Современата политичка партија најопшто се дефинира како **доброволна, релативно трајна, политичка организација која има за цел да ја освои власта, или ако власта е освоена да ја задржи што е можно подолго време.**

Политичката партија е **релативно трајна, доброволна политичка организација, инспирирана од одредена идеологија врз која ја заснова политичката програма и целите на своето дејствување, која има за цел, самостојно или во коалиција со други партии, да ја освои власта, или да ја задржи што е можно подолго време во интерес на своите членови, симпатизери и граѓански поддржувачи.**

Оттука, според авторот Џозеф ла Паломбара, модерната дефиниција на политичката партија содржи четири елементи:

- 1. Политичката партија е политичка организација со внатрешна партиска структура (органи, тела, и слично);**
- 2. Партијата има желба да ја освои власта или да ја задржи што е можно подолго време;**
- 3. Партијата има прифатена идеологија на која ја заснова својата политичка и изборна програма; и**
- 4. Партијата секогаш настојува да обезбеди поголем граѓански легитимитет, поголема народна поддршка преку задоволување на што е можно поголем број интереси на граѓаните.**

2.1. Партиска структура (организација) основни традиции

Секоја политичка партија има своја партиска структура, односно внатрешна организираност која е подетално утврдена во партискиот статут. Во политичката теорија се среќаваат **три главни традиции кои проучуваат како**

и зошто една партија се разликува од другите од аспект на организацијата.

1. Првата традиција ги анализира разликите меѓу политичките партии што се појавуваат во делот на структурата, односно **партиската организација како резултат на различно применетите модели на изборен партиски натпревар. Најдобра анализа на оваа традиција даваат Морис Диверже и Леон Епштајн.**

Така, според Диверже, постојат два вида на партиска структура: директна (хоризонтална) и индиректна (вертикална).⁸

Директната партиска структура и начинот на нејзината поставеност ги разликува партиите според степенот на партиската унитарност и централизираност, додека индиректната партиска структура според степенот на нивната внатрешна дисперзираност и децентрализираност.

Според Диверже, постојат четири основни организациски форми во партиската структура, и тоа: **кокус, одбор, ќелија и милиција.** Од прифаќањето на овие организациски форми, зависи и изборниот успех на партијата. Така, се смета дека одборот сè повеќе е предизвик на кокусот, бидејќи се смета дека преку него партијата може да обезбеди повеќе политички ресурси во изборниот и политичкиот натпревар.

Изборниот натпревар постојано ги присилува партиите да ги менуваат организациските форми во интерес на сопствената конкурентност. Зависно од избраниот модел на изборен натпревар често пати се приспособуваат и организациските форми во партијата. Ако партијата избрала модел на изборен натпревар кој бара голема мобилизација на партиското членство, на пример, организирање масовни и голе-

⁸ Види: **Duverger, Maurice (1951), Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State, New York: Wiley.**

ми митинзи во секој град, или во секое поголемо населено место, тогаш партијата мора да направи редизајнирање и на партиската организација која бара поголемо ангажирање на партиските членови и на симпатизерите на терен и позасилена организациска подготвеност, отколку во случаи кога партијата избрала модел на изборен натпревар од врата до врата, или натпревар преку поголемо медиумско претставување на партиската програма и ветувањата, каде и мобилизацијата на членството е помала, и каде не се потребни поголеми промени во внатрешната структура.

За разлика од Диверже, **Епштајн** сметал дека партиската организација не е ништо друго туку одговор на натпреварот за добивање што е можно повеќе гласови од граѓаните. Додека Диверже зборува за потребата од усогласување на партиската структура во согласност со избраниот модел на изборен натпревар, Епштајн ја застапувал обратната теза дека натпреварот, и партиската трка по гласовите на граѓаните, дава одговор на прашањето каква форма на внатрешно организирање ѝ е потребна на секоја партија. Епштајн оваа своја теза ја објаснил преку американските партии, кои се прилично неформални и децентрализирани, и кои според него, се најдоброто решение за водење модерни изборни кампањи.

Во услови на постоење модерна и современа интернет и компјутерска технологија, бројни истражувачки центри за испитување на јавното мислење и слично, на политичките партии не им требаат гломазни внатрешни структури, ниту голем број на членови да го мобилизираат електоратот, ќе заклучи Епштајн. Она што им треба на партиите се многу пари да ги купат услугите што им се потребни. Парите, од друга страна, многу повеќе доаѓаат од силните и заинтересирани интересовни групи, како и од богатите индивидуални донатори, отколку од уплатената членарина на партиските членови.

2. Втората традиција ја проучува организациската структура на партиите преку институционалните модели, односно преку динамиката како организацијата се формира и преку односите меѓу различните елементи во партијата. Оваа традиција не го негира значењето на изборниот натпревар за реформирањето на партиската структура, но, сепак, акцентот го става на улогата на внатрешните организациски односи. Значајни претставници на оваа традиција се **Ангело Панебијанко и Макс Вебер.**

Оваа традиција е поограничена од претходната, бидејќи „ги исклучува партиите кои функционираат надвор од Западна Европа“. Всушност, анализите на Панебијанко се однесуваат само на партиите кои дејствуваат во Франција, Германија, Италија и во Обединетото Кралство. Според неговото размислување, **организациската структура на партиите може да се објасни преку дејствувањето на две варијабли:**

- » првата варијабла е **генетскиот модел кој дава одговор на прашањето како е формирана партијата,** и
- » втората варијабла е **степенот на институционализација на партијата.**

Според овој автор, постојат **три фактори кои го определуваат начинот на формирањето на партиската организациска структура:**

1. Дали партијата е формирана според принципот на „територијално пенетрирање“ или по принципот на „територијална дифузија“ (или во комбинација на двата принципа). Додека првиот принцип ги оживува локалните и регионалните партиски органи и ја децентрализира партиската моќ, вториот принцип ги централизира локалните партиски елити и ги насочува кон партискиот центар на национално ниво,

2. Дали постои присуство или отсуство на надворешни институции кои ја „спонзорираат“ партијата.

Ова е важно прашање кое се поврзува со легитимитетот во партијата, односно дали раководството го црпи легитимитетот внатре од партијата, во услови кога таа не е финансирана од надворешни организации, или легитимитетот на лидерот и на раководството го создаваат надворешни организации преку нивното финансирање на партиската и лидерската структура, и

3. Дали лидерот на партијата бил дел од нејзиното формирање или не.

Панебијанко, исто така, го објаснува и односот што постои меѓу двете варијабли, генетскиот модел и степенот на институционализација. Според него, партиите што се развиваат преку процесот на територијалното пенетрирање најчесто развиваат силни внатрепартиски органи, за разлика од оние кои се развиваат преку принципот на територијална дифузија кои имаат внатрепартиски слаби органи поради натпреварот што се води меѓу локалните партиски елити за стекнување поголема контрола над партиските ресурси.

3. Третата традиција е позната како социолошка традиција, ја објаснува поврзаноста на партиската организација со ресурсите што ѝ стојат на располагање на партијата.

Според оваа традиција, организациската структура е одраз на пристапот што партијата го има до потребните ресурси. Партиите остваруваат различни видови активности: водење изборна кампања, одржување контакти со членството, креирање нови политики и стратегии за партиски избраните функционери, мобилизирање на јавната поддршка за партиската програма и слично. Сите овие активности бараат средства и користење одредени ресурси. Токму од расположливите ресурси и достапноста на поголеми или помали фондови на средства зависи и степенот и квалитетот на организа-

циското профилирање на самата партија. Ако средствата се квантитативно побројни, тоа, секако, може да повлијае и на квалитетот, но и на видовите организациски форми во партијата. И обратно.

Некои теоретичари, како, на пример, **Морис Диверже, Роберт Михелс, Мосеи Острогорски и Селзник**, организацијата на партијата ја дефинираат како основен елемент за нејзиното проучување. Така, Диверже смета дека современите партии се разликуваат токму по нивната внатрешна организација или партиска структура. Во оваа смисла пишуваат и **Михелс и Селзник, кои сметаат дека организацијата на партијата има предност во однос на другите елементи**. Тие посебно го нагласуваат **хиерархискиот аспект на организацијата** од кој натаму извлекуваат заклучоци за природата и карактерот на партијата.

Острогорски во неговото дело „Демократија и организација на политичките партии“, тврди дека претставувањето на индивидуалните интереси на членовите во партиите има изгубено на значење поради зголеменото влијание на партиската машинерија и поради контролата што партиските одбори ја вршат врз најзначајните партиски личности.

Ова размислување натаму го има проучено и **Роберт Михелс во своето дело „Политички партии“ преку познатиот „железен закон на олигархијата“**, кој е познат по реченицата, „оној кој вели организација, вели олигархија“.

Михелс е еден од најзначајните теоретичари, кој преку партиската елита се обидел да ја анализира структурата на моќта во германската Социјалдемократска партија. Тој потврдил дека моќта во партијата, без оглед на формалната демократска партиска организација, била сконцентрирана во рацете на мала група партиски лидери. **Според Михелс, „железниот закон“ го објаснил не-**

миновниот неуспех на демократскиот социјализам и го уништил митот за политичката демократија.⁹

Современата верзија на теоријата на Михелс ја претставил **Роберт Маккензи во неговата книга „Британски политички партии“**, во која тој го оспорил размислувањето кое доминирало во британското општество дека Конзервативната партија е елитистичка и лидерска, а дека Лабуристичката партија се одликува со висок степен на внатрепартиска демократија. Според Маккензи, распределбата на моќта во двете партии е речиси иста, без разлика на моделот на нивната внатрешна организација. И во двете партии преовладува доминацијата на моќта на парламентарните лидери.

2.1.1. Модели на партиска организација

Моделите на партиската организација се тесно поврзани со видовите политички партии. Така, во теоријата се познати неколку вида на партии, и тоа: **кадровски или елитни партии, масовни партии, сеопфатни (catch-all parties), картелни и антикартелни партии, и бизнис партии.**

1. Најстарите „модерни“ партии се кадровските (елитни или кокус партии) кои се оформиле во рамките на националните парламенти. Затоа се смета дека кадровските партии имаат парламентарно потекло. Исто така, постои размислување дека англискиот парламент е прв кој ги воспоставил и ги развил кокусите во својата внатрешна организација. Во ерата на високо ограниченото избирачко право, сите пратеници кои ги создале

⁹ Види: **Hejvud, Endru (2004), Politika, Clio, Agora, (стр.478).** Критичарите на Михелс истакнале дека неговите заклучоци се засновани на спорни психолошки теории, дека се премногу општи и дека се засновани на анализа на една политичка партија во одреден момент. Во реалноста, партиските елити се поделени на фракции, додека поголемото членство е помалку послушно и помалку активно од тоа што го тврдел Михелс.

кадровските (кокус) партии генерално својот избор им го должеле на мобилизацијата на своите клиенти, или на клиентелата која ги поддржувала, поради што не постоела потреба за позасилено партиско дејствување на терен, освен она кое било потребно во рамките на изборната единица на пратеникот. Оттука, не постоела ниту потреба за поголемо партиско организирање во смисла на формирање конкретна партиска инфраструктура (партиска централа, ограноци и сл.). Дејствувањето на овие партии било насочено исклучиво во рамките на парламентот, со цел зајакнување на парламентарната група. Но, како што се проширувало избирачкото право, елитните партии почнале да развиваат свои локални организации. Најпозната организација од овој вид бил „Бирмингенскиот кокус“ на Јозеф Шумпетер во Англија,¹⁰ како и облиците кои овозможувале поголема координираност меѓу парламентарците и нивната клиентелистичка партија (формирање на познатите „инфо точки“ во парламентот). Во 21 век, партиите во САД, до одреден степен Либерално-демократската партија во Јапонија, како и десницата во Франција, го прифатиле и го доразвиле овој кокус концепт на партии.

2. Масовните партии се развиени во втората половина на 19 век како контраст на елитните партии. Токму затоа се смета дека овие партии имаат вонпарламентарно потекло. Масовните партии почнуваат да се организираат преку **т.н. кор на лидери кои ја организираат најнапред партиската централа, а потоа и останатите делови од партиската структура со цел победа на изборите и добивање на што е можно поголема граѓанска поддршка на терен.** За разлика од кадровските партии, кои најчесто се повикуваат на остварување на „националните интереси“, масовните партии се повикуваат дека ќе ги заштитат интересите само на одредена општествена група, поради што најчесто се надградуваат на постојната организација на таа

¹⁰ Види: **Schumpeter, J.A. (1943), Capitalism, Socialism and Democracy, New York: Harper&Row.**

група (на пример, на синдикатите). Нивниот примарен политички извор се членовите на овие организации. Националниот конгрес се смета за највисоко одлучувачко тело кое ги избира партиските извршни комитети, претседателот, како и секретарот на партијата. Во реалноста, работите се поинакви од она што се прокламира во теоријата. Во внатрепартиската структура доминира елитата, која, всушност, е основоположник на партијата, така што останува отворена дилемата дали вистинскиот авторитет на масовните партии доаѓа од долу нагоре, или од нагоре кон долу.

3. Сеопфатните партии (catch-all-parties) настанале како резултат на проширувањето на избирачкото право, и како резултат на промените кои се случиле во масовните партии како резултат на притисокот од партијата во јавните служби, со зголемување на одговорноста и легитимитетот на директната поврзаност со електоратот, наспроти дотогашната посредничка улога што партиите ја имале во општеството. Резултатот од овие промени беше намалување на улогата на партиските членови наспроти зајакнување на улогата на професионалците и губење на меѓусебната зависност на партиите со привилегираните интересовни групи (посебно со синдикатите).

Овие промени, според Киршхајмер, го идентификуваа овој вид на партии, кои според организацијата и стратегијата на дејствување во многу наликуваа на старите кадровски партии. Како што се развиваа сеопфатните партии, така тие станаа исклучително зависни од професионалците во сферата на медиумите, анкетарите-испитувачите на јавното мислење, политичките консултанти и слично, и до идејата за создавање изборно-професионална партија, како алтернатива, или како варијанта на моделот на сеопфатната партија.¹¹ Иако речиси сите изборно-професионални партии имаат организација со формално член-

¹¹ Види: **Panbianco, A. (1988), Political Parties: Organization and Power, Cambridge: Cambridge University Press.**

ство, нивната суштина започна да се менува со потребите на политичкиот „пазар“ и со потребата од ангажирање на професионални консултанти.

4. Картелните партии се производ на зголемената глобализација и намалувањето на способноста на владите да бидат вистински контролори на своите економии. Финансиските кризи, посебно доминантни во 21 век, или поточно во втората деценија од овој век, создадоа голема криза во партиската доверба кај граѓаните, со што засилено се чувствува кризата во партиската лојалност и дисциплинираноста во партиското членство.

Промената во технологијата на изборните кампањи ги зголеми трошоците на изборната компетитивност. Овие процеси внесоа бројни промени на партиската сцена. Така, **според Кац и Маир, сеопфатните партии засилено се движат кон сопствено трансформирање во картелни партии.** Овие процеси внесуваат најмалку четири поголеми промени во односите меѓу партиите, граѓанството и државата, како и меѓу партиите и нивното членство.

1. Партиите кои се на власт, или оние кои имаат најголеми шанси да дојдат на власт, создаваат т.н. картел кој треба да ги заштити од изборните ризици (односно пренесување или бајпасирање на одговорноста од партиите на политички одговорните агенции, или преку минимизирање на разликите меѓу изборните победници и изборните губитници), како и да ги надоместат нивните недоволни ресурси со директни субвенции од страна на државата.

2. Партиите го намалуваат своето значење во претставничката улога, на сметка на нивната улога како владејачи. Бранејќи ги своите политики во државата (вклучително и оние кои се создадени од бирократите, „неполитичките“ агенции, како, на пример, централните банки), всушност, стануваат агенции на државата, многу повеќе отколку агенции на општеството.

3. Картелните партии имаат намера да ја зголемат формалната моќ на партиското членство, и во одредени случаи, дозволуваат зголемено учество во промоцијата на нивните партиски политики на своите поддржувачи кои не се формални партиски членови. Тие ја дозволуваат оваа политичка стратегија како начин за одржување во живот на внатрешната демократија.

4. Картелните партии најчесто ги заменуваат партиските членови во централните органи на партијата со изнајмени консултанти, заради натамошно привилегирање на професионалната експертиза во однос на политичкото искуство и активизам, со отстранување на уште еден можен извор на опасност по лидерите во партијата.¹²

5. Антикартелните партии имаат поинаква филозофија на дејствување од картелните партии. Тие се посебно актуелни во скандинавските држави, олицетворени преку партиите на зелените, во левицата, и преку скандинавските прогресивни партии, во десницата.

6. Бизнис партиите во политичката теорија се претставени од страна на Хопкин и Паолучи. Како прототип на овој вид партии се смета Форца Италија, попозната како партијата на Силвио Берлускони. Берлускони беше бизнисмен кој стана премиер на Италија главно поради капиталот кој го поседуваше во Италија и со помош на своите вработени кои беа целосно ставени во функција на изборите. И покрај партиската организација која ја создаде на терен, главната улога на мобилизатори на гласачкото тело во корист на Берлускони беа неговите вработени, така што според споменатите автори, овие партии се „строго наменски и целно насочени“ за изборни времиња.

¹² Види: **Katz, R.S. and Mair, P. (1995), "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", Party Politics, 1 January, (стр. 5-28).**

Табела бр. 2: Модели на партиска организација¹³

	Елитни, кокус или кадровски партии	Масовни партии	Сеопфатни партии	Картел партии	Бизнис партии
Период на доминација	Со засилувањето на парламентаризмот сè до масовното проширување на избирачкото право	Од проширувањето на избирачкото право до 1950 година	Од 1950 година до денес	Од 1970 година до денес	Од 1990 година до денес
Место на организирање	Парламентарно потекло	Вонпарламентарно потекло	Еволуција на претходните партии	Еволуција на постојните партии	Екстрапарламентарна иницијатива на политичкото претприемништво
Организациска структура	Минимални и локални партиски централни канцеларии субординирани на партијата во јавната власт	Членовите се организирани во локалните ограноци, а централниот орган на партијата е одговорен на партиски избраниот конгрес	Членовите се организирани во ограноци, но се маргинализирани во процесот на донесување одлуки. Централниот партиски орган е субординиран на партијата во јавната власт	Централниот орган кој е доминантен од партијата во јавната власт, најчесто ги заменува партиските членови со консултанти. Одлуките на партиите се ратификуваат плебисцитарно од членовите и симпатизерите	Минимална формална организација, со хиерархиска контрола од автономна корпорација и нејзините вработени

¹³ Види: **Caramani, Daniele (2014), Comparative Politics, Third Edition, Oxford University Press, (стр. 205).**

Природа и улога на членството	Елитите се единствените „членови“	Големо и хомогено членство. Лидерство кое е формално одговорно пред членството	Хетерогено членство организирано примарно како поддршка на лидерите на елитите	Разлика меѓу членовите и поддржувачите. Членовите се сметаат повеќе како индивидуи отколку како организирана структура	Членството во партијата е минимално и ирелевантно
Примарна база на ресурси	Лично богатство и врски	Членарина од членовите и донации од организациите	Донации и придонеси од интересовните групи и од поединци	Државни субвенции	Корпоративни извори

2.2. Желба за освојување на власта или задржување на власта што е можно подолго време

Освојувањето на власта, или нејзиното задржување што е можно подолго време, е најважната цел заради која постои секоја партија. Власта, без разлика дали е на локално, на централно ниво, или можеби е на наднационално ниво, е клучната енергија што ја движи секоја политичка партија да работи, да создава проекти, да креира политики, да наоѓа решенија, да креира визија за државата или за системот во кој таа постои.

Сите демократски политички системи **се темелат на категоријата смена на власта**. Станува збор за уставна категорија која е нормална и посакувана, и која барем во демократските системи не се одвива по пат на пуч и револуција, туку по пат на регуларни, демократски и слободни

избори. Различните форми на преземање на власта кои не се соодветни со демократскиот концепт и со постојните уставни норми за преземање на власта можат да се дефинираат како **политички удар**.

При тоа, државниот удар е потесна форма на политички удар. Државниот удар е насочен кон центарот на политичката моќ, кон централното седиште на власта. Државниот удар го организираат одреден број лица кои се инсталирани во институциите на системот, најчесто од страна на опозицијата, кои со помош на безбедносните структури или тајните агенции, без директно учество на народот, имаат за цел да ја заземат централната власт. При тоа, оваа група на луѓе, реализатори на државниот удар, има за цел да формира нова политичка гарнитура, односно да направи смена во власта.

Значи, државниот удар е насилен начин на преземање на власта. Се карактеризира со висок степен на организираност на релативно мал број луѓе кои се јавуваат како елитни извршители, кои без вклучување на народот, значи надвор од изборното соочување со граѓаните, имаат за цел да ја преземат власта и да направат смена во врвот на владејачката државна политичка гарнитура. Државниот удар уште се дефинира и како „револуција од горе“, или како „дворска револуција“. **Одредени политички теоретичари го дефинираат државниот удар како „вид конспирација, па дури и како нејзина највисока форма...“**,¹⁴ иако многу попрецизно е да се одреди како збир на сложени општествени и политички појави, отколку само како конспирација.

¹⁴ Види: Hobsbawm, E.J. (1977), *Revolution un Revolte, Frankfurt am Main*, (стр. 149).

Потребно е да се прави разлика меѓу државен удар, од една, и пуч, од друга страна. Пучот¹⁵ е посебна воена форма на државен удар, која ја изведуваат исклучиво националните вооружени сили. Значајна карактеристика на пучот е што врховната власт или целосно ја преземаат самите воени лица и старешини, или овие лица доминантно учествуваат во мешовитата воено-цивилна влада. Најчесто пучистите се во директна или индиректна врска со одредени странски структури, а техниката на изведувањето на пучот е релативно иста како и кај останатите форми на државен удар.

Најважно од сè е што сите форми на политички удари се насочени кон насилно преземање на власта.

А што е, всушност, власта? Како се дефинира власта?

Во енциклопедиите и делата на теоретичарите, власта е дефинирана на различни начини. Така, на пример, во речникот на **Мерием-Вебстер**, се среќаваат три дефиниции на власта:

1. Според првата дефиниција, **„власта се дефинира преку можноста група на луѓе да ја контролираат државата** и да одлучуваат за носење на значајни политички одлуки во земјата“;
2. Според втората дефиниција, **„власта се дефинира преку системот (институциите, органите и сл.) кои се користат за контрола на државата“** и
3. Според третата дефиниција, **„власта се дефинира како процес, како начин да се контролира државата“.**

¹⁵ Пучот е посебно присутен во африканските земји, но и во земјите на Јужна Америка. Директно мешање на војската во смената на политичките носители на власта, и во преземањето на највисоките државни функции преку пуч среќаваме и во многу европски држави. На пример, во Грција во 1967 година, во три наврати во Турција (1960, 1971 и 1980 година), во Португалија во 1974 година, во Романија во 1989 година и слично.

Политичката власт се дефинира како збир на политички процеси кои ги преземаат и ги вршат луѓето од партиите кои дошле на власт по пат на избори, во рамките на системот и институциите во него, во согласност со ветеното во победничката изборна програма на партијата, односно партиите.

Професорот Дамероу дава уште попрецизна дефиниција за **власта која ја поврзува со нејзината „примарна одговорност во креирање на јавната политика за целото општество“**. Исто така, професорот напоменува дека власта е „контролен механизам за секое општество“. Власта ги формира политиките што го одржуваат конкретното општество да функционира во определена насока.

Според дефиницијата од **Black's Law Dictionary**, власта се објаснува преку институциите кои ја регулираат поврзаноста меѓу членовите на државата, од една, како и меѓу општеството и другите сегменти, од друга страна.

Исто така, власта се објаснува и преку авторитетот на лицата вклучени во неа да донесуваат одлуки во име и за сметка на целата држава, а во насока на спроведување на зацртаните политики и други цели, како и заради одржување на уставниот поредок.

Власта, без разлика дали ја гледаме од аспект на системот, или функционирањето на институциите, од аспект на луѓето кои се надлежни да ги спроведуваат преземени-те обврски, или од аспект на процесите кои се случуваат во неа, **едновременно се поистоветува со моќта и со авторитетот.**

Власта е институционализирана моќ и способност да се влијае на системот и да ги утврдува правилата (уставот, законите и другите акти) во државата, да им помага на граѓаните да одржуваат врски едни со други,

и да го овозможува континуираното, безбедно и сигурно остварување на односите и процесите во државата.

Концептите на власта и политиката се меѓусебно поврзани и зависни во смисла што политиката, без разлика дали станува збор за **владина** (која се разгледува од аспект на дејствувањето на партиите, интересовните групи и слично), **економска** (која се разгледува преку работата на бирократијата, нормативната организација на работното место и слично) или **интерперсонална** (која ги опфаќа односите меѓу мажите и жените, децата и возрасните и сл.), секогаш ја поврзуваме со моќта.

Според Гиденс, моќта се дефинира како способност на поединци или на група луѓе да се наметнат над другите, поради свои интереси и свои потреби, дури и во состојба кога другите го одбиваат ова наметнување. Моќта во одредени случаи ја инволвира и директната употреба на сила, иако во најголем дел таа се наметнува преку развивање и наметнување на идеи и идеологии кои ги оправдуваат дејствувањата на моќните.

Според Макс Вебер, моќта е веројатност дека едно лице во рамките на социјалната поврзаност со другите е во позиција да ја спроведува својата волја без разлика дали постои отпор за тоа или не, како и без разлика на основата на која оваа веројатност е заснована. Според типологијата за моќта на Вебер, постои разлика меѓу **моќ со употреба на физичка сила или принуда, и моќ заснована на авторитет.**

Табела бр. 3: Видови на моќ според Веберовата типологија¹⁶

Видови на моќ			
Моќ добиена преку употреба на сила или принуда		Моќ заснована на авторитет	
<p>Луѓето се присилени да прават онака како што им е кажано под закана од казна (на пример, моќта која се врши во затворот).</p>	<p>Харизматски</p> <p>Луѓето се „покоруваат“ поради личните квалитети на лицето кое зборува што треба да се направи. Најпознати харизматски личности во историјата: Исус Христос, Хитлер, Наполеон Бонапарта, Мао Це Тунг итн.</p>	<p>Традиционален</p> <p>Луѓето моќта ја засноваат согласно традиционалниот авторитет заради потребата од продолжување на традицијата и ја поддржуваат нејзината заштита и нејзино продолжување во рамките на постојните вредности и општествени врски (на пример, моќта на кралското семејство во Британија).</p>	<p>Легално-рационален</p> <p>Моќта заснована на овој вид авторитет дава наредби и очекува дека луѓето ќе ги почитуваат во согласност со нивната позиција во системот стекнат на легален и легитимен начин. Оваа форма на моќ е типична за денешното современо време на функционирање на државата, и најчесто е позната како „биро-кратска“ моќ, поради тоа што е заснована на индивидуалната позиција во општествената хиерархија, отколку поради самата личност.</p>

¹⁶ Види: **Power and Politics, Basic Concepts**, www.sociology.org.uk.

Според **Опенхајм**, моќта е способност на влијание, ограничување или казнување, од каде се гледа дека политичката моќ е способност за одредување, извршување и легитимизирање на секој објект на моќта во неговиот домен.¹⁷

Моќта сфатена како надмоќ, во својата суштина секогаш содржи одредена форма на насилство, која се изведува преку манифестација на моќта. Насилството може да се сфати и како манифестација на немоќ, или како знак за опаѓање или намалување на авторитетот, при што според **Милс**, насилството се сфаќа и како „последен облик на моќ“.¹⁸

Силата е средство за остварување и одржување на моќта, додека насилството е начин на искажување и спроведување на моќта кога субјектот на моќта своето влијание го поседува со силата на комуникацијата со објектот на моќта.

Според **содржината**, политичкото насилство може да биде: **физичко и психолошко**, додека според **начинот на неговото вршење: директно или индиректно**. Според **носителите**, се **разликува индивидуално од колективно насилство**, а според **критериумот на распространетост се разликува: масовно и лоцирано**.

Според времетраењето, политичкото насилство може да биде **краткотрајно и долготрајно, односно насилство како збир на долготрајни активности и процеси**.

Исто така, според **критериумот на рационалноста**, насилството може да биде **рационално насочено само кон објектот кон кого се спроведува, и како ирационално насилство**. Од друга страна, постои и институционално насилство, кое се разликува од структуралното по тоа што со својата регулатива и активности на дејствување ги опфаќа сите во општеството.

¹⁷ Види: **Oppenheim, F.E. (1961), Dimensions of Freedoms: An Analysis, New York, (стр. 7).**

¹⁸ Види: **Mills, C.W. (1956), The Power Elite, New York, (стр. 171).**

Инаку, во политичката теорија се споменуваат неколку **основни појавни облици на политичкото насилство: закана со сила, принуда, притисок, психофизичко злоставување, политичко убиство, атентат и диверзија.**

Покрај основните, постојат и **сложени појавни облици на насилство,¹⁹ и тоа: насилни протести, побуна, нереди, тероризам, субверзии, репресија, терор, востание и војна.** Сложените облици на насилство не се обична целина на повеќе основни облици, туку нивен меѓузависен и динамичен спој.²⁰

Томас Хобс, во 10. глава на неговото дело „Левијатан“ има констатирано една интересна состојба дека, всушност, и самата перцепција на нечија моќ од страна на вистинските или потенцијалните објекти може значајно да придонесе кон реално зголемување на потенцијалите на неговата моќ. Колку перцепцијата за објектот на моќ е поголема, толку се поголеми и можностите да се најде на нивна послушност или подготвеност за реализирање на интересите и целите на дадените наредби. Ако **политичката моќ е институционализирана, и ако почива на позициите на правната способност за одлучување, при што субјектите на овие позиции поседуваат институционализирана можност за донесување одлуки, тогаш таа се нарекува политичка власт. Значи, политичката власт е еден вид на моќ.**

Според Свен Папеке, секоја форма на власт е специфична сама за себе. Така, на пример, политичката

¹⁹ Секоја принуда како активност го подразбира насилството без разлика дали станува збор за директна или за индиректна употреба на сила (директно и индиректно насилство). Принудата е состојба во која силата се наметнува со фактот што принудениот без своја волја треба да направи одредени дејствија. Од друга страна, притисокот се јавува како форма на насилство тогаш кога интересот на оној кој го врши притисокот треба да ги зачува ресурсите на моќта. При тоа, притисокот може да биде во отворена и во прикриена форма. Како форма на отворен притисок, заканата со употреба на сила може да се јави во институционализиран и во неформален вид, како и во форма на легално, легитимно или како нелегално и нелегитимно насилство.

²⁰ Види: **Simeunović, Dragan (1994), Osnovi političkih nauka-praktikum, Izdavačko predizeće "Ferko", Beograd, (стр. 128).**

власт во индустриските општества „има комплементарна функција со економската положба во државата, при што функцијата не е идентична. Управната власт, која треба да се освои, на пример, на избори, останува секундарна во однос на вистинските притисоци...“.²¹

2.2.1. Разлики меѓу поимот власт и поимот владеење

Често пати во политичката теорија **поимот власт се поистоветува со поимот владеење**, кој исто како и власта се дефинира како институционализиран облик на моќ. Во согласност со ова, секоја група на луѓе која се организира околу механизмите за реализација на одредени цели и заради контрола на меѓусебните односи, може да се означи како владеење. Политичкото владеење е еден од „паралелните поредоци“ кои функционираат заедно со поредокот на црквата, универзитетот, корпорациите и слично. Од нив, тоа се разликува поради фактот што државата е заедница во која членството не е доброволно. Ваквото сфаќање е доминантно во англосаксонската политичка култура.²²

Во потесна смисла на зборот, поимот владеење се користи за да ги означи институциите на политичката власт, што како поим се доближува до традиционалниот поим на државата. Од друга страна, во европско континенталната традиција, поимот владеење се користи да ја означи дејноста на главните лостови на државната власт, раководењето со државните работи, или уште попрецизно, **начинот на дејствувањето на органите на законодавната, извршната и судската власт.**

Познатиот теоретичар **Хенис**, сметал дека со поимот владеење не се означува само институционалниот поре-

²¹ Види: **Papeke, S. (1985), Machtfragen, "Marksizam u svetu", 1/85.**
²² Види: **prof. d-r Milan Matić, prof. d-r Milan Podunavac, Politički sistem, Teorije i principi, Fakultet Političkih nauka, Beograd, (стр.135).**

док, туку и „посебното и целно насочено дејствување“.²³ И според **Брунер**, поимот владеење во потесна смисла на зборот ја означува целината на државните органи или нивните посебни делови, додека во поширока смисла владеењето се поистоветува со политичкиот систем, дефинирајќи го како „политички поредок во кој заедницата го заснова своето јавно дејствување“. Овој поредок е заснован на различни елементи кои ја претставуваат целината.

Според Брунер, владеењето има три клучни компоненти:

- 1. емпириските** елементи на владеењето кои ја претставуваат матицата на политичката моќ. Тука влегуваат **носителите на политичката моќ**, како реална структура на политичкиот систем,
- 2. нормативните елементи на владеењето вградени во уставот, и во законите, и**
- 3. идеолошките компоненти**, кои ги содржат вредностите и однесувањето на членовите на заедницата кои го обезбедуваат легитимитетот на поредокот.²⁴

Легитимно е она владеење кое има легитимно институционализирана моќ. За разлика од тоа, нелегитимното владеење е можно само преку репресивното насилство кое треба да обезбеди апсолутна послушност.

2.2.2. Партиско коалицирање и видови коалиции

Демократската влада е по дефиниција коалициска влада. Во многу земји владите се експлицитно составени од повеќе политички партии. Дури и во земјите кои имаат еднопартиска влада (како, на пример, Обединетото Кралство), победничката партија која го освоила парламентарното мнозинство, речиси без исклучок, е коалиција на интереси.

²³ Види, исто, оп.цит.дело, (стр.135).

²⁴ Види: **Brunner, G. (1979), Vergleichende Regierungslehre, Paderborn, (стр. 15).**

Разликата е во тоа што во одредени случаи мнозинските коалиции се формираат од партиите постизборно, а во други предизборно. Основното прашање кое се поставува во контекст на коалициите е дали формирањето на коалицијата и изборниот натпревар се клучни за задоволување на граѓанските интереси во општеството? Која е разликата меѓу владите кои се формирани од една партија и оние кои се формирани од повеќе партии, во делот на претставувањето на граѓанските интереси во општеството?

Се смета дека бројот на партиите вклучени во коалицијата е значаен параметар за ефикасноста на владата. Коалицијата од партии се однесува поинаку од, на пример, коалициската партија. Клучната разлика се чини е во природата на изборната одговорност. **Одделната изборна одговорност на секоја партија во коалициската влада предизвикува да се донесуваат различни политички одлуки, отколку, на пример, владата составена од само една партија.**²⁵

Инаку, во политичката теорија коалицијата се дефинира како релативно траен сојуз меѓу две или повеќе политички партии со цел добивање поголемо влијание, подобро политичко позиционирање или добивање поголема политичка моќ од другите субјекти на политичката сцена. Коалициските партнери мора да имаат заеднички цели зацртани во договорот врз кој правно се заснова коалицијата. Тие ја создаваат коалицијата заради зајакнување на нивната сила, влијание и моќ, како и заради добивање одредени предности за прашања од општ интерес, со посебен фокус на добивање поголем број гласови на изборите, донесување одредени закони, формирање коалициска влада и слично.

²⁵ Види: Kathleen Bawn Department of Political Science UCLA & Frances Rosenbluth Department of Political Science Yale University (2003), *Coalition Parties versus Coalitions of Parties: How Electoral Agency Shapes the Political Logic of Costs and Benefits*, <http://www.yale.edu/polisci/rosenbluth/BawnRosenbluth2003.pdf>.

Сите субјекти во коалицијата треба да чувствуваат дека нивното учество во неа е добитна комбинација.

Основната причина за формирање нова коалиција, здружување во некоја постојна или доградување на функционалната коалиција е да се добие поголемо влијание и моќ во системот. Оваа цел најчесто се постигнува со здружување на гласовите на избори, како и преку комбинација на оваа активност со другите ресурси што се користат во политичката кампања. Преку заеднички настап на избори, политичките партии можат да постигнат многу повеќе отколку со самостоен настап.

При тоа, партиите кои се здружуваат во коалиција мора да имаат јасна и прецизна цел заради која таа се формира. Една може да биде целта на предизборната коалиција, а друга на коалицијата која доаѓа постизборно.

Додека предизборната коалиција е фокусирана на освојување што е можно повеќе гласови на избори во нејзина корист, постизборната коалиција најчесто е фокусирана на формирање коалициска влада и пополнување на местата во државната структура. Во најчест број случаи, предизборната коалиција има исти цели заради кои се организира постизборната коалиција, односно освојување што е можно повеќе изборни гласови заради целосно преземање на владејачката структура, формирање коалициска влада, но и пополнување на останатите делови на власта со свои кандидати.

Постојат многу отворени прашања за кои е потребно да се постигне договор меѓу коалициските партнери кога тие размислуваат да формираат нова коалиција, или кога некоја партија сака да се приклучи кон постојната коалиција. Секако, меѓу најзначајните прашања за кои треба да се постигне итен договор е соодносот на силите меѓу политичките партии во коалицијата и поделбата на „победничкиот колач“. Коалицискиот договор може да содржи и други важни прашања, како, на пример, размена на ин-

формации на дневна основа, мобилизирање на членството, информирање на јавноста за актуелни прашања, финансирање на коалицијата и слично.²⁶

Оттука, **коалицискиот договор може да биде рамковен (општ) и детален**, со прецизно утврдени елементи во него за сите значајни или помалку важни прашања. Во политиката, **постојат три најважни ресурси кои им стојат на располагање на партиите и на коалицијата: време, пари и човечки ресурси.**

Од голема важност е да се утврди квантитативно колку секој од овие ресурси може да биде ставени на располагање од страна на секој коалициски партнер, и врз таа основа како секој партнер да може да извлече најголема корист. Исто така, потребно е да се утврдат и методите според кои ќе се утврди дали коалициските партнери, во согласност со вложеното, ќе бидат целосно насочени кон постигнување на обврските. Времето е многу значаен ресурс кој не смее да се троши без потреба.

Оттука, планирањето и скицирањето на обврските и рокот за нивно постигнување е клучен сегмент за успех на коалицискиот договор. Парите се, исто така, клучен елемент кој ја детерминира позиционираноста на коалициските партнери во договорот. Реалното утврдување на заедничкиот буџет, како и на финансискиот план, е важен фактор кој влијае врз исполнувањето на целта на коалицијата. И, на крај, луѓето, партиските членови и волонтерите кои треба да го реализираат планот на коалицијата мора да бидат посветени луѓе, добри работници, кои ќе се користат ефикасно за постигнување на целите на коалицијата.

Покрај критериумот **време на формирање на коалицијата**, во политичката теорија се среќаваат и други

²⁶ Види: **Joining Forces: A Guide for Forming, Joining and Building Political Coalitions**, National Democratic Institute for International Affairs, https://www.ndi.org/files/2143_polpart_guide_political_coalitions_100204.pdf.

критериуми за видовите коалиции. Така, според **видот на субјектите кои ја формираат коалицијата постојат:**

1. Коалиции меѓу две или повеќе политички партии;
2. Коалиции меѓу избрани претставници, парламентарци кои одлучиле да се здружат со цел заеднички да работат, или да не си попречуваат меѓусебно заради заеднички интерес. **Овие коалиции уште се познати и како коалиции на парламентарните групи на различни партии во законодавниот дом.** Познати се и коалиции на различни индивидуални политичари од конкретен регион кои се согласни да работат заедно заради постигнување на одредена цел;
3. Коалиции меѓу политичка партија и граѓанска организација. Граѓанската организација може да влезе во коалиција со некоја партија или партии со цел да ѝ помогне на партијата да оствари одредена агенда;
4. Коалиции меѓу граѓански организации. Граѓанските организации можат да се договорат да ги здружат силите на политичката сцена со цел да влијаат на крајниот резултат при гласањето за одреден закон.

При коалицирањето на партиите со граѓанските организации мора да се утврди и да биде договорен степенот на соработка во формираната коалиција. Како отворени опции стојат:

1. Согласност да не се натпреваруваат – партиите и кандидатите можат да одлучат да не се натпреваруваат за истите мандати и места или во исти области (изборни единици). Тие можат да одлучат дека нема да гласаат против предлог-законските решенија доставени од нив. Овој вид на соработка може да е јавно обзнанет, или да се држи во тајност.
2. Согласност за здружување на силите на партијата, партиите и граѓанските организации кои јавно ја

декларираат поддршката за нив. Оваа согласност не мора да обврзува на заедничка работа или поделба на ресурсите над она што е видливо демонстрирана поддршка;

3. Согласност за поделба на ресурсите со цел победа на своите коалициски кандидати.²⁷

Кои се **предностите на создавање нова или на здружување во постојна коалиција?**

Постојат бројни потенцијални предности за партиите, но и за граѓанските организации во коалициското дејствување. Со здружувањето на силите во коалиција се дава можност на организациите и на партиите да добијат повеќе корист од онаа што би ја добиле доколку дејствуваат самостојно. Преку добивање конкретно влијание и моќ, коалициите можат да постигнат многу повеќе резултати. Коалициите можат да им овозможат на членовите на групите или на партиите повеќе начини за градење на нивните организации и проширување на базата која ги поддржува. Дел од членовите на коалицијата можат да се фокусираат на своите сили во една област, а на силите на своите коалициски партнери во други области. На тој начин, со дисперзија на влијанието може да постигнат многу повеќе резултати отколку без коалицијата. Партнерите во коалицијата имаат можност да учат од своите искуства и да стекнуваат нови вештини и способности. Преку здружување на силите, како и преку размена на искуства, членовите на коалицијата можат да ги продлабочат своите знаења и способности.

Различните партии или партнери во коалицијата ја обезбедуваат различноста со што се придонесува кон задоволување на побројните интереси на граѓаните.

²⁷ Види: **Kathleen Bawn, Martin Cohen, David Karol, Seth Masket, Hans Noel, and John Zaller, A Theory of Political Parties: Groups, Policy Demands, and Nominations in American Politics,** <http://www.vanderbilt.edu/csdi/TheoryofParty.pdf>.

Од друга страна, можат да се лоцираат и одредени потенцијални недостатоци при здружувањето во коалиција. Наместо да поаѓа од одредени заеднички и општи позиции при своето дејствување, коалицијата може да биде насочена кон правење компромиси за утврдување на приоритетите или принципите на дејствувањето. Ова може да се смета за потенцијална слабост. Исто така, како потенцијална слабост на коалицијата може да се смета и губењето контрола над испраќањето конкретни пораки, и носењето тактички одлуки.

Губењето на индивидуалниот идентитет на членките во коалицијата, како и имињата на членките, може да се смета за слабост на коалицијата. Преку здружувањето со другите членови во коалицијата, партијата или групата може да биде поврзана или асоцирана со негативните аспекти на другите членови, што се смета за негативност на коалицирањето.

Токму поради овие предности и слабости на коалицијата, се смета дека здружувањето во коалиција или формирањето на **коалициите се соочува со бројни предизвици кои мора да се имаат предвид и да се надминат.** На пример, како клучен предизвик кој се јавува кај секоја коалиција е дали коалициските партнери се согласни или не со заедничките цели на дејствувањето. Недостатокот да се развие јасен фокус на коалициското дејствување, како и да се утврдат реалните цели врз кои ќе се базира заедничкиот настап, можат да придонесат кон манифестирање посилни внатрешни недоразбирања, па дури и поделби во самата коалиција.

Исто така, и самата мотивација меѓу коалициските партнери, како и различните причини за опстанокот на коалицијата или различните нивоа на мотивација можат да придонесат кон (не)успех на коалицијата. Одредени коалициски партнери можат да бидат помотивирани за ра-

бота, наспроти другите кои имаат помала мотивираност. Предизвик може да биде и потребата да се има разбирање како ќе се подготвуваат одлуките во коалицијата и кои партнери ќе ја вршат контролата над ресурсите. Многу важен предизвик за опстанокот на коалицијата е и пронаоѓањето соодветни механизми за надминување на меѓусебните проблеми.

Партнерите мора да имаат јасен и прифатлив метод за решавање на конфликтите во коалицијата, кој ќе биде однапред поставен и прифатен од сите. Одржувањето на довербата меѓу коалициските партнери е клучниот предизвик во секоја коалиција. Партнерите мора да веруваат, и да бидат отворени и посветени еден кон друг. Секоја форма на меѓусебен сомнеж може сериозно да се одрази врз опстанокот на коалицијата. За да се одбегне сомнежот, потребно е коалициските партнери да развијат отворени и транспарентни постапки на работа. Поделбата на обврските, исто така, е важен предизвик.

Чувството дека сите членови се подеднакво оптоварени со обврски и дека подеднакво учествуваат во создавањето на добрата за коалицијата, е важен момент за долгорочен успех на секоја коалиција.

Добрата комуникација меѓу коалициските партнери, но и меѓу нив и јавноста, е битен сегмент за успех на коалицијата, исто како и пронаоѓањето стратегија за надминување на конфликтите при утврдувањето на коалициските приоритети. Различните приоритети ја доведуваат во прашање конзистентноста на коалициското дејствување, поради што е неопходно сите партнери да се договорат за заедничките приоритети и да се согласат да работат заедно за реализацијата на заедничките цели.

При тоа, потребно е да се отфрлат сите т.н. „скриеани агенди“ кои ја поткопуваат довербата меѓу партнерите.

Треба однапред да се прифати дека носењето едногласна одлука за сите прашања во коалицијата е невозможна работа. Коалициските партнери треба однапред да се договорат дека можат да постојат различни размислувања за одделни прашања и дека почитувањето на различните ставови е доблест, а не хендикеп на коалицијата. Меѓусебното почитување, почитувањето на интересите на партнерите, како и заемното разбирање меѓу коалициските партнери се суштински предности на секоја коалиција. Јасното разбирање на улогата на секој партнер во коалицијата, како и нивните внатрешни одговорности, го зајакнуваат кредибилитетот на коалицијата и нејзината ефикасност.

2.3. Идеологијата како елемент во дефиницијата на партијата

Идеологијата е можеби еден од најспорните поими кои се среќаваат во политичката анализа, иако самиот термин денес се употребува на многу неутрален начин, како поглед на свет, или како конкретна филозофија за општеството.

Создаден во 1796 година од познатиот француски филозоф **Антоан Дести де Траси**, терминот „идеологија“ се употребувал за означување на новата „наука за идеите“ која има за цел да ги открие изворите на свесното мислење и изворите на човековите идеи. Со рационалистичката жар која ја поседувал, а која била типична за периодот на просветителството, **Де Траси верувал дека е објективно можно да се открие потеклото на идејата и дека оваа нова наука за идеите ќе почне да ужива статус на постојна наука, исто како, на пример, на биологијата или зоологијата**. Неговиот вреден заклучок е дека идеологијата ќе биде призната како кралица на науката, бидејќи сите облици на истражувањата се засновани токму на идеите.

Поимот идеологија добил потрајно значење дури во 19 век во делата на Карл Маркс. Имено, според Маркс, идеологијата е, всушност, второто име на идеите на „владајчката класа“ кои го поддржуваат класниот систем во општеството и експлоатацијата на работниците.²⁸

Марксистичката теорија за идеологијата натаму ја до-развива **Антонио Грамши**, кој ја застапувал тезата дека капиталистичкиот класен систем не се одржува само преку нееднаквата економска и политичка моќ, туку и со помош на она што се означува како „хегемонија“ на буржоаските идеи и теории. Хегемонијата значи водство или доминација, а идеолошката хегемонија значи способност на буржоаските идеи да ги заменат спротивните гледишта и, всушност, тие да станат здрав разум на епохата.

Различните значења на терминот идеологија начелно можат да се сведат на две основни. Според **првото значење, идеологијата е вкупност на општествената свест на сите облици на социјални обединувања** (нација, држава, општествени групи, интересовни групи и слично), додека според **второто значење, идеологијата е специфична појава во општествената свест, која е помалку или повеќе неточна, илузорна, ограничена**

²⁸ Види: **Hejvud, Endru (2004), Politika, Clio, (стр. 83-84). Исто види и во: Marks, K.-Engels, F. (1974), Dela, Tom 6, Prosveta, Beograd, (стр. 43).** „Во својата епоха, мислите на владејчката класа се владејачки мисли, односно мисли на класата која ја претставува материјалната сила на општеството и кои воедно се и мисли на неговата владејачка духовна сила. Класата на која ѝ стојат на располагање средствата за материјално производство, во исто време располага и со средствата за духовно производство, така што на тој начин, во просек, тие се потчинети на мислите на оние кои немаат средства за духовно производство“. Марксовиот поим на идеологијата содржи неколку клучни карактеристики. Прво, идеологијата е во кругот на илузиите и мистификациите; таа формира лажен или погрешен поглед на свет, што Енгелс подоцна го нарекол „лажна свест“. Маркс ја употребил идеологијата како критички поим чијашто цел е демаскирање на процесите на систематската мистификација. Собствените идеи тој ги класифицирал во научни идеи, бидејќи тие прецизно биле замислени да ги разоткријат делата на историјата и на општеството. Така, контрастот меѓу идеологијата и науката, меѓу лагата и вистината, е витален за Марксовиот поим на идеологијата. Второ, идеологијата е врзана за класниот систем. Трето, идеологијата е манифестација на власта.

свест која настанува поради дејствувањето на бројни општествени фактори.

Идеологијата денес може да се **дефинира како повеќе или помалку единствен збир на идеи кои даваат основа за организирање на политичката акција** без оглед на тоа дали нејзината цел е зачувување, промена или рушење на постојниот систем на односите на моќ. Да се проучува „идеологијата“ значи да се анализира содржината на политичката мисла, да се биде заинтересиран за идеите, доктрината и теоријата кои ја унапредуваат идеолошката традиција и кои се развиваат внатре во различните политички традиции.

Или, како што вели **Дејвид Мекмилан**, „идеологијата е најнеприфатениот поим во општествените науки“. Малку се политичките поими кои се предмет на толку длабок и силен спор како идеологијата. Причините за оваа состојба главно можат да се сведат на две.

Првата е поврзана со жестината на дебатата која се води околу улогата на идеите во политиката, и врската меѓу верувањата и теоријата, од една, и материјалниот живот или политичкото однесување, од друга страна.

Втората причина за спорот е дека сфаќањето за идеологијата не може да остане настрана од тековниот судир што постои меѓу самите политички идеологии. Во поголем дел од историјата, терминот идеологија се користел како политичко оружје, како средство за осуда или критика на противничките идеи или системи на верувања.

Дури во втората половина од 20 век во теоријата влезе поим со широка употребна вредност кој имал за цел да ги опфати **сите различни значења на идеологијата, и тоа идеологијата како:**

- » систем на политички верувања;
- » збир на политички идеи ориентирани на дејствување;

- » идеи на владејачката класа;
- » поглед на свет на одредени општествени класи или општествени групи;
- » збир на политички идеи кои ги артикулираат класните или општествените интереси;
- » збир на идеи кои го сместуваат поединецот во општествениот контекст и го произведуваат чувството на колективната припадност;
- » збир на идеи кои се користат за давање легитимитет на политичкиот систем, или на режимот;
- » сеопфатна политичка доктрина која го има правото на монопол над вистината;
- » апстрактен и високосистематичен збир на политичките идеи.²⁹

Карактеристично е што сите идеологии даваат генерален приказ на постојниот поредок, обично во форма на „поглед на свет“, го дефинираат моделот на визијата за „доброто општество“, и објаснуваат како може и како треба да се изврши одредена политичка промена, односно како од конкретен поглед на свет да се дојде до визијата за доброто општество. Идеологиите ја нудат интелектуалната карта за тоа како функционира општеството и општиот поглед на свет. **Идеологиите е добро да се третираат како парадигми, на начин како што тоа го прави Томас Кун во своето дело „Структурата на научните револуции“.** Имено, тој на идеологијата гледа како на збир на принципи, учења и теории кои помагаат да се структурира процесот на интелектуалното истражување.³⁰

Идеолошко-политичкиот проект на партијата, по правило, е утврден во писмена форма (програма, статут, декларација и слично). **Идеологијата во проектот содржи два дела: експлицитен и имплицитен, „недоречен“ дел.**

²⁹ Види: Hejvud, Endru (2005), *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, (стр. 6).

³⁰ Види: Kuhn, T. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, IL: Chicago University Press.

Експлицитниот дел е оној дел од идеологијата во кој на јасен и прецизен начин се содржани сите елементи (целите, задачите и вредностите) кои треба да се реализираат, додека имплицитниот, недоречениот дел, се манифестира со скриеност и неконкретност.

Идеолошко-политичкиот проект на партијата има и т.н. стандарди или парадигми кои на конкретен начин ја утврдуваат смислата на одделните ставови содржани во проектот и им даваат на партиските членови и на следбениците јасни упатства за акција. „Односот меѓу идеологијата и парадигмите, ќе констатира Гулднер, е сроден со односот меѓу апстрактното и конкретното“. И идеологијата и парадигмите служат како стандарди кои им помагаат на луѓето да донесат одлуки и да ја формулираат политиката. Парадигмата е релативно конкретна претстава за она што е пожелно и барано, додека идеологијата е релативно општа и апстрактна. Според Гулднер, парадигмите се второто ниво на конкретизација на идеолошкиот проект на партијата; тие посредуваат помеѓу идеологијата и политичката култура во општеството. Всушност, преку парадигмите партиската идеологија се трансформира во конкретна политика. Оттука, индикатор за степенот на влијание на партиската идеологија во конкретен систем не е само бројот на приврзаниците и поддржувачите на конкретната партија, туку и степенот на прифатеност на нивните парадигми во општеството.

Идеологиите, со оглед на фактот дека се занимаваат со апстрактни идеи и теории, многу наликуваат на политичката филозофија. Иако терминот „идеолог“ често пати е резервиран за приврзаниците на одредени идеологии, сепак, во историјата постојат примери на угледни политички филозофи, како што се Џон Стјуарт Мил, Џон Лок, Фридрих Хаек, кои дејствувале во рамките на одредени идеолошки традиции, на кои им дале придонес во развојот.

Интересно е што на оперативно ниво, идеологиите по-примаат форма на широки политички движења кои вршат мобилизација на народот и борбата за власт. Идеологиите се користат за правење изборни слогани, за градење на политичката реторика, за пишување на партиските манифести, како и за заокружување на партиската програма. Сепак, на сите идеологии им недостасува јасна форма и внатрешна конзистентност на политичката филозофија. Сите тие се помалку или повеќе кохерентни, поради фактот што идеологиите не се херметички затворени системи на мислење, туку, пред сè, флуиден збир на идеи кои се преклопуваат со другите идеологии и преминуваат една во друга. Ваквата флуидност го поттикнува идеолошкиот развој, води кон појава на хибридни идеолошки облици, како, на пример, либерален конзервативизам, социјалистички феминизам, конзервативен национализам и слично.³¹

Исто така, секоја идеологија содржи многу дивергентни, па дури и спротивставени традиции и гледишта, поради што полемиките кои се водат меѓу приврзаниците на една иста идеологија знаат да бидат многу постраствени и поспротивствени, од приврзаниците на спротивните идеологии. Но, она што е недвосмислена вистина е дека секоја идеологија има една точка, која ако се помине таа го губи својот идентитет.

Дали либерализмот, ако ја напушти својата приврзаност кон слободата, може и натаму да остане либерализам? Дали социјализмот, кога би развивал наклонетост кон насилство и војна, и натаму би останал социјализам?

Според **Мајкл Фридн**, клучните поими на една идеологија ја осветлуваат нејзината морфологија, форма и структура, на идентичен начин како што тоа се прави со рас-

³¹ Види: **Ratković, Radoslav (1983), Ideologija i politika, Institut za političke studije, Beograd, како и делото на: Manhajm, Karl (1968), Ideologija i utopija, Nolit, Beograd.**

поредот во еден стан, каде јасно е обележано местото на кујната, на дневната соба, на спалната соба, на тоалетот.

Затоа, секоја идеологија ја карактеризираат збир на клучни, гранични и периферни поими, од кои сите не мораат да бидат присутни во една теорија или учење за тоа да се препознае како приврзаник или како следбеник на одредена идеологија.

На пример, кујната не престанува да биде кујна само затоа што од едно на друго место е преместен шпоретот или фрижидерот. Кујната и натаму останува да биде кујна и покрај бројните нови машини кои ги инсталираме во неа, како онаа за миеење садови, микробранова печка итн. На пример, индивидуализмот, слободата и човековата рационалност можат да се идентификуваат како синџир на клучни поими на либерализмот. Отсуството на кој било поим од нив не мора да го компромитира либерализмот како учење, иако отсуството на два поима може да биде основа за создавање нова идеолошка конфигурација.³²

2.3.1. Видови идеологии

2.3.1.1. Либерализам

Секое подетално разгледување на политичките идеологии мора да започне со либерализмот, кој многу често се опишува како мета-идеологија која е во состојба да опфати широк спектар на спротивставени вредности и уверувања. Либерализмот настанал како резултат на распаѓањето на феудализмот и развојот на капитализмот, како директен израз на потребата на средната класа и нејзините интереси да се ослободат од стегите на монархот, и на монархистичката и на феудалната аристократија.

³² Види: **Freedon, M. (2001), Reassessing Political Ideologies: The Durability of Dissent, London and New York: Routledge, како и во: Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach, Oxford and New York: Oxford University Press, 1996.**

Идеите на традиционалните либерали биле мошне радикални. Тие барале темелни, а во одредени случаи и револуционерни реформи. Англиската револуција од 17 век, како и Американската и Француската револуција од крајот на 18 век ги воведоа специфичните либерални вредности во системот. Токму либералите ја доведоа во прашање апсолутната моќ на монархијата и теоријата за „божјото право на кралевите“. Наместо апсолутизмот, либералите ја бранеа уставната, а подоцна и претставничката власт.

Самиот поим либерализам со значење на политичка припадност се развил дури во 19 век, и тоа најнапред во Шпанија во 1812 година, а потоа и во другите европски земји. Либерализмот полека но сигурно стана доминантна идеологија на индустријализираниот Запад. Одредени политички теоретичари ја застапувале и тезата дека меѓу либерализмот и капитализмот постои нужна и неизбежна врска. Дури се застапувала и тезата дека економската слобода (правото приватната сопственост да се поседува, да се користи и да се располага) е суштинска гаранција на политичката слобода.³³

Либерализмот се појавува во две основни форми: класичен и модерен либерализам, додека, пак, основните елементи на либерализмот се: индивидуализмот (централно место има поединецот), слободата, разумот, еднаквоста, правдата, толеранцијата и различноста (плурализмот), согласноста и конституционализмот.

Класичниот либерализам е најстарата либерална традиција која најрано се развила во Англија и во САД, и која има многу допирни точки со: теоријата на природните права, утилитаризмот, економскиот либерализам, социјалниот дарвинизам и неолиберализмот.

33 Така, Фридрих Хајек тврдел дека либералниот демократски политички систем и почитувањето на граѓанските слободи и права може да се развие само во контекст на капиталистичкиот економски поредок. Види: **Hayek, F.A. von (1960), The Constitution of Liberty, London: Routledge&Kegan Paul.**

Модерниот либерализам најчесто опишуван како „либерализам на 20 век“ се поврзува со развојот на индустријализацијата. Тој во теоријата е уште познат и како „браќ меѓу новиот и стариот либерализам“, бидејќи содржи бројни идеолошки и теориски тензии. Идеите врз кои е изграден модерниот либерализам се: индивидуалноста, позитивната слобода, социјалниот либерализам и економското управување.

Табела бр. 4: Тензиите што постојат меѓу класичниот и модерниот либерализам³⁴

класичен либерализам	наспроти	модерен либерализам
» економски либерализам		» социјален либерализам
» егоистичен индивидуализам		» развоен индивидуализам
» што поголема корист		» личен развој
» негативна слобода		» позитивна слобода
» минимална држава		» заштитничка држава
» економија на слободниот пазар		» економија која се управува
» правда заснована на правата		» правда како правичност
» строга меритократија		» грижа за сиромашните
» индивидуална одговорност		» општествена одговорност
» сигурносна мрежа		» социјална заштита
» социјална заштита (safety-net)		» од колепка до гроб

Во теоријата сè позначајно место зазема и либерализмот во 21 век, и неговиот најзначаен претставник, американскиот теоретичар **Френсис Фукујама**, кој во 1989 година објавил: „Сведоци сме на крајот на историјата, односно на крајната точка на идеолошката еволуција на човештвото и универзализацијата на западната либерална демократија како конечна форма на човековата власт“.³⁵

³⁴ Преземено од: **Hejvud, Endru (2005), Politичке ideologije, исто, оп.цит.дело, (стр. 66).**

³⁵ Види: **Fukuяama, F. (1989), The End of History, National Interest, Summer.**

Но, она што е сè повеќе евидентно е дека либералниот триумфализам треба да биде намален со признавањето на новите предизвици кои либералите ги предизвикуваат да направат дури и ревизија на сопствените вековни ставови. Оттука, многу често се вели дека либералната идеологија пати од криза на довербата, која е очигледна поради што се случува отфрлање на нејзините идеи кои некогаш биле сметани за универзални.

Изворите на кризата, како и нападите против либерализмот се различни. Така, на пример, приврзаниците на комунитаризмот **Мајк Сендл и Елисдер Мекинџајер, го отфрлаат индивидуализмот како лесноверен и невозможен концепт**, од причина што човековиот идентитет го разгледува само од внатрешноста на човекот, наместо од општествениот, историскиот и културниот контекст. „Либералното општество кое го гледа човекот како субјект кој треба да води добар живот, всушност, се заканува да го дегенерира човекот во неограничен егоист, неспособен за соработка и промоција на колективното добро“.³⁶

Од друга страна, и феминизмот развил сопствена верзија на „политиката на различности“ како либерален елемент. Феминистките го напаѓаат либерализмот како несоодветна идеологија за подобрување на општествената улога на жената, бидејќи, според нив, либерализмот не успеал да го препознае значењето на родовите разлики, и, навидум невинно, застанува во одбрана на концепцијата на човекот во која доминираат машките црти и карактеристики.

Исто така, предизвик за либерализмот е и мултикултурализмот кој е заснован на колективниот поим на идентитетот заснован на етничка, расна, јазична или друга основа. Со други зборови, според мултикултурализмот вредностите кои се значајни за групниот идентитет мора да се

³⁶ Види: **MacIntyre, H. (1981), After Virtue, London: Duckworth.**

прифатат како валидни без разлика дали се тие либерални, неолиберални или дури и антилиберални. Во поново време, и фундаментализмот е сè подоминантен предизвик на либерализмот, посебно во т.н. земји во развој, каде што политичкиот ислам добива доминантност над либерализмот. И во земјите од азискиот свет, политичките системи својата способност да ја одржат општествената стабилност повеќе ја должат на конфучијанизмот, отколку на влијанието на либералните идеи и вредности, како што се претприемништво, конкуренција и слично.

Токму затоа се смета дека политичкиот ислам, конфучијанизмот, како и авторитарниот национализам се сметаат за ривали на западниот либерализам. Не случајно познатиот **Џон Греј ќе констатира дека вистинскиот наследник на либерализмот е плурализмот**, чијашто сила е во тоа што со еднаква легитимност ги прифаќа и либералните и нелибералните вредности и институции.³⁷

2.3.1.2. Конзервативизам

Конзервативизмот е идеологија спротивна на либерализмот. Оваа идеологија постојано се става во одбрана на традиционалните вредности и многу често се објаснува како негативна филозофија која се спротивставува на промените во системот.

Негови клучни елементи се: традиција, прагматизам, несовершеноста на човекот, органско општество, хиерархија и авторитет, власта, и сопственоста.

Во политичката теорија се среќаваат **неколку вида на конзервативизам: патерналистички конзервативизам, новата десница во либерална и конзервативна**

³⁷ Види: **Gray, John (2000), Two Faces of Liberalism, Cambridge: Polity Press.**

форма, неолиберализам, неоконзервативизам и либертаријански конзервативизам.

1. Патерналистичкиот конзервативизам го развила **Бенџамин Дизраели** во согласност со сè поевидентната опасност која демнела Англија да биде поделена на „две нации: на богата и на сиромашна“, поради што постоела сериозна опасност и страв од континуирани општествени револуции. Токму идејата на Дизраели била да се упати повик кон привилегираните и богатите да го препознаат својот интерес и масовно да одговорат на начелата на должност и општествена обврска со цел да им се помогне на послабите и посиромашните граѓани. Токму од оваа основа произлегло и англиското начело за „една нација“, кое подоцна се втемелило како клучна торијевска политичка позиција. Богатиот и моќниот мора да го понесе на себе товарот на општествената одговорност, која е, всушност, цена на привилегиите што богатите ги имаат во системот. Овие идеи на Дизраели извршиле силно влијание и при формирањето на т.н. „торијевска демократија“ на лордот Черчил, која се градела на основите на монархијата, Горниот дом и црквата, како основи со широка општествена поддршка.

Всушност, **конзервативизмот на единствена нација и христијанската демократија се двете главни традиции на овој вид конзервативизам.**

Врвот на традицијата на единствена нација во Обединетото Кралство е постигнат во 50-тите и 60-тите години од 20 век, кога конзервативната влада во оваа земја почнала да применува верзија на кејнзијанската социјалдемократија, управувајќи со економијата во согласност со целите на целосна вработеност на луѓето и поддршка на зголемената социјална заштита.

Оваа традиција се наметнала како рамнотежа меѓу се-присутниот индивидуализам, од една, и колективизмот на потчинетите, од друга страна. Уште е позната како идеја на „средниот пат“ која го бранела „планираниот капитализам“ како мешовит систем во кој државната сопственост, регулацијата или контролата на одредените аспекти на економските активности ги комбинира со налетот и иницијативата на приватното претприемништво.

Христијанската демократија, како традиција, се развива по Втората светска војна засилено во Германија и Италија, како форма на напуштање на авторитарните вредности на класичните конзервативци. Овој нов облик на конзервативизам ја прифаќал политичката демократија, но и традицијата на католицизмот. За разлика од протестантизмот, кој ја застапувал идејата за спас преку индивидуален напор, католицизмот е сконцентриран на општествената група, и наместо вредноста на конкуренцијата, ја истакнува вредноста на рамнотежата, или на органската хармонија.

Така, во текот на 19 и почетокот на 20 век католичките партии, како што е познатата Центрум партија во Германија, ги поддржуваат концептите на уставна власт, политичка демократија и општествени реформи, наспроти папската цврста приврзаност кон автократијата. По 1945 година, новоформираните христијанско-демократски партии започнуваат да практикуваат форма на **демократски корпоративизам**, која го истакнува значењето на посредничките институции, како што се црквата, деловните групи, синдикатите и сл. кои ги поврзува со поимот „социјално партнерство“.

2. Новата десница се смета за вид контрареволуција која е посебно присутна по Втората светска војна во Европа и во САД. Имено, нејзината основна цел на дејствување е да се насочи против целосниот државен

интервенционализам во економијата и во системот. Своја најсилна манифестација новата десница добива во време на владеењето на политиките на Маргарет Тачер и Роналд Реган, кои извршиле силно поместување на тежиштето од државните кон пазарно-ориентираните облици на организација. Новата десница имала за цел да ги спои двете различни традиции, неолиберализмот и неоконзервативизмот, и покрај евидентните напнатости кои постојат меѓу нив.

Инаку, самиот поим „нова десница“ е мошне широко поставен и се користи да ги опфати како идеите за кратење на даноците, така и барањата за поголема цензура на телевизиите или генерално на медиумите, па дури и кампањата против имиграцијата. Всушност, новата десница е „браќ“ меѓу две спротивставени идеолошки традиции: класичната либерална економија и традиционалната конзервативна општествена теорија. Токму затоа во теоријата се разликуваат **либерална нова десница и конзервативна нова десница.**

Либералната нова десница во потполност е изведена од вредностите на класичниот либерализам, а посебно од неолиберализмот. Оваа традиција е антидржавна. Таа ја сфаќа државата како „царство на принудата и неслободата“. Власта, без разлика колку е успешна и добра, секогаш е штетна за човекот. Наместо во државата и во власта, треба да се верува во поединецот и во пазарот. Идеите на слободниот пазар подоцна се напуштени во полза на кејнзијанизмот, кој имал за цел да докаже дека капиталистичката економија не се регулира самата себе, туку тоа го прави процесот на побарувачката. Од друга страна, **конзервативната нова десница** или неоконзервативизмот, смета дека авторитетот во секоја смисла на зборот е решение за општествениот неред и фрагментираност. Многу често конзервативната нова десница се толкува како облик на „авторитарен популизам“. Законот и поредокот, јавниот морал и националниот идентитет се трите клучни

вредности на кои е поставена оваа традиција. Општествениот авторитаризам се постигнува преку желбата за создавање силна држава во која е рефлектиран крутиот став кон законот и поредокот.

Табела бр. 5: Тензиите меѓу либералната и конзервативната нова десница³⁸

либерална нова десница	наспроти	конзервативна нова десница
» класичен либерализам		» традиционален конзервативизам
» атомизам		» органицизам
» радикализам		» традиционализам
» либертаријанизам		» авторитаризам
» економски динамизам		» општествен поредок
» сопствен интерес/потфат		» традиционални вредности
» еднаквост на можностите		» природна хиерархија
» минимална држава		» силна држава
» интернационализам		» теснограден национализам
» проглобализација		» антиглобализација

3. Неолиберализмот е современа варијанта на класичната политичка економија, која била развивана во делата на Фридрих Хајек и Милтон Фридман, а клучните столбови на кои се заснова нејзината филозофија се пазарот и поединецот. Основната цел на неолиберализмот е да се поттиснат границите на државата, со што ќе се обезбеди поголема ефикасност, економски развој и зголемување на богатството. Според приврзаниците на оваа традиција, државата има „мртва рака“ која ја гуши приватната иницијатива и го кочи претприемништвото. За нив, државата во улога на дадилка ја поттикнува културата на зависност и ја поткопува слободата на поединецот.

³⁸ Види: **Hejvud, Endru, исто, оп.цит.дело, (стр.105).**

4. Неоконзервативизмот се залага за целосно враќање на традиционалните вредности во државата, посебно оние кои се однесуваат на семејството, верата и нацијата. Приврзаниците на оваа традиција сметаат дека авторитетот, посебно во власта, ја обезбедува општествената стабилност, дисциплината и единството во земјата. Неоконзервативците не ги прифаќаат мултикултурните и мултирелигиозните општества, кои според нив, се нестабилни и секогаш се полни со внатрешен раздор.

5. Либертаријанскиот конзервативизам верува во економскиот индивидуализам и во „работите кои владата ги симнала од својот грб“, иако се забележува дека не е подготвен овој принцип на индивидуална слобода да го прошири и на другите аспекти од општествениот живот. Либертаријанските конзервативци имаат песимистички став кон човековата природа, поради што тие сметаат дека поединецот има потреба од државно насочување, од почитување на државниот авторитет.

2.3.1.3. Социјализам

Социјализмот настана како реакција на општествените и на економските услови кои се појавија во Европа со развојот на индустрискиот капитализам. Социјалистичките идеи почнаа масовно да се шират токму како реакција на растечката класа на индустриски работници кои страдале од сиромаштија и од несоодветни услови за работа. Иако социјализмот и либерализмот имаат заеднички корени во просветителството, и веруваат во исти принципи, како што се, разумот и прогресот, сепак, социјализмот настана како критика на либералното пазарно општество, како алтернатива на индустрискиот капитализам.

Највлијателни и најпознати претставници на социјализмот се **Карл Маркс и Фридрих Енгелс**, чиишто идеи

биле основа за појавата на комунизмот во 20 век. Од друга страна, кон крајот на 19 век се појавило реформистичкото социјалистичко учење кое заговарало постепена интеграција на работничката класа, развој на синдикатите и на социјалистичките политички партии. При тоа, реформскиот социјализам се засновал на два извора: на хуманистичката традиција на етичкиот социјализам на **Роберт Овен, Шарл Фурије и на Вилијам Морис, и на ревизионистичкиот марксизам на Едвард Бернштајн.**³⁹

Додека **Роберт Овен и Шарл Фурије** се познати по утопистичките идеи, бидејќи заговарале воспоставување утописки заедници засновани на соработка и љубов, наместо на конкуренција и алчност, **Маркс и Енглес развиле посложена теорија за неизбежен крај на капитализмот.**

Со постепеното подобрување на работничките животни услови, како и со развојот на политичката демократија, се трансформирал и карактерот на социјализмот. Имено, со развојот на синдикализмот, со појавата на работничките партии на сцена, со засилувањето на граѓанското општество сè позасилено се чувствува социјалистичкото движење, како и создавање социјалистички свет на држави во кои постоеја, од една страна, социјалистички партии кои моќта ја бараа преку изборите и реформите, и, од друга страна, социјалистички партии кои прокламираа континуирана потреба за револуција. Оттука, социјализмот се јавува **во две форми, и тоа како: револуционерен и еволутивен.**

Во 20 век доаѓа до ширење на социјалистичките идеи надвор од Европа (во Африка,⁴⁰ Азија,⁴¹ Латинска Амери-

³⁹ Види: **Hejvud, Endru (2004), Politika**, исто, оп.цит.дело, (стр.102).

⁴⁰ Социјализмот во Африка е специфичен вид кој е под влијание на комуналните вредности на традиционалниот племенски живот.

⁴¹ Во Кина социјализмот е прифатен по револуцијата од 1949 година, за подоцна да започне да се шири и во Северна Кореја, Виетнам, Лаос и Камбоџа. Поумерени облици на социјализмот се применувани и во индиската политика преку дејствувањето на Конгресната партија која била доминантна во политиката неколку децении по стекнувањето на независноста во 1947 година.

ка⁴²), како антиколонијални движења. Се чини дека со крајот на 20 век социјализмот претрпел бројни пресврти. Најдраматичен од нив, секако, е пропаста на комунизмот по источноевропските револуции од 1989 до 1991 година.

Социјализмот е заснован на **неколку вредности и елементи: заедница, соработка, братство, општествена еднаквост, општествена класа, заедничка сопственост, распределба според потребите.**

Од друга страна, основните елементи на кои се засновал марксизмот, како најголем непријател на западниот капитализам, се: историскиот материјализам, оттуѓувањето (оттуѓеноста на човекот), дијалектичките промени, класната борба, пролетерската револуција и дополнителната вредност.

2.3.1.4. Социјалдемократија

Првобитното значење на социјалдемократијата е поврзано со ортодоксните марксисти чијашто основна цел била да направат разлика меѓу тесната цел на политичката демократија, и многу порадикалната задача на колективизацијата, или демократизацијата на производственото богатство. Оттука, марксистичките партии кои се формирани во 19 век многу често биле нарекувале и како социјалдемократски. Најпознат пример е германската Социјалдемократска партија (СПД), основана во 1875 година.⁴³

⁴² Во јужна и во централна Америка во 60-тите и 70-тите години, социјалистичките револуционери воделе војни против воените диктатури за кои се сметало дека работат за интересите на империјализмот и САД. Така, режимот на Кастро, кој дошол на власт по Кубанската револуција во 1959 година, развил тесни врски со тогашниот СССР, додека сандинистичката герила која дошла на власт во Никарагва во 1979 година остана неврзана власт. Во Чиле во 1970 година, Салвадор Аљенде стана прв демократски избран шеф во светот во држава на марксистите, кој беше убиен во 1973 година, во државниот удар во чија заднина стоеше американската ЦИА.

⁴³ Оваа партија, посебно под влијание на Едуард Бернштајн, на Конгресот во 1959 година и формално се одрекна од марксизмот со прифаќање на начелото „натпревар каде е можен, планирање каде е неопходно“. Слични процеси се одвивале и во други партии, како, на пример, во Лабуристичката партија во Обединетото Кралство, која од самиот почеток го застапувала ставот дека е „неизбежен градуализмот“.

До почетокот на 20 век многу вакви партии започнаа да го усвојуваат парламентарниот начин на мирен премин кон социјализам, поради што во теоријата многу почесто се употребувал терминот демократски социјализам отколку терминот социјалдемократија. Конечно свртување во корист на социјалдемократијата се случило кон средината на 20 век како резултат на желбата на социјалдемократските партии да направат ревизија на социјалистичките цели. Така, западните социјалдемократи повеќе не барале укинување на капитализмот, туку негова хуманизација.

Социјалдемократијата како идеологија се залага за компромис меѓу прифаќањето на капитализмот, како единствен сигурен механизам за создавање богатство, и неговата распределба во согласност со моралните, а не со пазарните начела.

Основните карактеристики на модерната социјалдемократија се грижата за маргиналците, слабите и ранливите категории граѓани во општеството, иако ваквата нивна грижа не ги сместува по дефиниција во партии кои ја почитуваат социјалистичката традиција. Исто така, сочувството, заедничкото човештво, либералната посветеност на позитивната слобода и на еднаквите шанси на граѓаните во државата, социјалната заштита, редистрибуцијата на моќта и општествена правда, се сметаат и како основни вредности на социјалдемократијата.

Социјалдемократската идеологија е заснована врз размислувањата дека политичките промени во системот може и треба да се изведуваат мирно и уставно, дека капитализмот е морално нечист, бидејќи создава структурна нееднаквост и сиромаштија, дека недостатоците на капиталистичкиот систем можат да се надминат само преку држава во која е направен социјален и економски инженеринг, односно дека државата треба да биде најголемиот чувар на

јавниот и на општиот интерес, и дека нацијата-држава е значајна единица на политичкото владеење, дека државата има значаен капацитет за регулирање на економскиот и на општествениот живот во рамките на своите граници.

Сите социјалдемократи прифаќаат дека капитализмот мора да се модификува во согласност со принципите на општествената правда, иако треба да се напомене дека имаат многу различни погледи околу начините како тоа да се постигне. На пример, кејнзијанската социјалдемократија е во конфликт поради нејзината истовремена приврзаност на економската ефикасност, од една, и егалитаризмот, од друга страна.

Рецесијата која настана во Европа во 70-тите и 80-тите години од минатиот век создаде вистинска напнатост во оваа идеологија, поради фактот што рецесијата ја забрза „фискалната криза на државата на благосостојба“, од една, а поради зголемената невработеност, ги зголеми барањата за социјална помош, од друга страна. Токму затоа, социјалдемократијата доживеа најголема криза во 80-тите и 90-тите години од 20 век поради процесите на дезиндустријализација и намалување на традиционалната работничка класа, поради поврзувањето на кејнзијанизмот со економската логика „оданочувај и троши“, поради намалувањето на значењето на државата на благосостојба, посебно кај вработените.⁴⁴

Се смета дека економската одржливост на социјалдемократијата е намалена и поради процесите на економска глобализација, а неуспехот на кејнзијанската политика е резултат, пред сè, на неуспешниот проект со моќта на владата да се управуваат националните економии. Во услови на интензивирани меѓународна конкурентност, забрзаните проце-

⁴⁴ Во периодот меѓу 1979 и 1992 година, Лабуристичката партија во Обединетото Кралство четири пати во континуитет ги изгуби парламентарните избори, додека СПД во Германија од 1982 до 1998 година не била на власт. И француската Социјалистичка партија во периодот од 1993 до 2002 година има претрпено катастрофални изборни порази.

си на реформа на државата на благосостојба, намалувањето на даноците и слично, социјалдемократијата доживеа и намалување на нејзиниот интелектуален кредибилитет. Ваквото намалување е посебно резултат на падот на комунизмот.

Табела бр. 6: Разлики меѓу социјалдемократија и комунизам⁴⁵

Социјалдемократија	Комунизам
» етички социјализам	» научен социјализам
» ревизионизам	» фундаментализам
» реформизам	» утопизам
» еволуција/степеност	» револуција
» „хуманизација“ на капитализмот	» укинување на капитализмот
» прераспределба	» заедничка сопственост
» намалување на класниот судир	» бескласно општество
» релативна еднаквост	» апсолутна еднаквост
» мешовита економија	» државен колективизам
» економско управување	» централно планирање
» парламентарна партија	» авангардна партија
» политички плурализам	» диктатура на пролетеријатот
» либерално-демократска држава	» пролетерска/народна држава

Кризата на социјалдемократијата го поттикна развојот на неоревизионизмот, или идеологијата на „третиот пат“, како алтернативно гледиште на стариот облик на социјалдемократијата, од една, и неолиберализмот, од друга страна. Првата е отфрлена поради поврзаноста со државните структури кои се несоодветни за развојот на модерната економија, додека втората е неприменлива поради тоа што ја поттикнува слободата за сите оние кои ги поткопуваат моралните основи на општеството.

„Третиот пат“ се залага за засилена реформа на социјалниот сектор, наспроти социјалдемократската

⁴⁵ Види: **Hejvud, Endru**, исто, оп.цит.дело, (стр.151).

девиза за социјална заштита „од колепка до гроб“. Оваа идеологија ја отфрла и неолибералната стратегија за „стоење на сопствени нозе“. Оттука, како главни вредности на „третиот пат“ се еднаквите шанси за секого во државата, засилена вредност на одговорноста како принцип и квалитетната заедница.

Иако „третиот пат“ се смета за идеологија која е мошне непрецизна и подложна на различни толкувања, сепак, можат да се дефинираат нејзините клучни теми на размислување. Првата тема е поврзана со нејзиното уверување дека социјализмот е мртов, барем во формата на државната интервенција „одозгора-надолу“. Втората тема е прифаќањето на глобализацијата, развојот на „информатичкото општество“, и „економијата на знаење“ со посебен акцент на информатичката технологија, индивидуалните вештини и поголема динамика на трудот. Третата тема е нагласеното значење на заедницата како „поле на консензусот и општествената хармонија“ и моралната одговорност. Четвртата тема е грижата на општеството за поголема инклузивност на граѓаните. Еднаквите шанси, меритократијата, право на пристап до имот и до шансите да се постигне поголем потенцијал, се само дел од вредностите кои ги застапува оваа идеологија. Петтата тема е поврзана со новата улога на државата, сфатена како конкурентска или пазарно-ориентирана држава.

Оттука, приоритет на секоја влада треба да биде квалитетното образование, кое не треба да води грижа само за личниот развој на поединецот (што е модерно либерално гледиште), туку образование кое ќе ги унапреди можностите за вработување и ќе биде од корист за економијата (утилитарно гледиште). Од оваа перспектива, **на владата се гледа како на културен фактор чијашто основна цел е да ги обликува или преобликува ставовите, вредностите, вештините, верувањата и знаењето на граѓаните.**

2.3.1.5. Национализам

Поимот „национализам“ во 1789 година за прв пат го употребил еден француски свештеник, противник на јакобинците, а како политичка доктрина и идеологија се развива во 19 век, најнапред во Европа. Национализмот во Франција се сметал за револуционерно и демократско верување кое ја поттикнал граѓанската верба за ослободување на граѓаните од „подаништвото на круната“. Нацијата, според оваа идеологија, треба да биде единствен господар. Од европско тло, националистичките идеи брзо се прошириле и во Латинска Америка,⁴⁶ во САД итн.

Плимата на национализмот во текот на целиот 19 век ги исцрта границите на новата карта на Европа. Бројни национални востанија избиле во Италија, Унгарија, Германија, Австрија, Чехословачка, што довело до создавање нови национални држави со свои нации привлечени од идеите за националното единство и уставната власт. Се распаднале големите империи (Австроунгарската, Руската и Германската). **Се смета дека кон крајот на 19 век национализмот прерасна во вистинско народно движење, во кое јазикот на масовната политика создаде поголема општествена кохезија, поредок и стабилност.** Се создадоа бројни самостојни нации-држави кои одговараа на географијата на постојните национални или етнички групи.

Во текот на 20 век, доктрината на национализмот се прошири и меѓу народите во Азија и Африка, како процеси на деколонизација или антиколонијализам. Самото сфаќање на национализмот како идеологија во теоријата наидува на три проблеми. **Имено, национализмот се класификува и како идеологија и како политичка доктрина.** Прво,

⁴⁶ Најпознат ослободител во Латинска Америка е **Симон Боливар**, кој ја водел револуцијата против шпанската доминација, во делот кој тогаш се нарекувал **Нова Гренада**, а денес тоа се државите Колумбија, Венецуела и Еквадор, како и Перу и Боливија.

сржта на национализмот не е во неговата поблиска врска со нацијата-држава, туку со неговата поширока врска со движењата и идеите кои го признаваат централното значење на нацијата. Второ, национализмот многу често се смета за психолошка категорија, најчесто како лојалност кон нечија нација или како антипатија кон другите нации. Трето, национализмот има различен карактер кој варира од период до период. На почетокот, национализмот имал револуционерен, прогресивен карактер кој бил привлечен и за либералите и за конзервативците. Но, со текот на времето национализмот добива и негативна конотација и значење.

Најважни вредности на национализмот се: нацијата, органската заедница, самоопределувањето и политиката на идентитетот.

Најзначајни традиции на национализмот се: либералниот национализам, конзервативниот национализам, експанзионистичкиот национализам и антиколонијалниот постколонијален национализам.

Табела бр. 7: Разлики меѓу граѓанскиот и етнокултурниот национализам⁴⁷

граѓански национализам	етнокултурен национализам
» политичка нација инклузивност	» културно/историска нација ексклузивност
» универзализам	» партикуларизам
» еднакви нации	» единствени нации
» рационално/принципиелно	» мистично/емоционално
» национален суверенитет	» народен „дух“
» волунтаризам	» органско
» заснован на државјанството	» заснован на предците
» граѓанска лојалност	» етничка приврзаност
» културна различност	» културно единство

⁴⁷ Види: **Hejvud, Endru**, исто, оп.цит.дело, (стр.176).

2.3.1.6. Други видови идеологии

2.3.1.6.1. Анархизам

Самиот збор анархија има значење на **без-властие**.⁴⁸ Оттука, анархизмот верува дека политичката власт во сите нејзини облици, а посебно во обликот на државна власт, е непотребна и зловна категорија. Анархистичката наклонетост кон општество без држава, во кое поединците слободно и без стеги ги регулираат меѓусебните односи со помош на договор и соработка, е, всушност, развиена од две спротивставени традиции: либералниот индивидуализам и социјалистичкиот комунитаризам.

Анархизмот е точката каде се спојуваат либерализмот и социјализмот. **Анархистите веруваат во општество без закони и без власт. Веруваат во општество каде се развива природен и спонтан општествен поредок во согласност со слободната волја на граѓаните.** Или како што вели Прудон, „општеството бара поредок во анархијата“.⁴⁹ Според Прудон, „заедницата на независните селани и занаетчии е способна да ги регулира своите животи преку изградба на системот на правда и еднаква размена, со што се избегнува неправдата на капитализмот и експлоатацијата“.

Поврзаноста на анархистите со насилството е погрешна претстава за оваа идеологија. Мнозинството анархисти веруваат дека насилството е погрешно и контрапродуктивно, а многумина негови приврзаници го дефинираат и како морално неприфатлива категорија.

⁴⁸ Првите зачетоци на анархизмот, според некои тврдења, можат да се најдат уште во идеите на таоизмот или будизмот, стоиците во античка Грција и копачите од англиската граѓанска војна. Се смета дека класичниот израз на анархистичките принципи прв го разработил Вилијам Годвин во своето дело „Истражување на политичката правда“, иако Годвин себеси никогаш не се опишувал како анархист.

⁴⁹ Види: **Proudhon, P.J (1970), What is Property?, translated by Tucker B.R., New York: Dover, (стр. 210).**

Во текот на 19 век анархизмот станува значајна компонента на растечкото социјалистичко движење. Она што е суштинско обележје на оваа идеологија е што таа, дури и во земјите каде имала голем успех и прифатеност (Франција, Шпанија, Италија), никогаш не успеала да ја освои власта на национално ниво.

Инаку, анархизмот има двоен карактер. Тој може да се толкува или како облик на „ултралиберализам“, кој наликува на екстреман либерален индивидуализам, или како облик на „ултрасоцијализам“.

Како основни принципи врз кои се заснова анархизмот се сметаат: антиетатизмот, природниот поредок, антиклерикализмот и економската слобода.

2.3.1.6.2. Фашизам

Фашизмот⁵⁰ е негација на идеите и вредностите на западната политичка мисла кои се развиле по Француската револуција од 1789 година. Доказ за тоа е италијанскиот фашистички слоган „1789 е мртва“. Фашизмот наједноставно се дефинира како идеологија⁵¹ со антикарактер: тој е облик на антикапитализам, антилиберализам, антииндивидуализам итн. Тој најцелосно се отелотворил во дејствувањето на Фашистичката партија на Италија, формирана во 1919 година на чело со Бенито

⁵⁰ Терминот фашизам потекнува од италијанскиот збор *fascis*. Овој термин го означувал авторитетот на магистратите во царскиот Рим. До 90-тите години од 19 век, терминот *fascia* во Италија се користел за означување на политичките партии или здруженија на револуционерните социјалисти.

⁵¹ Постојат теориски сомнежи дали фашизмот воопшто може да се дефинира како идеологија со оглед на фактот дека му недостасува рационално и кохерентно јадро. Така, според Хју Тревор-Ропер, **фашизмот е „лоша сложена збрка на идеи“**. Од друга страна, Хитлер повеќе милувал да ги опише своите идеи како „поглед на свет“. Оттука, постои размислување дека фашизмот можеби е подобро да се дефинира како политичко движење, па дури и како политичка религија отколку како идеологија.

Мусолини⁵² и во Нацистичката партија на Германија, основана истата година, под водство на Адолф Хитлер.

Постои едно размислување во теоријата според кое не постои ниту еден политички термин како терминот фашизам, кој се користи со толкава идеолошка и термилошка непрецизност. На пример, терминот „фашист“ и „диктатор“ честопати се користат како синоними кои треба да опишат личности со нетолерантни и нелиберални ставови и гледишта. Сепак, фашизмот не треба да се изедначува со голата репресија. Фашистичките мислители многу често биле инспирирани од некои други теории и вредности, додека фашистичките режими имале првична цел да развијат историски нови облици на политичко владеење. Најголемиот процвет оваа идеологија го доживува во периодот меѓу двете светски војни, како одговор на незадоволството на граѓаните од модерното време и против идеите на просветителството.

Основниот мотив на фашизмот е да обезбеди органско обединување на националната заедница. Поединецот е ништо. Најважна е мисијата на заедницата и на општествените групи. **Идеалот на фашизмот е создавање „нов човек“ кој е подготвен да го жртвува својот живот за националната слава, и за одбрана на човековата раса, и без никаков коментар да се поттчини на националниот водач.**

⁵² **Бенито Мусолини** е поставен за премиер на Италија во 1922 година. Мусолини ја основал Фашистичката партија во 1919 година и во наредните три години Италија ја направил еднопартиска фашистичка држава. Мусолини себеси се нарекувал основач на фашизмот, иако се забележува дека главните говори и списи му ги пишувале други учени луѓе. Неговата политичка филозофија се заснова на вербата дека човековата егзистенција е смислена само тогаш ако ја поддржува и одредува заедницата. Оваа основна одредница значи дека државата е „универзална етичка волја“, поим што е популарен во тоталитаризмот. Од друга страна, **Хитлер бил именуван за германски канцелар во 1933 година.** За речиси една година Хитлер ја трансформирал Германија во нацистичка диктатура. Основите на неговото дејствување се поставени во неговата книга *Mein Kampf* (1925), во која е констатиран обид експанзионистичкиот германски национализам и силниот антисемитизам да се спојат во теоријата на историјата како постојана борба меѓу Германците и Евреите, политиката на холокаустот и избивањето на Втората светска војна.

Но, треба да се напомене дека не се сите фашисти истомислечки. **Италијанскиот фашизам, за разлика од германскиот, во суштина е последен облик на етатизам во кој човекот треба апсолутно да ја почитува државата и да демонстрира најголема лојалност кон државата.** Од друга страна, германскиот националсоцијализам се засновал на расизмот, односно **на ариевството** како верба дека германската раса е „раса на господарот“ и дека како таква е предодредена да владее, и во **антисемитизмот** кој ги претставувал Евреите како вистинско зло кое мора да се уништи.

Фашизмот во теоријата се дефинира и како „екстремистички центар“ во кој свое прибежиште најдоа многу граѓани од подолните социјални слоеви кои беа незадоволни од статусот и третманот на власта во новото индустриско општество. Првата светска војна не успеа да ги разреши меѓународните судири и меѓусебните ривалства меѓу силните сојузи што послужи како одлична основа за фрустрираниот национализам и желбата за osveta. Самото воено искуство создаде посебен милитантен вид на национализам кој се изгради врз милитантни вредности. Фашизмот е исклучително комплексен историски феномен со оглед на различните ставови на теоретичарите околу неговите суштински елементи. **Така, според Нолтеа, фашизмот е „отпор кон трансценденцијата“, според Грегор, тој е конструкција на „целосна харизматичка заедница“, додека според Грифин, фашизмот е „повторното раѓање на ултранационализмот“.**

2.3.1.6.3. Феминизам

Поимите „феминизам“ и „феминист“ за прв пат се употребени во 19 век како медицински термини со кои се опишува или феминизацијата на мажите, или маскулинизацијата на жените. Во модерна смисла, феминизмот секогаш се поврзува со женското движење и со

обидите за унапредување на општествената улога на жените во државата. Иако самиот поим феминизам има поново потекло, неговите идеи и корени можат да се најдат уште во античката цивилизација на Грција, но и стара Кина.

Книгата „Градот на жената“ од Кристин де Писан која е објавена во Италија во 1405 година е вистински запис на делата на славните жени од минатото, која го брани правото на жената на образование и политичко влијание, што претставува вистинска основа за развојот на идеите на современиот феминизам.

„Првиот бран на феминизмот“ се појавил во средината на 19 век во форма на движење за заштита на правото на глас на жените во голем број западни држави во Европа, но и во светот, додека „вториот бран на феминизмот“ се појавил во средината од 20 век, како порадикално движење за правата на жените поврзано со активизмот на Движењето за ослободување на жените. Основната теза и на двата брана на развојот на оваа идеологија е дека западното општество во основа е дискриминаторско кон припадничките на понежниот пол, за разлика од припадниците на посилниот пол, и дека државата треба да направи сè да го урне поредокот кој се заснова на доминација на машката моќ и сила.

Жените мора да ги уживаат истите законски и политички права како и мажите. Женското право на глас е главната цел на феминизмот, бидејќи се верувало дека кога жените би имале еднакво право на глас како мажите брзо би исчезнале сите останати форми на полова дискриминација или предрасуди. Но, треба да се нагласи дека целта на „вториот бран“ не можела да се постигне само со политички реформи.

Се смета дека постојат најмалку **три феминистички традиции:**

1. Првата е позната како традиција која стои во одбрана на либералната димензија на феминизмот. Според оваа традиција, нееднаквоста меѓу мажот и жената е резултат на женската потчинетост кон мажот поради нееднаквата распределба на правата, шансите и можностите меѓу мажите и жените во општеството. Овој феминизам уште се нарекува и „феминизам на еднакви права“, кој во основа има реформистичка поставеност и улога во системот. Се чини дека женското движење е најсилно организирано во САД, делумно инспирирано од борбата за укинување на ропството. Славната конвенција на Сенека Фолс одржана во 1848 година го означила раѓањето на движењето за женските права на САД. Со усвојувањето на Декларацијата за чувствата, напишана од Елизабет Кеди Стентон, под непосредно влијание на Декларацијата за независност, феминистките барале еднакво право на глас на жените.⁵³

2. Втората традиција се согледува преку социјалистичкиот, марксистичкиот феминизам, кој се базира на врската што постои меѓу потчинетоста на жената, од една, и капиталистичкиот начин на производството, од друга страна. Жената е потчинета и зависна од мажот поради нејзината примарна улога во семејството и домаќинството.

3. Третата традиција е позната како радикален феминизам, кој верува дека поделбата на трудот меѓу половите е политички мошне важна поделба во општеството. Основниот слоган на овој вид феминизам е „личното е политичко“.⁵⁴ Во својата крајна форма, овој вид фемини-

⁵³ Во Велика Британија правото на глас на жените било проширено дури во 1918 година, иако се смета дека уште една деценија подоцна тие не успеале да обезбедат вистинска изборна еднаквост со мажите. Во САД, во 19.. амандман на Уставот, е гарантирано еднаквото избирачко право на жените.

⁵⁴ Развојот на радикалниот феминизам е познат уште и како постмодерен феминизам, психо-аналитички феминизам, црнечки, лезбејски и други форми на феминизам.

зам ги покажува мажите како непријатели на жените кои треба да се повлечат од општеството.

Секоја од трите споменати традиции има внатрешни ривалски тенденции. Интересно е што по 80-тите години од 20 век се развиваат нови традиции на феминизмот чијашто „заедничка основа“ се наоѓа во: поделбата на јавното и приватното, патријархатот, полот и родот, и еднаквоста и различноста. Феминистките на новото време видени преку делата на Де Бовоар, Бети Фридан, Кејт Милет и други, жестоко ги критикувале теориите на Сигмунд Фројд, на пример, за „кастрацискиот комплекс“. Посебно е интересен психоаналитичкиот феминизам кој смета дека процесот низ кој се создадени жените и мажите, посебно нивната полова разлика, треба да се разгледува како психолошки, а не како биолошки процес.

2.3.1.6.4. Екологизам

Идеологијата на заштита на животната средина, или во современа смисла позната како енвиронментализам, се појавува на сцена со првите еколошки движења на зелените чишто корени се наоѓаат во 19 век како побуна против загадувањето предизвикано од забрзаните процеси на индустријализација на државите.

Самиот термин „зелени“ започнува да се користи од 50-тите години од 20 век со цел промовирање на политика која покажува поголема наклонетост кон заштитата на животната средина. Главната идеја на нејзината програма се заснова на верувањето дека човековиот живот може да се разбере само во контекст на светот на природата.

Токму и основата на политичкото дејствување на партиите на зелените се пронаоѓа во реформистичкиот пристап на политиката кон светот на природата. Вредностите

на „еколозите“ и „еколошките партии“ се состојат во тоа што еколошката посветеност и грижа заземаат централно место во политичкото дејствување. Грижата за заштитата на животната средина посебно се зголемила како резултат на економскиот развој на државите, кој е директна причина за опасностите што ја демнат планетата Земја, животинскиот, растителниот свет и човекот. Поради сè позасилената еколошка свест меѓу граѓаните, формиран е и **Светскиот фонд за природата, кој засилено влијаел врз појавата на моќните движења за заштита на животната средина со голем публицитет.** Оваа еколошка политика го сврте вниманието кај јавноста за засиленото загадување на земјата, за т.н. кисели дождови, стаклената градина, уништувањето на озонот, како и проблемите со глобалното затоплување, иако може да се каже дека партиите на зелените не прифаќаат дека единствена точка на нивната политичка агенда е грижата за екологијата.

Меѓу другото, **тие се дефинираат како партии кои ги заштитуваат интересите и правата на жените, кои се борат против милитантната политика и глобалното вооружување, тие се залагаат за засилено место и улога на државата во благостојбата, како и се борат против феноменот на невработеноста, посебно меѓу младите лица.**

Екологизмот го претставува новиот стил на политиката. Човековиот род не е и не смее да биде центар на вниманието, како што е во другите идеологии, туку тој мора да се разгледува како неделив дел од природата. За разлика од другите идеологии кои се во основа антропоцентрични, бидејќи го ставаат човекот во центарот на вниманието, екологизмот смета дека од човекот се очекува да се однесува умерено, благо и со почит кон природата. Токму затоа централни теми на екологизмот се: екологијата, холизмот, одржливоста, етиката во заштита на животната средина и самоостварувањето. Инаку, во политичка

смисла, постојат зелени партии кои ја прифаќаат или т.н. „светло зелена“ стратегија, според која здравиот разум на човекот мора да ги прифати еколошки здравите политики и животни услови, и партии кои ја прифаќаат „темно зелената“ стратегија, според која е потребно да се направи темелна промена на политичките приоритети, како и политичка волја интересите на екосистемот да се стават над интересите на поединците. Интересно е што овие партии често пати себе се оквалификуваат како „антипартиски“ партии на зелените кои се посебно актуелни во Германија, Австрија и во други европски земји.

2.3.1.6.5. Фундаментализам

Самиот поим фундаментализам е доста контроверзен и сложен.⁵⁵ Според многумина, тој подразбира репресија и нетолерантност, со оглед на фактот дека фундаментализмот се разгледува како непријател на либералните вредности, пред сè, непријател на човековите слободи и права.

Со распаѓањето на комунизмот, во поголемиот дел од западниот свет се сметало дека религискиот (верскиот), а посебно исламскиот фундаментализам, се јавува како замена на марксизмот и дека токму тој е главната причина за „судирот на цивилизациите“.⁵⁶ Верскиот фундаментализам гледа на политиката како на секундарна дејност. Според него, верската доктрина е доминантна за животот, не политиката.

Во теоријата се среќаваат и се разработуваат различни облици на фундаментализам, и тоа:

⁵⁵ Потекнува од латинскиот збор **fundamentum** со значење основа. Фундаментализмот е начин на мислење во кое одредени начела се сметаат за суштинска „вистина“ со непроменлив и неприкосновен авторитет. Иако обично се доведува во контекст со религијата, тој се среќава и во политичките доктрини.

⁵⁶ Види: **Huntington, S. (1993), "The Clash of Civilizations", Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3.**

- » исламски;
- » христијански и
- » други.

1. Исламскиот фундаментализам се заснова на исламот како втора по големина светска религија.

Интересно е да се нагласи дека исламот никогаш не се разгледувал исклучиво како религија, туку многу повеќе како целосен начин на водење на животот со конкретни насоки за политичко, економско и морално однесување на човекот, и на нацијата. „Патот на исламот“ е заснован на Коранот, односно на учењата на пророкот Мухамед, за кого сите муслимани сметаат дека се вистината на „истапканата животна стаза“. Сунитите се мнозинскиот дел од муслиманите (околу 85%), додека шиитите се околу 1/10 (10%) од муслиманите претежно населени во Иран и во Ирак. Поделбата на муслиманите е резултат на различните одговор што го давале на прашањето: „Кој можел да го наследи Мухамед на местото водач на муслиманската заедница?“

Според сунитите, никој не можел да го наследи Мухамед во неговата природа и својство на пророк, бидејќи тој го довршил Коранот, и го усовршил откровението на боженственото водство и објавил дека Мухамед е „последниот веројавител“. Наследникот на Мухамед би можел да биде само чувар на пророчкото завештание. Тој ќе биде калиф со подредена власт, ќе има одговорност за управување со работите во заедницата во целот, покорувајќи му се на Коранот.⁵⁷

Со консензус, заедницата ќе го избира својот калиф меѓу машките членови од племето Курејши, на кое му припаѓал Мухамед. По смртта на Мухамед, калифатското наследство поминало на „четворица праведни

⁵⁷ Види: **Нов Лајонов прирачник, Религии во светот, Младинска книга, Скопје, 2009, (стр. 363).**

калифи“ (Абу Бекр, Омер, Осман и Али), за кои се смета дека живееле најблиску до пророкот, и нивниот пример се смета за обичај што мора да го следат сите наредни генерации муслимани. Сунитите постепено развиле и цел правен систем на заедницата, познат како шеријат. Калифатот станал институција, чувар на шеријатот.

Од друга страна, за шиитите главна личност на религиозната власт е имамот. Шиитските муслимани веруваат дека Мухамед го воспоставил „циклусот на воведените“, за понатамошно предводење на заедницата со тоа што за свој наследник именува имам. Имамот е надарен со моќ на вдахновено и непогрешно толкување на Коранот. Шиитите за себе говорат дека се „народ што е именуван и препознаен“. Првиот имам бил Алија (зет на Мухамед кој се оженил за неговата ќерка Фатима). Тој бил непогрешлив во толкувањето на Коранот и во водењето на заедницата. Шиитите веруваат дека циклусот вилајах ќе продолжи до крајот на човековата историја, кога на Денот на страшниот суд човештвото ќе воскресне и кога ќе биде пресудено каков задгробен живот го очекува.⁵⁸

Всушност, сунитскиот и шиитскиот ислам го одразуваат одговорот на Божјото откровение. Додека сунитскиот ислам е повеќе окупиран со создавањето и зачувувањето на повисоките структури во општеството, бидејќи со нив заедницата може да ги исполнува одговорностите пред Бога, шиитскиот ислам почнал со мачеништвото на Алија, и неговиот син Хусеин, и отсекогаш е свесен за страдањата и отуѓувањата во човековата состојба.

Од трета страна, постои и **трета варијанта на исламот, суфизам (љубов кон Бога)**, кој го означува внатрешниот духовен живот и на едните и на другите. Суфистите не се посебна група, секта, туку тие се едноставно

⁵⁸ Види, исто, оп.цит.дело, (стр. 365).

муслимани-сунити кои бараат блискост со Бога преку дисциплината на духовното прочистување.

Исламскиот фундаментализам најмногу добива на значење по Иранската револуција во 1979 година, кога е создадена првата светска исламска држава (позната како „Исламска република“), под водство на Хомеини. Потоа, се проширува кон државите на Блискиот Исток, во северна Африка и во делови на Азија. Во 1981 година, Муслиманското братство изврши атентат на египетскиот претседател Садат, додека лидерите на неколку муслимански држави, како, на пример, на Пакистан и Судан, под притисок на фундаментализмот го вовеле шеријатското право. Во 80-тите години од 20 век, исламскиот фундаментализам бил посебно изразен во Либан, кој со граѓанската војна бил поделен меѓу христијаните и муслиманите и окупиран на југ од Израел, а на север од Сирија. Делови од Бејрут биле под контрола на фундаменталистичките групи, како што е Хезболах, во чијашто заднина бил Иран.

Иранскиот шиитски фундаментализам се смета за негова најрадикална форма која се согледува во борбата против западната филозофија и западните режими, и која е цврсто поставена против неоколонијалните западни сили. Талибанскиот режим во Авганистан (1997-2001 година) е вистински пример на радикалниот исламски фундаментализам. Од друга страна, и Талибанците се пример на вистински радикално поставен исламски фундаментализам, кој се спротивставува на идејата за постигнување компромис со какви било идеи кои отстапуваат од нивниот поглед на свет. А нивниот поглед на свет е круто и насилно толкување на шеријатското право, според кое жените се исклучени од образовниот процес и каква било улога во јавноста, талибанската влада е авторитарна и немилосрдна. Оваа нова форма на ра-

дикален фундаментализам наоѓа свој одраз и преку новите „џихадистички“⁵⁹ групи, од кои најпозната е Ал Каеда, предводена од Осама бин Ладен.

2. Христијанскиот фундаментализам започнал да се развива како движење во рамките на јудаизмот. Станува збор за учење според кое Исус бил месија кој се претскажува во Стариот завет, додека неговиот живот и учење се опишува во Новиот завет. Иако сите христијани го признаваат авторитетот на Библијата, сепак, дошло до поделба на три главни цркви: католичка, православна и протестантска. Римскиот католицизам се заснова на световното и духовното водство на папата во Рим. Источното, православно христијанство, настанало од раскинувањето со Рим во 1054 година, кога се развиле и одреден број на автономни цркви, меѓу кои најзначајно место заземаат Руската и Грчката православна црква. Протестантизмот опфаќа бројни проекти кои во текот на реформацијата во 16 век го отфрлиле авторитетот на Рим и воспоставиле реформирани национални облици на христијанството.⁶⁰

Француската буржоаска револуција од 1789 година јавно го екскомуницирала христијанството од општеството. И сите натамошни револуционерни движења во Европа настојувале да го повторат успехот на француските револуционери, создавајќи тешкотии на Католичката црква во многу делови од Европа, а посебно во Италија. Со напредувањето на либералниот

⁵⁹ Приврзаноста на овие групи кон исламот се означува со терминот „џихад“ со значење на света војна против САД и Израел, и укинување на странското влијание врз Саудиска Арабија. Интересно е што во учењето на пророкот Мухамед, големиот џихад не е објаснет како внатрешна борба меѓу верниците, борба во која преку моралната дисциплина и приврзаноста кон исламот верникот треба да стане подобар човек.

⁶⁰ Најзначајни протестантски движења биле **лутеранството во Шведска** и делови на Германија, **калвинизмот во Шкотска и англиканизмот во Англија**. Според Мартин Лутер, целото прашање како влегуваме во вистински однос со Бог требало радикално да се ревидира во светлината на Библијата. Интересно е што Лутер создал реформска заедница надвор од црковните текови, наместо да ја реформира црквата одвнатре. И Жан Калвин и неговата реформација била сериозна закана за Католичката црква.

конституционализам и со одделувањето на црквата од државата (секуларизам и лаицитет), доаѓа до темелна секуларизација на политичкиот живот. Токму затоа, христијанството започнало да се приспособува на овие нови состојби, со негово проповедање како лична религија посветена на духовно спасување на поединецот. Ваквата позиција доведе до формирање на карактерот на христијанскиот фундаментализам.

Во САД, во 70-тите години од 20 век почна засилено да се зголемува значењето на христијанскиот фундаментализам како последица на појавата на „новата христијанска десница“, која се залага за забрана на абортусот, воведување молитви во американските јавни училишта и враќање на традиционалните семејни вредности. Се смета дека терминот „нова христијанска десница“ е чадор-термин со кој требало да се опише широката коалиција на групи кои првенствено се занимавале со морални и со општествени прашања насочени кон одржување или обновување на „христијанската култура“.

3. Во другите облици на фундаментализмот посебно место заземаат хиндуизмот, главната индиска религија, фундаментализмот на Сиките, ционизмот, еврејскиот и будистичкиот фундаментализам и слично.

Хиндуизмот се смета за основа на националниот индиски идентитет кој е главно противник на мултикултурализмот и мултиетничкиот мозаик на Индија. Хиндуизмот повикува на т.н. „хиндуизација“ на муслиманите, Сиките и другите заедници во Индија. Светското Хиндуистичко собрание проповеда дека „Индија е на Индусите“ и дека е потребно да се создаде „Голема Индија“ од Бурма до Ирак.

Фундаментализмот на Сиките се бори за основање независна нација-држава, при што нацијата ја гледа како религиозен ентитет. Сики националистите се бореле за вос-

поставување посебна држава „Калистан“, лоцирана во денешен Пенџаб, со сикизам како државна религија и влада која треба да го почитува нејзиното непречено постоење. Национализмот на Сиките се дефинира и како голема антипатија против Индусите.

2.4. Политичкиот легитимитет и народната поддршка на политичките партии

Обележје на секоја политичка власт е да постои одреден извор на политички легитимитет, како и конкретни причини поради кои народот, односно граѓаните доброволно го почитуваат политичкиот систем и политичката власт во институциите на системот.

Во најширока смисла на зборот, **легитимитетот означува усогласеност на политичката власт со принципите и со правилата кои се општоприфатени во рамките на политичката заедница. Или поимот легитимитет има за цел да ја означи законитоста во системот, да го утврди задолжителниот карактер на поредокот и да ја трансформира моќта во власт.**

Легитимитетот секогаш подразбира почитување на политичката власт и доброволно прифаќање на граѓанските обврски. Во политичката филозофија, легитимитетот се објаснува како морален и рационален принцип врз основа на кој власта од своите граѓани може да бара граѓанска послушност. Оттука, повикувањето на легитимитетот е многу поважен момент од самиот момент на послушност.

Но, политиколозите на легитимитетот му даваат многу повеќе социолошко, отколку филозофско значење, бидејќи според нив легитимитетот значи доброволна подготвеност на граѓаните да се потчинат на системот на власта.

Според Вебер, станува збор за верба во легитимитетот, односно верба во „правото да се владее“.⁶¹

Оттука, легитимна е онаа политичка власт и оној политички поредок кој е во одреден однос со принципите на правото, правдата и правичноста, и кој ја означува состојбата на „добро уреден поредок“.⁶² Оваа состојба е спротивна на анархијата, беззаконието, несигурноста и самоволието. Легитимитетот секогаш ја содржи и „идеја за заедничкиот живот во државата“ преку која поимот легитимитет се приближува до поимот политика.

Според Хелер, легитимитетот содржи **два клучни аспекта: социјално легитимизирање на правно заснованата власт и нормативно легитимизирање на државата преку уставот.**⁶³

И **Спиноза и Монтеѕкје** ги прифаќаат овие два аспекта, со тоа што **Спиноза** пишува дека „послушноста го чини владетелот“, додека **Монтеѕкје** констатира дека е „среќна онаа држава во која граѓаните се добри поданици“, при што власта постои за „да ги води поданиците кон најдобрата цел“.

Инаку, прашањето за легитимитетот е секогаш прашање на почитување на политичките институции од страна на оние над кои се владее, односно нивна своевидна симбиоза. **Легитимитетот се поврзува со суверенитетот, па оттаму легитимна е онаа власт која е втемелена на слободниот избор на граѓаните, на народот и на грижата за заедничкото, општото добро.**

Постои и потесно сфаќање од претходното, според кое легитимна е само онаа власт која ја негува слободата во

⁶¹ Види: **Hejvud, Endru**, исто, оп.цит.дело, (стр.401).

⁶² Цитирано според **prof. d-r Milan Matić, prof. d-r Milan Podunavac, Politički sistem**, оп.цит.дело, (стр. 163).

⁶³ Види: **Hejvud, Endru**, исто, оп.цит.дело, (стр.401).

општеството, која се грижи за среќниот живот на нацијата и која е во согласност со волјата на нацијата.

Легитимитетот на секој политички систем се состои во неговото нормално функционирање без постоење дополнителни насилни и ризични политички ангажмани. Со оглед на фактот дека демократијата е неопходен услов за легитимната власт, таа се јавува и како нејзина своевидна политичка традиција.

Интересно е како **теоретичарот Битем** го разгледува легитимитетот на политичката власт. Имено, според него, власта е легитимна ако се исполнети најмалку три услови:

1. Власта мора да се врши во согласност со постојните уставни и законски правила;
2. Овие правила мора да бидат оправдани и во нив да имаат верба и носителите на власта и граѓаните;
3. Легитимитетот мора да биде изразен преку јасно изразената согласност на граѓаните.⁶⁴

Уставот се употребува за создавање на легитимитетот во рамките на државата, преку негово почитување од страна на граѓаните и на власта.

3. ФУНКЦИИ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ

Политичките партии остваруваат **неколку најважни функции** во политичкиот систем на земјата:

Прво, **кандидирање претставници за политичките институции и органи во државата.** Партиите ги регру-

⁶⁴ Види: **Hejvud, Endru**, исто, оп.цит.дело, (стр.404-405). На пример, легитимитетот на британскиот систем во 1990 година се одржувал само благодарение на тоа што јавноста сметала дека без разлика колку се непопуларни лидерите на партиите и носителите на власта, владите се избираат на избори. Што значи дека лидерите паѓаат и доаѓаат на власт преку избори. Со овој момент се нагласуваат две основни карактеристики на легитимацискиот процес. Првата карактеристика е во постоењето на изборите и натпреварот меѓу политичките партии, и втората е во постоењето на уставните правила кои генерално ја насочуваат граѓанската волја за тоа како граѓаните сакаат да бидат владеани.

тираат и ги обучуваат кадрите за извршување на политичките функции во земјата.

Второ, **партиите на непосреден начин ја спроведуваат партиската политика како владина политика**, преку нејзина директна идентификација со граѓанските интереси и потреби.

Трето, **интегративната улога или функцијата на агрегација и поврзување на интересите на различните групи** во пошироки, глобални барања. Партиите имаат и креативна улога што се согледува преку трансформирање на поединечните интереси на групите и на граѓаните во глобални политички барања и стратегии за развој на државата. Со ова практично се овозможува избор, односно определување на граѓаните за одредени опции, а со тоа и рационализација на политичките процеси. Овие барања имаат и соодветна политичка тежина, а со тоа и поголеми шанси за реализација, бидејќи зад нив стои одредена партиска моќ.

Четврто, **партиите се концентрирани и препознатливи субјекти на политичките активности, одговорности и ефекти** што им овозможуваат на граѓаните на изборите да им ја даваат или да им ја одземаат поддршката и довербата.

Според **претставниците на плуралистичката теорија за демократијата, партиите** ги извршуваат следниве функции:

1. Помирување на конфликтните интереси – партиите ги претставуваат интересите на различните групи во општеството. Токму затоа, тие се сметаат за средства со чија помош конфликтните елементи на сличните интереси треба да се надминуваат, хармонизираат и усогласуваат со политичкиот систем.

2. Партиципирање – политичките партии треба да создаваат услови и можности на граѓаните да учествуваат во политиката, односно да учествуваат во изборот на кандидатите за локалните или за парламентарните избори, во организирањето на изборите и во влијанието на политиката преку партиските органи.

3. Регрутирање на кандидати – партиите се основните субјекти со чијашто помош се регрутираат партиските лидери, како и партиските кандидати за служба во локалните и во централните органи.

4. Остварување на демократска контрола – избраните членови на партијата извршуваат различни функции преку кои тие можат да вршат влијание и контрола во сите значајни сегменти на системот.

5. Избор – преку претставување на политичките програми, партиите им овозможуваат на избирачите избор меѓу повеќе конкурентни политички решенија и опции. Постоенето на повеќе партии во системот е суштински елемент и тест за демократијата во системот.

6. Претставување – партиите ги претставуваат интересите на граѓаните, но и пошироките национални интереси. Оваа функција на партиите е основна, бидејќи во согласност со системската теорија, партиите се најзначајното средство за давање инпути власта да работи во интерес и за потребите на граѓаните во општеството.

7. Комуникација – партиите секојдневно комуницираат со граѓаните и со институциите на системот преку различни средства за информирање, со цел максимално да се запознаат со интересите на граѓаните и да ги насочат своите активности кон задоволување на тие интереси.

8. Одговорност – партиите ги вообликуваат структурата, физиономијата и работата на политичките институ-

ции во системот преку кои тие се непосредно одговорни за постапките направени во текот на нивниот мандат. Политичката одговорност на носителите на политичките функции треба да биде клучно обележје на политичката власт.

9. Утврдување цели – традиционално, партиите се инструменти преку кои општествата ги утврдуваат колективните цели, како и го обезбедуваат нивното спроведување.

10. Артикулирање и агрегација на интереси – партиите ги артикулираат и ги обединуваат интересите на граѓаните. Партиите се средство со кое граѓаните ги бранат своите интереси.

11. Социјализација и мобилизација – партиите се значаен агенс во политичкото образование и во процеот на политичката социјализација на граѓаните. Партиите имаат значајна улога во поттикнувањето на демократската политичка игра.⁶⁵

⁶⁵ Види: **Vučina Vasović, Savremene demokratije, Edicija Sinteze, JP Službeni glasnik, Beograd, 2006, (стр.115).**

ГЛАВА 2

ИСТОРИСКИ ОСВРТ НА РАЗВОЈОТ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО ОБЕДИНЕТОТО КРАЛСТВО, САД, ФРАНЦИЈА И СОЈУЗНА РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЈА

1. ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА ПАРТИИТЕ ВО АНГЛИЈА (ОБЕДИНЕТО КРАЛСТВО)

Политичките партии во Англија вистински започнале да се развиваат и да се организираат **веднаш по Славната револуција од 1688 година**, иако одредени форми на политичко организирање постоеле и во периодот на реставрацијата од 1660 година, како и во времето на судирот меѓу кралот и Парламентот (1640-1660).

Процесот на формирање политички партии во Англија се одвивал постепено и бавно. На партиите им претходеле примитивните облици на политички организирања во форма на котерии, кокуси, фракции и различни други политички групи, кои меѓусебно се бореле за превласт во Парламентот. Тие не биле цврсто организирани, ниту, пак, имале некоја попрецизно утврдена програма. **Меѓу нив, два клуба имале најголемо значење: Карлтоновиот и Реформистичкиот.** Целта на нивното постоење е да вршат контрола над работата на Парламентот.

Значи, најнапред биле создадени **политичките клубови** во Парламентот, а дури потоа локалните партиски клубови (кокуси), како и националните партиски организации. Силната улога на Парламентот на сметка на кралските надлежности и постапното оформување на кабинетот довеле до поларизирање на силите околу два ембриона на идните политички партии: **виговците (The Wigs)**, кои го носат своето име од **шкотските пресбитеријански селани**, и **ториевците (The Tories)**, според името на **ирските разбојници за кои се сметало дека се католици.**

Се смета дека зачетокот на виговците се наоѓа во семејното поврзување на земјишните големосопственици кои формирале вертикална олигархија. Ним им се приклучиле и протестантските секти познати како неконформисти, кои се спротивставувале на Англиканската црква, заедно со

трговците. Од друга страна, ториевците биле блиски до Англиканската црква.

Виговците и ториевците се значаен елемент на англискиот партиски и политички систем. Токму овие две партии во голема мера влијаеле врз оформувањето и функционирањето на двопартискиот систем во Англија. Тоа е систем во кој постојат две големи и силни партии, приближно еднакви по големина кои меѓусебно се борат и наизменично се менуваат на власт.

Во поголемиот дел од 18 век на власт се наоѓаат виговците, за пред крајот на овој век да добијат превласт ториевците. Тие останале на власт сè до 1830 година, кога се случила и најголемата реформа на изборното законодавство, што, всушност, била идеја на виговците, од кога започнала да јакне улогата на Домот на комуните. **Се смета дека со Реформскиот изборен закон од 1832 година започнала да се развива и модерната историја на партиите во Англија.**

Виговците, поддржани од пратениците на Ирска и од левоориентираните радикали, биле партијата на трговците и на новата индустриска класа. Ториевците силно ја поддржувале Англиканската црква и земјоделските интереси, сè до оној момент кога сер Роберт Пил, премиерот на ториевците, во 1841 година не ја приближил партијата поблиску до индустријалците. Сепак, во 1846 година, неговата **конзервативна влада се поделила на два дела** кога тој одлучил да ги заштити и индустријалците и барањата на земјоделците за утврдување на заштитни мерки за пченицата. **Во првиот дел од владата** останале неговите следбеници, додека **во вториот дел вештачки придобивените членови под раководство на младиот Евреин Бенџамин Дизраели.**

По смртта на сер Пил, виговците ги придобиле неговите приврзаници, од кои како база се оформила Либералната партија на Англија. Либералите го стесниле својот интерес кон индустријата и кон трговијата, додека Ториевците набргу го напуштиле протекционизмот и останале на линијата да ги штитат интересите на Англиканската црква и земјишната аристократија.

Како што **може да се забележи во овој период, во Англија постоеле четири партиски сојузи:**

- » **сојузот на виговците со приврзаниците на сер Пил;**
- » **сојузот на радикалите;**
- » **сојузот на Ирците, и**
- » **сојузот на конзервативците, кои биле во опозиција.**

Овој период завршил со окрупнувањето на двете главни партии и со донесувањето на новиот Реформски избран закон од 1867 година.

Конзервативната партија на Англија се оформила во 1867 година како партија која ги заштитувала и ги поддржувала интересите на аристократијата, кралот и на крупната буржоазија. Од друга страна, Либералната партија се оформила во 1877 година, како застапник на интересите на ситната и на средната буржоазија, а во одредена смисла и на работниците. Либералната партија ја усвоила првата политичка програма дури во 1891 година. Корупцијата, купувањето и продавањето на политичките услуги биле придружни елементи на партиската политика. Во овој период политичките партии немале конзистентни политички идеологии. Ако либералите биле заинтересирани за изборна реформа, конзервативците се залагале за социјална реформа, и обратно.

Оттука, постојаните разлики и спротивните програми на дејствување создале различни насоки во креирањето на партиските политики. Со проширувањето на избирачкото право, законот ставил крај на различните политички групации. Партиите започнале вистинска битка да пронајдат и да организираат нови избирачи. Се смета дека современата партиска структура во Англија започнала токму со изборите во 1868 година.

Периодот од 1868 до 1886 година бил период на битка меѓу Гледстон, лидерот на либералите, и Дизраели, лидерот на конзервативците. Тоа бил период кога конечно се зацврстил парламентарниот систем со одговорност на владата пред Домот на комуните. Владите, по правило еднопартиски, биле стабилни и подолготрајни со подисциплинирани мнозинства. Либералите покажале помала хомогеност во однос на конзервативците. Кога Џозеф Чембрлен со своите радикали се приклучиле кон либералите, тие ги напуштиле старите виговски аристократи и го оставиле Гледстон на мака да го закрепнува своето крило.

Порастот на ирскиот национализам, предводен од Чарлс Парнел, предизвикал драстично менување во партиските сојузи. Парнел ја извлекол својата Ирска партија од сојузот со либералите и создал независна сила. Во 1886 година, Гледстон се одлучил да го промовира Законот за Ирска, што предизвикало ефект на прегрупирање на левоориентираните (Чембрленовите радикали) и десноориентираните (старите виговци) на другата страна на Домот на комуните. Со ваквите случувања, Гледстон ставил крај на владеењето на својата влада со што во Англија започнува периодот на **„унионистичкото владеење“**. **Унионистите биле поддржувачи на Законот за сојузот меѓу Ирска и Велика Британија, усвоен во 1800 година.**

Групата на унионистите ја сочинувале оригиналните конзервативци заедно со пребегнатите членови од

Либералната партија. Тие, всушност, ја оформиле „Конзервативната и унионистичка партија“, што е, всушност, денешното официјално име на Конзервативната партија на Обединетото Кралство.

Конзервативците прераснаа во партија која се залагаше за сојуз со Ирска, за империјализмот и за заштитата. Нивната политика беше доминантна сè до 1906 година кога беа силно поразени од либералите, кои владеела од 1906 до 1915 година. Значи, периодот сè до Првата светска војна беше исполнет со периодично владеење на едната и на другата политичка партија, со тоа што подолго на власт се задржуваше Конзервативната партија.

Овој период главно се поклопува со владеењето на кралицата Викторија (1837-1901), која со својот однос, во голема мера различен од односот и од владеењето на нејзините претходници, даде голем придонес во оформувањето на парламентарниот систем со неговите денешни обележја. Во овој период се создадоа и постојните уставни конвенции кои го регулираат односот меѓу монархот, парламентот и кабинетот.

Како доказ за приспособувањето на кралицата Викторија во улога на парламентарен монарх е тоа што таа и покрај личната нетрпеливост кон лидерот на Либералната партија, му го предала мандатот за состав на влада нему и како прв министер одржувала конкретни службени односи.

Во периодот кога синдикатите започнале да се ослободуваат од својата зависност од Либералната партија, почнала битката на работниците за подобрување на работните услови, поголеми плати и воопшто подобрување на нивната економска и социјална положба.

Во 1900 година некои синдикати формирале Лабуристички претставнички комитети со цел одржу-

вање на независна позиција на претставниците на работничката класа во Домот на комуните. Ваквиот чекор на синдикатот ги натерал либералите да започнат преговори со Лабуристичките комитети. Во 1906 година биле избрани 29 лабуристички пратеници, поради што Лабуристичките претставнички комитети го промениле името во Лабуристичка партија.

Така била родена третата партија во Англија.

Лабуристичката партија се јавува во политичкиот живот на Англија во почетокот на 20 век, а бројот на нејзините приврзаници брзо расте, така што по завршувањето на Првата светска војна таа постепено ја поттиснува Либералната партија и станува втора силна партија во земјата.

По изборите во 1910 година, Либералната партија била во можност да го има мнозинството во Домот на комуните само со поддршка на лабуристите и на Ирците, кои по смртта на Парнел се вратиле во сојуз со либералите. Првата светска војна ѝ донела на Англија чудна коалиција. Во 1915 година за првпат се случило заедничко владеење на конзервативците и на либералите. Коалицијата траела сè до 1922 година кога на изборите се појавила новата Лабуристичка партија.

При секое проучување на англискиот двопартиски систем неминовно се поставува прашањето кои околности влијаат на постоењето на овој систем. Познато е дека во поголем број на буржоаски земји (со исклучок на САД) постои повеќепартиски систем и систем во кој во борбата за власт учествуваат три, четири или повеќе политички партии. Но, и во овие земји, прво настанале две политички партии за потоа, релативно брзо, партискиот систем да се прошири на повеќе други партии.

Англија останала верна на својот двопартиски систем. Постојат повеќе причини за тоа.

Првата причина се наоѓа во природата на изборниот систем со едномандатни изборни единици и примена на мнозинскиот модел со релативно мнозинство.

Се смета дека шансите за поголема застапеност во Парламентот на партиите се поголеми ако постојат повеќемандатни изборни единици и каде што е применет системот на пропорционалното претставување.⁶⁶ Во Англија, по реформите од 1832 година, се применува системот на едномандатни изборни единици во комбинација со моделот на релативно мнозинство. Овој изборен модел не е наклонет на повеќепартискиот систем. Се смета дека избирачите не сакаат да ги изгубат гласовите поради што многу ретко се одлучуваат да гласаат за некоја трета политичка партија која е без шанси за успех. Шанса за успех имаат само големите и силни партии.

Втората причина се поврзува со бројните системски механизми кои постојат во оваа земја, а кои го овозможуваат т.н. пресекување на конфликтите, односно го оневозможуваат процесот на натамошни поделби меѓу граѓаните.

Третата причина има и психолошки елементи. Имено, се тргнува од фактот дека за секој политички став и акција може да се заземат за и против позиции. Во зависност од аголот на гледање, секоја работа во политиката може да се напаѓа или да се брани. Оттука, двопартискиот систем најчесто ги поставува политичките сили според тоа дали силите ги прифаќаат напредните, радикалните или конзервативните и традиционални сили.

⁶⁶ Изборниот систем е креиран така што ги фаворизира големите партии, што во британскиот случај значи фаворизирање на Конзервативната и на Лабуристичката партија. Се смета дека во Обединетото Кралство електоратот е веќе помалку или повеќе поделен, така што е тешко да се очекуваат некакви спектакуларни промени. Лабуристите во 1959 година имале 64% сигурни изборни единици во кои традиционално оваа партија избира свои пратеници, или т.н. сигурни места, додека Конзервативната партија имале 85% такви изборни единици. Оваа распределба значела дека постоеле само околу 1/4 флукутирачки изборни единици каде изборниот резултат бил неизвесен или со променлив карактер.

Во политичката историја на Англија, посебно во 19 век, водени се многу борби за одделни прашања. За нив, по правило, ставовите на двете партии главно се разидуваа, и за некои од нив афирмативниот став на едната го предизвикувал спротивниот став на другата партија. Конкретни примери се: изборната реформа во земјата, режимот на надворешната трговија, ирското прашање, социјалната реформа и слично.

Поделбата на двете големи политички партии во ова време одговарала на поделбата на граѓаните на аристократија – буржоазија кои имале постигнато компромис за владеењето со земјата.

Овој компромис започнува да губи од своето значење со појавата на организираното работничко движење. Последица од ова е постепеното слабеење на Либералната партија.

Така, во Англија почнува да се врши поларизација меѓу Конзервативната партија, која ја презема улогата на застапник на интересите на буржоазијата, и Лабуристичката партија, како автентичен застапник на интересите на работниците.⁶⁷ Значи, повторно во согласност со социјалните промени се наметнува двопартискиот систем.

Предизвикан од различни причини, двопартискиот систем е постојана реалност на англиската политичка сцена. Негова последица е повременото сменување на партиите од власт, затоа што секогаш кога една партија ги добива изборите со мнозинство мандати во Домот на комуните, другата останува да биде опозиција. Мнозинската партија со парламентарното мнозинство се стекнува со правото да формира и влада, која по правило е еднопартиска.

⁶⁷ По Втората светска војна лабуристите се поделиле на беванистички социјалисти, и на гејтскеловски социјалдемократи. Во поново време, новите лабуристи почнале да внесуваат многу елементи од политиката на Маргарет Тачер. Поделбите се присутни и внатре во Конзервативната партија, посебно за време на владеењето на Џон Мејџор и Хејг, како приврзаници на евроскептицизмот, од една, и еврофилите, од друга страна.

Исклучок од ова правило имаше во периодот меѓу двете светски војни, кога во воени услови **биле формирани неколку концентрациони влади (со претставници на сите три партии: Конзервативната, Либералната и Лабуристичката партија)**, како и во периодот меѓу 20-тите и 30-тите години од 20 век, кога во два случаи на власт беа коалициски влади.⁶⁸

Значи, во редовни услови, партијата која добива мнозинство гласови на изборите формира влада, а другата партија останува во опозиција. Тие претставуваат два меѓусебно спротивставени табора.

Опозицијата нема можност да ја собори владата во Домот на комуните. Нејзина цел е да ги освои симпатиите на јавното мислење за наредните избори. За да го постигне тоа, таа во својата критика на владината работа мора да биде конструктивна, да се воздржува од неодговорни изјави и дејствувања и да не дава невозможни ветувања.

Еден од феномените поврзан со функционирањето на двопартискиот систем е и во релативната урамнотеженост во силата на двете големи политички партии. Разликата во бројот на освоените гласови на избори по правило не е голема. Тоа практично значи дека релативно мало поместување во мислењето кај избирачкото тело (2-3% од гласачите) е доволно да доведе до преминување на мнозинството од една на друга страна.

Резултатите од повоените избори потврдуваат дека во согласност со познатата теорија на буржоаската политичка наука за „трошењето на власта“ на политичките партии

⁶⁸ Во периодот меѓу 1874 и 1922 година, беше засилено **присуството на ирските националисти** во Домот на комуните, кои држеле околу 80 мандати. Исто така, во периодот меѓу 1910 и 1935 година, до конечното зацврстување на Лабуристичката партија, со поттиснувањето на Либералната партија, евидентен бил вид на трипартиски систем во Англија. Во овие кратки временски периоди, коалициските влади биле многу чести. Види: **Vasović, Vučina (2006), Savremene demokratije, Tom 1, JP Službeni glasnik, Beograd, (стр.374).**

во Англија релативно често доаѓало до промена на партиите на власт.

Така, по неочекуваната победа на изборите во 1945 година, лабуристите беа на власт до 1951 година, за потоа власта да ја држат конзервативците цели 13 години, а во периодот од 1964 до 1970 година на власт повторно доаѓаат лабуристите.

Во 1970-1974 година владеат конзервативците, од 1974 до 1979 година владеат лабуристите итн. Интересно е што во периодот меѓу 1950-1970 година двете партии освојувале најмалку 87,5% од гласовите, а добивале дури 98% од парламентарните мандати во сите седум изборни периоди. Со поделбата во Лабуристичката партија и со одделувањето на едно нејзино крило по 1970 година (формирањето на Социјалдемократската партија), како и поради други причини во системот, процентот меѓу освоените гласови и освоените парламентарни мандати на двете големи партии паѓа под 80%.

Од 1908 година до почетокот на 21 век беше организирана само една либерална влада, осум лабуристички, девет конзервативни, три коалициски и три национални влади. По Втората светска војна, Лабуристичката влада имаше своја влада во следниве периоди: 1945-1951; 1964-1970; 1974-1979; 1997-2005, Конзервативната партија беше на власт во следниве периоди: 1951-1964; 1970-1974; 1979-1997 година. Во поново време, **Либерално-демократската партија добива респектабилен број на гласови (посебно на изборите во 2001 година кога освоила 28,5% од гласовите)**. Покрај двете традиционално доминантни партии, како и Либерално-демократската партија, во партискиот систем на Обединетото Кралство постојат и други партии: Партијата за независност на Обединетото Кралство, Шкотската националистичка партија, Партијата на зелените, Партијата на демократските унионисти,

Британската национална партија, Партијата на Шин Фејн, Алстер унионистичката партија, Социјалдемократската и Лабуристичката партија, Партијата почит, Шкотската социјалистичка партија, Партиска алијанса на Северна Ирска, Шкотската зелена партија, Либералите и други.

2. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО АНГЛИЈА (ОБЕДИНЕТО КРАЛСТВО)

2.1. Конзервативна партија

Своето постоење оваа партија го лоцира уште во 18 век, кога е поставена како клучен фактор на политичката стабилност на земјата. Често пати, нејзините приврзаници оваа партија ја нарекуваат национална институција. Историски, Конзервативната партија е уште позната и како Партија на Круната, на аристократијата, и на Англиканската црква, која уште од самиот почеток ги негувала империјалниот експанзионизам, интересите на големосопствениците, а во исто време, партијата патерналистички се грижела и за интересите на работниците.

Некои автори сметаат дека оваа партија е создадена под влијание на Дизраели во 1867 година, токму тогаш кога е формирана Националната унија, односно во 1870 година кога е формирана и Централната служба. Според други автори, Конзервативната партија настанала во 1830 година кога партиската група во Парламентот ги повикала конзервативците да се обединат, а сер Роберт Пил бил прв конзервативен лидер. Се смета дека дури по втората голема изборна реформа, кога еден дел од ниската и средната буржоазија добиле право на глас, партијата добива на значење и на политичко влијание.

По Втората светска војна, Конзервативната партија се смета за една од најголемите не само британски, туку и европски партии, со близу три милиони членови. Својот

вистински политички бум, оваа партија го имала во периодот од 1979 до 1997 година, кога била на власт цели 18 години во континуитет.

На изборите во мај 2015 година, Конзервативната партија на чело со Дејвид Камерон, освои 310 од вкупно 650 мандати во Домот на комуните, наспроти 228 мандати кои ги освоија лабуристите. По победата, Камерон ја ре-фирмираше традиционалната идеја на конзервативците – една нација, едно Обединето Кралство, со давање видливо поголема моќ на Шкотска и на Велс. Инаку, Камерон по втор пат едноподруго го добива мандатот за формирање на британска Влада.

Основните програмски и идеолошки определби на Конзервативната партија се засноваат на следниве столба:

1. индивидуата има апсолутно право на слобода;
2. приватната сопственост е најсигурна и најцврста основа на индивидуалната слобода, независноста и за индивидуалните можности;
3. партијата се залага за слобода на пазарот и конкуренцијата;
4. слободата ја претпоставува одговорноста кон семејството, соседството и нацијата, како и „соработката на капиталот и трудот“;
5. улогата на владата и на државата е да ја јакнат индивидуалната слобода и правото на избор со истовремена заштита на најслабите членови на општеството;
6. економската политика на државата треба да биде насочена кон создавање и кон одржување на погодна клима за развој на претпријатијата, без насочување или хиперрегулирање на бизнисот;
7. партијата се залага за одржување на постојниот партиски и изборен систем;

8. државата мора да биде воено силна и да функционира како составен дел од западниот сојуз;
9. партијата презема крупни мерки за намалување на даноците на доход, како и на екстраданоците, со цел да му се остави на капиталот поголем простор, да се намалат социјалните давачки, да се спречат причините за појава на штрајкови и други форми на синдикално организирање на работниците и слично.

И покрај сè што е наведено, треба да се констатира дека Конзервативната партија, сепак, не е сосема монолитна партија, имајќи предвид дека нејзината програмска и идеолошка матрица покрива различни интереси и гледања на процесите и појавите во системот.

Добрите познавачи на историскиот развој на оваа партија зборуваат за постоење на **две основни струи** во неа:

- » **едната е ториевска или конзервативна, која го застапува мотото *one nation conservatism*, и која ја нагласува позитивната улога на државата во обезбедување благосостојба, целосна вработеност и грижа за сиромашните граѓани,**
- » **додека втората е неолиберална, која го нагласува значењето на слободниот пазар и намалувањето на државните активности на пазарот. Таа ја застапува идејата за ниски даноци и ниски јавни трошоци.⁶⁹**

2.1.1. Внатрешната организација на Конзервативната партија

Внатрепартиската организација на **конзервативците е составена од три основни организациски елементи:**

⁶⁹ Види: **Butler, D. and Stokes, D. (1974), Political Change in Britain, London.**

- 1. парламентарната фракција, односно Комитетот од 1922 година;**
- 2. партиското национално раководство и**
- 3. основните, локални партиски организации сместени во изборните единици и во најголем дел приспособени за изборните потреби.**

1. Парламентарната фракција, односно Комитетот од 1922 година го сочинуваат конзервативните пратеници. Целта на Комитетот е организираност на пратениците со цел подобро нивно ориентирање и снаоѓање на парламентарните дебати и седници, како и соодветно насочување на нивното однесување во согласност со партиската политика. Овој Комитет има свои внатрешни органи: извршен комитет и административен апарат.⁷⁰

2. Конзервативната парламентарна партија има **дваесет и четири специјални комитети за водење на партиските работи и седум регионални групации**. Партиското раководство е организирано во неколку највисоки партиски нивоа, од кои партиската конференција е местото каде треба да се покаже најсилното партиско единство, да се демонстрира најголемата сила на партијата, како и најголемиот ентузијазам на партиското членство.

Во организациската структура на партијата значајно место заземаат и:

1. Националната унија на конзервативните асоцијации, формирана во 1867 година за координирање на локалните асоцијации во изборните единици на Англија и Велс, а слична организација постои за Шкотска и за Северна Ирска. Унијата има централен совет и извршен комитет. Нивната најважна задача е да се направи добра организација на годишните партиски конференции.

⁷⁰ Види, исто, оп.цит.дело, **Vasović, Vučina (2006), Savremene demokratije, (стр.381).**

2. На врвот на партијата се наоѓа **националниот совет кој има свој извршен комитет, како најмоќен партиски орган.**

3. **Потесен комитет** за извршување на секојдневните партиски активности,

4. **Централна служба на партијата која е под директна контрола на партискиот лидер.** Оваа служба е важен фактор во комуникацијата меѓу партиските активисти, од една, и пратениците на партијата, од друга страна,

5. **Партиски асоцијации кои функционираат во изборните единици и**

6. **Партискиот лидер**, кој од 1965 година го избираат пратениците од партискиот состав. Натпреварот за избор на нов партиски лидер се одржува во три круга. Во првиот круг, за избран се смета оној кандидат кој освоил 50% од гласовите на пратениците и 15% повеќе од гласовите на второпласираниот кандидат за лидер. Ако овој услов не е исполнет, се организира втор круг на гласање, во кој можат да се појават повеќе од двајца кандидати, но во кој повторно се бара апсолутно мнозинство од пратениците да гласаат за кандидатот за партиски лидер. Ако и во вториот круг не биде постигнато апсолутно мнозинство, тогаш се пристапува кон трет круг на гласање во кој се издвојуваат трите првопласирани кандидати, со употреба на методот на алтернативен глас. Од 1975 година е воведена нова одредба според која се предвидува годишен реизбор на партискиот лидер. Формалното избирачко тело за избор на лидерот го сочинуваат членовите на партиската парламентарна група, членовите од одделните изборни единици и членовите на извршниот комитет на партијата.

Инаку, Конзервативната партија во својот состав има и други организации кои постојат за да ги обединат интересите и членовите на партијата по различни основи.

Така, младите се организирани во организација на младите конзервативци, жените во конзервативната организација на жените, студентите во конзервативна студентска организација итн.

Конзервативната партија ги има и познатите центри за координирање на внатрешните органи и организации кои треба да обезбедат единствено спроведување на политиките на партијата – **познатите камшици (the whips) организирани како главен камшик, заменик, седум камшици и пет помошни камшици**, чија улога е да „ставаат масло во машинеријата на парламентарниот бизнис“.⁷¹

Во однос на начинот на кандидирањето на партиските членови за вршење одредени функции во државата, треба да се напомене дека во **1998 година Конзервативната партија има извршено ревизија на правилата за постапката на кандидирање и избор**, според кои сите кандидати мора да доаѓаат од националните партиски потврдени листи кои ги составува регионалниот колеџ за селекција. Треба да се има предвид дека секој кандидат кој сака да излезе на избори мора прво да се најде на потврдената партиска листа, координирана од партиската управа.

Партиската управа е координативно тело кое брои околу 60 члена од сите асоцијации во изборните единици. Системите за избор на кандидати за избори варираат во зависност од изборната единица, при што најпознат модел е моделот на алтернативен глас. Регионалните колеџи за селекција бројат по 50 члена кои ги претставуваат бројните организации и различните партиски регионални комитети. Поткомитетите на партиските асоцијации во изборните единици интервјуираат околу 20 кандидати и прават листа од 6 кандидати. Потоа, извршниот комитет ги интервјуира

⁷¹ Види: **Gamble, A. (1979), "The Conservative Party", Drucker, M.H. ed., Multy-Party Britain, MacMilan, (стр. 40).**

останатите кандидати и предлага двајца од нив да одат на генералниот состанок на асоцијациите на изборните единици. На генералниот состанок се разговара со кандидатите, а потоа и се гласа, односно се избира потесниот круг од кандидатите. Конечните резултати се рангираат, а одлуката за селекција се донесува на завршниот состанок за избор кој е отворен за сите партиски членови во регионот. Ваквата сложена постапка за избор има за цел да ја истакне посветеноста на партијата за избор на најквалитетните и најприфатените кадри во партијата.

2.2. Лабуристичка партија

Основана во Лондон во 1900 година, Лабуристичката партија се развива полека, но сигурно, за денес да може да се посочи како рамноправен политички противник на Конзервативната партија. На самиот почеток, оваа партија се нарекува **Претставнички комитет на трудот (Labour Representation Committee)**, за во 1906 година да го добие денешното име.

Нејзините почетоци се врзуваат со соединувањето на синдикатите, фабијанското друштво и некои други просоцијалистички организации. Токму затоа, многу често, во литературата се вели дека Лабуристичката партија е амалгам на социјалистичките и на синдикалните елементи.

Таа, за разлика од Конзервативната партија, нема унитарен карактер, туку станува збор за вистинска федерација на „општества“ и на синдикати. Во 1918 година, Претставничкиот комитет на трудот се трансформира во Социјалистичка партија преку усвојување на вид партиски устав кој сè уште е на сила.

Партиските центри ги организираат изборните единици на лабуристите кои ја покриваат целата држава. Де-

нес, Лабуристичката партија е втора по големина партија во Англија.

Основната разлика која може да се воочи меѓу Лабуристичката и Конзервативната партија е во тоа што лабуристите, во делот на сопственото настанување и развој, многу повеќе го фаворизираат принципот на формирање од долу, преку здружување на синдикатите, кооперативните и разните просоцијалистички групи, за разлика од Конзервативната партија која го фаворизира принципот од горе, со групирање на членовите внатре во Парламентот.⁷²

Лабуристичката партија многу повеќе се залага за промени во системот, наспроти конзервативците кои повеќе се залагаат за статус кво состојба во државата. Лабуристичката партија дејствува на партиската сцена како федерација на поголем број организации, за разлика од конзервативците кои се единствена партија.

Иако програмата на Лабуристичката партија е главно социјалистички ориентирана, се смета дека лабуристите никогаш не биле вистински заробеници на марксистичката идеологија, како што тоа било случај со бројни социјалистички партии во другите земји во Европа. Фабијанците се залагале да ја трансформираат индустријата во јавна сопственост и контрола, како и да се изврши редистрибуција на националното богатство во интерес на сите граѓани.⁷³

Од друга страна, синдикализмот се залагал за проширување на работничките права, и за контрола над работодавците.

Во различни периоди на партиската историја преовладувале различни мислења за Лабуристичката партија. Така, на пример, во 20-тите години од 20 век во партијата преовладувала идеалистичката желба за пријателство и за заед-

⁷² Види: **Towney, R. (1964), The Radical Tradition, London.**

⁷³ Види: **McKenzie, R. (1963), Britain's Political Parties, London.**

нички живот меѓу сите граѓани во земјата. Во 30-тите години партијата била под силно влијание на марксистичката идеологија, додека во текот на 40-тите години од 20 век главниот акцент на партиското дејствување се става на потребата од економско планирање, при што национализацијата на основните индустриски капацитети добива на суштинско значење. Лабуристите од секогаш верувале на левоориентираните сили во Англија кои ја продолжуваат традицијата на несистемскиот, неконзистентниот вид на марксизам.

За разлика од порано кога главната филозофија на лабуристите била филозофијата на „демократскиот социјализам“, денес таа во основа е **варијанта на реформирана социјалдемократска доктрина**. Посебно последниве неколку децении, Лабуристичката партија доживува процес на брза дерадикализација. Разликите во ставовите на лабуристите порано и денес се навистина очигледни.

Креаторот на новиот лабуризам, поранешниот британски премиер Тони Блер, ја објаснил основната поента на новиот лабуризам со неколку збора: „Најважните работи кои можете да ги имате денес на економски план не се поврзани со национализацијата, ниту со силата на синдикатите, туку со силата на образованието. Токму образованието е силата на новиот лабуризам. Мораме да ги подготвиме луѓето за тие промени. Мораме да ги образоваме луѓето да ја користат новата технологија. Така тоа се работи во модерниот свет“.⁷⁴

Стариот и новиот лабуризам имаат неколку суштински разлики.

Новиот лабуризам има очигледна желба да ја напушти старата идеолошка платформа на лабуристите која била поставена на идеите на правдата и на прераспределбата на богатството.

⁷⁴ Види: **Garner, R.&Kelly, R. (1993), British Political Parties Today, Manchester University Press, Manchester.**

Новиот лабуризам ја трансформира Лабуристичката партија од класична работничка партија во модерна социјалдемократска партија, односно од класична партија на левицата во партија на левиот центар. Токму затоа се смета дека Тони Блер е многу повеќе следбеник на тачеризмот и моделот на неокапитализмот, претприемништвото, приватизацијата и десиндикализацијата, отколку на класичната британска социјалдемократска традиција. Она што некогаш сакала да го постигне Маргарет Тачер, а не успеала, го постигнале новите лабуристи.

Проектот и стратегијата на „третиот пат“ (обединувањето на демократскиот социјализам и либерализмот) го означува новиот почеток на лабуризмот во Англија.

Следната значајна разлика меѓу старите и новите лабуристи се согледува во самото поимање на државата. Новата поумерена социјалдемократија ги намалува функциите на државата што посебно се согледува во отсуството на централното државно планирање во делот на економијата, како и во процесите на национализацијата. Се оди и до таму што овој процес се објасува како укинување на државата на благосостојба.

Една од најголемите разлики меѓу стариот и новиот лабуризам се согледува во природата и значењето на општествената сопственост. Додека порано се сметало дека без општествена сопственост нема социјализам, денес Лабуристичката партија ја смета општествената сопственост како едно од многуте средства за поопштествување на стопанските функции и на стопанскиот капитал. Оттаму доаѓа и партискиот став за нужноста од воведување на т.н. „мешовита економија“.

Клучна точка на новиот лабуризам е еманципацијата на партијата од синдикатите. Тоа е посебно видливо во говорот на Тони Блер на конвенцијата во Блекпул, 1994 година, кога го објаснувал процесот на поместување

на партијата од традиционалната идеолошка база и поврзаност со синдикатите. Блер јасно ја позиционирал новата платформа на лабуристите која требало многу пошироко социјално да ја втемели партијата лево од центарот. Новите лабуристи ја поместиле партијата многу повеќе кон средните општествени слоеви, кон бизнис ориентираните граѓани, а подалеку од синдикатите, кои беа традиционалната партиска сила. Новите лабуристи наместо поддршката да ја бараат во традиционалните кругови на индустриските и другите видови работници, засилено се пренасочуваат кон довербата на давателите на услугите во јавниот и услужен сектор, како и кон средните слоеви на граѓани.⁷⁵

Новиот лабуризам широко ги отвори вратите и на процесите на приватизација на јавните услуги. Силно ја поттикна т.н. „динамична економија“ во која претприемништвото на пазарот и суровоста на конкуренцијата се обединуваат преку силата на партнерството и соработката.

И во програмата на новите лабуристи сè уште е присутна суштината на традиционалната лабуристичка филозофија која се наоѓа во вербата дека човекот е добар по својата природа, но дека општеството и институциите се оние кои мора да се обвинат, бидејќи го прават да се однесува лошо и да живее мизерно. Посебно се виновни економските институции кои вршат силно влијание во определувањето на големината на националниот доход, и во општествените приоритети кои ги утврдуваат како економски цели. Оттука, демократијата мора да биде проширена од политичките во економските односи. Со употребата на процесите на парламентарна и на локална демократија, во кои лабуристите веруваат, избирачкото тело треба да ги донесе претпријатијата во сопственост или под контрола на граѓаните.

⁷⁵ Види: **Toni Bler, "Moj treći put", Corriere della sera, September, 1998, Politika, 6. oktobar.**

Интересно е што новиот лабуризам доживеал многу критики во системот и меѓу граѓаните. Така, на Блер му било замерено дека со воведувањето на приватните компании во јавниот сектор (во управувањето со училиштата, болниците, јавниот превоз и сл.) неговата партија значително отстапила од принципите на социјалната правда, како и од еднаквоста меѓу граѓаните, за што лабуристите од секогаш се залагале. Неговата политика не им одговарала ниту на синдикатите.

Токму овие внатрешни незадоволства биле причината за поделба на лабуристите во 1981 година, односно за издвојување на една група партиски функционери од лабуристите и формирање на нова Социјалдемократска партија.

2.2.1. Внатрешна организација на Лабуристичката партија

**И Лабуристичката партија во својата внатрепар-
тиска организација има три организациски делови:**

1. парламентарна фракција, која ја сочинуваат лабуристичките пратеници, чијашто основна цел на постоењето е да ги подготвува пратениците за дејствување во Парламентот во согласност со политиките на партијата и партиското водство,

2. национално водство (националните партиски тела и органи), при што најзначајно место зазема годишната конференција, како формално највисок орган на партијата. Конференцијата го избира националниот извршен комитет како најмоќен партиски орган. На чело на партијата се наоѓа лидерот кого секоја година го избира посебно изборно тело, избрано колеџ, во кој синдикатите се претставени со 40% свои претставници, парламентарната група е претставена со 30% свои членови, исто како и локалните партиски организации претставени со 30% од гласовите,

3. Локална партиска организација. Членството во Лабуристичката партија се јавува како индивидуално и како колективно. Она што се забележува во трудовите на добрите познавачи на британскиот партиски систем, е дека **ниту Конзервативната, ниту Лабуристичката партија не можат да се пофалат со квалитетна внатрешно-партиска демократија.** Се смета дека и кај двете партии има засилено присуство на концентрирана власт и авторитет во партиското водство, и дека партиската организација, посебно онаа на локално ниво, има повеќе поддржувачка улога.⁷⁶

Во однос на постапката за кандидирање партиски членови за изборни функции, Лабуристичката партија внесе одредени промени во правилата, односно **во т.н. национален панел на кандидати (National Panel of Candidates), кој е под директна контрола на извршниот комитет на партијата.** Постојат бројни тела кои имаат право да номинираат свои кандидати на панелот (синдикати, „социјалистичките“ општества, локалните извршни комитети во изборните единици и сл.). Интересно е тоа што лабуристичките партиски активисти не се обврзани да ги избираат само тие кандидати кои се на панелот. Но, секој надворешен кандидат, пред да биде одобрен да се натпреварува со кандидатите на панелот, мора да помине „интервју за проверка“ пред посебен орган, каде може да се одлучи кандидатот да не оди натаму во постапката. Накратко, секој кандидат за пратеник мора да го помине националниот панел. Иако тие мора да имаат доверба и поддршка од локалните партиски организации, националниот панел со помош на генералниот комитет, прави потесната листа и тој е последниот филтер кој одредува кои партиски членови ќе бидат кандидати за пратеници.

⁷⁶ Види: McKenzie, R. (1963), исто, оп.цит.дело, (стр.639).

Она што треба да се потенцира е дека партиското водство може да се наметне над кандидатите за пратеници, или над избирачите. Независната положба на владата во однос на партијата претставува фактичка независност на водството од добар дел на партиската база, со оглед на постојната персонална унија што постои меѓу партиското водство и владата. И во оваа партија се силно изразени партиските камшици кои ја олеснуваат реализацијата на партиската дисциплина. Нијансираното опоменување на партиските членови со една, две или три линии, кои камшиците им ги упатуваат на своите пратеници, не ги оставаат рамнодушни дури и најсилните партиски функционери.

2.3. Други партии во Обединетото Кралство

Иако британскиот партиски систем е дефиниран како двопартиски, сепак, тоа не значи дека во оваа земја не постојат и други политички партии. **Статистиката покажува дека во британскиот партиски систем постојат околу 150 партии или полупартии, од кои неколку, главно од регионален карактер кои функционираат во Шкотска, Велс и Северна Ирска, се претставени и во националниот Парламент.**

Либерално-демократската партија која е позната како партија на социјалните и либералните демократи е основана во 1988 година со спојување на Либералната и на Социјалдемократската партија.

Либералната партија која е наследничка на виговците, е основана 1861 година, додека од 1867 до 1918 година била една од двете владејачки партии во Англија.

Социјалдемократската партија е формирана во 1981 година со одделување на една група десноориентирани членови од Лабуристичката партија. Нејзините 29 пратеници, кои се одвоиле од лабуристите, формираат партнерство со либералите кое го нарекуваат Алијанса со за-

едничка изборна програма, и заеднички лидер. На изборите во 1983 година, Алијансата добила 26% од гласовите, но само 3,5% од парламентарните мандати. Во 1988 година, Алијансата на либералите и на мнозинството социјалдемократи ја формирале единствената Социјално-либерална демократска партија со привремено име Демократи, а по изборите во 1989 година со официјално име Либерални демократи.

Либералните демократи се залагале за индивидуалната слобода и улога на државата насочена кон заштитата на слободниот пазар и претприемништвото, за подобро образование, заштита на животната средина, уставни реформи во насока на подобра заштита на слободата и слично.

Исто така, во 1920 година во Обединетото Кралство била регистрирана и Комунистичка партија, која никогаш немала свои пратеници во Парламентот.⁷⁷

3. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО САД

3.1. Периоди во историскиот развој на партиите во САД

Политичките партии се сметаат за суштински елемент на американскиот политички систем од 1790 година. На сите досегашни претседателски избори во САД двете најголеми партии, на почетокот федералистите и антифедералистите, а потоа републиканците и демократите, предлагаа свои кандидати за избор на претседател на САД, како и свои членови за сојузниот Конгрес.⁷⁸

Се смета дека американската партиска историја поминава низ **четири развојни периоди:**

⁷⁷ Види, исто, оп.цит.дело, **Vasović, Vučina (2006), Savremene demokratije, (стр.397).**

⁷⁸ Види: **L. Sandy Maisel & Jeffrey M. Berry, The Oxford Handbook of American Political Parties and Interest Groups, Oxford University Press, New York, 2012.**

1. период од 1780 до 1830 година;
2. период од 1830 до 1890 година;
3. период од 1890 до 1960 година; и
4. период од 1960 до денес.

1. Во првиот период, партиите во Америка имаат т.н. ембрионален карактер, со првични форми на партиско организирање во форма на кокуси, без конкретна посилна партиска организација.

Ембриони на двете партии можат да се најдат во старите форми на собирање на политичките истомисленици во т.н. кокуси на клубовите и во одборот за преписка, каде главно се воделе политичките расправи и се донесувале одлуки за значајни политички прашања.

Двете најсилни и најголеми партии во САД настанале непосредно по добивањето на американската независност и по донесувањето на Уставот на САД од 1787 година. Иако партиите не биле предвидени во Уставот, тие започнале забрзано да се организираат веднаш по неговото донесување. Во овој прв период, поделбата на луѓето на аристократи и на демократи оставила силен печат во американската политика, а претставувала и заедничко обележје и на самите партии. Првиот период го искристализирал поларитетот на силите околу двете најзначајни политички личности и концепции, **Томас Џеферсон и Александар Хамилтон**, и идеите кои тие ги застапувале.⁷⁹

Околу Џеферсон се собрале т.н. антифедералисти, кои ги застапувале идеите за слаба централна власт и за борците за правата на федералните држави. Тие се спротивставувале на протекционизмот и ги застапувале идеите за слободна трговија. Џеферсон е предводник и застапник на уставната идеја според која

⁷⁹ Види: **Shefter, M. (1994), Political Parties and the State, The American Historical Experience, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.**

уставните овластувања на федералните политички институции треба да бидат стриктно наведени во Уставот. Токму оваа идеја го довела Џеферсон на власт во 1800 година. Антифедералистите, уште познати и како Џеферсонови републиканци, а подоцна и демократски републиканци, имале поддржувачи претежно од плантажерите и фармерите од Југот.

Од нив подоцна настанала Демократската партија. Џеферсон е значаен и по тоа што имал антипартиско расположение, затоа што верувал во американскиот „бренд на индивидуализам“. Токму Џеферсон сметал дека политичките партии се фракции кои дејствуваат како силен дезинтегративен фактор во општеството и на нацијата. Исто вакво мислење за партиите преовладува и кај основачот на демократите, Ендру Џексон, познат по своето писмо Монроу (1816), каде има напишано: „Треба да се избегнува секој избор на партија, како и развивање на партиски чувства. Време е, вели тој, да го искорениме партискиот дух“.⁸⁰

Ваквите антипартиски чувства во овој период се чинат сосема логични ако се има предвид фактот дека тогаш најважен приоритет за политиката била потребата за зачувување на националното единство.

Републиканската партија свое потекло има од т.н. федералисти на чело со Хамилтон, кои биле поддржувачи на силната централна власт, на протекционизмот, а кои, подоцна, ги застапувале интересите на индустријата и се бореле против ропството. Тие, за разлика од антифедералистите, многу побавно се организирале, опфаќале различни интереси, па дури и граѓани-дисиденти од Демократската партија, кои, по поразот на Џексон **во 1824 година, се распаднале на де-**

⁸⁰ Види: Parton, J. (1960), *The Life of Andrew Jackson, Third Volume, New York*, (стр. 362).

мократи на Џексон, и на виговци по примерот на англиските виговци. Виговците функционираше на политичката сцена до 1852 година, потоа исчезнале, за две години подоцна, Републиканската партија да ги обедини нив и некогашните виговци, дисидентите од Демократската партија, и членовите на тајните организации Know Nothing и Free Soilers, кои се сметале за остри противници на ропството.

Инаку, федералистите и антифедералистите во периодот меѓу усвојувањето и ратификацијата на Уставот на САД не можат да се дефинираат како партии во модерна смисла на зборот. Хамилтон силно верувал во поделбата на луѓето на аристократи и на демократи, која, според неговото мислење, имала подлога во поделеноста на граѓаните на богати, од една, и на сиромашни, од друга страна. На ваквата поделба на граѓаните се придружил и познатиот теоретичар Алексис де Токвил, кој сметал дека поделбата на демократи и на републиканци во Америка е многу нормална работа. Таа се заснова на поставките на двете мислења кои се стари колку и светот и кои постојано се среќаваат во различни форми и мислења. Едната поставка со намера да ограничува, додека другата со цел неограничено да ја проширува моќта на луѓето.⁸¹

Федералистите (подоцна републиканците) своите поддржувачи главно ги имале меѓу трговците, финансиерите и индустријалците од Северот. Инаку, во првите децении на 19 век, федералистите поминале низ неколку фази. Најнапред се нарекувале Национални републиканци, за потоа да се трансформираат во Републиканска партија.

Во првата половина на 19 век и двете партии не биле целосно вообличени. Борбата што се водела меѓу нив не се водела на принципиелни основи. Дополнително отежнител-

⁸¹ Интересни размислувања види во: **Schlager, N. and Weisblatt, J. Editors, (2006) World Encyclopedia of Political Systems and Parties, Fourth Edition, Facts on File, USA.**

на околност била и доминантното „антипартиско расположение“ што постоело меѓу граѓаните во овој период кое ја потенцирало штетноста на партиите за животот на луѓето.⁸²

2. Вториот период на развој од 1830 до 1890 година се карактеризира со консолидиран партиски систем на САД во кој партиите имале изградена јасна физиономија и почнале многу поефективно да дејствуваат на терен. Специфичноста за овој период се состои во децентрализираната природа на партискиот систем на САД, децентрализираност на самите партии со слаби локални партиски органи. Хиерархискиот однос меѓу централните и локалните партиски органи ни оддалеку не наликува на строго централизираниот однос кој постои во европските партии. Моќта на националните партиски органи во САД се дистрибуирала кон органите на федералните единици, со поголем степен на автономија на локалните партиски власти.

3. Третиот период кој трае од 1890 до 1960 година го отвори патот на реформите насочен кон изградба на т.н. партии на електоратите. Имено, на почетокот на 20 век партиите го насочиле своето внимание кон индивидуалниот стил на кандидатите и кон развивање посебни партиски штабови наменети исклучиво за изборни кампањи. Во некои делови од САД, како, на пример, во Калифорнија, каде што партиите немале партиска инфраструктура, кандидатите немале друга алтернатива освен да организираат свои изборни штабови. И во овој трет период од развојот, американските партии останале она што биле во 19 век – организации без конкретна моќ и автономен статус.

4. Четвртиот развоен период го продолжува континуитетот на слабите американски партии со на-

⁸² Види: Key Jr, O. V., (1967), *Politics, Parties and Pressure Groups*, New York, (стр. 563).

тамошно слабеење на партиската организација. Во овој период најголем дел од теоретичарите имаат проблем да ги утврдат границите меѓу партиските и другите организации во време кога традиционалните партиски организации извршуваат само некои позначајни функции, посебно на локално ниво.

Во периодот меѓу 1928 и 1936 година дошло до премин на поголемиот дел од електоратот во Демократската партија. Републиканците ја изгубиле доминантноста на терен. Ваквата прераспределба на гласовите била очекуван резултат, но и последица од големата економска криза во Америка.

Основната причина за биполарноста на партиската сцена од 1932 година била социјалната разлика меѓу луѓето. Републиканците сè повеќе се идентификувале со побогатите и со поповластените слоеви во општеството, додека демократите со интересите на индустриските работници, со католичките малцински групи и со црното население. Проширеното избирачко право во полза на Демократската партија ја создало Њу Дил коалицијата, која обезбедила доминација на демократската опција во наредните дваесетина години. По овој период, републиканците развиле нова струја, како пандан на Њу Дил, позната како „нова десница“ која ги поврзала конзервативната етика и економскиот либерализам насочен во одбрана на приватната економија. Токму ваквата нова политика им донела победа на Регановите републиканци во 1980 година. Со оваа победа, Роналд Реган успеа да привлече поголем број од симпатизерите на Њу Дил коалицијата кон себе, односно голем дел од средната класа политички ја преориентира.

Во современиот период партиите се сметаат за важен елемент во процесите на демократизација на власта и на демократијата.⁸³

⁸³ Види: **Bone, H.A. (1955), American Politics and the Party System, New York, (стр. 274).**

Кои се причините поради кои, во последно време, САД водат политика на зајакнување на партиските организации?

Првата причина лежи во сè поочигледното намалување на значењето на традиционалните партиски структури на ниво на федералните единици. Припадноста на една партија не значи и задолжително гласање за неа. Однесувањето на американскиот електорат не може да се спореди со дисциплинираната партиска припадност на европските граѓани. Токму оваа причина ги натера американските партии да го зголемат обемот и професионализмот на партиските организации. Освојувањето на довербата на неодлучното избирачко тело како приоритетна задача им наметнува на партиите обврска постојано да се подготвени за борба. Партиите, сè уште, се мошне ранливи кога станува збор за избор на кандидатите. Тие имаат мошне слабо влијание во процесот на номинирање на кандидатите поради што малку придонесуваат и во нивните изборни кампањи. Но, сепак, денес американските партии имаат многу поширока активност од онаа која ја имале во претходните периоди.

Втората причина е, всушност, последица на реформата во процесот на претседателскиот начин на избор што се случи во почетокот на 70-тите години од 20 век, која имаше за цел да ја засили моќта на националните партии, посебно во однос на начинот на кој се врши селекцијата на делегатите за националните партиски конвенции. И покрај двата обиди, националните партиски организации во САД и натаму останаа мошне слаби.

3.2. Организациска структура на американските партии

Републиканската и Демократската партија во САД имаат слична внатрешна партиска организациска структура која

најчесто се дефинира како лабава коалиција на партиските организации кои постојат во секоја од федералните единици, отколку како цврста, централизирана и единствена партиска организација.

Општо земено, **партиската организација на двете политички партии во САД се состои од три дела:**

- » **партиско раководство;**
- » **партиски конгрес, и**
- » **локални партиски организации со партиското членство.**

Највисоко партиско тело кај двете партии е националната партиска конвенција составена од неколку илјади делегати. Делегатите се избираат од партиските организации на федералните држави. Националната конвенција се организира секоја четврта година, главно пред одржувањето на претседателските избори, со основна задача да донесе политичка програма на партијата и да ги одреди кандидатите за претседател и потпретседател на САД за изборите. Бројот на делегатите на партиските конвенции е внатрешно прашање на секоја партија и варира од една до друга конвенција.

При тоа, **делегатите на партиските конвенции се избираат на два начина.** Околу 1/3 од делегатите се избираат на прелиминарни (примарни) избори, на кои членовите на партиите на непосреден начин ги избираат своите делегати, додека останатите 2/3 од делегатите се избираат на конвенциите организирани во секоја од федералните држави. Во рамките на националните партиски конвенции, потоа, се организираат избори за избор на претседателски кандидат од партијата, кој на крај одржува говор каде, во најголем дел, е содржана партиската изборна програма.

Постоеја многу расправи за предностите на едниот или другиот начин на избор на партиските делегати, но

како што може да се забележи, компромисното решение дел од делегатите да се избираат според едниот, а другиот дел според другиот начин, и натаму останува во употреба. Инаку, треба да се напомене дека начинот на избор на делегатите се договара на ниво на федералните држави. Постојат и соодветни **сојузни партиски комисии**, како, на пример, во Демократската партија познатата О`Харина комисија за правилата на партиската структура и за селекција на делегатите, или во Републиканската партија, Републиканскиот комитет за организација и избор на партиски делегати. Овие сојузни партиски комисии и тела имаат за цел да изградат објективни и стандардизирани правила за однесување и партиска лојалност.

Партиските конвенции ја носат програмата на партијата и ги избираат националните комитети кои управуваат со партијата меѓу двете конвенции. Во националните комитети влегуваат по двајца претставника од секоја федерална држава. **Срцето на централната партиска машинерија во двете партии е централниот партиски штаб со бројни партиски службеници.**

Националните партиски конвенции имаат бројни функции кои се движат од церемонијални до изборни и политички. На нив се сретнуваат најверните и најактивните партиски поддржувачи од сите делови на САД, со цел да демонстрираат единство, ентузијазам, партиска енергија и масовност во партиската поддршка. Најчесто националните партиски конвенции се организираат во форма на политички спектакли со присуство на бројни познати гости од политичката и интелектуалната елита, гости од странство, новинари, луѓе од шоу бизнисот итн.⁸⁴

⁸⁴ Според познатиот теоретичар **Михелс Острогорски, националните партиски конвенции се голема фарса, мајтапење со народните институции.**

На ниво на федерална единица, исто така, постојат партиски конвенции и централни комитети. Во **окрузите се формираат окружни комитети, додека на пониско ниво на локалната организација дејствуваат реони (wards), како и месни организации (precinct)**. Месната организација брои до 1000 партиски членови и активисти. Неколку месни организации ја сочинуваат реонската организација, како најширока социјална партиска база поставена во најголем дел на волонтерска основа. На сите нивоа, главниот збор го има партиската машинерија раководена од страна на локалните партиски босови. Нивното влијание е одлучувачко, бидејќи тие располагаат и со финансиските средства на партијата. „Босовите“ ја одржуваат власта служејќи се често со подмитување, со корупција, со давање различни форми на „заштита“ и слично.

Во САД, една партија може да биде на власт на два начина. Првиот начин е ако претседателот на САД е нејзин член, и вториот начин ако мнозинството во домовите на Конгресот го имаат нејзините членови. Најчест случај е кога партијата на претседателот на САД го има мнозинството во Конгресот, иако не ретко постојат исклучоци кога претседателот припаѓа на една партија, а мнозинството во Конгресот (или барем во едниот негов дом) го има другата партија. Ваквата разлика најчесто е последица на различното времетраење на мандатите. Претседателот се избира за мандат од четири години, додека претставниците во претставничкиот дом се избираат за две, додека сенаторите за шест години (на секоја втора година се избира по 1/3 од сенаторите).

Инаку, највлијателниот дел од партиската организација е во работата на Конгресот на САД, и тоа во **Претставничкиот дом двете партии имаат свои партиски конференции, додека во Сенатот двете партии имаат свои партиски кокус** составени од сите конгресмени, односно сенатори. Функцијата на партиските конференции

и на кокусите во Конгресот е да ги избираат партиските лидери, како и да ги вршат работите поврзани со законодавната дејност. Пред седниците на Конгресот, секоја партија ги организира своите конференции или кокуси и ги избира лидерите на Конгресот (во претставничкиот дом го избираат спикерот на домот).⁸⁵

Имајќи го предвид погоре изнесеното, може да се констатира дека не постои една Републиканска или една Демократска партија, туку 50 партиски организации во секоја од нив кои се здружуваат еднаш во четири години, тогаш кога треба да се избере заеднички кандидат за претседател на САД, и потоа во текот на изборната кампања кога му помагаат на својот кандидат да дојде до изборната победа. Во меѓувреме, нивната активност се одвива во рамките на федералните држави. Токму затоа, британскиот автор Финер, со полно право посочил дека „американските партии се недисциплинирани групи на локални интереси“.

Ниту една од двете партии нема своја цврсто вообличена идеологија или некоја долгорочна програма. На секои четири години партиите усвојуваат т.н. политички платформи кои се своевидни **програми за акции** кои имаат за цел да ги спроведат во претстојниот период. Овие програми се резултат на разновидните компромиси кои се прават предизборно. За да се придобијат што е можно повеќе гласачи, програмите внимателно се подготвуваат со цел освојување на поголем број гласови.

Интересно за напоменување е дека и изборот на претседател на САД директно зависи од случувањата на примарните избори, како и од партиските кокуси како клучни

⁸⁵ Во случај кога републиканците го имаат мнозинството тие го избираат спикерот, го избираат мнозинскиот камшик и претседателот на партиската конференција, додека демократите избираат малцински лидер, малцински камшик и претседател на партиската конференција. Во Сенатот, републиканците избираат привремен претседател на Сенатот, мнозински лидер, мнозински камшик и претседател на политичкиот комитет, додека демократите избираат малцински лидер, малцински камшик и секретар на демократската конференција.

алатки во заокружувањето на постапката за неговиот финален избор. Треба да се напомене дека во некои американски држави се одржуваат само примарни избори, пред да се случи изборот за претседател на САД, додека во други се одржуваат само партиски кокуси. Во трети држави постои комбинација на примарните избори и на кокусите. Постои правило дека примарните избори и партиските кокуси за избор на претседател на САД се одржуваат генерално меѓу јануари и јуни, пред да се случат општите претседателски избори во ноември. Прва држава во која се организираат примарните избори и кокусите е Ајова, потоа следува Њу Хемпшир итн. **Интересно е што за разлика од кокусите кои секогаш ги водат самите партии, примарните избори се водат од државните и од локалните власти.** Американците ги дефинираат кокусите како вид приватни настани кои директно се водени и раководени од самите политички партии.

Државните примарни избори, како и кокусите, најчесто се познати како индиректни избори, бидејќи наместо американските гласачи директно да го изберат својот кандидат за претседател на САД, тие преку примарните избори прво утврдуваат колку делегати од секоја партија ќе бидат избрани на партиската национална конвенција од секоја конкретна држава, по што станува јасно кој кандидат за претседател има најголеми шанси да стане претседател на САД. Партиските избрани делегати потоа го избираат и партискиот претседателски кандидат за САД.

Секоја партија ги избира своите делегати кои доаѓаат од секоја одделна федерална држава во изборниот колегиум или колеџ. Покрај овие делегати, кои се избираат во текот на примарните избори и кокуси, државните делегации од двете конвенции, Демократската и Републиканската, исто така, ги вклучуваат и делегатите кои вообичаено доаѓаат од постојните или од поранешните избрани партиски канцеларии или од редот на партиските лидери, кои можат да гласаат за оној кандидат за кој тие сметаат дека треба да гласаат.

Во изборната, но и во политичката теорија, постојат размислувања дека овој систем на претседателски примарни избори и кокуси е многу контроверзен по својата природа. Неговата најголема предност се согледува во фактот дека кандидатите можат да ги концентрираат своите ресурси во секоја област од конкретната федерална држава, наместо да водат кампања во секоја држава. Иако вкупните резултати нецелосно ги претставуваат интересите на американскиот електорат, сепак, интересно е што гласачите од Ајова, Њу Хемпшир и другите помали држави, кои традиционално ги држат првите примарни избори и партиските кокуси имаат силно влијание врз натамошната трка за претседателските кандидати, додека гласачите во Калифорнија и другите поголеми држави, кои традиционално ги држат примарните избори во јуни генерално немаат никакво значење, бидејќи трката за претседател до тогаш е речиси завршена, односно сè е веќе познато.⁸⁶

Како резултат на ваквата состојба на теренот, повеќето држави, односно оние каде примарните избори се одржуваат порано се сметаат дека имаат поголемо влијание во процесот на избор отколку другите. Двете најголеми партии во САД, Демократската и Републиканската, официјално ги номинираат своите кандидати за претседател на САД на своите национални конвенции. Секоја од партиските конвенции е составена од соодветен број на делегати избрани во согласност со статутот на партијата. И двете партии имаат два вида на делегати: обични и суперделегати. Таканаречените суперделегати се избираат од редот на постојните или поранешните избрани функционери и партиски лидери, кои имаат право на глас за кој било кандидат предложен на конвенцијата. Во групата на обични делегати влегуваат делегатите кои ги претставува-

⁸⁶ Во 2004 година, партиските примарни избори и кокуси се случија за прв пат во Ајова, во средината на јануари, додека прелиминарните избори за партиските делегати во Њу Хемпшир се случија осум дена подоцна. Види: **Мајкл Галагер, Пол Мичел (2009), Политика на изборни системи, Академски печат, Скопје, (стр. 207-209).**

ат партиските комитети во секоја држава, и од нив се очекува да гласаат во согласност со правилата утврдени од нивната партија. Во зависност од законот на федералната единица, како и статутарните одредби на партијата, кога гласачите го даваат својот глас за кандидат во претседателскиот кокус или на примарните избори, тие, всушност, им даваат моќ на партиските делегати да гласаат за конкретниот партиски кандидат во државата или на националната конвенција, односно тие го изразуваат мислењето дека партијата во државата не е врзана да ги следи избраните делегати од националната конвенција.

На сите претходни претседателски избори на САД номинираните делегати беа познати пред да се случат партиските конвенции. Последен пат кога големата партиска номинација не беше јасна до последен момент пред да се случи конвенцијата беше во 1976 година, кога претседателот Форд многу тесно успеа да го победи Реган.

Додека во најголемиот број држави се одржуваат примарни избори (затворени или отворени), исто така, во голем број на американски федерални единици се држат и партиски кокуси. Наместо граѓаните да одат на гласачки места, гласачите учествуваат на приватни локални настани водени од политичките партии, и таму го прават својот избор. Предноста на кокусите е во тоа што државната партија го води процесот директно наместо тоа да го прават државните и локалните власти. Недостатокот, пак, е во тоа што најголемиот дел од изборните закони не можат да се применат на кокусите.

Речиси сите држави имаат задолжителни примарни избори и кокуси, во кои резултатот од изборите правно ги обврзува сите или некои делегати да гласаат за конкретен кандидат на националната конвенција, со конкретен број на гласови. Некои задолжителни примарни избори се во форма на натпревар според принципот „победникот доби-

ва сè", во кој сите државни делегати се обврзани да гласаат за ист партиски кандидат. Во согласност со пропорционалниот принцип, државната делегација учествува во пропорција со процентот што кандидатите ги освоиле како народен глас.

Во многу од државите кои имаат пропорционално гласање на примарните избори, кандидатот мора да освои одреден процент од народните гласови што се даваат преку делегатите. Одредени држави, како, на пример, Ајова има и еден дополнителен чекор во процесот на незадолжителните примарни избори или кокуси каде гласачите ги избираат делегатите на обласните конвенции. Овие обласни конвенции потоа ги избираат делегатите на државните конвенции итн.

Во многу држави, само гласачите што се регистрираат преку партијата можат да гласаат на примарните партиски избори, познати како затворени примарни избори. Во други, пак, држави се практикуваат т.н. полузатворени примарни избори, на кои гласачите што не се партиски приврзаници, односно се независни можат да одберат на кои партиски примарни избори ќе гласаат. Во т.н. отворени примарни избори, секој гласач може да гласа на кои било партиски примарни избори. Во сите овие системи, гласачот може да учествува само на едни примарни избори, односно гласачот може да даде глас за кандидат кој е партиски номиниран од демократите или од републиканците.

И демократите и републиканците ги менуваат правилата за избор на делегатите меѓу двата изборни циклуса за избор на претседател, вклучително и правилата како се избираат делегатите на секоја држава и територија посебно. Во согласност со постојните правила на Демократската партија, делегатите се избираат во согласност со пропорционалното претставување, **кое бара кандидатот да има освоено минимум 15% од државните гласови**

на граѓаните за да се добијат делегати. Демократската партија може да одбие одреден кандидат да учествува во процесот на избор со свои внатрешни партиски правила.

Секоја држава објавува План за избор на делегати, во кој се утврдуваат механизмите за пребројување на бројот на делегатите кои доаѓаат по конгресна област, и како гласовите се пренесуваат од локалните конвенции на државните и националните конвенции. Од 2012 година демократските примарни избори и бројот на делегатите кои доаѓаат од секоја од 50-те држави на САД и Вашингтон ДС зависат главно од два фактора:

1. пропорцијата на гласовите што секоја држава ги дава за демократскиот кандидат во последните три претседателски избори, и

2. бројот на изборните гласови кои доаѓаат од секоја држава во изборниот колегиум на САД.

Државите што ги подготвуваат своите примарни избори или кокуси во почетокот на сезоната можат да добијат и дополнителен број на делегати. Интересно е што **Републиканската партија со правилата донесени во 2008 година остави поголема дискреција на државите при изборот на методот на распределба на делегатите.** Така, државите различно го применуваат методот на „победникот добива сè“, (како, на пример, во Њујорк), или методот на победникот добива сè на обласно или државно ниво (пример со Калифорнија), или пропорционална распределба (примерот со Масачусетс). Со промената на правилата пред 2012 година пропорционалното претставување стана доминантно во повеќето држави на САД.

Исто така, по три делегати доаѓаат од секој конгресен дистрикт. Секоја држава добива приближно 10, плус дополнителниот бонус на делегати според тоа дали републиканците имаат свој гувернер, дали имаат мнозинство во еден или во двата дома на државното законодавно тело и сл.

4. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО ФРАНЦИЈА

4.1. Историски осврт на развојот на партиите во Франција

Идејните основи на првите граѓански политички партии во Франција се создале во делата на просветителите во 18 век, а како претходници на првите политички партии најчесто се сметаат **Клубот на јакобинците и Клубот на жирондистите**. Иако овие два клуба се сметаат за претходници на првите партии во Франција, сепак, за партии во модерна смисла на зборот не може да стане збор во овој период од политичкиот развој на земјата. Политичките клубови одиграле голема улога во политичкиот живот на Франција. Постоеле околу 120 политички клуба.

Интересно за Франција е што со францускиот генерал Наполеон Бонапарта се поврзува и поделбата на партиите на десноориентирани, левоориентирани и на партии во центарот. Имено, **Наполеон во 1789 година, во интерес на пребројувањето на своите следбеници во францускиот парламент, наредил оние пратеници кои ја прифаќале неговата политика да седнат десно од него, додека оние пратеници кои не ја прифаќале да седнат на левата страна**. Така, аристократијата се нашла на десната страна од кралот, додека ситната буржоазија и приврзаниците на работничките интереси на левата.

Сосема неочекувано оваа поделба стана основен критериум за разликување на политичките партии и нивните идеологии и во современиот период.

Треба да се напомене дека организацискиот развој на француските партии се појавува нешто подоцна за разлика од партиите во англосаксонските земји. Имено, во 19 век политичката борба околу воведувањето на републиката или монархијата во Франција била проследена и со

партиски поделби меѓу монархистите и републиканците. При тоа, овие две групации немале целосно хомоген карактер.

Во рамките на републиканската групација постоеле т.н. опортунисти, односно конзервативци, од една, и либерали, како порадикална структура, од друга страна. И на страната на монархистите, исто така, постоеле неколку групи, меѓу кои посебно се истакнувале: **легитимистите, орлеанистите и бонапартистите.**

Дури кон крајот на 19 и почетокот на 20 век дошло до конституирање на современите партии во Франција. По конечната победа на републиканските идеи, значи од крајот на 19 век, во Франција слабее влијанието на класичната десница, така што само повремено доаѓаат до израз одделните десничарски партии (на пример, профашистичката организација Француска акција во 30-тите години на 20 век или т.н. пужадисти за време на Четвртата република).

Главната борба за освојување на политичкиот терен се водела меѓу левицата (со децении претставувана преку комунистите, социјалистите и левото крило на радикалите), и партиите на центарот, кои биле повеќе на број, и меѓу кои постоела разлика на оние од левата и на оние од десната страна на центарот. Партиите на центарот се карактеризирале со немање цврста партиска структура и организираност. Тие имале форми на повремено собирање и организирање без некоја постојана и прецизно дефинирана програма и без бројно членство.

Инаку, политичките партии, како и партискиот систем на Франција се разликуваат од оние во англосаксонските земји од неколку аспекти.

Прво, се смета дека француските партии се повеќе доктринарни и идеолошки, а помалку прагматични од партиите во англосаксонските држави.

Второ, тие се внатрешно поцврсто организирани за разлика од партиите во САД или во Британија.

Трето, партиите во Франција имаат подлабока социјална втемеленост за разлика од партиите во САД.

Четврто, постои мислење дека развиениот индивидуализам во Франција бара и поширок распон на политички избор и опции што извршиле свое влијание и врз карактерот на партиите.

Петто, историските околности и крвавите судири по различни основи извршиле силно влијание на екстремните краеве од широкиот спектар на политички гледања и барања. Како резултат на овие процеси, во текот на 30-тите години од 20 век, на крајниот дел од десницата се формирала профашистичката организација Акција за Франција, а подоцна во текот на Четвртата и Петтата Република се формирале и пужадистите. Од друга страна, пак, на крајната левица се формирала групација на уште полева и порадикална организација од Комунистичката партија која била поделена на повеќе фракции.

Шесто, во Франција левите партии традиционално имале поголемо влијание и сила за разлика од левите партии во другите европски земји. Најчесто, основната борба се води меѓу партиите од левиот блок, во кој се вклучени комунистите, социјалистите и радикалите од левото крило, и партиите од десноцентристичкиот блок, во кој се опфатени главните десноориентирани партии и партиите на десниот центар.⁸⁷

Повеќепартискиот систем во Франција, како и постоењето на бројни партии во оваа земја, често пати, се утврдува како причина за политичката непостојаност на системот, честите политички кризи во управувањето со институ-

⁸⁷ Види поопширно, исто, оп.цит.дело, **Vasović, Vučina (2006), Savremene demokratije, (стр. 526).**

циите, како и политичката нестабилност на власта. Интересно е што во Франција постојат различни класификации на партиите во системот кои се среќаваат меѓу актуелните политичари, но и меѓу научните работници. Така, на пример, поранешниот француски претседател Франсоа Митеран разликувал комунистички, социјалдемократски, либерално-демократски и конзервативни партии во Франција. За разлика од него, Помпиду разликувал голисти, комунисти, обединети социјалисти, реакционерна левица, „европска десница“, и „национална“ десница (и едната и другата настанале под влијание на САД). Одредени автори пишуваат за француските партии по Втората светска војна поделени на шест идеолошки семејства: комунисти и социјалисти; радикални социјалисти и католици; и конзервативци и голисти. Како критериум за оваа поделба се користат класните основи, како и различните гледања што партиите ги имале за економската политика, парламентарно-извршните односи и местото на религијата во политиката.⁸⁸

Одредени автори дури се обидуваат свесно да ја избегнат поделбата на партиите на левица и на десница, поради фактот дека современите партии веќе не можат лесно да се поделат само врз основа на идеолошките критериуми. Така, на пример, наведуваат авторите, *catch all* партиите тешко дека можат да се стават во одредена група само врз основа на идеолошките критериуми, бидејќи нивните програми се наменети за различни слоеви или групи на граѓани.⁸⁹

⁸⁸ Преземено од: **Hancock, M.D., Conradt, D.P., Peters, B.G., Safran, W., White, S. Zariski, R. (2003), Politics in Europe, Chatham, New York, (стр. 119).**

⁸⁹ Без разлика на бројните нејаснотии кои оваа поделба ги има, сепак, факт е дека таа сè уште е доминантна во политичката теорија. Така, левицата е дефинирана како простор во кој се распоредуваат партиите кои програмски се повеќе наклонети кон еднаквоста, социјалната правда, секуларната политика, пошироката социјална благосостојба, суверенитетот на народот, републиканизмот и слично. На десната страна на политичкиот спектар се наоѓаат партиите кои повеќе се поврзани со монархизмот, ексклузивната приватна сопственост, пазар без социјални додатоци итн.

Денес, во Франција се среќаваат неколку релевантни политички партии кои се важни за обликувањето и за функционирањето на политичкиот систем на оваа земја. Така, во **делот на левицата**, значајно место заземаат Комунистичката партија на Франција, која се сметала за најсилна и најорганизирана партија во Франција основана во 1920 година, Социјалистичката партија, основана далечната 1901 година, и Движење на радикалната левица, во **делот на партиите од политичкиот центар** значајно место заземаат деголистите (деголистичката партија Сојуз за Републиката која подоцна се трансформирала во Нова деголистичка десница), Унијата за народно мнозинство основана во 2002 година, Централно-десничарска унија за француска демократија, основана во 1978 година, Републиканското народно движење, Либерално-демократската партија и партијата на Зелените основана во 1984 година, додека **во делот на десницата се наоѓаат** Движењето за Републиката (конзервативци), Националниот фронт на Жан-Мари Ле Пен, основана во 1972 година, и уште неколку помали партии. Според Елгие и Григс,⁹⁰ политичките партии во Франција имаат четири главни карактеристики:

1. многу од нив имаат свои историски политички претходници, но повеќето од нив се неодамна формирани;
2. речиси сите се стремат да имаат мал број на членови, и моќни локални елити;
3. тие се високоперсонализирани организации центрирани околу партискиот лидер; и
4. во секоја од нив постојат бројни партиски фракции.

Партиите се исклучително дисциплинирани, од една, но и длабоко компетитивни внатре меѓу членството, од друга страна, што се смета за директна последица на силното влијание на претседателот во Петтата Француска Република.

⁹⁰ Види: **Elgie, R. and Griggs, S. (2000), French Politics: Debates and Controversies, London: Routledge, (стр. 99-102).**

4.2. Организациска структура на партиите во Франција

Социјалистичката партија на Франција, како и сите останати партии во оваа земја, има многу хетерогена партиска инфраструктура. Главно, таа е организирана на три партиски нивоа. На првото, најниско ниво се организирани локалните партиски организации, на второто, се наоѓаат департманските организации и третото ниво е националното ниво на партиското организирање.

Локалните организации или секции на Социјалистичката партија се групирани во **департмански федерации**. Во рамките на секоја департманска федерација се вклучени по пет секции, а околу 100 партиски членови се испраќаат како претставници на националниот годишен партиски конгрес. Во согласност со статутот на партијата, **конгресот е највисокиот партиски орган** кој ја дефинира и проектира основната партиска филозофија и програма. Меѓу двата конгреса, највисок и најзначаен партиски орган е **националниот совет**, составен од делегатите на секоја департманска федерација. Извршниот орган на партијата составен од 45 члена избрани на конгресот со мнозинство гласови, е најзначајниот оперативен партиски орган. **Извршниот комитет** во својот состав ги има и секретаријатот од пет члена, лидерите на партиската младина, како и медиумски уредници. Интересно е што Социјалистичката партија на Франција ја негува политиката на фракционерство. Создавањето партиски фракции е проследено со нивна голема внатрешна самостојност, така што многу често партиските фракции се опишуваат како посебни партиски субјекти.

Комунистичката партија во Франција своевремено била најголема и најцврсто организирана партија во оваа земја. Така, во периодот меѓу 1946-1956 година, оваа партија имала околу 1/4 од гласовите на избирачите на своја

страна, додека во периодот меѓу 1944-1947 година Комунистичката партија била партија со најголема популарност и моќ. Познато е дека оваа партија е противник на постоенето на ЕУ, која ја смета за класичен монополистичко-капиталистички клуб.

Кога станува збор за партиската организираност, треба да се каже дека таа се одликува со висок степен на партиска хиерархија со строга партиска дисциплина на членството. Најмалата организациска единица во оваа партија е **ќелијата**, при што клучните ќелии се формираат во рамките на комуните. Секоја ќелија има свое **извршно тело**. Координацијата на повеќето ќелии ја прави **секцијата** која се формира по една во секој депарتمان. Секциите натаму се групираат во **депарتمانски федерации** кои испраќаат делегати на **партискиот конгрес**, кој се одржува на секои три години. Конгресот го избира централниот партиски комитет кој, пак, ги избира членовите на **политбирото** и партискиот секретаријат на чело со генералниот секретар. Политбирото е задолжено да им дава инструкции за работа и дејствување на комунистичките пратеници. Со губењето на моќта на Комунистичката партија се намалува и степенот на демократскиот централизам, односно се отвори можноста од формирање фракции во партијата, што е евидентна отстапка од сфаќањето присутно во теоријата дека комунистичките партии ги забрануваат фракциите во својата организација.

5. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО СОЈУЗНА РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЈА

5.1. Историски осврт на развојот на партиите во Сојузна Република Германија

Потеклото на постојниот, современ партиски систем во Германија е тесно поврзано со поствоениот партиски

систем на Западна Германија. Имено, за разлика од претходното историски негативно искуство поврзано со политичките партии, кои главно биле обвинувани од страна на граѓаните за предизвикување национални поделби и штитење на партиските за сметка на националните интереси и пропаѓањето на Вајмарската Република, новиот Устав на државата значи вртење нова страница и создавање позитивен пристап кон партиите и нивното место во системот.

Така, во член 21 од Основниот закон на Германија се вели дека:

„1. Политичките партии учествуваат во формирањето на политичката волја на граѓаните. Тие може слободно да бидат основани. Нивната внатрешна организација мора да биде во согласност со демократските принципи. Тие мора јавно да полагаат сметка за нивните средства, за изворите на нивното финансирање, како и за начинот на користењето на тие средства“.

2. Партиите кои, со оглед на своите цели или однесувањето на своите членови, се насочени кон поткопување или укинување на слободниот демократски поредок, или го загрозуваат постоењето на Сојузна Република Германија, ќе бидат прогласени за противуставни. Сојузниот уставен суд ќе одлучува за ова прашање.⁹¹

3. Деталите се регулирани со сојузните закони. Двете најголеми политички партии, активни политички чинители

⁹¹ Сојузниот Уставен суд два пати одлучувал за неуставноста на партиите. Првиот случај е во 1952 година кога е прогласена за неуставна неонацистичката СРП, и вториот случај во 1956 година кога е прогласена за противуставна Комунистичката партија на Германија. Во првиот случај, Судот има заземено став дека партијата и нејзините членови не ги прифаќаат основните вредности на либерално-демократскиот систем, и дека партиската реторика е полна со расистички изјави и тоталитарни сфаќања кои се во спротивност со одредбите на Основниот закон. Во вториот случај, Уставниот суд заклучил дека дејствувањето на Комунистичката партија е во спротивност со либерално-демократскиот поредок и дека како такво е противуставно.

уште по Втората светска војна, и денес се клучни носители на политичката активност во Германија – конзервативната **Демохристијанска унија (ЦДУ)** и центарско-левата **Социјалдемократска партија (СПД)**.

Генерално, денес се смета дека во СР Германија има неколку поголеми партии, покрај двете веќе споменати, и **Христијанско-социјалната унија (ЦСУ)**, потоа **Партијата на слободните демократи (ФДП)**, која се смета за помал коалициски партнер на една од двете победнички партии, **Партијата на зелените**. Интересно за зелените е што во 1998 година направија т.н. помала револуција со Јошка Фишер како нивен лидер кој отворено им помогна на Социјалдемократите во водењето на политиките на канцеларот Герхард Шредер.⁹²

Токму со името на Шредер се поврзува и почетокот на појавата на мултипартизмот во Германија. Резултатот од појавата на новите партии, како на државно, така и на ниво на региони, е што во Германија веќе станува сè потешко да се предвидат изборните резултати и нивните ефекти. И можностите за формирање на коалициска влада дополнително се отежнуваат.

1. Демохристијанската унија (ЦДУ) е основана по Втората светска војна, како главна конзервативна партија во Германија. Пет од осумте канцелари кои ја воделе Сојузната Република од 1949 година биле членови токму на ЦДУ. Нејзините корени се наоѓаат во претходникот на ЦДУ, центристичката партија основана во 1870 година. Првите канцелари од оваа партија, Конрад Аде-

⁹² Види: **Otto Kirchheimer (1966), "The Transformation of the Western European Party System", in: Joseph LaPalombara and Myron Weiner (eds.), Political Parties and Political Development, Princeton, N.J.: Princeton University Press, (стр. 177-200).**

науер⁹³ и Лудвиг Ерхард,⁹⁴ кои го раководеа западногерманското економско чудо на оживување на принципите на социјалната пазарна економија, го отфрлија социјализмот и економијата *laissez-faire*, преку наметнување нова улога на владата да обезбеди рамка за фер натпревар, помала невработеност и социјална благосостојба. Партијата продолжи да ги почитува и применува овие принципи, кои станаа главни столбови на германскиот економски систем.⁹⁵ Оваа партија претставува одличен пример на здружување членови од хетерогени групи граѓани: католици, протестанти, бизнисмени, синдикалци, конзервативци и слично, сите обединети околу идејата Германија да се гради според хуманистичките и христијанските принципи и вредности, како антинацистичка и антикомунистичка држава, застанувајќи во одбрана на конзервативните вредности и слободната пазарна економија. Токму затоа во германската мисла се смета дека оваа партија го направила историското помирување и обединување меѓу двете христијански деноминации.

2. Христијанско-социјалната унија (ЦСУ) е демокристијанска, сестринска партија на ЦДУ, основана во Баварија од припадниците на поранешната Баварска народна партија која функционираше во времето на Вајмарската Република. Оваа партија е независна и самостојна која од нејзиното основање па сè до денес е во траен сојуз со ЦДУ, и секогаш во коалиција со неа. Во Бундестагот овие две партии секогаш формираат заедничка парламентарна група.

⁹³ Не случајно се вели „ЦДУ беше Аденауер, и Аденауер беше ЦДУ“. Оваа партија ги следи политичките преференции на Аденауер кој ја трансформира партијата во „catch all votes“ или во народна партија.

⁹⁴ По заминувањето на Конрад Аденауер од партијата во 1963 година, на негово место доаѓа дотогашниот економски министер и креаторот на „германското економско чудо“, Лудвиг Ерхард. И покрај неговата способност на економски план, сепак, Ерхард не успеал да изгради нова визија за партијата, особено по поствоеното обновување. По широката коалиција меѓу ЦДУ и СПД од 1966 до 1969 година, ЦДУ по 20 години на власт заминува во опозиција и таму останува цели 13 години.

⁹⁵ Види: **Gordon Smith (1993), "Dimensions of Change in the German Party System", in: Stephen Padgett (eds.), Parties and Party Systems in the New Germany, Aldershot u.a.: Dartmouth, (стр. 95).**

Уште од првите регионални избори во Баварија, далечната 1946 година, Христијанско-социјалната унија нема изгубено ниту еден изборен процес. Таа речиси непрекинато освојува мнозинство на пратеници во регионалниот парламент, а нејзините партиски лидери се претседатели на баварската влада. И покрај нејзиниот регионален карактер, оваа партија има и големо национално значење при формирањето на мнозинството во сојузниот Бундестаг, но и при изборот на германски канцелар.

Оваа партија е редовно со поконзервативен карактер од ЦДУ, посебно кога станува збор за прашањата поврзани со абортусот, заштитата на семејните вредности, правата на ЛГБТ заедницата, односот меѓу државата и религијата, имиграцијата и слично.

3. Центар-лево ориентираната Социјалдемократска партија (СПД) е основана во 1875 година. Таа најнапред била работничко движење, за подоцна да прерасне во политичка партија. Станува збор за најстара германска политичка партија која, традиционално, ги претставува интересите на работничката класа. Најголемиот дел од нејзините поддржувачи и симпатизери доаѓа од поголемите градови на северниот, претежно протестантски дел од Германија, како и од рурскиот регион. Вили Брандт бил првиот канцелар именуван од оваа партија по Втората светска војна, кој е најмногу познат во политиката по концептот за помирување што се постигна меѓу Западна Германија, од една, и земјите од Источна Европа, од друга страна. Партијата има формирано голем број коалиции во последниве 60-тина години од постоењето на Сојузната Република. Во оваа смисла, СПД водеше две големи коа-

лиции со конзервативците, и тоа во периодот меѓу 1966⁹⁶ и 1969 година, како и меѓу 2005 и 2009 година, со што на најдобар начин се покажува дека не е непознато во Германија формирањето на политички коалиции помеѓу двете најголеми партии од левицата и од десницата.

4. Партијата на слободните демократи во Германија (ФДП) се дефинира како бизнис партија која ги промовира принципите и политиките на слободната пазарна економија и на индивидуалната слобода. Исто така, таа се дефинира и како класична либерална партија основана во 1948 година со обединувањето на десетина покраински либерални групации во една политичка партија. Идеолошки, оваа партија се поврзува со вредностите и принципите на традиционалниот германски либерализам од времето на германската конфедерација. Таа со својата позиционираниост во партискиот систем успеала да се избори за трета по големина партија во поствоена Германија, која влегувала во владините коалиции како помал брат на мнозинската партија. Интересно е што во периодот на обединувањето на двете Германији, партијата на слободните демократи добива солидна поддршка од електоратот благодарение на големата улога што нејзиниот лидер Ханс Диетрих Геншер

⁹⁶ Во 1966 година оваа партија влегува во широка коалиција со ЦДУ и станува дел од власта. СПД се покажа како способна и одговорна партија, заслужна за излегувањето на Германија од економската рецесија. На изборите во 1969 година, СПД се стекна со речиси изедначена моќ со ЦДУ. Новоформираната коалициска влада предводена од Вили Брандт ги започна политичките, економските и социјалните реформи во Германија, но и процесите на модернизирање на државата, при што најдраматична промена што се случи во германската политика по доаѓањето на новата влада се поврзува со надворешната политика, односно со менувањето на германската политика кон Истокот, како и процесот на зближување со источноевропските нации без нарушување на односите со западното, евроатлантско опкружување. Во овој период се потпишани и меѓународни договори помеѓу Германија, тогашниот СССР и Полска, со кои биле решени одредени несогласувања од Втората светска војна и биле воспоставени засилени дипломатски и економски врски. Едновремено, во овој период Западна Германија склучила договор и со Источна Германија. Владата на Вили Брандт е позната по реформите што ги спровела во образованието, а посебно со проширувањето на пристапот на секој Германец до високото образование. Воведени се и нови модели за старосен и пензиски систем, системи на здравственото осигурување, како и нови социјални политики.

ја имал во процесот на обединувањето. Всушност, Геншер цели 18 години бил сојузен министер за надворешни работи.

Основана во 1948 година, партијата на слободните демократи се појавува во улога на помал партнер во коалициите со двете поголеми партии. Има помогнато да се формираат бројни влади во изминатите 50-тина години од политичкото постоење, повеќе од која било друга партија во Германија.

5. Партијата на зелените е основана во 1980 година

откако претходно во Германија дејствувале бројни општествени, спонтани движења со главен фокус на општествено-то внимание на економскиот развој на земјата и неговото влијание врз животната средина, заканите од нуклеарната енергија и слично. Уште од самиот почеток, оваа партија се прокламирала како партија од нов вид, која нема да се бирократизира и која ќе се залага за постигнување хармонија меѓу општествените потреби, од една, и природата, од друга страна. Главни приврзаници на партијата на зелените биле помладите генерации Германци претежно студенти, но и фармери, како и припадници на средната класа. Партијата има две внатрепартиски крила: крилото на фундаменталистите и крилото на реалистите. Додека првите се против институционализирање на партијата, бидејќи се залагаат да останат на политичката сцена како неформално политичко и протестно движење, вторите се попрагматични и го прифаќаат институционалниот начин на решавање на проблемите како единствен можен начин.

Иако на почетокот на 80-тите години од минатиот век, Партијата на зелените имала освоено само 1,5% од вкупниот број гласови на сојузно ниво, како што доаѓале новите изборни циклуси така нејзината поддршка се зголемувала, посебно по нуклеарната катастрофа во Чернобил кога на изборите 1987 година зелените освоиле најголема политичка поддршка од дури 8,3% од гласовите. Интерес-

но е што оваа партија многу отворено застанала против обединувањето на двата дела на Германија што негативно и се одрази на изборниот рејтинг.

Интересно е да се напомене дека во текот на 70-тите години од минатиот век постоеја одредени релевантни размислувања од видни личности во Германија дека сојузната држава навлегува во ерата на еднoпартискиот систем,⁹⁷ како и мислења дека доаѓа ера која може да се квалификува како време на „партиите против граѓаните“.⁹⁸ Постоеше општо мислење во јавноста дека партискиот систем во Германија навлегува во легитимациска криза.⁹⁹

Сепак, за волја на вистината, на изборите за првиот пратенички состав на германскиот Бундестаг, во 1949 година, право на свои пратеници изборија дури 11 политички партии. Меѓу нив, Демокристијанската и Социјалдемократската партија обезбедија над 50% од гласовите. За канцелар на првата германска влада беше избран Конрад Аденауер. Процесот на засилена партиска концентрација кој траеше во периодот од 1949 до 1953 година, кулминираше во 1957 година кога ЦДУ/ЦСУ го добија првото и целосно мнозинство од гласовите на изборите за националниот парламент во германската историја. Во 1961 година, заврши процесот на т.н. дво-и-пол-партиски систем, и започна период на комплетна доминација на двете најсилни партии, сè до 1983 година, кога истиот повторно доби на значење со влегувањето на зелените во германскиот парламент.¹⁰⁰

97 Види: **Wolf-Dieter, Narr (1977), Auf dem Weg zum Einparteienstaat, Opladen: Westdeutscher Verlag.**

98 Како во: **Hermann Scheer (1979), Parteien kontra Bürger? Die Zukunft der Parteiendemokratie, München/Zürich: Piper.**

99 Види: **Jürgen Dittberner and Rudolf Ebbinghausen (eds.), (1973), Parteiensystem in der Legitimationskrise, (Opladen: Westdeutscher Verlag.**

100 Види: **Thomas Poguntke (1993), Alternative Politics. The German Green Party, Edinburgh: Edinburgh University Press, (стр. 45-48).**

Повеќе од две децении потоа т.н. „кор партии“ успешно ја обезбедуваат поддршката во парламентот и придонесуваат кон формирање на релативно стабилни влади. Единствениот исклучок од ова правило се бележи во периодот меѓу 1966 и 1969 година, кога функционираше на дело големата коалиција. Партискиот систем во Германија ја доживеа својата максимална концентрација кога трите партии во парламентот на парламентарните избори во 1976 година освоија дури 99,1% од вкупниот број на гласови.

Појавата на партиите од екстремната десница во Германија беше прекината со германското обединување, кога, всушност, започна процесот на т.н. нов еквилибриум во рамките на германскиот партиски систем. Од една страна, влада во која СПД ги вклучува претставниците од демократите и зелените повеќе не била незамислива категорија. Уште позначајно е што црвено-зелената коалиција (коалицијата на СПД и ФДП) прерасна во реалност, а не само во аритметичка можност. Социјалдемократите суштински ги променија своите програмски определби, како и персоналните политички решенија, додека, од другата страна, зелените по жестоките внатрешни конфликти го прифатија реформистичкиот курс вклучувајќи ја и можноста за коалицирање со социјалдемократите. Веднаш по обединувањето на Источна и на Западна Германија започна да функционира т.н. петпартиски систем.¹⁰¹

Иако во основа политичката сцена во Германија е стабилна, сепак, се формираат и други политички партии, дел од нив се со свое позначително влијание врз вкупните процеси во државата. Во секој случај, стабилноста на освоените позиции во германското општество на двете

¹⁰¹ Види: **Oskar Niedermayer (1995), "Party System Change in East Germany", in: Max Kaase et al. Politisches System. Berichte zum sozialen und politischen Wandel in Ostdeutschland, Vol. 3, Opladen: Leske+Budrich, (стр. 181).**

најстари политички структури, ЦДУ и СПД, секако, не се доведува во прашање.

Последните години за свое место во политичката понуда на Германија се изборија и партијата **Левица (Линке)**, како и партијата **Алтернатива за Германија (АФД)**. Во основа станува збор за политички структури распоредени на левиот и на десниот раб од политичкиот спектар. Во оваа смисла, иако Линке се дефинира како партија која ги прифаќа начелата на демократскиот социјализам, сепак, врз основа на своите постапки и залагања е доживеана како политичка структура која има најлевичарска идеологија од поважните партии во Германија. Консеквентно на споменатото, пак, партијата Алтернатива за Германија од јавноста е оквалификувана како десничарска, конзервативна структура, особено поради нејзините евроскептични и антиимиграциски позиции.

ГЛАВА 3

ПАРТИСКИ ЛИДЕР И ТЕОРИИ ЗА ЛИДЕРСТВО

1. ПОИМ ЗА ПАРТИСКИ ЛИДЕР И ЗА ЛИДЕРСТВО

Во политичката теорија **постои потесно и пошироко сфаќање на поимот лидер. Под поимот лидер (водач) на политичка партија во потесна смисла на зборот** се подразбира човек кој го зазема највисокото место во партиската хиерархија и човек кој ја раководи партијата по сите прашања од нејзино значење. **Во поширока смисла, поимот лидер на партија** ги опфаќа и оние поединци кои вршат силно влијание врз креирањето и донесувањето на партиските одлуки, иако не заземаат високи позиции во партиската хиерархија. Овие поединци најчесто се од редот на основачите на партијата, интелектуалци, научни работници, новинари и слично.

Успешноста на партискиот лидер е тесно поврзана со: неговата компетентност, со чувството за патриотизам, со моралот, со продуктивноста, со оперативноста, со заемната доверба и почитување, со самопожртвуваноста и со задоволството од лидерот од страна на граѓаните. **Успешен лидер е оној кој знае да мотивира, да ги наметнува позитивните вредности при практикување на политиката и на најсоодветен начин да ги реализира политичките цели во интерес на граѓаните.** Лидерот мора да афирмира вреднување на работата, организациска посветеност, иновативност, да стимулира позитивна работна атмосфера, процедурална и дистрибутивна правда, напредување во кариерата во согласност со системот на заслуги, да форсира стил и начин на живот во согласност со позитивните и морални вредности на животот, да биде емпатичен, харизматичен, истовремено визионер, како и борец за почитување на поставените норми и стандарди.

Ако партискиот лидер е едновремено и лидер на нацијата, тој мора да има способност и за флексибилно политичко однесување во согласност со моралните стандар-

ди кои се дел од карактерот, моралот и однесувањето на политичкиот лидер. Лидерите мора да имаат пошироки знаења за многу прашања, што подразбираат акумулирани информации, искуства, систематизирани факти, експертска способност, посебно во делот на стратешките и системските дисциплини. Лидерите мора да ги усовршуваат вештините на владеење. Самите постапки и дејствување на лидерот ги откриваат неговите доблести, но и слабости. Лидерите треба да поседуваат храброст, умереност, воздржаност и скромност, правичност и вистинољубивост, самоконтрола и коректност, чесност, верност и лојалност. Без оглед на тоа дали се работи за политичко или за друг вид на лидерство, постојат **неколку универзално прифатени лидерски својства и карактеристики:**¹⁰²

- » Личност од доверба, праведна, искрена
- » Визионерска способност, способност за предвидување
- » Способност за планирање и охрабрување на другите за акција
- » Позитивен, динамичен и мотивирачки поставен во системот
- » Способност да влева доверба и да инспирира.

Ова се клучните лидерски способности што треба да ги има секој успешен лидер. Лидерот на партијата секогаш се врзува за **поимот на лидерството што се објаснува или како образец на однесување, или како личен квалитет. Лидерството дефинирано како образец на однесување** претставува влијание што поединецот или групата го имаат на поголемото тело, во интерес да се организира или да се насочува енергијата кон остварување на посакуваните цели. Од друга страна, пак, **дефинирано како личен квалитет, или како карактерна особина на поединецот, лидерството се однесува на карак-**

¹⁰² Види: **Harvard Business Review on Leadership (1998) (Boston: Harvard Business School Press).**

терните црти кои му овозможуваат на поединецот-лидер да влијае, да се наметне над другите и да воспоставува одредени свои правила на однесување. Во оваа смисла лидерството се изедначува со харизмата.

Лидерството има свои добри (позитивни) и свои лоши (негативни) страни. Добрите страни се дека тоа може да ги мобилизира и да ги поттикнува луѓето во постигнување успеси и позитивни работни ефекти, бидејќи во случај на отсуство на добро лидерство луѓето стануваат пасивни, апатични и незаинтересирани за успехот на партијата и на заедницата воопшто. Токму лидерството ги интегрира луѓето и ги насочува да дејствуваат во одредена насока, ја јакне организацијата, индивидуалната мотивираност, воспоставува систем на одговорност и отчетност, поделба на обврските. Од друга страна, лидерството има и негативни страни. Така, лидерството може да ја концентрира моќта и да доведе до појава на корупција и апсолутистички односи меѓу лидерството и членството. Лидерството може да ја поттикне послушноста и слепата покорност кон лидерот, може да ја ограничи демократската дебата со фактот дека сите правила и одлуки доаѓаат од партискиот врв, а не од базата и слично.

Политичкото лидерство е секогаш поврзано со определени проблеми и спорови во однос на прашањето во која мерка тоа е во согласност со демократијата и со слободата. Во центарот на овие проблеми се наоѓаат различните сфаќања за природата на политичкото лидерство и на неговите теоретски основи.

Теориите за лидерството се прилично нов феномен. Се чини дека тие се директна реакција на интересот кој за лидерството како динамичен, социјално-политички отворен и кохерентен процес се појавува не само меѓу теоретичарите, туку, веќе сè помасовно, и меѓу политичарите како насušна потреба да се идентификуваат карактерис-

тиките, механизмите на дејствување, како и однесувањата на политичарите. Имено, преку поблиското запознавање со карактеристиките на лидерот, неговите добри и лоши страни, неговите успеси и промашувања, всушност, јавноста се запознава со матрицата на неговото дејствување.

Лидерството е „универзален феномен“, а лидерите се агентите на промена – личности од чие дејствување се афектирани многу други луѓе.

Политичкото лидерство е, пред сè, политички процес кој треба да се разгледува од најмалку три аспекти:

- 1. Лидерството имплицира организација** или мобилизација на луѓе и ресурси (економски, политички и други), кои се директно ставени во функција на остварување политички цели;
- 2. Лидерството имплицира моќ, авторитет и легитимитет**, категории кои се обликувани од историјата, институциите, целите и од политичката култура на една земја; и
- 3. Лидерството имплицира создавање формални или неформални коалиции на лидери и на елити, вертикални или хоризонтални**, кои имаат за цел решавање на колективни проблеми кои најшироко ги дефинираат предизвиците на развојот и напредокот на заедницата.¹⁰³

Во политичката теорија се среќаваат **четири основни теории за лидерството:**

- 1. Теорија што го разгледува лидерството како лична дарба;**

¹⁰³ Види: Heather Lyne de Ver, "Leadership, Politics and Development: A Literature Survey", Developmental Leadership Program, Background Paper 03, April 2008, <http://www.dlprog.org>

2. Теорија што го разгледува лидерството како социолошка појава;
3. Теорија што го разгледува лидерството како организациска потреба;
4. Теорија што го разгледува лидерството како политичка вештина.

Лидерството како лична дарба на поединецот честопати се врзува со харизматската теорија за лидерот. Оваа теорија акцентот го става исклучиво на личните квалитети на лидерот и има индивидуален карактер. Или, како што има споменато Аристотел, „од моментот на раѓање на една личност е определено дали тој ќе владее или ќе биде владеан“. Најекстремниот вид на оваа теорија се изразува преку фашистичкиот принцип на лидерството кој се заснова на идејата дека лидер е врховен машки водач способен да се наметне и да ги води масите кон исполнување на нивната судбина.

Лидерството како социолошка појава е директно поврзано со карактеристиките на социоисториските сили во едно општество. Лидерите се средства кои ги изразуваат историските сили во заедницата. Оваа теорија е прифатена од марксистите кои веруваат дека врз историскиот развој на една заедница, во најголем степен, влијаат економските фактори што се искажуваат во процесот на класните борби. И социолошките фактори даваат основа на сфаќањето дека политичкото водство е последица на колективното однесување. Така, во своето најпознато дело „Психологија на масите“, Густав ле Бон ја анализира динамиката на психологијата на масите тврдејќи дека лидерите се потчинуваат на колективниот образец на однесување на масите, а не обратно.

Според третата теорија, **лидерството е рационално и бирократско средство кое неминовно се поврзу-**

ва со бирократијата, или како што вели Макс Вебер, „лидерот е правно-рационална власт“ која во суштина е безлична и формално заснована. Со развојот на уставната влада, политичкото лидерство добива силно бирократско обележје, бидејќи моќта ѝ припаѓа на политичката функција, а не на поединецот кој ја извршува функцијата. Ваквото сфаќање за лидерството е во спротивност со демократските принципи на негувањето на лидерството со лични квалитети и со харизма.

Според четвртата теорија, **лидерството е политичка вештина** која може да се совлада и да се научи во текот на животот, како и сè друго. Оваа вештина е многу блиска со уметноста на манипулацијата што најдобро се согледува преку примерите на Садам Хусеин, Гадафи, Хитлер и слично. Дека лидерството навистина може да се научи зборува примерот со Хитлер, на кого секој збор и секое движење на телото му биле претходно изрежирани до детали од неговиот учител Алберт Шпер.

Постојат различни стилови на политичко лидерство. Така, според Џорџ Бурнс, лидерот може да има:

- 1. лесефер,**
- 2. трансакциски, и**
- 3. трансформациски стил.**

Лидерот кој практикува **лесефер стил** на лидерство е, всушност, лидер кој не се занимава со прашања надвор од неговата лична одговорност. Тој не се „меша“ во управувањето со политичките институции, односно целосно ја препушта одговорноста на своите соработници. Позитивни страни на овој стил на лидерство се тие што преку него може да се зголеми хармонијата меѓу членовите во работниот тим, односно да се ослободи лидерот од дополнителните обврски кои го попречуваат да размислу-

ва за стратегијата и за партиската визија на политичкото дејствување. Но, од друга страна, ваквиот навидум незаинтересиран однос на лидерот може да остави преголем простор за манипулација на пониските политички фигури. На пример, аферата Иран-контра покажа колку негативно може да дејствува овој стил за лидерот, кога и јавно се покажа дека тогашниот претседател на САД, Роналд Реган, имал малку информации за начинот на дејствувањето на ЦИА и на службениците во Белата куќа за чијашто работа претседателот е директно одговорен.

Наспроти овој стил, **трансакциското водство** подразбира стил на директно мешање на лидерот во креирањето и во реализирањето на политиката. Неговата директна вклученост во сите политички процеси е, пред сè, прагматично мотивирана во интерес на зачувување на партиското единство, јакнење на поддршката кај електоратот и обезбедување координиран и единствен настап на политичките институции. **Овој стил на лидерство е управувачки и технократски.** Неговата предност се состои во тоа што остава простор за најголем степен на информираност на лидерот со сите битни активности, но и поголем степен на негова попустливост и толерантност со цел да се постигне поголема компактност меѓу политичките институции.

Трансформацискиот стил го прави лидерот да биде визионер и инспирација во политичкото дејствување. Лидерот кој поседува ваков стил не е координатор, менаџер на политичките активности, ниту, пак, е човек кој преку негување толерантни односи со своите соработници освојува политички поени. Напротив, тој има за цел да „инспирира и да создаде сопствена приказна“. Неговата умешност како лидер зависи, пред сè, од тоа колку знае успешно да ја „продаде“ приказната во јавноста. На пример, Маргарет Тачер, францускиот генерал и поранешен

претседател Де Гол, поранешниот британски премиер Тони Блер итн. се лидери кои го негуваа овој стил на лидерство. Трансформацискиот стил често пати е поврзан со популизмот, кој и покрај своите предности, може да застрани и кон авторитарност и идеолошка ригидност.

Овие стилови на лидерство во политичката теорија посебно се проучувани од страна на Макс Вебер, Џорџ Бурнс и Даниел Големан.¹⁰⁴

Така, **Макс Вебер зборува за три типа на лидери: бирократски, харизматски и традициски**, и тој е еден од првите теоретичари кој зборува за лидерството и за потребата од динамично движење од еден тип на лидерски стил во друг. Мошне интересен е и ставот на Вебер за двете основни парадигми на лидерското дејствување: **трансакциската и трансформациската парадигма**. Вебер верува дека трансакциските лидери се оние кои работат во рамките на постојните системи со цел постигнување одредени резултати. На пример, вели тој, бирократскиот лидер е, всушност, трансакциски лидер кој е ефикасен во употребата на своето знаење, или авторитет, за постигнување политички резултати.

Од друга страна, харизматските лидери се трансформациски лидери кои, често пати, во историјата се компарирани како херои. Трансформацискиот лидер е подготвен да ги види работите од сосема поинаква димензија ставајќи ја во употреба сопствената харизма, или харизмата на друг за постигнување конкретни цели.

¹⁰⁴ Види: **Heather Lyne de Ver, "Conceptions of Leadership", Developmental Leadership Program, Background Paper 04, March 2009, <http://www.dlprog.org>**

Интересно е размислувањето на Бурнс (Burns) за лидерството како есенцијално човечка и двонасочна врска, односно како „реципрочен процес на мобилизирање лица кои имаат конкретни мотиви и вредности, различни економски, политички и други извори во смисла на натпревар и конфликт, а во насока на независно или заемно реализирање на целите на лидерите и на следбениците“.

Теоријата на Џорџ Бурнс во поголем дел се совпаѓа со оваа на Вебер, кој покрај трансформацискиот и трансакцискиот стил на лидерство, зборува за морални и за неморални лидери. Значењето на Бурнс во теоријата е што дава опис на **пет различни типови лидери кои се појавуваат во рамките на трансакцискиот стил на лидерство**, и тоа:

1. мислечки лидери,
2. бирократски лидери,
3. партиски лидери,
4. легислативни лидери и
5. извршни лидери.

Натаму, Бурнс во својата теорија **опишува и четири трансформациски типа на лидери**:

1. интелектуални лидери,
2. реформаторски лидери,
3. револуционерни лидери и
4. харизматски лидери.

Теоријата на Даниел Големан, уште попозната и како теорија за емоционалната интелигенција, пред сè, е насочена кон објаснување на основните елементи кои го карактеризираат лидерот. Така, според овој автор, интелигенцијата на човекот разгледувана посебно и без поврзаност со други елементи не е доволна за некој да може да биде дефиниран како лидер. Според Големан, лидерите се разликуваат од интелектуалците по нивната емоционална интелигенција која е составена од пет компоненти:

1. самосвест – способност да ги разбереш своите добри (силни) и своите слаби страни;
2. социјални вештини – како лидерите комуницираат со другите и градат перцепција за работите во државата;
3. себерегулација – способност на лидерот да размислува за последиците пред да реагира во конкретна ситуација;

4. мотивираност – силна волја или сила за успех и
5. емпатија – способност да се разбере мислењето (проблемите) на другиот или на другите.

Во групата најзначајни теоретичари кои го проучуваат прашањето на лидерството, секако, спаѓа и **Барнард Бас (Barnard Bass)**, кој идентификува бројни дефиниции за лидерството групирани на следниов начин:

1. Лидерството како фокус на групни процеси;¹⁰⁵
2. Лидерството како ефективен персоналитет;¹⁰⁶
3. Лидерството како уметност на заемна согласност;¹⁰⁷
4. Лидерството како процес за вршење влијание;¹⁰⁸
5. Лидерството како акт, дејствие или однесување;¹⁰⁹
6. Лидерството како форма на убедување;
7. Лидерството како процес на моќ;
8. Лидерството како инструмент за остварување цели;
9. Лидерството како појавен ефект на интеракција;
10. Лидерство како комбинација на елементи итн.¹¹⁰

Во светот кој е во постојано движење и менување, а посебно во слабите и фрагилни држави во кои неформалните институции имаат поголема улога од формалните, и се појавуваат во различни хибридни форми, влијанието на лидерството е секогаш посилно, бидејќи самото лидерство ги обликува сопствените граници и можности. Токму затоа, познавањето на политичкото лидерство и современите

¹⁰⁵ Најпознат теоретичар кој ја објаснува оваа дефиниција е Cooley, кој смета дека „лидерот е секогаш нуклеус на тенденцијата“. Поттикнат од потребите на неговите следбеници, лидерот ја насочува (фокусира) нивната енергија во конкретна насока. Оттука, лидерството е функција на постојни потреби и врска меѓу лидерот и неговите следбеници. Види: **Bass, B. M. (1990) Handbook of Leadership: Theory, Research and Managerial Applications 3rd Edition, New York: The Free Press, (стр. 11).**

¹⁰⁶ Види: **Bowden, A. O. (1926) "A study of the personality of student leaders in the United States," Journal of Abnormal and Social Psychology, vol. 21, (стр.149-160).**

¹⁰⁷ Исто, оп.цит., **Bass, B. M. (1990)**

¹⁰⁸ Види: **Nash, J. B. (1929) "Leadership," Phi Delta Kappa, vol. 12, (стр. 24-25).**

¹⁰⁹ Види: **Fiedler, F. E. (1967a) A theory of leadership effectiveness, New York: McGraw-Hill.**

¹¹⁰ Види, исто, оп.цит., **Bass, B. M. (1990.)**

тенденции за него е клучно за разбирањето на политиката и политичките процеси во државата.

2. СОВРЕМЕНИ ТРЕНДОВИ ВО ПОЛИТИЧКОТО ЛИДЕРСТВО

Од многубројните дефиниции кои се споменуваат во теоријата меѓу т.н. основни форми на лидерство, речиси никој не успеал да направи поуспешна класификација од онаа на **Џејмс Бурнс (James MacGregor Burns)**, иако исклучително вредни за споменување се обидите на неколкумина еминенти имиња во политичката наука кои зборуваат за новите современи тенденции, а кои, всушност, не се ништо друго освен своевидна надградба на основните лидерски постулати на Бурнс. Она што е заедничка констатација на мнозинството современи теоретичари кои ја следат оваа проблематика е фактот дека старото мото „лидер-следбеник“ мора да биде заменето со мотото „лидер-граѓанин“.

„Во услови на демократија мотото „лидер-следбеник“ е ограничувачки момент кој мора да биде заменет со мотото „лидер-партиципативен и креативен граѓанин“.

Глобализацијата создаде потреба од нови форми на меѓународни и супранационални лидерства како „збир или пакет со кој се врши трансационална размена на луѓе, инвестиции, информации, идеи и авторитети“.¹¹¹

Глобализацијата го подигна значењето на лидерството во меѓународните организации, регионалните организации, и во глобалните агенции на многу високо ниво, внесувајќи нови трендови во содржината и формата на политичкото лидерство.

¹¹¹ Види: **Joseph Masciulli, Mikhail A. Molchanov and W.Andy Knight, "Political Leadership in Context", Ashgate Research Companion, http://www.ashgate.com/pdf/SamplePages/Ashgate_Research_Companion_to_Political_Leadership_intro.pdf.**

Така, степенот на квалитет на политичките лидери и на политичкото лидерство денес најчесто се мери преку две димензии:

- » првата е поврзана со тоа колку лидерот квалитетно ги има совладано новите трендови во политичката комуникација со граѓаните, односно каков квалитет на политичка комуникација поседува лидерот, и,
- » втората димензија е поврзана со најважните аспекти на т.н. персонализација на лидерот, меѓу кои, како клучни се издвојуваат: професионалната компетентност на лидерот, неговите комуникациски способности, способноста да одржува добри политички релации и односи со сите, а посебно со политичките конкуренти (способноста да води дијалог), личните карактеристики на лидерот и неговото однесување во јавноста, како и способноста на лидерот да зрачи со доверба.

Секој политички лидер мора да поседува голема професионална и комуникациска способност преку која, всушност, лидерот ја гради довербата кон граѓаните и кон другите чинители во политичкиот систем на земјата. А токму довербата е клучниот традиционален, но и современ основ за градење успешен политички лидер. Лидерите мора да се градат како индивидуи од доверба. Со оглед на фактот дека довербата најтешко се стекнува меѓу граѓаните, а најлесно се губи, политичките лидери мора континуирано да работат на сите елементи кои ја чинат нејзината суштина. Посебно се значајни постојаните унапредувања во јавното и во приватното однесување на лидерот, постојаното јакнење на личните карактеристики на лидерот, неговата компетентност, способноста за медиумско презентирање на постигнатото, постојаната достапност до медиумите со став за сите актуелни прашања и слично. Новите трендови во политичкото лидерство покажуваат дека работата на политичкиот лидер е исклучително тешка и полна со барања и со очекувања од мнозинството граѓани.

Токму фокусот на индивидуалните својства и карактеристики на лидерството резултира со често изедначување или ставање знак равенство меѓу поимите „лидерство“ и поимот „лидер“, сфаќајќи го при тоа лидерството многу повеќе како способност, како содржина на лидерот, отколку како процес или како политичка врска меѓу лидерот и граѓаните.¹¹² Или, како што наведува Грон, во срцето на овој индивидуалистички пристап на лидерството се наоѓа лидерот и неговата соло-позиција.

Сепак, **современото лидерство не се сфаќа исклучиво индивидуално.** Напротив, тоа мора да се разгледува од аспект на сите инволвирани субјекти клучни за процесот на градење лидерство, односно градењето лидер.

Лидерството е поврзано со моќта, но тоа не е синоним на моќта. Поврзаноста меѓу лидерството и моќта е комплексна и има многу различни лица. Посебно вредно за анализа е лицето на „тврдата моќ“ и лицето на „меката моќ“. Но, уште повредно за анализа е лицето на „паметната моќ“ која ги става во синергија елементите на тврдата и на меката моќ и ги користи посилно, односно понезабележително и комбинирано зависно од потребите на конкретниот случај.

Модерната политичка наука посебно на полето на политичкиот развој главно е сконцентрирана на структурата на политичката моќ, иако има забелешки токму од современите теоретичари дека теоријата мора подеднакво да обрне внимание не само на структурата, туку и на агентите на моќта, не само на голото лидерство, туку и на социјалните и историските фактори кои ја детерминираат неговата улога.

Но, зошто овие јасни повици на теоријата за политичкото лидерство не се остваруваат во реалноста? Една од

¹¹² Види: <http://www.leadership.co.uk/mainpages.asp?PageID=3>.

причините зошто е тоа така можеби лежи во фактот што ако на лидерството му се даде клучна детерминантна улога во политичките резултати, тоа можеби ќе создаде невкусна конотација на авторитаризам, што е спротивно на политичката „народна“ тема на демократија, плурализам и претставништво. Концентрираното присуство на демократијата и на соработката во политиката денес доведе до недоволно присуство на прашањето за лидерството, иако забележителни се одредени обиди за негово одржување во живот.¹¹³

И современите, како и класичните теории за лидерството, акцентот на анализата на лидерството го ставаат на **карактеристиките кои лидерот мора да ги поседува, или, кажано со зборовите на авторите, поседување однапред дефинирани посебни карактеристики кои лидерите мора да ги поседуваат.** Во нив посебно место заземаат: **интелигенцијата, личните (карактерните) вредности, довербата, харизмата и појавата.**

Интересно е размислувањето на Де Вадер и на Алигер кои ги допрецизираат претходно набројаните својства на следниов начин:

1. лидерот мора да поседува значително ниво на интелигенција,
2. лидерот мора своето однесување да го балансира и да го позиционира во средина на релацијата екстравертност-интровертност,
3. лидерот мора да демонстрира одреден степен на меѓучовечка сензитивност, а, сепак, да не ја изгуби цртата на доминантност во меѓучовечките односи, и

¹¹³ Интересен е слоганот „Способност, одговорност и отчетност“ како суштина на модерното значење на поимот „владеење“ и поимот лидерство. Американската теорија за лидерство, како најпозната во светски рамки, е доминантна во делот на проучување на лидерството како организациска и управувачка (менаџерска) структура. Види: **Grint, Keith (2005), Leadership: Limits and Possibilities, New York: Macmillan, како и во: Grint, Keith, (2000), The Arts of Leadership, New York: Oxford University Press.**

4. лидерот во поголем степен на сопственото дејствување треба да ги почитува обележјата и карактеристиките кои имаат конзервативен карактер. Нивниот севкупен заклучок е дека политичките лидери сè повеќе се трудат да бидат интеллигентни, екстривертни и „мажевни“ за разлика од личностите кои не се лидери.¹¹⁴

Интересно е размислувањето на Дејвис **кој смета дека политичкото лидерство** е „основна динамична сила која ги мотивира и ги координира субјектите во политиката кон остварувањето на сопствените цели“. Акцентот на политичкото лидерство треба да биде ставен на неговата развојна димензија која се оценува преку **успешноста на лидерот да креира прогресивна визија за државата, да ги вклопи своите следбеници во визијата, односно да им пронајде адекватно место на секого од нив во артикулирањето на визијата и во исполнувањето на целите кои визијата ги носи.**

Сите овие размислувања ги поттикнуваат современите концепции за политичкото лидерство да ја видоизменат класичната релација „лидер-следбеник“ во современа релација „лидер-креативни, партиципативни граѓани“, а не обични следбеници, или со зборовите на Роналд „во демократски услови потребни ни се вклучени и креативни граѓани во политиката, а не обични следбеници“.¹¹⁵ Всушност, токму оваа идеја е водилка на новото мото во политичкото лидерство кое ја движи историјата напред и кое е лидерство „за четири сезони“.

Современото политичко лидерство се заснова на изборниот легитимитет што е посебно значајно за политичките лидери кои се дел од законодавната и од изврш-

¹¹⁴ Види: **Grint, K. (1997) 'Leadership: A contested Construct', in Grint, K. (ed.) Leadership: Classical, Contemporary, and Critical Approaches, Oxford, Oxford University Press, (стр. 27-36).**

¹¹⁵ Види: **Heifetz, Ronald (2010). Leadership without easy answers. Cambridge: Harvard Business Press, (стр. 20)**

ната власт кои сопствената политичка моќ ја црпат токму од победата на демократските избори.

2.1. Неколку позначајни теории за лидерството

2.1.1. Теоријата на Макс Вебер

Макс Вебер го разгледува лидерството преку трите основни квалитети на политиката:

- 1. страст сфатена како силна и интензивна ориентација кон политичките активности,**
- 2. чувството на одговорност, и**
- 3. интуитивната проценка, односно способност за соодветно одмерување на реалноста.**

Теоријата на моќ Вебер ја темели на поимањето на општествените односи. Така, според Вебер, феноменот на моќ се креира во рамките на одреденото општествено однесување. При тоа, под поимот општествени односи, Вебер подразбира однесување на поголем број лица во одредена насока со цел постигнување однапред утврдени цели. Неговата дефиниција на моќта е една од највлијателните и најчесто цитирани, според која моќта е способност на една личност да се наметне над другите и на тој начин да ја спроведе сопствената волја во системот, и покрај можниот отпор од другите лица.

Макс Вебер јасно го има дефинирано значењето не само на страста во процесот на стекнување со моќта, туку и на харизматичноста на личноста што поседува моќ, нејзините политички вештини и способноста за комуницирање. Сите овие својства го карактеризираат и харизматичниот авторитет. Според Вебер, харизматичниот авторитет меѓу политичките лидери се утврдува како легитимациска моќ која се добива во согласност со лидерските квалитети, како и нивната примена што инспирира лојалност и послушност од страна на следбениците и јавноста. Оттука,

лидерството е моќ да се дифузира позитивната енергија од лидерот и неговите соработници на што е можно поголем број луѓе во земјата. Според Вебер, моќта на харизматичниот лидер доаѓа до израз кога тој успева да ги убеди граѓаните во неговите цели и визија. Лидерската харизма е поврзана со ризик ненадејно да исчезне ако лидерот, како што се сметало во традиционалната мисла, „е напуштен од Бога“, или ако власта не му овозможи на лидерот и на оние што ги води развој, напредок и просперитет.¹¹⁶

Во современата политика, харизмата на лидерот се смета за најважна карактеристика во авторитарните, во диктаторските, како и во теократските системи. Со цел да го објаснат харизматичниот авторитет, овие режими најчесто воспоставуваат и вид персонални култови преку кои го објаснуваат харизматичното однесување на лидерите.

2.1.2. Теоријата на Џорџ Бурнс

Теоријата на Џорџ Бурнс за лидерските политички вештини значително се совпаѓа со размислувањата на Вебер. Разликата меѓу нивните ставови е во тоа што Бурнс дава сопствена анализа на лидерите, со посебен фокус на начинот на кој политичките лидери функционираат во јавноста. Бурнс многу повеќе е фокусиран на видовите трансформациско лидерство во контекст на моралните наспроти неморалните лидери. Исто така, тој опишува вкупно пет вида на лидери:¹¹⁷ **интелектуални лидери** – лидери кои го оформуваат и влијаат на јавното мислење, **бирокуратски лидери** – лидери кои во согласност со својата позиција на моќ се наметнуваат над следбениците, **партиски лидери, законодавни лидери** – лидери кои најчесто работат зад сцена, како советници, **претприемнички ли-**

¹¹⁶ Види: **Weber's Rationalism and Modern Society, edited and translated by Tony Waters and Dagmar Waters, Palgrave MacMillan, „Politics as Vocation“, (стр. 129-198, и 59-72).**

¹¹⁷ Види: **Burns, J. M. (1978). Leadership. New York: Harper & Row, (стр.11-18).**

дери – често опишани и како претседатели на држави, премиери, кои не се неопходно поврзани со политички партии, често пати, знаат да дејствуваат и сами.

Во согласност со претходната поделба, теоријата на Бурнс ги опишува четирите вида на трансформациски лидери и тоа: интелектуални лидери – кои го трансформираат општеството низ нивните јавно искажани ставови и визији, реформаторски лидери – лидери кои го менуваат општеството, револуционерни лидери – кои носат промени во општеството преку системот на трансформација и засилени промени, харизматски лидери – лидери кој ја користат харизмата за да ја променат реалноста.

Во рамките на трансформациското лидерство, Бурнс имплементира четири основни компоненти каде најмногу се забележува влијанието на Вебер врз неговото размислување, како и теоретско одредување на лидерските вештини во политичката околина и сцена:

1. харизма и идеализирано влијание – ова е степенот на кој политичкиот лидер се однесува харизматично и шармантно, тој дејствува на јавноста да го прифати неговото однесување, идеали и размислувања. Харизматичните лидери демонстрираат голема убедливост преку одржување говори и редовни контакти со своите следбеници, но се силни и на емотивно ниво, бидејќи успеваат да предизвикаат сензитивни реакции од следбениците. Сепак, довербата која мора да биде изградена меѓу следбениците и ваквите политички лидери е основата на која се градат односите,

2. инспирациска мотивација – степенот на кој политичкиот лидер ја артикулира својата визија и мисија што дејствува прифатливо и инспиративно за следбениците. Лидерите со инспирациска мотивација го предизвикуваат јавното мислење со поставување високи стандарди, оптимизам за идните цели, со истакнување на важноста и смислата на задачата која треба да се реализира,

3. интелектуална стимулација – степен на кој политичките лидери ги предизвикуваат сите однапред одредени стереотипни размислувања и предрасуди, преземаат ризици и акции кои ги применуваат во блиското опкружување. Лидерската визија е рамка за следбениците, преку која тие можат да го видат начинот на кој тие се поврзуваат со лидерот, организацијата, како и општествено одредените цели и визији,

4. индивидуализирано внимание – степенот на кој лидерот ги исполнува потребите, и очекувањата на следбениците, однесувајќи се и како ментор, ги обучува и ги учи своите следбеници да го слушаат, како и да се инволвираат во реализација на поставените цели. Овој степен ја имплементира и потребата за почит и признание на индивидуалниот придонес кој секој следбеник може да го даде за политичката група. Овој пристап има за цел да ја едуцира наредната генерација на лидери, ја исполнува потребата на секоја индивидуа од самореализација, самоисполнување, како и самовреднување.

Според Бурнс, трансакциското лидерство го поставува однесувањето на политичкиот лидер како мотивирачко во однос на останатите. Интересно е што Бурнс го опишува трансакциското политичко лидерство преку една реченица – „прави како што ќе ти кажам и ќе добиеш одредени бенефиции.“

2.1.3. Теоријата на Даниел Големан

Теоријата на Даниел Големан е поврзана со дејствувањето на емотивната интелигенција. Таа се обидува да одговори на прашањето – дали преку осознавање на емотивната интелигенција можат поблиску да се согледаат карактеристиките на лидерот и неговите лидерски вештини?

Оваа теорија е заснована на бихејвористичкиот пристап кога го опишува лидерството. При тоа, Големан претежно е фокусиран на анализа на однесувањето на лидерите во една организација, но и нивното блиско опкружување. Емотивната интелигенција на лидерите, Големан ја претставува преку емотивниот коефициент или EQ, наспроти коефициентот на интелигенција или IQ. Така, Големан смета дека интелигенцијата не е доволен критериум за да се дефинираат лидерските вештини. Постојат лидери кои се успешни и ефикасни, но не толку интелигентни. Најчесто нивните успеси се поврзуваат со степенот на нивната емотивна интелигенција.

Големан ја опишува емотивната интелигенција преку пет карактеристики или компоненти:

1. самосвест – способност на лицето да ја разбере својата сила и слабост;
2. социјабилна способност – начинот на кој лицето се поврзува и гради односи со другите;
3. саморегулирање – способност на лидерот да размислува длабински и детаљно пред да реагира на одредена ситуација;
4. мотивирачка способност – силна волја за успех;
5. емпатија – способност да се разберат работите од поинаква перспектива.

Трите споменати теории за лидерството се основата на која се градени денешните, современи размислувања за лидерството и за лидерските вештини.

3. ПАРТИСКИ ЛИДЕР И ПАРТИСКО ВЛАДЕЕЊЕ

Шонфелд зборува за два вида на партиско владеење: монократско и олигархиско. Кај монократскиот тип, промената на лидерот предизвикува коренита промена во целото партиско раководство, бидејќи новиот лидер има за цел да даде нов, личен печат на

партиската политика поради што носи свои луѓе на важни позиции во партијата.

Кај олигархискиот вид на партиско владеење промената на лидерот не значи крупна промена и во составот на раководните партиски органи. Најголемиот придонес на Шонфелд е што успеал да докаже дека е сосема несоодветно и погрешно, врз основа на Михелсовите тези, дека олигархијата е поврзана со стабилноста на раководството, обратно, да изведе заклучок дека брзата промена на раководството е секогаш знак на внатрешна партиска демократија.

Вистинската смисла на промената на партиското раководство, вели Шонфелд, може да биде идентификувана само ако се знае дали карактерот на внатрешната структура на партијата е од монократски или од олигархиски вид. Иако ова објаснување бара продлабочена научна верификација, се смета дека тоа добро ја уочува клучната разлика меѓу двата вида раководство во партиите, како и нужноста од диференцирано разгледување на индикаторите на недемократските тенденции. Токму поради фактот што во партиите се создава клима на несменливост на партиските раководства, тоа негативно влијае врз внатрешната партиска атмосфера, односно го оневозможува нормалното напредување на помладите членови и го потенцира внатрешниот конфликт при распределбата на моќта и влијанието внатре во партијата.¹¹⁸

Исклучителната моќ на партиското раководство доведува до пасивизација на партиската база. Причините за пасивизацијата се бараат главно во узурпирањето на правата од страна на партиските елити, односно од партискиот врв. Моќта на лидерот во поголемите партии може да се објасни само ако подетално се анализира односот меѓу партиското раководство и членството. Или, како што

¹¹⁸ Види: **Michels, Robert (1959), Political Parties, New York, Dover.**

добро забележал Роуз, „истражувањето на партиското раководство не е истражување на индивидуата, туку многу повеќе, истражување на организациските улоги на личностите кои се наоѓаат на врвот на партиската пирамида“. Општо земено, партиските раководства, сепак, не се се моќни како што на тоа нè наведува лаичката и во голема мерка искривена теоретска претстава.

Моќта на лидерот не е еднаква во сите сфери. Неговата дискрециска моќ се зголемува тогаш кога не постои доволна заинтересираност на членството за одредени прашања. Од друга страна, за прашањата за кои се непосредно заинтересирани партиските членови, просторот за самостојност на лидерот е многу помал, бидејќи членството има јасни ставови и дава поголем отпор кон сè што ги загрозува нивните интереси.

Една од најсилните граници на лидерската моќ кон членството е неопходноста да се обезбеди поддршка на што е можно поголем дел од членството и на електоратот на избори. За таа цел раководството мора да води сметка за очекувањата и за интересите на членството и на избирачите. За ова посебно зборува **Олсон во својата теорија за однесувањето на поединците во колективитетите**. Имено, Олсон поаѓа од претпоставката дека **однесувањето на поединците е рационално, односно дека секој се стреми кон максимизирање на својата благосостојба**, поради што тие не се ангажираат во колективните акции кои имаат за цел да го задоволат групниот или општиот интерес. До апстинирање на рационалниот поединец од колективната акција доаѓа затоа што во неа придонесот на секоја индивидуа е од мало значење, додека користа од остварениот интерес е достапна и за оние кои не се ангажирале во неа.

На сличен начин се однесуваат и членовите на партиите, вели Олсон. Тие не се ангажираат во пар-

тиските активности, бидејќи сметаат дека ако, на пример, партијата победи на изборите, без оглед на нивниот ангажман, тие ќе имаат корист од тоа. Меѓутоа, партиите најчесто ги наградуваат оние членови кои придонеле со својот ангажман за партиската победа на изборите. Токму ова, вели Олсон, претставува значаен фактор во зголемувањето на бројот на хиерархиските нивоа во партијата, зголемување на бројот на партиските органи, како и на бројот на членовите во нив.

Партискиот лидер се соочува со неопходноста да одговара на барањата и на очекувањата на своите следбеници во текот на целата своја кариера. Секој неуспех во тоа или свесно одбивање да се покори на овие барања ја доведува во прашање неговата положба.

Роуз посебно нагласува дека влијанието на следбениците на лидерот е големо кога следбениците меѓусебно се согласни во поглед на своите очекувања. При процената на моќта на раководството во однос на целото членство треба посебно да се земе предвид фактот дека раководството на партијата не е хомогена група, туку се меѓусебно поделени. Односите меѓу нив не ги карактеризира само соработка, туку и судир.¹¹⁹

Олигархиските тенденции не се согледуваат само преку долготрајното задржување на лидерот на положба, како и во неговата доминација над членството, туку и во надмоќта на извршните над политичките органи. Вистинската подреденост на политичките органи се согледува во тоа што токму извршните органи ги донесуваат најкрупните политички одлуки. Улогата на централните политички тела, од кои, статутарно гледано, зависат извршните органи, најчесто, за жал, се сведува на ратификација на овие одлуки. Извршните органи имаат пресудно влијание на ка-

¹¹⁹ Види: **Sartori, Giovanni (1976), Parties and Party Systems, A Framework for Analysis, Cambridge: Cambridge University Press.**

дровските прашања во партијата, но и во другите сфери во општеството. Членовите на извршните органи во партијата се задржуваат на своите места многу подолго од обичните членови во останатите партиски тела и органи.

Олигархиските тенденции во партиите го отежнуваат нивното поголемо влијание во општеството и воспоставувањето на поцврсти основи со социјалната база. Чувството на членовите дека немаат никакво влијание во партијата на која ѝ припаѓаат е една од причините за перманентното трансферирање на членовите од една во друга партија. Олигархијата не е само узурпирање на правата на партиските членови. Станува збор за многу посложен феномен, бидејќи олигархијата се сфаќа и како способност на партиското раководство да му обезбеди на членството „самостојно“ прифаќање или одбивање на партиските определби и ставови. Станува збор за феномен на т.н. „доброволна потчинетост“ на партиските членови.

Многу автори ја поврзуваат олигархијата со демократскиот централизам. Така, според Бурде, „демократскиот централизам доведува до длабок расцеп меѓу раководството и извршителите поради што вторите се лишени од реалното практично искуство. Жан Пол Сартр, исто така, смета дека принципот на демократски централизам негативно влијае на демократските односи во партијата, тој врши т.н. „серијализација“, односно механичко, а не вистинско заедништво меѓу партиското членство. Треба да се напомене дека врзувањето за олигархијата исклучиво за демократскиот централизам е претесно сфаќање, бидејќи олигархијата се манифестира и во оние партии кои не се уредени во согласност со овој принцип.¹²⁰

Еден од најважните фактори на појава на олигархиските тенденции во партиите се наоѓа во барањата на

¹²⁰ Види: **Neumann, S. (1955), Modern Political Parties, Chicago: University of Chicago Press, како и во: Ostrogorski, Michael (1902), Democracy and the Organization of Political Parties, The Mackmillan Company: New York.**

политичката борба во која се вклучени партиите. Самиот факт што во таа борба партиите се судираат со други политички субјекти наметнува потреба тие да се однесуваат според иманентните законитости во политиката. Тоа значи дека партиите мора многу брзо да донесуваат политички одлуки, што, од друга страна, бара постоење потесен круг постојано вработени лица кои ќе му помагаат на партиското раководство.

Потребите на политичката борба бараат не само брзо донесување одлуки, што објективно значи исклучување на членовите на партиите од процесот на нивното донесување, туку и тајност на одлуките, поради што меѓу лидерот и членовите во партијата се воспоставува помалку или повеќе „информативен јаз“ на штета на партиското членство. Исто така, раководството се стреми да го прошири степенот на својата самостојност и надвор од она што е нужно, со што ќе ја овековечи својата улога во „поделбата на трудот“, којашто неизбежно се воспоставува внатре во самите партии.

Интерната поделба на дневните партиски работи најчесто се лоцира како извор на олигархиските тенденции. И самиот Роберт Михелс, кој во несменливоста на партиското раководство видел знак на олигархија, смета дека тоа е нужен момент, бидејќи раководењето со партијата, според негова оценка, мора да се довери на луѓе кои веќе ги покажале своите способности и лојалност.¹²¹ Партиското раководство, во беспопштедната политичка борба, мора да биде сигурно во својата партиска поддршка. Затоа, вели Михелс, краткото траење на мандатот на раководството, како и неговата честа сменливост е непожелно не само од технички, туку и од психолошки причини.

Токму психолошките причини ги наведува и Морис Диверже, кој констатира дека „Стабилноста на партиско-

¹²¹ Види, оп.цит.дело, Michels, Robert (1959), Political Parties.

то раководство е секогаш мошне силна во демократските партии. Активистите не сакаат нови лица. Нормалното одвивање на изборите обезбедува стабилност и во внатрешниот круг на партијата и во главната управа“. Партијата која е организирана во согласност со потребите на политичката борба многу потсетува на пирамида на чијшто врв се наоѓа централниот орган, како доносител на најважните партиски одлуки кои пониските партиски органи се должни да ги спроведуваат.

Во формално-демократските партии членството во подолг временски период преку своите претставници одлучува за целите на партиски активности. Но, тие одлуки најчесто се толку општи и неопределени што не ги врзуваат рацете на партиското раководство да одлучи сосема самостојно.

ГЛАВА 4

ВНАТРЕПАРТИСКИ СУДИРИ И ФРАКЦИИ

1. ПОИМ ЗА ВНАТРЕПАРТИСКИ СУДИР

Сосема е погрешно ако партиите ги сметаме за монолитни организации. Врз основа на оваа претпоставка, **стазиологијата (поим предложен од Морис Диверже за означување на науката за партиите)** долго време ги објаснувала партиите како „единствена единица за анализа“ која не може да се подели на помали делови. Меѓутоа, во реалноста, партиите не одговараат на оваа претпоставка од две причини. **Прво, некои партии се така организирани што е многу слаба моќта на централните над пониските органи.**

Карактеристични во оваа смисла се американските партии кај кои, поради високиот степен на децентрализација, очигледно не може да се примени олигархискиот концепт на структурата на моќта, заснован на **Михелсовиот „железен закон на олигархијата“**. Затоа некои автори го заменуваат со тезата за реципрочно влијание на различните партиски нивоа, **додека Елдерсвелд, претпоставува дека внатре во секоја партија постои „не една олигархиска група, туку поголем број групи чијашто моќ на различни нивоа меѓусебно се ограничува“**.¹²²

Елдерсвелд го нарекува ваквиот систем на хиерархија стратархија. Алокацијата на командата, од една, и контролата на посебните нивоа или степени на авторитет, од друга страна, е прагматична неопходност. Наместо однос на подреденост од дното до врвот, во партиите постои меѓусебно условување на нивоа, толеранција, локална иницијатива и инерција.

Второ, во партиите што се замислени како единствени, распределбата на вистинската моќ ретко од-

¹²² Преземено од: **Goati, Vladimir (1990), Savremene političke partije, Komparativna analiza, Drugo dopunjeno izdanje, štampa "16 maj", Stara Pazova, (стр.195).**

говара на нормативно поставениот модел. Во интерес на придобивање што е можно поголема моќ, влијание и престиж, во партиите се одвива **јавна или прикриена борба меѓу одделните групи членови.** Критериумите за собирање на овие групи се различни: социјалната припадност на партиските членови, степенот на нивното образование, годините на старост, полот, идеолошката определба и слично. Но, самото постоење на разлики сè уште не може да се квалификува како конфликт. До конфликт доаѓа тогаш кога различните групи на партиски членови, собрани во согласност со наведените или други критериуми, ја користат групата за одделни членови да дојдат до одредени партиски позиции или да наметнат одредени индивидуални ставови како партиски. Идеолошките сфаќања и разлики само условно може да се сметаат за самостоен фактор во внатрешните поделби на партијата.

Политичките партии, покрај инструмент во борбата за власт во општеството, се и место за пресметка меѓу нејзините делови – членството и раководството. При тоа, **внатрепартиските судири се манифестираат во два вида: прво, како лични пресметки меѓу партиските членови, и второ, како идеолошки судир во кој одделни партиски членови и/или членови од раководството имаат различен став кон одделните идеи и вредности содржани во партиската програма, кон местото, рангот на партиските приоритети, темпото на нивното спроведување и слично.** Оваа поделба се оценува како условна, бидејќи во пракса речиси и да не е можно прецизно да се оддели каде престануваат идеолошките разлики, а каде почнуваат личните судири.

Ова доаѓа оттаму што партиските членови често пати не ја манифестираат јавно својата желба за моќ и доминација за преземање на раководните места во партијата, туку настојуваат истата да ја прикријат или да ја задржат во тајност. За да ја добијат пошироката партиска поддрш-

ка, тие своите аспирации за преземање одредено место во раководството или некоја друга лична амбиција најчесто ги претставуваат како принципиелни идеолошки барања. Затоа, како по правило, внатрешните конфликти во партијата поврзани со желбата на одделни партиски членови да ја преземат власта во неа, се претставуваат како идеолошки судир меѓу членовите. И како што незадоволните лични или групни амбиции често пати се подведуваат и поистоветуваат со концептот на идеолошки судир, така и вистинските идеолошки несогласувања се искажуваат како лични разлики во стилот, во карактерот и во темпераментот на партиските членови. Нагласувањето на личните моменти во судирите не е само често користен тактички маневар на една од групите на судирот, или на индивидуалните партиски членови, со кои се има за цел етички да се дисквалификуваат противниците, туку до нив се доаѓа и во нешто поодмината фаза на судирот кога идеолошките и интересовните разлики се изразуваат како лична нетрпеливост, омраза, завист и слично.

Внатрепартиските судири кои се јавуваат на идеолошки план имаат **два карактеристични облика од кои, како што забележува Козер, во голема мера зависи третманот и политичката судбина на нивните актери.**¹²³

Првиот облик на идеолошки судир се карактеризира со отфрлање на основните цели и вредности на идеолошкиот проект на партијата или на идеолошкиот проект во целина од страна на некои нејзини членови, поради што тие ја напуштаат партијата. Според актерите на ваквиот судир, кои Козер ги нарекува „**рenegати**“, партиите применуваат остри санкции. Но, ставот на партијата е неспоредливо поостар кон актерите од вториот вид на судир чиишто учесници ја критикуваат партијата токму поради тоа што таа не ги реализира или не

¹²³ Види, оп.цит.дело, Goati, Vladimir (1990), (стр. 205).

ги реализира доволно одлучно своите основни идеолошки цели и вредности. Актерите на ваквиот судир Козер ги нарекува „еретици“.

„Еретиците предизвикуваат повеќе непријателства затоа што тие, пишува Козер, сè уште ги делат заедничките цели со своите поранешни другари, членови“. Внатрепартиските конфликти се појавуваат поради судирот на интереси на различните партиски групи и интереси. Најчесто внатрепартиските судири се јавуваат меѓу:

- » членовите на партиското раководство, од една, и пратеничката група на партијата во парламентот, од друга страна;
- » „старите-основачите“ и „новите“ партиски членови;
- » младите по возраст партиски членови и постарите партиски членови;
- » т.н. инсајдери и аутсајдери партиски членови.

Оттука, **внатрепартиските судири се делат на: институционализирани, и неинституционализирани.** Додека првите се однапред статутарно предвидени и регулирани во форма на фракции, вторите се без статутарна основа.

2. ФРАКЦИИ

2.1. Поим за фракција

Под поимот фракција се подразбира структурирана група на партиски членови кои имаат желба да го преземат управувањето со партијата. Самиот поим фракција се користи со цел да означи **постоење на посебна група во партијата која е формирана како трајна, а не како привремена, ад хок група,** во која нејзините членови се свесни за своите посебности во однос на другите партиски членови, односно свесно дејствуваат како членови на партиската фракција.

Фракциите се фактички групи кои имаат своја формална организација и членство, нивните цели и организациски статус се во согласност со партијата во која функционираат. Ако тоа не е случај, тогаш групата се разгледува како „партија во партија“.

Фракциите можат да постојат и кога не се признати со партиските акти, па дури и тогаш кога се официјално забранети од страна на партијата. Процесот на формирање фракција во партијата најчесто поминува низ неколку фази: првата фаза е создавање тенденција¹²⁴ во партијата, која е неформален процес на поврзување на повеќе партиски членови заради остварување одредени заеднички интереси. Повеќе тенденции во партијата можат да создадат партиска клика,¹²⁵ како втора фаза во процесот на формирање фракција, која исто така, се смета за неформална група на партиски членови кои сакаат да остварат исти интереси и потреби во рамките на партијата. Третата фаза е поврзана со партиска струја која се создава со поврзување на

¹²⁴ Според Роуз, фракцијата е „самоуправно организирано тело со доза на кохезија и на дисциплина“, додека тенденцијата се дефинира како „стабилен збир на ставови, а не како „стабилна група на политичари“. Кај тенденцијата отсуствува организациска цврстина, иако таа е никулеот за создавање на фракцијата. Тенденцијата може да стане фракција, тенденцијата е фаза во настанувањето на фракцијата.

¹²⁵ Одделни автори, како, на пример, Лукиќ, повлекуваат цврста граница меѓу фракциите и другите групи кои се формираат во партиите. Тој прави разлика меѓу фракција и клика. Според Лукиќ, фракцијата е поврзана со идеологијата, додека кликата со личните интереси на нејзините членови. Понатаму, според Лукиќ, „кликите по правило не се формално организирани, додека фракциите се организирани групи“. Кликата се труди да го скрие своето постоење од јавноста, додека фракциите дејствуваат јавно. Она што може да се забележи е дека ниту еден од неговите понудени критериуми не може да го издржи критичното испитување, бидејќи идеологијата и интересите одат заедно во процесот на формирање различни групи во партиите. Интересите наоѓаат идеолошка рационализација, додека идеолошките разлики добиваат интересна основа. Од друга страна, формулацијата на Лукиќ е доста флексибилна и дозволува да постојат организирани клики и неорганизираны фракции. И на крај, третиот основ за разликување меѓу фракциите и кликите е нивното јавно, односно тајно организирање и дејствување што се смета за слаба основа на разликување. Самото (не)признавање дека фракцијата (не)постои не менува ништо суштински. Тоа зависи од тактичките проценки, а не од конститутивните својства на фракцијата.

повеќето партиски клики, а повеќето партиски струи формираат фракција.

Фракциите не се монолитни целини и организации. Тие многу повеќе личат на коалиции на хетерогени групи, отколку на одредена хомогена структура. **Со други зборови фракциите не се „атом“ чиешто натамошно разложување е невозможно.** На пример, левата фракција на Лабуристичката партија во Велика Британија е внатрешно поделена за многу крупни прашања, како што се државниот интервенционализам во економијата, развојните политики, интензитетот на соработка меѓу владата и синдикатот и слично. Слична е состојбата и со десната фракција, која од почетокот на 1981 година се одвои од Лабуристичката партија и создаде нова партија. Причината за одделувањето, што се случи за првпат во историјата на лабуристите, беше промената на начинот на избор на партиски лидер, со кој парламентарната група на партијата го изгуби правото да го избира лидерот. Од 1981 година наместо парламентарната група, лидерот на Лабуристичката партија го избира заедничко тело во кое влегуваат претставниците на синдикатите (40%), парламентарната група (30%) и партиските организации (30%). Оттука, не е невообичаено да постојат разлики меѓу одделните партиски фракции, и тоа не само за прашања од помало политичко значење, туку и за прашања од клучна важност.

Фракциите можат да имаат нагласена партиска автономија. Тие дури можат самостојно да соработуваат со други политички субјекти, односно да дејствуваат како партија во партија. Во екстремни случаи, фракциите можат да бидат поцврсто организирани од самата партија во која дејствуваат, иако тоа не е предуслов за нивното постоење во партијата. Тие постојат и кога немаат висок степен на автономија во партијата. Оттука, се вели дека односот на партиите кон фракциите е многу различен. Едни партии ги

забрануваат,¹²⁶ други ги толерираат,¹²⁷ а трети официјално ги признаваат.

Во теоријата се набројани неколку најзначајни причини за формирање на фракциите: согласноста околу некои заеднички ставови и размислувања поврзани со одредени идеи и вредности кои партијата официјално не ги прифаќа, или согласноста за отфрлање на некои официјално прифатени идеи, желбата да се остварат некои лични интереси, довербата во фракциските лидери, социјалната нехомогеност на членството во партиите, својствата на политичкиот систем, внатрешната организација и демократијата што се негува во партиите, начинот на избор на партискиот лидер, начинот на дејствување на партиите итн.

Формирањето на фракциите во партиите во поголем обем зависи од својствата на политичкиот систем во земјата, но и од положбата на партиите во политичкиот систем. Ако во политичкиот систем е забрането постоење опозициски партии, тогаш е многу веројатно да се очекува одделните групи незадоволни од статусот во владејачките партии своето незадоволство да го изразат внатре во партијата. Постоенето на фракции во

¹²⁶ Комунистичките партии ги забрануваат фракциите со официјални документи. Негативниот однос на овие партии кон фракциите е резултат на крупните цели што тие настојуваат да ги реализираат. Насоченоста кон радикална трансформација на општеството ги ангажира сите сили во партијата поради што тие настојуваат да не ги прифаќаат внатрешните судири на партиските членови како прифатена и нормална партиска појава.

¹²⁷ Втората група партии се спротивставуваат на создавањето на фракциите во смисла на организирани групи, но официјално прифаќаат или толерираат постоење одредени внатрешни поделби во партијата. Индикативен во оваа смисла е статутот на Социјалистичката партија на Франција, во кој е наведено дека во партијата е забрането создавање организирани тенденции, но е дозволено формирање партиски струи. Струите се формираат при гласањето за општите избори на партискиот конгрес. Тешко е да се поверува дека струите ќе престанат да постојат и да дејствуваат веднаш по изборите, ако се има предвид фактот дека во нив се собираат лица со слични погледи, размислувања и ставови околу партиската политика. Токму затоа не може да се верува дека овие членови нема да продолжат да соработуваат и да се дружат во меѓуконгресниот период.

партијата не ги поттикнува само правните, туку и фактичките пречки во организирањето нови партии. Така, на пример, неуспехот во еден двопартиски систем да се формира трета партија ги стимулира поединците и групите своите интереси да ги изразуваат преку фракциите во рамките на постојните партии.

Исто така, и положбата на партиите во политичкиот систем има силно влијание врз настанувањето на фракциите и врз интензитетот на фракционерската борба. Така, на пример, фракциите во Демократската и во Републиканската партија во САД во одделните федеративни држави покажува дека фракционерските борби се значително поинтензивни во оние држави во кои партиите имаат доминантна положба, отколку во државите во кои силата на партиите е изедначена. Врз основа на ова тврдење, американскиот автор Ки изнесува претпоставка дека постоењето на фракциите во САД е резултат на непостоењето или на непотполната конкуренција меѓу партиите.

Дека оваа хипотеза нема експликативна вредност само за САД зборува примерот со Италија, каде острата фракциска поделба на Демокристијанската партија е во врска со фактот на нејзината доминација во политичкиот живот на државата повеќе од пет децении, период во кој ниту една партија не можела да ја загрози нејзината хегемонија. Тука веднаш се поставува прашањето дали изнесената хипотеза важи и обратно, односно за политичките системи каде постои само една (владајачка) партија. Во овој случај, бидејќи не постојат опозициски партии, се очекува фракционерската борба да биде уште поинтензивна за разлика од системите каде партиите дејствуваат во услови на конкуренција. Реалноста, сепак, не ја потврдува оваа претпоставка без разлика на тоа што и во овие партии постоеле фракционерски пресметки. Тие не биле почести од оние партии што дејствуваат во конкурентски услови. Напротив, во владејачките партии кои функцио-

нираат во некомпетитивни системи судирите се релативно поретки, иако се поостри и поинтензивни. Најчест нивен епилог е политичкото, па дури и физичкото ликвидирање на припадниците на поразените фракции.

На постоењето фракции влијае и внатрешната организација на партијата. Ако станува збор за партија во која е оневозможено постоење хоризонтални врски меѓу одделните делови, а во кои е нагласена моќта на повисоките во однос на пониските органи, тогаш се смета дека се многу помали шансите за формирање фракција. При тоа, во овој случај станува збор за влијание, а не за причинско-последична поврзаност, бидејќи формирањето фракции се случува и во оние партии кои инсистираат на единство и кои ги засноваат своите односи на принципите на демократски централизам. Статутарната забрана на фракциите не може секогаш да биде пречка за постоење внатрешни судири меѓу партиските членови. Илустративно сведоштво на оваа теза дава Социјалистичката партија на Италија во која поделбата на фракции е важна карактеристика на нејзиниот внатрепартиски живот и покрај низата обиди да се оневозможи постоењето на фракциите. Истово важи и за Комунистичката партија на Финска во која речиси три децении дејствуваат две фракции означени како „демократско мнозинство“ и „догматско малцинство“.

Дали ќе постојат фракции во партијата или не, големо влијание има начинот на кој настанала партијата, односно нејзиниот „генетски код“. Се забележува дека до формирање на фракции многу почесто доаѓа во оние партии кои се создале преку спојување на неколку помали партии (примерот со Социјалистичката партија на Италија и на Франција).

2.2. Предности и критика на фракциите

Во политичката мисла, фракциите често пати се критикувани, но едновременно се и многу поздравувани како

носителите на позитивната енергија во партијата која има за цел да ги интегрира различните партиски интереси во една група. Сепак, **суштинската критика која се упатува кон партиските фракции** главно може да се синтетизира во тврдењето дека тие произведуваат големо губење на партиската енергија поради што се намалува општествената ефикасност на партиите.

Исто така, тука е и традиционалната критика за фракциите, според која тие го оневозможуваат формирањето одговорно партиско раководство, односно ги поттикнуваат центрифугалните тенденции во партијата, како и расколот меѓу партиските членови. Постојењето на фракции во партиите, според критичарите, е индикатор за постоење одредени процеси на партиска децентрализација. Или, како што забележал Мејно, оваа децентрализација има двојна природа: од една страна, станува збор за „идеолошка децентрализација“ внатре во партијата која овозможува поголема флуидност во партиските сфаќања, а, од друга страна, децентрализацијата се случува и меѓу социјалните категории кои овозможуваат различни средини да коегзистираат во рамките на иста организација. Забелешките на **Мејно упатуваат на социјално-политичка втемеленост на фракциите во партиите, како и на некои нивни позитивни ефекти** на кои научната мисла дури во поново време започна да им обрнува внимание.¹²⁸

За разлика од некогашните априорни осуди кон фракциите како апсолутно зло, израз на дезинтеграција, раскол и непринципиелна борба за власт, денес се среќаваат многу поумерени и повоздржани анализи. Наместо причините за појавата на фракциите да се сведуваат само на психолошко ниво (лични амбиции, волја за политичка моќ и сл.), новите објаснувања за дејствувањето на фракциите

¹²⁸ Види: **J. Meynaud (1965), Les parties politiques en Grande Bretagne, Press Universitaires de France (PUF), Paris, (стр. 75).**

во системите каде постои партиска конкуренција ги земаат предвид и социјално-политичките фактори.

Имено, се смета дека **фракциите им овозможуваат на партиите да соберат многу хетерогени општествени сили во своите редови.** Оттаму, фракциите во една иста партија ги изразуваат различните интереси на нивните делови. Постоенето на фракциите ја стимулира расправата внатре во партијата и го олеснува процесот на промена на партиските ставови. Кога станува збор за партиите што се на власт, фракционерството овозможува поголема еластичност во политиката. Во двопартиските системи, постоењето на внатрешните поделби ги намалува разликите меѓу партиите. Некои автори во фракциите гледаат инструмент за борба против слабостите и недостатоците на постојните партии.

Постоенето на фракциите во политичките партии е директно поврзано и со степенот и квалитетот на постоење на внатрешната демократија. Оттаму е потребно во продолжение да се осврнеме и на ова прашање.

2.3. Поим за внатрешна партиска демократија

Суштината на внатрешната партиска демократија во последно време е прашање на засилен интерес на проучување, како меѓу политичките аналитичари така и меѓу практичарите. **Внатрешната партиска демократија се одредува како поим кој има нормативни и практични основи и кој во себе го содржи неопходниот збир од организациски практики** кои партиите ги усвојуваат со цел да ги задоволат очекувањата на своите членови и симпатизери, но и на поширокото избирачко тело.

Овие практики се засновани на три битни столба:

- » инклузивност;
- » транспарентност и
- » одговорност.

Внатрепартиската демократија е исклучително корисна за партиите, бидејќи преку нејзините практики:

- » се зајакнува партиската компактност;
- » се мобилизираат партиските членови и поддржувачи за учество во партиските активности, со што се обезбедуваат механизми за решавање на евентуалните внатрепартиски спорови;
- » се подобрува угледот на партијата;
- » се зајакнува поврзаноста меѓу партиските структури и електоратот;
- » се проширува граѓанската доверба во активностите на политичките партии и нивните репрезентативни функции;
- » се создава подобра поврзаност меѓу партијата и нејзините изборни претставници во парламентот и во останатите институции;
- » се зајакнува транспарентноста во политичкиот процес и кредибилитетот на неговите резултати;
- » се зајакнува демократската политичка култура во партиските елити и меѓу членовите;
- » се лимитираат ефектите на партитократијата и партиската бирократија во сите партиски активности и олигархиски тенденции во демократскиот систем и слично.¹²⁹

Во политичката теорија, **терминот внатрепартиска демократија е мошне комплексен, бидејќи во него се опфатени различни методи и модели на вклучување** на партиските членови во процесот на донесување партиски одлуки, како и во процесот на креирање партиска политика.

Во многу земји постои **уставна дескрипција на внатрепартиската демократија како транспарентен процес** кој треба да биде во согласност со генералниот принцип на национална демократија.

¹²⁹ Види: **Reshaping the Broken Image of Political Parties, Internal Party Democracy in South Eastern Europe, Georgi Karasimeonov, Bulgarian School of Politics, GorexPress, Sofia, 2007, (стр. 9-10).**

Така, во Сојузна Република Германија внатрешната организација „мора да биде во согласност со демократските принципи“. Во Португалија, партиите „мора да се раководат од принципите на транспарентност, демократска организација и управување, како и учество, партиципативност на сите нејзини членови“.

Во Финска и во Шпанија постои правило дека партиските внатрешни структури и партиските дејствувања мора да бидат демократски. Во некои системи, како што е примерот и со Република Македонија, постои барање за регистрирање на партиите, најчесто со презентирање одреден број членови како основачи. Оттука, само регистрираните партии можат да учествуваат во изборната трка и да заземат одредени политички функции во системот. Оттука, на пример, во Шведска, само регистрираните партии кои освоиле одреден процент на гласови можат да бидат избрани за пратеници во Риксдагот. Често пати, партиската регистрација е тесно поврзана и со користење средства од буџетот на земјата за партиско дејствување.

Додека според едни размислувања, внатрешната демократија е збир на внатрешнопартиски демократски постапки и процеси кои се организираат со цел да се избере најспособно партиско раководство кое ќе подготви најдобра програма за изборна победа, **според други, внатрешната демократија преку користењето на демократските процеси во донесувањето на внатрешнопартиските одлуки** има за цел да ја зајакне демократската култура, и тоа не само во политичките партии, туку и општо во земјата.¹³⁰

Идејата за внатрешнопартиската демократија посебно доби на значење неодамна поради мнозински прифатени-

¹³⁰ За овие размислувања види поопширно во трудот на: **Susan Scarrow, Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives, Implementing Intra-Party Democracy, National Democratic Institute for International Affairs, 2005, http://www.ndi.org/files/1951_polpart_scarrow_110105.pdf**

от став дека преку нејзиното култивирање во партискиот систем значително се подобрува квалитетот на влијанието на граѓаните во политичките процеси, се зајакнува стабилноста и легитимитетот на демократијата во земјата и дека сето тоа многу позитивно се одразува и на квалитетот на самите политички партии.

Постојат и поинакви размислувања.

Така, на пример, **според Џовани Сартори, „постоене демократија во партиите не е неопходен услов за постоење демократија во општеството“.**¹³¹

И ако се согласиме со ова размислување на Сартори, не можеме а да не констатираме дека внатрешната демократија е важен предуслов за промовирање на поширокиот концепт на демократија во општеството. Со негување на партиципативните аспекти на демократијата во внатрешниот живот, всушност, се зајакнува моделот на граѓанско вклучување во политичките процеси на државата.

На тој начин се прошируваат способностите и можностите на граѓаните за нивна поголема инклузивност во политичкиот живот, а партиите добиваат значајни едукативни функции во пренесување на граѓанската моќ во политичкиот систем.

Граѓаните активно се вклучуваат во креирањето на партиските изборни агенди, додека политичките партии се повеќе отворени за нови идеи и нови луѓе. Тие полесно се

¹³¹ Види: **Slaviša Orlović, Političke partije i moć, Agora, Beograd, 2002, (стр. 329).** Познато е дека, ќе констатира Сартори, „политичките партии во својата внатрешна структура се ретко демократски“. Во оваа смисла и Роберт Михелс ќе каже дека „партиската демократија е демократија во мало. Демократијата на големо не е и не може да биде зголемена демократија во мало, бидејќи демократијата на големо не е статички збир на организации кои постојат во неа, туку, напротив, таа е „динамички производ“ од нивната интерактивност“. Односно, како што вели Сартори, „наместо да гледаме внатре во секоја организација посебно, треба да ги разгледаме односите кои постојат меѓу конкурентските организации“. Види, исто, оп.цит., (стр. 330).

ослободуваат од чувството на концентрирана и нетранспарентна моќ.

Но, од друга страна, и преголемата демократија во партиите може да предизвика проблеми во нивното работење. Преголемото влијание на граѓаните во партиите може да предизвика проблем во партиското раководство кога ќе се отвори прашањето за реализирање на задачите во изборната програма.

Често пати, реализацијата на изборните ветувања бара поголем степен на контрола и отчетност пред потесното партиско раководство, кои можат да изостанат доколку партијата е премногу транспарентна, а партиската структура премногу демократски децентрализирана. Оттука, акцентот на демократијата во партиите треба многу повеќе да биде ставен на потребата од вклучување на граѓаните во креирање јасни и остварливи изборни програми, како и одговорност во случај на нивно нереализирање.

Инклузивноста на граѓаните во партиските процеси на донесување одлуки претставува прв чекор кон зајакнување на внатрешната демократија. Познато е дека клучните партиски одлуки речиси во сите партии ги креира партиското раководство, односно партискиот лидер.

Во т.н. инклузивни политички партии, на сите партиски членови, а во некои случаи и на сите партиски симпатизери, им е дадена подеднаква шанса да бидат вклучени во одлучувањето по значајни политички или економски прашања.

Со оглед на фактот дека инклузивноста е прашање на процес и на формални правила кои истата ја дефинираат, поинклузивните партии нудат повеќе можности за отворен процес и учество во креирањето одлуки, отколку помалку инклузивните партии.

Три фактори се клучни за постоење на внатрешна партиска демократија:

- 1. начинот на регрутација и избор на кандидати за партиските органи, но и за изборните политички позиции во земјата,**
- 2. начинот на кој се избираат партиските лидери, и**
- 3. начинот на дефинирање на партискополитичките позиции.**

ГЛАВА 5

ВИДОВИ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ПАРТИСКИ СИСТЕМИ

1. РАЗЛИЧНИ КРИТЕРИУМИ ЗА ПОДЕЛБА НА ВИДОВИТЕ ПАРТИИ

Во политичката теорија се утврдени неколку критериуми врз основа на кои се прави типологијата на видовите политички партии, и тоа според нивната: организација, политичките цели, структурата на членови и политичките функции.

Според **критериумот организација, политичките партии се делат на локални, кадровски и масовни**. За масовните партии клучно е регрутирањето на членството како основна активност на партиите. Така, според Диверже, „без членство, партијата би личела на учител без ученици“. При тоа, финансирањето на овој вид партии најчесто се потпира на плаќањето партиска членарина. За разлика од масовните, кадровските партии имаат поинаков карактер. Тие ги постигнуваат своите функции преку селекција на своите кадри, за разлика од масовните партии кои функциите ги извршуваат преку бројката.¹³²

Според критериумот политички цели, партиите се делат на: партии со убедување, партии на интереси и програмски партии. Според критериумот структура на членови, партиите се делат на: народни и на класни, додека во зависност од политичките функции што партиите ги вршат, во партиите се прави разлика на државни (владини) и опозициски партии.

Постојат и други критериуми за разликување на политичките партии. Така, според степенот на партиското организирање постојат: партии на избирачите (на електоратот) и партии на партиското членство. Според сферата на политичкиот опфат, постојат народни партии и партии на интерес, а според ставот кон политичкиот систем, партиите се делат на конформис-

¹³² Види: Maurice Duverge, *Political Parties*, Wiley, New York, 1963, (стр. 64).

тички партии и партии непријателски насочени кон системот.¹³³

Со оглед на тоа дали партиите се насочени кон изразување, односно кон претставување на интересите, или кон креирање и насочување на интересите и барањата, можно е да се разликуваат: претставнички партии и партии на интеграција.¹³⁴ Во праксата, често пати доаѓа до мешање на два или повеќе критериуми поради што сите поделби не можат да се разгледуваат во апсолутна смисла. **Најчесто применет критериум е политичката цел на партиите.** Од друга страна, и идеологијата, односно **идеолошката насока на партиите** е многу често употребуван критериум за партиско разликување. Според овој критериум, тие се делат на: националистички, конзервативни, либерални, социјалдемократски и комунистички.

Една од **најстарите поделби на политичките партии која се среќава во политичката мисла, но која во современо време е неупотреблива**, е поделбата според критериумот социјална група како основа за разликување на видовите партии. Во согласност со оваа поделба, **постојат две групи партии: граѓански и работнички. Во граѓанските партии влегуваат: конзервативните, либералните и демохристијанските, додека во групата работнички партии се вбројуваат: социјалдемократските, социјалистичките, комунистичките и партиите на „новата социјалистичка левица“.**

Според францускиот теоретичар Ж. Бирдо, партиите се делат на масовни и на кадровски, при што во поделбата авторот ги користи поимите „партии на мислење“ и „идеолошки партии“. Додека првите пар-

¹³³ Со одредени измени преземено од: **Уве Бакес/Екхард Јесе (1996), Информации за политичкото образование 207, Партиска демократија, Бон, Сојузна централа за политичко образование.**

¹³⁴ Види: **Neuman, S. ed. Modern Political Parties, The University of Chicago, Chicago, 1956.**

тии, според Бирдо, ги собираат припадниците на различни општествени групи, тие ја негуваат толеранцијата и ја почитуваат автономијата на индивидуата, „идеолошките партии“ ги собираат приврзаниците на само една идеологија, и од само една група, не ја прифаќаат толеранцијата, не ја почитуваат автономијата на поединецот и се инспирираат од идеологијата која е „стилизирана од догматската пропаганда за потребите на акциите“. Очигледно е дека Бирдо инсистира на остра разлика во однос на положбата на индивидуата во двата вида партии. Според него, „идеолошките партии“ им наметнуваат на членовите поцврста дисциплина за разлика од „партиите на мислење“.

И Диверже прави разлика меѓу кадровски и масовни партии, при што истата се објаснува според структуралните обележја или анатомијата на партијата. Така, според Диверже, масовна партија е голема партија која има цврста партиска организација со силна партиска хиерархија и со внатрешна дисциплина.

Од друга страна, Диверже ги објаснува кадровските партии преку помалубројното партиско членство, во кои се врши т.н. општествено-економска селекција на партиските кадри. Кадровските партии, според Диверже, хронолошки погледнато настанале први. На овој тип партии припаѓаат денешните либерални и конзервативни партии, а со определени специфики и американските партии. Овие партии немаат во вистинска смисла на зборот членство, ниту редовна членарина, а врската меѓу одделните делови на партијата е прилично лабава. Нивната активност е главно ориентирана кон изборите и кон парламентарните комбинаторики, поради што се смета дека тие имаат полусезонски карактер. Нивната административна структура е недоволно развиена, а нивното раководство во најголем дел е во рацете на пратениците со нагласена индивидуална форма. Овие партии во најголем дел се интересираат само за политичките прашања од доктринарен карактер и иде-

олошките проблеми имаат мала улога. Пристапувањето е главно засновано на интереси и навика. Според Диверже, масовните партии имаат тенденција на потиснување на кадровските партии поради фактот што масовните партии се далеку поприспособени на новите услови на политичката борба и оттаму имаат поголеми шанси да триумфираат пред кадровските партии.

Според Сартори, партиите се делат на: набљудувачки, идеолошки, одговорни партии, респонзивни партии кои ја фаворизираат изборната победа, и неодговорни, односно демагошки партии насочени кон зголемување на бројот на гласовите на своја сметка. Бројни современи автори ја истакнуваат и следнава поделба на партиите: кадровски, масовни, сеопфатни, картелски, лидерски и професионални партии.

2. ПОИМ И ВИДОВИ НА ПАРТИСКИ СИСТЕМИ

2.1. Поим за партиски систем

Партискиот заедно со изборниот систем се два најзначајни потсистема на политичкиот систем во секоја земја. Партискиот систем ја отсликува општата физиономија на политичкиот систем поради фактот што токму од природата и карактерот на партискиот систем во голема мера зависи и природата и карактерот на политичкиот систем.

Политичките партии дефинирани како формални политички организации преку кои се согледуваат расцепите во општествената структура на земјата, повеќе или помалку слободно, дејствуваат како подвижна сила на општествените движења. Оттука, претставничката власт е немоќна да дејствува без постоење на партиите и на партискиот систем.

Партискиот систем најопшто се дефинира како организирана структура, како организиран затворен

круг во кој постојат и дејствуваат политичките партии на една држава според однапред утврдени правила на политичката игра. Системот во кој се остварува мрежата на односи, мрежата на политички дејствија и акции меѓу политичките партии (формирањето коалиции, соработката меѓу партиите и слично) се нарекува партиски систем. Но, треба да се подвлече дека простиот збир на политички партии не го чини партискиот систем. Односите меѓу партиите, нивните коалицирања, размената на политички искуства и информации, меѓупартискиот натпревар, создаваат систем само ако тие придонесуваат кон политичка стабилност и кон конкретно поставен поредок. Ако не постои поредок, и ако нема стабилност, партискиот систем е сериозно политички разнишан, што доведува до состојба на создавање нов вид на партиски систем или негов премин, транзиција кон негова стабилизација. Постојат и такви размислувања кои сметаат дека во време на слабеење на партиската идентификација и нестабилност на обрасците на избор, партиските системи го губат „системскиот“ карактер поради што потешко се прави разлика меѓу нив.

Најзначајната поделба на различните видови партиски системи е онаа на Диверже, според критериумот број на политички партии кои се натпреваруваат да ја освојат власта. Така, Диверже прави разлика меѓу: еднопартиски, двопартиски и повеќепартиски системи. Иако оваа типологија е најчесто користена во политичката теорија, сепак, партиските системи не можат едноставно да се сведат на обична „игра на бројки“. Еднакво важен како бројот на партиите е и критериумот на партиската сила, партиската моќ директно да се учествува во креирањето на државните политики и во работата на политичките институции во земјата.

Или, според зборовите на Сартори, за утврдувањето на карактерот на партискиот систем исклучително е важно да се измери и „релевантноста“ на

политичките партии при формирањето на владата и освојените мандати во законодавниот дом. Во согласност со овој пристап на Сартори, партиите се делат на „значајни, релевантни“, односно партии кои ја освоиле власта, партии кои се „помалку релевантни“, оние кои учествуваат во владината коалиција во помал обем, и периферни партии, оние кои немаат удел во „колачот“ на власта, или кои не успеале да го надминат изборниот праг.

2.2. Поделба на партиските системи

Класификацијата на партиските системи е сложена и тешка работа поради фактот што постојат бројни проблеми, димензии и расцепи во политичкиот живот што тврдо се спротивставуваат на обидите да се редуцираат на една доминантна основна димензија. Така, многу партии кои се левоориентирани најчесто не сакаат да се наречат партии на левицата. Многу често употребуваат други термини, како на пример, радикална, прогресивна, демократска итн. Партискиот систем како систем во кој се случуваат бројни конкурентски меѓупартиски односи се класификува според бројни фактори, и тоа: според бројот на релевантните партии во него, според ширината и интензитетот на меѓупартиските поделби кои се резултат на подлабоките социјални, идеолошки и политички поларизации или судири во општеството, според природата на политичкиот систем итн.

Џовани Сартори е првиот автор кој поаѓа од **бројката како критериум за поделба на партиските системи и ја дава следнава класификација:**

1. еднопартиски системи во кои влегуваат:

- а) системите кои го **забрануваат** постоењето на други политички партии, освен онаа партија која владее;
- б) системите со **хегемонистичка позиција на една партија**, а во кои се дозволува постоење на подредени

партии кои не ја загрозуваат позицијата на владејачката партија;

в) **системите со преобладавава партија**, во кои една партија успева подолг временски период и во рамноправна конкуренција со другите партии да го освојува апсолутното мнозинство на мандати во претставничкиот орган.

2. двопартиски системи

3. повеќепартиски системи во кои влегуваат:

- а) партиските системи со ограничен плурализам и
- б) партиските системи со екстреман плурализам.

4. атомизирани партиски системи кои според мислењето на Сартори се резидуелни, бидејќи кај нив не постои потреба за прецизно броење на политичките партии поради тоа што тие се во голем број со ниско или речиси без значење.

Сартори оди и чекор понатаму од класификацијата преку обидот да воспостави нова типологија на партиските системи, која за разлика од претходната, дава објаснување како партискиот систем функционира. Оваа типологија се формира врз основа на **два критериума: бројот на политичките партии и идеологијата.**

Воведувајќи ја идеологијата како критериум за класификацијата, Сартори при анализата на поимот идеологија ги зема предвид двете нејзини димензии: **идеолошката дистанција и идеолошкиот интензитет.** Според Сартори, поимот дистанција е од посебно значење за да се разберат повеќепартиските системи, додека поимот идеолошки интензитет е за разбирање на еднопартиските системи. Користејќи ги двата критериума (број на партии и идеологија), Сартори доаѓа до **седумчлената типологија, во**

која првите четири члена носат исти називи како и првите четири класи од претходната класификација. Називот на петтиот и шестиот член е во однос на соодветните класи кој е променет и кој наместо ограничен и екстреман плурализам ги применува називите **умерен и поларизиран плурализам**, додека седмиот член од типологијата е идентичен со називот на седмата класа.

Со оваа типологија, Сартори, всушност, сакал да одговори на прашањето каква е смислата на поделеноста во општеството и пошироко, и каква е вистинската дистрибуција на моќта во општеството. Во поглед на дистрибуцијата на моќта, ситуацијата е следнава: во општества кои имаат една партија, ситуацијата е чиста. Таа една партија ја монополизира власта (**структурата на моќта е монополска**).

Хегемонистичката позиција на една партија дозволува постоење на подредени партии кои не ја загрозуваат нејзината доминација (**структурата на моќта е хиерархиска**). Предоминантната партија ја држи целата власт додека победува на изборите, значи постои **унимодална концентрација на моќта**. Во двопартиските системи постои конкуренција околу власта, поради што постои **биполарна концентрација на моќта**. Во системите со умерен плурализам постои слаба фрагментација на моќта или деполаризирана сегментација, и последно, во системите со поларизиран плурализам постои висока фрагментација со поларизација.¹³⁵

Блондел дава значително пократка класификација на партиските системи заснована на бројот на политичките партии и нивната релативна големина.

¹³⁵ Види: **Sartori, G., Stranke i stranački sustavi, Politička kultura, Zagreb, 2002, (стр.281).**

Табела бр. 8: Конфигурација на партиските системи според Блондел¹³⁶

Партиски систем	Хипотетички пример на поделба на пратеничките места	Ефективен број на партии
Двопартиски систем	55-45	2,0
Систем со две и половина партии	45-40-15	2,6
Повеќепартиски систем со доминантна партија	45-20-15-10-10	3,5
Повеќепартиски систем без доминантна партија	25-25-25-15-10	4,5

2.2.1. Еднопартиски системи

Постојат различни видови еднопартиски системи. Имајќи ги предвид научните сознанија, може да се констатира дека системите во кои владее една партија се системи што ја прават суштината на модерниот апсолутизам. Тоа се системи каде што единствената партија ја дава силата и апсолутната моќ на тоталитарниот режим. Од друга страна, пак, тоталитарниот систем е најекстремната форма на еднопартискиот систем. Се работи за партиски систем во кој партијата што е на власт владее со сите сегменти на општествениот и на политичкиот систем без постоење на опозиција што ја контролира владејачката партија.

Феноменот еднопартиски систем со тоталитарен карактер се јавува спонтано, со едноставно преземање на власта од нејзиниот водач и неговите приврзаници, и тоа

¹³⁶ Види: **Blondel, J., Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies, Canadian Journal of Political Science, 1. June, (стр. 184-187).**

прво во Русија во 1917 година, со формирањето на Комунистичката партија, во Турција во 1919 година, со доаѓањето на власт на единствената Републиканска народна партија, во Италија во 1928 година, кога со закон било потврдено постоењето на Фашистичката партија како единствена партија на политичката сцена, во Германија со Национал-социјалистичката партија и слично.

Еднопартиската држава не е произволен, ниту објективно детерминиран систем. Не е произволен систем, бидејќи развојот на политичките партии, како и општата политичка состојба што постоела во текот на 19 век ги создале вистинските услови за појава на еднопартиското самоволие. Монополистичката партија дејствува како постојана влада, при што не постои механизам (освен преку државен удар или револуција) со кој оваа партија може да се отстрани од власт. Монополистичката партија воспоставува длабока врска со државниот апарат.

Постојат два вида на еднопартиски системи. Првиот вид беше присутен во системите на државниот социјализам каде што владејачките комунистички и социјалистички партии го контролираа управувањето со сите општествени и државни органи. **Вториот вид еднопартиски системи се поврзува со антиколонијалниот национализам и со консолидирањето на земјите во развој.** На пример, владејачките партии во Зимбабве, Танзанија и слично, се создале од движењата за независност кои ја прогласиле националната потреба од изградба на нацијата и стопанскиот развој на земјата во која дејствувале.

Од друга страна, системите со доминантна партија не треба да се мешаат со еднопартиските системи, иако често пати имаат слични карактеристики. Овој систем има натпреварувачки дух, бидејќи повеќе партии се борат за власт на парламентарните избори, но, сепак, доминира една партија која подолго време успе-

ва да ја задржи власта. Најчесто Јапонија се определува како држава во која постои класичен партиски систем со доминантна партија. И во Индија, Конгресната партија непрекинато беше на власт триесет години, почнувајќи од стекнувањето независност во 1947 година.

Во Европа, најдобар пример на држава со доминантна партија е Шведска, каде што Социјалдемократската работничка партија беше на власт од 1951 до 1993 година (самостојно или како дел од коалицијата). Најзначајната карактеристика на овој систем е желбата политичкото внимание од меѓупартискиот натпревар да се пренасочи на судирот меѓу фракциите во доминантната партија. На пример, Демохристијанската партија на Италија е партија која дејствува како коалиција на неколку привилегирани групи во италијанското општество, при што политиката се јавува како посредник меѓу овие различни партиски фракции. Најмоќни групи што работат во интерес на оваа партија во Италија се Римокатоличката црква, групата на земјоделците, како и групата на индустриските интереси.

2.2.2. Двопартиски системи

Двопартискиот систем за прв пат се појавил во Америка и во Обединетото Кралство во моментот кога се оформиле двете најголеми политички партии. Во својата класична форма, **двопартиските системи се препознаваат врз основа на три критериуми:**

- 1. иако може да постојат поголем број на „помали“ партии, сепак, само две имаат доволно изборна и законодавна сила што им дава реални шанси да ја освојат власта;**
- 2. посланата партија на изборите има можност да владее самостојно, додека другата партија се наоѓа во опозиција и**
- 3. двете партии се менуваат на власт, при што додека едната е на власт другата е „влада во сенка“.**

Американскиот двопартиски систем функционира уште од 1860 година како систем на две партии: Републиканската и Демократската. Ниту една трета партија (Лабуристичко-социјалистичката, Либералната, Прохибиционистичката и слично) не успеала да се наметне како доминантен фактор во американската политика, со исклучок на некои успеси на локално ниво.

И во Обединетото Кралство парламентарните избори главно се засновувале на платформите на двете најмоќни партии. Сепак, по 1945 година, во Англија се јавуваат силни трети партии, како што се Лабуристичката и Либералната партија, Радикалната партија, Ирската национална партија. Лабуристичката и Либералната партија успеале да одржат рамнотежа во власта и покрај доминантниот двопартиски систем. Интересно е да се нагласи дека бројот на политичките партии во партискиот систем е само еден од факторите од кој зависи природата и карактерот на партискиот систем. Се чини многу поважни фактори се оние кои се однесуваат на карактерот на општествено-економските односи, нивото на економскиот развој на земјата, политичката култура, изборниот систем и слично.

Според Диверже, двопартискиот систем е „природен“, бидејќи го одразува дуализмот меѓу прифаќањето и неприфаќањето на определена политика; постоењето на две партии овозможува изразување различни ставови за политичките прашања. Ловел, пак, од друга страна, ја извлекува предноста на двопартискиот над повеќепартискиот систем од својствата на избирачите. Според него, мнозинството избирачи се способни да се определат само со „да“ или со „не“ во политиката, што го чини излишно функционирањето на повеќе од две партии во системот. Во полза на двопартискиот систем авторите најчесто наведуваат дека тој води кон умереност на политичките партии што си конкурираат меѓусебно во извршувањето на власта. Умереноста

на некој начин е резултат и на природата на натпреварот меѓу двете партии, во која секоја тежнее да ги придобие неопределените избирачи. **Партиите во двопартиските системи се принудени да интегрираат многу интереси во општеството, да ги нагласуваат заедничките елементи на сметка на посебните. Токму затоа двопартиските системи ја поттикнуваат прагматската ориентација на партиите и ги стимулираат договорите меѓу нив.** Изборната стратегија која има за цел максимално придобивање на поддршката од избирачите, навистина ги тера партиите на приближување.

Но, од друга страна, приближно еднаквата сила на двете партии ги тера да даваат поголеми изборни ветувања на електоратот од оние што можат реално да ги остварат. Последица од ова е создавање неодговорна партиска власт, бидејќи партијата доаѓа на власт преку програма која тешко може да ја реализира. Постојат длабоки општествени фактори кои пресудно ја определуваат насоката на дејствувањето на партиските системи. **Роберт Дал** бил сосема во право кога нагласил дека двопартискиот систем води кон постабилен поредок единствено ако е исполнет претходниот услов, односно ако во општеството постои значителен број избирачи кои ги прифаќаат централните идеи и предлози. Ако тоа не е случај, тогаш двопартискиот систем може да ги интензивира политичките конфликти. И **Липсет сметал дека двопартискиот систем дејствува најдобро таму каде што е заснован на вкрстена-солидарна структура (cross-cutting-solidarity structure).** Таму каде што структурата на солидарноста е поларизирана со расни, верски, етнички или други поделби и каде што политичките линии на поделби ги следат социјалните линии, двопартискиот систем може да ги интензивира внатрешните конфликти многу повеќе отколку што може да помогне во интеграцијата на општеството.

2.2.3. Повеќепартиски системи

Основна карактеристика на повеќепартискиот систем е политичкиот натпревар меѓу повеќе од две политички партии. Учесството на повеќе партии во изборниот процес ја зголемува веројатноста од создавање повеќепартиска постизборна коалиција, односно ја намалува можноста од формирање еднопартиска влада. Партиските системи со повеќе од две конкурентски партии денес постојат во голем број држави со претставничка демократија. Со оглед на денешната општествена хетерогеност можеби повеќепартизмот е многу поприроден од двопартизмот. Во повеќепартиските системи партиите кои не можат да очекуваат изборно мнозинство се стремат кон максимално придобивање на поддршката од помалите групи, поради што водат сметка за интересите на целото општество. Најчесто истакнуван приговор против повеќепартизмот е неговата нестабилност.

Според сфаќањата на некои автори, партиите во повеќепартиските системи стануваат сигурен простор за остварување на голем број калкулации и манипулации, додека нивните променливи сојузништва водат кон политичка нестабилност (примерите со Вајмарска Германија која смени 21 влада за 14 години и Четвртата Француска Република во која имаше 25 влади за 15 години). Како аргумент на ова се наведува дека владите во двопартискиот систем имаат многу поголема трајност за разлика од оние во повеќепартиските системи. Но, овој аргумент има ограничено значење и важи само за некои, но не и за сите држави во кои се практикува повеќепартизмот. Тоа, на пример, не важи за скандинавските држави, Данска, Холандија, или, пак, за Швајцарија. Критичарите на повеќепартискиот систем нагласуваат дека во државите во кои се менуваат на власт коалиции на партии воопшто не станува збор за повеќепартиски систем, туку за систем од групи. Променливите и непредвидливи промени на коалициските

партнери го оневозможуваат посилното влијание на граѓаните во политиката. Со тоа, во повеќепартиските системи се губи и политичката одговорност на партиите, бидејќи нивниот политички ефект е невозможно да се процени. Избирачите адекватно политички не можат да се определат.

Повеќепартиските системи се јавуваат во неколку варијанти во зависност од бројот на конкурентските партии, и тоа како: **трипартизам, квадрипартизам и полипартизам.**

Трипартизмот е посебно карактеристичен за Австралија, Нов Зеланд и други држави каде дуализмот меѓу двете најопшти струи „конзервативци – лабуристи“ се проширува со претставување на интересите, на пример, на земјоделците преку Земјоделската партија. Се покажало дека до 90-тите години од 20 век во Германија постоел т.н. систем на „две-и-пол партии“, каде што демохристијаните и социјалдемократите имаа речиси иста изборна сила како конзервативците и лабуристите во Обединетото Кралство, но биле принудени да влезат во коалиција со малата партија на Слободните демократи поради специфичностите на изборниот систем.

Квадрипартизмот се формира во моментите кога земјоделските партии се надградуваат на веќе оформениот трипартизам „конзервативци – либерали – социјалисти“ во некои скандинавски и други европски држави.

Полипартизмот се јавува во 20 век. Според Сартори, полипартизмот може да се јави во два вида: умерен и поларизиран.

Умерениот полипартизам е карактеристичен за Белгија, Холандија и Норвешка, каде што постојат мали идеолошки разлики меѓу најзначајните партии и општо прифаќање на партиските коалиции преку постигнување меѓупартиски компромиси.

Поларизираниот партиски систем постои во оние држави каде што се среќаваат изразени идеолошки разлики меѓу партиите, при што некои од нив прифаќаат и антисистемско политичко дејствување. Како примери на држави со поларизирани партиски системи се земјите од Латинска Америка, Шпанија, Италија итн. Основната предност на повеќепартискиот систем е во тоа што со него се обезбедува поголема контрола и рамнотежа во рамките на владата која секогаш е подготвена за дебата, за отстапки и за компромисна политика. Но, од друга страна, најголемата слабост на овој систем лежи во опасноста и во тежината на создавање владејачки коалиции. Постизборните преговори и непринципиелните компромиси најчесто се опасност по стабилноста на владата и за нејзината ефикасност. Како класичен пример на држава која имаше проблеми со стабилноста на повеќепартиските влади се посочува Италија, во која по 1945 година владите имале просечен век на траење од десетина месеци. Треба да се напомене дека италијанското искуство има и други посебности поврзани со развојот на политичката култура, идеолошката природа на нејзиниот партиски систем, како и начинот на кој функционира повеќепартискиот систем во неа.

2.3. Партиски системи со и без опозиција

Под поимот политичка опозиција се подразбираат политичките субјекти и нивните акции насочени кон освојување на власта со методи, средства и вредности кои се политички дозволени. Во теоријата постои **минимум согласност дека политичката опозиција е категорија што постои и дејствува во рамките на политичкиот систем, но надвор од реалноста поврзана со власта.**

Како политички феномен, политичката опозиција се појавува кон крајот на 18 и почетокот на 19 век со цел

да се **означи институционално дозволената борба на политичките партии кои не се власт** во однос на партиите во власта заради преземање на контрола и за спроведување на власта во државата. Постојењето на најмалку две политички партии е нужен, но не и доволен услов за постоење на опозиција. Потребна е и конкуренција меѓу партиите во вршењето на власта. Оттука, кога се зборува за политичка опозиција мора да се земат предвид **четири најважни моменти во нејзиното реализирање:**

1. Постојење на **најмалку две политички партии** во партискиот систем на земјата;
2. **Двете партии да имаат спротивставени програми и идеи** за водењето на државните политики;
3. Спротивственоста **да се манифестира преку меѓусебен принципиелен партиски натпревар** во форма на лојална меѓупартиска конкуренција;
4. Конкурентноста да се остварува во вид на **институционално-партиска дозволена борба за преземање на власта.**

Оттука, се смета дека политичката опозиција може да опстане единствено и само во услови на двопартиски или повеќепартиски системи. Еднопартиските системи не го познаваат овој демократски феномен поради хегемонистичката позиција на единствената владејачка партија во системот. Во земјите кои ја практикуваат институционализираната политичка опозиција се согледуваат крупни разлики во поглед на влијанието кое партиите го имаат во општеството, како и во поглед на бројот на партиите и нивното меѓусебно влијание. За диференцираното влијание на партиите во одделните системи зборува и различниот степен на идентификација на граѓаните со нив. Слабата идентификација на граѓаните со партиите може да значи слабо прифаќање на политичкиот систем, бидејќи партиите се негов клучен столб. Но, силната идентификација со партиите не мора секогаш да биде знак на при-

фаќање на системот, бидејќи во земјите со претставничка демократија дејствуваат и партии што го оспоруваат системот. Затоа, идентификацијата со таквите партии може да значи отфрлање на политичкиот систем. Уште еден показател зборува за големите разлики, не само меѓу партиите во неколку конкретни држави, туку и меѓу партиите во иста држава. Тоа е односот меѓу бројот на членовите на партијата и бројот на нивните избирачи. Податоците од истражувањето покажуваат дека на односот членови-избирачи влијаат низа фактори: степенот на подготвеност на граѓаните да земаат учество во колективната политичка акција и да соработуваат со другите, ставот за (не)корисноста од заедничкото ангажирање и слично.

Овие индикатори укажуваат на крупни разлики меѓу партиите во земјите со претставничка демократија, иако не ги објаснуваат тие разлики. Објаснувањето може да се појави ако се имаат предвид длабоките социјални и други фактори. Всушност, истата мрежа на фактори што ја определува природата на партиските системи со или без опозиција влијае на бројот на политичките партии, како и на нивните меѓусебни односи. На пример, отсуството на остри класни конфликти во САД кон крајот на 18 и почетокот на 19 век влијаеше на тоа американските партии оформени во тој период да имаат релативно слаба организираност, но со силно изразена подготвеност за меѓусебни компромиси, што како факт влијаеше на подоцнежното ублажување на политичките судири.

Од друга страна, нагласените класни конфликти во Франција и во Италија во периодот на формирањето на партиите, влијаеја на нивната подоцнежна исклучивост и неподготвеност за меѓусебна соработка. Но, партиските системи не се само пасивен одраз на социјалните и други форми на односи. Оттаму, погрешно е да се ставаат во корелација со партиските системи, поради фактот што политичкиот систем, како и партиите поседуваат релативна

автономија. Бројот на партиите и односите меѓу нив не зависат само од степенот на острината на конфликтите, туку и од поделеноста на општеството според национална, религиска, расна и регионална основа.

Фактот дека во едно општество постојат силно антагонизирани општествени групи кои се формирани според наведените основи, претпоставува поконфликтен партиски систем со зголемен број политички партии. Верските и религиозните разлики во едно општество имаат значајно влијание врз политичкото определување на граѓаните, како и врз бројот на политичките партии. Силно изразената религиска поделба на општеството го поттикнува создавањето на поголем број политички партии што се разликуваат по таа основа. Влијанието на религијата врз бројот на политичките партии, или нивната ориентација не е очигледно само во општества каде постојат повеќе религии, туку и таму каде што постои една религија, но со длабоки и силни поларизации меѓу нејзините следбеници, од една, и атеистите, од друга страна (на пример, состојбата во Франција, Полска и слично). И националната хетерогеност, како фактор, влијае на зголемување на бројот на политичките партии (примерот со Канада, Швајцарија), односно на поделбата на постојните партии по национална основа (примерот со Белгија).

Освен споменатите фактори, силно влијание врз бројот на политичките партии и врз природата на партиските системи имаат и други фактори: политичката култура, политичкото уредување на државата и посебно изборниот систем. Така, според Лијпхарт и Габриел Олмонд, политичката култура е еден од критериумите по кој се разликуваат политичките системи со опозиција. Според Лијпхарт, два критериума се клучни за поделба на политичките системи: првиот е карактерот на политичката култура и вториот е поврзан со односите меѓу елитите. Политичката култура во една земја може да биде хомогена или фрагментирана, а

односите меѓу елитите конфликтни, компетитивни и кооперативни. Земјите во кои културата е фрагментирана, а односите меѓу елитите конфликтни се најнестабилни. Тоа се центрифугални системи. Политичките системи со фрагментирана политичка култура, но со кооперативни односи меѓу елитите (Белгија, Холандија) се стабилни. Нив Лијпхарт ги нарекува договорни системи. Најстабилни се земјите со хомогена политичка култура и со компетитивни односи меѓу елитите. Тоа се т.н. центрипетални системи, во кои спаѓаат англоамериканските и скандинавските држави.

Алмонд ги дели политичките системи според својствата на политичката култура на четири вида: **англоамерикански, континентално-европски, тоталитарни и прединдустриски.**

Англоамериканските системи се карактеризираат со хомогена и световна политичка култура. Хомогеноста го означува фактот дека мнозинството од политичките субјекти ги прифаќаат вредностите слобода, масовна благосостојба и безбедност како највисоки општествени цели. Структурата на улогите во англоамериканските политички системи е:

1. многу диференцирана;
2. јасна, бирократска и организирана;
3. карактеристична по високиот степен на стабилност во вршењето на улогите;
4. погодна за дифузна моќ и влијание во политичкиот систем како целина.

Во континентално-европските системи политичката култура е фрагментирана. Во нив постојат остатоци од стариот период и сите културни варијации имаат заеднички корени. Во овие системи Алмонд разликува три поткултури:

- а) католичка (Франција, Јужна Италија, Исланд, делови од Баварија);

- б) остатоци од културата на старата средна класа која во создавањето на световната култура сè уште гледа една од целите на своето дејствување;
- в) поткултура поврзана со модерните делови на општеството.

Секоја од трите поткултури во општеството поседуваат сопствени институции: партии, синдикати, медиуми, училишта. Обрасците на континентално-европската култура, како што вели Олмонд, не се погодни за конкурентски политички систем.

Прединдустриските политички системи постојат во држави со култури кои настанале како резултат на мешањето на традиционалната култура и западните влијанија. Во култура која е настаната под дејство на противречни влијанија, покрај две може да се разликува и трета која настанува како резултанта на претходните две. Токму поради постоењето различни култури во овие земји постои акутен проблем во комуникацијата и во координацијата меѓу одделните општествени групи. Тие „имаат различни когнитивни мапи“ и применуваат различни норми за политичка акција. Политичките улоги во прединдустриските системи се во мала мерка диференцирани. Политичките партии се нестабилни, а системот на комуникација е недоволно специјализиран. Во овој систем постои и мешање на улогите. Според тоа, може да постои парламент кој е формално заснован на збир од легални норми и правила, но во него активен фактор може да биде некоја религиозна секта, група на племенски семејства, моќни семејства и слично.

Во тоталитарните политички системи политичката култура дава привид на хомогеност. Но, со оглед на фактот дека нема доброволни здруженија, а политичката комуникација е контролирана од центарот, невозможно е

со сигурност да се утврди колку е прифатен овој систем. Карактеристична ориентација на поединците кон системот е комбинација на конформизам со апатија.

Поделбата на политичките системи на Лијпхарт и Олмонд има голема аналитичка вредност. Споменатите видови политички системи навистина меѓусебно се разликуваат по своите основни карактеристики. Но, ако се занемари значењето на бројот на партиите како основен критериум за формирање на видовите политички системи, несомнено е дека ќе се појави слабост во поделбата. Овој критериум е посебно значаен затоа што партиите не се само зависна, туку се и независна варијабла во политичкиот живот. Токму од бројот на партиите зависи и бројот на можните меѓусебни интеракции во политичките системи.

2.4. Основни партиски семејства

Имајќи ги предвид сличностите, партиите најчесто се групираат во одредени партиски семејства. **Така, во западните системи можат да се уочат главно три такви партиски семејства: семејство на левицата, семејство на центарот и семејство на десницата.** Оваа поделба е позната како **поделба на Ловел**. Постојат и други поделби на други автори, каде што спектарот на партиските семејства е поширок. Така, на пример, **според Штајнер, партиското групирање може да се направи во седум партиски семејства: социјалисти, либерали, конзервативци, демохристијани, нова радикална десница, зелени и регионални партии.**¹³⁷

Поделбата на партиските семејства се врши и според критериумот идеал на еднаквоста и идеал на слободата, па во согласност со размислувањата на **Норберто Бобио** се добиваат **четири типа на партиски семејства:**

¹³⁷ Види: **Steiner, J. European Democracies, Longman, New York, 1998.**

- 1. екстремна левица која содржи партии и доктрини што се согласни и ја промовираат еднаквоста и авторитаризмот;**
- 2. центристичка левица која ги опфаќа егалитарните и либералните партии,**
- 3. центристичка десница која ги опфаќа либералните и неегалитарните движења,**
- 4. екстремна десница која ги опфаќа антилибералните и антиегалитарно ориентираните движења.**¹³⁸

Во западнодемократските системи можат да се идентификуваат пет пошироки партиски семејства: лево ориентирани, либерални, конзервативни, радикално десни и радикално леви. Од левите партии треба да се набројат: социјалдемократските, односно социјалистичките, комунистичките, новата левица и еколошките партии. Во десницата, односно во конзервативните партии се вбројуваат: класичните конзервативни партии, демохристијанските, конзервативните нехристијански партии, како и земјоделските партии. Во либералните партии не постои значајно внатрешно диференцирање. На краевите на оваа поделба постојат уште лево и десно екстремните партии. Сликата веројатно би била поцелосна ако на овие партиски семејства се надодадат и регионалните, односно локалните партии.

¹³⁸ Види: **Bobio, N., Desnica i levica, CID, Podgorica, 1997.**

ГЛАВА 6

ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И НА ИЗБОРНИТЕ КАМПАЊИ

1. МОДЕЛИ НА ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ

Правното регулирање на финансирањето на политичките партии, како и на изборните кампањи, е прашање кое многу често се опишува како „недовршена приказна“. Секогаш кога ќе се помисли дека се опфатени сите аспекти и дека правно се врамени сите проблеми од оваа област, следува едно големо „но“, или едно големо „меѓутоа“ кое го расипува „среќниот крај на приказната“. Општ е впечатокот дека идеална правна рамка за финансирање на политичките партии, како и на изборните кампањи, сè уште не е најдена и дека е невозможно да се најде, бидејќи досегашната правна практика покажува дека парите се неколку чекори пред правото.

Кога законодавецот осмислува законски решенија како да се сузбијат или да се доведат до минимум проблематичните состојби во финансирањето, финансиерите и главните политички протагонисти веќе имаат подготвен нов план за поинаква траекторија на движење на парите што ја усложнува целата состојба. Токму затоа е многу важно овие прашања да се разгледуваат не само од академската, туку и од пошироката јавност, посебно онаа која е детаљно упатена во најголемиот дел од проблемите и манипулативните состојби кои се случуваат на патот на парите и нивното користење, а со цел да се дојде до креирање законски одредби кои ќе го дадат оптималниот резултат.

Невозможно е да се замисли внатрешното организирање и функционирање на демократскиот партиски и политички систем без постоењето на политичките партии. Тие се еден од елементите на остварувањето на претставничката демократија и елемент без кој е невозможно да се организира политичкиот живот во современа смисла. Политичките партии се зависни од финансиските средства за да можат да работат, но, секако, и за да можат да опстанат.

Финансирањето на политичките партии е нужен сегмент од партискиот систем, поради што ова прашање се третира како централна тема на интерес не само во академската јавност, туку и меѓу обичните граѓани.

Парите се најмоќниот инструмент кој мора законски да биде контролиран и секогаш мониториран, посебно во делот колку пари се трошат од партиите и за каква намена. Прашањето на финансирањето на партиите е релативно нов феномен во светот. Изненадува фактот што не само во т.н. земји во транзиција, туку и во многу постари демократии од нив, главните закони што ја уредувале оваа проблематика биле усвоени пред само три до четири децении. Така, на пример, првиот Закон за политички партии на Австрија каде се уредени прашањата за финансирање на партиите е усвоен во 1975 година, додека во Обединетото Кралство и Северна Ирска, Владата во 1997 година со сопствен акт ги прошири надлежностите на Комитетот за стандардите во јавниот живот во кои се вклучени и прашањата од сферата на партиското финансирање.

Во Луксембург, првите закони кои ги уредуваа прашањата поврзани со партиското финансирање беа донесени 1999 година и беа ограничени само на финансирањето на парламентарните избори, како и на изборите во Европскиот парламент. Долгиот индиферентен период на јавните власти за партиското финансирање во поголем број на држави предизвика штетни последици. Недостигот од правила значеше период во кој сè е дозволено. Бидејќи е јасно дека партиите не можат да опстанат само со партиската членарина, и со оглед на фактот дека партиите се непрофитни организации, станува јасно дека секоја партија во услови на законски нерегулирана состојба мора да се снаоѓа на свој начин. Во неколку држави, резултатот од оваа „сива“ зона беше пронаоѓање голем број сомнителни, тајни финансиски извори на средства, кои дури и во позрелите демократии, доведоа до прогонување и казну-

вање на партиските лидери поради прибирањето на партиски средства од „црни извори“.

Спектакуларни финансиски примери можат да се најдат во скандалите што ги потресоа Италија, Германија, Франција и САД, меѓу другите држави, од кои не добија сите судска завршница. Од друга страна, државите кои неодамна ја регулираа материјата од областа на финансирањето на партиите сè уште се соочуваат со голем број проблеми во пракса. На пример, во Словачка, законот нецелосно ги опфатил сите прашања поврзани со партиското финансирање, во Унгарија законот не го регулира прашањето поврзано со партиското финансирање од средствата на приватниот капитал, во Грузија нема законски одредби за надзор и за контрола на трошењето на партиските средства итн.

Постојат два модела на партиско финансирање: модел на приватно и модел на јавно (буџетско) финансирање.

1. Моделот на приватно партиско финансирање е еден од најстарите, а според размислувањата на некои автори, и единствено можен модел на финансирање на партиите. **Приватното финансирање на партиите има два главни извора: членарина и донации.**

Членарината се смета за најприроден и за најнепроблематичен извор на партиско финансирање. За разлика од членарината, донациите предизвикуваат многу проблеми во практиката, и тоа не само од аспект на природата на донаторите (странски или домашни лица, анонимни или неанонимни извори и сл.), туку и од аспект на распределбата на средствата во партиските фондови. Заднината на овие донации секогаш повлекува определен степен на сомнеж, и тоа не само од заднината на намерите на донаторот, туку и од аспект на неговата анонимност. Од друга страна, колку е партијата во позависна финансиска

позиција од донаторот, толку таа ќе мора да ги почитува неговите желби, а не интересите и потребите на граѓаните. Имено, при давањето донации, донаторот секогаш ја има на ум рационалноста – стратегијата на заемна корист дејствува така што политичарите ќе имаат успех на изборите, а донаторите преку своите фирми ќе ги земаат сите интересни и финансиски примамливи јавни тендери.

Покрај овие два главни финансиски извора, во најголем број на држави партиите можат да собираат средства и од т.н. дополнителни извори: од приходи што партијата ги добива преку давање под наем на сопствен имот, од кредити, заеми, банкарски камати и слично. Целосната забрана на вршењето економски активности за политичките партии е невообичаена како мерка. Така, на пример, во Чешка на политичките партии не им е дозволено да имаат свој бизнис или некаква друга профитна дејност, исто како што е тоа случај и со Република Македонија. Но, сепак, во Чешка законот им дозволува партиите да имаат свои фирми кои ќе даваат специфичен вид на услуги (печатење и продажба на аудиовизуелни и дигитални изданија, пропагандни материјали и други публикации). Оваа одредба е идентична како и онаа во Германија, во Англија, во Франција итн.

Приватните извори, во согласност со препораките на Венецијанската комисија, треба да бидат ограничени во смисла на:

1. максимален износ на секоја донација;
2. забрана на донации од странски држави, од странски влади, од странски индустриски или бизнис компании, или од религиозни организации.

Според препораките на Венецијанската комисија, потребно е да се гарантира транспарентноста во приватното финансирање на партиите, односно да постои обврска за секоја партија јавно да ги објавува годишните финансиски сметки за претходната година.

2. Моделот на јавното (буџетско) финансирање на партиите има за цел делумно да ги покрие нивните трошоци. Моментално, сите европски држави директно или индиректно издвојуваат буџетски средства за финансирање на политичките партии. Меѓу најчесто споменуваните индиректни начини за партиско финансирање се споменуваат: надоместок на трошоците за парламентарните активности, вклучително и платите на пратениците, како и поддршката на партиските фракции во парламентите и на опозицијата, поддршката за време на изборите (бесплатната медиумска презентација на партиите, користење билборди итн.), ослободување од плаќање данок на партиите за примени подароци и други форми.

Проблемите кои настануваат кај овој вид финансирање се јавуваат тогаш кога некој ќе сака да го конкретизира износот на средства што ги добиваат партиите по оваа основа. Тоа е практично невозможно од неколку причини:

1. државните средства што ги добиваат партиите како помош на овој начин е многу тешко да се измерат во паричен износ;
2. во многу случаи, не е сосема јасно дали државата ја помага партијата на индиректен начин, или со помошта, всушност, се користат доброта од јавен карактер (на пример, лицата што извршуваат државна функција најчесто службените автомобили и возачи ги користат и за партиски цели);
3. ваквиот тип на услуга, или, на пример, услугите што носителите на државни функции ги користат преку службените мобилни телефони, хартијата, печатењето материјали и слично е многу тешко да се измерат како индиректна државна помош на партијата. Потенцијалната опасност од неконтролираното зголемување на ваквите или слични трошоци, како и сомнежот за злоупотребата на државните средства за оваа намена се двата проблематични аспекта на т.н. индиректно партиско финансирање.

Од друга страна, директното државно финансирање на партиите се врши преку две конкретни форми:

- 1. средства наменети за изборните трошоци, и**
- 2. средства наменети за тековно работење на партиите (т.н. партиски трошоци).**

Мнозинството држави го прифаќаат директното државно финансирање како потранспарентен извор на партиско финансирање, делумно ослободено од влијанијата на проблематичните финансиски извори од приватен вид, односно од влијанијата на донаторите. Клучното прашање што се поставува за директното државно финансирање е критериумот според кој се врши распределбата на државните средства.

Од една страна, се наведува потребата од фер и коректен однос на државата кон сите партии, а, од друга страна, ваквиот еднаков третман е апсурден ако се земе предвид дека поголемите партии се тие што ја носат тежината на владеењето во државата, но и политичката одговорност кон државата. Токму затоа, партискиот успех на изборите треба да претставува општ критериум за распределба на државните средства, иако и овој критериум има свои недостатоци. Несомнено е дека јавното партиско финансирање треба да биде наменето за секоја партија што е застапена во парламентот. Сепак, со цел да се обезбедат еднакви можности за различните политички сили, јавното партиско финансирање може да ги опфати и оние партии што застапуваат значаен дел од избирачкото тело и истакнуваат свои кандидати за изборите, а немаат свои претставници во парламентот. Нивото на финансирање може да се утврди на периодична основа во согласност со одредени објективни критериуми.

Финансирањето на политичките партии со јавни средства треба да се услови со контролата на партиските сметки од страна на надлежните државни органи (Судот на ревизори, Управата за јавни приходи и сл.). Секоја држава

е должна да промовира политика на финансиска транспарентност на партиите што користат јавни средства. Речиси е сигурно дека моделите на приватното, и на јавното финансирање не се применуваат секогаш во чиста форма, туку во одредена форма на комбинирање на елементите од двата модела. **При тоа, постојат општоприфатени принципи врз основа на кои треба да биде поставен секој закон за финансирање на партиите:**

1. Потребно е да постои **разумен баланс (рамнотежа)** меѓу јавното и приватното партиско финансирање;
2. Потребно е да **се утврдат фер критериуми за распределба на државните пари меѓу партиите;**
3. Потребно е да се **утврдат прецизни правила кои ќе се однесуваат на висината и на потеклото на приватните донации;**
4. Потребна е **целосна транспарентност на партиските финансиски сметки**, како и
5. Воспоставување **независен орган што ќе врши ревизија на финансиското работење на партиите**, како и значителни санкции за оние што ги прекршуваат законските правила.

За првиот принцип поврзан со разумната рамнотежа меѓу јавното и приватното партиско финансирање, меѓу експертите во Советот на Европа постои мислење дека таквата рамнотежа мора да биде утврдена во секоја држава посебно, бидејќи постојат прецизни и генерално прифатени формули што можат да се понудат како добро решение. Од една страна, јавното финансирање е посебно важно за да се обезбедат партиите со доволно средства за да можат да функционираат, што се смета за основен предуслов во ограничувањето на различните приватни влијанија врз партиите. Но, од друга страна, улогата на јавното партиско финансирање не смее да се предимензионира, бидејќи иако се смета дека е извор на стабилност, може да доведе до друга крајност – зависност на партиите од државата.

Популарно нареченото „буџетско финансирање на партиите“ е главниот извор на приходи за политичките партии во поголем број на европски држави.

Во некои од нив (на пример, во Швајцарија и во Обединетото Кралство (без Северна Ирска)) не се прифаќа класичното директно буџетско партиско финансирање, туку се применува модел на издвојување определен износ буџетски средства за поддршка на т.н. грантови за истражувања во сферата на развојните политики. Еден од главните аргументи против буџетското финансирање на партиите во овие држави е дека граѓаните како даночни обврзници не треба да бидат принудени да ги поддржуваат партиите финансиски кога тие не ги поддржуваат политички. По големиот број корупциски скандали, граѓаните на Италија на референдум ја отфрлија можноста од јавно финансирање на партиите, освен за финансирање на изборните кампањи.

Од друга страна, меѓу државите што имаат највисок процент на директно буџетско финансирање на партиите се вбројуваат: Тајван, Канада, Турција и Франција. Во овие држави јавното финансирање на политичките партии го врзуваат со бројот на освоени гласови на изборите, што се смета за разумен критериум како во делот на доделувањето на буџетските средства, така и во политичка смисла, во насока на намалување на бројот на партиите што немаат политичка релевантност во државите. Покрај бројот на освоени изборни гласови, како критериум за добивање буџетски пари се смета и бројот на освоените мандати во парламентот или големината на пратеничката група.

Сите држави што сакаат да внесат ред во партиското финансирање со цел да дозволат слободно изразување на плуралното политичко мислење и гаранција на еднаквиот третман на сите политички партии, се соочени со решавање на определен број суштински прашања.

Првото прашање е дали на партиите треба да им се даде помош само во текот на изборите или и по изборите, во форма на тековно, редовно одржување на партиите. Одлуката за ова прашање е многу важна како од финансиски, така и од политички причини. Со ограничувањето на финансирањето само на целосно или на делумно покривање на изборните трошоци се има за цел да се одбегне ситуацијата целосно да се исцрпат средствата на партиите при секои избори. Во овој случај партиите се сметаат за приватни организации што имаат слобода да прибираат средства неопходни за нивно секојдневно работење, но на кои ќе мора да им се помогне за време на изборите.

Според вториот приод, кога државата ги покрива сите или дел од трошоците за работата на политичките партии, следува друг начин на размислување. Во овој случај, партиите се сметаат за официјално признати тела што придонесуваат кон тековното демократско функционирање на државата, и затоа е разумно да се очекува државата да го поддржи нивното работење. Затоа не треба да нè изненади што државите кои се одлучиле за вториот приод се држави во кои партиите се сметаат за „институции“ чијшто начин на опстојување не може да биде ништо друго освен грижа на државата. Ова е случај со најголемите европски демократии. Германија е прв пример.

Имено, германскиот Сојузен уставен суд ја призна потребата од јавно финансирање не само на изборните трошоци на партиите, туку и на трошоците за редовните партиски активности, под услов државната помош да е обратно пропорционална на капацитетот за самофинансирање на секоја партија, пресметано во согласност со потребите за финансирање на партиските активности неопходни за функционирањето на јавните власти.

Второто прашање е поврзано со карактерот на средствата што можат да се доделат на партиите или што тие

самите можат да ги собираат. Во многу држави е воведено начелото на строга забрана за партиско финансирање од страна на странски фирми или странски држави и влади, или прифаќање на финансиска или друг вид материјална помош од странски извори без оглед дали се од друга држава, или од странска политичка партија, од физички или од правни лица.

Третото прашање, кое е од исклучителна важност за финансирањето на партиите, е дали да се преферира јавното, приватното или комбинација на двата модела. Во многу држави со децении немаше донесено закони за финансирање на политичките партии од што често пати се извлекуваше заклучок дека државите немаа интерес да ги регулираат овие прашања, оставајќи притоа простор секоја партија слободно да собира средства од различни места неопходни за своето функционирање, без некои јасни правила околу методите што ќе ги употреби.

Состојбата на немање законска рамка во многу земји ја внесе и несигурноста во политичката реалност, која доведе до тоа најбогатите во земјите да бидат и политички најсилни. Во отсуство на правила и законски одредби партиите постојано се наоѓаа во трка по донатори, а овие, пак, во постојана состојба да прават пазар од сопствената позиција според принципот „на ти-дај ми“.

Нелегалната состојба морала да се трансформира во легална поради што во најголемиот број на европски држави се донесени закони со кои се регулира проблематиката на партиското финансирање, при што процентот на учество на државата во оваа сфера е различен од држава до држава. Некои држави нудат сеопфатно буџетско покривање на трошоците на изборните кампањи, на тековното функционирање на партиите, како и на определени дополнителни партиски активности.

2. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ИЗВОРИТЕ ЗА ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И НА ИЗБОРНИТЕ КАМПАЊИ

Добрите практики за финансирање на партиите и на изборните кампањи секогаш се поврзани со почитување на следниве принципи:

- а) **засилување на транспарентноста** во финансирањето на партиите и кампањите, со што се јакне јавната доверба кон нив;
- б) **засилување на т.н. grass-roots финансирање**, без намера овој извор да биде единствен извор за финансирање на изборната кампања;
- в) **отфрлање на можноста финансирањето да се одвива од забранети извори**;
- г) **јавното финансирање да биде делумно**, односно да постои рамнотежа меѓу јавното и приватното финансирање;
- д) да се креираат **законски одредби кои ќе ги адресираат потенцијалните донатори, како и потенцијалните корисници на фондовите**;
- ѓ) да се утврдат **одредби кои ќе ги исклучат од јавното финансирање сите политички субјекти што не ги почитуваат обврските** за транспарентност на финансирањето утврдени со закон;
- е) **да се создаде независно тело за ревизија** (контрола) на трошењето на средствата во изборната кампања.¹³⁹

¹³⁹ Види: **Ingrid van Biezen, University of Birmingham, United Kingdom, "Financing political parties and election campaigns-guidelines"**, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/Financing_Political_Parties_en.pdf, како и во документите на Венецијанската комисија при Советот на Европа: Guidelines and Report on the Financing of Political Parties, Guidelines and Explanatory Report on Legislation on Political Parties: some specific issues; Report on the Participation of Political Parties in Elections, <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL%282008%29148-e>.

Прашањето за законско регулирање на финансирањето на партиите и на изборните кампањи се поврзува со 70-тите и 80-тите години од минатиот век.¹⁴⁰

Имено, партиските трошоци за водење изборни кампањи до тој степен се зголемија што барањето нови извори на средства се наметна како неопходност. Се покажа дека традиционалните извори на **приватното партиско финансирање се недоволни за целосно покривање на изборните трошоци**. Всушност, од овој период, покрај приватното, започна да се применува и **јавното финансирање на партиите и на изборните кампањи**.¹⁴¹ Потребата од јавно финансирање на партиите и на изборните кампањи посебно се зајакна и како резултат на серијата обелоденети скандали на партиите во нивната трка по финансиери на изборната кампања.

Од тогаш до денес, изворите на финансирање на партиите и на кампањите и натаму остануваат исти. Куса е листата на земји кои го немаат предвидено јавното финансирање на партиите: Индија, Ирска, Луксембург, Белорусија, Латвија, Молдавија, Украина, Холандија (каде има систем на јавни средства кои се издвојуваат за образовни институции кои имаат врска со партиите) **и Обединетото Кралство.**

Поголемиот дел од државите го предвидуваат јавното финансирање на партиите и на изборните трошоци, при што постојат различни модалитети на финансирање од земја до земја.

Така, на пример, **во Франција, Италија (по 1993 година), во Канада и во Полска јавните средства се даваат**

¹⁴⁰ Освен во Шведска каде овој процес на регулација започна во 1960 година од минатиот век.

¹⁴¹ Првиот пример на јавно финансирање на партиите се појавува во **Костарика во 1954 година**, по што следи примерот со **Аргентина во 1955 година**. Првата земја во Европа која го воведо јавното финансирање на партиите е **Германија во 1959 година**.

на партиите за покривање само на изборните трошоци, а не и на трошоците за тековно работење на партиите.

Од друга страна, во Бразил, Чешка, Грција, Италија (од 1974 до 1993 година), Јапонија, Унгарија, Германија, Португалија, и Шведска партиите добиваат буџетски средства само за нивното тековно работење.

И на крај, во неколку земји, партиите добиваат јавни средства и за двете намени, односно за нивните секојдневни активности, како и за трошоците поврзани со изборната кампања, како што се, на пример, Шпанија, Израел, Мексико, Република Македонија итн.

Во согласност со законот, во најголемиот дел од земјите доделените државни средства се даваат на главните национални канцеларии на партиите, додека во некои земји е предвидено средствата да се даваат на нивните локални ограноци.¹⁴²

Како што е напоменато погоре, јавното финансирање може да биде дадено во директна и во индиректна форма.

Покрај директни државни средства за финансирање на партиите и на изборите, постојат и т.н. индиректни средства, односно непарични средства или индиректна поддршка. Во оваа пригода ќе ги анализираме најважните:

- » Пристап до медиуми – бесплатно медиумско рекламирање;
- » Даночни намалувања и/или даночни ослободувања;

¹⁴² Така, на пример, во Шведска од 1977 година локалните власти директно ги земаат средствата кои се наменети за локалните партиски ограноци. Ова правило се применува и во Хрватска, што значи дека локалните партиски ограноци во Хрватска уживаат релативно висок степен на финансиска автономија. Види во трудот на: Petak, Z., "A Comparative Analysis of Financing Parties and Elections in Croatia and in Other Countries", *Politička misao*, Vol. XXXVIII(2001), No. 5, pp.18-33.

- » Улогата на политичките фондации; и
- » Средства од т.н. „административен капитал“ контролиран од административниот и регулаторен апарат на државата

а) Пристап до медиуми – бесплатно медиумско покривање. Постојат бројни студии кои ја анализираат важноста на ТВ-покривање за успехот на партијата и нејзините кандидати за време на избори. Еден од најпознатите примери на индиректно субвенционирање на партиите во текот на изборните кампањи, но и надвор од нив, е **преку слободниот пристап на партиите и на кандидатите до медиумите, посебно до телевизиите. Слободното ТВ-покривање се смета за вид на индиректна јавна поддршка.**

Исклучок од ова правило се САД каде телевизиското покривање мора да биде купено со пари и каде не постои ограничување на времето. Се смета дека ова е една од главните причини за засиленото покачување на трошоците на кампањата во САД. Постојат неколку отворени прашања кои се однесуваат на слободниот пристап до ТВ. Првото прашање е можната незаинтересираност на ТВ-продуцентите да обезбедат слободно време за промоција на партиите и на нивните кандидати. Според мислењето на медиумските теоретичари, основната причина за ова е во фактот што ваквите програми не се привлечни за пошироката популација. Со оглед на фактот дека врвен приоритет на секој ТВ-продуцент е да обезбеди топ-гледаност на својата ТВ, тие имаат право да даваат простор за изборно рекламирање колку што ќе проценат дека е доволно.¹⁴³

Голем проблем во делот на бесплатното медиумско покривање е фер дистрибуцијата на ТВ-време на различните

¹⁴³ Види: **Funding of Political Parties and Election Campaigns, Handbook Series, Editors: Reginald Austin, Maja Tjernström, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (2003),** http://www.idea.int/publications/funding_parties/funding_of_pp.pdf.

учесници на изборите, што се смета за посебно чувствително прашање. Ако дистрибуцијата на време се заснова на резултатите од последните избори, новоформираните партии и оние чија популарност се намалила во последниот изборен циклус ќе бидат дискриминирани. Ако, од друга страна, телевизиското време се дистрибуира на сите партии подеднакво, малите и радикалните партии ќе добијат исто време до публиката, без разлика што нивната поддршка е диспропорционална со онаа на нивните противници. И покрај овие проблеми, фер дистрибуцијата на ТВ-време и на ТВ-покривањето на изборните кампањи во електронските медиуми претставува голем придонес во процесот на демократизирањето на политичкиот процес.

б) За друга форма на индиректно **финансирање на партиите, и тоа како кај приватното така и кај јавното, се сметаат даночните олеснувања (намалувања) и даночните ослободувања.** Примерот со Германија најдобро може да го илустрира овој модел на индиректно финансирање. Ако во оваа земја донирате износ до 3000 евра на партија, оваа сума ќе биде одземена од вашиот вкупен приход, со што се намалува и основицата за оданочување на вашите средства. Во Канада, на пример, се применува следниов систем на даночно ослободување: 75% даночно ослободување за првите сто донирани долари, потоа следува 50% даночно ослободување за донација меѓу 100 и 550 долари, и 33% ослободување за донации меѓу 550-1150 долари. Ова значи дека лице кое донирало 100 долари на партија плаќа само 25 долари, додека останатите 75% се покриваат од средствата на буџетот.¹⁴⁴ Директната последица од ваквата форма на финансирање е што партиите можат да се потпрат на помалите донации, па оттука и на повеќе помали донатори, со што се намалува улогата на поголемите донатори.

¹⁴⁴ Види: **Marcin Walecki, Political finance, Political money and corruption,** http://transparencyschool.org/wp-content/uploads/2011/02/04_Political_finance.pdf.

Со други зборови, изворите на партиските финансии се дисперзираат, со што корупцијата добива помали шанси да просперира, а финансирањето на партиите се става на линија на суштината на демократското донесување одлуки содржани во мотото: еден човек, еден глас.

в) Голема форма на индиректно финансирање се и политичките фондации. Иако формално независни, фондациите имаат блиски врски со партиите. Најразвиен систем на политички фондации има Германија. Овие фондации не учествуваат директно на избори, но јавна тајна е дека тие организираат политички обуки на одредени партиски членови и активисти, подготвуваат анализи кои ги даваат на партиите и слично.

г) Таканаречените „административни ресурси“ секогаш имаат посебен третман од страна на институциите кои се финансирани од буџетот. Факт е дека владејачката партија има поголема можност да ги користи државните ресурси. Злоупотребата на државните извори за изборни цели е универзално осудена од сите меѓународни норми и документи. Изборните кандидати не смеат да користат државни средства за свои изборни цели. Во **оваа смисла во Документот на ОБСЕ од Копенхаген,¹⁴⁵ јасно стои дека земјите-членки ќе продолжат во насока на „јасно одделување на државата од политичките партии, односно дека политичките партии не треба да можат да ја ограничуваат државата“.**

Со цел обезбедување ефективна регулатива за употребата на државните ресурси, легислативата мора јасно да дефинира што сè се смета за злоупотреба. На пример, кандидатите кои работат во државната администрација често пати бесплатно го користат системот на комуникација (ги споделуваат со јавноста нивните акти и други активности кои се

¹⁴⁵ Види: **Document of the Copenhagen meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE**, <http://www.osce.org/node/14304>.

дел од нивните работни обврски), вклучувајќи ја партиската пропаганда или промоција на изборната програма на кандидатите, што се смета за злоупотреба на овој слободен извор.

Законот мора децидно да ги забрани или да ги ограничи ваквите злоупотреби. Злоупотребата на државните извори може да вклучи и други форми, како, на пример, манипулација, односно **заstraшување на вработените во јавната/државната служба.** Треба да се забрани какво било директно ангажирање на вработените во администрацијата да учествуваат во организирани изборни митинзи. Оваа практика законот треба да ја забрани како злоупотреба на државните извори.

Кои се главните недостатоци на јавното финансирање?

1. Главниот недостаток на јавното финансирање е што ја зголемува зависноста на партиите од државата. Ова може да ги охрабри партиите премногу да се потпрат на јавните пари на сметка на зачувување на врските и интересите со електоратот. Токму затоа се смета дека јавното финансирање мора да биде така димензионирано да **обезбеди еднаквост во можностите за политичко претставување на „старите“ партии, но и на новите субјекти во партискиот систем.**

2. Поголемата зависност на партиите од буџетските средства доведува до зголемување на процесот на бирократизирање на партиите што ја намалува изборната партиципативност на партиските активисти.

3. Приватното финансирање на партиите е традиционален начин на собирање средства за нивното функционирање.

Моделот на приватно финансирање го содржи следниве извори на финансирање:

- » **партиска членарина;**
- » **внатрешни донации и приходи;**
- » **лични извори на средства на кандидатите;**
- » **приватни донации.**

Приватните средства за финансирање на партиите поинакви од членарината, без разлика дали се работи за внатрешни или за надворешни партиски средства, во најголем дел се проблематични. Така, на пример, обврската за плаќање дополнителни средства во корист на партијата од страна на парламентарците во знак на благодарност за партиската доверба да станат парламентарци е сериозна форма на партиско финансирање која тешко може да се оправда од **аспект на независноста на парламентарецот и од аспект на почитување на уставно загарантираниот слободен мандат.**

Останатите приватни извори, како што се **донациите**, и натаму го носат ризикот за воспоставување несоодветни врски меѓу донираните пари, од една, и политичките одлуки, од друга страна. Во овој контекст, самата импресија дека нешто се злоупотребува може да биде доволен индикатор за поткопување на јавната доверба во политичкиот систем и во нејзините политички актери, што може сериозно да го поткопа легитимитетот на демократијата.

Се смета дека приватното финансирање е многу поприфатлив модел за финансирање на партиите од десницата, отколку од левицата. За десно ориентираните партии, парите добиени од приватни извори отсекогаш биле попопувавана форма на финансирање отколку парите добиени од буџетските средства. Ова е типична и основна карактеристика на сите партиски системи во демократските земји.

Незаконското финансирање на партиите и на изборните кампањи е проблем кој е присутен речиси во сите системи. Постојат неколку познати скандали поврзани со финансирањето на партиите. Да го спо-

мене ме скандалот во Северна Каролина во 1977 година,¹⁴⁶ па оние во Шпанија,¹⁴⁷ во 1990 година и најпознатиот случај на злоупотреба на приватни пари за политички цели кој се случи минатата деценија во Италија, во т.н. кампања „со чисти раце“.¹⁴⁸

Незаконското финансирање сериозно го поткопува и загрозува демократскиот систем, при што степенот на политичка корупција во некои земји е застрашувачки.¹⁴⁹

Постои генерален проблем да се раздвојат личните од општите коруптивни активности во политиката. Парите добиени на коруптивен начин од страна на политичарите за нивна приватна употреба можат да бидат одлично искористени за финансирање на нивните кампањи, во кои случаи ние се преместуваме во сферата на системската корупција во политичкото финансирање. На пример, **во Чешка во 1998, заменик-премиерот и министерот за животна средина си поднесоа оставки поради политички скандал поврзан со тајни, анонимни донации кои биле искористени од страна на нивната партија на избори преку организација регистрирана на Девствените Острови.**

¹⁴⁶ **Кога разочарана фирма, која дала соодветна сума на пари и која не ги добила очекуваните резултати од партијата, побарала враќање на парите кои ги инвестирала во изборната кампања на државниот гувернер.**

¹⁴⁷ Во **Шпанија во 1990 година**, имаше серија скандали кои се однесуваа на обидите на неколку политичари да обезбедат средства за нивните партии од банки и од приватни бизниси прикажувајќи или оправдувајќи ги како фиктивни консултантски услуги.

¹⁴⁸ Најпознатиот случај на злоупотреба на приватни пари за политички цели се случи минатата деценија во **Италија, во т.н. кампања „со чисти раце“ каде партиски лидери инсталирале квазипартиски претставници** на места каде митото и корупцијата била рутинска работа. Иако официјално овие луѓе не биле политичари, де факто биле застапници на интересите на политичарите. Имено, како луѓе кои уживале посебна доверба од партиските лидери, тие биле посредници меѓу фирмите и владините претставници кои добивале работни места финансирани со јавни пари.

¹⁴⁹ Види: **Susan Rose-Ackerman, The Political Economy of Corruption**, http://www.iie.com/publications/chapters_preview/12/2iie2334.pdf, **Susan Rose-Ackerman (1999), "Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform"**, Cambridge University Press, Cambridge.

3. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ОГРАНИЧУВАЊАТА ВО ФИНАНСИРАЊЕТО НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И НА ИЗБОРНИТЕ КАМПАЊИ

Ограничувањата на трошоците за кампања во многу земји се утврдени во закон. Така, во Обединетото Кралство постојат ограничувања за индивидуалните кандидати кои се во изборна трка за националниот парламент. Овие ограничувања, не се применуваат за националните партиски централи. Од друга страна, во САД постојат граници во изборното трошење на кандидатите на кои им се дадени јавни грантови.

Во Канада постојат прецизни ограничувања за изборното трошење на сите партии, а не само за индивидуалните кандидати. Утврдувањето лимити на финансиското трошење мора да биде во придружба со административните правила кои се однесуваат на контролата на овие лимити.

Прво, неопходно е да се утврди контролен механизам преку кој ќе бидат одобрени трошоците пред да бидат потрошени. Исто така, потребно е да се утврдат и соодветни казни за сите кои ќе ги повредат утврдените граници. Во Обединетото Кралство, на пример, кандидатите за националниот парламент кои ги надминале границите на дозволеното финансирање на изборната кампања треба да се откажат од освоено место, односно да го препуштат мандатот на друг кандидат. Нивните политички противници имаат право да поднесат жалба до редовниот суд кој ќе треба да им изрече казна за кршење на финансиските правила.

Во Австралија, Канада и во САД поведување постапка пред редовен суд не е можно, но затоа е можно да се поведе постапка до посебен изборен орган во изборната администрација кој е надлежен да одлучува за овие прашања. Во САД тоа е надлежност на Федералната изборна комисија, која е финансиски независна институција, организационски структурирана на начин кој ѝ дозволува автономно

мониторирање на финансиските лимити. Целта на овие лимити е да се намали ризикот на партиите и на кандидатите да станат премногу зависни од големите донатори.

На пример, во Италија не постојат лимити за партиите, но постојат неколку за индивидуалните кандидати. Постојат и разлики во начините како се утврдуваат лимитите. Тие можат да бидат изразени како точно утврдена сума на пари, како процент од донаторскиот приход или од примањата, или заснован на конкретна референтна точка, на пример, просечна плата.

Во неколку земји лимитите се утврдени зависно од приходите: Бразил, Франција, Индија, Италија, Израел, Јапонија, Мексико, Русија, САД, Шпанија, Турција итн. Треба да се нагласи дека лимитите во најголемиот број држави се применуваат само за конкретна група на донатори. Во Израел лимитите се применуваат за индивидуите, во Индија за компаниите, во Мексико за непрофитните организации итн. Од друга страна, во многу земји овие лимити не постојат: Австралија, Чешка, Грција, Канада, Холандија, Германија, Шведска, Обединетото Кралство итн.

Начинот на кој партиите се одговорни за своите финансии се разликува од земја до земја. Во Обединетото Кралство кандидатите за парламентот се обврзани да ги пријавуваат своите потрошени средства, но не и нивните извори. Постојат големи разлики во опфатот на јавното обелоденување на политичките финансии. Во најголем број од земјите, **мора да бидат пријавени само вкупните износи на средства и главните ставки на остварени и потрошени средства**. Во некои земји, потребно е да се дадат целосни извештаи на сите остварени и на сите потрошени средства.

Друг елемент на разликување е **различниот третман што го имаат партиите, од една, и индивидуалните кандидати, од друга страна**. Во Обединетото Кралство само финансиите на кандидатите мора да се објават, доде-

ка во Германија, само финансиите на партиите. На пример, Бугарија, Литванија и Русија применуваат ограничувања на трошоците за изборна кампања на кандидатите за парламентарни избори, додека за претседателските избори на кандидатите **во Бугарија и Полска им се утврдени т.н. ограничувања во форма на квоти, додека во Русија и во Украина употребуваат формула.**

Некои земји прават разлика меѓу фондови кои се употребуваат за кампања, и фондови за тековни трошоци на партиите. На пример, во Германија податоците за сите партиски трошоци и приходи постојано се објавуваат, при што изборните трошоци не се ставени на посебен извештај, туку заедно со останатите. Истово се применува и во Шведска.

Регулирањето на политичките трошоци генерално се поврзува со **утврдување граници за изборните трошоци за политичките партии и за кандидатите, на парламентарните и на претседателските избори.**

Речиси половината од земјите на ЈИЕ имаат **утврдено лимити на средства кои се донираат за изборна кампања за партии и/или за кандидати.**

Две најчесто споменувани забрани на средства/извори на донации се државните претпријатија и странските донатори. Исто така, многу земји од ЈИЕ имаат предвидено забрана за финансирање од претпријатија каде државата има одреден удел во капиталот, како и од синдикати.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Види: **Dr. Marcin Walecki, "Challenging the Norms and Standards of Election Administration: Political Finance", (IFES, 2007), p. 75-93, Dr. Marcin Walecki, IFES Political Finance Advisor, "Political Money and Corruption",** <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0CEAQFjAE&url=http://www.legislationline.org/download/Walecki/IFES/WhitePaperonPoliticsMoneyandCorruption.pdf>, http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Money%20and%20Politics/Global%20Standards/Papers%20Reports%20and%20Conferences%20on%20Global%20Standards/5_IFES_Challenging_Election_Norms_and_Standards_WP_PF.pdf.

Бројни земји имаат ставено **забрана за анонимни донации, додека неколку земји имаат ставено лимит до кој износ донацијата може да биде анонимна.** Анонимните донации не можат да надминат повеќе од 25% од вкупниот приход на партиите во Бугарија, додека во Литванија тоа е ограничено на 25 американски долари од секоја донација.

Исто така, постои **целосна или делумна забрана на донации** дадени од странски влади или други странски извори (странски влади, странски државјани и меѓународни компании или организации). Интересен исклучок од ова правило на земјите од ЈИЕ е Литванија каде партиите и политичките организации можат да бидат финансирани од литвански државјани кои живеат и работат надвор од земјата, односно партиите можат да имаат свои претставништва надвор од државата.

Донациите од странските држави (странски партии или странски поединци, странски корпорации) или корпорации мора да бидат генерално забранети во согласност со препораките на Комитетот на Советот на Европа за земјите-членки за воспоставување заеднички правила против корупцијата во финансирањето на партиите и на изборните кампањи, каде стои дека „државите треба да ги утврдат границите, односно да ги забранат или на друг начин да ги регулираат донациите од странските донатори“.¹⁵¹

Ова ограничување е практикувано и во многу-земји-членки на ОБСЕ, а во интерес да се спречи влијание на странските држави во домашните политички состојби. Сепак, ова прашање мора многу внимателно да биде регулирано **со цел да не се повреди слободата на здружувањето во случај кога партиите се активни на меѓу-**

¹⁵¹ Види: <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=16907&lang=en>.

народна сцена. Ваква внимателна регулатива е значајна во светлината на нараснатата улога на политичките партии во рамките на ЕУ, како што е наведено во чл. 12(2) од Повелбата за основните права на ЕУ. Оваа одредба дозволува одредена поддршка од средствата на странската „експозитура“ на партијата, во согласност со параграфите 10.4 и 26 од Документот од Копенхаген, кој предвидува надворешна соработка и поддршка на индивидуи, групи и организации кои ги промовираат човековите права и фундаменталните слободи.

Треба да се напомене дека законската рамка мора внимателно да ја измери заштитата на националните интереси наспроти правата на граѓаните, групите и асоцијациите во делот на соработката и размената на информации. Историски погледнато, лимитирањата постојат и во домашните извори на финансирање со цел ограничување на способноста на одредени групи да добијат политичко влијание преку пари.

Системот на демократско владеење се заснова на принципот дека партиите и кандидатите се одговорни пред граѓаните, а не пред богатите и специјализирани интересни групи. Токму поради тоа, развиени се бројни разумни ограничувања на финансирањето на партиите. Во законите на Ерменија и на Бугарија постои забрана партиите да земаат финансиска помош, донации или други средства од странски земји или странски организации, како и од анонимни извори. И Русија има ставено забрана на донации за изборна кампања од странски земји, компании или организации, од лица без државјанство, од меѓународни организации, или од руски правни лица кај кои повеќе од 30% е странски капитал.

Сосема е разбирливо што ниту една земја не сака странска држава да се меша во нејзината внатрешна политика, но, од друга страна, евидентно е дека некои партии кои се долго време на власт во некои традиционални демо-

кратски земји легално и во континуитет добиваат средства од странски држави за финансирање не само на своите изборни кампањи, туку и за тековното работење на партиите.

Општо земено, ограничувањата на финансиите во изборната кампања можат да се јават во следниве форми, и тоа како:

- а) максимално ниво на донација;
- б) забрана на донации од претпријатија кои имаат индустриска или комерцијална природа, и од религиозни организации;
- в) претходна контрола на донациите од членовите на партиите кои сакаат да се кандидираат на избори од страна на јавните органи специјализирани за изборни прашања.

Транспарентноста на приватното финансирање на секоја партија треба да биде загарантирана. Заради постигнување на оваа цел, секоја партија мора да ги направи достапни годишните финансиски сметки од претходната година, заедно со листата на сите донации поинакви од членарина. Со цел да се обезбеди еднаквост на можностите на различните политички сили, трошоците од изборната кампања треба да бидат ограничени на конкретен и законски начин. Државата треба да учествува во трошоците на изборната кампања преку еднакво финансирање во согласност со освоениот процент на мандати, односно во согласност со пропорционално освоените гласови.

Во зависност од направената повреда на законските одредби во делот на финансирањето на изборните кампањи, потребно е да бидат предвидени и следниве санкции:

- а) губење на јавните средства како компензација на направените трошоци во кампањата,
- б) губење право да се добијат средства од буџетот за наредната година,
- в) плаќање казни,
- г) па сè до поништување на изборните резултати.

Во согласност со видувањата на Комитетот за човековите права на ООН „разумните ограничувања на изборните трошоци можат да бидат оправдани тогаш кога не е повреден слободниот избор на гласачите или кога не се повредени демократските процеси поради диспропорционалното трошење на кој било кандидат или партија“.

Секоја земја треба да го утврди лимитот на максимално трошење за партиите на избори со цел постигнување на легитимна цел – обезбедување еднаквост меѓу кандидатите на избори.

Сепак, легитимната цел на таквите ограничувања мора да биде балансирана со еднаквата легитимна потреба од заштита на останатите права на граѓаните, како што се, правото на слободно здружување и изразување на мислата. Овие барања укажуваат на фактот дека ограничувањата на трошоците мора да бидат внимателно утврдени.

Бидејќи државата дава одредена финансиска помош за партиите, легитимно е да може да се изврши и ревизија на добиените и потрошени пари, посебно во делот на партиските приватни извори на донации, при што различната природа и износи на средства не смее да ја поткопа еднаквоста меѓу партиите.

Некои земји охрабрени од нивните парламенти и уставни судови одат чекор подалеку и ги стимулираат партиите да вршат профитни активности со цел обезбедување средства со кои ќе ја засилат својата автономија во однос на своите донатори, преку генерирање т.н. сопствени фондови. На пример, чешкиот Уставен суд се произнесе против законската забрана партиите да не можат да вршат комерцијални активности. Чешките партии денес можат да вршат издавачка дејност, да издаваат публикации и да одржуваат културни манифестации заради собирање на средства. И во Јапонија, Врховниот суд донесе одлука каде констатираше дека иако партиите можат и натаму да се финансираат

од приватни фондови, тоа не смее, под ниту еден услов, да биде средство за вршење притисок врз партиите.

Регулирањето на партиското и на изборното финансирање е неопходно заради заштита на демократските процеси во секоја земја, вклучувајќи ја и регулативата во делот на ограничувањето на трошоците. Како што е содржано во **Генералниот коментар бр. 25 на Комитетот за човековите права на ООН „разумните ограничувања на изборните трошоци можат да бидат оправдани онаму каде што слободниот избор на гласачите не е запоставен или каде што демократските процеси не се повредени поради диспропорционално трошење на сметка на кој било кандидат или партија. Резултатите од изборите треба да се почитуваат и да се применат“.**

Како што е наведено во Препораката на Комитетот на министри при Советот на Европа од 2003 година „државите треба да обезбедат независно мониторирање во делот на финансирањето на партиите и изборните кампањи. Независното мониторирање треба да вклучи надзор над сметките на партиите и на трошоците од кампањата, како и нивното претставување и публикување“.

Мониторингот може да се остварува на различен начин со вклучување различни тела, вклучувајќи го и надлежното тело за ревизија или друго државно финансиско тело. Без разлика на тоа кое тело ќе ја врши оваа функција, неговата основна задача треба да биде надзор над партиските финансиски извештаи, преземање ефикасни мерки утврдени во законот како и присутни во државната практика за обезбедување на нивната независност од политички притисоци. Ваквата независност е фундаментална за да може ова тело соодветно да функционира. **Силно се препорачува начинот на именување на членови на надзорното тело да биде**

внимателно утврден во законот со цел спречување политичко влијание над членовите.

Оваа независност на членовите треба да овозможи независна примена на законот и одговорност на сите субјекти кои го прекршиле законот. Нерегуларностите во финансиските извештаи на партиите, несоодветна употреба на јавните фондови за време на кампања може да резултира со губење на сите или на дел од државните средства наменети за партиите за време на избори. Други форми на санкции за ваков вид прекршоци се плаќање административни казни од страна на партиите. Како што е наведено во Извештајот на Комитетот на министри на СЕ, „партиите треба да бидат предмет на ефикасни, пропорционални санкции во случај кога ги повредуваат законите за политичкото финансирање“.

4. ФИНАНСИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – ЗАКОНСКИ ОДРЕДБИ

Во согласност со Законот за финансирање на политичките партии во Република Македонија, под **финансирање на политичка партија се подразбираат активностите на политичката партија поврзани со обезбедување на финансиските средства за своето дејствување и работа, како и нефинансиските донации**, како што се донирање опрема, донирање во вид на професионални услуги и други видови на непарични донации, додека под поимот финансиски активности на политичката партија се подразбираат сите финансиски трансакции кои се вршат од сметката и имотот на партијата. Како извори на финансирање на политичката партија се сметаат сите финансиски средства и приходи кои политичката партија ги обезбедува за своето работење, под услови предвидени со закон.

Политичките партии во Република Македонија се не-профитни организации. Тоа значи дека, во согласност со законот, тие не можат да вршат профитна дејност, ниту да остваруваат профитни активности. Политичките партии можат да ги стекнуваат средствата за своето работење и дејствување под услови и начин утврдени со овој закон. И во Република Македонија политичките партии се финансираат од **јавни и приватни извори на финансирање**.

Јавните извори за финансирање на политичките партии се финансиски средства предвидени со буџетот на Република Македонија и буџетите на општините и градот Скопје. Вкупните средства за годишно финансирање на политичките партии се во **висина од 0,06% од вкупните изворни приходи на буџетот на Република Македонија**. Овие средства политичките партии можат да ги користат исклучиво за остварување на целите утврдени со закон, статут и други акти на партијата.

Средствата за финансирање на политичките партии, **во износ од 30% што се обезбедуваат од буџетот на Република Македонија се распоредуваат подеднакво на сите политички партии кои освоиле најмалку 1% од вкупниот број од гласовите** на избирачите кои гласале на последните одржани избори за пратеници во Собранието на Република Македонија, на ниво на целата Република, или на последните одржани локални избори во единицата на локалната самоуправа.

Средствата за финансирање на политичките партии, во износ од 70% што се обезбедуваат од буџетот на Република Македонија се распоредуваат на политичките партии чии кандидати се избрани за пратеници во Собранието на Република Македонија на последните одржани избори за пратеници, сразмерно на бројот на избраните пратеници и на политичките партии чии кандидати се избрани за советници на последните одржани локални

избори, сразмерно на бројот на избраните советници. Овие средства се распоредуваат на политичките партии со решение на министерот за правда. Државната изборна комисија до Министерството за правда доставува листа на политичките партии кои освоиле најмалку 1% од вкупниот број гласови на избирачите кои гласале на последните одржани избори за пратеници во Собранието на Република Македонија, на ниво на цела Република, или на последните одржани локални избори во секоја општина и во градот Скопје, на ниво на општина, односно градот Скопје. Државната изборна комисија до Министерството за правда доставува листа по политичка партија за бројот на избраните пратеници во Собранието на Република Македонија на ниво на цела Република и за бројот на избраните советници на последните локални избори на ниво на цела Република.

Од буџетот на Република Македонија се обезбедуваат и средства во висина од 280.000 евра во денарска противвредност за годишно финансирање на партиско истражувачко-аналитичките центри формирани во согласност со закон како дел од внатрешната организација на политичката партија.

Како приватни извори на финансирање на политичките партии се сметаат:

- » членарината;
- » донациите, подароците, прилозите, дотациите;
- » легатите;
- » средствата добиени од продажба на промотивен и пропаганден материјал и
- » сопствени приходи.

Партиската членарина е редовен износ на средства кој членот на политичката партија го плаќа годишно во согласност со актите на партијата. Износот на членарината, за период од една година, на секој член поединечно не смее да биде повисок од една просечна исплатена

нето плата во Републиката во претходната година, што ја објавува Државниот завод за статистика. Исто така, политичките партии можат да примаат донации во вид на пари, материјални средства или услуги. Политичките партии можат да примаат и непарични донации доколку тие, во согласност со нивниот статут, можат да бидат употребени за нивните активности.

Како донација се смета и давањето бесплатни услуги на политичката партија, како и давањето услуги на политичките партии за кои плаќа трето лице. Давателот на услугата е должен да ја извести политичката партија за вредноста на дадената услуга. Како донација се смета и продажбата на стоки и давање услуги на политичките партии по цени пониски од пазарните. Продавачот на стоката, односно давателот на услугата е должен да ја извести политичката партија за пазарната вредност на продадената стока, односно дадената услуга. Разликата меѓу пазарната вредност и платената цена се смета за донација.

Вкупниот износ на поединечната донација не смее да ја надмине сумата од 150 просечни нето плати од правни лица и 75 просечни плати од физички лица во Републиката, исплатени во претходниот месец и објавени од Државниот завод за статистика. Овој износ не смее да биде кумулиран повеќе од еднаш годишно. Ако висината на донацијата е поголема од утврдениот износ, политичката партија не смее да ја користи и е должна веднаш, а најдоцна во рок од 15 дена од денот на добивањето на донацијата, разликата меѓу дозволената и донираната вредност да ја врати на донаторот.

Ако не може да се утврди потеклото на донацијата, политичката партија е должна веднаш, а најдоцна во рок од 15 дена од денот на добивањето на донацијата, донираната вредност да ја префрли на буџетот на Република Македонија.

Политичките партии се должни на својата веб-страница да го објавуваат регистарот на донации на секои шест месеци за изминатиот шестмесечен период, во рок од 15 дена од денот на истекот на шестмесечниот период или на друг соодветен начин да го направат достапен до јавноста.

Регистарот на донации треба да ги содржи следниве податоци:

- » името, односно називот на секој донатор поединечно;
- » видот и вредноста на донацијата; и
- » датумот на добивање на донацијата.

Политичките партии во Република Македонија не можат да се финансираат од:

- » влади, меѓународни институции, органи и организации на странски држави и други странски лица;
- » државни и локални органи надвор од средствата предвидени со буџетот на Република Македонија и буџетите на единиците на локалната самоуправа, освен средствата предвидени со законот за финансирање на политичките партии и Изборниот законик;
- » јавни установи, јавни претпријатија, јавни фондови или други правни лица што располагаат со државен капитал;
- » јавни претпријатија, јавни установи и јавни фондови формирани од општините;
- » претпријатија кои имаат најмалку 20% учество на државен капитал, јавни установи и институции, вклучувајќи ги и тие што го започнале процесот на приватизација;
- » приватни претпријатија кои во моментот на давање прилог за политичката партија вршат јавни услуги за државни органи или за јавни установи, претпријатија и фондови по пат на договор;
- » здружение на граѓани (невладини организации), верски заедници или религиозни групи;

- » средства на претпријатија со мешовит капитал каде што доминантен сопственик е странски вложувач, како и од - анонимни или неидентификувани извори.

Ако политичките партии добијат пари од овие извори, тогаш средствата од жиро-сметката на политичките партии ќе се пренесат во буџетот на Република Македонија и ќе се користат за финансирање на хуманитарни активности. Политичките партии кои ќе стекнат и противправно ќе користат средства од овие извори, како и средствата кои нема да ги евидентираат во регистарот на донации, го губат правото на финансирање од буџетот на Република Македонија за наредната година.

Надзорот над финансиско-материјалното работење на политичките партии во Република Македонија го врши Државниот завод за ревизија. Секоја политичка партија во земјата е должна да подготви годишен финансиски извештај и истиот најдоцна до 31 март за претходната година е должна да го достави до Управата за јавни приходи, како и до Државниот завод за ревизија. Државниот завод за ревизија и Управата за јавни приходи се должни добиените годишни финансиски извештаи на партиите да ги објават на своите веб-страници. Ако Државниот завод за ревизија утврди неправилности во годишниот финансиски извештај на политичката партија, има обврска да поднесе барање за поведување прекршочна постапка или пријава до надлежниот јавен обвинител во рок од 30 дена од денот на утврдувањето на неправилностите. Државниот завод за ревизија пред да одлучи да поднесе барање за поведување прекршочна постапка, потребно е да се обрати до надлежниот суд заради спроведување постапка за порамнување во согласност со Законот за прекршоци.

Независно од прекршочната одговорност, исплатата на средства за редовно годишно финансирање од буџетот на Република Македонија ќе биде запрена, односно

суспендирана за политичката партија која до Државниот завод за ревизија нема да достави годишен извештај во законски пропишаниот рок, како и ако не ги почитува одредбите од законот. Исплатата на средствата за редовно годишно финансирање од буџетот на Република Македонија ќе се запре (суспендира) и за политичката партија која не ги објавила податоците за донациите примени во текот на годината.

ВТОР ДЕЛ

ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ГЛАВА 1

ЗА ПОЛИТИЧКО-ПАРТИСКОТО ОРГАНИЗИРАЊЕ ДО СОЗДАВАЊЕТО НА СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1. ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ

Партискиот систем во Македонија се обликувал под влијание на општите историски прилики поврзани со остварувањето на стремежите на граѓаните за создавање независна држава, како и под влијание на вкупните историски процеси поврзани со етаблирањето на претставничката демократија во современа смисла на зборот.

Од државно-правен аспект, историјата на партиското организирање во Македонија може да се подели на три периоди:

- » **Прв период**, кој трае до 1944 година, кога Македонија ја нема заокружено својата државност;
- » **Втор период**, кој трае од 1944 до 1991 година, кога Македонија го започнува процесот на заокружување на својата државност како социјалистичка република во состав на Федеративна Југославија;
- » **Трет период**, кој трае од 1991 година до денес, кога Македонија е независна, самостојна и демократска држава.

Во политичко-национална смисла, меѓникот помеѓу првиот и вториот период е одржувањето на **Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), на 2 август 1944 година, во манастирот „Св. Отец Прохор Пчињски“** на кое се носи одлуката за создавање на Социјалистичка Македонија која влегува во федерација со останатите народи на Југославија. Меѓникот помеѓу вториот и третиот период, пак, е **референдумот од 8 септември 1991 година, со кој во потполност се заокружува националниот стремеж за организирање на Република Македонија (РМ) како независна држава.**

Соодветно на споменатото, од аспект на карактерот на политичкиот систем, првиот период на партиското организирање на Македонија кореспондира со одвивањето на вкупните процеси во светот поврзани со етаблирањето на претставничката демократија во современа смисла на зборот, преку низа правни и политички чекори какви што се осигурувањето на еднаквото и општото право на глас на сите граѓани независно од нивната социјална, половова, национална или друга положба и особеност. Вториот период на партиското организирање, пак, поминува во знакот на социјалистичкиот систем на државно уредување, кој наспроти политичкиот плурализам, го имплементира концептот на политички монизам, во согласност со кој монополот на политичкото организирање го држи една (а не повеќе) политичка партија. Конечно, денес, во третиот период, РМ имплементира вистинска мултипартиска претставничка демократија каква што функционира во западните европски држави.

Соодветно на ваквата временска рамка, во три периоди е направена и оваа анализа. Така, во првиот дел се разработува феноменот на политичко-партиското организирање на македонскиот народ до создавањето на Социјалистичка Република Македонија (СРМ). Во вториот дел се разработува партискиот и изборниот систем во СРМ, додека во третиот дел се разработува партискиот и изборниот систем на денешна РМ.

2. ЗА ПОЛИТИЧКО-ПАРТИСКОТО ОРГАНИЗИРАЊЕ ДО СОЗДАВАЊЕТО НА СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Искуството на Македонија со политичко-партиското организирање до создавањето на Социјалистичка Маке-

донија во 1944 година е прилично богато и разновидно. Имено, во овие историски времиња, Македонија како територија прво се наоѓа **под отоманска власт**, а подоцна, по Балканските војни од 1912 и 1913 година и Букурешкиот мировен договор, односно по завршувањето на Првата светска војна и Париската мировна конференција од 1919 година потпаѓа **под српско, бугарско, односно грчко ропство**. Во оваа смисла, формата на партиското организирање на македонскиот народ е обусловена од најмалку 4 фактори:

- » **Прво**, тоа е **динамиката на развој на модерната претставничката демократија** во односните држави, што, од своја страна, е **посебен историски процес** кој се поврзува со етаблирањето, проширувањето и изедначувањето на избирачкото право на граѓаните, а се одвива во текот на целиот 19 и 20 век;
- » **Второ**, наспроти претходното, тоа е и **карактерот на самата власт во споменатите држави**, односно од фактот дали истите се авторитарни или демократски системи;
- » **Трето**, од **формите на организирање на македонскиот народ**, кој како поробен, настојува преку вооружени, но и со примена на политички средства да ги оствари своите стремежи за слобода и за создавање сопствена држава, како и
- » **Четврто**, од **националните стратегии на државите-поборувачи**, кои се однесуваат на начините на партиското организирање на македонскиот народ.

За дел од облиците на организирање на македонскиот народ **не може да се каже дека претставуваат класични форми на политички партии** какви што постојат денес во државите со претставничка демократија. Меѓутоа, **со оглед на начинот на нивното дејствување, организациската структура, како и крајните цели кои**

се несомнено политички и длабоко национални, истите ги сместуваме во оваа група, секако, сфатено во поширока смисла на зборот. Во секој случај, наспроти споменатите, како што ќе се види од трудот, македонскиот народ се организира и во легални политички субјекти (политички партии) кои биле признаени од властите во државите каде што дејствувале.

Почетокот на развојот на партискиот систем на Македонија историски се поврзува со формирањето на Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО),¹⁵² во 1893 година, како револуционерна и ослободителна организација на македонскиот народ со цел извојување на политичка автономија на Македонија од Отоманската Империја. Споменатото тврдење е резултат на две групи аргументи:

- » **Прво,** затоа што првите политички партии во формална смисла на зборот, како и личностите кои како револуционери, политичари или пратеници ги создавале истите биле дел од ВМРО, настапувале и ги афирмирале целите на ВМРО;
- » **Второ,** иако ВМРО не била политичка партија во класична смисла на зборот (имено, ВМРО во основа е револуционерна организација), сепак, со оглед на нејзината вкупна дејност и дејствување, таа несомнено е организација со политички цели, која имала форма која соодветствува со можностите што му стоеле на македонскиот народ во тој историски период, кога бил поробен и обесправен.

¹⁵² Во различните периоди од своето постоење, за означување на оваа организација биле користени (прифаќани) различни називи почнувајќи од, на пример, Македонска револуционерна организација (МРО), Тајна македонско-одринска револуционерна организација (ТМОРО), Внатрешна македонско-одринска револуционерна организација (ВМОРО), Внатрешна македонска револуционерна организација (ВМРО) итн. Во популарната и стручната литература, како и во овој текст, за именување на оваа организација се употребува називот ВМРО (види: britannica.com, 25.1.2015).

Доколку основата на партискиот систем на Македонија е поставена во 1893 година со формирањето на ВМРО, историски почетокот на формирањето на политичките партии како легални субјекти признаени од државата се случува во 1908 година. Тоа е период кога македонскиот народ се наоѓа под турско ропство, што значи дека ја дели судбината на државата чијшто дел е. Во 1908 година во Отоманската Империја започнува **Младотурската револуција**, која има форма на општо масовно демократско движење кое е под силно влијание на **Француската буржоаска револуција**. Под притисок на ова масовно движење, Султанот **во јули 1908 година** го враќа во сила **стариот турски Устав од 1876 година**, го прогласува хуриетот (слободата) и распишува избори за државниот парламент. На овие избори кои се одржуваат неколку месеци подоцна, се избираат и **четири пратеници од Македонија, меѓу кои и револуционерот на ВМРО Димитар Влахов**, што, историски гледано, може да се означи како почеток на институционализираното политичкото дејствување на македонскиот народ во согласност во правилата на парламентарната демократија, која како облик на политички и уставен систем функционира до денес.

Понатаму, во овој период како позначајна политичка организација на македонскиот народ е **Народната федеративна партија (НФП)** предводена од дејците на ВМРО Димитар Влахов и Јане Сандански, **која се формира во 1909 година, во Солун, како легален политички субјект кој функционира во согласност со правните прописи на Отоманската Империја.** Оваа партија се залага за реорганизирање на Империјата преку создавање на автономен вилает Македонија. Сепак, истата, само **една година по основањето е забранета** во согласност

со законот за забрана на граѓанските организации кој го носи новата младотурска власт.

Особено место во политичката историја на Македонија, **до поделбата на Македонија** со Балканските војни во 1912/1913 година, заземаат и т.н. **социјалистички организации** кои се собирале околу ликот и делото на **Васил Главинов, Димо Хаџи-Димов** и други истакнати македонски револуционери.¹⁵³ Овие организации, кои **идеолошки биле позиционирани лево од центарот**, во споменатиот период организираат широка политичко-револуционерна активност, како и разни штрајкови, работнички протести и други социјално-фундирани акции.

Освен споменатите политички партии, на територијата на Македонија, во периодот од 1909 година до Балканските војни, **егзистираат и политички структури формирани од страна на соседните држави на Македонија, со цел натамошно да ја развиваат нивната големодржавна пропаганда.** Така, во овој период постојат легални политички партии кои ги застапуваат државните српски, бугарски, односно грчки интереси на територијата на Македонија.

По поделбата на Македонија со Балканските војни од 1912/1913 година, се сретнуваат и други покарактеристични примери на политичко-партиско организирање на македонскиот народ кои ќе ги опишеме во продолжение.

Во Вардарска Македонија, по воспоставувањето на власта на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците (СХС), и на територијата на Вардарска Македонија која е под српска власт, во политичкиот живот се јавуваат поголем број српски граѓански партии кои му се обраќаат и на

¹⁵³ Види: **Надежда Цветковска, Граѓанските партии во Вардарскиот дел на Македонија (1935-1941), Институт за национална историја, Скопје, 1996, (стр. 10).**

македонскиот народ. Таквите партии биле **Радикалната партија**,¹⁵⁴ **Демократската партија**,¹⁵⁵ **Републиканската партија**,¹⁵⁶ односно партијата „Џемиет“.¹⁵⁷

Продорот на српските политички партии во овој период се поврзува со фактот што на македонскиот народ не му било дозволено да формира легална политичка партија која би ги застапувала и афирмирала неговите интереси, особено заложбата за признавање на неговата самобитност и посебност. Наспроти тоа, останатите српски политички партии без исклучок ја негираат таквата посебност на македонскиот народ, поради што, впрочем и изостанува каква било покарактеристична поддршка. Во оваа смисла, историски, **во Вардарска Македонија забележан е обид на неколку пратеници од Македонија во парламентот на Кралството на СХС, инаку членови на Демократската партија да формираат т.н. „Македонска партија“.** Меѓутоа, таквиот обид бил **оневозможен од страна на властите.**¹⁵⁸ Во оваа насока,

154 Радикалната партија (РП) е првата легална политичка партија во Србија, формирана во 1881 година под името „Народна радикална странка“. Еден од нејзините главни политички лица е Никола Пашиќ. РП е партија која го афирмира големосрпскиот хегемонизам, идеолошки сместена во десниот центар, а својата гласачка база ја имала, главно, помеѓу селаните и земојделците.

155 Демократската партија (ДП) е формирана 1919 година, во Сараево, Босна и Херцеговина, под името „Југословенско демократска странка“ со спојување на четири политички партии, односно „Напредњачка партија“, „Самостојно-радикална партија“, „Народна партија“, како и на „Демократска државотворна партија“. ДП претставува партија која ги афирмира големосрпските интереси, идеолошки сместена во десниот центар, а својата гласачка база ја има помеѓу ситната и средната буржоазија.

156 Републиканската партија (РП) е формирана во 1920 година од страна на српски интелектуалци кои ги застапувале идеите на политичкиот либерализам. РП ги поддржувала републиканските идеи, а сметала дека Југославија треба да биде уредена како федерација на рамноправни конституенти. Поради овие либерални ставови, РП имала симпатии кај еден дел од населението во Вардарска Македонија, меѓутоа истата не остварува позначајна поддршка на изборите.

157 „Џемиет“ е политичка организација која постои во Турција пред Балканските војни. Меѓутоа, по војните и поделбата на Македонија, таа продолжува да постои во формираното Кралство на СХС. „Џемиет“ е политичката опција на муслиманите од Македонија.

158 Види: **Надежда Цветковска, Граѓанските партии во Вардарскиот дел на Македонија (1935-1941), оп.цит.дело, (стр. 12).**

единствениот политички субјект кој имал извесна поддршка помеѓу македонскиот народ во овој историски период е **Социјалистичката работничка партија на Југославија (СРПЈ) (Комунисти), бидејќи истата покажувала разбирање за ваквите заложби на македонскиот народ.** СРПЈ е формирана во Белград, во 1919 година, додека **во 1920 година го менува името во Комунистичка партија на Југославија (КПЈ).** Во оваа смисла, во 1920 година во Вардарска Македонија се одржуваат првите парламентарни и локални избори. Со оглед на карактерот на залагањата на постоечките српски партии кои егзистират, комунистите, за разлика од нив, освојуваат значителен успех на локалните избори.

Имено, тие ги освојуваат градовите **Скопје, Велес, Куманово и Кавадарци** каде што формираат свои општински власти, кои популарно биле нарекувани „**црвени општини**“. По окупацијата на Југославија, во 1941 година, КПЈ е предводник на народното востание против окупаторските сили, кое завршува со триумф во 1945 година и формирање на Федеративна Југославија, како социјалистичка држава со еднопартиски систем.

Следна позначајна политичка организација на македонскиот народ кон чија дејност ќе се осврнеме е **Македонскиот народен покрет (МАНАПО).** Ова движење кое почива на антифашистички и на комунистички принципи е формирано во 1936 година од страна на македонски студенти од белградскиот и од загребскиот универзитет. Политичката платформа на МАНАПО се носи во 1936 година, во Охрид, а основната цел била „**будење на националната свест на македонскиот народ; афирмација на народниот јазик; борба против големосрпскиот хегемонизам; демократизација на земјата и решавање на македонското национално прашање**“. Со ваквите политички активности МАНАПО стекнува огромна популар-

ност и влијание помеѓу македонскиот народ во Вардарска Македонија, поради што државата носи одлука со која се забранува дејноста на оваа организација.

Наспроти Вардарска Македонија, во периодот помеѓу двете светски војни друг позначаен политички субјект на македонскиот народ е и **ВМРО-Автономистичка, која била концентрирана на територијата на Пиринска Македонија**. Оваа политичка структура, во овој дел од етнографска Македонија изградува вистинска политичка и воена база (држава во држава). ВМРО, ја дефинира Пиринска Македонија „**како дел од територијата на слободна и на Обединета Македонија**“ што ги има сите „**слободи – културни, економски и политички, а целото население треба да ѝ припаѓа идејно и морално само на Организацијата и да се подготвува за ослободување на Македонија**“. ВМРО го имала забрането дејствувањето на останатите граѓански партии на територијата на Пиринска Македонија, односно истата го имала монополот на политичкото организирање на таа територија. Во оваа смисла, интересите на Македонците во бугарскиот Парламент ги застапувала т.н. „**Македонска парламентарна група**“ во која влегувале **избрани пратеници од тој дел на државата кои биле под директна политичка команда на ВМРО**. Членовите на оваа група јавно декларираат дека ги застапуваат интересите на домородното население од Пиринска Македонија, како и на бегалците Македонци од Вардарска и од Егејска Македонија.

Наспроти Вардарска и Пиринска Македонија, во Егејска Македонија, помеѓу двете светски војни, македонскиот народ искажува позначителни симпатии најмногу кон **Комунистичката партија на Грција (КПГ)**, која претставува најстара политичка структура во таа држава. Уште од своето формирање, оваа партија се бори за правата на работните маси и е единствена партија во Грција која

застанува во заштита на етничките малцинства. Во оваа смисла, **КПГ е единствената партија која го заштитува правото и на етничките Македонци од Егејска Македонија на самоопределување, користење мајчин јазик, како и остварување други културни права, а кои им биле оспорувани, односно негирани од државната власт на Грција.**

Како следна поважна политичка организација дел од оваа група е **ВМРО (Обединета)**, која се формира како резултат на неуспешното обединување на македонските организации со **Мајскиот манифест од 1924 година**. Оваа политичка организација на македонскиот народ дејствува под влијание на **Балканската комунистичка федерација**, а е поддржана и од страна на **Коминтерна** и македонските комунисти. **Нејзина главна цел е да се избори за слободна и независна македонска држава која како таква ќе биде рамноправен член во идната балканска федерација**. ВМРО (Обединета) имала за цел да прерасне во масовно народно движење кое ќе воспостави тесни врски со сите „национално-револуционерни и социјално револуционерни партии и организации кои го поддржуваат принципот на самоопределување на народите и се подготвени да помогнат Македонија да се конституира како независна држава“.

Како следна, но не помалку значајна политичка организација на македонскиот народ во овој период кон која се осврнуваме е и **Македонската патриотска организација (МПО)**. Оваа организација се формира во 1922 година надвор од територијата на Македонија, односно во Соединетите Американски Држави (САД) **како резултат на обединувањето на поголема група македонски иселенички организации**. Во **член 2 од Уставот на МПО**, кој се однесува на целите на оваа политичка организација, се наведува дека истата „се бори по легален пат **Македонија да биде прогласена за независна република**

во нејзините географски и економски граници". МПО развива подготвеност да воспоставува облици на поблиска соработка со други организации на потиснатите балкански народи со цел да помогне да се формира балканска конфедерација во која Македонија би била рамноправна единица. Карактеристично е дека за остварување на својата политичка мисија, МПО има формирано посебна **новинска агенција**, преку која американската и светската јавност се запознаваат со проблемите и предизвиците на македонскиот народ.

Овој хронолошки осврт го завршуваме со Сојузот на комунистите на Македонија (СКМ). **СКМ можеме да ја дефинираме како нелегална, но и како легална политичка организација (политичка партија) на македонскиот народ, која како дел од СКЈ, дејствува на територијата на Социјалистичка Македонија, организирајќи ја и водејќи ја народноослободителната борба на македонскиот народ и на граѓаните на Македонија пред, за време и по Втората светска војна.**

Одлуката за основање на Комунистичка партија во Македонија е донесена од страна на СКЈ во 1934 година, додека нејзиното формирање се случува 9 години подоцна во 1943 година, во градот Тетово, кога се одржува првиот состанок на оваа политичка организација.

СКМ е формирана под името Комунистичка партија на Македонија. Во 1953 година го менува името во СКМ, додека во 1990 година го менува името во СКМ-Партија за демократска преобразба.

Ефектот од дејствувањето и на СКМ е создавањето на македонската држава на 2 август 1944 година, која влегува во состав на федерацијата на јужнословенските народи.

Имајќи го предвид споменатото, врз основа на изложените примери, можеме да заклучиме дека политичкото организирање на македонскиот народ, во овој прв историски период, главно се остварува на четири нивоа:

- » **Прво**, во рамките на ВМРО, организациите произлезени од неа, односно оние кои се повикуваат на наследството на Организацијата;
- » **Второ**, во рамките на комунистичкото движење;
- » **Трето**, како посебни политички организации кои се потпираат и на наследството, целите и залагањата на ВМРО и на комунистичкото движење;
- » **Четврто**, во рамките на легалните политички субјекти во Отоманската Империја, а подоцна, по 1913 година, односно 1919 година, и во Бугарија, Србија и Грција како држави кои прават поделба на територијата на Македонија.

Од анализираните примери може да се заклучи и дека **македонскиот народ како поробен, освен со револуционерни се служел и со политички методи за да ги оствари своите национални цели, доколку такво нешто му било дозволено од страна на државите-поробувачи.** Споменатото, пак, е потврда дека по создавањето на Социјалистичка Македонија како дел од Федеративна Југославија, македонскиот народ влегува со **изградено богато политичко-партиско (но, и револуционерно) искуство кое како колективна меморија, треба да придонесе полесно да се изгради новиот повоен македонски социјалистички уставен и политички систем.**

ГЛАВА 2

ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ ВО СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1. ПЕРИОДИЗАЦИЈА НА ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ ВО СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Генерално, развојот на партискиот систем на СРМ може да го поделеме на три периоди:

- » **Првиот период на изразен политички монизам**, трае до 29 ноември 1989 година;
- » **Вториот период на транзиција од политички монизам кон политички плурализам**, трае од 29 ноември 1989 година до 13 април 1990 година;
- » **Третиот период на востановување (етаблирање) на политичкиот плурализам**, трае од 13 април 1990 година до 8 септември 1991 година.

Меѓникот помеѓу првиот и вториот период е одржувањето на **Десеттиот конгрес на СКМ од 27 до 29 ноември 1989 година**. Меѓникот помеѓу вториот и третиот период е стапувањето во сила на **Законот за изменување и дополнување на законот за општествените организации и здруженијата на граѓани на 13 април 1989 година**, како и измените на **Уставот на СРМ од 1974 година**, односно носењето на **Законот за избори и за отповикување на пратеници и одборници на 21 септември 1990 година**. Третиот период, пак, започнува со **референдумот за независност на Македонија од 8 септември 1991 година**, на кој граѓаните конечно раскрстуваат со социјалистичкото минато, определувајќи се за демократска, независна и суверена РМ.

1.1. Карактеристики на политичкиот монизам (прв период)

Во СРМ непосредно пред почетокот на процесите на политичката плурализација во доцните 80-ти години од 20 век, единствениот политички субјект што го има моно-

полот врз политиката и врз институциите е СКЈ, односно неговите составни делови во федеративните единици на оваа држава. Како дел од СКЈ, пак, монополот на политичката власт во СРМ е во рацете на СКМ.

Во овој период, во СРМ односно во Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), освен СКЈ, односно СКМ како негов составен дел, постојат и други облици на политичко дејствување со што, во формална смисла на зборот на декларативно ниво не постои монопол врз политичката власт, односно функционира некаква форма на политички плурализам. Таквите организации се **Социјалистичкиот сојуз на работниот народ на Македонија (ССРНМ), Синдикатот, Младинските организации, како и други слични здруженија. Меѓутоа, сепак, тоа е само форма, бидејќи во суштина тие се под целосна контрола на владејачката партија. Поради тоа, партискиот систем во СРМ се означува како еднопартиски, односно СРМ е земја во која постои политичкиот монизам.**

Во Македонија во периодот пред Конгресот на СКМ од ноември 1989 година, наспроти споменатите организации кои се под директна контрола на оваа партија, како делумно автономни облици на здружување на граѓани се и неколку невладини организации, главно посветени на прашањата поврзани со развојот на екологијата.¹⁵⁹

Посебно влијание врз процесите на политичка плурализација во Македонија имаат случувањата во најлибералната република на СФРЈ – Словенија, каде уште во раните 80-ти години од 20 век под влијание на бранот на либерализација и на демократизација што ги имаше зафатено државите од Источна Европа, а посебно Унгарија и Полска, се формирааат истоветни политички движења и органи-

¹⁵⁹ Види: **Цане Мојаноски, Летопис на македонската демократија, Пакунг, Скопје, 2000, (стр. 13).**

зации.¹⁶⁰ Ваквата појава која се случува во Словенија, а која ќе ги зафати и останатите југословенски републики во теоријата се означува и како „**Словенечки синдром**“. Овој „синдром“ има свое големо влијание во насока на натамошно забрзување на процесите на демократизација во Социјалистичка Македонија.

Во тој период при преодот од 80-тите кон 90-тите години од 20 век, кога сè уште правно не е санкционирано постоењето на партиите како легални ентитети, се јавуваат разни иницијативи со политички цели, кои носат имиња какви што се „**движење**“, преку примерот на Движењето за семакедонска акција (МААК), или „**лига**“, преку примерот со Лигата за демократија. Во имињата на овие политички облици на здружување веројатно свесно се избегнува употребата на зборот „**партија**“ поради извесни стравувања од можна негативна реакција од страна на социјалистичките институции, бидејќи сè уште единствен легитимен политички субјект е СКМ. Во оваа смисла треба да се истакне дека на сличен начин се одвиваат процесите на плуралистичкото политичко демократско „отворање“ и во останатите републики на СФРЈ.

Теренот за почеток на преодот кон политичкиот плурализам во останатите републики од Федеративна Југославија го подготвува Сојузот на комунистите на Словенија (СКС), кој носи ваква одлука **во јули 1989 година**, односно 4 месеци пред тоа да го направат македонските комунисти. Во секој случај, важно е да се истакне дека ва-

160 Како резултат на народните бунтови низ државите од Источна Европа започна процесот на рушење на комунизмот. Настаните започнуваат во Полска во 1989 година, продолжуваат во Унгарија, Источна Германија, Бугарија, Чехословачка и Романија. Советскиот Сојуз се распаѓа во 1991 година, како резултат на одлуката на Руската Федерација и 14 други нации кои ја прогласуваат својата независност. Помеѓу 1990 и 1992 година, овој систем на државна власт се руши и во Албанија, како и во Федеративна Југославија. Овие процеси имаат свое влијание и во други социјалистички држави надвор од европскиот континент, како, на пример, Камбоџа, Етиопија и Монголија, кои, исто така, го отфрлаат овој систем на државно уредување, (види: **Bartłomiej Kaminski, The Collapse Of State Socialism, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991**).

квите одлуки на комунистичките раководства во сите југословенски републики, вклучувајќи ја и СРМ, се под силно влијание на драматичните тектонски движења поврзани со распадот на комунизмот во Источна Европа кои се случуваат во истиот временски период.¹⁶¹

Како поткрепа на споменатото, во 1989, годината кога се одржува овој конгрес на СКМ, полските комунисти го легализираат антикомунистичкото движење „Солидарност“ (јануари) и започнуваат формални разговори со неговите претставници (февруари), кои резултираат со стекнување правен статус на ова политичко движење (април) и одржување на парламентарни избори во јуни 1989 година на кои победуваат антикомунистите, со што после 42 години се избира првиот антикомунистички премиер во оваа држава.

На три месеци пред конгресот на СКМ во Македонија, милиони граѓани на Естонија, на Латвија и на Литванија одржуваат секојдневни континуирани протести за слобода и за независност, формирајќи непрекинат „синцир“ од луѓе долг повеќе од 600 километри.

На два месеца пред Десетиот конгрес на СКМ, финализира и процесот на демократска транзиција на Унгарија, додека на еден месец пред овој настан комунистичкиот лидер на Демократска Република Германија (ДДР), Ерих Хонекер, е принуден да го напушти челното место на партијата, чин кој е вовед во процесите кои ќе резултираат со обединувањето на Германија во 1990 година.

Во деновите пред одржувањето на овој конгрес на СКМ, во Бугарија, после 45 години комунистичка власт, претседателот на партијата се повлекува, а на негово место доаѓа нова личност која го менува името на овој субјект во Бугарска социјалистичка партија (БСП).

161 Види: **Ратко Марковиќ**, „Уставно право и политичке институције“, ИПД Јустинијан, Белград, 2006, (стр. 306-335).

Конечно, на денот кога се одржува Десетиот конгрес на СКМ, и комунистичката партија на тогашна Чехословачка објавува дека ќе се откаже од монополот врз политичката власт, а на изборите што се одржуваат во декември истата година ќе биде избрана и првата антикомунистичка влада во оваа држава после 40 години.

Со оглед на етаблираноста на претходниот социјалистички систем, наспроти општите прилики во либерална Словенија, како и во останатите источноевропски држави, **имплементирањето на демократските плуралистички идеи во Социјалистичка Македонија не се реализира воопшто мирно или без потреси.**

Тоа се должи, генерално, на пет факти:

- » **Прво**, поради несигурноста и отсуството на изградена стратегија на СКМ во однос на тоа како да се постави наспроти вкупните процеси на плурализација и демократизација кои ја зафатија Источна Европа, но и Федеративна Југославија чиј дел е Социјалистичка Македонија;
- » **Второ**, поради отсуството на единствен став, односно поради силната поделеност во СКМ во однос на ова прашање;
- » **Трето**, поради фактот што Македонија нема позначајно историско искуство со демократскиот плурализам, со постоењето на претставничката демократија и со функционирањето на пазарната економија како резултат на фактот што немаше заокружена државност, односно затоа што македонскиот народ беше под разни ропства во периодот пред воспоставувањето на создавањето на СФРЈ, односно СРМ;
- » **Четврто**, како резултат на претходното, во Македонија не постоеше политичка и општествена елита (наспроти постојната социјалистичка, н.з.) која ќе инсистира поагресивно во насока на воспоставување на политичкиот плурализам;

- » **Петто**, во корелација со претходната точка, СРМ нема ниту посилна политичка демократски ориентирана емиграција која има воспоставено поцврсти меѓународни релации и која има капацитет похрабро да го понесе процесот на заокружување на демократската транзиција на државата, нешто што беше поизразено во овој период во Словенија и особено во Хрватска.

Во оваа смисла, во контекст на претходната констатација, **несигурноста, отсуството на изградена стратегија и поделбите во СКМ, како партија која требаше да го изведе процесот на демократска трансформација на Македонија, најмногу доаѓа до израз пред и за време на одржувањето на Десеттиот конгрес на овој дотогаш единствен политички субјект, кој се одржува во ноември 1989 година.**

1.2. Транзиција од политички монизам кон политички плурализам (втор период)

Десеттиот конгрес на СКМ претставува меѓник во натамошниот развој на Македонија како демократска држава наспроти делумно авторитарното социјалистичко минато.

За разлика од државите од комунистичкиот блок, каде процесите на демократска плурализација имаа огромна драматичност, **во СРМ општествената клима во предвечерието на конгресот на СКМ е сосема обратна.** Ваквата состојба од страна на одредени автори¹⁶² се толкува како знак дека Македонија во тој период е конзервативна средина во која тешко би се извеле процесите на демократската плурализација. Сепак, иако со помала јавност, **присутни се продемократски општествени активности**, какви што се идеите за политичка и општествена рехабилитација

162 Види: **Цане Мојаноски, Летопис на македонската демократија, оп.цит., (стр. 11).**

на дел од противниците на политичкиот монопол на СКМ кои се маргинализирани и осуетени од системот, каков што е **проф. д-р Славко Милосавлески**.¹⁶³

Во однос на процесите на плурализацијата и демократизацијата, во рамките на СКМ се диференцираат две крила:¹⁶⁴

- » **конзервативно** и
- » **либерално**.

Најистакнат претставник на конзервативното крило на СКМ е **Михаил Данев**, додека најистакнат претставник на либералното крило е **Петар Гошев**. Двете личности по повлекувањето на **Јаков Лазаревски** од раководната функција во СКМ во 1989 година влегуваат во трката за нов претседател,¹⁶⁵ при што довербата ја добива Петар Гошев, кој е воедно и последниот лидер на оваа политичка структура во Социјалистичка Македонија.

Конзервативното крило на СКМ се залага за воведување на т.н. „**непартиски плурализам**“. Под овој термин тие подразбираат воспоставување систем во кој ќе продолжи да функционира СКМ како единствена партија во државата, но истовремено ќе се дозволи и постоење на т.н. „**легално организирани групи за притисок**“ кои ќе имаат својство на правно лице и кои, како организа-

163 Славко Милосавлески (1928-2012) е македонски политички дисидент од времето на социјализмот. Во емот на борбата на југословенското комунистичко раководство против либерализмот и национализмот, Милосавлески во 1972 година е принуден да поднесе оставка на функцијата секретар на СКМ. Следната година, раководството на СКМ го исклучува Милосавлески од основната организација на оваа партија на Правниот факултет во Скопје, со што му престанува и работниот однос на Факултетот. Меѓу другото, како резултат на овој прогон, Милосавлески во 1974 година заминува во САД, по што се враќа назад во Македонија. Милосавлески во периодот на раскинувањето на политичкиот монопол на СКМ, учествува во формирањето на Социјалдемократската партија на Македонија (СДПМ). (види: **Димитар Мирчев Заминувањето на Милосавлески, dnevnik.mk, 18.10.2012; Денко Малески, Во спомен на Славко Милосавлески, okno.mk, октомври 2012**).

164 Види: **Анета Јовевска, „Изборите фокус на политичкиот живот“, Дијалог бр. 6, Скопје, 1994, (стр. 81)**.

165 Лидерското место во комунистичките партии вклучувајќи го и СКМ го носи називот генерален секретар. Тоа, всушност, е еквивалент на претседател како што се именува оваа функција во демократските политички партии.

ции кои обединуваат личности со различни идеолошки и програмски интереси, ќе настојуваат истите да ги остварат преку правно дефинираните начини на комуникација со државата која е водена од страна на СКМ. Ваквиот проектиран вид на „**непартиски плурализам**“ одредени автори¹⁶⁶ го нарекуваат „**куц**“, односно „**осакатен**“ плурализам, бидејќи со него се настојува да се направи компромис помеѓу две неспоиви нешта – **политичкиот плурализам**, кој подразбира постоење поголем број на политички партии кои во фер натпревар на избори се обидуваат да ја освојат довербата на граѓаните, наспроти **политичкиот монизам**, кој како авторитарен концепт подразбира постоење на една политичка партија која го има монополот врз институциите и врз државата.

Либералното крило на СКМ, пак, наспроти позициите на претставниците на конзервативното крило го инагурира концептот на **демократски политички плурализам**, кој наспроти тоталитарните идеологии го препознава постоењето на мноштво политички партии и интересовни групи кои ги артикулираат различните индивидуални и групни интереси, при што, истите, во согласност со правилата на демократијата, на општи и на непосредни избори се натпреваруваат за освојување на довербата на граѓаните за да раководат со државата.

На Десетиот конгрес на СКМ **предност остваруваат идеите на либералите поради што се носи и одлуката за изградба на Македонија како „демократска, граѓанска и социјална држава“ и „за укинување на монополот врз власта на СКМ“**.¹⁶⁷ На тој начин се создаваат политичките претпоставки за отворање на процесот на политичка плурализација во Македонија.

¹⁶⁶ Види: **Анета Јовевска**, „Изборите фокус на политичкиот живот“, **оп.цит.**

¹⁶⁷ Види: **Славко Милосавлески**, „Источна Европа помеѓу егалитаризмот и демократијата“, **Љуботен, Скопје, 1993, (стр. 140).**

Во оваа смисла, напуштањето на комунистичкиот режим во СРМ може да се означи и со терминот **„промена од горе“**, бидејќи тоа се остварува без да има изразени масовни протести или револуции за воведување на политичкиот плурализам според примерите на Унгарија, односно на Бугарија наспроти неповолните, негативни примери со улични демонстрации во Полска, Чехословачка или Демократска Република Германија (Источна Германија).

Постапувајќи по одлуките на последниот конгрес на СКМ, претседателот Петар Гошев формира **Комисија од експерти**¹⁶⁸ која треба да подготви платформи (документи/планови/стратегии) за востановување на политичкиот плурализам и пазарната економија во Македонија. Ова советодавно тело во најновата македонска историја ќе остане запаметено под називот **„Гошева комисија“**.

Во него влегуваат претставници на професорско-научната фела, како и некои политичари и истото брои околу 30 члена. Меѓу другите, како членови на оваа комисија се спомнуваат Киро Глигоров, Никола Кљусев, Гордана Силјановска, Димитар Димитров, Денко Малески, Љубомир Фрчкоски, Лазар Китановски, Димитар Мирчев, Јане Миљоски и други. Дел од овие личности, подоцна ќе станат високи државни и политички функционери.

Имено, Киро Глигоров ќе биде избран за прв претседател на независна Македонија, академик Никола Кљусев за прв премиер, Малески, Димитров, Силјановска, Фрчкоски и Миљоски ќе бидат избрани за министри во првата македонска влада, додека Мирчев ќе биде именуван за прв амбасадор на Република Македонија во Република Словенија. Понатаму, меѓу другото, како резултат и на активностите на експертската комисијата, последната социјалистичка влада¹⁶⁹ на Македонија предводена од **Глигорие**

¹⁶⁸ Види: **Утрински весник**, „Интервју Петар Гошев: По поразот во 1990 година, сакав да се повлечам од политиката“, бр. 1929, 16.10.2006.

¹⁶⁹ Во СРМ, владата го носи името извршен совет.

Гоговски ги носи сите потребни акти за спроведување на првите повеќепартиски избори во Македонија.¹⁷⁰

Во периодот од одржувањето на конгресот на СКМ до донесувањето на измените на Законот за општествените организации и здруженијата на граѓани, **се појавува и првата форма на политичко организирање на 4.2.1990 година, во Скопје, кога е одржано конститутивното собрание на Движењето за семакедонска акција – МААК, по што следува основачкото собрание на Лигата за демократија, на 11.2.1990 година, исто така, во Скопје.** Во овој период се одржуваат основачки собранија (или се донесуваат одлуки за формирање) на уште три партии, односно на Партијата за македонско работничко обединување, на 4.3.1990 година во Прилеп; Социјалдемократската партија на Македонија, на 18.3.1990 година, во Скопје, како и на Народнатата партија на Македонија, на 12.4.1990 година, во Скопје.

1.3. Третиот период на политичкиот плурализам

Процесот на демократска трансформација на Социјалистичка Македонија хронолошки започнува со донесувањето на следниве три правни акти:

- » **Прво**, Законот за изменување и дополнување на законот за општествените организации и здруженијата на граѓани од 13.4.1990 година;¹⁷¹
- » **Второ**, Амандманите на Уставот на СРМ од 1974 година од 21.9.1990 година,¹⁷² како и

¹⁷⁰ Види: Утрински весник, „Интервју Петар Гошев: По поразот во 1990 година, сакав да се повлечам од политиката“, оп.цит.
¹⁷¹ Закон за изменување и дополнување на законот за општествените организации и здруженијата на граѓани, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 12, Скопје, 13.4.1990, (стр. 237-239).

¹⁷² Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр. 28, Скопје, 21.9.1990, стр. 506-511.

- » **Трето**, Законот за избор и отповикување на пратеници и одборници од 21.9.1990 година.¹⁷³

Анализата на редоследот на актите што се усвојуваат, упатува на заклучокот дека воведувањето на политичкиот плурализам во СРМ не започна прво со амандмани на уставот па со законски измени, туку обратно, прво со законски измени па со амандмани на уставот. Основното начело на субординираност на пониските во однос на повисоките правни акти не се испочитува, односно наместо законот да биде во согласност со уставот, уставот беше променет за да биде во согласност со претходно донесените законски измени со кои беше укинат монополот на владејачката СКМ, односно беше дозволено формирање повеќе партии. Сепак, тоа е време кога во Македонија владее клима на несигурност и страв; конфликтноста во останатите конституенти на СФРЈ зазема подраматични размери поради отпочнатиот распад на државата; во „источниот комунистички блок“, пак, во полн ек е процесот на демократски преврати и кадифени револуции, што од своја страна можеби е причина за таквиот след на настани.

1.3.1. Закон за изменување и дополнување на Законот за општествените организации и здруженијата на граѓани

Правната рамка за основање на политичките партии во РМ започнува да се гради со носењето на Законот за изменување и дополнување на Законот за општествените организации и здруженијата на граѓани од 13 април 1990 година.¹⁷⁴

Овој Закон се носи неполни 5 месеци по завршувањето на последниот конгрес на СКМ на кој беше одлучено за

¹⁷³ **Закон за избор и отповикување на пратеници и одборници, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 28, Скопје, 21.9.1990, стр. 513-519.**

¹⁷⁴ **Закон за изменување и дополнување на законот за општествените организации и здруженијата на граѓани, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 12, Скопје, 13.4.1990, оп.цит.**

востановување на политичкиот плурализам и за укинување на монополот на оваа партија. Законот го усвојува Собранието на СРМ на 12 април 1990 година, а истиот ден е потпишан и указот за негово стапување во сила од страна на претседателот на претседателството на СРМ. Веќе следниот ден овој акт се објавува и во Службен весник. Консеквентно на споменатото, со оглед на фактот што со измените на законот од 1990 година во голема мера се промени основната смисла на законодавецот на основниот акт од 1983 година,¹⁷⁵ во следниот број на „Службен весник од 21 април 1990 година“ се објавува пречистениот текст на овој акт.¹⁷⁶

Споменатите настани поврзани со овој акт упатуваат најмалку на три заклучоци:

- » **Прво**, дека постои високо ниво на преокупираност на институциите за воведување на политичкиот плурализам;
- » **Второ**, дека создавањето на околностите за воведување на политичкиот плурализам има задоволителна динамика, како и
- » **Трето**, дека кај актуелното политичко и државно раководство постои изразена тенденција за јасно дефинирање на правните норми во согласност со кои ќе се изведе демократската трансформација во Социјалистичка Македонија.

Во контекст на споменатото, особено е важно да се земат предвид и останати компаративни примери поврзани со ова прашање, за да може поблиску да се определи брзината и квалитетот на овие процеси што се случуваат во Македонија. Така, во Словенија првиот закон со кој се легализира постоењето на политичките партии, односно со кој се создава правна основа за формирање на нови пар-

¹⁷⁵ Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XXXIX, бр. 32, Скопје, 11.11.1983, стр. 625-630.

¹⁷⁶ Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани (пречистен текст), Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 13, Скопје, 13.4.1990, стр. 253-256.

тии е донесен во декември 1989 година, односно 4 месеци порано од Македонија. Од друга страна, пак, во Хрватска ваквиот закон се носи 2 месеца по носењето на македонскиот акт (во јуни 1990 година), додека во Србија законот за политичките организации се носи 3 месеци подоцна, односно на 19 јули 1990 година. Последното е уште една **потврда дека во Македонија процесите на политичката плурализација имаат динамика која соодветствува со динамиката во полибералните делови од Федеративна Југославија каква што несомнено е Словенија.**

Во првиот закон за општествените организации и здруженијата на граѓани во СРМ, кој се носи во 1983 година,¹⁷⁷ се уредува „начинот на остварувањето на слободата на здружувањето на работните луѓе (член 1) заради остварување на своите интереси и самоуправни права [кои се] во согласност со општите интереси на социјалистичкото општество (член 2), а кои се засновуваат врз социјалистичките самоуправни односи (член 3)“. Во оваа смисла, во **согласност со овој закон граѓаните имаат можност да се здружуваат заради развивање на широк спектар на воспитно-образовни, културни, технички, спортски (член 2), но не и политички активности.** Наспроти споменатото, измените од април 1990 година на овој акт од 1983 година се сосема драматични и истите радикално ја менуваат првичната интенција на законодавецот. Овие измени во потполност одговараат на драматичноста на одлуката на СКМ за укинување на политичкиот монизам, односно за воведување на политичкиот плурализам. Во оваа смисла, за разлика од претходно, со измените законот го уредува здружувањето на граѓаните во општествени организации и здруженија на граѓани (член 1) на слободна и доброволна основа [...] заради развивање разновидни активности вклучувајќи ги и политичките (член 2 став 1). Во

¹⁷⁷ Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XXXIX, бр. 32, Скопје, 11.11.1983, оп.цит.

оваа смисла, граѓаните што ќе одлучат да се здружат заради остварување на таквите политички интереси и цели „можат да се организираат како политички организации, партии и други облици на политичко организирање“ (член 2 став 3). Практично, со измените на член 2 на законот од 1983 година, во Социјалистичка Македонија се вовеле политичкиот плурализам. Понатаму, во останатите членови од изменетиот закон се разработуваат други прашања поврзани со основањето, регистрацијата, престанокот, финансирањето итн. на ваквите општествени организации и здруженија на граѓани чиј дел сега се и политичките партии, политичките движења, како и другите облици на политичко организирање на граѓаните на Македонија.

Од аспект на темата на трудот, особено значаен е член 12 од Законот¹⁷⁸ со кој беше задржана старата одредба од претходниот закон во согласност со која за основање на вакво здружување (што значи и за основање политичка партија) потребно е таква волја да искажат **најмалку 10 полнолетни граѓани со постојано живеалиште на територијата на Македонија. Ваквиот либерален услов на многу добар начин ја отсликува, меѓу другото, и искреноста на тогашното државно водство за воспоставување на политичкиот плурализам во тогашна СРМ, односно за укинување на монополот на СКМ.** И останатите услови од изменетиот закон се сосема едноставни за исполнување. Така, за една политичка партија да биде регистрирана, освен посочената бројка на граѓани потребно е да има статут во кој ќе бидат утврдени целите и задачите; формата на здружување; внатрешната организација; името и седиштето; условите и начинот за зачленување; правата, обврските и одговорностите на членовите; застапувањето и претставувањето; начинот на користење-

¹⁷⁸ Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани (пречистен текст), Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 13, Скопје, 13.4.1990, оп.цит.

то на средствата; начинот на известувањето на јавноста за работата (член 10), како и останати споредни теми.

Следниот чекор е одржување на собрание на основачите, на кое во согласност со член 13 се носи статутот и одлуката за основање која содржи: имиња на основачите; назив; седиште; цели и задачи; име и презиме на овластеното лице кое ќе ги врши работите на упис. Тука е важно да се истакне дека во измените на законот беше избришан став 3 на член 20, во согласност со кој основачите на ваков облик на здружување имаат обврска претходно да прибават мислење од ССРHM за тоа дали постои општествен интерес за нејзино формирање. **Со тоа дополнително се придонесува за отстранување на претпоставките кои го спречуваат побрзото инаугурирање на политичкиот плурализам во Македонија.**

Во согласност со Законот, третиот чекор предвиден во член 15 е статутот и одлуката со потребните податоци усвоени на основачкото собрание, овластеното лице да ги достави до канцеларијата на Министерството за внатрешни работи (МВР) во општината каде е основана партијата. МВР, пак, е органот кој го води овој регистар на вакви здруженија и општествени организации чиј дел се партиите. Во оваа смисла, фактот дека ова министерство, а не некој **нерепресивен орган**, е местото каде се врши регистрирањето на партијата може да се оцени како **отежнувачи/неповолен услов** од аспект на остварување на правото на граѓаните за слободно политичко здружување. Истовремено, ова министерство е овластено да издава решение дека односната политичка партија е запишана во регистарот. Во моментот кога ќе биде издадено тоа решение, се смета дека односната партија е легален правен субјект. Во оваа смисла, со измените на законот, беше предвидено извесно олеснување во овој дел. Имено, беше предвидено дека доколку МВР не издаде решение за упис во рок од 30 дена, по автоматизам ќе се смета дека однос-

ната политичка партија е регистрирана од следниот ден по истекот на рокот (член 16). Доколку МВР смета дека статутот или одлуката за основање е спротивна на уставот и законите, во тој случај е должно да му укаже на подносителот да ги исправи грешките во рок од 30 дена (член 19 став 2). Доколку, пак, оваа институција, донесе решение со кое се одбива барањето за упис на политичката партија во регистарот, односната партија има право на жалба до МВР. Доколку МВР по втор пат донесе негативно решение, тогаш подносителот има право да поднесе тужба до Врховниот суд на Македонија како последна инстанца (член 21).

По регистрацијата на партиите, Законот познава два института:

- » **Прво**, забрана за постоење на партијата, како и
- » **Второ**, престанок со работа на партијата.

Разликата помеѓу двата института е што во првиот случај партијата заради преземање на одредени неуставни и незаконски дејствија, спротивно на нејзината волја, се гаснува од страна на институциите. Во вториот случај, пак, партијата самостојно одлучува да престане да постои или, пак, интересот за неа се има намалено под законски определеното ниво. Во оваа смисла, веќе основана партија, во согласност со член 23, може да биде забранета доколку:

- » ги урива основите на општественото уредување кое е утврдено со Уставот;
- » ја загрозува независноста на земјата;
- » ги крши човековите права и слободи;
- » го загрозува мирот;
- » разгорува национална, расна или верска омраза и нетрпеливост;
- » поттикнува вршење на кривични дела, како и доколку
- » со своето дејствување го навредува јавниот морал.

Во овој случај Окружниот суд на Македонија е институцијата која ја носи ваквата одлука (член 24), при што е предвидено и право на жалба до Врховниот суд, но користењето на истото не го одложува извршувањето на одлуката (член 26).

Според Законот (член 22), политичката партија ќе престане да постои и доколку:

- » за тоа одлучат членовите, како и доколку;
- » бројот на членовите на партијата се намали под потребниот број на основачи, односно помалку од 10 лица.

Со Законот, освен работите поврзани со основањето, работата и престанокот на политичките партии (кои се дел од општествените организации и здруженијата на граѓани) се регулираат и прашања поврзани со прибавувањето и користењето на средствата; вршењето на стопанска дејност; како и казнените одредби.

По стапувањето во сила на Законот сè до крајот на 1990 година, во Македонија се формираат уште 19 политички партии, со што вкупната бројка изнесува 23. Во оваа смисла, (од аспект на изборните резултати) некои од позначајните партии се:

- » Партијата за демократски просперитет (ПДП) одржува основачко собрание во Тетово, на 15 април 1990 година, односно 2 дена по донесувањето на Законот;
- » ВМРО-ДПМНЕ одржува основачко собрание на 17.6.1990 година, односно два месеца по усвојувањето на Законот;
- » СКМ – ПДП (подоцна СДСМ) со оглед дека е правен наследник на СКМ, поднесува само барање за регистрација на 3 јули 1990 година, додека
- » Социјалистичката партија на Македонија (СПМ) одржува основачко собрание во Скопје, на 13 јули

1990 година, односно 3 месеци по донесувањето на Законот итн.

Наспроти новоформираните партии, важно е да се истакне и дејствувањето на дотогаш единствениот СКМ во новиот плурален амбиент. Имено, и во оваа партија, во согласност со вкупните тектонски процеси кои се случуваат во земјата, се случува **темелна ревизија на нејзините идеолошки и програмски постулати. СКМ се трансформира во СКМ–Партија за демократска преобразба, па во СДСМ.** Оттаму, може да се заклучи дека партијата наспроти претходниот социјалистички период, прави програмски и идеолошки дисконтинуитет прифаќајќи ги принципите на социјалната демократија.

Имајќи го предвид споменатото, поради големината на трансформацијата која ја направи СКМ, како и поради промените на внатрешната организација, на името, како и на начинот на дејствување, се поставува прашањето дали тука станува збор за истата политичка партија. Во оваа смисла, за споредба, во Словенија и во Хрватска поранешните комунистички партии во потполност го негираа континуитетот со партијата од која произлегуваат, додека во Македонија (како и во Србија и во Црна Гора) партијата наследничка го нагласува својот континуитет со партијата од која произлегува. Во секој случај, во согласност со други соодветни анализи произлезени од вакви примери, може да се заклучи дека помеѓу СКМ/СКМ-ПДП/СДСМ постои организациски континуитет, за што, всушност, сведочи и постепената транзиција на вкупната партиска симболика и назив, но и соодветните статутарни одредби на оваа партија кои го потврдуваат истиот.

Како резултат на создадените правни и политички претпоставки, во Македонија, текот на 1990 година се регистрираат 23 политички партии. Како за споредба, во

истиот период, во Црна Гора се регистрираат 24 политички субјекти, во Хрватска 40 политички партии, додека во Словенија 124. Сличен феномен се уочува и во другите источноевропски држави. Имено, во Унгарија во 1989 година постојат 120 партии, во Бугарија во 1991 година постои 61 партија, во Полска во 1991 постојат 300 партии итн.

Споменатото говори дека во целиот поранешен социјалистички/комунистички блок наспроти дотогашниот политички монизам се одвиваат процеси во обратна насока, односно се случува процес на – како што во теоријата се нарекува – „**атомизација на партиските системи**“ преку формирање мноштво од политички партии. Сепак, наспроти тој првичен еуфоричен бран, состојбата на овој план се стабилизира кон крајот на 90-тите години од 20 век, каде од мноштвото партии во секоја од споменатите држави се диференцираат неколку доминантни политички субјекти кои ја имаат поддршката од најголем дел од граѓаните на тие држави. Како најдобар пример во оваа насока е Словенија во која до 1994 година се регистрирани повеќе од 100 политички партии, додека во 2001 година тој број паѓа на 34.¹⁷⁹

Ваквата „**експлозија**“ од нови политички субјекти во Македонија упатува на следниве заклучоци:

- » **Прво**, дека постои незадоволство од претходниот делумно авторитарен систем, односно дека силно се прифаќа демократијата и политичкиот плурализам;
- » **Второ**, дека постои поизразена општествена фрагментација по разни етнички, социјални и идеолошки линии која има одраз и врз бројот на формираните партии;
- » **Трето**, таквите идеолошки, етнички, верски или социјални фрагменти, чиј развој во периодот на

¹⁷⁹ Види: **Ратко Марковиќ**, „Уставно право и политичке институције“, ИПД Јустинијан, Белград, 2006, оп.цит.

делумно авторитарниот социјализам бил супресиран, имаат дополнителен порив политички да ги катализираат своите идеи и програми преку формирање партии;

- » **Четврто**, постои и „желба за осознавање на новото“, односно извесен „идеализам“ кој влијае стимулативно врз бројот на формираните политички партии.

1.3.2. Амандмани на Уставот на СРМ од 1974 година

На 20 септември 1990 година, Собранието на СРМ усвојува 25 амандмани на Уставот на Социјалистичка Македонија од 1974 година.¹⁸⁰ И по обем и по суштина, овие измени го имаат истиот драматичен карактер каков што се создаде со измените на Законот со кој се укина монополот на СКМ. Амандманите се однесуваат на широк спектар на прашања и со нив се натамошно се рedefинира Македонија како држава која чекори кон демократскиот плурализам и пазарното стопанство.

За разлика од претходно, со уставните измени поинаку се дефинираат работите поврзани со:

- » **Прво**, правата и слободите на човекот и на граѓанинот (Амандман LXX), вклучително и прашањето на статусот на иселениците и на македонскиот народ во соседните држави на Македонија (Амандман LIX);
- » **Второ**, карактерот на државната власт преку направените промени поврзани со:
 - претставувањето на граѓаните во институциите (Амандман LXVI и амандман LXVIII);

¹⁸⁰

Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр.: 28, Скопје, 21.9.1990, оп.цит.

- статусот на локалната самоуправа (Амандман LXIX);
 - положбата на судската власт (Амандман LXXI) вклучително и на Уставниот суд (Амандман LXXVIII);
 - положбата на Собранието на Македонија (Амандман LXXIV),
 - положбата на Владата (Амандман LXXVI);
 - воведувањето на функцијата претседател, односно потпретседател на Македонија (Амандман LXXV), како и
 - редефинирањето на положбата на Народната банка (Амандман LXXII);
- » **Трето**, прашањето на сопственоста (Амандман LIX и Амандман LX), како и економската политика на земјата (Амандман LXIII);
- » **Четврто**, извршувањето на функциите на Македонија (Амандман LXIX и Амандман LXXIII), како и
- » **Петто**, организацијата на службите на земјата (Амандман LXV).
- Од аспект на темата, **наспроти дотогашната уставна формулација дека „работничката класа и сите работни луѓе се носители на власта и на управувањето“**,¹⁸¹ **уставотворецот предвидува дека „граѓаните се носители на власта преку избрани претставници во Собранието, општината и градот“**¹⁸² (Амандман LXVI).¹⁸³ На вака дефинираната основа, понатаму со Амандманот LXX се даваат уставни гаранции за политичкото организирање

¹⁸¹ Види: член 109, Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XXX, бр. 7, Скопје, 25.2.1974, стр. 106-162.

¹⁸² Според измените, освен на тој начин, граѓаните власта ја остваруваат и со референдум, на собири и со други облици на лично изјаснување.

¹⁸³ Види: Амандман LXVI, Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 28, Скопје, 21.9.1990, оп.цит.

и дејствување на граѓаните. Сепак, во остварувањето на истите забрането е:

- да се повикува на насилна промена на уставното уредување;
- да се загрозува независноста и територијалниот интегритет на СРМ, односно на СФРЈ;
- да се кршат правата и слободите на човекот и на граѓанинот;
- да се разгорува национална, расна и верска омраза и нетрпеливост.

Во овој дел треба да се истакне дека уставотворецот само најопшто го дефинира правото на граѓаните на политичко организирање и дејствување, упатувајќи истото натамошно да се прецизира со закон (Амандман LXX). Во тие моменти во Македонија актот со кој се регулираше формирањето и функционирањето на партиите веќе беше донесен.

Тоа е Законот за општествените организации и здруженијата на граѓани,¹⁸⁴ за кој се пишуваше погоре во овој текст. На вака дефинираните рамки, според амандманите, **граѓаните на локално и на централно ниво, на избори избираат претставници од редот на „политичките организации и другите форми на организирање и здружување“ со мандат од 4 години** (Амандман LXVIII). Анализирајќи го споменатото, останува непознато **зошто уставотворецот тука не го користи терминот „политички партии“, туку употребува општа формулација „политички организации“, бидејќи во Законот за општествените организации и здруженијата на граѓани што претходно беше донесен се употребува зборот „партија“.**

Ваквото некористење на зборот „партија“ упатува на најмалку три заклучоци:

¹⁸⁴ Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани (пречистен текст), Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 13, Скопје, 13.4.1990, оп.цит.

- » **Прво**, тоа претставува извесно „симболичко“ уназадување на достигнатиот напредок на Македонија во однос на вкупните процеси поврзани со укинување на монополот на СКМ и воведувањето на повеќепартизмот;
- » **Второ**, ова може да се толкува и како знак за остварена предност на идеите на конзервативното крило на СКМ кое пред поразот на Десетиот конгрес на оваа партија се залага за воведување на т.н. „**непартиски плурализам**“ (а не за „**демократски плурализам**“) во согласност со кој беше предвидено да се дозволи функционирањето на политички организации кои немаат статус на политички партии, бидејќи таквиот статус треба да го има единствено СКМ;
- » **Трето**, фактот дека уставотворецот остава со закон да се дорегулира прашањето на политичкото организирање на граѓаните, може да се толкува и како знак на **несигурност во однос на (не)повратноста на вкупните процеси на демократска плурализација**, односно на распад на комунизмот, односно социјализмот. Последното е поради фактот што постапката на менување на уставот е далеку посложена и политички потешко изводлива наспроти промената на законот. Оттаму, доколку уставотворецот одбрал да го користи зборот „партија“ наместо „политичка организација“, ќе се придонело дополнително да бидат маргинализирани сите политички ставови кои се противат на демократизацијата на Социјалистичка Македонија. Наспроти тоа, се остава простор во иднина, доколку има потреба од тоа, релативно едноставно правно да се менаџираат состојбите поврзани со (не)воведувањето на плурализмот, (не)укинувањето на монополот на СКМ и (не)транзитирањето на Македонија кон вистинска демократија.

Во однос на прашањето на политичкото организирање, со Уставот важни се уште две решенија:

- » **Прво**, со амандманите беше редефинирана и позицијата на СРМ во однос на границите на инволвираност на верските организации во политиката. Споменатото беше направено со Амандманот LXX. Имено, со точката 1 на овој Амандман, Македонија утврдува дека граѓаните се еднакви во правата и во должностите независно од повеќе критериуми, вклучувајќи ја и вероисповедта. Со ставот 3 на точката 5, пак, се утврдува дека верските заедници не можат да основаат политички организации. Со точката 1 беше заменет ставот 1 на членот 204 на Уставот на СРМ од 1974 година,¹⁸⁵ кој не го гарантираше правото на еднаквост на граѓаните, додека со точката 5 на ставот 3 беше дополнет членот 225 од Уставот,¹⁸⁶ кој предвидуваше забрана за злоупотреба на верата во политички цели. Со овие две измени, **Македонија им забрани на верските организации да бидат активни учесници во политичките процеси преку формирање на свои политички партии. Сепак, со напуштањето на одредбата за забрана на користење на верата во политички цели, уставотворецот им дозволи на верските организации да истапуваат во јавноста со сопствени ставови** и предлози во однос на важни државни прашања.
- » **Второ**, дека претседателот и потпретседателот на Македонија немаат право да вршат, меѓу другото, и партиски функции (Амандман LXXV). Во периодот на важењето на изменетиот устав од 1974 година, претседател на Републиката е **Киро Глигоров**, додека негов потпретседател е **Љубчо Георгиевски**. Глигоров, како претседател на Македонија,

¹⁸⁵ Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр. 7, Скопје, 25.2.1974, оп.цит.

¹⁸⁶ Исто.

не извршува никаква политичка функција во СКМ-ПДП/СДСМ – партијата која го промовираше и кон која тој гравитираше. Наспроти него, Георгиевски како личност што извршува политичка функција, претседател на политичката партија ВМРО-ДПМНЕ, беше избран на позицијата потпретседател, но тој продолжува да ја извршува и партиската функција.

Од аспект на партискиот систем, пак, кој ја опфаќа **основната цел на партиите да победат на избори и да добијат можност да управуваат со државата, со Уставот, истата не беше до крај јасно дефинирана.** Со Амандманот LXXIV, кој се однесува на законодавната власт, се констатира дека **пратениците го избираат претседателот и членовите на владата.** Во Амандманот LXXV, пак, **правото на пратениците да им го предложи кандидатот за претседател на владата му е оставено на претседателот на републиката.** Меѓутоа, во Амандманот LXXVI кој се однесува на владата, е предвидено дека **претседателот на републиката при формулирањето на предлогот за премиер е должен да направи консултации со сите партии, но, сепак, сам одлучува кое лице ќе го предложи за иден премиер на земјата.**

Ваквата формулација во однос на постапката за предлагање на претседател на владата, упатува на следниве три заклучоци:

- » **Прво,** уставотворецот му остава голема автономија на претседателот на Републиката во однос на давањето на предлог до парламентот за претседател на владата, затоа што **тој нема експлицитна обврска да мора да го додели мандатот за составување влада на најбројната политичка група. Тоа значи дека претседателот на републиката, теоретски, може да предложи за премиер лице кое е член на партија што нема доверба од страна на мнозинството од граѓаните;**

- » **Второ**, тоа претставува и **релативизирање на основното начело на претставничката демократија во согласност со кое онаа политичка партија што освоила мнозинство на изборите има право да управува со државата**, што подразбира и право прва да предложи кандидат за претседател на владата, односно прва да се обиде да состави влада;
- » **Трето**, ваквото решение во тие несигурни времиња, може да се толкува и како **свесна интенција на уставотворецот да поттикнува формирање пошироки политички коалиции составени од сите релевантни партии застапени во македонското собрание како извесна посилна гаранција за стабилноста и за мирот во земјата.**

1.3.3. Закон за избор и за отповикување на пратеници и на одборници

Со носењето на Законот за избор и отповикување на пратеници и на одборници¹⁸⁷ на 21 септември 1991 година се заокружува правната рамка за воведување на политичкиот плурализам во Република Македонија. Овој акт се усвојува истовремено со уставните измени за кои пишувавме погоре, како и со уште еден закон кој се однесува на него, а тоа е Законот за изборните единици за избор на пратеници во Собранието на СРМ.¹⁸⁸

Во Законот се користи терминот „претставник“, а со него се опфатени термините „пратеник“, кој се однесува на законодавната власт, како и терминот „одборник“, кој се однесува на општинските совети.

¹⁸⁷ Закон за избор и отповикување на пратеници и одборници, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 28, оп.цит.

¹⁸⁸ Закон за изборните единици, за избор на пратеници во Собранието на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 28, (стр. 519).

Со актот:

- » **Прво**, се дефинира начинот на одржувањето на изборите;
- » **Второ**, се определува составот и мандатот на органите за спроведување на изборите;
- » **Трето**, начелно се дефинираат изборните единици (точниот опфат на секоја од 120-те изборни единици се прави со Законот за изборните единици, за избор на пратеници во Собранието на СРМ);
- » **Четврто**, се утврдува постапката на утврдување кандидати за претставници;
- » **Петто**, се утврдува начинот на кој ќе се спроведат изборите,
- » **Шесто**, се регулираат други важни прашања поврзани со организирање на еден демократски изборен процес.

Во поконкретна смисла, со овој акт **се инагурира мнозинскиот изборен систем за избор на пратеници**. Изборните единици се формулираат на начин така што приближно ист број на граѓани да избираат еден пратеник. Политичките партии кои имаат повеќе од 1500 членови имаат право да предложат кандидати за пратеници на целата територија на државата (член 20 став 3), додека останатите партии или здруженија на граѓани секоја од кандидатурите за пратеник треба да ја поткрепат со најмалку 100 потписи. Републичката изборна комисија е институцијата која ги спроведува изборите и се грижи за нормалниот тек на кампањата, гласањето, броењето на гласовите, како и објавувањето на резултатите од изборите.

Со овој акт, освен изборот, се утврдува и престанувањето на мандатот на претставниците на граѓаните во б случаи:

- » Ако биде отповикан;
- » Ако поднесе оставка;
- » Ако со правосилна пресуда биде осуден на безусловна казна затвор од шест месеци или потешка казна;

- » Во случај на неспоивост со функцијата претставник;
- » Во случај на смрт;
- » Доколку ја изгуби деловната способност.

Три дена по донесувањето на уставните измени, како и на Законот за избор и за отповикување на пратеници и одборници, претседателот на законодавниот дом ги распишува првите демократски повеќепартиски избори, кои се одржуваат на 11 ноември 1990 година, а македонското Собрание во овој состав се конституира на 8 јануари 1991 година. Наспроти Македонија, овие избори во Словенија и во Хрватска се организираат пролетта, односно скоро 6 месеци порано, додека, пак, во Србија, истите се организираат на 9 декември 1990 година, односно неколку недели подоцна. Во овој дел е важно да се истакне дека освен одржаните парламентарни избори во сите републики од поранешна Федеративна Југославија, такви избори на сојузно ниво не се одржуваат. Овој факт, според теоретичарите дополнително го забрзува процесот на натамошна дезинтеграција и распаѓање на Југославија,¹⁸⁹ односно на стекнувањето на државната самостојност на Македонија.

¹⁸⁹ Распадот на СФРЈ го карактеризираат серија воени конфликти, кои се водат на територијата на оваа држава, со исклучок на Македонија која ја стекна својата независност по мирен пат. Војните се одликуваа со жестоки етнички конфликти помеѓу Југословенската народна армија и Словенците во Словенија; помеѓу Хрватите и Србите во Хрватска; помеѓу Србите, Хрватите и Бошњациите во Босна и Херцеговина и помеѓу Србите и Албанците на Косово. Крвавите конфликти, резултат на дијалогот на Федеративна Југославија завршуваат со потпишувањето на Дејтонскиот мировен договор во 1995 година. Од распадот на оваа држава на почетокот настануваат 5 нови држави, односно Словенија, Хрватска, Република Македонија, Босна и Херцеговина и Сојузна Република Југославија (во која влегуваат Србија и Црна Гора). На 21.5.2006 година, како резултат на спроведениот референдум, Црна Гора станува независна држава, а со тоа и Србија. На 17.2.2008 година, пак, членовите на парламентот на Косово ја донесоа Декларацијата за независност. Војните во Југославија се сметаат за едни од најжестоките вооружени конфликти на европскиот континент по завршувањето на Втората светска војна поради што од страна на ОН се формира Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија, кој поведе постапки за воени злосторства против поголем број на учесници во овие воени конфликти (Види: **Petar Radan, Break-up of Yugoslavia and International Law, Routledge, 21.9.2001; Henry H. Perritt, The road to independence for Kosovo: a chronicle of the Ahtisaari plan, Cambridge University Press, Cambridge, 2010; Види Carole Rogel, The Breakup of Yugoslavia and its Aftermath, Greenwood Press, 2004.**)

2. ИДЕОЛОШКО-ПРОГРАМСКИ ПРОФИЛ НА ПРВОРЕГИСТРИРАНИТЕ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ

По создавањето на легалните и на политичките претпоставки, во Македонија, во текот на 1990 година се формираат 23 политички партии кои од аспект на идеологијата се простираат по должината на целиот спектар од лево кон десно. Освен тоа, идеолошка шареноликост е уште поголема поради етничката, социјалната и верската хетерогеност на Македонија, што, секако, е уште еден фактор за формирање на овие политички субјекти.

**Табела бр. 9: Листа на политичките партии
основани во 1990 година¹⁹⁰**

Р.Б.	ПАРТИЈА	ФОРМИРАНА
1	Движење за семакедонска акција – МААК	4.2.1990
2	Лига за демократија	11.2.1990
3	Партија за македонско работничко обединување	4.3.1990
4	Социјалдемократска партија на Македонија	18.3.1990
5	Народна партија на Македонија	12.4.1990
6	Партија за демократски просперитет	15.4.1990
7	Демократски сојуз – партија на земјоделците	15.4.1990
8	Народна демократска партија	23.4.1990
9	Демохристијанска партија на Македонија	9.6.1990
10	ВМРО-ДПМНЕ	17.6.1990
11	Работничка партија	24.6.1990
12	СКМ-партија за демократска преобразба	3.7.1990
13	Млада демократско-прогресивна странка	12.7.1990
14	Социјалистичка партија на Македонија	13.7.1990

¹⁹⁰ Види: **Цане Мојаноски, Летопис на македонската демократија, оп.цит., (стр. 16-17).**

15	Партија за човекови права	20.7.1990
16	Странка на Југословените на Македонија	26.5.1990
17	Партија за целосна еманципација на Ромите	12.8.1990
18	Политичка партија на невработените	12.9.1990
19	Работничко-земјоделска партија	15.9.1990
20	Демократски сојуз на Турците	22.9.1990
21	Сојуз на реформските сили на Македонија	5.9.1990
22	Демократски сојуз на просветните работници	15.11.1990
23	Балканска федерација – Балкан без граници	15.12.1990

Во продолжение, следува анализа на идеолошко-програмските постулати на 6 од 23 регистрирани партии, односно на:

- » Движењето за семакедонска акција – МААК;
- » Лигата за демократија (ЛД);
- » Партијата за демократски просперитет (ПДП);
- » Странката на Југословените на Македонија (СЈМ);
- » СКМ – Партија за демократска преобразба (СКМ-ПДП), односно СДСМ, како и на
- » ВМРО-Демократска партија за македонско национално единство (ВМРО-ДПМНЕ)

Изборот на наведените 6 политички субјекти е таков затоа што целта е да се доловат програмско-идеолошките постулати на:

- » прворегистрираните партии, односно на МААК и на ЛД;
- » партиите на етничките заедници преку примерот со ПДП;
- » партиите што се залагаат за задржување на тогашната status quo состојба преку примерот со СЈМ, како и на
- » двете најголеми партии денес во државата, односно на СДСМ и на ВМРО-ДПМНЕ.

На овој начин, низ призма на овие критериуми, се добива многу поцелосна претстава за карактерот на македонскиот партиски систем во раните 90-ти години од 20 век.

Идеолошко-програмските постулати на споменатите политички партии ќе се дефинираат преку конкретизација на ставовите на секоја посебно во однос на пет клучни теми, односно:

- » Положбата на Македонија;
- » Државното уредување;
- » Меѓуетничките односи;
- » Економскиот систем, како и
- » Меѓународните односи.

2.1. Движење за семакедонска Акција – МААК

Основачкото собрание на МААК се одржува на 4.2.1990 година, во Скопје, со што во најновата македонска историја ќе остане забележано дека е првата политичка партија формирана по востановувањето на политичкиот плурализам.

Партијата е официјално регистрирана од страна на надлежните институции на 12.6.1990 година.

МААК се определува како **„движење и татковинска партија на сите Македонци и на сите граѓани на Македонија без разлика на нивната социјална, национална и верска припадност“**.¹⁹¹

Во однос на прашањето на положбата на Македонија, МААК се залага за **„слободна, самостојна и суверена држава Македонија“** која ќе ги има **„сите функции на легитимна и на независна држава“**. Според оваа партија, ваквиот став е сосема легитимен затоа што се темели на **„неотуѓивото право на секој народ на самопоредување“** и според тоа **„македонскиот народ не смее да биде втурнат во игри чија цел е создавање**

¹⁹¹ Види: **Владо Тимовски, Свето Стефановски, Политичките партии во Македонија, Политичка програма на Движењето за семакедонска акција – МААК, Скопје, 1990 година, (стр. 79-101).**

нова Југославија". Во оваа насока, за МААК, единствено можно решение **„е суверените и самостојните држави што ќе ги формираат народите на Југославија, да имаат некаква форма на меѓусебно здружување"**.

Од аспект на положбата на Македонија, оваа партија оди еден чекор понатаму во своите залагања, **непомирувајќи се со осигурената државност на земјата само во „вардарскиот дел на Македонија"**. Имено, за МААК, **Букурешкиот договор „како ден на македонската национална катастрофа и ден на разделените"** со кој се санкционира поделбата на Македонија **„е нелегитимен"** бидејќи е потпишан од страна на **„окупаторите на Македонија"** заради што оваа партија презема обврска ова прашање да го **„постави пред компетентните институции во ООН"**. Во меѓувреме, МААК се обврзува дека ќе ги брани правата на Македонците **„од Егејскиот и од Пиринскиот дел на Македонија"**.

Во однос на прашањето на државното уредување, МААК се залага Македонија да биде **„парламентарна република"** во која е имплементиран **„политичкиот плурализам"** и е инаугуриран принципот на **„поделба на власта"**. Според МААК, споменатото треба да биде сржта на **„новиот устав"** на независната македонска држава.

Во однос на прашањето на меѓуетничките односи, МААК, Македонија преодминантно ја смета за **„држава која е израз на суверенитетот на македонскиот народ"**. Сепак, останатите национални малцинства во државата на македонскиот народ, треба да ги остваруваат и **„сите права кои се во согласност со меѓународните конвенции"**. Во оваа смисла, според МААК, со оглед дека Македонија е и многуверска држава, ќе се залага за верска толеранција, односно за **„подеднаква обзирност на државата и кон христијанството и кон исламот"**. Сепак, наспроти споменатото, во однос на ова прашање, **МААК**

говори и за процеси на „демографска окупација“ и на „механички прилив“ на немакедонско население, кои оваа партија се залага да бидат стопирани.

Во однос на прашањето на економскиот систем, МААК се залага за **„рамноправност на сите облици на сопственост“**; за инаугурирање на **„пазарното стопанство“** наспроти дотогаш присутната планска економија; за **„слободен пазар на стока, на труд и на капитал“**, како и за **„правна заштита на приватната сопственост“**. Ваквите залагања, според МААК треба да бидат дел од новиот македонски устав.

Во однос на прашањето на меѓународните односи, МААК во својот прв програмски документ се залага Република Македонија да **води самостојна надворешна политика, бидејќи смета дека институциите задолжени за водење на надворешната политика на Југославија „се оглушуваат на македонскиот интерес“**, што, впрочем, може да се детектира како причина повеќе зошто Македонија треба да биде независна држава. Освен ова залагање, МААК во својата изборна програма се залага и за јакнење на регионалната соработка на Република Македонија со соседните држави.

Врз основа на споменатото, првоформираната партија во Република Македонија, **МААК можеме да ја дефинираме како национална партија на македонскиот народ, со конзервативна идеолошка ориентација која се залага за самостојна и суверена македонска држава, за востановување на политичкиот плурализам, за стабилни меѓуетнички односи и за пазарна економија.**

2.2. Лига за демократија

Основачкото собрание на ЛД се одржува на 11.2.1990 година, во Скопје, односно 7 дена по одржувањето на основачкото собрание на МААК. Сепак, оваа партија од страна

на надлежните институции на Македонија е регистрирана на 8.6.1990 година, односно 4 дена пред регистрањето на МААК. Ова значи дека **доколку како појдовна точка се тргне од критериумот „датум на одржување на основачкото собрание“ ЛД е второформирана политичка партија. Доколку, пак, како појдовен се земе критериумот „датум на регистрање од надлежните институции“, тогаш ЛД е прворегистрирана партија во плурална Македонија.**

ЛД се определува како **продемократска политичка партија** наспроти постоечкиот социјалистички/комунистички систем.¹⁹²

Во однос на прашањето на положбата на Македонија, ЛД стои на позициите дека **„ќе ги вложува сите сили за зачувување на територијалната целост на Југославија и на нејзиното државно единство“**. Сепак, доколку се распадне оваа држава, ЛД смета дека **„Македонија треба да прогласи неутралност“** и да побара од **„Обединета Европа да ги гарантира нејзините граници“**.

Во однос на прашањето на државното уредување, ЛД тргнува од позицијата дека **„комунистите имаат сторено многу зла“** заради што се залага за инагурирање на **„претставничката демократија“** и **„политичкиот плурализам“**. Во оваа смисла, консеквентно на споменатото, ЛД се залага **„да се исфрли атрибутот „социјалистичка“ од името на македонската држава и таа во иднина да се вика едноставно Република Македонија“**.

Во однос на прашањето на меѓуетничките односи, ЛД тргнува од фактот дека Македонија треба да биде уредена како држава на сите граѓани независно од нивната етничка припадност. Сепак, ЛД се обврзува дека **ќе се залага на малцинските заедници „да им бидат признаени сите**

¹⁹² Види: **Владо Тимовски, Свето Стефановски, Политичките партии во Македонија, Политичка програма на Лигата за демократија, Скопје, 1990 година, (стр. 49-56).**

права според меѓународните важечки конвенции, но ништо повеќе од тоа". Формулацијата „**ништо повеќе од тоа**“ во политичката програма на оваа партија посредно упатува на констатацијата дека дел од барањата на етничките заедници во Македонија за остварување на одделни права и слободи не се прифатливи, односно се на штета на македонскиот народ. Во овој дел, **и ЛД, како и МААК, се занимава со прашањето на „демографската експлозија“ на малцинските заедници, која, според оваа партија, доведува до меѓунационална напнатост која треба да се спречи со водење „обмислена популациска политика“ првенствено насочена кон давање на повластувања за секоја „вработена жена што сака да има повеќе деца“.**

Во однос на прашањето на економскиот систем, ЛД смета дека темелот на стопанството на Македонија треба да биде „**приватната сопственост**“, односно да се инаугурира пазарната наспроти дотогаш присутната планска економија. Тоа, според ЛД треба да се постигне преку отпочнување на процес на приватизација на општествената сопственост по пазарна цена. Во оваа насока, ЛД, исто така, се залага за „**денационализација**“, односно за враќање на одземените имоти на граѓаните на Македонија.

Во однос на прашањето на меѓународните односи, ЛД нема свои програмски ставови. Веројатно тоа се должи на фактот што оваа партија примарно се залага за сочувување на Југославија чии институции, како заеднички на републиките конституенти, беа надлежни за водење на надворешната политика на земјата.

Врз основа на истакнатото, **ЛД можеме да ја дефинираме како граѓанска партија, идеолошки позиционирана во политичкиот центар, која се залага за опстојување на Југославија чиј дел е Македонија, но како парламентарна демократија со пазарна еко-**

**номија наспроти дотогаш присутниот политички мо-
низам и планската економија.**

2.3. Партија за демократски просперитет

Основачкото собрание на ПДП се одржува на 15.4.1990 година.

Оваа партија ќе остане забележана во историјата како прва политичка партија во плурална Македонија кон која гравитираат најголемиот дел од Албанците во државата.

Во програмска смисла, **ПДП се определува како модерна политичка партија која обраќајќи му се на граѓанинот и на народите на Македонија се залага за унапредување и збогатување на демократијата како основни вредности на европската цивилизација.**¹⁹³

Во однос на прашањето на положбата на Македонија, ПДП не се произнесува директно, но **посредно инклинира кон тоа таа да биде независна држава, со еден услов дека „за иднината на Македонија и на Југославија треба да одлучат сите колективитети што живеат на тие простори“, а дека „секое друго решение е неприфатливо“.**

Во однос на прашањето на државното уредување, почетната позиција на ПДП е дека **Македонија е заедничка држава на сите народи, односно на „Македонците, Албанците, Турците, Муслиманите, Власите, Ромите и другите“.** Вака дефинираната Македонија, според оваа партија, треба да биде организирана како **парламентарна демократија** во која граѓаните на општи и непосредни избори ги избираат своите претставници кои управуваат со државата. Во оваа смисла, ПДП смета дека **највисоката власт треба да биде концентрирана во институцијата**

¹⁹³ Види: **Владо Тимовски, Свето Стефановски, Политичките партии во Македонија, Политичка програма на Партијата за демократски просперитет, Скопје, 1990 година, (стр. 166-176).**

„претседателство на земјата“ која ќе биде водена од 5 лица избрани од граѓаните на избори.

Во однос на прашањето на меѓуетничките односи, ПДП посветува значително место во својата прва изборна програма. **Оваа партија се залага за „национална рамноправност на сите народи во Македонија“ кои ја имаат полната слобода да го изразат својот национален идентитет, да го негуваат јазикот и културата, да се образуваат на сите нивоа на својот јазик, да го употребуваат својот јазик пред органите на власта на сите нивоа и да се информираат на својот мајчин јазик. Исто така, според ПДП, сите народи треба слободно да ги употребуваат своите национални симболи и, во оваа насока, слободно да ја користат својата топонимија, односно именувањето на местата.**

Во однос на прашањето на економскиот систем, ПДП се залага за **укинување на општествената, односно за воведување на приватната сопственост и пазарното стопанство.**

Во однос на прашањето на меѓународните односи, ПДП ја афирмира идејата за **европска интеграција на Македонија и на Балканот, како и за укинување на визниот режим кон европските држави.**

Врз основа на истакнатото, ПДП можеме да ја дефинираме како партија на **Албанците од Македонија, идеолошки позиционирана во политичкиот центар која има симпатии кон идејата за независност на Македонија, како парламентарна демократија на рамноправни народи, со пазарна економија и со стратешка определба за вклучување во европските интеграциски процеси.**

2.4. Странка на Југословените во Македонија

СЈМ е основана на 26.6.1990 година, во Скопје.

Во програмска смисла, СЈМ ќе остане забележана во историјата како партија која се залага за задржување на

постоечкиот уставно-политички систем на Југославија, сметајќи ги сите други предлози (конфедерација или независност) **погрешни**.¹⁹⁴

Во однос на положбата на Македонија, СЈМ се залага за продолжување на функционирањето на Југославија како федеративна држава на шест републики, а дека **„секоје поинакво решение е анахронизам“**, односно **„исклучително штетно и опасно“**. Ова залагање СЈМ го поткрепува со фактот дека **„југословенската идеја претставува темелник на дејствувањето на секој граѓанин посебно, како и на секоја федеративна единка во рамките на Југославија“**.

Во однос на прашањето на државното уредување, СЈМ се залага за **воведување на политичкиот плурализам во Југославија** без посебно подлабоко да навлегува во останатите аспекти од оваа област. Оваа партија има слични позиции и во однос на прашањето на економскиот систем, начелно **залагајќи се за рамноправност на сите облици на сопственост**.

Во однос на прашањето на меѓуетничките односи, СЈМ смета дека Федеративна Југославија е најдобрата гаранција за натамошно унапредување на оваа област.

Во однос на прашањето на меѓународните односи, СЈМ интересите на Македонија на овој план ги поистоветува со интересите на Југославија заради што не развива посебни надворешно политички приоритети. Сепак, во конкретна смисла, **партијата го афирмира концептот на европските интеграции на Југославија**.

Врз основа на споменатото, **СЈМ можеме да ја дефинираме како партија на постоечкиот поредок, со лева идеолошка ориентација, која се залага за оп-**

¹⁹⁴ Види: **Владо Тимовски, Свето Стефановски, Политичките партии во Македонија, Политичка програма на Странката на Југословените на Македонија, Скопје, 1990 година, (стр. 166-176).**

стојување на Федеративна Југославија, како и за умерена демократизација на државното устројство, како и на економскиот систем.

2.5. СКМ – Партија за демократска преобразба

СКМ-ПДП е регистрирана од страна на надлежните институции на 3.7.1990 година, со што и формално транзитираше од субјект кој го има монополот врз политичката власт и институциите во една од повеќето политички партии во плурална и демократска Македонија.

Во програмска и идеолошка смисла, СКМ-ПДП се определува како партија која ги прифаќа и афирмира принципите на **„демократскиот социјализам“, „радикално раскрстувајќи со комунистичко-болшевичкиот модел на партија, доктринарната затвореност и монополската позиција во општеството“**.¹⁹⁵

Во однос на прашањето на положбата на Македонија, СКМ-ПДП тргнува од ставот дека **„се определува за Југославија како демократска заедница на рамноправни народи“, што претставува „разумна определба“**. Сепак, доколку тоа не е можно, оваа партија нуди уште две опции.

- » **Прво, „Македонија да биде конфедеративна држава во рамките на заедницата на југословенските народи“** или
- » **Второ, „Македонија да биде организирана како самостојна држава“** под услов **„за тоа да се определат и другите југословенски народи“**.

Во однос на прашањето на државното уредување, СКМ-ПДП се залага Македонија да биде организирана како **парламентарна демократија** во која власта ќе се конституира на општи, слободни и демократски избори; во

¹⁹⁵ Види: **Владо Тимовски, Свето Стефановски, Политичките партии во Македонија, Политичка програма на СКМ-Партија за демократска преобразба, Скопје, 1990 година, (стр. 6-38).**

која ќе биде инаугуриран принципот на **поделба на власта** на законодавна, извршна и судска, при што извршната власт ќе биде концентрирана во владата и претседателот на републиката, кој, пак, ќе биде избран од страна на парламентот. Ваквото државно устројство треба да биде определено со новиот устав на земјата.

Во однос на прашањето на меѓуетничките односи, СКМ-ПДП е **единствената политичка партија во овој период која излегува со посебна Декларација за меѓунационалните односи** која е дел од програмата на оваа партија. Декларацијата претставува **повик до Македонците, Албанците, Турците, Власите, Ромите и останатите етнички заедници да се здружат во унапредувањето на вкупните демократски и меѓуетнички односи во земјата.**

Во конкретна смисла, со овој документ СКМ-ПДП ги скицира своите погледи во однос на ова прашање, дефинирајќи ја Македонија како **„држава на рамноправни граѓани“**, во која ќе се развиваат **„меѓуетничките и меѓуверските односи врз принципите на толеранција“**. За СКМ-ПДП **„секој граѓанин има право на слободно национално определување и изразување“**, како и на **„еднаквост пред законот независно од неговата припадност“**. Освен тоа, СКМ-ПДП се залага припадниците на малцинските етнички заедници да имаат право да го афирмираат својот идентитет, да го употребуваат јазикот, да ја развиваат својата култура, да основаат свои културни институции, да се образуваат на својот мајчин јазик итн. Државата, пак, од своја страна треба да биде гарант за остварувањето на овие права.

Во однос на прашањето на економскиот систем, СКМ-ПДП се залага за **пазарно стопанство** наспроти планската економија, како и за рамноправност на приватната со останатите видови на сопственост.

Во однос на прашањето на меѓународните односи, СКМ-ПДП го афирмира концептот на **европската интеграција со паролата „Европа, наш дом“**. За СКМ-ПДП овој процес **„е национален, политички и економски интерес на Македонија“** заради што, партијата се обврзува дека ќе подготви посебна **„развојна стратегија за вклучување на земјата во европските интеграции“**.

Врз основа на споменатото, **СКМ-ПДП можеме да ја дефинираме како партија на левиот центар со социјалдемократска определба која примарно се залага за демократска Македонија во демократска Југославија. Истовремено, оваа партија го прифаќа политичкиот плурализам, активно се залага за унапредување на меѓуетничките односи, верува во начелата на пазарната економија и поизразено ги афирмира процесите на европска интеграција.**

2.6. ВМРО – Демократска партија за македонско национално единство

Основачкото собрание на ВМРО-ДПМНЕ се одржува на 17.6.1990 година, во Скопје, додека оваа партија е регистрирана од страна на надлежните институции на 3.8.1990 година.

Во програмска и во идеолошка смисла, оваа партија се определува како **„национална партија на македонскиот народ“**¹⁹⁶ со антикомунстичка конзервативна ориентација.

Прашањето на положбата на Македонија е централната точка на идеолошко-програмските постулати на ВМРО-ДПМНЕ. **Стартната позиција на оваа партија е создавањето на независна држава Македонија.** Слично како МААК, и оваа партија оди чекор понатаму во овој

¹⁹⁶ Види: **Владо Тимовски, Свето Стефановски, Политичките партии во Македонија, Политичка програма на ВМРО-Демократска партија за македонско национално единство, Скопје, 1990 година, (стр. 134-147).**

дел, констатирајќи дека **македонскиот народ не смее да се помири со Букурешкиот договор од 1913 година со кој била поделена Македонија**. Затоа, според оваа партија **треба да се прифатат и поддржат европските интеграциски процеси, бидејќи тоа, според неа, ќе значи укинување на границите, односно „шанса не само за духовно, туку и за национално и територијално обединување“ на Македонија**.

Во однос на иднината на Југославија, ВМРО-ДПМНЕ смета дека истата може да функционира единствено како конфедерација на суверени и самостојни држави.

Во однос на прашањето на организацијата на државната власт, ВМРО-ДПМНЕ стои на позициите дека Македонија треба да биде организирана како **„парламентарна демократија по примерот на западните држави“**, систем кој треба да биде уставно определен. Дополнителна разработка на ваквата начелна заложба во програмата на ВМРО-ДПМНЕ нема.

Во однос на прашањето на меѓуетничките односи, оваа партија смета дека **Македонија е држава на сите и соодветно на тоа, се залага националните малцинства да ги уживаат сите права** во согласност со меѓународните конвенции.

Во однос на прашањето на економскиот систем, ВМРО-ДПМНЕ се залага во Македонија да биде инаугурирана **пазарната економија**, односно приватната сопственост да има рамноправен статус со останатите типови на сопственост.

Во однос на прашањето на меѓународните односи, средишната точка на ВМРО-ДПМНЕ се **европските интеграции**. Оваа партија се залага **Македонија самостојно да почне да го приспособува својот уставен и политички систем во согласност со европските стан-**

дарди. Сепак, остварувањето на оваа цел, според партијата, зависи првенствено од „**демократизацијата на Македонија која ќе се случи само преку смена на власта**“. Во однос на ова прашање, ВМРО-ДПМНЕ, исто така, се залага Македонија да води независна од Југославија меѓународна политика, при што круна на овој процес треба да биде развивањето на македонска дипломатска и конзуларна мрежа во светот.

Врз основа на споменатото, **ВМРО-ДПМНЕ можеме да ја дефинираме како национална партија на македонскиот народ, позиционирана во десниот центар, со конзервативна идеологија. Средишната точка во дејствувањето на оваа партија е создавањето на независна Македонија, која ќе биде парламентарна демократија, со пазарно стопанство, во која ќе се негуваат меѓуетничките односи и која ќе се залага Македонија да биде дел од европските интеграциски процеси.**

* * *

Анализата на програмско-идеолошките определби на селектираните политички партии нуди драгоцен информации кои дополнително го расветлуваат карактерот на партискиот систем во тие последни социјалистички денови кога се раѓа независна и демократска РМ.

Во однос на прашањето за положбата на Македонија, политичките партии можеме да ги поделиме во 4 групи:

- » **Прва група. Партии кои сметаат дека најдоброто решение за излез од југословенската криза е создавање независна држава Македонија,** која, подоцна, доколку има услови, би можело да развие некаква форма на лабаво здружување со останатите независни држави произлезени од Југославија. Во оваа група влегуваат МААК и ВМРО-ДПМНЕ.

- » **Втора група. Политички партии кои се противат на постоечките состојби во Југославија, нудејќи три опции за излез од кризата:** (1) реформирана југословенска федерација како поцврст облик на соработка на републиките-конституенти; (2) конфедерација како полабав облик на поврзување доколку првото решение е неизводливо; (3) создавање независна Македонија доколку пропадне каков било договор помеѓу раководствата на шесте републики на Југославија. Во оваа група можеме да ги поместиме ЛД и СКМ-ПДП.
- » **Трета група. Политички партии кои експлицитно не се произнесуваат** за положбата на Македонија во однос на Југославија. Во оваа група можеме да ја поместиме ПДП.
- » **Четврта група. Политички партии кои се залагаат за опстојување на Југославија** во сегашниот облик, сметајќи го секое друго решение со кое се релативизира цврстината на сојузот за опасно, односно штетно. Во оваа група влегува СЈМ.

Во однос на прашањето на државното уредување на Македонија, со исклучок на СЈМ која не навлегува во подетална елаборација бидејќи се залага за опстојување на постоечкиот поредок, останатите партии, без исклучок се залагаат Македонија да раскрсти со социјалистичкото уредување и истата да биде организирана како парламентарна демократија. Во овој дел, **партиите можеме да ги поделиме во две групи.**

- » **Прва група. Партии кои ја конкретизираат идејата.** Во оваа група влегува СКМ-ПДП и ПДП. СКМ-ПДП има заокружен концепт за поделба на власта на законодавна, извршна и судска; се залага за парламентот како законодавна власт да биде еднодомен; се залага за бифедална (двоглава) извршна власт концентрирана во рацете на владата и на шефот на државата, кој, пак, е избран

од страна на парламентот. ПДП, пак, го развива концептот за поделба на власта на законодавна, извршна и судска; се залага парламентот како законодавна власт да биде еднодомен; а извршната власт да биде сосредоточена во институцијата „претседателство“ составено од 5 члена избрани од граѓаните на избори;

- » **Втора група. Партии кои не ја конкретизираат идејата.** Во оваа група влегуваат МААК, ЛД и ВМРО-ДПМНЕ. Овие партии стојат на позициите дека земјата треба да биде организирана на начин на кој се организирани европските демократии без посебно да го елаборираат ваквото залагање.

Во однос на прашањето на меѓуетничките односи, сите партии без исклучок на декларативно ниво се залагаат за унапредување и развивање на истите. Сепак, од аспект на значењето кое му се придава на ова прашање, **селектираните политички партии можеме да ги поделиме во 3 групи.**

- » **Прва група. Партии кои подетално го елаборираат ова прашање.** Во оваа група влегуваат ПДП и СКМ-ПДП. ПДП споменатото прашање го издигнува на централно ниво во својата програма. Нејзина основна заложба е барањето за организирање на Македонија како заедница на еднакви народи. СКМ-ПДП, пак, истапува пред јавноста со посебна Декларација за меѓунационалните односи која е дел од програмата на партијата. Со овој чин, оваа партија симболички, но и фактички го манифестира залагањето за унапредување на оваа област преку заедничко дејствување на македонскиот народ и останатите етнички заедници за изградба на демократска Македонија.
- » **Втора група. Партии кои помалку детално го елаборираат ова прашање.** Во оваа група влегуваат ВМРО-ДПМНЕ и СЈМ. Овие партии манифестира-

ат принципиелни (општи) залагања за унапредување на вкупните меѓуетнички односи во Македонија.

- » **Трета група. Партии кои делумно го маргинализираат значењето на ова прашање.** Во оваа група влегуваат МААК и ЛД. Партиите, дел од оваа трета група покажуваат тенденции за маргинализирање на значењето на споменатото прашање со формулацијата „права за малцинските заедници, но само до ниво на меѓународните стандарди и ништо повеќе“. Во оваа смисла, се надворзува и програмската определба на споменатите партии за спречување на процесот на механички прилив на немакедонско население како потенцијално штетна појава која ќе го измени етничкиот баланс во Македонија.

Во однос на прашањето на економскиот систем, исто како и за прашањето на државното уредување, од групата на шесте селектирани партии се издвојува единствено СЈМ која се залага за умерена трансформација на постоечката планска економија во Југославија, односно во Македонија. Останатите пет политички партии (МААК, ЛД, ПДП, СКМ-ПДП и ВМРО-ДПМНЕ) се залагаат за воведување пазарна економија, за рамноправност на приватната сопственост со останатите видови на сопственост, како и за „отворање“ на Македонија за слободен проток на луѓе, на идеи и на капитал.

Во однос на прашањето на меѓународните односи на Македонија, партиите можеме да ги поделиме во две групи.

- » **Прва група. Партии кои не се занимаваат со ова прашање.** Тука влегуваат ЛД и СЈМ. Споменатите субјекти не се занимаваат со ова прашање веројатно затоа што водењето на меѓународните односи е во надлежност на сојузните институции кои тие се залагаат да продолжат да егзистираат.

- » **Втора група. Партии кои се занимаваат со ова прашање.** Тука влегуваат МААК, ПДП, СКМ-ПДП и ВМРО-ДПМНЕ. Основната определба во овој дел е афирмирање на идејата за европска интеграција на Македонија која е стратешки интерес за земјата.

Од аспект на идеологијата, **селектираните партии се движат по должината на целиот идеолошки спектар. Сепак, најголем дел од нив гравитираат околу политичкиот центар.** Тргувајќи од лево кон десно, најлево позиционирана е СЈМ, додека СКМ-ПДП гравитира околу левиот центар декларирајќи се како социјалдемократска партија. ЛД и ПДП можеме да ги дефинираме како партии на центарот, додека МААК и ВМРО-ДПМНЕ како партии на десниот центар со конзервативна определба. Сепак, оваа поделба е генерална, бидејќи постојат осцилации на споменатите партии за секое од анализирани прашања поединечно. На пример, ЛД иако ја дефинираме како партија на центарот, сепак, истата во однос на прашањето на меѓуетничките односи заема прилично националистички идеолошки позиции. Слични заклучоци за поединечни прашања може да се изведат и за останатите анализирани партии.

ГЛАВА 3

ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1. ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

По конституирањето на првиот состав на македонското повеќепартиско собрание, на 27 јануари 1991 година пратениците го избираат првиот претседател на Републиката, **Киро Глигоров**, а на 20 март 1991 година беше избрана и првата експертска влада на чело со **Никола Кљусев**. На овој начин беа поставени основите на новиот демократски систем на организација на државната власт.

Во меѓувреме, на **25 јануари 1991 година претставниците на граѓаните во Собранието, ја донесоа Декларацијата за сувереност на Македонија**,¹⁹⁷ со која, во членот 1 се изразува сувереноста во согласност со уставните определби за независност и територијален интегритет на македонската држава, како и правото на македонскиот народ на самоопределување вклучувајќи го и правото на отцепување.

На 7 јуни 1991 година беше усвоен уставен Амандман LXXXII со кој во името на СРМ се изоставува одредницата „социјалистичка“.¹⁹⁸ Во оваа смисла, на 7 мај 1991 година, Претседателот на РМ до пратениците доставува предлог за донесување на нов демократски устав кој беше изгласан на 17 ноември 1991 година, а на кој му претходеа Референдумот за независност од 8 септември 1991 година и Декларацијата по повод плебисцитарно изразената волја на граѓаните за суверена и самостојна држава Маке-

¹⁹⁷ Види: Декларација за сувереност на Социјалистичка Република Македонија, Собрание на Социјалистичка Република Македонија, бр. 08-220-1.

¹⁹⁸ Види: Одлука за прогласување на Амандманите LXXXII до LXXXV на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год. XLVII, бр. 27, Скопје, 11.6.1991, (стр. 357).

донија, донесена на седницата на Собранието на 17 септември 1991 година.¹⁹⁹

На овој начин беше заокружен новиот уставно-правен систем на РМ, како демократска и самостојна држава. Конечно, на 19 декември 1991 година со донесувањето на Декларацијата за меѓународно признавање на РМ, започна и процесот на меѓународно признавање на веќе создадената македонска држава.²⁰⁰

1.1. Уставна рамка

Рамката на партискиот систем на РМ е утврдена со Уставот на државата. Така, **„политичкиот плурализам и слободните и непосредни избори“ се утврдуваат како темелна вредност на нашиот уставен поредок.** За разлика од претходниот социјалистички период кога постоеше политички монизам, со Уставот, независна РМ раскрстувајќи со таквото минато, започнува да нуди највисоки уставни гаранции за целосно остварување на парламентарната демократија, односно политичкиот плурализам.

Уставот на РМ **спаѓа во групата на оние уставни во светот кои го определуваат политичкиот плурализам како изречна уставна категорија,** односно тоа не е направено посредно преку дефинирањето на слободата на политичкото здружување на граѓаните.

Ваквото уставно решение е резултат на две околности:

- » **Прво,** тоа претставува дотогаш непозната категорија која за прв пат се воведе во новиот Устав на независна РМ, како и

¹⁹⁹ Види: **Декларација по повод плебисцитарно изразената волја на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија, Собрание на Република Македонија, бр. 08-3786, 17.9.1991.**

²⁰⁰ Види: **Декларација за меѓународно признавање на Република Македонија, Собрание на Република Македонија, бр. 08-5099, 19.12.1991.**

- » **Второ**, воведувањето на политичкиот плурализам беше темелната претпоставка што мораше да се направи за да може да се трансформира претходниот социјалистички систем на уредување во нов парламентарно-демократски систем.

Вака определената темелна вредност на уставниот поредок понатаму во уставот соодветно се надградува. Така, уставотворецот во групата на граѓанските и политички слободи и права нуди две гаранции поврзани со споменатото:

- » **Прво**, дека **граѓаните се еднакви** во остварувањето на слободите и на правата независно, меѓу другото, и од нивното политичко уверување (член 9), како и
- » **Второ**, дека **граѓаните имаат слобода** да имаат свое, меѓу другото, и политичко уверување (член 16).

Споменатото значи дека **граѓаните имаат апсолутно право да имаат свои ставови во однос на одредени политички прашања и имаат право истите да ги афирмираат самостојно или во заедница со други граѓани, а државата, од своја страна, нуди гаранции за остварувањето на таквото право и утврдува дека не смее да постои нееднаквост во остварувањето на слободите и правата на граѓаните поради различна, да речеме, политичка припадност.**

Ваквата состојба, понатаму дополнително се надградува во **членот 20 од уставот** кој се однесува на правото на здружување на граѓаните. Имено, во согласност со претходните одредби, **уставотворецот го гарантира правото на здружување на граѓаните заради остварување на нивните политички права и уверувања.**

Ваквото здружување може да се остварува во две форми:

- » **Прво**, како **здружение на граѓани** или
- » **Второ**, како **политичка партија**.

Кон споменатите субјекти, граѓаните, во согласност со уставот, **имаат право слободно да пристапуваат, односно да истапуваат.**

За политичките партии (како и здруженијата на граѓани), како форма на артикулација на политичките уверувања на граѓаните, уставотворецот предвидува три забрани:

- » **Прво**, тие не смеат да бидат насочени кон **насилно уривање на уставниот поредок**;
- » **Второ**, тие не смеат да бидат насочени кон **поттикнување или кон повикување на воена агресија или разгорување на национална, расна или верска омраза и нетрпеливост**; како и
- » **Трето**, се забранува **формирање на воени или полувоени здруженија** кои не се дел од вооружените сили на РМ.

Врз основа на споменатото, можеме да заклучиме дека **уставот дозволува формирање политичка партија која се залага за ненасилна промена на уставниот поредок на државата.** Ова во теоријата се нарекува „**злоупотреба на отвореноста на демократијата**“. Имено, низ историјата постојат политички партии кои доаѓаат на власт користејќи ги можностите на еден демократски утврден уставен поредок каков што е тој на РМ, меѓутоа по добивањето на довербата од граѓаните, преземаат чекори за промена на основите на таквиот поредок во согласност со чии правила тие се довеле во состојба да раководат со институциите.

На вака определената основа, во согласност со членот 22 од Уставот, **граѓаните имаат право да ги избираат своите политички претставници (пасивно избирачко право) на уставно утврдените нивоа на власта, како и самите тие да бидат избирани (активно избирачко**

право). Условот за да се стекне таквото пасивно и активно избирачко право е граѓаните да имаат наполнето 18 години и да се деловно способни.

Во секоја демократија политичките партии имаат за цел преку утврдените механизми на државата да го реализираат својот концепт за државата раководејќи ги институциите.

Во оваа смисла, во согласност со Уставот на РМ, граѓаните самостојно или здружени во политички партии, имаат право да се кандидираат, односно да истакнуваат на избори кандидат(и) за:

- » **Прво**, пратеници во Собранието на РМ;
- » **Второ**, претседател на РМ;
- » **Трето**, членови на советите и градоначалници на единиците на локалната самоуправа (општините и градот Скопје).

Вака определените уставни рамки, дополнително законски се разработуваат со што се добива потполната слика на македонскиот партиски систем.

Клучниот закон кој се однесува на функционирањето на политичките партии е Законот за политичките партии. Освен овој акт, партискиот систем на РМ, дополнително се обликува и со **Законот за финансирање на политичките партии**, како и со **Изборниот законик**.

1.2. Законска рамка

Во РМ, иако рамката на политичкиот плурализам беше воспоставена со Уставот на РМ од 1991 година, сепак, сè до 1994 година на сила е стариот закон за општествените организации и здруженијата на граѓани од 1983 година кој беше изменет и дополнет во 1990 година за да се дозволи формирањето на повеќе политички партии наспроти дотогаш единствениот СКМ.

Во периодот од воведувањето на политичкиот плурализам во 1990 година сè до донесувањето на првиот Закон за политичките партии во 1994 година, во РМ се регистрираат дури 68 политички партии. Наспроти тоа, во следните пет години, односно во 1995, 1996, 1997, 1998 и 1999 година се регистрирани 15 политички партии. Со други зборови, **во првите пет години од воведувањето на политичкиот плурализам во Македонија се регистрирани пет пати повеќе нови политички субјекти наспроти следните пет години.** Како заклучок од споменатото, може да се каже дека во **првиот бран на политичка плурализација, кога се појавија најголемиот дел од политичките партии во Македонија ја поминаа процедурата во согласност со одредбите на адаптираниот социјалистички правен акт за општествените организации и здруженијата на граѓани** за кој говоревме погоре во текстот.

Табела бр. 10: Број на регистрирани политички партии по години²⁰¹

Р.Б.	ГОДИНА	БРОЈ НА ПАРТИИ
1	1990	23
2	1991	13
3	1992	17
4	1993	9
5	1994	6
6	1995	4
7	1996	4
8	1997	4
9	1998	2
10	1999	1

²⁰¹ Види: **Цане Мојаноски, Летопис на македонската демократија, оп.цит., стр. 3.**

Првиот Закон за политичките партии во независна РМ се носи на 26 јули 1994 година,²⁰² додека вториот Закон за политичките партии се носи десет години подоцна, односно на 20.10.2004 година.²⁰³ Во периодот од 2004 година до 2015 година, пак, овој последен закон има претрпено четири измени и дополнувања,^{204 205 206 207} со што дополнително се обликува основната смисла на изворното законско решение.

Во продолжение следува осврт на следните поважни прашања кои се дел од посочените закони, односно:

- » **Прво**, за дефинирањето на поимот политичка партија;
- » **Второ**, за начинот на основањето на политичките партии и за потврдата на регистрацијата;
- » **Трето**, за постапката за регистрација на политичките партии;
- » **Четврто**, за престанокот на постоењето на политичките партии, како и
- » **Петто**, за останати поважни аспекти.

Изборот на посочените прашања се прави за да може да се добие многу појасна претстава на носечките (суштинските) аспекти од оваа сфера гледано од хронолошки, но и од компаративен аспект.

²⁰² Види: **Закон за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. L, бр. 41, Скопје, 5.8.1994, стр.1197-1200.**

²⁰³ Види: **Закон за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LX, бр. 76, Скопје, 27.10.2004, стр. 1-5.**

²⁰⁴ Види: **Закон за изменување и дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LXIII, бр. 5, Скопје, 16.1.2007, стр. 8-9.**

²⁰⁵ Види: **Исправка на законот за изменување и дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LXIII, бр. 8, Скопје, 24.1.2007, стр. 80.**

²⁰⁶ Види: **Закон за изменување и дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LXIV, бр. 5, Скопје, 11.1.2008, стр. 2.**

²⁰⁷ Види: **Закон за дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIX, бр. 23, Скопје, 14.2.2008, стр. 143.**

1.2.1. Дефинирање на поимот политичка партија

Измените и дополнувањата од 1990 година на Законот за општествените организации и здруженијата на граѓани од 1983 година со кои беа создадени правните претпоставки за воведување на политичкиот плурализам во Македонија **не содржеа дефиниција за тоа што се подразбира под поимот политичка партија**. Во ова законско решение беше користен терминот „**општествени организации и здруженија на граѓани**“ во кој влегуваа сите облици на здружување на луѓето, односно и невладините (граѓанските) организации и партиите и други облици на здружување на граѓаните.

Наспроти тоа, **во првиот Закон за политичките партии во независна РМ, од 1994 година, беше употребувана кратка дефиниција** со која се одвојуваат партиите од другите облици на здружување на граѓаните. Впрочем, тоа се прави и со самиот закон кој се однесува само на политичките партии, а не на сите облици на здружување како што беше случај претходно. Во оваа смисла, во согласност со овој закон, **политичките партии се дефинираат како организирани групи на граѓани што се залагаат за учество во власта** (член 2). **Во вториот Закон за политичките партии од 2004 година, пак, ваквата дефиниција беше проширена, но суштината останува иста**. Имено, во согласност со членот 2 на овој закон, **политичка партија е доброволна организација на граѓани, формирања за остварување и заштита на политички, економски, социјални, културни и други права и уверувања и заради учество во процесот на донесување на политички одлуки при учество во власта** (член 2).

Во контекст на македонското законско решение, во важечкиот Закон за политичките партии на Србија од 2009

година се употребува слична дефиниција. Имено, се констатира дека **„политичката партија претставува организација на граѓани кои се слободно и доброволно здружени заради остварување на политички цели преку демократско обликување на волјата на граѓаните и заради учество во власта“**.

Во првиот Закон за политичките партии на независна Република Хрватска (РХ), пак, не постои дефиниција за тоа што претставува политичка партија. Наспроти тоа, се констатира дека **„политичките партии преку своето слободно дејствување се израз на повеќепартискиот систем како највисока вредност на државата (член 1), а дека тие, законски, имаат статус на „правно лице кое дејствува во согласност со својата програма и својот статут“ (член 2).**

Имајќи ги предвид двете дефиниции на поимот политичка партија во двата закона за политичките партии на РМ, како и изложените компаративните примери, можеме да заклучиме дека **политичките партии, како и останатите форми на здружување на граѓаните, се формираат заради остварување на одреден заеднички интерес на основачите, односно членовите и симпатизерите, но она што политичките партии ги разликува од останатите облици на здружување на луѓето е нивната основна цел да бидат дел од институциите на државата кои ги носат најважните одлуки, односно да бидат дел од власта.** Начинот, пак, за остварување на таквата цел на политичките партии, исто така, е утврден, **а тоа се слободните и демократски избори на кои граѓаните ги избираат своите претставници номинирани од политичките партии, да ги застапуваат на одреден временски период во институциите, на локално или на државно ниво.**

1.2.2. Начин на основање на политичка партија и потврда на регистрацијата

Најголемиот дел од измените и дополнувањата на Законот за политичките партии на РМ се однесуваат на прашањето на начинот на основањето на политичката партија.

Дефинираната рамка со првиот закон од 1994 година до денес останува иста, додека измените и дополнувањата што следуваат се однесуваат главно на прашањето на потврдувањето на постоење веќе регистрираната партија од аспект на минималниот број на членови. Во оваа смисла, **во законските решенија од 1994 година и од 2004 година се предвидува дека политичка партија може да основаат најмалку 500 полнолетни граѓани, државјани на РМ, со постојано живеалиште во РМ** и дека, во оваа смисла, политичката партија секоја година доставува доказ до Окружниот суд во Скопје со кој ќе се утврди дека бројот на основачите не е намален. Имајќи го предвид споменатото, бидејќи експлицитно не е наведено кои елементи треба да ги содржи таквиот доказ, може да се констатира дека тоа има форма на општа изјава. **Ваквата одредба на законодавецот не претставуваше особена тешкотија за веќе регистрираните партии поради едноставната процедура предвидена за исполнување на овој услов. Сепак, почнувајќи од 2007 година, ваквата состојба започнува да се менува во насока на отежнување на ваквиот услов.**

Таквото отежнување се однесуваше во два дела:

- » **Прво**, во однос на квантитативните параметри, како и
- » **Второ**, во однос на постапката.

Така, во измените и дополнувања на законот за политичките партии од 2007 година, беше предвидено дека **наместо 500, политичка партија може да основаат најмалку 1000 избирачи, што претставува сериозно**

отежнување од квантитативен аспект. Исто така, веќе основана политичка партија имаше обврска да потврди дека не се намалил минималниот број на 1000 членови, меѓутоа во посложена постапка од претходно.

Имено, се предвидуваше дека политичките партии секои 4 години, **45 дена пред истекот регистрацијата**, треба да започнат постапка за собирање на **најмалку 1000 потписи**, кои се заверуваат на нотар и кои потоа се доставуваат до основниот суд. Доколку таквата постапка односната партија не ја спроведе, основниот суд по службена должност донесува решение за бришење на политичката партија од регистарот (нов член 1 со кој се менува членот 11). Во оваа смисла, нелогично, но користејќи форма на „**исправка**“ на донесените измени и дополнувања, 7 дена подоцна **дополнително се усложнува постапката за потврдување на основањето на една политичка партија**. Имено, под формата „**исправка на донесен закон**“ се предвидува дека **политичките партии, наместо секои 4 години да доставуваат потврда за регистрација, тоа да го прават на секои 2 години и дека наместо потписите на членовите да се заверуваат на нотар, тоа да се прави пред овластено лице во подрачните единици на Министерството за правда, односно пред државен орган.**

Конечно, со измените од 2008 година, состојбата во овој дел во извесна мера се стабилизира, со тоа што партиите имаат обврска **не секои две, туку секои четири години да доставуваат до основниот суд најмалку 1000 поединечно заверени потписи на нотар за да потврдат дека нивниот број на членови е во законски предвидените рамки.**

Споредбено, за разлика од РМ каде се потребни **1000 потписи на полнолетни граѓани за регистрирање партија, во Словенија која има сличен број**

на жители, тој број изнесува 200, додека во Хрватска која има дуplo повеќе жители од РМ, политичка партија можат да основаат најмалку 100 полнолетни граѓани. Конечно, во **Србија**, до 2009 година, за регистрање на политичка партија беа потребни **100 потписи**, додека од 2009 година услов е да се соберат **10.000 потписи** на полнолетни граѓани, односно 100 пати повеќе. Во оваа смисла, исклучок од ваквото правило се политичките партии кои ги застапуваат интересите на малцинствата, а кои може да се регистрираат со собрани 1000 потписи на полнолетни граѓани на оваа држава.

Слични се искуствата и во однос на прашањето на потврдата на регистрацијата во овој дел од страна на веќе основани партии. Така, во Србија, со законот за политичките партии од 2009 година се применува видоизменето решение во однос на македонското решение. Имено, во правниот систем на оваа држава, доколку една политичка партија има освоено мандат на изборите за државниот или покраинскиот парламент, нема обврска да ја потврдува својата регистрација. Доколку, пак, во период од 8 години, односната политичка партија нема освоено мандат, во тој случај се применува нашето законско решение, односно таа е должна да ја потврди својата регистрација собирајќи 10.000 потписи (толку потписи колку што е потребно за истата да биде првично регистрирана) на полнолетни граѓани.

Врз основа на истакнатото, можеме да заклучиме дека **во сите демократски држави постои одреден долен праг на иницијална (првична) поддршка која треба да ја има секоја политичка партија за да може да стекне правен статус.** Од 2007 година во РМ започнаа процеси на отежнување на условите за регистрација на нови партии, како и отежнување на условите за потврда на регистрацијата на постоечките политички партии. Тоа, како ефект, **доведе до намалување на бројот на политичките партии во државата, што од своја страна има свои позитивни и негативни ефекти врз партискиот**

систем. Имајќи ги предвид, пак, компаративните примери, може да се заклучи дека не постои одредено воедначено решение од аспект на минималниот број на потписи на граѓани што секоја политичка иницијатива треба да ги собере за да се регистрира како партија, како и во однос на прашањето на потврдувањето на регистрацијата на веќе основаната политичка партија.

1.2.3. Постапка за регистрација на политичка партија

Во однос на прашањето на регистрација на политичките партии, **постапката предвидена со првиот Закон за политичките партии од 1994 година, во основа останува иста до денес.** Освен тоа, и компаративните примери од други демократски држави слични на РМ (Словенија, Хрватска или Србија) во своите законски решенија за политичките партии имаат прифатено слична постапка.

Во РМ, една политичка партија се основа на **собрание на основачите.** На ова собрание **треба да се донесат три одлуки,** односно:

- » **Прво,** одлука за **основање** на политичката партија;
- » **Второ,** се усвојува **програмата** на политичката партија; како и
- » **Трето,** се усвојува **статутот** на политичката партија.

Потоа **се избираат органите на партијата, со што завршува овој прв дел од постапката.** После завршувањето на овој прв дел од постапката, започнува вториот дел, кој се однесува на запишувањето во судскиот регистар кој се води во основниот суд. **Ваквата постапка, политичката партија е должна да ја започне во рок од 30 дена од одржувањето на основачкото собрание со доставување барање до основниот суд кое содржи три документи:**

- » **Прво, записник** од основачкото собрание;
- » **Второ, копија** од усвоената **програма и од статут** усвоени на основачкото собрание; како и
- » **Трето, одлука за основање** на односната политичка партија.

Понатаму, во согласност со одредбите од законот, судот е должен да одговори на ова барање **во рок од 15 дена**, при што доколку барањето за запишување во судскиот регистар е нецелосно, во тој случај судот ќе го повика подносителот да ги исправи недостатоците **во рок од 30 дена**.

Доколку подносителот не постапи во предвидениот рок, судот ќе донесе решение дека се одбива барањето за запишување во регистарот. Против решението е предвидено право на **жалба во рок од 15 дена до Апелациониот суд**. На крајот, во согласност со одредбите од законот, **една политичка партија започнува со постоење од моментот кога таа ќе биде впишана во регистарот на политичките партии**.

И во останатите демократски држави, постојат слични одредби во однос на постапката за регистрација на секоја политичка партија. **Единствено, симболичните разлики се однесуваат во однос на институциите кои се надлежни да постапуваат по барањата на граѓаните за основање на политички партии**. Така, на пример, за разлика од РМ каде до 1994 година надлежната институција за регистрација на политичките партии беше Министерството за внатрешни работи, додека од 1994 година до денес политичките партии се регистрираат во судовите, во Србија и во Хрватска надлежната институција е државниот орган надлежен за работите на управата.

1.2.4. Престанок на постоење на политичка партија

Во однос на прашањето на престанокот на постоењето на една политичка партија, досегашните законски решенија остануваат во основа непроменети. Така, во РМ една политичка партија престанува со работа доколку:

- » **Прво**, ѝ е забрането дејствувањето од страна на надлежен суд;
- » **Второ**, доколку Уставниот суд донел одлука според која програмата, статутот или друг документ на таа политичка партија не е во согласност со Уставот на РМ;
- » **Трето**, доколку партиски орган донесе одлука за престанок на постоењето на односната политичка партија;
- » **Четврто**, кога ќе се намали бројот на членовите на односната политичка партија под законски определениот број; како и
- » **Петто**, доколку односната политичка партија донесе одлука за здружување со друга партија.

Во контекст на споменатото, слични се и компаративните примери. Во секој случај, во законот за политичките партии на Хрватска, освен споменатите услови, како основ за носење решение за престанок со работа на една политичка партија има една карактеристична околност. Имено, во оваа држава една политичка партија и формално ќе престане со работа „**доколку највисокото партиско тело не се состане во рок два пати подолг од обврската дефинирана со статутот**“. Ова би значело дека доколку, да речеме, конгресот како највисок орган на една партија има обврска да биде свикан, односно да се состане еднаш на 4 години, а тој не се свика, односно не се состане во рок од 8 години, во тој случај министерството за државна управа ќе донесе решение за забрана на дејствувањето на односната политичка партија.

1.2.5. Други прашања поврзани со функционирањето на политичките партии

Освен споменатите носечки прашања, со законот за политичките партии се регулираат и други важни теми со кои се добива поцелосна претстава за карактерот на македонскиот партиски систем.

Така, во согласност со нашите законски одредби, **политичките партии во РМ се должни да се грижат за остварување на принципот на еднаквост на половите во достапноста на функциите во политичката партија**. Оваа одредба се воведува во Законот за политичките партии од 2004 година и истата треба да се гледа како дел од вкупните тенденции за создавање правни и други претпоставки за рамноправно учество и на мажите и на жените во политиката и во институциите. Во конкретна смисла, одредбата предвидува една „**мека обврска**“ за политичките партии да настојуваат колку е можно повеќе да дојде до израз половата еднаквост во партиските тела и органи. На тој начин, потоа, таквата поизразена рамноправност помеѓу двата пола во органите на партиите, треба да најде свој практичен израз и во институциите на државната власт.

Исто така, постои законска забрана за дискриминација на граѓаните врз основа на нивното членување или нечленување во политичка партија. Постоенето на оваа одредба треба да се гледа од аспект на вкупната атмосфера која е создадена во РМ, а која се однесува на мотивите за членување на граѓаните во политичките партии. Имено, за разлика од основните мотиви поврзани со блискоста на идеологијата и програмските залагања на одредена партија, во РМ постојат тенденции на зачленување на граѓаните во партиите за да остварат одредени лични цели поврзани со напредок во кариерата, вработување или слично. Ваквата цел, пак, ако постои, скоро секогаш е на штета на оние граѓани кои не членуваат во партии.

Оттаму, оваа одредба има за цел симболички да укаже на овој проблем и да ја потврди уставната норма според која граѓаните се слободни во одлуката дали ќе членуваат или нема да членуваат во одредена политичка партија. Во секој случај, наспроти уставните норми, како и одредбата од законот за политичките партии, сè уште се присутни тенденции граѓаните да го користат членувањето во партиите заради остварување на потесни лични цели.

Освен споменатите решенија поврзани со еднаквоста на половите, како и со недискриминацијата, законот за политичките партии се занимава и со прашањето на забраните. Така, во него може да се сретнат четири покарактеристични забрани.

- » **Прво**, се забранува политичките партии во својата внатрешна организација да имаат воени или полувоени структури;
- » **Второ**, забрането е партиите да имаат свои организации (да дејствуваат) во органите на државната и општинската власт, односно е утврдено дека **политичките партии се организираат на територијален принцип**;
- » **Трето**, се забранува политички партии регистрирани во други земји да дејствуваат на територијата на РМ; и
- » **Четврто**, се забранува името и ознаките на политичката партија да бидат исти со имињата и ознаките на другите партии во РМ и не смеат да го содржат името и симболите на РМ, на државните органи, на единиците на локалната самоуправа, на други држави и меѓународни организации.

Освен споменатите прашања, друга поважна работа од аспект на функционирањето на политичките партии беше предвидена со дополнувањата на Законот за политичките партии од 2013 година. Со овие дополнувања **беше овозможено политичките партии во својата**

внатрешна организација да можат да основаат партиски истражувачко-аналитички центри на начин утврден со закон.

1.2.5.1. Партиски истражувачко-аналитички центри

Начинот на функционирањето на партиските истражувачко-аналитички центри е утврден со Законот за партиски истражувачко-аналитички центри од 2013 година.²⁰⁸

Партиските истражувачко-аналитички центри (ПИАЦ) се формираат како дел од внатрешната организација на партиите без посебен правен субјективитет. Причината, пак, за нивното формирање лежи во **целта да се изгради платформа во државата која ќе овозможи политичката дебата да биде поструктурирана и поквалификувана**. Во прилог на остварување на споменатата цел е и предвидената можност со Законот, ваквите истражувачки центри на партиите да контактираат и да соработуваат преку одржување меѓусебни средби и состаноци. На овој начин, идејата е **да се придонесе во насока на натамошно унапредување на вкупните односи помеѓу партиите**.

Во рамките на ПИАЦ, а во функција на остварување на целите и задачите егзистираат два оддела (сегменти):

- » **Прво, оперативен оддел**, кој се занимава со прашањето на изработка на анализи, прибирање податоци и други истражувања потребни за подобро функционирање на односната политичка партија;
- » **Второ, проектен оддел**, кој повеќе се однесува на јавноста и под истиот се подразбира организација на трибини, дебати, семинари, обуки и сл., за потребите и во функција на односната партија.

²⁰⁸ Закон за партиски истражувачко-аналитички центри, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIX, бр.: 23, Скопје, 14.2.2013, (стр. 141-142).

Активностите на ПИАЦ се финансираат од буџетот, но и од други проекти. Во оваа смисла, законодавецот забранува средствата кои ги имаат ПИАЦ да се користат за директно или за индиректно финансирање на политичката партија чиј дел се. Тоа значи дека овие средства може да се користат исклучиво за остварување на активностите (изработка на анализи, истражувања, организација на трибини, конференции итн.) на овие центри кои посредно им се од помош на самите партии.

Инаку, со Законот, државата им остава можност на сите регистрирани партии да формираат вакви истражувачки и аналитички центри, но се обврзува да ја финансира работата на ПИАЦ на четирите политички партии кои имаат освоено најголем дел на пратеници во македонскиот парламент на последните избори.

ТРЕТ ДЕЛ

ИЗБОРИ И ИЗБОРНИ
СИСТЕМИ

ГЛАВА 1

СУВЕРЕНИТЕТ НА ГРАЃАНИТЕ

1. ПОИМ И ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА СУВЕРЕНИТЕТОТ

Поимот на суверенитет или сувереност (sovereignty) може да се дефинира како највисока, врховна власт на наметнување над граѓаните на одредена државна територија која е истовремено неограничена и независна од и кон надвор.

Основната дилема која се наметнува во врска со дефинирањето на суверенитетот е прашањето од каде се лоцира изворот на таа највисока и врховна власт и кому истата му припаѓа. Во теоријата суверенитетот најчесто се објаснува преку состојбата на највисока, врховна власт сконцентрирана во рацете на власта, односно државата. Суверенитетот се објаснува како **својство или обележје на државната власт како правно највисока и независна од сите други власти на територијата каде што се остварува.**

Доктрината на суверенитетот се разви како дел од трансформацијата на европскиот средновековен систем која се случи кон крајот на 16 и почетокот на 17 век во западна Европа. Имено, крвавите религиозни поделби и војни, растечката капиталистичка потреба за обезбедување на правилата и начелото на правна сигурност, како и конфликтите создадени поради апсолутистичките тенденции на монархиите повикаа кон создавање нова доктрина за решавање на меѓудржавните односи на моќ. Поради сè понагласената потреба од секуларизација во внатрешната и меѓународната структура на моќта, теолошката доктрина почна да ја губи доминацијата за сметка на концептот на народниот суверенитет.

Секуларизацијата ја избриша и доминацијата на концептот за божјата легитимизација на монархијата. Бог и божјото природно право да се владее со другите беа заменети со секуларната доктрина на суверенитетот.

Монархиската сувереност е најдобро опишана во делото на Жан Боден, („Шест книги за Републиката“, 1576 година), а подоцна е доработена и во делата на Томас Хобс („Левијатан“, 1651 година) и Самуел Пуфендорф („De jure naturae et gentium“, 1672 година), како концепт на „сé или ништо“. Според неа, на конкретна територија постои само еден последен и неограничен центар кој може да носи одлуки во име на друг. Тој центар не може да биде доведен во прашање, ниту од надвор, ниту од внатре.

Оттука, сувереноста се одредува како битно обележје на системот на владеењето.

Значи, во претходниот период суверенитетот во современо значење не беше можно да се појави **од две многу важни причини:**

- » **првата се поврзува со постоењето на божјото право (divine law),** односно со ставот на црквата дека нејзината власт е постара од државната власт, оттука и божјото право е постаро од позитивното (граѓанско) право, од што црквата го извлекува своето право на надзор над државата, додека
- » **втората причина лежи во т.н. народно право олицетворено во правото на локалните старешини „суверено“ да владеат над луѓето како нивно природно право кое никој не можел да им го одземе.**

Суверенитетот е најтесно поврзан поим со државноста не само во историска, туку и во структурална смисла. Ако настанокот на државата во модерна смисла е поврзан со создавањето на суверената власт која во својата содржинска смисла е неограничена, неделива и неотуѓива, настанокот на суверената власт е поврзан со развојот на монархистичката апсолутна власт над ривалската дотогаш независна феудална аристократија, свештенство и светото Римско Царство.

Победата на монархот и неговата апсолутна власт значеше воспоставување посебен вид владеење со суверената власт која е истовремено **единствена (summa potestas) и врховна власт (suprema potestas)**. Во ова време сувереноста најчесто се дефинира негативно, како власт која никому не му е подредена, туку му припаѓа само на монархот. Долго време монархот го оправдувал апсолутистичкото вршење на власта преку **т.н. теократски теории за власта**.

Основната идеја на овие теории се извлекува преку **две нејзини концепции: концепцијата за директното и концепцијата за индиректното божјо право**.

Според **првата концепција**, Бог не ја создал само власта, туку ги одредил и нејзините носители, односно монархот како единствен божји ополномоштенник на земјата кој може сè и неговата волја е закон за неговите поданици, додека според втората концепција, Бог ја создал само власта, додека нејзините носители и формите на остварувањето се производ на човекот.

Меѓутоа, теократските концепции се карактеристични само за феудалниот период од развојот на државата. Со појавата на новата граѓанска класа и со засилувањето на значењето на теоријата на природните права на човекот и концепцијата на општествениот договор, сувереноста добива сосема поинаква смисла.

Наместо нејзиниот извор да се бара и пронаоѓа во Бога, како што тоа го чинеа теократските концепции, теоријата на природните права го прогласува народот за суверен со нагласување на правото на откажување на сопствената сувереност во корист на едно или повеќе лица.

Оттука, според оваа теорија, сувереноста се детерминира како отуѓива и пренослива категорија. Во рамките на теоријата на природните права, според која човекот ги стекнува своите права со самиот чин на раѓање, независно

од државата, се развива и концепцијата за општествениот договор. Според оваа концепција, луѓето имаат потреба од доброволно склучување општествен договор, односно создавање на државата како место каде што општата волја на сите ќе доминира во однос на поединечната волја на индивидуите.

Со оваа концепција фактички се негира претходната теократска концепција за потеклото на власта и се пронаоѓа новиот извор на сувереноста – народот. **Народот е единствениот извор на суверената власт, а не божјата волја.**

Иако теоријата на природните права на човекот и концепцијата за општествениот договор како објаснување за настанувањето на државата и сувереноста на народот се во основа идеалистички и метафизички по својот карактер, сепак, тие извршија силно влијание врз процесот на негирање на научниот и природниот пристап на теократските концепции за сувереноста. Тие извршија силно влијание и на процесот на распаѓањето на основните општествени и политички вредности на феудалниот систем, но истовремено одиграа значајна и прогресивна улога во подготовката на новата граѓанска доктрина.

Жан Жак Русо во целост ја разви концепцијата за народната сувереност. Според неговите размислувања, суверенитетот на народот е неотуѓив и неделив и доаѓа до израз исклучиво преку општата волја на граѓаните која ја создаваат сите граѓани.

„Да претпоставиме – пишува Русо, дека државата е составена од десет илјади граѓани... Секој член на таа држава има десетилјадити дел од суверената власт“. Со други зборови, народниот суверенитет, според Русо, е вкупен износ на одделните делови од суверенитетот кои им припаѓаат на поединците во државата.²⁰⁹

²⁰⁹ Види: **Rousseau, J.J. (1913), The Social Contract and Discourse, Ed. G.D.H. Cole, London: Dent (Glencoe, IL: Free Press, 1969).**

И Русо зборува за неопходноста од постоење на општествениот договор како основа за создавање на власта. Власта, при тоа, како што вели Русо, не смее да биде сконцентрирана во рацете на еден човек или неколкумина од нив, бидејќи тоа би значело директна повреда на начелото на народниот суверенитет. „Законот кој народот нема да го потврди се смета за ништовен закон. Општата волја на граѓаните претставува внатрешна морална содржина на со договор создадената политичка заедница на граѓаните која е единствено суверена. Општата волја е неделива, непренослива и неотуѓива целина, највисока власт која никој не може да ја претставува и застапува и која токму затоа се врши само непосредно или никако“, ќе констатира Русо во одбрана на идејата за народниот суверенитет.

Оттука, се смета дека токму Русо бил застапник на идејата за потполна непосредна демократија на народот во законодавството. Народните претставници имаат право само на иницијатива и обликување на законските предлози, додека народот е тој кој конечно одлучува за судбината на законот.

Начелото на народниот суверенитет за прв пат е официјално прогласено во Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот од 1789 година донесена по победата на Француската буржоаска револуција.

Според основната идеја, водилка на доктрината на народниот суверенитет, не е значајно сфаќањето за правното и институционално ограничување на државната власт, туку желбата за револуционерно уривање на феудалната држава и воспоставување на таква власт која директно ќе ја изразува волјата на народот.

Содржано во членот 3 од Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот, начелото на народниот суверенитет остана суштинско начело на француското јавно право кое е потврдено во сите уставни документи, со исклучок на Повелбата од 1814 година.

Уставот на Франција од 1791 година усвои мошне специфична концепција на народниот суверенитет различна од онаа која ја застапуваше Русо. Имено, во овој Устав беше усвоена концепцијата на претставништвото со која се потврдува потполната автономија на волјата на претставничките органи.

Оттука, како што ќе истакне францускиот теоретичар Бирдо, „народната сувереност, онака како што ја замислиле луѓето на Револуцијата, го претставува исклучиво начелото на легитимност, но не и вистинскиот народ како единствен носител на политичкиот живот“. Но, како што ќе уочи истиот автор, француската Револуција ги помирува двете концепции за сувереноста: **концепцијата за народната сувереност**, која ја застапувале помал број теоретичари, пред сè, оние кои сметале дека сувереноста е поделена помеѓу граѓаните кои го чинат народот, и дека секој од нив поединечно е носител на дел од суверенитетот, и **концепцијата за националната сувереност**, според која сувереноста му припаѓа само на народот како неделива целина.

Втората концепција често пати се користи како аргумент против примената на облиците на непосредна демократија, односно како доказ дека претставничкиот систем е единствено во согласност со начелото за народниот суверенитет.

Значи, одговорот на прашањето кој го поседува неограничениот суверенитет доведе или се закани дека ќе доведе до крвави конфликти и граѓански војни во различни европски држави. Така, во Англија, најголемата сцена на овој долготраен конфликт беше Граѓанската војна што се случи во периодот од 1642 до 1648 година. Решението беше пронајдено после Славната револуција од 1688/89 година во компромисната формула „Кралот во Парламентот“. Суверенитетот, или според англиската перцепција на

концептот, највисоката законодавна моќ била доделена компромисно на старите непријатели, Кралот и Парламентот заедно, во согласност со англиската традиција.

За разлика од Англија, во Франција, теоријата на Жан Боден за монархиската сувереност доби нов предизвик – народниот суверенитет претставен во делата на Жан Жак Русо. Токму прашањето дали монархот или народот се суверени придонесе да дојде до избувнување на Француската револуција во 1789 година. Структурата на Русовата теорија за суверенитетот беше во некои делови мошне слична со онаа на Боден, освен што за Русо, суверенитетот претставува остварување на општата волја, а не на волјата на монархот. Таа е сè уште неделива, само што сега има друг носител, а тоа е народот. За разлика од Англија која конфликтот меѓу монархот и народот го реши на компромисен начин, преку поделба на суверенитетот меѓу монархот и народот, Франција тоа го направи преку создавање на еден апстрактен субјект – нацијата.

Идејата за националниот суверенитет беше родена во 1789 година за време и посебно после Француската револуција. И францускиот концепт на суверенитетот имаше во одредена мерка компромисна содржина. Тој беше компромис меѓу народниот суверенитет и суверенитетот на монархот создаден со цел:

- а) да се избегне општото право на глас (што би следело со народниот суверенитет),
- б) да се избегне монархискиот апсолутизам, како и
- в) да се избегне поделбата на државната територија преку нагласување на нејзината неделивост. Таткото на овој француски концепт, Сијес, зеде учество во создавањето на Нацрт-декларацијата за правата на човекот и граѓанинот (1789) и во Уставот на уставната монархија од 1791 година. Неговата идеја беше имплементирана и во двата случаја.

Така, во согласност со чл. 3 од Декларацијата „сувереноста лежи суштествено во нацијата“. Бидејќи нацијата не е само обичен збир на граѓани, туку е многу повеќе духовна заедница, овој концепт неопходно имплицира претставнички решенија како спротивност на директниот демократски народен суверенитет. Денес, француската уставна доктрина за суверенитетот претставува компромис меѓу националниот, од една, и народниот суверенитет, од друга страна, содржан во чл. 3 од Уставот на Петтата Француска Република во следнава формулација: „Националниот суверенитет му припаѓа на народот...“. Таа ги обедини претставничкиот, национален суверенитет и директниот, демократски, републикански, народен суверенитет.

Суверенитетот во Франција се дефинира и преку прифаќање на неделивоста на француската територија, неотуѓивоста на суверенитетот и парламентарното претставување, или претставувањето од страна на шефот на државата, од една страна, (што значи концепцијата на националниот суверенитет), и универзалното право на глас, референдумот и другите облици на остварување на демократијата во рамките на републиканската форма на владеење (што значи концепцијата на народниот суверенитет), од друга страна.

За разлика од Англија и Франција, во Германија суверенитетот се разгледува како концепт поврзан со државата (**Staatssouveranitat**). Уште од времето на Хегел²¹⁰, концептот на суверенитетот поврзан со државата беше употребуван со цел да го неутрализира конфликтот меѓу суверенитетот на монархот и суверенитетот на народот. Наместо француската „општа волја“, германската доктрина го употреби концептот на „државната волја“ како заднина во процесот на креирање легитимна и легална политика.

²¹⁰ Види: **Hegel, G.W.F. (1942), The Philosophy of Right, trans. T.M. Knox, Oxford: Clarendon Press.**

Меѓутоа, треба да се забележи дека по донесувањето на Вајмарскиот устав, во Германија повторно се согледува пренасочување на носителот на суверенитетот од државата кон народот. Така, во чл. 1, став 2 од овој Устав се вели дека „Државната власт произлегува од народот“. И во германскиот Основен закон од 1949 година се реafirмираше идејата за народниот суверенитет преку формулацијата „целата власт произлегува од народот“ со силно ограничување за неговото остварување.

Имено, овој Устав не го дозволи правото на референдум на граѓаните. Единствен исклучок од ова правило била можноста предвидена во чл. 29 од Основниот закон за распишување народен референдум заради утврдување нови граници меѓу федералните области. Така, се сметаше дека суверенитетот му беше вратен на народот, но им беше забрането да го користат на директен начин. Во согласност со уставните одредби, само избраните претставници во Парламентот имаа можност да го употребуваат.

2. НАЧИНИ НА ОСТВАРУВАЊЕ НА НАРОДНИОТ СУВЕРЕНИТЕТОТ

Остварувањето на суверенитетот, но и на демократијата како систем и вредност се неминовно поврзани со начините, облиците и механизмите преку кои тие доаѓаат до израз.

Во теоријата и практиката јасно се издиференцирани **два основни начина за остварување на народниот суверенитет: посредниот (претставнички) начин и непосредното одлучување.**

Основната разлика меѓу овие два начина на остварување на суверенитетот се пронаоѓа во прифатениот квалитет и квантитет на граѓанското учество во системот на власта и во политичкиот живот на државата.

Имено, народот може, во согласност со Уставот, власта да ја остварува на два начина: **непосредно** (да ги ост-

варува сите или само некои од нејзините функции), или **посредно** (преку своите избрани претставници).

Непосредниот начин на остварување на власта, често пати, во теоријата се изедначува со поимот непосредна демократија, додека посредниот начин со поимот на посредна (претставничка) демократија.

Значи, колку учеството на граѓаните во власта е непосредно и директно толку станува збор за непосредна демократија, и обратно, колку учеството на народот во креирањето на системот на власта и нејзината политика е повеќе посредувано со претставници избрани од граѓаните, толку станува збор за реализирање на посредна или претставничка демократија.

Доколку постои одреден баланс меѓу директното учество на граѓаните во политичкиот живот на државата, од една, и претставувањето на нивните интереси и потреби преку посебно избрани претставници, од друга страна, велиме дека се применува **полунепосредна демократија**.

Ваквиот облик на демократија влегува во категоријата најприфатени од едноставна причина што во современи услови чист облик на непосредна демократија речиси не постои доколку непосредната демократија ја дефинираме како систем во кој целиот народ го остварува суверенитетот без посредници.

Непосредната демократија е режим во кој граѓаните се непосредни носители на законодавната и управната власт во рамките на народните собранија. Овој систем целосно ги поистоветува оние кои владеат и оние над кои се владее и подразбира отсуство на државни органи и мешање на власта.

Всушност, чист облик на непосредна демократија беше можно да се види само во антички Рим и грчките градови-држави од тој период кога демократијата беше огра-

ничена само на слободните граѓани, како и нешто подоцна во рамките на швајцарските кантони, англиската локална самоуправа и во некои федерални членки на САД.

Во модерна смисла, настанокот и развојот на непосредната демократија како и формите на нејзиното остварување се врзуваат за идеите на Жан Жак Русо и неговото дело „Општествен договор“ (Le contrat social). Но, неопходно е да се потенцира дека и самиот Русо бил свесен дека непосредната демократија сфатена како постојано собирање на сите граѓани за вршење на „јавни работи“ е невозможна. Тој повеќе зборува за постоење на одделни институции (облици) на непосредна демократија, и тоа, пред сè, во областа на законодавството.

Претставничката демократија, напротив, го исклучува непосредното учество на народот во власта. Тоа е можно само преку одредување или претходен избор на народните претставници.

Претставничката демократија е систем во кој одредувањето на претставниците е последица на организирани непосредни избори со употреба на општото право на глас. Како претставнички систем, претставничката демократија **дозволува две концепции на суверенитет: национален и народен**, како две традиционално спротивставени концепции.

Од **концепцијата на народен суверенитет**, претставничката демократија го задржала сфаќањето дека секој граѓанин е индивидуален носител на дел од суверената власт, поради што изборот на претставниците се одредува како право а не како функција, додека според концепцијата за националниот суверенитет, претставничката демократија се извлекува од волјата на нацијата како апстрактен ентитет, која е одвоена од волјата на поединецот, бидејќи е насочена кон пошироките општествени интереси. Претставничката демократија подразбира дека

претставниците не се слуги на своите избирачи. Нивниот мандат е слободен.

Оттука, претставничкиот систем се смета за најприфатлива форма која ја унапредува вистинската демократија и го намалува суверенитетот на парламентарните собранија во интерес на граѓаните.

3. ОБЛИЦИ НА НЕПОСРЕДНО ОСТВАРУВАЊЕ НА СУВЕРЕНИТЕТОТ НА ГРАЃАНИТЕ (ОБЛИЦИ НА НЕПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА)

3.1. Референдум

Референдумот (од лат. збор referendum, со значење на нешто што треба да биде соопштено) претставува најприменуван и најпознат облик на непосредна демократија. Преку референдумот граѓаните непосредно се изјаснуваат „за“ или „против“, односно со „да“ или „не“ за некое поставено прашање. Всушност, предмет на самиот референдум е **моментот на граѓанската одлука** за прифаќање или отфрлање на некој општ правен акт (устав, закон и сл.) или политичка одлука (на пример, одлука за распуштање на собранието, одлука за територијално спојување или одделување на дел од државата со друга држава, ратификација на меѓународни договори итн).

Оттука, референдумот е начин на граѓанско изјаснување преку кој доаѓа до израз непосредната волја на народот по однос на поставеното референдумско прашање.

Доколку граѓаните со мнозинство гласови одлучат „за“ референдумското прашање, тогаш таа одлука има сила на закон, а во одредени ситуации и сила поголема од закон (се смета дека одлука донесена по пат на референдум не може да се менува со обичен закон). Гласањето е најчесто тајно, а конечната одлука на народот по правило е задолжителна.

Воведувањето на референдумот како облик на непосредна демократија за прв пат се јавува во Франција во времето на буржоаската револуција, како и во времето на создавањето на САД.

Така, на пример, француското револуционерно собрание донесе Декрет во кој децидно беше нагласено дека ниту еден документ не може да има сила на устав доколку истиот не биде прифатен од страна на народот. Исто така, Уставот на државата Масачусетс е донесен во 1778 година по пат на референдум, Уставот на Швајцарија од 1802 година е донесен преку организирање на уставотворен референдум итн.

Постојат **различни видови референдум**, и тоа:

- » Според **територијалниот критериум и правното дејство на неговата одлука**, референдумот може да се распише за **целата територија на државата или за еден нејзин дел**;
- » Според **правниот основ**, референдумот може да биде **облигаторен и факултативен**;
- » Според **предметот** поради кој се распишува, референдумот може да се јави како: **уставотворен, законодавен, административен, финансиски** и референдум во областа на меѓународните односи и меѓународното право; и
- » Според **времето** кога референдумот се организира може да се подели на **претходен и дополнителен**;
- » Според дејството се разликуваат **конститутивен** (кога има за цел да ја потврди исправноста или дејството на еден акт) и **аброгативен** (кога има за цел да укине акт кој е на сила не заменувајќи го при тоа со друг), и конечно сите референдуми, во зависност од ефектите на нивното временско дејствување, можат да се поделат на референдуми со **претходно или конечно значење**. Додека кај советодавниот референдум има претходна улога во смисла на претходно влијание на неговата одлука

врз процесот на донесувањето на одлуката од страна на претставничкиот орган, кај сите останати референдуми гласањето на граѓаните се поврзува со конечниот процес на донесувањето на одлуката. По изгласаната одлука на граѓаните претставничкиот орган нема веќе никакви натамошни надлежности.

На референдумот што се распишува за целата територија на државата на гласање излегуваат сите полнолетни граѓани кои имаат избирачко право и кои живеат во рамките на државата, додека на референдумот кој се распишува во рамките на една федерална единица или локална политичко-територијална единица во државата имаат право да се изјаснат за референдумското прашање само оние полнолетни граѓани кои живеат во нив (на пример, референдум во една федерална држава на САД или референдум во некоја општина).

Според правниот основ, референдумот може да биде **облигаторен** (задолжителен) и **факултативен**, во зависност од степенот на задолжителноста на неговата одлука. Доколку референдумската одлука има задолжителна сила за граѓаните, тогаш станува збор за облигаторен референдум. Во спротивно, референдумот има факултативен, односно **советодавен карактер**, бидејќи изнесеното мислење на граѓаните по некое прашање не предизвикува правна, туку повеќе морална обврска на парламентот да постапи во согласност со народната волја. Значи, кај советодавниот референдум парламентот може да одлучи сосема спротивно од мислењето на граѓаните.

Според **предметот** поради кој се распишува, референдумот може да се јави како: **уставотворен, законодавен, административен, финансиски** и референдум во областа на меѓународните односи и меѓународното право.

Под **уставотворен референдум** се подразбира секој облик на менување, односно ревизија на уставот кој е

зависен од непосредната волја на граѓаните. Во зависност од тоа дали референдумот мора или може да биде расписан, и дали тој се однесува на целосна или само на делумна ревизија на уставот, постои: апсолутно и релативно задолжителен уставотворен референдум и факултативен уставотворен референдум.

Апсолутно задолжителен уставотворен референдум се применува тогаш кога за секоја измена на уставот **мора да се одлучи** по пат на референдум, без разлика дали станува збор за промена на целиот устав или само на некои негови одредби. Ваков вид референдум е предвиден во Уставот на Швајцарија од 1874 година каде што се предвидува дека секоја измена на Уставот задолжително мора да биде ставена на референдум, а за да биде прифатена истата мора да биде изгласана од мнозинството избирачи во државата под услов на гласање да излегле најмалку половина од сите запишани избирачи во избирачкиот список.

Релативно задолжителниот уставотворен референдум се применува тогаш кога референдумот мора да се распише само за делумна измена на Уставот, односно на некои негови членови или делови за кои постои изрична уставна обврска дека референдумот мора да биде организиран. Ваков тип референдум се применува, на пример, во некои федерални држави на САД.

Во уставната практика најчесто се применува факултативниот уставотворен референдум. Интересно е тоа што за неговото распишување одлучува исклучиво со уставот задолжен орган за тоа, најчесто Собранието како најзначаен претставнички орган на граѓаните. Овој референдум може да се сретне во неколку устави во светот, како, на пример, Уставот на Италија од 1947 година, Уставот на СФРЈ од 1963 година итн.

Според **времето** кога референдумот се организира, може да се подели на **претходен или дополнителен**. Претходниот е многу почест референдум од дополнителниот. За него е карактеристично тоа што се распишува за некое прашање за кое претставничкиот орган сè уште не донел конкретна одлука.

Дополнителниот, пак, референдум се организира за некое прашање за кое надлежниот орган веќе донел одлука, а референдумот се распишува дополнително. Но, законот ќе може да стапи на сила само ако граѓаните ја дадат својата согласност. Оттука, често пати во теоријата се вели дека на овој референдум граѓаните активно учествуваат во процесот на создавањето на законите.

Без разлика на видот на референдумот, неговата успешност е поврзана со исполнување на неколку услови, меѓу кои, **најзначајни се два: првиот** е поврзан со слободното и непречено изразување на волјата на граѓаните, и **вториот** ја зема предвид квалификуваноста на граѓаните да ја изразат својата вистинска волја по однос на одредено прашање. Значи, додека првиот услов е исклучително поврзан со отстранување на објективните или субјективните притисоци врз граѓаните да гласаат на еден или друг начин (да има прецизно формулирани прашања и одговори со „да“ или „не“), вториот е секогаш поврзан со субјективните знаења и стручноста на граѓаните која треба да ја поседуваат за да можат да донесат некои сложени референдумски одлуки.

Она што е **најзначајно** за референдумот како облик на непосредно одлучување е дека преку него народот ја изразува својата волја по некое конкретно прашање на непосреден начин, по пат на гласање. Но, од друга страна, доколку и премногу се настојува да се потенцира значењето на непосредноста можат да се занемарат некои други моменти како слабости на референдумот.

Оттука, се смета дека значењето на референдумот никогаш не смее да се преценува доколку се имаат предвид политичките услови во кои се креира референдумското прашање, но и последиците од донесената одлука. Понекогаш референдумот се спроведува во услови на силен психолошки притисок врз граѓаните (честа појава во Франција за време на владеењето на претседателот Де Гол), но и во авторитарни услови на владеење со примена на директно насилство и закани.

Токму затоа спроведувањето на референдумот бара целосна отвореност на политичката власт кон граѓаните, објективност во нивното информирање, достапност на граѓаните до сите потребни информации во врска со референдумското прашање и слично.

Референдумот се организира на начин кој е идентичен со организирањето на изборите (се формира референдумска комисија, се користат избирачките списоци за евидентирање на граѓаните, се пресметуваат резултати итн.). По правило, референдумот се смета за успешен доколку на него учествувале мнозинство од граѓаните запишани во избирачкиот список, односно доколку мнозинството од нив (50% плус еден глас) потврдно одговориле на поставеното прашање. Понекогаш за донесување на потврдна одлука е потребно позитивно да се изјаснат 2/3 од граѓаните запишани во Избирачкиот список.

3.2. Граѓанска иницијатива и други облици на непосредно одлучување

Како облик на непосредно одлучување на граѓаните, покрај референдумот, уставно-правната теорија ја споменува и граѓанската иницијатива. Станува збор за облик на непосредна демократија на граѓаните или одреден процент од избирачкото тело преку кој тие имаат овластување да го остварат правото на предлог за донесување закон, друг општ

акт или евентуално политичка одлука пред претставничкиот орган во државата. Во врска со вака поднесениот предлог претставничкото тело мора задолжително да поведе постапка на разгледување и одлучување. Значи, граѓанската иницијатива го присилува парламентот да одлучи по предлогот.

Ако законодавното тело донесе закон, друг општ акт или конкретна политичка одлука во согласност со поднесената иницијатива, тогаш иницијативата се смета за успешна. Потребно е да се нагласи дека претставничкото тело има право целосно да се согласи со предметот на граѓанската иницијатива, да се согласи со внесување одредени корекции во него или да го отфрли.

Граѓанската иницијатива е предвидена во уставите на многу земји.

На пример, на општодржавно ниво таа се применува во Австрија, Шпанија, Италија, на регионално ниво во САД, Швајцарија итн. Кога предмет на граѓанската иницијатива е предлагање на некој закон, уставите на земјите, без исклучок, предвидуваат исполнување на еден **претходен услов – собирање определен број потписи од граѓаните** како предуслов за натамошно процесуирање на граѓанската иницијатива.

Така, на пример, во уставите на Швајцарија, Унгарија и Италија е предвидено да се соберат 50.000 потписи за поддршка на некој предлог-закон кој преку институтот граѓанска иницијатива може да се најде во парламентарна процедура, во Уставот на Полска се предвидуваат 100.000 потписи, во Уставот на Шпанија 500.000 потписи, во Бразил се бара 1% од вкупниот број избирачи да се согласат со предметот на иницијативата, во Колумбија се потребни 5% од вкупниот број избирачи итн.

Граѓанската иницијатива може да се појави како:
» **обична, неформулирана и**

- » **специфицирана, односно формулирана иницијатива.**

Додека првата иницијатива ја содржи само идејната цел и смисла на законските решенија кои треба да бидат донесени без нивна претходна конкретна разработка во форма на предлог-закон, вториот облик на иницијатива содржи конкретна разработка на прашањата преточена во граѓански прифатен предлог-закон.

Без оглед на видот на покренатата иницијатива, претставничкиот орган мора да постапи и да одлучи во врска со конкретното прашање. Токму во моментот на задолжително постапување на претставничкиот орган и се гледа разликата помеѓу граѓанската иницијатива и правото на петиција како друг облик на непосредна демократија.

Петицијата, всушност, е таков **облик на непосредно одлучување** преку кој граѓаните, индивидуално или колективно сеедно, имаат право писмено да се обратат до претставничкиот орган или други органи и институции и да дадат конкретна иницијатива, предлог или критика на некој правен пропис, политичка одлука или состојба. Во уставно-правната теорија се прави разлика помеѓу петиција во поширока и петиција во потесна смисла. Додека првата има право да ја поднесе секој граѓанин без оглед на фактот дали ужива политички права во земјата или не (и странците имаат право да ги поднесуваат), петицијата во потесна смисла е строго детерминирана од располагањето со политичките права во конкретната држава.

Народното вето уште се дефинира како посебен вид на законодавен референдум преку кој избирачите го укинуваат или го потврдуваат важењето на постојниот закон. Иако донесувањето на законот е прашање кое е во исклучива надлежност на претставничкиот орган, тој ќе може да се примени само ако по истекот на определен рок одреден број граѓани-избирачи не побараат народно изјаснување

за него. Во случај граѓаните да се изјаснат негативно за законот ќе се смета дека законот никогаш и не бил донесен. Оттука, често пати се смета дека народното вето претставува раскинувачки услов под кој е подвргнат одреден закон. Улогата на народното вето се состои во можноста да се поништи еден закон кој е во спротивност со волјата на граѓаните, под услов против тој закон да гласале мнозинство од запишаните граѓани во избирачкиот список.

4. УСТАВНАТА ПОЛОЖБА НА РЕФЕРЕНДУМОТ И ГРАЃАНСКАТА ИНИЦИЈАТИВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Референдумот и граѓанската иницијатива се двата облика на непосредно одлучување кои ги утврдува Уставот на Република Македонија. Потребно е да се напомене дека Уставот само начелно ги утврдува и ги уредува прашањата кои се поврзани со референдумот и граѓанската иницијатива, додека поконкретната разработка на сите останати аспекти е предмет на законско регулирање.

1. Референдумот во Република Македонија се дефинира како облик на непосредно изјаснување на граѓаните во одлучувањето за одделни прашања од надлежност на Собранието на РМ, за прашања од надлежност на општините, на градот Скопје и на општините во градот Скопје, како и за други прашања од локално значење.

Референдумот на државно ниво го распишува Собранието на Република Македонија, додека референдумот на локално ниво, кој се распишува за прашања од локално значење, го распишуваат советите на единиците на локалната самоуправа. На референдумот граѓаните се изјаснуваат непосредно со тајно гласање. Право на гласање имаат оние граѓани кои се запишани во Избирачкиот список како граѓани со избирачко право.

Во согласност со законските одредби, референдумот се распишува заради одлучување на граѓаните или заради нивно консултирање, при што одлуката донесена на референдумот за одлучување е задолжителна, додека одлуката донесена на референдум за консултирање не е задолжителна по својот карактер.

Собранието на Република Македонија, во согласност со Уставот, **мора да распише задолжителен референдум во три случаи:**

- » за усвојување на одлука на Собранието за менување на границата на Републиката,
- » за усвојување на одлука на Собранието за стапување или истапување од сојуз или заедница со други држави и
- » кога предлог за распишување референдум ќе поднесат најмалку 150.000 избирачи.

Со донесување одлука за менување на границата на Републиката и одлука за стапување или истапување од сојуз или заедница со други држави, Собранието истовремено донесува и одлука за распишување на референдум на кој граѓаните треба да одлучат дали ќе ја усвојат или ќе ја отфрлат одлуката на Собранието. При тоа, **за усвоена на референдум се смета одлуката** која е прифатена од страна на **мнозинството од вкупниот број избирачи запишани во Единствениот избирачки список**. Вака усвоената одлука има задолжителен карактер.

Исто така, и одлуката за стапување или истапување од сојуз или заедница со други држави е усвоена на референдум ако за неа гласало мнозинството од вкупниот број избирачи.

Во третиот случај, Собранието е должно да распише референдум кога предлог ќе поднесат најмалку 150.000 избирачи, при што одлуката донесена на референдумот има задолжителен карактер.

За сите останати прашања во надлежност на Собранието на РМ, одлуката на референдумот е усвоена ако за неа гласало мнозинството од избирачите кои гласале, доколку гласале повеќе од половината од вкупниот број избирачи.

Освен прашањата за кои референдумското одлучување се наметнува по силата на Уставот, законодавецот предвидел и останати можности за референдумско изјаснување на граѓаните, при што одлуките донесени на овој начин **немаат задолжителен карактер**.

Така, Собранието на Република Македонија **може да распише претходен референдум** за потреба од донесување на одреден закон, за прашања што треба да се уредат со закон или за преоценување на закон што претходно е донесен (**дополнителен референдум**). Собранието може да одлучи да распише референдум и за потребата од ратификација на меѓународни договори, за одлуки донесени од Собранието или за изјаснување на граѓаните за други прашања за кои одлучувало Собранието (**дополнителен референдум**).

Собранието на Република Македонија **може да распише референдум** за прашања од пошироко значење за Република Македонија заради консултирање на граѓаните. Според Законот за референдум и други облици на непосредно изјаснување на граѓаните (Службен весник на РМ, бр. 81/2005) јасно се утврдени прашањата за кои Собранието на РМ **не може да распише референдум**. Тоа се прашања кои се однесуваат на:

- » Републичкиот буџет и завршната сметка на буџетот,
- » јавните давачки,
- » резервите на Републиката,
- » прашања на изборите, именувањата и разрешувањата,
- » амнестијата,
- » одбраната, воената и вонредната состојба и

- » уредбите со законска сила донесени за време на воена или вонредна состојба,
- » прашања за кои Собранието одлучува со мнозинство гласови од присутните пратеници, при што мора да има мнозинство гласови од присутните пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија.

Референдум на државно ниво распишува Собранието на РМ по сопствена иницијатива и по предлог на најмалку 150.000 граѓани. Предлогот за распишување референдум на државно ниво со образложение се поднесува до претседателот на Собранието на РМ, а Собранието е должно во рок од 30 дена од поднесувањето на предлогот да донесе одлука за негово распишување. Од денот на објавувањето на одлуката за распишување на референдум на државно ниво во Службен весник на РМ до денот на неговото одржување не можат да поминат помалку од 60 дена ниту повеќе од 90 дена.

Референдумот на локално ниво го распишува советот на општината, на градот Скопје и на општините во градот Скопје, за прашања од нивна надлежност по сопствена иницијатива и на предлог од најмалку 20% од граѓаните на општината. Одлуката се објавува во службеното гласило на општината или на градот Скопје и преку средствата за јавно информирање, при што од денот на објавувањето до денот на одржувањето на референдумот на локално ниво не можат да поминат помалку од 25 ниту повеќе од 40 дена. Референдум на локално може да се распише за донесување пропис или за прашања што треба да се уредат во општината како претходен референдум, како и за преоценување на прописите што се претходно донесени како дополнителен референдум.

И на **локално ниво референдум не може да се распише** за прашања кои се однесуваат на:

- » буџетот и завршната сметка на буџетот на општината, градот Скопје и општините во градот Скопје,
- » организацијата на општинската администрација и
- » прашања за кои советот одлучува со мнозинство гласови од присутните членови на советот кои припаѓаат на заедниците што не се мнозинско население во општината.

Одлуките на референдумот на локално ниво се сметаат за донесени ако за нив гласале мнозинството од вкупниот број граѓани кои гласале, доколку гласале повеќе од половината од вкупниот број граѓани запишани во Избирачкиот список за општината.

Сите прашања поврзани со постапката за спроведување на референдумот, органите за неговото спроведување, правото на гласање, спроведување на гласањето, начинот на гласањето и утврдувањето на резултатите од гласањето на референдумот се уредени со Законот за референдум и други облици на непосредно изјаснување на граѓаните.

2. Граѓанската иницијатива претставува облик на непосредно изјаснување на граѓаните во одлучувањето преку покренување иницијативи пред Собранието на РМ, пред советите на општините, градот Скопје и општините во градот Скопје.

Граѓанска иницијатива може да се покрене за:

- » поднесување предлог за пристапување кон измена на Уставот на РМ,
- » предлагање за донесување закон,
- » распишување референдум на државно ниво, како и за:
- » донесување одреден пропис на општините или градот Скопје,
- » решавање одредени прашања во надлежност на советите на општините или на градот Скопје, и за
- » распишување референдум на локално ниво.

Граѓанска иницијатива на државно ниво се покренува на предлог на 100 граѓани. Меѓутоа, граѓанската иницијатива на државно ниво за поднесување предлог за пристапување кон измена на Уставот и за распишување референдум се смета за покрената ако најмалку 150.000 граѓани со свои потписи ја поддржале иницијативата. Од друга страна, граѓанската иницијатива за предлагање за донесување закон се смета за покрената ако најмалку 10.000 граѓани ја поддржале иницијативата. Собранието на РМ е должно за иницијативата да одлучува во рок од 30 дена од денот на приемот на предлогот.

Граѓанската иницијатива на локално ниво се покренува пред советот на општината и градот Скопје на предлог на 100 граѓани. За прашања кои имаат финансиски или кадровски карактер граѓанската иницијатива не може да биде покрената.

Во Законот е предвиден и **собирот на граѓаните како облик на непосредно изјаснување на граѓаните** во одлучувањето за прашања од локално значење за единиците на локалната самоуправа на кој се разгледуваат прашања, се заземаат ставови и се подготвуваат предлози за прашања од секојдневно значење за животот и работата на граѓаните на подрачјето на општината. Барањето за свикнување собир на граѓани се поднесува до градоначалникот на општината.

ГЛАВА 2

ОБЛИЦИ НА ПОСРЕДНО ОСТВАРУВАЊЕ НА СУВЕРЕНИТЕТОТ НА ГРАЃАНИТЕ (ОБЛИЦИ НА ПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА)

1. ТЕОРИЈАТА НА ПРЕТСТАВНИШТВОТО

Идејата за претставување на народот, односно постоењето на претставничка влада произлегува од сознанието дека народот не е во можност самостојно да ја извршува власта, туку е принуден да ја пренесе на претставници кои ќе ја остваруваат во негово име.

Изборите, во контекст на пренесување на волјата на граѓаните на своите претставници, се **најконкретниот чин на остварување на претставничката демократија**, или како што често пати се нагласува во теоријата, идеално најдобра политичка заедница претставува претставнички демократски систем во кој народот својата врховна моќ на владеење ја остварува преку своите претставници кои периодично самостојно ги избира.²¹¹

Развојот на современите облици на претставништвото најдобро се илустрира преку историскиот континуитет на развојот на институциите на политичкото претставување кој практично започнува во Англија во текот на 13 век, кога е донесен најзначајниот конститутивен документ за ограничување на кралската се моќ и за воспоставување поширока општествена репрезентација, за подоцна да се прошири и на другите земји од континентот, односно на американскиот континент во втората половина од 17 век.

Модерниот поим на претставувањето се извлекува од теоријата на суверенитетот на парламентот која се наметна во Англија со револуцијата од 1688 година, како и од теоријата на народниот суверенитет која произлезе од Француската буржоаска револуција. Но, од друга страна, претставувањето се поврзува и со карактерот на мандатот на народниот претставник. Тој во суштина може да се појави во **два облика: претставнички и императивен**.

²¹¹ Види: **Giovanni Sartori, (1958), Democratic Theory, Greenwood Press, Publishers, Westpoint Connecticut.**

Додека правната природа на претставничкиот мандат неизбежно се изведува од теоријата за неделивоста на народниот суверенитет, во смисла дека народните претставници ги застапуваат интересите на целиот народ а не само на нивните избирачи, императивниот мандат ги обврзува народните претставници да работат во согласност со волјата на своите избирачи и постојано да бидат одговорни пред нив.

Императивниот (врзан) мандат ја заснова својата идеја на институцијата мандат од римското право како договор во кој едната страна (мандант) ја овластува другата страна (мандатор) да постапува во нејзино име со што се претпоставува и правото на избирачот да дава задолжителни напатствија на своите претставници кои имаат обврска да ги почитуваат. Императивниот мандат бешевозможен во услови на функционирање на помали политички заедници. Сè до доцните 80-ти години на минатиот век овој мандат беше карактеристичен за социјалистичките држави. Имено, законот во овие држави не само што утврдуваше дека народните претставници се директно одговорни пред електоратот, туку, исто така, гарантираше обврска на парламентарците да го известуваат електоратот за нивната индивидуална активност и за активноста на собранieto. Во оваа смисла, народните претставници можеа да бидат отповикани од својата функција доколку електоратот не е задоволен од начинот на нејзиното остварување.

Претставничкиот мандат е најприменетиот мандат во животот на демократските држави. Во согласност со концептот на националниот суверенитет народните претставници уживаат апсолутна независност во поглед на нивниот електорат. Овој мандат по својата природа е неотповиклив за неговото времетраење, што значи дека граѓаните немаат право, во случај на сопствено незадоволство кон работата на своите претставници, да покренат постапка за одземање на мандатот или за негово укинување. Токму затоа овој мандат уште се нарекува и формален или апстрактен

мандат, бидејќи со него претставниците не се обврзуваат за ништо конкретно, ниту, пак, имаат однапред дефинирани обврски и насоки на сопственото дејствување.

2. ПОИМНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ИЗБОРИТЕ

Изборите се универзален феномен. Универзалноста на изборите доаѓа до израз преку нивните политички, уставни и социолошки компоненти. Сите тие заедно ја објаснуваат изборната целовитост. Моментот кога овие компоненти добиваат соодветна изборна конкретизација е повеќе од значаен, бидејќи преку него се реализира системот во едно општество. Во отсуство на изборна конкретизација, отсуствува и системот како целина, односно деловите функционираат во празно.

Изборите се конкретен политичко-правен и технички чин на конституирање на институционално-организационската структура на политичкиот систем во земјата. Преку инсталирањето на волјата на граѓаните во политичкиот живот, изборите, всушност, ја утврдуваат граѓанската моќ во спроведувањето и извршувањето на народниот суверенитет.²¹² Токму затоа се констатира дека ако не постојат изборите, нема да постои ниту „мостот“ меѓу оние што владеат и оние што се владеани, а со тоа ниту демократија.²¹³

„Мостот“ кој има за цел да ги поврзе двете „страни“ на системот е вкупен збир на изборни процеси преку кои

²¹² Види: **Geoffrey Brennan, Loren Lomasky (1993), Democracy and Decision, The Pure Theory of Electoral Preference, Cambridge University Press, (стр.19-33).**

²¹³ „Сепак, ние сè уште мораме да имаме предвид дека изборите се дисконтинуитетен и основен чин. Во меѓуизборниот период, народната моќ останува во состојба на мирување, но и во тој момент постои широка граница на дискреција меѓу основните изборни можности и конкретните владејачки одлуки кои потоа следуваат“.....„Изборите се, всушност, времето кога започнува да се одмерува изразувањето на изборната волја...“. Се работи за размислувања на Сартори содржани во неговото дело: **Giovanni Sartori, Democratic Theory, Greenwood Press, Publishers, Westport Connecticut, Based on the author's translation of Democrazia e definizione (2nd edition), II Mulino, Bologna, 1958, (стр. 73).**

се врши организација и селекција на носителите на политичката власт. Изборите не се само конкретен чин или акт, туку и целовитост на политичко-изборни дејствија во земјата. Одржувањето на изборите претпоставува постојна структура на политичка власт која директно произлегува од волјата на граѓаните. Оттаму се вели дека изборите ја легализираат и ја легитимизираат структурата на власта и нејзините политики, како и структурата на опозицијата.

Изборите се дефинираат како комплексен механизам преку кој се поврзуваат, се усогласуваат и се остваруваат различните интереси на политичките партии и на граѓаните во политичката заедница.

Комплексноста доаѓа до израз во оној момент кога на глаголот „избор“ (изворно: *eligere*), како начин на изразување на идејата за избор преку избирање, а не преку делегирање, се надоврзуваат сите политички активности што го помагаат остварувањето на изборниот процес.

Може да се констатира дека **појмовното определување на изборите како политички феномен се задржува на три најважни моменти**, и тоа:

- » **изборите како модус преку кој граѓаните ја изразуваат својата неприкосновена волја да бидат владеани.** Ова значи дека изборите на најпрецизен начин ја отсликуваат поврзаноста меѓу избирачот, од една, и избраниот носител на конкретните овластувања и одговорности, од друга страна. Автономноста на релацијата доаѓа до израз при потребата од поадекватно структурирање на односите на моќ меѓу овие две страни на изборниот процес. Начинот на кој се одвива оваа релација зависи, во голема мерка, од начинот на кој е поставен изборниот систем во земјата. Оттаму, се вели дека карактеристиките на изборниот систем условуваат појава на различни размислувања во изборна-

та сфера, кои се движат од толкување на изборите како ритуално-фиктивна, преку формална, па сè до централна институција во политичкиот систем,²¹⁴

- » **изборите како механизам на политичките процеси преку чиешто остварување се согледува „технологијата на владеењето“.** Вкупноста на политичките процеси што се одвиваат во пред и постизборниот период ја чинат нормативната рамка во која се прецизираат одделните фази, постапки и услови за реализирање на изборите, и
- » **изборите како демократски чин на селекција и организација на власта во кој доаѓаат до израз сите политички алтернативи во поредокот.** Изборите се вид корективна машина која има за цел да го стабилизира системот на начин што со изборот на власта се задоволуваат интересите на мнозинството граѓани и општествени групи.

Оттука, изборите се логичен производ на идејата за политичко претставување на граѓаните во согласност со која народот е оригинерниот носител на власта, а политичките претставници легитимни вршители на функциите на власта. Ова значи дека изборите не се само основ за конституирање на власта во организациско-техничка смисла, туку се повеќе легитимни потврдувачи на власта.

Или попрецизно, изборите, во значаен степен, се еден од најзначајните легитимни основи за потврдување на политичката моќ на власта во системот.

Но, тие самите по себе не се моќ.

Изборите се многу повеќе „производители“ на содржината на политичкиот систем и креатори на неговиот по-

²¹⁴ Всушност, се работи за три различни концепции на изборите, и тоа: етатистичко-елитистичка, функционалистичка и радикално-демократска. За сите нив поопширно види во трудот на: **Милан Матиќ (1990), „Изборни систем и демократија“, во Зборникот Избори у условима вишестраначког система, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, (стр. 9-12).**

литички живот. Со нивна помош граѓаните имаат вистинско влијание врз политичката структура на системот, бидејќи, во демократски услови, изборите се најзначајната политичка акција што граѓаните ја преземаат од почеток до крај. Сите овие аспекти на изборите се дел од демократското сфаќање на идејата за партиципација и активно учество на граѓаните во политичкиот живот. Токму поради тоа, најчесто се вели дека слободните и непосредните избори ја чинат суштината и смислата на демократијата. Тие се средство за оформување на „мисловната власт“, власт која во секое време ќе може да биде повикана на одговорност од страна на граѓаните.

Од друга страна, не смееме да извлечеме погрешен заклучок и да речеме дека изборите, априори, ја „произведуваат“ демократијата. Напротив, тие се само еден сегмент од демократското живеење. Демократијата не смееме да ја поистоветиме со изборите, бидејќи таа е секогаш повеќе од избори. Изборите се конкретен момент преку кој демократијата ја оживува својата теоретска форма. Изборите се почеток на демократските процеси. Тие се чин на пренесување на граѓанската суверена волја на органите на власта.

Изборите се квантитативен инструмент создаден да оформи квалитетен избор. Кога избираме, ние, всушност, ја правиме демократијата можна.

3. РАЗВОЈНА ДИМЕНЗИЈА НА ИЗБОРИТЕ (КРАТКА РЕТРОСПЕКТИВА)

Ако како појдовен момент во разјаснувањето на развојната димензија на изборите се прифати тезата дека изборите се клучен демократски и најзначаен политички акт преку кој на воопштен начин се манифестира граѓанската волја во рамките на политичкиот живот, тогаш не случајно ќе констатираме дека почетоците на најрелевантната изборна мисла или современата идеја за изборите се јавува-

ат дури во почетокот на 19 век, од кога, всушност, започнува и подемот на граѓанскиот парламентаризам, односно појавата на првите политички партии во современа смисла на зборот.²¹⁵

За да можеме да направиме јасен историски пресек на развојот на изборната мисла и практика, потребно е најнапред да разграничиме два момента, и тоа:

- 1. Правилно да ја лоцираме временската и просторната димензија на изборите како политичка категорија, и**
- 2. Јасно да го разграничиме различниот теоретски пристап лоциран во научната мисла.**

Несомнено е дека изборите отсекогаш го привлекувале вниманието на теоретичарите, почнувајќи од Аристотел, Цицерон, па сè до денес. Меѓутоа, пред воопшто да започнеме со анализирањето на мислењата и ставовите на различните теоретичари, потребно е да ја објасниме **просторната и временската димензија**, односно историскиот континуум на развојот на изборите, бидејќи секоја од трите точно лоцирани фази од развојот на изборите има свои обележја при проучувањето на овој феномен.

Така, со еден тон и мисла говориме за изборите организирани во т.н. **предмодерен период од развојот на државата и политиката** (период од античка Грција, па сè до

²¹⁵ Во 19 век изборите и политичките партии се развија во форма која е препознатлива и денес. Со проширувањето на правото на глас во голем број, главно, европски и северноамерикански држави, се зголеми електоратот како и политичките партии кои ги застапуваа нивните различни интереси. Со зголемувањето на улогата на политичките партии се отежна независното истапување на изборните кандидати, односно партиската поддршка прерасна во клучен момент за остварувањето на изборниот успех. Развојот на политичките партии, во согласност со класичните размислувања на политичките теоретичари, беше резултат на развојот на изборите. Вонпарламентарните организации (како што ги нарекуваа политичките партии) беа одредени како неопходен момент за функционирањето на изборната демократија. Политичките партии, или оние кои постоеја во западните демократии, требаше да ги исполнат следниве 6 функции, и тоа: структурирање на правото на глас, интегрирање и мобилизирање на граѓаните во изборниот процес, регрутирање на политичките раководства, организација на власта, формирање на јавната политика и утврдување на политичките интереси.

почетокот на 18 век), со друг за периодот на **воспоставувањето на модерната држава и првата парламентарна влада** (крајот на 18 век и воведувањето на општото право на глас), а сосема поинаку тоа се прави денес, во ерата на процветот на демократијата и нејзините придобивки.

3.1. Изборите во античка Грција

Со античка Грција, или поточно со античка Атина, започнува почетокот на развојниот пат на изборите и изборната мисла. Иако античкиот период дефинитивно не е период на избори во вистинска демократска смисла на зборот, сепак, може да се констатира дека корените на изборното народно одлучување за прв пат во човековата историја ги среќаваме токму во овој период.

Едноставно, она што Солон и неговите реформи го направија во Атина не можело а да не остави длабок печат врз развојот на целокупната изборна мисла во средниот и во новиот век.

Благодарение на Солон, граѓаните на Атина добија моќ да ги изберат своите претставници во јавните служби и да ги повикаат магистратите на одговорност.

Вистинската демократија во Атина, која е воспоставена веднаш по завршувањето на тиранското владеење на Пизистрат, била претставена преку реформите на Клајстен познат како „таткото на Атинската демократија“. Суштината на овие реформи се согледала во реорганизацијата на класната и територијалната поделба на атинското население. Наспроти 4-те класи за кои зборувал Солон, Клајстен оформил 10 вештачки племства според територијалниот принцип (поделба на граѓани кои живеат во крајбрежјето, градовите и внатрешноста на Атина).²¹⁶

²¹⁶ Види: **Richard S. Katz (1997), Democracy and Elections, Oxford University Press, (стр. 10-14).**

Позитивноста на оваа реформа се согледала во моментот на зголемувањето на бројот на граѓани непосредно вклучени во „изборниот процес“. Преку своите реформи, Клајстен го потенцирал значењето на изборите како можност да се „скроти“ моќта и да се намалат олигархиските елементи во власта преку новата „изборна геометрија“, со која било опфатено целото атинско население.

Со реализацијата на Клајстеновите реформи, Атињаните започнале многу појасно да ја вреднуваат активната вклученост на граѓаните во животот на полисот. Ова на мошне добар начин го искажал Перикле: „Во полисот секоја индивидуа е заинтересирана не само за своите работи, туку и за работите на заедницата...ние не велиме дека човекот кој нема интерес за политиката е човек кој си ја гледа својата работа; ние велиме дека тоа е човек кој нема никаква работа“.

Ждрепката или фрлањето коцка биле најчесто применуваните изборни инструменти. И покрај тоа што ждрепката била исмејуван изборен инструмент од страна на познатите антички мислители Ксенофон и Сократ, сепак, таа долго време се одржала како единствен изборен метод на носителите на власта. Покрај магистратите кои во античка Грција биле избирани со ждрепка, постоела и група избрани службеници од народното Собрание, познати како генерали, кои биле под негов постојан надзор.

Значи, во античките градови-држави за прв пат се констатира разликата на начинот на избор меѓу т.н. номинирани службеници, од една, и лица избрани по пат на ждрепка, од друга страна. Така, на пример, членовите на Советот (Булето) биле избирани со помош на ждрепка за време од една година, додека некои од магистратите и генералите биле непосредно избирани од страна на членовите на Собранието.

Иако е очигледно дека во античка Грција постоел одреден начин на избор на народните претставници во влас-

та, сепак, неопходно се наметнало следново прашање како дилема – дали во општество во кое граѓаните биле поделени на слободни, од една, и робови, односно неслободни, од друга страна, е можно да се зборува за одржување избори?

Одговорот бил мошне едноставен. „Изборите“ организирани во античка Грција целосно одговарале на условите и потребите на општеството во тој развоен период. Иако тие ни оддалеку не наликувале на денешните современи избори, сепак, ја одиграле клучната улога во самите почетоци на изборниот процес. За да можеме да го разбереме значењето на изборите во античкиот период, мора да ги имаме предвид карактеристиките на атинската демократија, односно клучната карактеристика на грчката демократска култура – принципот на ротирање во јавните служби.

Со прифаќањето на овој принцип, приврзаниците на атинската демократија не само што ја признале разликата меѓу оние што владеат, и оние што биле владеани, туку, едновремено, тие ја согледале неможноста двете функции да се извршуваат од ист субјект. На тој начин била констатирана и суштината на клучниот демократски принцип, според кој граѓаните морале да бидат оспособени да ги остваруваат двете страни на политичкиот процес.

Атинската демократија речиси целосно била организирана и се остварувала преку принципот на смена и ротација, додека чинот на изборот се реализирал со примена на ждрепка. Изборот со ждрепка, а во одредени случаи и со посредна номинација се сметал за единствено рационално изборно решение, иако и при неговата примена постоела можност од појава на конфликт меѓу слободата на изборот и ротирањето како принцип за нејзиното ограничување.²¹⁷

²¹⁷ Види: **James Wycliffe Headlam (1933), Elections by Lot at Athens, Cambridge: Cambridge University Press.**

3.2. Изборите во старовековен Рим

Старовековната римска демократија ни оддалеку не била демократија од атински вид. Дури и самиот Полибије, кој долго време живеел во Рим, во 2 век пр.н.е. го нема опишано римскиот политички систем како демократски, туку како мешовит уставен систем (*memigmene politiea*), каде имало комбинација на монархистички, аристократски и демократски елементи.

И историчарите најчесто го дефинирале римскиот политички систем како тимократски, односно како систем во кој приоритетните организациски принципи врз кои е заснован се сопственичките односи.

Во еден ваков мешовит систем, изборите биле организирани за формирање три вида изборни собранија, и тоа:

- » **најстарото собрание познато како *comitia curiata*,**
- » **собрание со милитанска заднина, остаток од времето на воената демократија, познато како *comitia centuriata*, и**
- » **третиот тип, собрание организирано според територијалниот принцип, поделено на два дела: *concilium plebis* и *comitia populi tributa*.**

Значајно да се напомене е дека сите три вида собранија ги застапувале интересите главно на богатите граѓани, поради фактот што Рим, во организациска смисла, имал силно изразени олигархиски елементи. Ова особено било очигледно во центуријатските собранија каде најимотните граѓани имале право на повеќе гласа, но и привилегија да гласаат секогаш први. Првенството при гласањето било од големо значење поради фактот што за избран се сметал оној кандидат кој освоил мнозинство гласови. Во оној момент кога еден од кандидатите ќе го достигнел потребното мнозинство, тој се сметал за избран.

Повисоките класи секогаш ја имале привилегијата да го изберат својот кандидат, бидејќи пониските слоеви речиси никогаш не доаѓале на ред да гласаат. Значи, потребното мнозинство речиси во сите случаи било стекнувано со гласовите на поимотните граѓани.

Оттука, избраните собранија многу повеќе наликувале на собири на граѓани од одредени слоеви каде главно им биле презентирани целите и идеите на кандидатот за кого граѓаните гласале. Изборните собранија во Рим немале советодавен карактер аналогно на атинското собрание (Ecclesia). Напротив, тие биле свикувани од страна на магистратите кои се изјаснувале за (не)прифаќањето на одреден закон, избор на еден или повеќе од предложените кандидати за магистрати и слично.

Токму поради ова може да се констатира дека изборите во Рим многу повеќе наликувале на судски процес, на постапка во која спротивставените кандидати си ги „одмерувале“ силите и можностите, отколку на процес за утврдување на народната поддршка на граѓаните упатена кон носителите на власта.

3.3. Изборите во средниот век

По распаѓањето на Римската Република, во средновековиот период, изборите добиле сосема поинаква димензија.

Имено, во раниот среден век не се среќавале некои позначајни искуства и размислувања од изборната област, освен оние што се однесувале на организацијата на изборите во црквите и во манастирите. Црквата за прв пат во своите изборни канони ги употребила категориите релативно, апсолутно и квалификувано изборно мнозинство, како и тајното гласање како начин на гласање.

Иако имаат одредено политичко значење, црковните избори во раниот среден век не оставиле некој позначаен

белег на развојот на изборната мисла, иако по однос на времето и карактерот на тогашните општествени случувања извршиле одредено влијание врз побрзото демократизирање на системот.

Така, на пример, избирачкото право за прв пат било дефинирано во црковните канони како право на граѓаните да учествуваат во општествениот живот. Фактот што тогашниот општествен живот бил целосно ограничен на црковниот живот, не го намалило значењето и улогата на избирачкото право на граѓаните во овој период.

Значајно е да се напомене дека и покрај изборната организација на црквата од формален карактер, во овој период избраните црковни претставници и натаму својот авторитет и моќ го извлекувале од Господ – Бог и од пренесените права на повисоките канонски службеници.

Токму поради ваквата декларативна природа на изборите во раниот среден век, во изборната теорија се вели дека најголемиот дел од изборната практика во средниот век е сконцентриран во неговиот доцен период, односно во **т.н. претпарламентарен период**, кога изборите судбински се поврзале со развојот на парламентарните институции (најнапред како советодавни тела на монархот, а потоа како вистински претставнички тела на граѓаните), и претставничката демократија, како и со **парламентарниот период**, кога дошла до израз силата и енергијата на изборите во модерна смисла на зборот.²¹⁸

3.4. Изборите во Англија – развојот на територијалното претставништво

Во англиската историја се разликувале **три фази во развојот на изборите**.

²¹⁸ Види: **Bernard Manin (1997), The Principles of Representative Government, Cambridge: Cambridge University Press, (стр.31).**

Првата фаза започнала во доцниот среден век и траела до почетокот на 19 век, односно до големите изборни реформи. **Втората фаза** е фазата на големи изборни реформи и борбата за воспоставување и втемелување на модерната демократија и изборниот систем. **Третата фаза** го опфаќала периодот на конечно обликување и усовршување на изборниот систем.

Иако е истакнато дека парламентот и изборите се квалитативно меѓусебно условени и зависни, сепак, може да се констатира дека парламентот во Англија настанува многу порано од самите избори.

Изворно, англискиот парламент во денешна смисла на зборот претставува творба која се оформила без вистински избори, односно настанала одозгора, по повикот на кралот. Некои автори истакнуваат дека токму писмото на кралот Јован без земја, кое го упатил до своите шерифи во 1213 година, се смета за почетен момент во воведувањето на принципот на парламентарното претставништво во Англија.²¹⁹

И кон средината на 13 век, кога во следното кралско повикувачко писмо биле наведени некои детални инструкции во поглед на изборната постапка за избор на народните претставници, не можело да се зборува за организирање избори во модерна смисла на зборот. Дури со повикот кој го упатил Едвард I во 1295 година за заживување на т.н. модел парламент (Model Parliament), конечно биле поставени темелите на вистинското парламентарно претставништво.

Првата законска регулатива која се однесувала токму на англиските парламентарни избори била воспоставена со донесувањето на **Законот од 1406 година**, како одговор на народното незадоволство упатено кон околинските шерифи и нивното своеволно манифестирање моќ. Со овој

²¹⁹ Види: **Pole, J.R. (1966), Political Representation in England and the Origins of the American Republic, Berkeley: University of California Press, (стр.365).**

закон избирачкото право се проширило на „сите присутни граѓани“ во околицата во која се вршел изборот. Иако, на почетокот се чинело дека со него ќе се зголеми демократскиот импулс на англиското тло, многу брзо се согледало дека ваквото проширување било исклучиво во интерес на лордовите и нивните приврзаници. Токму затоа, овој закон бил укинат во 1430 година и заменет со нов. За разлика од претходниот, новиот закон максимално го „ограничил избирачкото право“.

Со Законот од 1430 година се вовел мнозинскиот принцип на гласање, но не во интерес на броење на гласовите, туку во интерес на потврдување на способностите на кандидатите и нивните квалификации. Токму затоа на овие правила на игра воопшто не им бил даден натпреварувачки карактер. Уште долго време потоа тие немале карактер на правила со демократски призвук, што се смета за сосема нормална работа ако се земе предвид фактот дека во голем број околии угледот на фамилијата имал првенствено значење за добивање едно или повеќе места во претставничкото тело. Тоа значи дека во овој период изборите биле поставени високо олигархиски.

Одредено демократско поместување во изборната регулатива се уочило дури во 18 век кога процесот на кандидирање за претставнички места во претставничкото тело се проширува на целата територија на Англија, а не само во рамките на околиците, и кога улогата на Домот на комуните се променила и се изедначила со улогата на лордовите и кралот како претставници и носители на народната волја.

Сево ова извршило силно влијание врз концепцијата на изборниот систем. Зголемената улога на Домот на комуните неминовно барала овој дом да се претвори во „творечко собрание“, наспроти дотогашната улога на т.н. „конгрес на амбасадори“. Првиот чекор кон остварување на оваа идеја бил направен со донесувањето на познатиот **Реформски**

закон за изборите од 1832 година, со кој практично започнала втората фаза од изборниот развој во Англија.

Во серијата големи реформски закони, што практично го означиле и почетокот на третата развојна фаза на изборите во Англија, се споменуваат: изборните закони од 1867 година со кои се проширило правото на глас на уште еден милион избирачи, потоа законите од 1884, 1918 и 1928 година. Со последниот закон од 1928 година конечно и жените се стекнале со законски заштитено право на глас како лично и законски загарантирано право.²²⁰

Подоцна, со законите од 1948 и од 1949 година (Representation of the People Acts) биле отстранети сите недоследности и аномалии во изборниот процес. Практично со нив започнала вистинската демократизација на изборите во Англија.

3.5. Франција – пример на изборен радикализам

И во Франција, како и во примерот со Англија, развојот на изборите бил во тесна корелација со развојот на избирачкото право. Всушност, изборната еволуција во оваа земја во голем дел зависела од еволуцијата и квалитетот на реализацијата на избирачкото право на францускиот граѓанин. Иако се очекувало дека Француската буржоаска револуција на широка врата ќе го промовира и воспостави општото право на глас, тоа, сепак, не се случило. На постреволуционерните избори за тогашното Народно собрание правото на глас било ограничено преку воведување т.н. имотен цензус, односно преку исклучување на најниските социјални групи во изборниот процес, со образложение дека нивната положба и статус во системот ги прави премногу зависни од политичката волја на

²²⁰ Види: **Bailey, D.S. (1964), British Parliamentary Democracy, George G. Harrparand Co Ltd, London, (стр. 56-57).**

повисоките слоеви (во оваа група припаѓале граѓаните од редот на послугата, свештените лица и сл.).²²¹

Со донесувањето на познатиот Декрет, во август 1792 година, за прв пат се спомнало и применило **т.н. „универзално право на глас“**, со што во голем обем се зголемил и бројот на гласачите.

Меѓутоа, условувањето на избирачкото право, посебно на правото да се биде избран за народен пратеник, со **т.н. *marc d'argent* (или попрецизно еквивалентот од 500 дневни плати кој секој кандидат за пратеник** требало да биде способен да го исплати за да може да се кандидира за оваа престижна функција) внело големи недоразбирања и контроверзи.

Еволуцијата на изборите во Франција го актуелизирала и системот на посредно гласање (индиректни избори) како механизам за селектирање на еминентните граѓани во изборниот процес. Барањето за натамошно прецизирање на општото право на глас, како и констатираната потреба од замена на посредните со непосредните избори, биле актуелизирани со Монтањарскиот устав од 1793 година.

Еволутивниот тек на изборите и развојот на избирачкото право во Франција посебно се актуелизирал со воведувањето на непосредните избори, во времето на повторното промовирање на Кралството во 1814 година, како и со укинувањето на ограничувањата на правото на глас (периодот меѓу 1830-1848). Ослободувањето на правото на глас од секакви форми на условувања целосно дошло до израз дури по Втората светска војна, кога за прв пат и жените го добиле своето неограничено право на глас.

²²¹ Види: **Dahl, R. (1971), *Polyarchy, Participation and Opposition*, New Haven, Yale University Press, (стр. 34-35).**

3.6. Развојот на изборите во САД

САД се држава во која на нагласен начин се третира прашањето за изборите и учеството на граѓаните во нив. Впрочем, ова прашање било поставено на врвот на научното внимание, како при оформувањето на американскиот политички систем, така и при реализацијата на развојниот процес на граѓанската претставничка демократија.

Од теоретски аспект, развојот на изборите и на избирачкото право во САД најчесто се врзувал за Декларацијата за независност од 1776 година, Уставот на САД од 1787 година и некои други значајни документи донесени, пред сè, на Филаделфиската конференција. Најинтересните расправи во Америка биле водени околу регулирањето и поставеноста на избирачкото право во системот, околу ограниченоста на правото на глас преку воведување најразлични цензуси и потребата таа ограниченост да се постави на минимум.

Ова непосредно значи дека и во Америка, како и во претходно наведените држави, развојот на избирачкото право и на изборите биле во непосредна корелација со дилемата и прашањето за нивната универзализација. Процесот на воведување еднакво право на глас започнал многу поотворено да се чувствува во првите децении од 19 век, иако е потребно да се нагласи дека еднаквоста на правото на глас не било правило наменето за сите граѓани, посебно не за лицата од црната популација.²²²

Но, она што посебно го привлекло вниманието на теоретичарите и на научните истражувачи во Америка бил фактот дека оваа држава, за разлика, на пример, од Англија, многу поедноставно го има надминато проблемот со имотниот ценсус во контекст на остварувањето на правото на глас. Иако ова надминување се одвивало релативно

²²² Види: Porter H.K. (1918), *A History of Suffrage in the United States*, Chicago, University of Chicago Press.

бавно и сукцесивно поради различните размислувања упатувани на оваа адреса, сепак, тоа се случило беа некои поголеми системски потреси. Така, на пример, т.н. Специјален комитет (Committee of Details, оформен непосредно по донесувањето на Уставот на САД), донел посебни инструкции за примената на сопственичката клаузула и нејзината поврзаност со остварувањето на двојната димензија на избирачкото право (активната и пасивната).

Аргументите кои биле дадени во корист на оваа релација се движеле од истакнување на потребата за економска независност на носителите на политичката власт (посебно оние во сферата на извршната власт), како основен механизам за ослободување од сите видови корупциски дејствија и активности, до размислувањата за правото на сопственост како фундаментално право на секој граѓанин.

Без разлика на начинот на третман на сопственоста, претставниците на Специјалниот комитет едногласно се согласиле дека претставниците во власта морале да бидат сопственици на одреден имот, како и повисоко општествено рангирани од избирачите.

Поврзаноста на имотната состојба со избирачкото право долго време останала на политичката сцена како предмет на расправа и полемика. Иако имотниот ценсус, како главен предуслов за реализирањето на избирачкото право, не бил содржан во Уставот на САД од 1787 година, сепак, делегатите кои гласале за него премолчено ја поддржале корелацијата меѓу имотната сопственост на оние кои се избираат, од една, и избирачкото право на граѓаните-избирачи, од друга страна.²²³

Покрај овој момент, за правилно согледување на развојот на избирачкото право во Америка големо значење

²²³ Види: **John Elliot (1988), The Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution as Recommended by the General Convention at Philadelphia, New York: Burt Franklin, New York.**

имало и прашањето на фрагментираноста на изборното законодавство (сојузното законодавство, од една, и законодавството на одделните федеративни единици, од друга страна), иако во практиката постоеле неколку обиди сојузната администрација да ги добие сите надлежности во врска со организацијата и спроведувањето на изборите.

4. ФУНКЦИИ НА ИЗБОРИТЕ

Изборите се **комплексен и сложен механизам на дејствија, процеси и активности**, кои, на наједноставен начин, можат да бидат дефинирани како „формален чин на избор на лица за одредена државна функција или позиција од каков било вид, преку давање изборна поддршка од страна на избирачите“. Но, изборите се дефинираат и како демократски чин на избор, а потоа и на контрола на власта во целина.

Во меѓупросторот, кој не е дефинициски опфатен, се содржани бројни други процеси и дејствија што ја заокружуваат суштината на овој феномен. Во таа суштина влегуваат и прашањата за функциите на изборите како движечка сила на сите активности, дејствија, процеси и постапки што ја чинат суштината на изборниот процес. Овие функции ја чинат формалната страна на изборите. Функциите на изборите ја утврдуваат и дескриптивната страна на самиот изборен чин на претставниците во системот на власта.

Функциите на изборите ги поврзуваме со одредени критериуми врз основа на кои се врши нивното детерминирање, при што како најзначајни вредносни детерминанти се одредуваат политичките, институционалните и општествените услови што постојат во една земја. Во политичките, каде се земаат предвид и институционалните услови во поширока смисла на зборот, од најголемо значење е

прашањето за политичката (не)стабилност на државата од аспект на нејзината (не)фрагментираност. Од друга страна, општествените услови ги детерминираат функциите на изборите преку (не)постоењето на општествените (не)антагонизми што се случуваат меѓу општествените групи, етничките, интересовните и другите групи што постојат во општеството.

Оттука можеме да го прифатиме заклучокот на **Ди-тер Нолен** дека при одредувањето на функциите на изборите клучна улога играат три структурни фактори, и тоа:

- » **карактерот на општествената структура – нејзината поголема или помала диверзифицираност;**
- » **карактерот на политичкиот систем – дали се работи за претседателски, парламентарен или мешовит систем на организација на власта; и**
- » **карактерот и структурата на партискиот систем.**

Овие три фактори го олеснуваат или го отежнуваат реализирањето на следниве најзначајни функции на изборите:

- » **функцијата на легитимност** (легитимизација, односно поддршка на носителите на политичката власт),
- » **функцијата на селекција, избор и поставување на избраните кандидати на конкретни функции во државните органи,**
- » **функцијата на директно и непосредно учество на граѓаните во системот на власта и**
- » **функцијата на претставување** (избирачите добиваат шанса да биде слушнато и нивното мислење за состојбата во и околу власта).²²⁴

Првата и можеби најзначајна функција на изборите е **функцијата на легитимитет** или легитимизирање на

²²⁴ Види: **Dieter Nohlen (1992), Izborno pravo i stranački sustav, Školska knjiga, Zagreb, (стр. 20-23).**

позицијата на носителите на власта во системот. Одржувањето на изборите го повлекува со себе и прашањето на легитимитетот, односно нивната прифатеност од страна на народот, како и прашањето за нивната демократичност. Преку изборите се „доделува“ или се „обезбедува“ легитимност на системот во целина, бидејќи преку нив луѓето се насочуваат да мислат и да дејствуваат на одреден начин. Регуларното одржување на изборите (во согласност со законот и предвидените постапки) значи тие да добијат и легитимна поддршка од народот. Легитимноста на изборите значи и нивна демократичност, бидејќи самото одржување на изборите не подразбира и примена на демократските правила и механизми за нивното спроведување. **Оттука, постои правило дека секој легитимен изборен процес е и демократски.** Но, постои дилема дали секој демократски процес или демократски систем е легитимен сам по себе, односно дали самото одржување на изборите е доволна потврда за нивната легитимност?

Демократското одржување на изборите (во смисла на правилна примена на законските одредби и постапки) не е доволен, ниту единствен момент со кој се обезбедува изборната легитимност. Легитимноста на изборите бара вклучување на пошироки размислувања за демократијата. Поширокиот поим на изборната легитимност ја опфаќа и мисловната димензија на оние кои неа ја потврдуваат.

Оттука, изборната легитимност се поврзува со моментот на истомисленост, односно **прифаќање одредени изборни состојби од страна на граѓаните на идентичен начин.** Од друга страна, (не)прифаќањето на изборните состојби од кандидатите на изборите е тесно **поврзано со моментот на одзивот** (или заинтересираноста) на граѓаните за понудените политички програми и изборот на политичките партии што се натпреваруваат во изборната трка. При тоа, степенот на поврзаноста меѓу изборниот легитимитет и одзивот на гласачите не секогаш се наоѓа во

правопропорционален однос. Така, на пример, високиот одзив на гласачите не мора секогаш да имплицира и висок степен на избран легитимитет на избраните претставници во власта. И многу нискиот одзив не може да го одреди на позитивен начин легитимитетот на системот.

Од ова може да се заклучи дека само некоја средна варијанта што во себе го вклучува т.н. „задоволителен“ одзив на гласачите, од една, и правото на избор на гласачите од повеќето понудени варијанти (учество на повеќе политички партии на изборите), од друга страна, може да го потврди изборниот легитимитет на идните носители на власта. Втората функција на изборите е тесно поврзана со првата и се однесува на **процесот на селекција, избор и поставување на избраните кандидати на функции во државните органи.**

Крајната цел на сите избори е да се изврши кадровско екипирање на државните институции и органи со цел поефикасно спроведување на победничката изборна програма. Колку изборниот систем е успешен во реализацијата на оваа цел зависи и успешноста на функционирањето на политичкиот систем во целина. Всушност, токму моментот поврзан со остварувањето на крајната цел на изборите е вистинскиот критериум за оценување на успешноста на самиот изборен систем. Многу често неможноста актуелната власт да ја постави и да ја организира институционалната структура во системот се оправдува со недореченост или непрецизност на изборниот систем, како аргумент против функционирањето на изборниот систем. Токму затоа, успешното реализирање на оваа функција на изборите се смета за вредносен критериум со кој се цени успешноста на целиот систем. Од друга страна, селекцијата, изборот и реализацијата на оваа изборна функција не секогаш се поврзува само и единствено со граѓаните, односно со изборните кандидати. На изборите, граѓаните одлучуваат и за (не)прифаќање на некоја конкретна партиска полити-

ка. Токму затоа оваа функција на изборите може да биде успешно реализирана само ако таа е подготвена позитивно да одговори на двете поставени цели: избор на лица и избор на конкретна победничка политика.

Трета функција на изборите е **директното и непосредно учество на граѓаните во системот на власта**, односно граѓанската вклученост во системот на власта.

Секако дека успехот на оваа функција е во директна врска со успешното спроведување на двете претходни функции, иако мора да се напомене дека таа има своја оригинална и независна вредност. Оригиналноста се согледува во можноста која им се дава на граѓаните за нивно директно учество во процесот на донесувањето одлуки (**decision-making process**). При тоа, мора да се напомене дека се работи за постизборна вредност која, за да има успешна реализација, неопходно мора да се надоврзе со активностите и процесите што се случуваат во предизборната фаза. Учесството на граѓаните во системот на власта, или пократко нивната партиципација, содржи неколку вредносни аспекти што се меѓусебно зависни. Успешната реализација на секој вредносен аспект доведува до успешна реализација на оваа изборна функција.

Така, на пример, успешно спроведената изборна кампања на кандидатите го одредува, меѓу другото, и успехот во медиумската сфера од каде граѓаните се информираат за и околу проблемите во политиката. Изборните кампањи ја поттикнуваат партиципативната моќ на граѓаните и нивната желба за поголема или помала инволвираност во политиката. Или, на пример, чинот на гласање не е ништо повеќе од непосреден акт на изразување на волјата на граѓаните преку кој тие директно учествуваат во креирањето на политичкиот систем.

Партиципацијата како изборна функција не дава само конкретни права, туку, исто така, и обврски за граѓаните.

Колку е поголема нејзината моќ во системот, односно колку таа поуспешно се реализира и остварува, толку е поголема и одговорноста на граѓаните во системот.

Од степенот до кој граѓаните ги преземаат обврските во општеството зависи дали во системот ќе надвлее позитивната или негативната страна на оваа изборна функција. Ако граѓаните се апатични и незаинтересирани за крајниот резултат на изборите, тогаш е сигурно дека ќе надвлее негативната страна на партиципацијата, односно разните форми на „присилно“ преземање на одговорноста за состојбите во власта. Ако граѓаните се мотивирани и активни во креирањето на власта, тогаш е јасно дека ќе дојде до израз позитивната страна на изборната функција.

Во рамките на оваа изборна функција е содржано и претставувањето што се согледува преку шансата на избирачите, на непосреден начин да го изнесат своето мислење за состојбите во и околу власта. Претставувањето не е само изборна функција преку која доаѓа до израз персоналниот, односно личниот момент на изборите. Оваа функција многу повеќе се надоврзува и за временскиот период во кој една личност ги застапува интересите на другите, односно за прашањето на изборниот мандат. Прашањето на претставувањето на граѓаните и нивните интереси во општеството е во директна врска со развојот на политичките партии како основни клетки во претставничкиот систем. Токму изборот меѓу конкурентните политички партии ја открива смислата на претставувањето како изборна функција. Политичките партии на посреден начин ја дефинираат структурата и квалитетот на изборниот натпревар.

Тие се неизбежниот сегмент на изборите.

ГЛАВА 3

ОСНОВНИ НАПОМЕНИ ЗА ИЗБОРНИОТ СИСТЕМ

1. ИЗБОРЕН СИСТЕМ – ПОИМ И ДЕФИНИЦИЈА

Првиот едногласно прифатен став меѓу теоретичарите кои се занимаваат со проучување на изборните прашања е дека изборниот систем се дефинира како најсуштествениот елемент на политичкиот систем во секоја земја. Изборниот систем е системот во кој и околу кој се кумулираат и се надминуваат судирите меѓу клучните политички сили во земјата.

Токму затоа, се смета дека оформувањето на изборниот систем е една од најважните институционални одлуки за секоја демократска држава, иако, онака како што од денешен аспект е согледано и проучено, многу ретко се случува изборниот систем да се оформи и да се постави организациски промислено и со однапред утврдени решенија во сите негови клучни делови. Најчесто, во изборната теорија изборниот систем се разгледува како резултат на некаков конкретен момент на потреба (како предизборна активност на носителите на власта), како комбинација на одредени услови (најчесто (зло)употреба на политичкиот вакуум пред изборите), иако има и такви размислувања кои сметаат дека краткорочните политички интереси не смеат да се приоритетни при утврдувањето и димензионирањето на долгорочните последици на изборниот систем.

Токму поради ова, теоретичарите што ја проучуваат проблематиката на изборните системи се едногласни во ставот дека заднината на менувањето, дооформувањето, или допрецизирањето на изборниот систем, како и општествените услови што постојат во моментот кога сето тоа се остварува, се, всушност, многу позначајни прашања за расправа од чинот на неговата промена, оформување или прецизирање.

Многу често, теоретичарите знаат да упатат остри критики кон креаторите на изборниот систем поради недоволното познавање на изборната проблематика, неинформираноста на политичките актери што се директно инвол-

вирани во процесот на обликување на изборниот систем, но, и поради злоупотребата на позицијата на власт при креирањето на изборен систем насочен кон „операционализација“ на потесните партиски интереси без да се води сметка за интересите на општеството и на државата.²²⁵

Второто прашање за кое постои теоретска едногласност е прашањето за дефинирањето и поимното определување на изборниот систем. Постои согласност дека изборниот систем може да се дефинира на два начина: **во потесна и во поширока смисла.**

Изборниот систем во потесна смисла може да се дефинира како систем со кој се обезбедува „трансфер“ или пренос на изборните резултати во пратенички мандати во корист на една или повеќе политички партии, односно независни кандидати што ги освоиле овие гласови.

Изборниот систем во потесна смисла е поограничен како поим од поимот изборни правила како поширок збир на правила што се однесуваат на изборите: правила за кандидирање, правила за администрирање на изборите, правила за финансирање на изборите, правила за водење изборна кампања и сл. Овие правила не треба да се мешаат со изборниот систем во потесна смисла.

Затоа што изборниот систем во потесна смисла на зборот не е ништо друго туку со закон регулирана техника, или начин на трансформирање на изборните гласови во пратенички или друг вид мандати. Тоа значи дека акцентот се става на формулата, моделот или на техниката на пребројување на гласовите и нивно преведување во мандати.

Изборниот систем во **поширока смисла на зборот ги опфаќа правилата и постапките кои се однесуваат на сите изборни процеси, вклучувајќи го и избирачкото право на граѓаните. Изборниот систем во поширока**

²²⁵ Види: **Administration and Cost of Elections, ACE Project CD-ROM.**

смисла ги опфаќа сите правила со кои се регулираат прашањата поврзани со изборната организација.

Тука се правилата за распишување на изборите, утврдување на денот кога ќе се спроведат изборите, утврдување на кандидатските листи од страна на партиите и независните кандидати, водењето и ажурирањето на избирачкиот список во земјата, правилата за организирањето и работата на изборната администрација, водењето на изборната кампања, правилата за медиумското претставување на кандидатите, правилата за заштитата на избирачкото право, правилата за финансирање на изборната кампања, правилата за поднесување приговори и тужби по завршувањето на изборниот процес, правилата за официјализирањето на изборните резултати и слично.

Сето ова нè доведува до констатација дека изборниот систем во поширока смисла е многу сложен и комплексен механизам на правила, постапки, процеси, активности и дејствија што ја чинат неговата вкупна содржина. Вака утврдената поимна содржина на изборниот систем во голем дел е отсликување на формалната страна на изборните правила, кои, пак, од своја страна, вршат силно влијание и на другите сфери од изборниот и од политичкиот натпревар.

2. ИЗБОРЕН СИСТЕМ ВО ПОТЕСНА СМИСЛА НА ЗБОРОТ – КОМПОНЕНТИ И ПОЛИТИЧКИ ИМПЛИКАЦИИ

Изборниот систем во потесна смисла на зборот не е ништо друго и ништо повеќе од систем во кој се опфатени правилата за регулирање на изборните формули, односно изборните модели со чија помош најнапред се собираат изборните гласови, за потоа истите да се „преточат“ во конкретни мандати. Изборната формула или изборните модели се дефинираат како правило, или како принцип за дистрибуција на изборните гласови и нивно трансформирање во мандати во конкретните институции на власта.

Во изборната теорија е прифатена поделбата на изборните модели според усвоениот критериум за распределба на мандатите. Оттаму, се смета дека постојат четири најзначајни вида на изборни модели:

- а) **Мнозински изборни модели** (плуралниот изборен модел (First-Past-The-Post-System), изборниот модел со два изборни круга и алтернативниот изборен модел)
- б) **Полупропорционални изборни модели** (моделот на поединечен непренослив глас (SNTV) и паралелните изборни модели)
- в) **Пропорционални изборни модели** (модел на најголем остаток, модел со највисок просек, Донтовиот модел)
- г) **Мешовити изборни модели** (модел на поединечен пренослив глас (Single-Transferable Vote) и други подваријанти.²²⁶

2.1. Мнозински изборни модели (плуралниот изборен модел (First-Past-The-Post-System), изборниот модел во два изборни круга и алтернативниот изборен модел)

2.1.1. Плурален изборен модел (First-Past-The-Post-System)

Мнозинскиот изборен систем е најстариот систем што датира од 12 век. Едновремено се смета дека тој е и наједноставниот изборен систем. Во зависност од потребното мнозинство за освојување мандат, мнозинските изборни модели се делат на: модел со плурално (релативно) мнозинство и на модел со апсолутно мнозинство (50+1) на освоени гласови за добивање мандат.

²²⁶ Види: **The Report of the Independent Commission on the Voting System**, <http://www.official-documents.co.uk./document/crn40/4090/contents.htm>. **October, 1998.**

Плуралниот изборен модел (систем), познат во теоријата уште и како "First-Past-The-Post-System", е наједноставната варијанта што воопшто се појавила во изборната теорија и практика.²²⁷

Едноставноста на овој систем се гледа како во процесот на гласање, така и во процесот на утврдување на изборниот резултат. Државите се поделени на толку едномандатни изборни единици колку што вкупно кандидати се избираат во претставничкото тело. Она што избирачот треба да го направи кога ќе го добие гласачкото ливче е да го заокружи (само еднаш), или на друг начин јасно и недвосмислено да го означи својот избор за кандидат и истото да го стави во гласачката кутија. Избирачот има право на само еден избор, на избор на само еден кандидат, бидејќи плуралниот изборен систем се применува во едномандатни изборни единици. Во одредени случаи, овој систем може да биде употребен и во повеќемандатни изборни единици.

Откако ќе заврши гласањето, за победник се прогласува оној кандидат кој има освоено најмногу гласови од вкупниот број гласови дадени во една изборна единица, или повеќе гласови од останатите кандидати, без разлика на освоениот процент, или карактерот на добиеното мнозинство на гласови (релативно или апсолутно).

Овој модел има одредени предности:

- » **едноставност** во примената, како за избирачите, така и за бројачите. Граѓаните гласаат за кандидат, а не за политичка партија. Овој систем е многу лесен за разбирање, гласањето е едноставно, а изборните резултати се добиваат многу побрзо за разлика од другите системи, со гаранција дека истите нема да имаат поголеми грешки во процесот на пресметувањето;

²²⁷ Овој систем се применува во Обединетото Кралство, САД, Канада, Индија, Бангладеш, Филипините, Замбија, Непал, Тајланд, и Чиле.

- » **стабилност и транспарентност** во репрезентацијата и во **формирањето стабилна влада**. Овој изборен систем форсира формирање еднопартииска влада. Ако таа со својата работа ги изневери избирачите, тие многу полесно ќе можат да ја повикаат на одговорност отколку која било друга влада формирана на друг начин;
- » **форсира двопартииски систем, или систем позиција – опозиција** каде најчесто двете најголеми политички партии го менуваат местото во системот. На подолг временски период овој систем е праведен за двете најголеми партии (примерот со американскиот и со британскиот систем). Овој изборен модел речиси и да не создава услови за успешно вмешување на некоја трета или четврта партија во изборниот натпревар, а посебно неуспешно поминуваат помалите, како и екстремистички партии;
- » **овозможува формирање на кохерентна парламентарна опозиција**.

Од друга страна, според изборните теоретичарите, овие предности можат да се сметаат како **недостатоци на системот**. Така, на пример, двопартииската доминантност на политичката сцена може да биде опасност по интересите на различните малцинства или етнички групи што живеат во земјата. Со оглед на фактот што често пати големите партии немаат голем интерес да ги застапуваат нивните потреби, се доведува во опасност принципот на претставување, што се смета за основен демократски принцип кој плуралниот изборен модел се грижи да го заштити.

Исто така, како спорно се поставува и прашањето колку навистина овој модел создава кохерентна парламентарна опозиција ако се има предвид наметнатата „опозиционерска“ улога на партијата која нема освоено доволно мандати да биде власт. Дискутабилно е прашањето и околу стабилноста на владата, како и стабилноста на политичкиот систем, ако нивната стабилност се врзува само

со примената на плуралниот изборен модел. Сложеноста, комплексноста и успешноста на владата како институција, од една, како и функционирањето на целиот политички систем, од друга страна, не може да се мери само врз основа на примената на овој изборен модел.

Во изборната теорија се утврдени и главните недостатоци на овој систем:

- » интересите на **малите партии, а посебно партиите на малцинствата или на загрозените социјални групи, се минимизирани со овој систем**. Гласовите на нивните приврзаници многу пати се сметаат за изгубени гласови. На овој начин тие се исклучени од процесот наречен „фер претставништво“. Се смета дека овој систем ги запоставува мислењата на малцинските групи;
- » **плуралниот систем продуцира диспропорционалност во вкупните изборни резултати, како и голем број „изгубени гласови“ што не одат на сметка на ниту еден кандидат во изборната трка**. Вкупниот број освоени гласови на победничката партија е пропорционално понизок од бројот на освоените пратенички мандати;
- » плуралниот систем создава тенденција на замена на гласовите во мандати на арбитререн и некоректен начин од повеќе причини:
 - а) партијата што ја формира мнозинската влада многу ретко има освоено мнозинство гласови од избирачите;
 - б) партијата што ја формира владата најчесто има освоено помал дел од вкупните гласови на избирачите, но сè уште има поголем број мандати во претставничкото тело од опозицијата партија;
 - в) партијата што освоила, ако не повеќе, тогаш ист број на гласови со друга партија може на крај да заврши со помалку мандати во прет-

ставничкото тело (тенденцијата на плуралниот систем да создава еднoпартиска мнозинска влада, според некои размислувања, може да се смета и како предност).²²⁸

Според овој систем, при формирањето влада не се зема предвид партискиот удел во бројот на изборните гласови, туку партиската поделба на парламентарните мандати. Така, владата може да биде избрана и без мнозинство од гласовите на избирачите, ако зад себе го има парламентарното мнозинство;

Создавање на т.н. „регионални феуди“ каде една партија може да ги добие сите мандати во претставничкото тело. Плуралниот систем може да ги награди регионално силните партии, да ги казни национално слабите, но и да дискриминира некои партии преку необезбедување коректни услови за „фер“ распределба на мандатите. Најчесто, сите други партии ја плаќаат изборната сметка со дифузно поделената национална поддршка, или со многу мала регионално концентрирана поддршка. Најголемиот број кандидати, во услови на примена на плуралниот систем, не се избрани од електоратот со апсолутно мнозинство, поради што мнозинството од избирачите не го поддржуваат кандидатот што победил во нивната изборна единица.

Земајќи ги предвид гореспоменатите недостатоци на плуралниот систем (или популарно наречениот FPTP систем), кој е сè уште дел од англиското изборно законодавство, изборните експерти во оваа земја направија неколку обиди за изборна реформа во оваа држава, а во контекст на:

- » неуспехот на политичкиот систем на Стормонт во Северна Ирска,
- » влезот на Велика Британија во Европската заедница (денешна ЕУ), и
- » расправата околу деволуцијата.

²²⁸ Види: **Blais Andre (1991), The Debate Over Electoral Systems, International Political Science Review, No. 12, (стр. 239-261).**

Дел од британските владини мерки за намалување на локалните тензии во Северна Ирска беа насочени и кон промовирање на изборниот систем со поединечен пренослив глас, односно негово воведување за сите провинциски избори, освен за вестминистерските. Следниот притисок за воведување пропорционален изборен систем во Велика Британија дојде по нејзиниот прием во Европската заедница (денешна ЕУ), што коинцидираше со расправите за воведување заеднички изборни правила на сите држави-членки при директниот избор на свои членови за Европскиот парламент. И третиот значаен притисок во насока на промоција на пропорционалниот систем во Велика Британија беше направен при отворањето на прашањето околу деволуцијата на Шкотска и Велс.

Мошне значаен за споменување е и Извештајот на комисијата за уставот на Килбрандон (Kilbrandon Commission on the Constitution) донесен во 1973 година, во кој беа предложени изборните системи со поединечен пренослив глас и со алтернативен глас, како можна замена на постојниот плурален изборен систем, но овие предлози не беа внесени во Договорот за деволуција во 1977 година. Во 1976 година, организацијата наречена Hansard Society организираше Комисија за изборна реформа, која предложи германска верзија на изборен систем, односно 3/4 од претставниците во Домот на комуните да се избираат во едномандатни изборни единици, додека останатите да се избираат на регионални листи. Интересно е да се спомене дека во Велика Британија постојано се зголемува интересот околу прашањето на изборната реформа.

Со т.н. Повелба 88, Либералната и Лабуристичката партија во Велика Британија го отворија и го поддржаа прашањето на уставната реформа, промовирајќи го пропорционалниот изборен систем. Така, во 1990 година Лабуристичката партија организираше внатрешна работна група токму по прашањето на изборната реформа, предводена од

угледниот професор Рејмонд Плант, од која произлегоа одредени изборни решенија за избор на членови на реформираниот втор дом и регионалните собранија. Плантовиот комитет го предложи пропорционалниот изборен систем за избор на членови во Шкотското претставничко тело, како и бројни препораки во корист на пропорционалниот систем за избор на членови во Домот на комуните. Но, крајните резултати од овие препораки не беа целосно охрабрувачки, бидејќи либералите не можеа целосно да предвидат дали ефектите од примената на пропорционалниот систем ќе бидат конкретни, односно дали примената на овој систем ќе значи целосно отфрлање на можноста за формирање друга лабуристичка влада. Во 1993 година Комитетот на Плант донесе бројни препораки за мали корекции во изборниот систем на Велика Британија, односно за воведување дополнително гласање (систем сличен на алтернативното гласање кое се применува во Австралија). Но, Хон Смит (лидерот на лабуристите), иако се залагаше за референдумско изјаснување на избирачите по ова прашање, ги отфрли ваквите предлози и уште еднаш ја отвори можноста за промена на постојниот систем со пропорционален.

Неодамна, во овој контекст, Независната комисија за изборен систем во Велика Британија направи извештај во кој се содржани бројни интересни препораки и заклучоци на тема – британскиот изборен систем. Главната препорака содржана во извештајот е дека најдобро решение за Британија е постојниот плурален систем да го замени со мнозинскиот систем во два изборни круга. Мнозинството од членовите во претставничкото тело (80-85%) да бидат и натаму избирани во едномандатни изборни единици, додека за останатите членови да се примени корективен метод со партиски листи кои во значителна мера ќе ја намалат диспропорцијата на гласовите и географската поделеност, што се покажаа како слабости на плуралниот систем. Во изборните единици каде што би се применувал мешовити-

от систем се предлага членовите на претставничкото тело да бидат избрани со системот на алтернативен глас.

Неопходно е да се спомене дека и покрај бројните тенденции во насока на промена на изборниот систем, Велика Британија и натаму останува земја која го применува плуралниот систем без ниту една корекција. Едноставно, сите понудени решенија на изборните реформатори, посебно оние од Владата на Тони Блер и Лабуристичката партија, останаа без практична реализација и резултат.

2.1.2. Изборен модел во два изборни круга и алтернативен изборен модел

Во групата на мнозински изборни системи теоријата ги вбројува и:

- » изборниот систем во два изборни круга, или т.н. систем на балотажа, и
- » системот на алтернативен глас (alternative vote).

Основната точка на разликување помеѓу овие две варијанти на мнозинскиот и плуралниот FPTP-изборен систем е во самата „изборна формула“ и во разликите во „структурата на гласањето“. Изборниот систем во два изборни круга или т.н. систем на балотажа и системот на алтернативен глас се сметаат за компромисно решение од страна на оние што сакале да внесат одредени подобрувања кај плуралниот систем, но кои не биле приврзаници на системите на пропорционално претставништво. Всушност, и двата система се две опции кои се појавиле да понудат подобрување на плуралниот систем.

И двата система функционираат во рамките на едно-мандатните изборни единици. Главната разлика помеѓу нив е во тоа што **системот на алтернативен глас** му дозволува на електоратот да го утврдува редоследот на својот прв, втор, трет итн. избор, при што ако ниту еден од

кандидатите не освоил 50% од гласовите, тогаш автоматски се елиминираат кандидатите со најмалку „први преференци“, при што на ливчето каде тој кандидат бил прв се проверува кој е втор најдобро пласиран кандидат. Овие гласови се даваат на преостанатите кандидати во согласност со редоследот означен на гласачкото ливче.²²⁹

Процесот се повторува додека еден кандидат не го освои апсолутното мнозинство, по што автоматски станува избран. Токму поради овој момент системот на алтернативен глас се класификува во групата апсолутно мнозински системи, бидејќи кандидатот треба да освои апсолутно, а не релативно мнозинство на гласови за да биде прогласен за победник. Системот на алтернативен глас е невообичаен изборен систем кој денес се применува само во Австралија, а во модифицирана форма и во Фиџи. Една од предностите на пренесувањето на гласовите се состои во тоа што неколку кандидати со слични програми можат да ги акумулираат своите интереси, при што различните интереси се поврзуваат. Овој модел им овозможува и на приврзаниците на кандидатите со помали шанси за победа да бидат означени како втор, трет итн. избор, и со тоа да влијаат на изборот на победничкиот кандидат.

Токму поради овој момент се тврди дека овој систем е најдобар за длабоко поделените општества, бидејќи ги наведува кандидатите да се борат за поддршката не само на своите приврзаници, туку и за „вторите преференци“ кај другите кандидати. За да ги освојат овие преференции, кандидатите мораат да застапуваат широки и умерени ставови во текот на изборната кампања, а не екстремни или радикални. Примената на овој систем во Австралија ја потврдува оваа констатација.

По правило во оваа земја, пред изборите, водечките партии се обидуваат да постигнат договор со помалите пар-

²²⁹ Види: **Kilcullen, R.J., Electoral Systems, Macquarie University,** <http://www.mq.edu.au/hpp/Ockham/y67xan2.html>.

тии за вторите преференции на нивните избирачи. Токму поради овој момент, системот уште е познат и како систем „трампа со преференции“. Овој систем има и свои недостатоци. Прво, за да може ефикасно да се примени, алтернативниот глас бара разумно ниво на изборна писменост на гласачите. Второ, проблематично е колку овој систем може да промовира кохезивно однесување на кандидатите во услови на длабоко поделени општества и во кои етничките групи се концентрирани во одделени географски области. Од трета страна, искуствата од примената на овој систем во Австралија и во Папуа Нова Гвинеја покажуваат дека системот ја охрабрува умерената, центристичка политика и овозможува компилација на различни интереси во конкретно плурално социјално општество.

Кај **мнозинскиот изборен систем со апсолутно мнозинство**, за победник на изборите се смета оној кандидат кој има освоено повеќе од половината (50+1%) од вкупниот број гласови на избирачите запишани во избирачкиот список за изборната единица, или апсолутно мнозинство од гласовите на избирачите што гласале. Бидејќи ваква победа во прв изборен круг е речиси невозможно да се оствари, се организира втор круг на гласање кој најчесто се организира на еден од **двата можни начина**:

- » првиот начин предвидува во вториот изборен круг да влезат првите двајца кандидати кои во првиот круг освоиле најголем број на гласови, при што победникот во вториот круг ќе се избере меѓу двајцата кандидати. За победник во вториот изборен круг, според оваа поостра варијанта, ќе се смета оној кандидат кој освоил апсолутно мнозинство гласови (50+1%) од вкупниот број на избирачи кои излегле на гласање, и
- » вториот начин кој ја релативизира остријата на претходниот, предвидува дека во вториот изборен круг ќе земат учество само оние кандидати кои во првиот изборен круг имаат освоено повеќе гласови предвидени во согласност со законскиот процент.

За победник ќе се смета оној кандидат кој освоил најмногу гласови, или повеќе гласови од останатите кандидати во изборната единица (**мнозински изборен систем со релативно мнозинство**).

Карактеристично за двете претходно споменати варијанти на мнозинскиот изборен систем (со апсолутно и релативно мнозинство) е тоа што изборите се организираат во два изборни круга, ако потребното мнозинство не е постигнато во првиот изборен круг. Изборниот систем во два изборни круга се применува во Франција, Белгија, како и на претседателските избори во Република Словенија, Австрија, Финска, Португалија, Русија, Полска итн. Исто така, овој систем е во употреба за парламентарните избори во над 30 национални парламенти на држави кои беа, на одреден начин, историски под влијание на Франција.

На парламентарните избори во Франција, доколку кандидатот има освоено повеќе од 50% од гласовите на избирачите што излегле на гласање во првиот изборен круг, тогаш кандидатот се смета за избран, односно нема потреба да се оди во втор изборен круг. Ако ниту еден кандидат не освоил такво мнозинство, тогаш се организира втор изборен круг, една или две недели подоцна. Само оние кандидати што освоиле минимален процент од гласовите (12,5% од гласовите на вкупно запишаните избирачи во избирачкиот список) имаат право да одат во втор изборен круг.

Фактот што француските избирачи имаат две можности за избор на кандидат значи дека самиот електорат во целина ги рангира кандидатите во смисла на тоа кој кандидат е прв, а кој втор нивен избор. Во оваа смисла, изборниот систем во два изборни круга има одредени заеднички карактеристики со преференцијалните системи, како што е системот на алтернативен глас (AV) или системот на поединечен пренослив глас (STV).

Сепак, изборниот систем во два изборни круга има две единствени карактеристики:

Прво, овој систем во вториот изборен круг од изборната трка дисквалификува одредени партии и кандидати, и **второ**, овој систем им дозволува на избирачите да го променат мислењето меѓу двата изборни круга за тоа кому да му ја дадат довербата како резултат на партиските (пре) групирања што се можни во текот на изборниот процес.

Џовани Сартори го промовираше изборниот систем во два изборни круга како најдобар до сега понуден изборен систем, во смисла на тоа што овој систем им овозможува на избирачите повторно да гласаат. Кај сите останати изборни системи, избирачите имаат право на само едно излегување на избирачкото место и само едно гласање (доколку не се земат предвид прегласувањата или дополнителните избори). Изборниот систем во два изборни круга нуди двојна можност на избор.

Во согласност со размислувањата на оние што го поддржуваат овој систем, основните негови предности се:

- » овој систем ја продолжува традицијата на претставување по изборна единица според принципот на едномандатна изборна единица. На пример, во Франција (Петта Француска Република) овој систем создаде релативно добри резултати по однос на прашањето на стабилноста на владата, инкорпорирање силни парламентарни мнозинства;
- » овој систем е лесен за разбирање, а уште полесен за употреба;
- » основната цел на изборите што се организираат во два изборни круга е да се сконцентрира и да се консолидира поддршката зад победникот, како и да се охрабри процесот на изградба на широки меѓупартиски коалиции и сојузи во завршната фаза од кампањата.

Од друга страна, како најчесто споменувани недостатоци на овој систем се сметаат:

- » малите партии се обесхрабрани во изборната трка посебно оние на кои им недостасува поголема географска концентрираност на избирачите што ги поддржуваат;
- » овој систем создава дополнителна тешкотија на избирачите да гласаат во два изборни круга, поради што најчесто се јавува драстичен пресврт во одзивот на избирачите меѓу првиот и вториот изборен круг;
- » исто така, овој систем создава голема диспропорционалност меѓу освоените гласови и добиените мандати итн.

Таканаречениот систем на алтернативен глас (alternative vote) се појави како порационална варијанта на мнозинскиот изборен систем. Креатор на овој систем е W.R.Ware²³⁰, професор на Технолошкиот институт во Масачусетс, кој го создаде во 1870 година. Системот на алтернативен глас се употребува за избор на претставници во австралискиот Претставнички дом и на претседателските избори во Ирска.

Според овој систем, наместо да постојат две одделни изборни постапки (два изборни круга) и две гласачки ливчиња кои постојат при двокружното гласање, тие активности, во варијантата на алтернативното гласање, се спојуваат во едно гласање и едно гласачко ливче.

Се чини дека називот на овој систем е некако несреќно одбран, бидејќи не се работи за утврден начин на гласање, туку за начин на собирање на гласовите.

Во теоријата, системот на алтернативен глас се објаснува на следниов начин. Секој избирач има право на еден прв избор и неколку други преференции кои тој тре-

²³⁰ Види: **Farrell, David, McAllister Ian, Legislative Recruitment to Upper Houses: The Australian Senate and House of Representatives Compared, Journal of Legislative Studies, No. 1, (стр.243-263).**

ба да ги означи со бројка пред редниот број, односно пред името и презимето на утврдените кандидати.

Својот прв избор или фаворизируваниот кандидат избирачот го означува со бројот 1 кој го става пред неговото име и презиме, додека својата втора, трета итн. преференција, исто така, јасно и недвосмислено ја означува на гласачкото ливче.

По собирањето на гласовите од сите гласачки ливчиња, следува пребројување и утврдување дали и кој кандидат добил апсолутно мнозинство (повеќе од 50%) од првите преференции, односно од првиот избор. Доколку еден кандидат има освоено потребно мнозинство први преференции или избор, тој се прогласува за победник, додека останатите преференции се занемаруваат.

На прв поглед, овој систем се чини многу покоректен од кој било од другите системи што ги разгледавме до сега. За разлика од плуралниот систем, а во одредени случаи и изборниот систем во два изборни круга, кај системот на алтернативен глас избраниот кандидат освојува многу поголем број на гласови отколку сите други кандидати земени заедно.

Според системот на алтернативен глас, кандидатите треба да освојат поддршка не само од своите симпатизери, туку и од симпатизерите на другите кандидати. Во т.н. длабоко поделени општества, каде на кандидатот му е потребна поддршката и од другите етнички групи за да однесе победа на изборите, овој систем може да претставува силен поттикнувач на интегративните процеси, бидејќи сите кандидати имаат интерес да дојдат до овие групи во потрага по нивниот втор избор (втора преференција).

Овој систем, исто така, им овозможува на избирачите поголем избор на кандидати што ќе ги претставуваат нивните интереси. Доколку тоа не се случи со нивниот првоизбран кандидат, тие имаат можност да изберат и втор. Ова

значи дека изборниот систем со алтернативен глас продуцира многу помалку „изгубени гласови“ во изборните единици, односно многу повеќе избирачи потенцијално влијаат врз креирањето на изборниот резултат. Ваквата состојба може да го охрабри зголемувањето на одзивот на избирачите, како и партиципацијата на граѓаните на изборите.

Од друга страна, бидејќи изборите се одвиваат во еден ден, не постои можност, ниту доволно време, како што е случајот со изборниот систем во два изборни круга, партиите да употребат манипулативни стратегии за да го зголемат својот „плен“. Едноставно, нема втор круг за да можат истите да ги договорат и применат.

Наспроти овие предности, системот на алтернативен глас има и одредени недостатоци, како што се: опасноста од можна појава на поголема бројка неважечки гласачки ливчиња и, по таа основа бројни изгубени гласови; мислењето дека овој систем создава „подемократски“ резултат е повеќе од дискутабилно, бидејќи со неговата употреба се отежнува самиот чин на гласање, но и постапката на броење на гласовите.

Имено, овој систем ги тера партиските машинерии да дистрибуираат т.н. карти „како да се гласа, и како да се избераат останатите преференции“ директно до избирачите. Како најчесто споменуван недостаток на овој изборен систем е дека предизвикува систематска дискриминација на оние кандидати што се наоѓаат на долниот дел од гласачкото ливче со цел создавање ефективна влада за победникот и слично.

2.2. Полупропорционални изборни модели (поединечен непренослив глас и паралелни системи)

Полупропорционалните изборни системи нудат поинакви изборни решенија за разлика од претходно споменатите изборни системи. Имено, тоа се системи што ги

„преведуваат“ гласовите во мандати на начин кој се наоѓа некаде меѓу пропорционалноста на чистите пропорционални системи и принципот на мнозинство во мнозинските системи.

Инаку, два најчесто употребувани полупропорционални изборни системи се: **системот на единствен непренослив глас (single non-transferable vote) и паралелните системи.**

Системот на единствен непренослив глас е сосема поинаков од системот на алтернативен глас, бидејќи според него секој избирач има право својот единствен глас (без можност од повеќе преференции) да го даде само за еден кандидат, иако се работи за повеќемандатна изборна единица.

Избирачот има можност да гласа само за еден кандидат назначен на партиската кандидатска листа. Оние кандидати што имаат најголем број на гласови ги пополнуваат пратеничките места. На пример, во изборна единица каде треба да се изберат четири кандидати, доволно е еден кандидат да освои нешто повеќе од 20% од гласовите за да победи на изборите. Изборите што се организираат според овој изборен систем наликуваат на вистински натпревар не само меѓу партиите, туку и меѓу самите кандидати од иста партија. Ова значи дека изборната „битка“ која може да се создаде меѓу повеќе кандидати од иста партија може да продуцира и внатрепартиска фрагментираност.

Најзначајната разлика што постои меѓу системот на единствен непренослив глас и мнозинските изборни системи е во тоа што првиот е многу поспособен да го олесни претставувањето на малите партии. Но, од друга страна, партиите со околу 10% поддршка на електоратот, чиешто избирачи се дисперзирани по државата, може да не освојат ниту еден мандат, на сметка на поголемите партии. Со оглед на фактот што овој систем им дава на избирачите една можност да гласаат, тој дава поголем поттик за политички-

те партии да се обраќаат до поширок круг на избирачи на поприспособлив начин. Сè додека партиите имаат поддршка од еден константен процент на избирачи, тие ќе можат да освојуваат мандати без никаква потреба при тоа да се обраќаат на „други избирачи“.

И на крај, овој систем бара од партиите да изготват комплексни програми и пристапи не само за процесот на кандидирањето, туку и за раководењето со изборите. Истакнувањето на поголем број партиски кандидати на изборите може да биде исто толку непродуктивно како и во случај на истакнување на премал број кандидати. Потребата да се дисциплинираат партиските избирачи во смисла на нивно еднакво распределување на гласовите до сите партиски кандидати во државата е најзначајна кога се применува овој изборен систем.

Според Лијпхарт, најголемите предности на системот на единствен непренослив глас се:

- » неговата едноставност, и
- » гласањето за одделни кандидати како избор од партиската листа на кандидати.

За малите партии, екстрадобивка е таа што овој систем најчесто создава малцинско претставништво. Од друга страна, за поголемите партии, најголем предизвик за овој систем е што го избегнува истакнувањето на поголем број партиски кандидати (односно, губење на мандатите) и истакнување на мал број кандидати (односно, губење на гласовите).²³¹

Овој систем се применувал на тајванските парламентарни избори, јапонските избори за претставници на Долниот дом од 1948 до 1993 година, на изборите во Јордан и слично.

²³¹ Види: **Arend Lijphart, PR vs. Single-Member Districts in States, Testimony before the California State Legislature**, <http://www.mtholyoke.edu/acad/polit/damy/lijphart.htm>.

Паралелните системи се такви системи што ги употребуваат и партиските пропорционални листи и т.н. изборни единици во кои „победникот добива сè“. **Според овој систем, партиските пропорционални листи не ја компензираат која било диспропорционалност што може да се појави во мнозинските изборни единици.**

Овие системи се во употреба во околу 20 земји во светот. Тие се сметаат за солидна опција. Рускиот изборен систем е класичен пример на паралелен изборен систем, бидејќи 225 депутати (пратеници) се избираат според пропорционалниот систем со регионални партиски листи, додека останатите 225 депутати се избираат во едномандатни изборни единици според плуралниот изборен систем (руската Дума брои вкупно 450 претставници). Единствено Русија и Андора имаат урамнотежена поделба на мандатите (50/50) што се избираат според пропорционалниот систем на партиски листи и мандати што се избираат според мнозинскиот изборен систем.

Паралелни системи што ја употребуваат комбинацијата на плурален изборен систем со едномандатни изборни единици и пропорционални партиски листи се употребуваат и во Хрватска, Гвинеја, Јапонија, Нигерија, Јужна Кореја итн., додека во Албанија, Литванија, Ерменија, се употребува изборниот систем во два изборни круга со едномандатни изборни единици и системот на пропорционални листи.

Најчесто спомнувани предности на паралелните системи се дека овие системи создаваат помала фрагментираност на партиските системи за разлика од чистите пропорционални изборни системи, со многу подобра репрезентација на помалите партии.

Исто така, паралелните изборни системи му даваат на избирачот не само можност за избор на поединечен кандидат од неговата изборна единица (на локално ниво), туку и

партиски избор (на национално ниво), поради фактот што овој систем дава можност да се спроведат две гласања.

Од друга страна, овие системи имаат и одредени недостатоци. Имено, со самиот факт што паралелните системи не успеваат да гарантираат вкупна пропорционалност на изборите, значи дека некои партии сè уште можат да останат без свои претставници и покрај тоа што имаат освоено задоволителен број гласови. Релативната сложеност на овие системи може, исто така, да предизвика конфузија меѓу гласачите околу начинот на распределба на гласовите и нивното преведување во мандати.

2.3. Пропорционални изборни модели (системи со партиски листи во кои се користат формулата на најголем остаток и највисок просек)

Системот на пропорционалното претставување не е ништо повеќе, односно ништо над принципот на претставничката (репрезентативна) демократија. А, бидејќи демократијата е второ име на непосредно изразената волја на народот, тоа значи дека пропорционалните изборни системи се системи во кои на непосреден начин се избираат оние политички партии, односно нивни кандидати што во целост кореспондираат со волјата на народот.

Граѓаните добиваат можност да гласаат за политичките партии и листите на кандидати што по своите програмски определби се најблиску до нивните определби и размислувања. Пропорционалните изборни системи сè повеќе се насочени кон надминување на бројните проблеми кои се појавуваат во земјите со длабоко демократско искуство, а кои, пак, од своја страна, се наоѓаат во најтесна врска со принципите на демократијата: партиципацијата и изборот.

Учеството на граѓаните во изборната политика и екстремно ограничениот, или стеснетиот простор на алтерна-

тивно дејствување во рамките на изборите, се двата клучни проблема околу кои се кршат копјата на демократијата. Појавата на пропорционалниот изборен принцип има(л) за цел да ги реши и и да ги надмине ваквите проблеми, а со тоа и да ѝ излезе во пресрет на демократијата.

Всушност, и самите корени на пропорционалното претставување коинцидираат со развојот на претставничката демократија, а посебно со проширувањето на правото на глас и развојот на модерните политички партии. Најсилните притисоци за замена на мнозинските изборни системи со пропорционални биле почувствувани токму во периодот на проширувањето на демократските процеси во Европа, во доцните години од 19 век, во рамките на т.н. „поделени општества“ (по етничка, религиозна или друга природа).

Токму во овие општества најбрзо биле создадени услови за созревање на идејата за еднаквост во претставувањето на различните етникуми, групи или заедници кои ја сочинуваа нивната внатрешност.

Денес, примената на овие системи е многу проширена, посебно во Европа, Латинска Америка, како и во Африка (1/3 од земјите во Африка ги употребуваат пропорционалните изборни системи). Оттука, често пати се смета дека пропорционалните системи се општоприфатениот избор во светската изборна политика.

Белгија била првата држава која го усвои пропорционалниот претставнички принцип.

Критичарите на мнозинскиот изборен систем, или уште попрецизно, приврзаниците на пропорционалниот изборен систем, нагласувајќи ја „недемократската“ природа на мнозинскиот систем, како единствен излез од затворениот изборен круг го сметале инсталирањето на пропорционалните

изборни модели како единствено „коректни“ правила за распределба на демократската власт и моќ во секоја држава.

Наспроти мнозински избраната власт од страна на малцинството избирачи, пропорционалистите нудат избрана моќ и власт во согласност со добиената народна поддршка. Според пропорционалниот систем, секоја политичка партија е претставена во парламентот сразмерно со изразената народна волја.

По избраното место во парламентот, секоја политичка партија треба да преговара и да се „соедини“ со останатите, со цел формирање парламентарно мнозинство што ги одразува желбите на поголемиот дел од граѓаните. Во теоријата се смета дека системот на пропорционално претставништво многу повеќе ја потенцира улогата и значењето на политичките партии отколку самиот мнозински избран систем. Овој систем ја остварува ваквата улога многу повеќе преку гласањето на граѓаните за партиските листи (отворени или затворени, и регионални или национални) и програмските определби на политичките партии отколку за поединечните кандидати како личности, што е типичен случај за мнозинските изборни системи.

Оттука, избраните претставници според пропорционалниот систем на претставништво не ги претставуваат граѓаните во системот на власта, туку политичките партии на граѓаните кои се нивен непосреден избор. Тие не ја објаснуваат волјата на народот, туку платформата на политичката партија која е во власта.

Во оваа смисла, граѓаните и покрај тоа што гласаат за да ги изберат своите претставници во системот на власта, тие многу повеќе гласаат да ги поддржат политичките филозофии на партиите кои се на власт.

Инаку, по дефиниција, пропорционалните изборни системи се употребуваат единствено во повеќемандатни

изборни единици, при што не е возможно тие да функционираат во три или помалку мандатни изборни единици. Речиси е невозможно да дојде до распределба на еден мандат (едно пратеничко место) меѓу повеќе политички партии во едномандатна или во двомандатна изборна единица.

Политичката волја на гласачот е целосно вградена во дадениот глас за еден кандидат или политичка партија. Изборот на граѓанинот е најзначајниот момент во рамките на секој изборен систем. Во пропорционалниот систем со партиски листи, мандатите се добиваат сразмерно со освоениите гласови.

Приврзаниците на пропорционалните изборни системи веруваат дека токму овој момент е на најдобар можен начин заштитен и остварлив во рамките на пропорционалниот изборен систем и бројните варијанти кои произлегуваат од него. При тоа, **тие зборуваат за неколку предности на пропорционалните системи:**

Прво, главната причина поради што порасна примената на овој систем во светски рамки лежи во неговата едноставност. Секоја политичка партија, во предизборниот период, подготвува партиски листи на кандидати за секоја изборна единица. Должината на листата е во директна зависност од бројот на мандатите што треба да бидат пополнети од изборната единица. Партиите се стимулирани да водат активни изборни кампањи во сите делови на државата. Тука, всушност, лежи и едно од објаснувањата зошто пропорционалните системи продуцираат повисок одзив на избирачите на денот на изборите наспроти другите изборни системи. Политичките партии се повеќе стимулирани да ги мобилизираат избирачите да излезат на гласање без разлика каде ќе го остварат своето право на глас. Од друга страна, пак, и избирачите имаат повеќе избор и желба за гласање од едноставна причина што постои помал

ризик нивните гласови да бидат изгубени на т.н. безнадежни кандидати, или на особено силни кандидати.

Оттука, се смета дека пропорционалните системи се многу поатрактивни за успешните политичари, што воедно претставува и прва предност на овие системи vis-à-vis мнозинските изборни системи.

Второ, пропорционалните системи форсираат гласање за политички партии, а не за одделни кандидати, при што пропорцијата на гласовите што ги освоила секоја политичка партија го детерминира и бројот на мандатите што таа партија треба да ги освои.

Трето, бидејќи е многу ретко една политичка партија да освои доволно мнозинство на гласови од граѓаните за да може самостојно да формира влада, пропорционалниот изборен систем најчесто е поборник за формирање коалициски влади што треба да овозможат поголема стабилност и кохерентност во процесот на донесувањето одлуки. Приврзаниците на пропорционалните системи сметаат дека ефективната политика бара многу повеќе стабилна, отколку силна рака. Западноевропското искуство вели дека парламентарните системи во комбинација со пропорционалните изборни системи имаат многу подобар успех на полето на владиното опстојување, одзивот на избирачите на денот на гласањето, но и одредени позитивни промени на економски план.

Четврто, пропорционалните системи употребуваат повеќемандатни изборни единици во кои бројот на кандидатите што се избираат зависи од бројот на населението што живее во нив. Ова значи дека пропорционалните системи инсистираат на природна големина на изборните единици како главен фактор при нивното дефинирање, а не на изборни единици кои се повеќе или

помалку вештачки творби. Едноставно, изборното кроење (gerrymandering) не претставува проблем кај овие системи.

Петто, овие системи создаваат многу малку изгубени гласови, посебно во случаите кога изборниот праг е многу низок. Секоја политичка партија што има конкретен процент на изборна поддршка може да се надева на претставнички мандати во законодавниот дом.

Шесто, овие системи многу повеќе ги претставуваат интересите на малцинските културни и општествени групи. Тоа е резултат на можноста на партиските листи да се најдат и кандидати од овие групи што ќе заземат конкретно место во рамките на политичките институции. На ваков начин, многу полесно се запазуваат различните интереси на избирачите што припаѓаат на различните културни, етнички или други групи во системот.

Од друга страна, пропорционалните системи имаат и неколку недостатоци:

Прво, широките коалициски влади што се резултат на примената на пропорционалните системи можат да прераснат во негативна карактеристика на политичкиот систем. Непостоењето на јасно поставена владина политика врз цврсти темели може да е сериозен дестабилизирачки момент на политичкиот систем. Изборот на поголем број партии, од кои ниту една нема мнозинство во претставничкиот дом, може да резултира со создавање нестабилна влада и несигурност меѓу партиите што соработуваат при формирањето на коалициите и сојузите. Разните маневарски потфати кои најчесто се случуваат „зад сцената“ и партиското „мешетарење“ можат да создадат неповолни ситуации при утврдувањето на генералната владина политика. Во вакви ситуации, малите партии можат да извлечат поголема корист од поголемите партии,

посебно доколку посегнат по разните форми на уценување и закани. Тоа може да создаде висок степен на несигурност во системот, особено доколку станува збор за посттранзициски период, во кој од новите влади се очекува да сторат многу на полето на економијата и политиката.

Второ, пропорционалните системи создаваат фрагментирани партиски системи. Фрагментацијата на партискиот систем е директен резултат на постоењето на поголем број мали партии создадени под директно влијание на изборниот систем, односно под поволните моменти кои ги создава овој систем за влез на малите партии во законодавниот дом. Како резултат на влезот на малите партии во парламентот се создаваат и малцински, нестабилни влади, како и малцински партии кои се во состојба да одлучуваат за поделбата на власта во државата.

Трето, овие системи, по својата природа, применуваат повеќемандатни изборни единици со кои се нарушува директната поврзаност на електоратот со неговите претставници во претставничкиот дом. Се верува дека овие системи ја ослабнуваат врската меѓу претставниците на избирачите, од една, и изборната единица од каде тие се избрани, од друга страна. Недостатокот од локална идентификација на претставникот, но и негова идентификација со интересите на избирачите се смета за главен недостаток на овие системи.

Другите недостатоци на пропорционалните системи зависат од варијантата на применетиот пропорционален систем. Проблемите од типот на персонализацијата, компликуваноста на самиот систем на гласање и тешките постапки за оценување на валидноста на гласачките ливчиња, доцнење при броењето и објавувањето на резултатите итн. можат, исто така, да се сметаат како недостатоци на некои од варијантите на пропорционалните системи.

Идејата за пропорционалното претставување се поврзува со четири личности што се споменуваат во изборната теорија: Thomas Hare (Англија), Viktor d'Hondt (Белгија), Eduard Hagenbach-Bischoff (Швајцарија) и A. Sainte-Lague (Франција), по чиишто имиња и се носат називите на различните варијанти на пропорционалниот изборен систем.

Така, пропорционалниот изборен систем се среќава во неколку форми кои, пак, од своја страна, се разликуваат според нивните изборни формули или квотите што се применуваат при собирањето на гласовите и распределбата на мандатите, и тоа:

- » **пропорционалниот систем со најголем остаток (the largest remainder system) ; и**
- » **пропорционалниот систем со највисок просек (the highest average system).**

Разликата меѓу овие две најзначајни варијанти на пропорционалниот изборен систем се наоѓа во начинот, односно методот по кој се врши пресметувањето на гласовите и распределбата на мандатите.

2.3.1. Пропорционален изборен модел со најголем остаток (The largest remainder system)

Овој систем има најчеста примена во Австрија, Данска, Белгија, Грција и Исланд. Неговата основна карактеристики лежи во изборната квота што се применува при процесот на собирање на гласовите. Најчесто применувана квота при утврдувањето на резултатите кај пропорционалниот систем со најголем остаток (the largest remainder system) е Харе квотата, која уште е позната и како „едноставна квота“. Едноставноста се согледува во начинот како преку оваа квота се доаѓа до утврдување на конечниот изборен резултат. Таа се добива кога бројот на освоените гласови се дели со бројот на мандатите во изборната единица.

Табела бр. 11: Хипотетички пример на функционирањето на системот со најголем остаток

Вкупен број на гласови = 1000

Број на мандати = 5

Харе квота = 200

Гласови добиени во првиот круг	Харе квота	мандати	остаток од вториот круг	мандати	вкупно мандати
Партија А 360	200	1	160	1	2
Партија Б 310	200	1	110	0	1
Партија В 150	-	0	150	1	1
Партија Г 120	-	0	120	1	1

Во нашиот пример, пет политички партии се борат да освојат пет мандати во изборната единица. Вкупниот број на освоени гласови изнесува 1000. Во овој пример Харе квотата е метод за пресметување на гласовите и распределба на мандатите.

Во **првата фаза од процесот на пресметувањето на гласовите** се врши класификација на дадените гласови во посебни групи кои се однесуваат на различните политички партии кои влегуваат во изборниот натпревар. Како што можеме да забележиме во табелата, првите две партии (360 и 310 освоени гласови) ја надминуваат Харе квотата (од 200 гласа), со што тие се наградуваат и добиваат по еден мандат во првиот изборен круг. Бидејќи останатите три партии не успеале да ги освојат потребните гласови кои ги предвидува Харе квотата, а со тоа постојат и три непополнети мандати, следува втор круг на пресметување во кој се зема предвид најголемиот остаток од гласовите, односно мандатите се распределуваат во согласност со редоследот на тој најголем остаток. Така, во нашиот пример, останатите три мандати ќе ги освојат

партиите А, В и Г. Крајниот резултат ќе биде: два освоени мандата за партијата А, и по еден за партиите Б, В и Г.

Како што можеме да видиме од примерот, оваа варијанта на пропорционален систем продуцира пропорционални резултати, при што малите партии имаат полесна задача при освојувањето на мандатите за разлика од другите изборни системи. Харе квотата ги фаворизира помалите партии.

Инаку, во теоријата се споменуваат уште две алтернативни квоти различни од Харе квотата: т.н. **Дропова квота** (најчесто назначувана како Хагенбах-бишофова квота (Hagenbach-Bischoff quota) и **Империјали квота**.

Првата квота (се употребува во Грција) се пресметува со делење на вкупниот број важечки гласови и бројот на мандатите плус еден, и со додавање на 1 на вкупниот резултат (односно, $(\text{гласови/мандати}+1)+1$), додека втората квота (се употребувала во Италија сè до 1993 година) се пресметува со делење на вкупниот број важечки гласови и бројот на мандатите плус два (односно, $(\text{гласови/мандати}+2)$).

2.3.2. Пропорционален модел со највисок просек (The Highest Average System)

Овој систем е во многу почеста примена во демократските држави за разлика од претходниот. Суштинската разлика меѓу овие два система е во начинот на кој тие функционираат. Така, додека првиот функционира според примената на соодветната квота за распределба на освоените гласови и добиените мандати, **системот со највисок просек функционира според методот на делител**, односно гласовите на секоја политичка партија се делат со сериите делители со цел да се дојде до утврдување на еден просечен глас.

Политичките партии со „најголем просек“ на гласови, по секоја фаза од процесот на пресметување на гласовите,

освојуваат мандат и нивните гласови понатаму се делат со наредниот делител.

Процесот на делење продолжува сè додека не се поделат сите мандати во изборниот процес. Притоа, во изборната литература се говори за најчеста употреба на **два главни вида делители, и тоа:**

- » **Донтовиот систем** (со делителите 1, 2, 3, 4...итн.); и
- » **модификуваната варијанта на Sainte-Lague system** (со делителите 1.4, 3, 5, 7...итн.).

Според **Донтовиот систем**, процесот на пресметување на гласовите е многу едноставен. Најнапред, сите гласови се групираат според партиската определеност, односно според тоа која партија колку гласови освоила. Ваквите вкупни зборови потоа се делат според донтовите делители, 1, 2, 3...итн. зависно од бројот на мандатите што треба да се пополнат во изборната единица. Од вкупно добиените резултати се издвојуваат оние кои се најголеми и тоа онолку по број колку што пратеници се избираат во изборната единица. Тие се редат по големина. Во зависност од тоа колку пати заедничкиот делител се содржи во вкупниот број гласови на секоја партиска листа, се определува и бројот на мандатите што ги добива секоја партиска листа. На пример, да претпоставиме дека на изборите во една изборна единица во која се избираат 6 претставници учествуваат четири партиски листи. Листата А освоила 330.898 гласа, листата Б освоила 212.512 гласа, листата В освоила 154.926 гласа и листата Г освоила 99.730 гласа. Изборните резултати на секоја листа се делат со 1, 2, 3, 4, 5 и 6.

Листа А

$$330.898:1=330.898$$

$$330.898:2=165.449$$

$$330.898:3=110.299$$

$$330.898:4=82.724$$

Листа Б

$$212.512:1=212.512$$

$$212.512:2=\mathbf{106.256}$$

$$212.512:3=70.837$$

$$212.512:4=53.128$$

$$330.898:5=66.179$$

$$212.512:5=42.502$$

$$330.898:6=55.149$$

$$212.512:6=35.418$$

Листа В

$$154.926:1=154.926$$

$$154.926:2=77.463$$

$$154.926:3=51.642$$

$$154.926:4=38.731$$

$$154.926:5=30.985$$

$$154.926:6=25.821$$

Листа Г

$$99.730:1=99.730$$

$$99.730:2=49.865$$

$$99.730:3=33.243$$

$$99.730:4=24.932$$

$$99.730:5=19.946$$

$$99.730:6=16.621$$

Од сите резултати, **шестиот по големина резултат е 106.256**, кој едновременно е заеднички делител со кој се делат крајните резултати од секоја листа, и тоа:

$$\text{Листа А} - 330.898:106.256=3$$

$$\text{Листа Б} - 212.512:106.256=2$$

$$\text{Листа В} - 154.926:106.256=1$$

$$\text{Листа Г} - 99.730:106.256=0$$

Од нашиов пример, партијата А ќе освои три мандати, партијата Б два мандата, партијата В еден мандат, а партијата Г нема да освои ниту еден мандат.

Чистата варијанта на Sainte-Lague системот, според размислувањата на Лијпхарт, „доведува до приближна пропорционалност мошне блиска до онаа изразена во практиката, бидејќи таа на идеално непристрасен начин се однесува како кон малите, така и кон големите политички партии“.²³²

За разлика од чистиот **Sainte-Lague** систем, кој беше до неодамна во употреба на Нов Зеланд, поради неговата

²³² Цитирано според: **Arend Lijphart (1994), Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990, Oxford: Oxford University Press, (стр. 23).**

пренагласена пропорционалност беше заменет со неговата модификувана варијанта. Модифицираниот **Sainte-Lague** систем ги доведе во потешка изборна положба помалите политички партии, или во согласност со нашиот пример:

Табела бр. 12: Хипотетички пример на функционирање на модифицираниот Sainte-Lague систем

Вкупен број на гласови = 1000

Број на мандати = 5

Партија А	Партија Б	Партија В	Партија Г	Партија Д
освоени гласови 360	310	150	120	60
вкупен број поделен со 1.4 257 (прв мандат)	221 (втор мандат)	107 (четврти мандат)	85	42
вкупен број на гласови поделени со 3 120 (трет мандат)	103 (петти мандат)	50	40	20
вкупен број на гласови поделени со 5 72	62	30	24	12
вкупен број на освоени мандати 2	2	1	0	0

2.4. Мешовити изборни модели (поединечен пренослив глас)

За разлика од паралелните системи, кои ги ставаат во употреба и пропорционалниот систем на партиски листи и мнозинскиот систем со изборни единици во кои „побе-

дникот добива сè“, и според кои не се надоместува (компензира) евентуалната диспропорционалност во мнозинските изборни единици, **мешовитите изборни системи, дефинирани, исто така, како системи во кои постои мешавина на пропорционалното претставништво и мнозинското гласање, ја компензираат диспропорционалноста во рамките на мнозинските изборни единици.** Токму моментот на компензацијата ја чини основната разлика меѓу овие два система.

Согледувајќи ја подетаљно суштината на мнозинските и плуралните, од една, и пропорционалните изборни системи, од друга страна, всушност, констатиравме дека и едните и другите имаат свои позитивни, но и негативни страни.

Додека приврзаниците на плурално-мнозинските изборни системи постојано нè уверуваат дека единствено правилата и методите содржани во овие изборни системи носат правичност, ефикасност и демократска еднаквост во процесот на организирањето на политичкиот систем, како и во процесот на донесување одлуки, бранителите на пропорционалниот систем сметаат дека пропорционалното претставништво има поголеми предности во однос на мнозинското, и тоа²³³:

- » првата и основна предност се поврзува со моментот на пропорционалната репрезентираност на сите мислења и интереси на електоратот, пропорционално, во согласност со неговата сила;
- » овој систем го спречува нереалното политичко мнозинство, како во институциите на системот, така и меѓу самите избирачи;
- » ги спречува екстремните политички движења да продрат во институциите на системот, иако е висти-

²³³ Види: **Pippa Norris (1997), Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian, and Mixed Systems, Contrasting Political Institutions, International Political Science Review, Vol. 18(3), July, (стр. 297-312).**

на дека екстремните политички партии можат многу полесно да влезат во парламентот преку овој систем, отколку преку мнозинскиот изборен систем;

- » им дава можност на новите политички струи кои се резултат на општествените промени да дојдат до израз во политичкиот систем;
- » го спречува вештачкото кроење на изборните единици (gerrymandering), бидејќи според пропорционалниот изборен систем сите изборни единици се повеќемандатни, при што бројот на претставниците кои се назначени во секоја изборна единица зависи од бројот на населението што живее во неа. Ова значи дека пропорционалниот изборен систем не создава прекроени или вештачки изборни единици со цел да се задоволи критериумот на еднаквост меѓу населението;
- » пропорционалниот изборен систем ги стимулира политичките партии да водат активни кампањи во сите области или региони во државата итн.

Утврдувајќи ги главните предности на плурално-мнозинските и пропорционалните изборни системи, теоретичарите или приврзаниците на мешовитиот изборен систем констатирале дека ниту едниот, ниту другиот не можат да ги задоволат нараснатите потреби на демократијата во смисла на што е можно поголема претставеност на сите граѓани во државата и поголема еднаквост на правото на глас.

Единствениот начин тоа да се направи што е можно поефикасно е да се прифати мешовитиот изборен систем, односно да се направи комбинација меѓу мнозинско-плуралниот изборен принцип, според кој ќе се избираат дел од мандатите во претставничкото тело, и пропорционалниот принцип, според кој ќе се избира останатиот дел од мандатите. Комбинациите или варијантите што се појавуваат во оваа смисла можат да бидат различни. Секако, тие не зависат само од политичката волја на креаторите на из-

борниот систем во државата, туку и од бројни други фактори што постојат во неа (партиската фрагментираност, социјалната структура во општеството, политичката клима во системот и друго).

Системот на поединечен пренослив глас, како варијанта на мешовитиот изборен систем, датира уште од средината на 19 век. Тој во теоријата е познат како префериран систем од страна на групите за притисок, поборници за реформа на британскиот изборен систем.

Овој систем е наречен **систем на поединечен пренослив глас**, бидејќи е заснован на принципот дека избирачот има еден избор за свој претставник, но доколку преферираниот кандидат нема доволен број на гласови, односно има мала шанса да биде избран во претставничкиот дом, тогаш неговите гласови се пренесуваат на вториот или следниот кандидат.

Овој систем моментално во употребува на парламентарните избори во Австралија (за изборите на Сенатот како горен дом), во Република Ирска (за сите избори, освен за претседателските) и во Малта (за изборите во еднодомниот парламент). Овие држави имаат една заедничка карактеристика – тие се мали по големина држави.

Како функционира овој систем?

1. Најчесто, овој систем креира поголеми изборни единици од едномандатните (во Ирска функционираат три и петмандатни изборни единици), така што со него се доведува во прашање принципот на пропорционалност. Самата држава е поделена на повеќемандатни изборни единици. Во секоја од нив се избираат по четири или пет претставници. Партиите ставаат толку кандидати по број на партиската листа колку што претставници се избираат во изборната единица. Гласачите гласаат со преференции.

2. Избирачите имаат право да гласаат за кандидатите што се наоѓаат на избирачкото ливче со прва, втора итн. преференција. На избирачите им се препорачува да гласаат за што е можно повеќе кандидати, дури и од различни партиски листи, бидејќи на тој начин тие ќе го максимизираат влијанието на сопствениот глас во крајниот изборен резултат. Значи, како што е познато, системот на поединечен пренослив глас е изборен систем кој им дозволува на граѓаните да направат избор на кандидати што се наоѓаат на повеќе партиски листи, или да изберат неколку кандидати од една партиска листа.

3. Избирачите ги рангираат своите преференции на кандидатите со 1, 2, 3, 4 итн... Во голем број на случаи, рангирањето со преференции не е задолжително, а гласачите можат да одлучат да гласаат и само за еден кандидат.

4. Откако вкупниот број на гласови освоени со прва преференција ќе се групира, пресметката започнува со утврдување на „квотата“ на гласовите неопходни за избор на еден кандидат. Квотата се добива кога гласовите ќе се поделат со бројот на мандатите + 1/+1 (квота=(гласови/партенички мандати+1)+1). Во првата фаза од пресметката се утврдува вкупниот број на први преференции за секој кандидат. Секој кандидат кој има повеќе први преференции од утврдената квота се смета дека веднаш е избран. Ако ниту еден кандидат не ја достигнал квотата, тогаш кандидатите со најмалку први преференции се елиминираат, а нивните втори преференции се прераспределуваат според вторите преференции на гласачките ливчиња. Заради поголема коректност, се прераспределуваат сите ливчиња на еден кандидат, а не само вишокот. Ако, на пример, некој кандидат освоил 100 гласа, а вишокот му е 10 гласа (квотата во тој случај е 90), ќе се прераспреди секое гласачко ливче, но во вредност од 1/10 од еден глас. Овој процес продолжува додека не се пополнат сите мандати од изборната единица.

Без сомнение, овој систем има одредени предности.

Прво, преку него се зголемува можноста на избирачот да гласа не само за различни партии, туку и за различни кандидати ставени на партиската листа. **Ова значи дека ваквиот систем го засилува принципот на персонализација.**

Бидејќи избирачите имаат можност да изразат толку изборни преференции колку што сакаат, речиси е невозможно избирачите да гласаат негативно. Партиите, пак, од друга страна, неминовно ќе одговорат на ваквата можност преку нудење политички платформи и решенија што ќе ги привлечат интересите на поголем број избирачи, наспроти трошењето на голем квантум енергија да ги докажуваат негативните страни на политиката на другите партии. Со т.н. преференцијално гласање, кандидатите поединечно ќе имаат потреба да ги истакнат своите способности, колку тие се различни по квалитет од другите, со цел добивање поголема поддршка од електоратот. Во целата оваа изборна игра, кандидатите не смеат да претераат во истакнувањето на негативните карактеристики на другите кандидати, доколку сакаат да освојат поголем број втори преференции од симпатизерите на овие кандидати. Во оваа смисла, овој систем по својата природа се смета за високо демократски.

Второ, системот на поединечен пренослив глас оди чекор понапред од сите останати изборни системи, бидејќи успешно ја отстранува моќта на партиските елити да одлучат кои од нивните кандидати се избрани.

Трето, овој систем ја спречува веројатноста дека во системот ќе се профилираат мали партии (создадени како резултат на фракционерското дејствување во партиите) без да се истакне потребата од утврдување некаков арбитрен праг.

Четврто, интересен и иновативен момент на овој систем е фактот што во повеќемандатните изборни единици, кандидатите се натпреваруваат не само како противници од различни партии, туку и како противници од иста партија. Ваквата изборна игра најчесто ја овозможува и обезбедува репрезентираноста на поголем број интереси и мислења во системот. Одговорноста на пратеникот пред неговите избирачи во изборната единица е посебно зголемена, но и обратно, избирачите имаат реално влијание врз своите пратеници.

Петто, ако процесот на пресметување на гласовите кај овој систем е посложен и подолготраен, самиот процес на гласање не создава некои поголеми тешкотии за просечниот избирач.

Наспроти предностите, **системот на поединечен пренослив глас има и одредени слабости:**

- » најчестото обвинување што му се упатува е дека создава генерална нестабилност во партискиот систем и меѓу самите партии (зголемени се фракционерствата и судирите меѓу кандидатите од иста партија);
- » нестабилноста на партискиот систем може да го покрене прашањето и за владината стабилност (што не е случај со Ирска каде коалициските влади, во најголем број случаи, имаат долг век на траење. Просечното траење на ирските влади е од три до четири години).;
- » овој систем наметнува различен пристап во разгледувањето на локалните прашања во изборната кампања, од една, и парламентарните прашања, од друга страна;
- » се смета дека овој систем е многу комплициран за разбирање од страна на електоратот, а особено неговата изборна формула;

- » фактот дека овој систем е во употреба во мал број држави ни дава заклучок дека бројните спорни прашања што произлегуваат од системот сè уште остануваат непроучени.

Мешовитите изборни системи можат да се најдат во изборната теорија и под други називи, како што се, на пример, „системи со компензаторно пропорционално претставување“, „персонализирано пропорционално претставување“, „германски изборен систем“ и слично. Освен во Германија, мешовитите системи се во употреба и во Нов Зеланд, Боливија, Италија, Мексико, Венецуела итн. Некои значајни елементи на овој систем можат да се пронајдат и во некои поранешни социјалистички држави, како што се Унгарија, Бугарија (само за време на изборите во 1990 година, бидејќи во 1993 година беше прифатен пропорционалниот изборен систем во Донтова варијанта), Литванија и Грузиската Република, Албанија и слично.

Без оглед на термилошките разлики во називот, суштината на овој систем секогаш останува непроменета. Таканаречените хибридни или мешовити изборни системи имаат единствена цел што се пронаоѓа во желбата за обединување на позитивните карактеристики и својства на мнозинските и пропорционалните изборни системи во интерес на организирање поквалитетен изборен и постизборен процес.

Изборната логика говори дека најдобриот изборен систем е комбинација од позитивните елементи на веќе споменатите системи. Комбинацијата треба да ги отстрани недостатоците на постојните системи и да ги прифати само нивните позитивни елементи. Ваков комбиниран систем е мешовитиот систем кој е во употреба во Сојузна Република Германија по Втората светска војна за изборите во Бундестагот. Според некои автори, ваквиот систем уште се нарекува и „компензаторен систем“, односно „урамнотежен мешовит систем“.

Најновата карактеристика на овој систем не е во фактот дека избирачите имаат право на два гласа, туку дека тие го остваруваат правото на глас на два начина: еден е во т.н. едномандатни изборни единици според британскиот вид на плурален систем во еден изборен круг, а вториот е според пропорционалниот изборен систем, при што постојат две гласачки ливчиња што одговараат на двата начина на гласање. Германскиот изборен систем спаѓа во групата на персонализирани пропорционални системи, или системи на мешовито пропорционално членство, како што уште се нарекува во Нов Зеланд. Неговата суштина е во начинот на кој се комбинира личниот глас во едномандатните единици, со принципот на пропорционална застапеност. Германскиот Бундестаг е составен од 656 пратеници, со можност за зголемување на овој број ако тоа го бараат изборните резултати.

Секој гласач има два гласа. Првиот е личниот глас кој се дава на одреден партиски кандидат во една од 328 едномандатни изборни единици. Вториот глас е глас за партијата, и гласачот го дава за партиската листа на ниво на една од сојузните држави (лендери). На кандидатите им е дозволено едновремено да се натпреваруваат и во изборните единици, и како кандидати на партиските листи. За избрани се сметаат кандидатите што освоиле релативно мнозинство во изборната единица. Но, вториот глас е тој што одлучува колку претставници ќе има секоја партија во Бундестагот. На сојузно ниво се собираат сите втори гласови дадени за партиите. Само партиите што ќе освојат повеќе од 5% од гласовите на сојузно ниво, или алтернативно, што имаат три директно избрани претставници во изборните единици, се вклучуваат во распределбата на освоените мандати врз основа на пропорционалните листи на национално ниво. Бројот на претставници на секоја партија што го пречекорила изборниот праг се пресметува според Харе формулата, а потоа местата се распределуваат меѓу 16-те германски сојузни држави.

Бројот на мандати што партијата директно ќе ги освои во едномандатните изборни единици се одзема од вкупниот број на мандати доделени според партиските листи во сојузните држави. Останатите мандати се доделуваат на затворените партиски листи. Ако некоја партија освои повеќе места според принципот на директен мандат во некоја сојузна држава од она што ѝ припаднало врз основа на вториот глас, тогаш таа партија го задржува вишокот, односно привремено се зголемува бројот на мандатите во Бундестагот.

Германскиот изборен систем не е паралелен систем, како што понекогаш погрешно се смета, туку изборен систем со персонализирана пропорционалност. Од чистиот облик на пропорционална застапеност се разликува по тоа што изборниот праг од 5% на национално ниво ги исклучува многу малите партии од парламентарната застапеност, но благодарение на пропорционалниот систем со партиски листи, во парламентот се застапени речиси сите порелевантни социјални и политички сили во државата. Личниот глас за кандидатите во едномандатните изборни единици има за цел да го обезбеди поблискиот однос меѓу гласачот и пратеникот. Но, во праксата не треба да се преценува предноста на ваквите едномандатни избори. Во Германија изборите во едномандатните изборни единици главно се засноваат на партиската припадност на кандидатите, а не на нивната личност. Оттаму, почетната надеж дека блискоста ќе профункционира само делумно се реализирала.

Системот на два гласа им овозможува на избирачите стратешки да ги поделат гласовите меѓу постојните или можните коалициски партнери. Поделбата на гласовите е вообичаена пракса на гласачите за малите партии. Со оглед дека кандидатите од малите партии имаат мали шанси да победат во едномандатните изборни единици, нивните гласачи најчесто својот прв глас го даваат на кандидатите од поголемата коалициска партија. За возврат, гласачите

на големите партии го „позајмуваат“ својот втор глас на помалата партија во коалицијата, за да осигури дека ќе го поминат изборниот праг.

Така, гласачите стратешки ја користат можноста за поделба на своите два гласа и со тоа да ги поддржат коалициските партнери на „своите“ партии, или барем да ги назначат своите коалициски преференции. Овој систем, и покрај фактот што дава високопропорционални резултати, создава апсолутно мнозинство во парламентот врз основа на малцинските гласови. Во изминатите неколку децении во Германија не се произвело парламентарното мнозинство. Мнозинските влади главно секогаш се коалициски, при што сите промени во составот на владите биле резултат на промената во конфигурацијата на коалициите. Германската коалициска влада главно е стабилна и гласачите најчесто ја сметаат за легитимна поради вградената коалициска иницијатива за соработка

На прв поглед, системот е мешовит, но самата мешавина на елементите во него не создава мешовит производ, бидејќи крајниот изборен резултат е „совршено пропорционален“. Треба да се потенцира дека овој изборен систем е мошне погрешно толкуван во изборната литература, дури и самите германски граѓани не разбираат дека токму вториот глас е оној кој одлучува за крајната поделба на мандатите. Според нивното видување на системот, тие сметаат дека вториот глас е, всушност, втора преференција (втор избор), што е сосема погрешно. **Германскиот изборен систем мора да се сфати како пропорционален, бидејќи врши персонализирана селекција за половината од членовите на Бундестагот.**

Овој систем е погрешно толкуван и од една друга димензија. Имено, наспроти тврдењата дека токму изборниот систем извршил влијание врз намалувањето на бројот на политичките партии во системот, постои сосема друга

вистина која вели дека за намалениот број партии во Германија најголем „виновник“ е токму Уставниот суд на Германија кој ги прогласил за антидемократски, па оттука и за неуставни, комунистичката и неонацистичката партија.

Изборниот праг од 5% на национално ниво ја исклучува можноста од влез на многу малите политички партии во парламентот. Токму по однос на изборниот праг, германскиот изборен модел не е деклариран за чисто пропорционален, иако позитивните страни на овој модел, посебно во делот на застапеноста на малцинските групи во парламентот, се мошне евидентни. Сосема е сигурно дека ваквата комбинација на два гласа им остава можност на граѓаните за поголем стратешки избор. Вака конципираната стратегија отвора можност за создавање многу поделотворен систем на власт и опозиција, кој во случајот на Германија се покажа како мошне успешен. Имено, односите меѓу опозициските и партиите на власт веќе години наназад функционираат врз принципите на соработка и договор, наспроти демонстрираната конфликтност и реваншизам во другите системи.

Современиот германски изборен систем потекнува од стариот принцип на пропорционалност кој бил во употреба за време на Вајмарската Република со внесување одредени промени (изборниот праг од 5% за да се спречи фракционерството и поделбата меѓу партиите), со цел успешно да се надминат слабостите на Вајмарските влади.

Како основни предности на мешовитиот изборен систем, според мислењето на неговите приврзаници, се сметаат следниве:

- » **Прво**, мешовитите системи се пофлексибилни за разлика од останатите изборни системи.
- » **Второ**, суштината на овој систем е во тоа што избирачот има можност двапати да гласа, при што со вториот глас најчесто се врши корекција на диспропорционалноста направена со изборните

резултати оформени со првото гласање. Ова може да биде многу важен момент при детерминирањето на политичкиот колорит на следната влада. На тој начин, ваквото право може да ги прошири политичките опции на избирачите.

- » **Трето**, овој систем не само што ги задржува позитивните ефекти на пропорционалните системи, туку, исто така, гарантира географска претставеност на избирачите.

Од друга страна, **мешовитиот систем може да има и одредени слабости**: овој систем се определува како мошне комплексен и комплициран систем – **комплексноста** се поврзува со обидот да ги искористи предностите и позитивните страни на двата основни изборни система, при што конкретните ефекти кои се добиваат на крај можат, и најчесто, ги деформираат нивните основни карактеристики, и **комплицираноста** не само од технички аспект, туку и од начинот на кој се организира истиот.

Негативните страни на овој систем можат да бидат надминати со прифаќање одредени предлози кои одат во корист на принципот на персонализација.

ЗАКЛУЧОК

Разгледувајќи го начинот на кој функционираат различните изборни системи во светот, тешко е да се избега од заклучокот дека секој изборен систем е краен производ на одделните национални политички услови. Прашањето како функционирањето на еден изборен систем создава одредени последици, кои суштински се рефлектираат во рамките на целината на системот, всушност, ги тестира концептите на претставничката демократија.

Доколку го насочиме нашето внимание само на оние изборни системи кои ги споменавме како основни модели,

можеме да ја потцениме способноста на изборните системи постојано да создаваат нови и нови варијанти и изборни комбинации. Како што веќе напоменавме, не постојат само два можни типа на изборни системи, кои можеме да ги избереме, мнозински или пропорционален. Различните варијанти и подваријанти на изборниот систем ни ја демонстрираат комплексноста на современиот изборен систем.

Изборот на конкретен изборен систем не е само обична техничка одлука. Различните варијанти на изборни системи кои постојат меѓу државите, и уште повеќе варијантите на изборните системи кои постојат во рамките на една држава од еден до друг изборен циклус, го потврдуваат значењето на изборниот систем, но и влијанијата што ги остава изборниот систем при дефинирањето на конечните изборни резултати. Разликите кои постојат меѓу механичките изборни правила, од една, и конкретниот изборен резултат, од друга страна, најчесто не се докаж дека во државата постојат нефер избори или изборна манипулација. Напротив, ваквите разлики се добар индикатор дека резултатот од собирањето на различните преференции на милионите избирачи не може да се предвиди со целосна точност. И уште повеќе, тоа е показател дека крајниот резултат од слободно спроведените избори не може никогаш да биде контролиран.

3. ИЗБОРЕН СИСТЕМ ВО ПОШИРОКА СМИСЛА

3.1. Поим, дефиниција и видови на изборни единици

При поширокото дефинирање на изборниот систем теоретичарите, покрај изборната формула, како основен елемент, секогаш ги земаат предвид и пошироките компоненти кои ја чинат целината на изборниот систем. Меѓу овие компоненти, секако, најзначајно место заземаат: изборната единица, односно нејзината големина, изразена преку бројот на претставници кои се избираат во едини-

цата, и изборниот праг, односно законски или ефективно утврдената прохибитивна клаузула, со која однапред се детерминира минималната поддршка потребна на една партија за да биде претставена во парламентот.

Изборната единица најчесто се дефинира како единица во која освоените изборни резултати се „преведуваат“ или пренесуваат во мандати, односно во парламентарни места.

При тоа, изборните единици можат да се одредат според различни критериуми, и тоа: географскиот, односно територијалниот, како најчест критериум, образовниот, етничкиот и слично. За разлика од оваа дефиниција, Лијпхарт ја дефинира изборната единица од аспект на нејзината големина, односно од конкретниот број претставници што треба да се изберат од неа.

Оттука, кога се разгледува прашањето за изборната единица неодминливо е прашањето и за нејзината големина.

Големината на изборната единица не е детерминирана од територијалната одреденост, туку од бројот на мандатите што треба да се изберат од неа. Токму затоа, големината на изборната единица и изборот на моделот, односно техниката на пресметување на добиените гласови, се сметаат за две најзначајни прашања што ја сочинуваат содржината на изборниот систем.

При тоа, многу често, постои тесна корелациска врска меѓу видот на изборниот модел и големината на изборната единица, односно пропорционалниот модел многу повеќе ги преферира поголемите изборни единици или државата како една изборна единица, додека мнозинскиот модел најчесто и најефикасно се реализира во едномандатните изборни единици. Колку големината на изборната единица се намалува, толку повеќе диспропорцијата меѓу дадените гласови и освоените мандати се зголемува, и обратно.

Значи, постои обратно пропорционален однос.

Големината на изборната единица влијае и врз пропорционалноста на освоените резултати, бидејќи колку е помала изборната единица толку е помал и степенот на пропорционалност. Колку е поголема изборната единица, толку е поголем и степенот на пропорционалност.

Значи, постои правопрпорционален однос.

Во теоријата се познати два начина или приода со чија помош се уредува прашањето за големината на изборните единици, и тоа:

- » вкупниот број на населението (врз основа на претходно нормативно утврден број на граѓани кои ќе вршат избор на конкретен мандат) ; и
- » вкупниот број на запишани избирачи во избирачкиот список (примерот со Португалија).

И едниот и другиот начин имаат заедничка цел – да се постигне поголема хомогеност на електоратот. Поголемата хомогеност на избирачкото тело ќе обезбеди поголема реализација на принципот на еднаквост на избирачкото право на граѓаните и поголема компактност на државата. Одредувањето на големината на изборната единица е неизбежен сегмент во моделирањето на изборниот систем. Главната теориска расправа која се води меѓу познавачите на изборната материја е во врска со позитивните, односно негативните страни на униноминалните (едномандатните), средните (единици со 6-10 мандата) и големите изборни единици (со 10 и повеќе мандати), односно државата како една изборна единица.

Така, приврзаниците на едномандатните изборни единици сметаат дека овие единици обезбедуваат најблизок контакт меѓу гласачите, од една, и кандидатите, од друга страна. Ваквата врска не завршува, туку напротив трае и се продлабочува и по завршувањето на изборниот процес.

Но, униноминалните изборни единици кријат и една опасност поврзана со бројот на населението, или бројот на избирачите кои ги избираат кандидатите. Поради бројни околности (неажурирање на избирачките списоци, зголемен наталитет во еден регион наспроти неговото опаѓање во друг и слично) можно е да се појави нееднаква претставеност на граѓаните во претставничкото тело.

Ваквата опасност во себе ја крие можноста од формирање т.н. „вештачки“ изборни единици кои немаат врска со интересите на граѓаните. За разлика од едномандатните, предностите на повеќемандатните изборни единици најчесто се врзуваат за одредени социолошки, етнички, полови, односно административни моменти. Така, се смета дека во повеќемандатните единици поизразен е моментот на поголема претставеност на малцинските или етничките групи отколку во едномандатните изборни единици. Истото се однесува и за претставеноста на жените во политиката.

Меѓутоа, како најголем недостаток кој се припишува на повеќемандатните изборни единици е можноста за отворени манипулации при нивното „кроење“. Неспорно е дека одредувањето на големината на изборната единица е еден од најмоќните инструменти за освојување на власта. Токму изборните единици се креатори на моќта во политиката.

3.2. Изборен праг (прохибитивна изборна клаузула)

Изборниот праг е уште еден важен елемент на изборниот систем. Изборната теорија најчесто го дефинира како минимално ниво на поддршка потребна една партија да може да учествува во работата на претставничкото тело. Изборниот праг може да биде утврден со закон, тоа е т.н. формален изборен праг. Најчесто овој праг се применува на национално, како и на ниво на изборни единици одделно. Во одредени земји постои и т.н. фактички или ефективен изборен праг

кој не е предвиден во законот, но неговата функција е детерминирана од другите две димензии на изборниот систем, посебно од големината на изборната единица.

Фактичкиот изборен праг се поврзува со математички факт кој не се констатира преку одреден процент, како во случајот со законски утврдениот изборен праг, туку со прифаќањето на прагот на претставувањето и прагот на исклучувањето.

Така, под **праг на претставување** се подразбира минимален број на гласови што една партија може да ги добие под најповолни услови, додека под **праг на исклучување** се подразбира минималниот број на гласови што и под најповолни услови можат да бидат недоволни една партија да освои мандат.

Или, со други зборови, се работи за највисок и за најнизок изборен праг. Ако партијата го помине најнискиот праг, станува можно таа да освои мандат, а ако партијата го помине највисокиот праг, тогаш и е гарантирано освојувањето на мандат.

Имено, малите изборни единици имаат потполно ист ефект како и високиот изборен праг, но и обратно. Како што се зголемува изборната единица, така се намалува изборниот праг, односно како се намалува изборната единица, така се зголемува изборниот праг.

ГЛАВА 4

ТЕОРЕТСКИ РЕЛАЦИИ МЕЃУ ИЗБОРНИОТ И ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ

1. НЕКОИ ТЕОРЕТСКИ РАЗМИСЛУВАЊА ЗА ОДНОСОТ МЕЃУ ИЗБОРНИТЕ И ПАРТИСКИТЕ СИСТЕМИ

1.1. Теоријата на Морис Диверже

Изборите се одржуваат во интерес на политичките партии, политичките партии постојат поради изборите, изборите се организираат за да ја претстават содржината на политичкиот простор во државата, изборните системи можат да функционираат само во рамките на содржината на партиските системи и слично.

Ова се само дел од бројните теориски констатации содржани во политичката и правната теорија што го презентираат конкретниот однос на поврзаност меѓу изборите и политичките партии, а во таа смисла и меѓу изборниот и партискиот систем во државата.

Релацијата на овие односи многу често знае и грубо да се симплифицира, односно прашањето за зависноста и поврзаноста на овие два система да се согледува исклучиво преку објаснување на поврзаноста меѓу изборната формула и бројот на политичките партии во системот.

Така, вкупните односи што се изградуваат меѓу изборниот и партискиот систем се сведуваат и објаснуваат на рестриктивен начин.

Рестриктивниот однос меѓу овие два система најдобро е претставен преку „социолошкиот закон“ или социолошката теорија на Морис Диверже (Maurice Duverger).

Во неа е објаснет односот и влијанието на изборниот модел кој на конкретен начин го детерминира бројот политички партии што се појавуваат во партискиот систем.

Така, според Диверже, 1. „пропорционалниот изборен модел создава услови за формирање повеќепартиски систем... 2. мнозинскиот модел во два изборни круга создава по-

малку политички партии што се сродни меѓу себе... 3. плуралниот модел води кон изградба на чист двопартиски систем“.

Ова значи дека мнозинскиот изборен модел во еден изборен круг и плуралниот изборен модел (модел на релативно мнозинство) го фаворизираат двопартискиот систем, додека мнозинскиот изборен модел во два изборни круга и пропорционалниот изборен модел го фаворизираат повеќепартискиот систем.

Реакциите што се појавија во научните кругови во врска со овој закон на Диверже се крајно поларизирани, и тоа како по однос на неговиот научноистражувачки статус, така и по однос на неговата каузална валидност.

Во однос на научниот и истражувачки карактер и статус на законот, мислењата во теоријата се движат на иста линија.

Имено, сите теоретичари што го разгледуваат и критикуваат овој закон на Диверже се согласни дека рестриktivното толкување на односот меѓу изборниот и партискиот систем не може да даде валидни проучувања на целината на тие односи.

Што се однесува до прашањето за каузалната вредност и издржаност на предлозите на Диверже, во теоријата се издиференцираа две значајни групи на размислувања.

Во првата група спаѓаат оние теоретичари што сметаат дека Диверже едноставно ја „промашил“ насоката на каузалност. Според нив, партискиот систем го детерминира изборниот систем, а не обратно.

Во втората група спаѓаат оние размислувања што ја прошируваат каузалната поврзаност меѓу двата система со општествените, односно со социјалните детерминанти, нагласувајќи дека партиските системи се примарно зависни од бројот и видот на разликите што постојат меѓу

граѓаните на социјален план, а не од фактичкиот број на политичките партии. Изборниот систем во таа смисла има само секундарна улога.

Според оваа група теоретичари, повеќепартиските системи што постојат во Европа децении наназад се резултат на силно поларизираните социјални разлики, а не од карактерот или видот на изборниот систем. Се поставува прашањето зошто т.н. социолошки закон на Диверже бил и сè уште е неприфатлив од поширока група политички теоретичари? Каде се наоѓаат неговите слабости?

Првата и можеби најголема слабост на овој закон или теорија лежи во неговата крајна смисла и актуелизација.

Преку него, Диверже имал за цел да го објасни т.н. „институционален детерминизам“, според кој социјалните и пошироките општествени разлики немаат суштинско значење за системот колку што тоа го имаат двете институционални форми на политичкиот систем во една држава, или односот меѓу изборниот и партискиот систем.

Ваквото тесно и рестриктивно објаснување на општествените односи, според Диверже, може да изврши влијание врз односите што се градат меѓу овие два система.

Диверже т.н. „социјален“ го заменува со „институционален детерминизам“ од, за него, многу едноставна причина.

Верувањето дека општествено (социјално) различните дефинирани групи секогаш се способни да се организираат на политичката сцена го игнорира проблемот на колективното, институционално дејствување..

Бројот на социјалните разлики релативно го зголемува бројот на политичките партии во едно општество, меѓутоа за Диверже, тоа не е, ниту може да биде доволна и единствена причина која влијае врз природата и карактерот на партискиот систем во државата.

Збирот на социјалните разлики во еден систем не може априори да имплицира политички разлики. Токму затоа секое екстензивно објаснување на релацијата меѓу изборниот и партискиот систем само ќе ја релативизира нејзината смисла без некаков краен ефект.

Потребно е да се надминат разликите меѓу институционалните и социолошките размислувања во поглед на прашањето дали изборниот систем може да изврши промени во партискиот систем или вице верса.

Ако, од една страна, се согласиме со тезите на Диверже дека изборните закони навистина влијаат на способноста на политичките партии да опстанат или да исчезнат од партиската сцена, тогаш ќе мораме да се согласиме и со тезата дека политичките партии манипулираат со креирањето на изборните закони во нивна корист секогаш кога за тоа ќе им биде дадена шанса.

Победникот на партиската сцена е тој кој во рамките на постојниот изборен систем е заинтересиран да го пронајде мотивот за неговата промена, посебно ако види дека старите изборни правила повеќе не ги „опслужуваат“ неговите интереси.

И покрај запоставувањето на улогата и значењето на социјалните разлики во општеството, во контекст на определувањето на карактерот на изборниот систем, предлозите и претпоставките на Диверже доведоа до зголемено почитување на интерактивните ефекти меѓу социјалната (општествената) и изборната структура.

Социјалните разлики во општеството се детерминантен фактор кој влијае врз бројот на политичките партии во системот, а со тоа и на промената на изборниот систем. Имено, зголеменото влијание на социолошките методи и теории во политичката наука во 50-тите години од 20 век, посебно во САД, извршило притисок на доминантноста на

ставот дека партиските системи се производ на изборните системи.

Денес, сè повеќе е прифатливо размислувањето кое оди на линијата дека изборните системи можат да ги модифицираат, но не и да ги трансформираат социјално детерминираниите партиски системи. Станува јасно дека политичките партии не се само производ на социјалните сили во општеството, туку тие се дел и од институционалната структура во општеството.

Морис Диверже за односот меѓу изборниот и партискиот систем зборува, пред сè, од аспект на психолошките и механичките ефекти што произлегуваат од нивната меѓусебна поврзаност.

Додека психолошките ефекти се однесуваат на начинот како политичките партии и избирачите реагираат на изборните правила, механичките ефекти влијаат на конечниот избор или крајниот резултат на изборите.

Со оглед на фактот што изборниот систем е само еден од факторите што влијаат на обликот на партискиот систем, потребно е да се направи поширока историска анализа за да може да се согледа дали и колку изборниот систем има помало или поголемо влијание на партискиот систем.

Во однос на правецот на дејствување на изборниот врз партискиот систем не може да се изрази единствена тенденција која ќе се извлече независно од конкретните социјални и политички фактори во државата. Но, тоа, од друга страна, не значи дека го релативизираме значењето на изборниот систем.

Додека ортодоксните институционалистички анализи речиси исклучиво развојот на партискиот систем во една држава го врзуваат со изборот на конкретен изборен модел на претставништво, современите изборни студии во голем дел ги довеле во прашање ваквите размислувања.

Иако основата на современите анализи се пронаоѓа во заемниот однос меѓу изборните правила и механизми, од една, и развојот на партискиот живот во државата, од друга страна, сепак, преферирањето на одреден вид партиски систем не е само резултат на неговиот конкретен однос со изборниот систем.

Или, третирањето на промените во партискиот систем исклучиво и само од аспект на дејствувањето на факторите на изборниот систем е беспредметно. Промените што се случуваат во изборниот и партискиот систем се тесно поврзани со социјално-структурните услови и фактори содржани во пошироките односи на општествениот систем.

Во овој контекст е и размислувањето на Диверже, според кого, „односот меѓу изборниот и партискиот систем не е ниту механички ниту автоматски. Одреден изборен систем нужно не продуцира одреден партиски систем. Тој врши само притисок врз правецот на неговото формирање. Изборниот систем е сила која дејствува меѓу останатите сили, некои од нив вршат влијание и во спротивен правец“.

Според размислувањата на теоретичарите во политичката и правната мисла, законот на Морис Диверже е неприфатлив од три основни причини: емпириска, теориска и методолошка.

Емпирииската неприфатливост се должи на негирањето на закономерните влијанија припишани на основните видови изборни системи, кои овој закон не ги имал предвид.

Така, во реалноста постојат држави во кои се гради повеќепартиски систем во услови на организирање избори според плуралниот изборен систем со едномандатни изборни единици, односно двопартиски систем комбиниран со пропорционалниот изборен систем.

Теориската неприфатливост се аргументира со нецелосната објаснетост на правилата и исклучоците од претпоставениот причинско-последичен однос. Исто така, не е до крај објаснето во кои општествени услови вреди овој закон. Законот нема оставен простор за натамошно усовршување.

Методолошката неприфатливост се извлекува од едностраната димензија на овој закон. Тој нема никакви компаративни квалификации кои би можеле да го постават на поширока компаративно-научна расправа, поради што се вели дека овој закон најдобро може да функционира само на локално ниво.

1.2. Современи теоретски размислувања за односот меѓу изборниот и партискиот систем

Расправата за односот меѓу изборниот и партискиот систем на теориски план не се сведува само на т.н. социјален закон на теоретичарот Морис Диверже, туку продолжува и се продлабочува во поширока смисла.

Покрај двата клучни елемента на тој однос, современите теории вклучуваат нов, трет елемент, кој ќе треба целосно да ја објасни содржинската суштина на овој однос.

Едногласно е констатирано дека новиот елемент е парламентарниот мандат како производ од интерактивната поврзаност на изборниот и партискиот систем.

Или поедноставно речено, современите теориски размислувања ја објаснуваат релациската поврзаност на двата система на поекстензивен начин. Изборниот систем има влијание или го реорганизира партискиот систем во согласност со освоените гласови на секоја политичка партија која учествува на изборите. Изборниот преку партискиот систем директно се поставува во однос со добиените парламентарни мандати.

Без разлика на неговиот вид или карактер, правило е дека изборниот систем врши влијание врз партискиот систем, односно врз процесот на намалување или зголемување на бројот на политичките партии што функционираат во системот. Така, еден вид изборен систем ги стимулира посилните политички партии на сметка на помалите, и обратно. Тоа директно се одразува на обемот, или на односите на силите меѓу парламентарните групи во претставничкото тело.

Различните ефекти што настануваат како резултат на поврзаноста на изборниот и на партискиот систем, во практиката се засилуваат, се намалуваат, се укинуваат или се деформираат под влијание на конкретните општествени и политички услови што постојат во политичкиот систем. Тоа значи дека едностраното разгледување на овој однос нè доведува и до еднострана констатација за нивниот интерактивен однос.

Покрај конкретните општествени и политички услови во државата, важно е и **прашањето за парламентарното мнозинство** што ѝ припаѓа на една или повеќе политички партии во парламентот, како и значењето што изборниот систем го има за процесот на неговото оформување.

При тоа, во теоријата се разгледуваат **две можни ситуации поврзани со парламентарното мнозинство**, односно со прашањето за односот меѓу изборниот систем и тоа мнозинство:

- 1. Состојба на т.н. заслужено мнозинство (earned majority)** или мнозинство што се организира во парламентот со примена на кој било вид на изборен систем; и
- 2. Состојба на т.н. фабрикувано, вештачко мнозинство (manufactured majority)** што се создава исклучиво преку примената на конкретниот вид изборен систем, односно со неговите посилни или

послаби диспропорционални ефекти врз гласовите на граѓаните и освоените пратенички мандати.

Во овој контекст, Даглас Рае ќе констатира дека парламентарното мнозинство на една или повеќе политички партии во претставничкото тело не е секогаш последица на апсолутното мнозинство на партиите во парламентот, туку повеќе е резултат на диспропорционалните ефекти на самиот изборен систем. Овие ефекти понатаму се одразуваат врз т.н. биас, односно врз процесот на утврдувањето на резултатите од изборите во согласност со добиените гласови и освоените мандати.

Притоа, диспропорционалните ефекти на изборниот систем најмногу се уочуваат кај мнозинските изборни системи кои на партиското „малцинство“ добиено на изборите најчесто му „понудуваат“ мнозински парламентарни мандати. Така оформеното мнозинство има карактер на вештачко оформено мнозинство или *manufactured majority*.

Иако многу поретко, но и пропорционалниот изборен систем може да произведе мандатно мнозинство во услови на партиско малцинство во согласност со освоените гласови на изборите.

Интересни се размислувањата на **Липсет и Роккан (Lipset & Rokkan)** во врска со односот меѓу изборниот и партискиот систем. За разлика од Морис Диверже, според кого, видот на изборниот систем кој државата го применува е непосредно детерминиран од видот на партискиот систем во државата, Липсет и Роккан ја прифаќаат констатацијата дека партискиот систем е последица на општествените поделби во државата.

Во согласност со нивните размислувања, изборните системи ги модификуваат општествено детерминираните партиски системи без некое поголемо суштинско влијание. Партиските системи, според начинот на кој тие ги објасну-

ваат и ги обработуваат, се оформуваат според четирите линии на констатирани социјални судири (расцепи) што настанале како резултат на историскиот развој на државниот систем, и тоа по следнава шема: центар – периферија, држава – црква, земјоделство – индустрија и сопственици – работници.

Главниот детерминирачки фактор при оформувањето на модерните партиски системи се одговорите на следниве прашања: кои судири имаат најдоминантно значење за системот, кога тие се појавуваат и на кој начин се решаваат пројавените конфликти.

Оттука, Липсет и Роккан кога го објаснуваат односот меѓу изборниот и партискиот систем извлекуваат заклучок кој е сосема различен од оној на Диверже.

Партискиот систем е, пред сè, општествено детерминиран. Изборниот систем може да го модифицира, но дефинитивно не може да го трансформира партискиот систем.

Како директна последица на претходно изнесената теорија, во изборната теорија се појавува **нова, современа социолошка теорија која извлекува најсоодветни заклучоци, а земајќи ги предвид позитивните искуства на размислувањата на Диверже, од една, и на Липсет, односно Роккан, од друга страна.**

Според оваа теорија, системскиот развој, од аспект на влијанието на изборниот врз партискиот систем, поминува низ **две фази.**

Во **првата т.н. иницијална фаза** на системска демократизација, изборниот систем игра второстепена улога во процесот на партиското обликување на системот.

Структурата на „инсталираниот“ институционален систем има доминантно значење. Институциите на системот, односно државната бирократија е таа која ги детерминира

можноста на политичките партии да се натпреваруваат за освојување на приоритетните места во јавните служби.

А, бидејќи изборниот систем не претставува единствен вид на институционална структура во рамките на државата кој влијае врз природата на државниот партиски систем, тоа значи дека институционалната релација и односот меѓу институциите на системот добиваат првенствено значење.

Во втората фаза, оваа теорија ја објаснува, пред сè, поврзаноста на изборниот систем со процесот на демократизацијата во државата. Содржината и квалитетот на изборниот систем зависи од развојот на државно-партиските приоритети и од демократизацијата на системот како процес.

Оттука, потребно е да се прави разлика меѓу процесите на демократизација на државата и демократизацијата на системот.

Првиот процес го означува демократизирањето на државните институции, додека вториот демократизацијата на односите меѓу државните институции и цивилното општество.

Општа е констатацијата дека во т.н. транзициска Европа, процесот на демократизирањето на државните институции се изедначува со логиката на имитирање, увезување и „трансплантирање“ на институциите од западниот свет во име на некои претпоставени „општествени интереси“. Ноторен е фактот дека во овие турбулентни системи се преземаат не само политички, туку и економски институции, што успешно функционираат во друг дел од светот, без да се води сметка дали тие институции одговараат на идеите, традицијата и менталитетот кој владее во овие земји.

„Копирањето“ на институциите најчесто имало за цел забрзување на процесот на државно и системско созревање на постсоцијалистичките држави. Меѓутоа, она што очигледно им недостасувало на овие институции е нивен

претходник. Тие во својот бекграунд се празни. Двете главни причини поради кои системите на социјалистичкиот режим пропаднаа во сите постсоцијалистички држави, лежат токму во неуспехот на институциите да извршат општествена и системска интеграција, што се лоцираат како основен промотор на таа празнина.

Празнината директно се одрази и на партиско-политичката сцена, односно на системот. Нестабилноста на партиската поддршка од страна на граѓаните, како и недоволно изградените партиски идентитети се нуспојавите од повеќедецениското еднопартиско владеење. Ваквите негативни моменти на партиската сцена директно се одразиле и на изборната политика. Отсуството на стабилност на електоратот директно се одразило и на недоволната подготвеност за компромис меѓу партиските лидери. Релативно високата изборна нестабилност директно имплицирала и политичка неумереност. Основните детерминанти што ја продуцирале изборната нестабилност се:

- а) степенот и брзината на промените во изборниот систем, бројот на политичките партии и нивниот слаб идентитет;
- б) мобилизацијата на општествените разлики, која најчесто е доста слаба како резултат на неразвиеното цивилно општество во претходниот систем.

Значи, наспроти ортодоксните институционалистички анализи на Морис Диверже и неговите следбеници, современите изборни студии одат чекор натаму, при што изборните и партиските системи ги разгледуваат од аспект на демократизирањето на политичкиот систем.

Степенот на демократизирањето на политичкиот систем во најголем дел влијаел на развојот на изборниот систем, додека соодветниот развој на изборниот систем битно се одразил и на развојот на партискиот живот во државата.

Оттука, современите концепции својата анализа првенствено ја насочуваат кон проучување на институционалните

фактори кои понатаму несомнено влијаат на партискиот живот и партискиот систем во целина, при што нивното вкупно влијание го разгледуваат и го вреднуваат во контекст на социјалниот амбиент во кој тие функционираат.

1.3. Теоретски размислувања за односот меѓу изборниот систем, моделите на демократија и системите на организација на власта

Прашањето за карактерот и видот на изборниот систем во една држава главно е детерминирано од прифатениот модел на демократија, но и од карактерот на политичката и пошироката општествена структура.

Системските функции што ги остваруваат двата дивергентно различни изборни модела (мнозинскиот и пропорционалниот) и нивните бројни појавни подваријанти, се во директна зависност од демократскиот модел според кој е организирана политичката димензија на системот.

Оттука, карактерот, вредностите и функциите на изборниот систем се одредуваат во согласност со правилата и принципите на конкретно применетиот модел на демократија. Така, во теоријата (Аренд Лијпхарт) најчесто се вели дека плуралните изборни системи се поврзуваат со мнозинскиот модел на демократија, додека пропорционалниот изборен систем со консензуалниот модел на демократија.

Но, Лијпхарт проучувајќи го прашањето за поврзаноста на изборните системи со моделите на демократија, укажува и на еден друг момент, значаен за целосно разгледување на овој конкретен однос. Тоа е прашањето што се однесува на системот на организација на власта, или конкретно прашањето за претседателскиот и парламентарниот систем како два основни система на организацијата на власта.

Релацијата што најчесто се опишува во рамките на демократската теорија, а се однесува на меѓусебното влија-

ние на изборниот систем, моделот на демократија и системот на организацијата на власта се објаснува на следниов начин: ако се прифати мнозинскиот изборен систем, во услови на претседателски систем на организација на власта, демократскиот модел што во такви услови најчесто се преферира е мнозинскиот.

Пропорционалниот изборен систем, институционализиран во парламентарниот систем на организација на власта, најчесто го преферира консензуалниот модел на демократија.

Секако, не смее да се заборава фактот дека изборот на системот на организацијата на власта е централно прашање за кое согласност треба да постигнат креаторите на уставниот и на политичкиот систем во државата. Со постигнувањето на согласноста, останатите компоненти се наметнуваат како потреба сами по себе.

Не намалувајќи го значењето на изборниот систем, и самиот Лијпхарт ќе констатира дека, сепак, конкретниот избор дали претседателски или парламентарен систем на организацијата на власта е најважната институционална активност во современите демократии.

Иако е јасно дека зад секое институционално решение во системот најчесто не се пресудни само теоретските концепти и принципи, туку, пред сè, конкретната одлука на главните политички субјекти што одлучуваат во државата, сепак, теориските размислувања и идеи ја чинат основата на институционалната конкретизација. Утврдувањето на политичките интереси, цели и вредности на главните актери во политичкиот систем мора да биде во корелација со општоприфатените стандарди и правила на организирање на теоретските концепти, модели и системи.

Карактерот на уставниот и политичкиот систем во државата е мошне важен фактор што се зема предвид при уредувањето на односите меѓу политичките субјекти. Но, фор-

малната, уставно-правна институционализација на претседателскиот, парламентарниот или некоја комбинација од овие два система на организацијата на власта, од една, и теориското прифаќање на некој модел на демократија, од друга страна, не гарантира ипсо факто ниту поволен, ниту неповолен политички развој на државата. Односите меѓу овие три елементи се уредуваат во согласност со условите што постојат во одреден историско-политички и социјално-културен амбиент. Бидејќи, во практиката многу често се занемарува овој момент, сведоци сме многу често на де јуре оформен систем, од една, и де факто реалност, од друга страна. Расцепот што постои меѓу теоријата и практиката се проширува толку колку што политичарите со своето конкретно однесување тоа го дозволуваат.

Токму затоа кога говориме за поврзаноста на изборните системи, од една, и демократските вредности во системот на организацијата на власта, од друга страна, не треба да се инсистира на максимализирање на значењето на едната или на другата димензија. Напротив. Вниманието треба да биде сконцентрирано во насока на постигнување рамнотежа меѓу овие категории.

Денес, речиси во сите постсоцијалистички држави од Централна, Источна и Југоисточна Европа, во нивните демократизирани уставни поредоци се вградени уставните форми што одговараат на консензуалната демократија (парламентарен систем на организацијата на власта и пропорционалниот изборен систем). Предностите на парламентаризмот за новите демократии се согледуваат преку надмоќноста на овој систем да ги регулира различните форми на политички судири. Од друга страна, пропорционалниот изборен систем овозможува да бидат застапени различните социјални интереси во парламентот, и тоа како на мнозинството, така и на малцинствата.

Она што се постигнува со пропорционалниот изборен систем кога станува збор за соодветно застапување на ин-

тересите на општествените сегменти во парламентот, често пати губи од значење кога настапува проблемот на способноста да се владее со системот. Диамонд го опишува како проблем со „концентрација и автономија на моќта за избор и реализирање на ефикасни и брзи одлуки“.

Лијпхарт дури тврди дека изборот меѓу мнозинскиот и пропорционалниот изборен систем, од една, и парламентарниот и претседателскиот систем на организацијата на власта, од друга страна, се двата клучни избора околу кои се судираа копјата на уставотворците во постсоцијалистичките земји. Според авторот, „комбинацијата меѓу парламентаризмот и пропорционалниот изборен систем е атрактивна комбинација за новите демократии, односно за државите кои сè уште се наоѓаат во фаза на демократизација“. Меѓутоа, теоретичарите, па и самиот Лијпхарт, сметаат дека обидите за утврдување корелација меѓу изборниот систем, од една, и моделите на демократија, од друга страна, како и поврзаноста на овие категории со системот на организацијата на власта, треба да бидат нијансирани, а не крути и строго шематски поставени.

Оттука, сосема е извесен заклучокот дека прашањето за карактерот и квалитетот на изборниот систем не може да се разгледува одделено од прашањето за демократските вредности, како и од анализите за функционирањето на изборните институции во конкретниот модел на демократија. Значи, станува збор за две меѓусебно поврзани сфери што не се целосно независни.

Кога се разгледува односот меѓу изборните системи и демократските вредности во конкретниот систем на организацијата на власта, не треба да се потенцира значењето само на едната, или на другата страна. Потребно е односот да се разгледува во рамнотежа. При тоа не треба да се заборава дека токму изборниот систем може да влијание на стабилноста, но и на ефикасноста на политичките

институции во системот. Изборниот систем може да изврши влијание врз изградбата на поконсензуален или поконфликтен модел на регулирање на политичките односи. Лијпхарт констатирал дека токму изборот меѓу т.н. „големи алтернативи“ на институционален план (пропорционален изборен систем – парламентаризам и мнозински изборен систем-претседателски систем) најдиректно го одредува моделот на демократијата, при што оваа поврзаност не зависи само од теоретските аргументи.

Вредно за споменување како тенденција во некогашните земји во транзиција е процесот на формирање „меѓу типови“ на организација на власта, односно комбинации меѓу претседателските и парламентарните системи на организацијата на власт. Овие комбинации на организационски план се најчесто производ на периодите на криза на тоталитарните и авторитарните режими. И покрај тоа што на нив често пати им се припишува привремен карактер, нивните приврзаници тврдат дека тие имаат предиспозиција за потраен опстанок, бидејќи во себе ги обединуваат позитивните ефекти на двата чисти облика на организацијата на државната власт. Посебно успешен е спојот кога во рамките на еден систем е направена комбинација на позитивните елементи на „чистиот“ парламентарен систем, и на „чистиот“ президентијализам“.

На пример, кога во еден систем се поврзуваат позитивните ефекти на непосредните избори на претседателот на државата и стабилноста на извршната власт, од една, и флексибилноста на парламентарната влада и премиерот, од друга страна. Најголем број од новите постсоцијалистички политички елити оптирале за воспоставување президентијализам или полупрезидентијализам со прифаќање на пропорционалниот изборен систем, што била главна причина за институционален судир и криза во новите демократии.

Емпириските податоци покажуваат дека од 1990 година до крајот на 1996 година, пропорционалните изборни системи се трансформирале во доминантен институционален образец на изборите во новите демократии на централна и источна Европа. Ако првите слободни и непосредни избори во 1990 година биле спроведени според пропорционалниот изборен систем во 37,5% од т.н. нови демократии, во почетокот на 1996 година, пропорционалниот изборен систем бил институционализиран во 57,9% од земјите од овој дел на Европа.

Неговата доминантност се забележува и во комбинираниите изборни системи. Последицата од овој развоен тренд во делот на изборниот систем била главно поврзана со појавата на повеќепартиските системи и формирањето на коалициските влади.

Од друга страна, кон крајот на 1996 година, во најголемиот дел од новите демократии бил институционализиран претседателскиот или полупретседателскиот систем на власт. Иако тој е главно поврзан со мнозинскиот изборен систем (примерите со Белорусија, Украина), или со комбинираниот изборен систем (Хрватска, Литванија, Русија), во најголемиот дел од државите тој се врзувал со пропорционалниот изборен систем и со повеќепартискиот систем (Молдавија, Полска, Романија, Србија). И покрај фактот што теоретски пропорционалниот изборен систем најдобро функционира во услови на парламентарна демократија, треба да се укаже дека во реалноста имаме чести поврзувања на овие две институционални структури.

Факт е дека претседателските влади многу тешко функционираат со опозициското мнозинство во парламентот. Ваквата состојба најчесто предизвикува судир меѓу извршната и законодавната власт, што најчесто се разрешува со претседателското заобиколување од страна на парламентот и создавање нови парapolитички тела што ги преземаат надлежностите на парламентот. Во најтеш-

ки случаи, претседателот одлучува да прогласи вонредна состојба, како и да го распушти парламентот.

Од сево ова можеме да го извлечеме следниов заклучок:

Постои одредена интеракција на релација изборен систем – модел на демократија – систем на организација на власт. Но, интерактивната врска на нивните конкретни форми во реалноста не секогаш соодејствува со оние констатирани во теоријата. Поврзаноста на мнозинскиот, односно пропорционалниот изборен систем со одреден модел на демократија и одреден систем на организација на власта на теоретски план не секогаш е нужност во реалноста.

Тврдењата на Фридрих Нојман дека последиците на пропорционалните избори се огледаат во неможноста на системски план да се организира парламентарна влада, поради фактот што пропорционалноста и парламентарниот систем заемно се исклучуваат, се речиси целосно релативизирани и демантирани во практиката.

2. МЕЃУНАРОДНИ И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ ЗА ИЗБОРИТЕ СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА КОДЕКСОТ НА ВЕНЕЦИЈАНСКАТА КОМИСИЈА ЗА ДОБРИТЕ ПРАКТИКИ ВО ИЗБОРНИТЕ ПРАШАЊА

Современата репрезентативна власт вклучува три основни демократски принципи:

- » ограничување на апсолутизмот,
- » легитимација на власта преку народниот суверенитет и
- » пренесување на власта за ограничен период од граѓаните на политичките институции преку редовните, слободни, фер и демократски избори.

Денес, ниту еден политичар, научник или обичен граѓанин не може да го оспори тврдењето дека секоја претставничка власт треба да биде избрана на избори. Де-

мократијата, човековите права и владеењето на правото се трите главни столба на европското уставно наследство врз кои почиваат и европските изборни вредности. Оттука, запознавањето со меѓународните и европските стандарди во изборите е значаен демократски чувар чија основна цел е да се заштити демократскиот карактер на претставничката власт.

Со засилувањето на овие стандарди се воспоставуваат демократски правила на меѓупартиската изборна трка. Меѓународните демократски стандарди во сферата на човековите права и креирањето на институциите се главните чувари на одржливоста на демократските политички и правни системи во нивниот уставен развој. Во ера на глобализација, современите национални држави се признаваат како демократии ако ги имплементираат и ги почитуваат овие стандарди.

При тоа, терминот „стандард“ се сфаќа како правило на однесување и како правило за проценување на однесувањето. Стандардите се воспоставуваат од страна на власта, но се развиваат како резултат на дејствувањето на традицијата или постигнувањето консензус за решавање одредени отворени проблеми. Концептот на меѓународните стандарди вклучува и некои универзални, општо прифатени канони на однесување за државите, корпорациите и граѓаните. Основите на меѓународните стандарди се наоѓаат во уставните вредности и принципи на демократските национални држави.

Факт е дека сите стандарди имаат корен во демократскиот уставен развој. Оттука, европските стандарди произлегуваат од т.н. општо европско богатство. Влијанието на меѓународните и европските правни стандарди се разгледува од неколку аспекти.

Во согласност со интензитетот на обврските и силата на градење на меѓународните и европските правни стан-

дарди, може да се разликуваат **најмалку три начини** на влијание на националниот уставен развој во имплементацијата и примената на стандардите.

Меѓународните стандарди припаѓаат и можат да се пронајдат во **т.н. „меко право“ или во обврските што не произлегуваат од договорите, односно од „тврдо-то право“**. Тие немаат задолжителен карактер, но често пати знаат да го „отежнат“ меѓународното право и да се јават како претходници на меѓународните договори.

Оттука, правните инструменти можат да се класификуваат во две групи: во првата влегуваат инструментите што имаат правна задолжителност, а во втората оние што имаат незадолжителен ефект. И покрај мислењата дека договорите се класичните меѓународно правни инструменти со правнообврзувачки ефект, сè повеќе е очигледно дека споредбено со нив, правните стандарди и „мекото“ право имаат конкретни предности, а во одредени области се и далеку поприфатливи. Најкарактеристичен метод на примена на меѓународно-правните стандарди е меѓународниот и компаративно-правниот пристап кон нив. Се смета дека четвртата генерација на национални уставни е направена во согласност со приматот на меѓународното право, што стана елемент на владеењето на правото.

Уставите на новите демократии, меѓу кои треба да се вброи и Уставот на РМ од 1991 година, усвоија бројни меѓународни стандарди и вклучија посебни одредби со што се воспостави принципот на супрематија на меѓународното право. Што се однесува до меѓународните стандарди за изборите, ако истите се интегрален дел на меѓународните договори, истите се внесуваат и во националниот правен поредок во моментот кога државата врши нивна ратификација.

Во зависност од тоа дали е прифатен **монистичкиот или дуалистичкиот систем на заштита на човековите права и слободи во националните уставни**, се прифаќа

различна обврска за имплементирање на обврските од договорите.

Така, според доминантниот во Европа **монистички систем на заштита на човековите права, меѓународниот договор станува интегрален дел од националниот правен поредок по неговото ратификување** од страна на властите во државата.

Ако државата го прифаќа **дуалниот систем, имплементирањето на обврските од договорите не се врши со неговата ратификација, туку преку изработка на посебен закон или преку директно вклучување на неговите одредби во постојното национално законодавство.**

Компаративните анализи во европските системи покажуваат разлики во однос на позицијата на меѓународните договори во националните правни поредоци. Во **некои држави, како, на пример, во Белгија, Луксембург и Холандија**, одредбите од меѓународните договори посветени на човековите права имаат супранационален ефект и истите се поставени над националниот правен систем, заменувајќи го авторитетот на уставните норми. Во **согласност со уставната практика на другите држави, како што се, на пример, Австрија, Италија и Финска**, меѓународните договори за човековите права што се ратификувани со парламентарно мнозинство имаат ист правно обврзувачки ефект како и уставните одредби на националната држава.

Според практиката на трети држави, примената на обврските од меѓународните договори, а во согласност со европскиот монистички систем, се остварува како обврска според која правната сила има поголемо значење од обичното, парламентарно законодавство, но е под значењето на националните уставни. Оваа практика се среќава во Бугарија, Германија, Франција, Грција, Кипар, Португалија, Шпанија и во други држави.

Во Чешка, Лихтенштајн, Романија, Руската Федерација и Словачка единствено меѓународните договори што ги разработуваат човековите права се сместени над обичното законодавство. Приматот на стандардите на меѓународното право секогаш треба да се смета како минимален. Доколку во областа на човековите права или во изборните закони националните уставни воспоставуваат подемократски стандарди и правила, тогаш треба да бидат почитувани националните одредби. Процесот на имплементирање на меѓународните договори со кои се воспоставуваат меѓународните стандарди во националниот правен поредок е различен од интеракцијата што се остварува меѓу правниот поредок на ЕУ, од една, и правните поредоци на земјите-членки на ЕУ, од друга страна.

Ако европскиот стандард е утврден во основачките договори на ЕУ или некој друг акт на Унијата, во согласност со теоријата за пренесување на суверенитетот, истиот ќе биде доминантен и во однос на националните уставни норми со правнообврзувачки ефект по неговото прифаќање во земјите-членки на ЕУ. Оттука, имплементацијата на меѓународно-правните стандарди нема никаква сличност со обврската за примена на **acquis communautaire** при усвојувањето на националните уставни и проценката на усогласеноста на националното законодавство со она на ЕУ. Примената на **acquis communautaire** има за цел обезбедување супранационален, директен и хоризонтален ефект меѓу примарното и институционалното право на ЕУ. Ова следува од правото на ЕУ кое има супранационален, директен, моментален и универзален ефект на сите земји-членки на ЕУ.

Од друга страна, воспоставувањето и примената на меѓународните стандарди може да биде разгледувано и од аспект на содржината на глобалниот и општествениот конституционализам. Во интерес на утврдувањето на значењето на меѓународно-правните стандарди во областа на

човековите права, а посебно во сферата на изборите, како и во рамките на содржината на глобалниот и општествениот конституционализам, најнапред треба да се објасни суштината на овие нови феномени.

Терминот **глобален конституционализам** доби неколку различни конотации. Од компаративен аспект, **глобалниот конституционализам** е инструмент за анализа на конституционализмот применлив во различни национални модели на уставна власт во светот, но и од аспект на конституционализмот во современите глобализациски процеси.

Научниците се обидоа да го опишат новиот феномен или новата скала во развојот на конституционализмот што се појавува на глобално ниво. Тие го третираат како глобален, но, сепак, како поинаква форма на владеење, каде моќта треба да биде врамена во уставните ограничувања.

Супрематичноста на меѓународното право, зголемената улога на меѓународните организации, како што се, Светската трговска организација, Советот на Европа и сл., како и развојот на правните инструменти за заштита на човековите права на супранационално ниво може да биде разгледана како формирање „фабрика на глобални уставни почетоци“ што бараат ограничувања на актерите во новоформираната глобална власт.

Во рамките на оваа содржина меѓународно-правните стандарди се врска меѓу националниот и глобалниот конституционализам. Интензитетот на нивната правна сила е посилен во рамките на националниот конституционализам. Тој е, исто така, присутен и во федерална содржина во процесот на афирмирање на односот меѓу примарните извори на ЕУ и уставите на земјите-членки на ЕУ.

Во глобалниот конституционализам, постои компатибилност на демократските стандарди, но не и хиерархија на уставните поредоци.

Глобализацијата сè уште бара свој уставен поредок и владеење на правото, така што врската меѓу глобалните стандарди и националните уставни поредоци сè уште треба да се засновува на принципот **pacta sunt servanda** (начело на договорното право со значење дека склучениот договор за договорните страни е закон, односно дека договорните страни се должни да се однесуваат во согласност со одредбите на договорот исто како и кон законските одредби). Она што договорните страни се договориле, тоа ги обврзува. Од преземените обврски не можат, по правило, еднострано да се откажат.

Договорните страни не можат своеволно да го менуваат предметот и содржината на договорот, односно должникот не може својата обврска да ја изврши на друг начин, во друго време и на друго место од договореното. Во меѓународното право ова е основно начело што значи дека договорите мораат совесно да се извршуваат, државите мораат да ги извршуваат меѓународните обврски онака како што се прифатени во текстот на договорот. Државата со прифаќањето на меѓународниот договор фактички се откажува од еден дел од суверенитетот.

Според Повелбата на ООН, неизвршувањето на меѓународните договори повлекува и меѓународна одговорност на државата. Тоа, сепак, нема апсолутна примена. Меѓународното право го познава и начелото дека договорите одговараат на околностите и условите под кои истите се применуваат, па оттука се поставува и прашањето за нивна ревизија ако се појави разлика меѓу сегашните околности и оние што постоеле во времето на склучувањето на договорите (**clausula rebus sic stantibus**).

Според овој факт, значењето на меѓународните правни стандарди се зголеми, и истите се компензација на послабата правно-обврзувачка сила на новопојавениот супранационален конституционализам на глобално ниво.

Според Мадуро, националните уставни се засноваат на три столба под влијание на глобалниот конституционализам, бидејќи тој ја менува улогата на уставите во националните држави како најголем израз на суверенитетот и како критериум за валидноста на правниот систем:

- а) националното уставно самоопределување низ призмата на самоуправувањето,
- б) формата на учество, односно формите на распределба на моќта, и
- в) изборното претставување.

Овие три столба се под директно влијание и на глобалното владеење.

Следејќи ги размислувањата на Мадуро за трите столба на конструкцијата на уставите на национален и на глобален план, се надоврзуваме и на **меѓународните стандарди како четврти столб** преку кои појавата на глобалните ограничувања на владеењето се преместува кон националниот конституционализам како универзален критериум за уставното владеење. Познато е дека во минатото секој обид да се предложат меѓународни стандарди, посебно во областа на изборите, се соочуваше со контрааргумент дека е тоа упад во државниот и националниот суверенитет.

Оттука, потребно е да се зборува за **општествениот конституционализам**, како главен тренд во четвртата уставна генерација. Општествениот конституционализам се поврзува со зголемениот број субјекти кои учествуваат во процесот на донесување политички одлуки. **Демократските принципи на изборите, предложени во инструментите создадени од супранационалните, универзалните, регионалните или невладините организации, не се апстрактни формули за кои земјите-потписнички се согласиле, туку тие се основа на уставната еволуција на националните држави што**

произлегуваат од општото, заедничкото европско богатство.

Процесот на еволуцијата и запознавањето со општите европски стандарди во изборите може да се набљудува преку диоптријата на двата спротивставени тренда. Во меѓународната заедница, напорот да се предложи кохерентен систем на стандарди на демократските избори на супранационално ниво започна во текот на втората половина на 20 век.

Практично тогаш светот почна поквалитетно да се запознава со значењето на слободните, фер и компетитивни избори за одржлива демократска власт и за човековите права во светот и на европскиот континент. Сепак, процесот на изградба на инструментите за меѓународните и европските стандарди во областа на изборите врз основа на консензус не бил брз и лесен. Меѓународните и европските стандарди биле исцртани од различни актери на меѓународната правна сцена – универзални, регионални и невладини организации. Некои од нивните предлози биле усвоени како одредби во меѓународните договори или мекото право, поврзани со супранационалните стандарди за изборите различни по обем, договорните страни како членови на релевантните организации и нивниот правно-обврзувачки ефект.

Кратката листа од меѓународни и европски инструменти, нацрт-договори и „мекото право“ содржат одредби за супранационалните стандарди за принципите на демократските избори, што се групираат во неколку групи. Јаката (силната) срцевина (**hard core**) на меѓународните правила се состои од:

- » **одредбите на меѓународните договори усвоени од ООН,**
- » Првиот Протокол на ЕКЧП и
- » релевантната јуриспруденција на Европскиот суд за човекови права.

Универзалните меѓународни стандарди што се однесуваат на принципите на демократските избори содржани во одредбите на договорното право на ООН, и тоа:

- » **Член 21 од Универзалната декларација за човековите права од 1948 година;**
- » **Член 25 (б) од Меѓународната конвенција за граѓански и политички права;**
- » **Член 1 од Конвенцијата за политичките права на жената од 1952 година;**
- » **Член 5 (ц) и (д) од Меѓународната конвенција за елиминација на сите форми на расна дискриминација од 1965 година;**
- » **Член 7 од Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација на жените од 1979 година.**

Срцевината на европските правила е содржана во:

- 1. ЕКЧП, Протокол 1, член 3** во кој се вели дека: „договорните страни се согласни да одржуваат слободни избори во разумни периоди по пат на тајно гласање, под услови кои ќе обезбедат слободно изразување на мислењето на граѓаните во изборот на законодавниот дом“;
- 2. Конвенцијата за учество на странците во јавниот живот на локално ниво, чл. 6** во врска со правото на глас на локалните избори;
- 3. Јуриспруденцијата (судската пракса) на ЕСЧП во врска со примената на ЕКЧП, Протоколот 1, чл.**

„Мекото“ меѓународно право и европски правила ги содржат задолжителните меѓународни и европски правила во:

- 1. Препораките од 2002 година за изборите на Венецијанската комисија или Кодексот на добра практика во изборните прашања;**

2. **Постојните препораки за демократски избори на ОБСЕ и земјите-учеснички од 2003 година;**
3. **Декларацијата за критериумот слободни и фер избори усвоена од Интерпарламентарниот совет на неговата 154 сесија во 1994 година (во Париз, на 26 март 1994).**

3. ЕВРОПСКО ПРАВО ЗА ИЗБОРИТЕ

Во рамките на комунитарното право на тогашната Заедница, денешната ЕУ, се воспостави европското граѓанство и изборните права на граѓаните на ЕУ на локалните и на парламентарните избори во Унијата. Без сомнение, имплементацијата на меѓународните и европските правни стандарди во сферата на изборите нема сличност со супранационалниот и директниот, моменталниот и хоризонталниот ефект на комунитарното право, во земјите како, на пример, Холандија, која го прифатила чистиот монистички систем на транспонирање на меѓународните одредби во домашното законодавство. Секоја споредба меѓу овие два феномена може да биде релативна и може да биде валидна само за 28 земји-членки на ЕУ кои се и земји-членки на Советот на Европа. Листата на закони на ЕУ поврзани со изборите ги содржат најнапред:

- » Договорот за функционирањето на ЕУ,
- » Директивата на Советот 93/109 од ЕЗ,
- » Директивата на Советот 94/80 ЕЗ,
- » Одлуката на судот од 10 јуни 1993 година, Либерал-демократите наспроти Европскиот парламент, случај Ц-41/92.

Овие одредби и релевантните амандмани во националните уставни и изборните закони го презентираа правото на глас на локалните избори на граѓаните на Унијата, како и правото на глас за изборите во Европскиот парламент.

Правото на учество на европските граѓани на локалните и изборите за Европскиот парламент во земјите-членки на ЕУ во согласност со местото на живеење ги продлабочи принципите на универзалното (општо) и еднаквото право на глас. Тоа несомнено создаде значаен чекор во процесот на креирањето што е можно поблиска Унија до народите на Европа.

Договорот за функционирањето на ЕУ го реafirмираше пасивното и активното избирачко право на граѓаните на ЕУ на локалните и изборите за Европскиот парламент кога земјата во која престојуват и живеат е различна од нивната матична држава. Така, според Договорот за функционирањето на ЕУ, европските граѓани имаат право да избираат и да бидат избрани на изборите за Европскиот парламент, како и на локалните избори во земјите-членки каде живеат, под еднакви услови како и оние на државјаните на земјата.

Зголемувањето на бројот на меѓународните стандарди е показател за напредокот на мирната соработка, демократизацијата и изградбата на владеењето на правото во меѓународната заедница. Станува збор за инструмент во процесот на хармонизирањето и примената на најдобрите вредности, принципи, практики и техники на демократските избори преку кои се легитимираат уставните власти. Истовремено, зголемувањето на меѓународните стандарди на изборите значи покорување на потребата за почитување на националните традиции. Меѓународните договори и „мекото право“ внимателно го создадоа единството преку заштита на различностите.

Несомнено, процесот на зголемување на меѓународните стандарди треба да се почитува во услови кога недостасуваат меѓународни инструменти за изборите. Сепак, зголемувањето на меѓународните и европските стандарди за изборите има и други важни ефекти. Под претпоставка

дека националната држава е членка на неколку меѓународни организации што имаат усвоено различни инструменти во областа на изборите, се поставува прашањето за компатибилноста на нивните одредби со оние на домашното законодавство. Идеална состојба постои кога двосмисленоста може да се надмине преку постоење јасна хиерархија на изворите во рамките на стандардите предложени од меѓународните организации.

Разликите во обемот и деталните стандарди и на земјите на кои тие се однесуваат се нормални и не треба да создаваат сериозни проблеми во имплементирањето на меѓународните обврски. Правото на ЕУ има силен сврзен ефект за земјите-членки на ЕУ. Засновано на комунитарниот метод, сепак, правото на ЕУ нема ист сврзен ефект како и федералното право. Конфликтите меѓу некои одредби од договорите и „мекото право“ не се контрапродуктивни, бидејќи „тврдото право“ секогаш доминира. Сепак, конфликтите одредби од еден ист правен поредок можат да бидат пречка во имплементирањето на различните стандарди во правниот систем.

Во потрага по систем во кој ќе се појават супранационални стандарди во сферата на изборите, меѓународните организации, Советот на Европа и Европската комисија се концентрираа на промовирање на макроусловите како вредности, заштитници на демократската содржина на слободните и фер избори. До сега, **само фундаменталните микроуслови се разгледани во европското „мекото право“**. Детаљната регулатива на организацијата на изборите и изборот на изборните системи се оставени како прашања во традиционална надлежност на националните држави. Конкретни техники на мониторирање на изборите се успешно развиени и применети во рамките на ОБСЕ. Сепак, потребата од усвојување Конвенција за изборните стандарди, изборните права и слободи од страна на Советот на Европа треба да ги опфати најсуштинските

делови на „мекото право“. Во Конвенцијата треба да се опфатат препораките (насоките) за организирањето на изборите во форма на заемен договор, како елемент на „тврдото право“, што ќе биде третирано како значаен исчекор во процесот на хармонизирање на европските стандарди во сферата на демократските избори.

Во јануари 2003 година, Парламентарното собрание на Советот на Европа усвои **Кодекс за добри практики во изборните прашања како значаен кодификациски документ**. Неговата основна цел била да се објаснат основните правила за изборните прашања со цел обезбедување и зачувување на квалитетот на демократските избори. На 9 октомври 2003 година Комитетот на министрите го потврди како референтен документ во неговиот одговор на Препораките 1595 усвоени од Собранието девет месеци порано. Во самиот кодекс е отсликано целото „европско изборно богатство“, богатство што Советот на Европа, како чувар на демократијата, човековите права и владеењето на правото, го срочи во еден документ со помош на Парламентарното собрание, Европскиот суд за човековите права и Венецијанската комисија. Станува збор за европско изборно богатство што треба да се заштити, збогати и искористи. Одлуките на ЕСЧП поврзани со примената на чл. 3 од Дополнителниот протокол на ЕКЧП донесоа некои конкретни правила. Советот на Европа создаде документ со цел унификација на изборните правила.

И уште повеќе, Советот на Европа, со помош на овој кодекс добил неопходен инструмент за соработка со другите меѓународни организации што или им помагаат на земјите да одржат успешни избори или се вклучени во набљудување на нивното спроведување: ОБСЕ/ОДИХР, ЕУ, АЦЕЕЕО. Исто така, Кодексот извршил хармонизирање на позициите и барањата од различните организации кои не секогаш се целосно идентични. **За изборните прашања, на меѓународно ниво, најзначаен е чл. 21 од Универ-**

залната декларација за човековите права („волјата на народот е основа за авторитетот на владеењето“) и чл. 25, став 6 од Меѓународната конвенција за граѓанските и политичките права од 1966 година во која се утврдени основните принципи.

Но, Европа која промовира демократски вредности, а посебно Советот на Европа, има обврска да биде попрецизна и насочена кон јасно определување на стандардите и нивно почитување. Демократските избори мора да бидат единствените легитимни и ненасилни средства за избор на политичката власт. Демократските избори се единственото средство за обезбедување стабилно цивилно општество и одржлив развој на државата управувана во согласност со начелото на владеење на правото. Не постои полегитимна политичка власт од онаа што произлегува од фер и демократските избори одржани според принципот на тајност на избирачкото право, почитување на принципот на општото избирачко право во согласност со примената на јасни и стабилни правила на игра, со резултати признати од меѓународната заедница како коректни.

3.1. Содржина на Кодексот

Кодексот се состои од два елемента:

- » **насоки и**
- » **извештај со објаснување.**

Европските принципи се содржани во насоките. Во извештајот се содржани објаснувањата на насоките, како и соодветни квалификации.

Подвлечено е значењето на петте принципи:

- » универзалното избирачко право;
- » еднаквото избирачко право;
- » слободното избирачко право;
- » тајното избирачко право; и
- » директното (непосредното) избирачко право.

1. Универзалното (општото) избирачко право значи дека сите луѓе имаат право да избираат и да бидат избрани. Со воспоставувањето на овој принцип, кодексот ги смета за легитимни следниве критериуми: возраста, државјанството, местото на живеење, како и случаите кога е потребно одземање на избирачкото право.

Принципот на општото избирачко право го опфаќа **активното (правото на глас) и пасивното избирачко право** (правото да се биде избран) во согласност со конкретните правила и условите што треба да ги почитува секој граѓанин. Во согласност со **Конвенцијата на Советот на Европа за учество на странците во јавниот живот на локално ниво** сè посилна е тенденцијата да се остваруваат локалните политички права и на странците што подолго време престојуваат во друга земја. Исто така, принципот на општото избирачко право ги уредува и прашањата за местото на живеење, условите под кои граѓанинот може да го изгуби избирачкото право, евидентирањето на избирачкото право во избирачкиот список и поднесувањето на кандидатурите.

2. Принципот на еднакво избирачко право ги вклучува прашањата на еднаква тежина на гласот, и **еднаква изборна моќ**: мандатите мора да бидат еднакво распределени меѓу изборните единици; **принцип на еднакви можности**: оваа еднаквост мора да им биде гарантирана на партиите и на независните кандидати. Во рамките на овој принцип се вклучува и **неутралниот однос на државните органи**, посебно кон: изборната кампања, медиумската покриеност на изборните настапи посебно во јавниот сервис и буџетско финансирање на партиите и на изборните кампањи.

Еднаквоста може да биде **строга**, при што **политичките партии треба да се третираат врз еднакви основи без разлика на нивната моментална парламентар-**

на сила, или **пропорционална**, односно партиите мора да бидат третирани во согласност со резултатите освоени на претходните избори. Еднаквоста на можностите треба да се однесува во поделбата на времето за претставување на кандидатите во јавниот сервис. во искористувањето на јавните финансиски средства и во некои други форми.

Во согласност со слободата на изразувањето, треба да има законска одредба со која ќе се **утврди минимум пристап до приватните аудиовизуелни медиуми за рекламирање и изборна кампања на сите учесници на изборите**. Финансирањето на политичките партии, кандидатите и изборните кампањи мора да биде транспарентно. Принципот на еднаквост на можностите, во конкретни случаи, треба да доведе до ограничување на трошењето на партиите, посебно во делот на медиумското рекламирање.

Во однос на еднаквоста и националните малцинства неопходно е да се дозволи партиско претставување на интересите на националните малцинства, како и еднаква и паритетна застапеност на половите.

3. Принципот на слободното избирачко право ги вклучува прашањата поврзани со **слободата на избирачите да изградат сопствено мислење**, при што државната власт и институциите мора да се грижат за одржување на нивната неутралност, посебно во медиумите, финансирањето на партиите и кандидатите, правото на јавен протест итн.

Државната власт има бројни позитивни обврски во однос на овој принцип меѓу кои, таа е должна да ги прифати и да ги стави во функција кандидатите што победиле на изборите, да им овозможи на избирачите да се запознаат со листите и кандидатите за избори, на пример, преку соодветен прилог, овие информации мора да бидат достапни и на јазиците на националните малцинства. Мора да бидат

утврдени и соодветни санкции ако се повреди неутралноста на некоја државна институција или орган или ако се повреди слободата на избирачите да формираат сопствено мислење. Во овој принцип припаѓа и слободата на избирачите да ја изнесат својата желба и истата да содејствува со изборниот резултат. Начинот на гласање мора да биде едноставен, избирачите секогаш треба да имаат можност да гласаат на своето избирачко место.

4. Принципот на тајност на избирачкото право.

Тајноста на гласањето не е само право, туку и должност. Непридржувањето до овој принцип мора да биде казниво со дисквалификување на секое гласачко ливче чија содржина е јавно обелоденета. Гласањето мора да биде лично. Семејното гласање и која било друга форма на контрола при гласањето на еден избирач на друг мора да биде забрането. Насилството и попречувањето на тајноста на избирачкото право мора да биде санкционирано.

5. Принцип на директно избирачко право и

6. Принципот на периодичноста на изборите.

3.2. Услови за примена на принципите

1. Почитување на основните права на човекот и граѓанинот:

- » **слободата на изразување и слобода на печатот,**
- » **слобода на движење,**
- » **слобода на здружување и организирање за политички цели, вклучувајќи го и правото на формирање политички партии.**

Ограничувањата на овие права и слободи мора да бидат во согласност со закон, во согласност со јавниот интерес и да одговараат со принципот на пропорционалност.

2. Основните елементи на изборниот систем, а посебно органите за спроведување на изборите, кроењето на изборните единици, не треба да бидат менувани најмалку една година пред одржувањето на изборите, или треба да бидат уставна материја, или материја уредена со повисок акт од обичен закон (принцип на стабилност на изборниот закон).

3. Како процедурални гаранции се споменуваат следниве:

а) Организација на изборите од страна на непристрасни тела кои ќе го спроведуваат изборниот закон. Ова прашање има мошне значајна улога ако ги повториме зборовите на Сталин: „Што се однесува до изборите, единствена работа која е вредна е кој ги објавува изборните резултати!“.

Во него децидно не е наведено дека владејачкото мнозинство не може да ја монополизира моќта во овие изборни единици, бидејќи секој монопол е извор на злоупотреба.

Таму каде постои долга традиција на дејствување на независни административни изборни власти од оние кои ја имаат политичката моќ, потребно е да се оди на изградба на **независна и непристрасна изборна администрација** на сите нивоа, од Државна изборна комисија до избирачки одбори.

ДИК мора да биде постојано тело. Таа мора да е составена од **најмалку еден член од судството, претставници на партиите што учествуваат во работата на парламентот или имаат освоено најмалку одреден процент на гласови на последните избори, и независни членови експерти за изборни прашања. Може да бидат вклучени и претставници од редот на националните малцинства. Политичките партии мора подеднакво да бидат претставени во изборните коми-**

сии или мора да бидат во можност да ја набљудуваат работата на непристрасното тело.

Само транспарентна, непристрасна и независна изборна администрација може да обезбеди услови за квалитетен изборен процес, од предизборниот период до официјалното објавување на изборните резултати. Во оние земји каде административните власти имаат долга традиција на независност од политичките власти (Шведска, Белгија, Данска), јавната администрација најчесто се вклучува во организирањето на изборниот процес. Во овие земји постои административен начин на организирање на изборната администрација. Во согласност со извештаите на Бирото на Парламентарното собрание на Советот на Европа за набљудување на изборите, и во овие земји постојат бројни недостатоци што се однесуваат на изборната администрација: недостиг на транспарентност во работата на Централната изборна комисија; различни варијанти во толкувањето на начините како се бројат гласовите; политички поларизирана изборна администрација; контроверзии при именувањето на членовите на ДИК; членови на изборни комисии номинирани од државни институции и сл.

Членовите на ДИК најпожелно е да бидат назначени од редот на правните експерти, политички аналитичари, математичари или други познавачи на изборната проблематика. Еднаквоста може да биде строга или на пропорционални основи. Членовите на изборните комисии мора да добијат и стандардна обука. Пожелно е изборните комисии да донесуваат одлуки со квалификувано мнозинство или по пат на консензус.

б) Набљудување на изборите,

в) Ефикасен систем на заштита. Жалбите во втор степен можат да ги разгледуваат и судовите, посебни изборни судови или Уставниот суд. Тоа значи дека судовите мора да бидат независни. До сега, нема ниту една одредба

за жалбите пред меѓународниот суд поинаква од она што е можно да се бара заштита преку ЕСЧП, во согласност со чл. 3 од Дополнителниот протокол.

4. Изборен систем

Сржта на овие принципи се наоѓа во меѓународните норми. Општото избирачко право е содржано во чл. 25 (б) од Меѓународниот договор за граѓански и политички права, а општо европско правило е и чл. 3 од Дополнителниот Протокол на Европската конвенција за човековите права, во кој експлицитно е стипулирано правото на периодичност на изборите со остварување слободно и тајно избирачко право, и другите принципи се признати во прецедентната област за човековите права. Правото на директни (непосредни) избори е секогаш заштитено од страна на Судот во Стразбур.

Во изборните правила се препорачува да се регулира и да се организира посебна **независна и професионална изборна администрација на сите нивоа**. При тоа, изборната литература познава три модели на организирање на изборната администрација:

- а) бирократски или индивидуалистички,
- б) професионализиран и
- в) комбинација со членови на политички партии.

Потребно е да се размисли дали е подобро да се воведат два состава, **потесен и поширок состав на изборните органи**.

Изборната администрација може да биде организирана на неколку различни начини.

Во некои земји, изборната администрација е составена од државни службеници или од лица вработени во јавниот сектор, потоа од судии или изборни експерти. Овој неутрален или професионален модел е најчесто употребу-

ван кога ООН или други меѓународни организации се инволвирани во процесот на изградба на изборната администрација во некоја земја. Во државите каде што нивото на доверба во јавната администрација е на ниско ниво, или во кои судството не е доволно независно, овој модел може да внесе голема недоверба кај електоратот, но и меѓу самите учесници во изборниот процес.

Во овие земји е констатирано дека е многу подобро да се оди на индивидуален избор на лица, експерти кои се професионално докажани во изборната проблематика, а именувани од законодавната или извршната власт. Повторно, овој модел на индивидуален избор функционира добро ако избирачите и партиите имаат доверба во независноста и интегритетот на именуваните лица. Изборната администрација може да ги вклучи, но и да ги исклучи претставниците на партиите. Овој модел има предност во потенцијалното деполитизирање на изборната администрација, но и во изградба на доверба во државата каде постои сомнеж во чесноста и интегритетот на изборниот систем. Во оние држави каде граѓаните имаат доверба во власта дека формира непартиска јавна администрација, изборната администрација најчесто е дел од јавната администрација.

Во оние земји во кои постои историја на партиска доминација и манипулации во изборниот процес потребно е да се воспостави независна изборна администрација одделена од доминацијата на владејачката партија. Иако Државната изборна комисија се претпоставува дека е независна институција, таа е, сепак, јавна институција зависна од власта од аспект на финансирањето.

Во некои земји, постои **урамнотезен систем на претставување во изборната администрација.** Оваа репрезентивност е механизам на тежа и рамнотежа. Други системи прифаќаат комбинација на овие механизми,

некои имаат независна комисија со политички баланс. Некои системи се обидуваат да ја обезбедат неутралноста на клучните изборни администратори преку нивната неможност да бидат политички ангажирани. Тие се именувани за мандат со подолг временски период од мандатот на власта без можност власта да ги промени, освен во исклучителни случаи, кога станува збор за повреда на законите.

Пример за ваков вид администрација има во Индија каде ДИК е постојано и уставно утврдено тело. Претседателот на ДИК и членовите се избираат од претседателот на државата за мандатен период од 6 години и тие можат да бидат сменети само преку постапка импичмент во парламентот. Во Канада, пак, на претседателот на ДИК и на неговиот заменик не им е дозволено да гласаат на федералните избори. Неутралноста и непартиската карактеристика на изборната администрација е суштински интегративен фактор.

Во многу земји, посебно во оние посттранзициски, некои партии сè уште сметаат дека единствен начин да ги добијат изборите е да ја контролираат изборната администрација. Ако партиите и гласачите сметаат дека изборната администрација работи пристрасно, дури и кога тоа не е точно, тоа може да го наруши кредибилитетот на изборите и да го намали легитимитетот на изборните резултати. Исто така, оваа состојба може да биде причина за губење на мандатите, односно партиите да ги бојкотираат изборните резултати. Еднаквиот третман на изборните учесници, вклучувајќи ги и еднаквите можности, како и еднаквиот пристап во изборниот процес, се составен дел на квалификацијата фер избори. Ова значи дека учесниците на изборите треба да добијат еднаков третман од изборната администрација, од медиумите, од државните институции, од агенциите за истражување на јавното мислење. И гласачите треба да имаат еднаков пристап до избирачкиот список.

Обемот и комплексноста на Кодексот не може соодветно да се разбере без да се чита заедно со извештајот во кој се содржани објаснувањата. Во својата Резолуција, од 28 јануари 2003 година, поврзана со Кодексот, Парламентарното собрание на Советот на Европа го утврди овој документ како чекор напред во процесот на хармонизирањето на стандардите за организирање и набљудување на изборите, но и во воспоставување процедури и услови за организирање на изборниот процес. Во Резолуцијата е изразена желбата да ги види сите земји-членки како ги реevalуираат и/или ревидираат изборните правила во светлина на кодексот.

Напредно со овој кодекс, Асоцијацијата на изборните службеници на земјите од Централна и Источна Европа, во својот дел, подготвила нацрт-конвенција за изборните стандарди, изборните права и слободи која ја испратила до телата на Советот на Европа. Со потпишувањето на Кодексот за добрите практики на 28 јануари 2003 година, Собранието, во својата Препорака 1595 (2003 година), му предложило на Комитетот на министрите Кодексот да биде трансформиран во конвенција, имајќи ја предвид работата на ОБСЕ (ОДИХР) и нацрт-документот на АЦЕЕЕО. За жал, во својот одговор до Парламентарното собрание усвоен на 9 октомври 2003 година, Комитетот на министрите констатирал дека е тешко да се утврди правнообврзувачки инструмент за изборните прашања и дека подготвувањето и одобрувањето на конвенција на овој план е прерано.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

ЕВРОПСКИТЕ ПАРТИИ И
ПАРТИСКИОТ СИСТЕМ НА ЕУ

ГЛАВА 1

ОСНОВНИ НАПОМЕНИ ЗА ЕВРОПСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА

1. ЗОШТО ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА?

Како што е споменато погоре, долго време идејата за обединета Европа беше само сон во главите на филозофите и визионерите. Така, на пример, Виктор Иго зборуваше за својата замисла да се создадат „Обединети држави на Европа“ кои ќе бидат инспирирани од хуманистички идеали.

Но, големиот сон за европско обединување беше уништен со огромните загуби и последици што европскиот континент ги претрпе по завршувањето на двете светски војни. Токму крајот на Втората светска војна разбуди нова искра надеж за европските држави. Луѓето кои успешно се извлекоа од силата на тоталитаризмот беа решени да стават крај на омразата и ривалитетот во Европа и да изградат долготраен мир меѓу некогашните непријатели.

Имено, во периодот меѓу 1945 и 1950 година пристигнаа многубројни охрабрувачки изјави во оваа насока, спомнувајќи ги, пред сè, оние на Конрад Аденауер, Винстон Черчил, Пол-Анри Спак, Алсид де Гаспер и Роберт Шуман, кои имаа убедителен тон дека граѓаните на Европа мора храбро да влезат во нова ера на сопствениот развој.

Во согласност со нивните идеи, Западна Европа заслужува да изгради нов поредок заснован врз заедничките интереси на нејзините граѓани и нации, а уреден според меѓусебно склучените договори во кои посебно се нагласени принципите на владеењето на правото и еднаквоста меѓу сите граѓани. Истовремено, тие беа приврзаници на два организациски принципа: принципот на државен сојуз и принципот на сојузна држава. Треба да се нагласи дека идејата за европско обединување во ниту еден момент не беше поврзана само со еден политички концепт или еден модел на интегрирање, туку со многубројни испреплетени

модели кои беа насочувани во зависност од политичките и од економските интереси на земјите-членки.

Важен поттик во обединувањето на западноевропските држави изврши Маршаловиот план за помош и економска рехабилитација, прифатен од шеснаесет западноевропски земји.²³⁴

Токму овој план изврши непосредно влијание во формирањето на Организацијата за европска економска соработка во 1948 година, со основна цел да ја насочи американската помош и да ги координира националните економски политики на западноевропските земји-членки.

Овој прв чекор на обединување беше проследен и со воено-стратегиско престојување на земјите во Европа. Така, во 1947 година, Велика Британија и Франција склучија договор за заедничка одбрана, што беше основа за подоцнежното формирање на Западноевропската унија во Брисел. Една година подоцна, беше формиран и Северноатлантскиот пакт (НАТО) со директно посредништво и интерес на САД, со цел постигнување поголема стабилност во Западна Европа, а во контекст на студената војна.

Посебно важна етапа во западноевропското обединување е Конференцијата во Хаг, одржана 1948 година, на која беа собрани сите порелевантни федералистички движења во Западна Европа.

Всушност, токму на оваа Конференција беа прокламирани идеите за обединување на земјите од Западна Европа во единствен федеративен ентитет. **Најгласен претставник на оваа идеја беше Европската унија на федералистите, како и француската невладина организа-**

²³⁴ Оваа помош не беше прифатена од земјите од Источна Европа и земјите од тогашниот СССР. Планот на тогашниот државен секретар на САД, Маршал, како услов за користење на помошта ја утврди обврската за обединување на земјите-кориснички на финансиските средства. Види: **d-r Gordana Ilić-Gašmi (2004), Reforme Evropske unije-institucionalni aspekti, IGP „Prometej”, Beograd, (стр. 19-24).**

ција „Федерација“, кои беа и директни основачи на Меѓународниот комитет за движење за Европската унија.²³⁵

Овој Комитет ја организираше првата конференција во Хаг, со која **претседаваше Винстон Черчил, тогашен британски премиер и основоположник на движењето „Обединета Европа“**. Најзначајниот резултат од Хашката конференција беше формирањето на Советот на Европа како меѓународна организација, која требаше да се грижи за јакнењето на политичката соработка меѓу земјите-членки, како и за развивање на принципот на парламентарна демократија и заштита на човековите права. Покрај развојот на овие сегменти, улогата на Советот на Европа во процесот на европската интеграција е исклучително голема. Се смета дека постоењето на Советот на Европа претставува предворје во формирањето на Европската унија.

Инаку, оригиналната и револуционерната идеја за европско обединување во денешна смисла на зборот за прв пат беше изложена од **Жан Моне (тогашен претседател на Планската комисија во Владата на Франција) пред тогашниот претседател на Владата и министер за надворешни работи на Франција, Роберт Шуман, на 4 мај 1950 година.**

Роберт Шуман ја прифати концепцијата на Моне и изработи Декларација за формирање меѓународна организација со наднационални елементи и специфична институционална структура која ќе има за цел да обезбеди и да гарантира заеднички пазар за производство и користење на јагленот и на челикот во рамките на европскиот континент.

Во Декларацијата, обелоденета на 9 мај 1950 година, Роберт Шуман предложи да се формира заеднички пазар во две значајни економски области кои дотогаш биле упо-

²³⁵ Поопширно за работата, начинот на организирање и за составот на Комитетот види во: http://www.europeanmovement.eu/fileadmin/files_emi/pdf/Brochure_English_20.04.05.pdf

требувани исклучиво за воени цели: употребата и располагањето со јагленот и со челикот.²³⁶

Преку контролата на овие две суровини Шуман предложи економско и политичко интегрирање на поствоена Германија во Заедницата за јаглен и челик и нејзино сојузување со Франција и со другите сојузнички партнери.

Во Декларацијата беше предложено пренесување на суверенитетот од земјите-членки на Заедницата на независен орган, познат како Висока власт, надлежен да ги извршува овластувањата кои дотогаш ги имале земјите-членки во овие области, како и да донесува задолжителни одлуки за примена во националните системи.

Соработката меѓу земјите-членки на Заедницата во овие две области, во согласност со **Декларацијата, требаше да биде поблиска од традиционалната меѓувадина соработка**. Но, Декларацијата немаше само економски интерес. Таа длабоко во себе содржеше и поширок политички контекст. Во неа беше прокламирано дека Европа треба да биде изградена врз федеративна основа. Создавањето на Европската заедница за јаглен и челик требаше да биде само прв чекор во таа насока. Преку економската интеграција во која се претопија суштинските економски интереси на европските држави, Шуман ја препозна и потребата од политичка интеграција преку создавањето „Европска федерација“, како творба која треба да настане по создавањето на условите за заемна доверба меѓу државите, а врз основа на конкретните постигнувања што произлегуваат од заеднички креираните политики.

Иако апелот на францускиот министер за надворешни работи беше адресиран до сите европски држави, само пет од нив, Германија, Италија, Белгија, Холандија и Луксембург, дадоа позитивен одговор. Оттука, само шест држави

²³⁶ За подетална содржина на Декларацијата види на: http://europa.eu/abc/symbols/9-may/decl_en.htm

беа потписнички на Договорот за Европска заедница за јаглен и челик на 18 април 1951 година, во Париз.²³⁷

Врз основа на Договорот од Париз, од 1951 година, Германија изврши реконструкција и реиндустријализација на својата територија, додека Франција воспостави рамка за планирање на сопственото производство на јаглен и челик. Заедничкото производство и дистрибуцијата на јаглен и челик беше управувано преку состаноците на министрите на владите на државите-членки на ЕЗ.

Она за што Шуман и Моне имаа право беше размислувањето дека ваквите меѓувладини дискусии ќе страдаат од одолговлекување, неодлучност и несогласувања, поради фактот дека секоја влада останува во одбрана на своите интереси. Според нив, ефикасноста во процесот на донесување одлуки може да биде гарантирана само преку делегирање на одговорноста за реализација на политичките идеи преку дневното управување со политиката во т.н. супранационално тело.

Всушност, оваа комбинација на меѓувладин процес на донесување одлуки и политичка иницијатива и управување од супранационалната егзекутива или т.н. „метод на Моне“, беше моделот на организирање содржан во сите идни договори.²³⁸

2. КРАТОК ОСВРТ НА ТЕОРИИТЕ ЗА ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА

1. Европската интеграција се дефинира како процес на политичко, правно, економско, социјално и културно обединување на државите во една заедничка форма, со

²³⁷ Текстот на Договорот е достапен на: http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_ecsc_en.htm

²³⁸ Целосно објаснување на методот на Моне за развојот на Европската заедница дава професорот Пиер Гербет. Види: http://www.ena.lu/jean_monnet_method_explained_professor_pierre_gerbet_paris_23_january_2004-02-13717.

цел создавање и заштита на заедничките интереси во овие области.

Во теоријата се среќаваат неколку основни теории на интеграцијата и тоа:

- » теоријата на федералистите,
- » теоријата на функционалистите,
- » теоријата на неофункционалистите,
- » теоријата на интергаверменталистите,
- » теоријата на либералниот интергаверментализам,
- » теоријата на „новиот институционализам“ во рационалниот избор и
- » теоријата на конструктивизмот.

2.1. Теоријата на федералистите

Појавата на федералистичките идеи беше последица на незавидната состојба во која се најдоа голем број западноевропски земји по завршувањето на Втората светска војна наспроти силните САД и земјите од некогашниот СССР.

Според федералистите, интеграцијата на западноевропските земји во единствен федеративен ентитет е последица на однапред донесени политички одлуки од политичарите и нациите засновани на заедничките политички и социјално-економски интереси и цели. Така, според федералистичката теорија, на почетокот од интегративниот процес треба да се создаде заедничка федеративна држава со хоризонтална и вертикална поделба на власта, чии органи би располагале со пренесени овластувања од националните влади на земјите-членки.

Формално-правно, автономните единици во рамките на федерацијата треба да се откажат од поголемиот дел од сопствениот суверенитет и да се подредат на заедничкиот суверенитет на институциите во заедничката творба.

Федерализмот се дефинира како начин за решавање на традиционалните разлики меѓу суверените држави, каде што се надминува доминацијата на една држава над друга и каде што дел од суверените права на државите се пренесуваат на супранационалната заедница. Оттука, суверенитетот повеќе не е неделив и не се сфаќа како засекогаш дадена поимска категорија, туку акцентот се става на пренесениот државен суверенитет и на заедничките органи кои го користат пренесениот суверенитет за доброто на Заедницата. Федералистичкиот карактер на Заедницата се разгледува како постепен процес во чии рамки членките и натаму ги задржуваат својата посебност и идентитет.

Федерализмот како теорија ја застапува идејата за уставно поделена сувереност меѓу најмалку две територијални целини: национална и федерална. Граѓаните имаат политички облигации кон властите на двете целини.

Федерализмот, според приврзаниците на оваа теорија, најдобро може да се опише како политички систем во кој постои јасна поделба на власта меѓу централната (европската) и регионалната (државната) власт. Вака поставениот федеративен систем, сметаат тие, има јасна поделба и на одговорностите на одделните власти.

Еден од најистакнатите претставници на федералистичката теорија е политичкиот активист од Италија, **Алтиерио Спинели**, според кого, „националните држави во рамките на федеративната држава ги губат своите права на сопственост поради фактот дека не можат да ја гарантираат политичката и економската безбедност на своите граѓани“.

Најголем дел од својот живот Спинели го има посветено на федералистичката кауза како член на Европската комисија и Европскиот парламент, каде што најпосветено

се борел за воспоставување подлабока европска интеграција меѓу европските земји.²³⁹

2.2. Теоријата на функционализмот

Теоријата на функционализмот се појавува како резултат на зголемената улога на политиката на Европската заедница и пренасочувањето на одговорноста за решавање на проблемите од националните држави на заедничките тела и органи на Заедницата.

Во согласност со оваа теорија, улогата на националните влади прогресивно се намалува, како што се зголемува темпото на интеграцијата, активно охрабрена од различните функционално засновани и испреплетени национални врски.

Функционализмот може да се идентификува како „класична теорија на регионалната интеграција според која заедничката потреба за технократско управување на економските и на социјалните политики доведува до формирање на меѓународни органи и тела“.²⁴⁰

Функционалистите постојано се обидуваат да ја елиминираат улогата на националната држава преку раскинување на идејата за традиционалниот авторитет што го има. Еден од главните аргументи со кои се брани оваа нивна теза е дека националните држави се главна причина за појава на војни.

Исто така, според размислувањето на функционалистите, државите не можат да ги задоволат потребите на

²³⁹ По Втората светска војна, федералистите беа мошне силни во реализацијата на своите идеи. Тие сметаа дека националната држава е мошне агресивна и со нестабилни институции поради што мора да биде заменета со паневропски институции, или со федерација, чија основна задача ќе биде заштитата од појава на натамошни воени судири и ширење на национализмот во Европа.

²⁴⁰ Цитирано според: **Dinan, D. (2000), „Ever Closer Union: An Introduction to European Integration“, Boulder/London : Lynne Rienner, (стр. 245).**

своите граѓани. Единствено што тие знаат е да ги поделат граѓаните и да бидат нивни непријатели. Токму затоа, националните држави мора да бидат ставени под контрола со цел да завладее мир и хармонија меѓу луѓето.

Функционализмот многу повеќе се заснова врз принципот на соработка, отколку врз принципот на интеграција. Во центарот на вниманието на функционализмот е да се фокусира на соработката. Функционалистите сметаат дека човековата природа, главно, е рационална и, всушност, е мошне кооперативна.

Следејќи ги идеите на Кант, функционалистите сметаат дека човековата природа има мошне позитивна енергија, која, главно, верува во идејата на човековиот развој и прогрес. Тие веруваат дека рационалниот и мирољубив прогрес на цивилизацијата е можен, а дека конфликтите и дисхармоничниот развој не се својствени за човековата природа.²⁴¹ Оттука, функционалистите веруваат во позитивната идеја за човековата природа и човековиот развој наспроти државната центристички ориентирана парадигма на „политиката на моќ“.

Токму членството на националните држави во меѓународните организации е излез од деструктивната сила што овие држави можат да ја создадат во своето дејствување. Развојот на меѓународните организации треба да биде почеток на крајот на автономијата и затвореноста на индустриските општества. Според идејата на функционалистите, експертите и технократите се главни креатори на соработката во рамките на наднационалните тела и органи, многу повеќе од официјалните претставници на националните влади.

За основоположник на функционалистичката теорија се смета **Дејвид Митрани (David Mitrany)**, кој се појави во исклучително сложено и комплексно време за Европа,

²⁴¹ Види: **Rosamond, B. (2000), Theories of European Integration, London: MacMillan Press, (стр. 31).**

во втората половина од 20 век, кога, всушност, се појави и главната причина за формирање заедничка меѓународна организација која имаше за цел спречување на политичкиот конфликт меѓу западноевропските земји. Токму Митрани е застапник на постоењето меѓународни органи и тела, со сопствен авторитет и идентитет, кои ќе се грижат за интересите на националните држави во неколку значајни полиња, како што се, безбедноста, транспортот и комуникациите. Тој сметал дека овие меѓународни тела треба да имаат автономни задачи и моќ, одговорни за решавање конкретни прашања во конкретни области слично како и националните влади, само на различно ниво.²⁴²

Она што посебно треба да се забележи е дека функционализмот им се спротивставува на континенталната унификација или на регионализмот. Теоретичарите кои го застапуваат функционализмот сметаат дека токму регионализмот има тенденција да создаде внатререгионални тензии и антагонизми. Регионализмот се залага за зачувување на границите на националните ентитети што е спротивно на принципот на флексибилност и отвореност што го преферираат функционалистите. Токму Митрани се има директно спротивставено на федералниот и на регионалниот тип унификација во рамките на европскиот континент.

Според него, додека кај федералниот вид унификација државите се ограничуваат на правата што ги добиваат врз основа на членството во Заедницата, регионалниот вид унификација инсистира на креирање договори врз политички основи и цели, кои секогаш се на страна на интересите на поголемите земји. Европската заедница за јаглен и челик беше интересна за Митрани поради фактот дека во неа се содржани функционални решенија за конкретен збир секторски прашања кои се појавија во

²⁴² Види: Kurt, Ümit (2009), „Europe of Monnet, Schumann, and Mitrany: A Historical Glance to the EU from the Funcionalist Perspective“, *European Journal of Economic and Political Studies, EJEPS 2, (2), (стр. 45-50)*.
<http://ejeps.fatih.edu.tr/docs/articles/24.pdf>

поствоена Европа. Според функционалистичките гледања, „европската интеграција беше триумф на рационалното и на технократското над политичкото“.²⁴³

2.3. Теоријата на неофункционализмот

Теоријата на неофункционалистите ја објаснува функционалистичката теорија чекор понатаму, бидејќи повикува на потребата од развој на официјални супранационални организации, како што е, меѓу другите, и Европската унија со сопствен суверенитет и статус во различни сегменти, кои биле претходно резервирани само за националните држави.

Токму **Хас (Haas), Линдберг (Lindberg) и Шеинголд (Scheingold)** се сметаат за основоположници на теоријата на неофункционализмот.²⁴⁴

Оваа теорија го задржува вниманието на значењето на супранационалните актери во процесот на европска интеграција, со посебен нагласок на трансационалните елити кои го „менаџираат“ овој процес.

Најсуштински концепт на оваа теорија е „функционалното прелевање“. Тоа се случува тогаш кога интеграцијата од една област резултира со барања за интеграција во другите области.

„Прелевањето“ може да биде не само економско (функционално) туку и политичко. Првото се појавува кога целосната интеграција ја занемарува ефикасноста на постојните политики и институции. Ова создава поттик за институциите да ја прошируваат и да ја продлабочуваат интеграцијата, односно да креираат нови институции и нови

²⁴³ Исто, (стр. 52).

²⁴⁴ Види посебно во трудот на: **Nye, Joseph S., „Comparing Common Markets: A Revised Neofunctionalist Model“**, објавен во публикацијата на: **Lindberg, L.N. and Scheingold S.A. (1970), Europe’s Would-Be Polity, Englewood Cliffs: NJ: Prentice Hall.** Види и во: **Jorge Juan Fernández García, Jess E. Clayton and Christopher Hobley (2004), The Student’s Guide to European Integration, Polity Press, (стр. 30-32).**

политики. Така, на пример, се смета дека економската и монетарната унија се резултат на економското „прелевање“ од т.н. програма за заедничкиот (единствениот) пазар, според која, програмата не може да се смета за целосна сè додека ЕУ не постигне единствена валута на целата територија. Од друга страна, политичко „прелевање“ постои тогаш кога постојните супранационални структури на ЕУ иницираат развој на нови политички организации за поддршка на нивната зголемена моќ и одговорност. Овој вид „прелевање“ го проширува корпусот на надлежности на ЕУ, со истовремено продлабочување на интеграцијата во други области.

Основен аргумент на оваа теорија е дека европската интеграција е детерминантен процес, во кој, според Линдберг, „конкретната акција е поврзана со конкретна цел. Акцијата создава состојба во која оригиналната цел ќе се постигне доколку бидат преземени идни акции кои ќе создадат услови и потреби за натамошен развој“.²⁴⁵

Како дел од пошироката „либерална школа“ за меѓународни односи, неофункционалистите веруваат дека движечките сили кои се наоѓаат во заднината на овие процеси се многу повеќе општествените интереси организирани преку различните форми на интересовни групи, отколку суверените национални држави.

Тие сметаат дека токму интересовните групи и политичките партии инсистираат да се оствари натамошна политичка интеграција во ЕУ, со цел промовирање на економските, идеолошките и другите интереси. Несомнено е дека и европските институции, особено Европската комисија, се залагаат за делегирање на повеќе моќ во т.н. „супранационални“ институции, со цел нивно поголемо влијание врз креирањето на политичките политики на ЕУ.

Неофункционалистите сметаат дека интеграцијата се остварува преку два поврзани процеса и тоа:

²⁴⁵ Цитирано според: **Sajmon Hiks (2007), Politički sistem Evropske unije, Službeni glasnik, Beograd, (стр. 34-35).**

- » **првиот е општествен**, при што социјалните актери бараат интеграција, а барањето се задоволува преку примена на постојните правила, институции и европски структури на начини кои ја продолжуваат интеграцијата, додека
- » **вториот процес е технократски**, со кој лидерството се обезбедува преку „моќта на експертите, способноста на супранационалните технократи да ја утврдат агендата и способноста на Комисијата да склучува ‘дилови’“. ²⁴⁶

Значи, суштината на политичката интеграција се наоѓа во појавата на „системот на колективно донесување одлуки“.

Основната критика на неофункционализмот е дека оваа теорија не може да ја објасни неконзистентната природа на интеграцијата и покрај способноста да ги идентификува условите на супранационалното влијание и нивната способност да ја промовира потребата од натамошна интеграција. Дobar пример во овој контекст е Компромисот од Луксембург од 1966 година, кој дозволи употреба на правото на национално вето за сите прашања на сите земји-членки што де факто го забави процесот на интеграцијата во текот на 70-тите години од минатиот век.

Неофункционалистите, исто така, се критикувани и поради големата моќ што им ја даваат на транснационалните елити и супранационалните организации во трасирањето на интегративниот пат спротивно на волјата на земјите-членки на ЕУ. Како основен недостаток на неофункционалистите се смета и тоа што ја поддржаа идејата за зајакнување на т.н. „меѓувладини“ елементи во Европската заедница.

²⁴⁶ Во оваа смисла поопширно пишува: **Caporaso, J. (1998), „Regional Integration Theory: Understanding Our Past and Anticipating Our Future“, Journal of European Public Policy 5, (стр. 12-16).**

2.4. Теоријата на интергаверменталистите

Најпознати претставници на теоријата на интергаверментализмот или меѓувладината теорија се **Хофман (Hoffmann), Тејлор (Taylor) и Моравчик (Moravcsik)**.

На линија со „реалистичката школа“ во меѓународните односи, теоријата на интергаверментализмот смета дека европската интеграција е првенствено водена од интересите и акциите на европските национални држави.

Во оваа смисла, основната цел на владите на земјите-членки на ЕУ е да ги заштитат своите геополитички интереси, а особено, националната безбедност и националниот „суверенитет“. Според оваа теорија, владите на земјите-членки ги одредуваат целите во процесот на европска интеграција и ја задржуваат контролата врз резултатите од тој процес.

Според претставниците на оваа теорија, процесот на донесување одлуки на европско ниво претставува *zero-sum-game* каде што, според зборовите на Хофман, „загубите не се компензираат преку добивките од други цели: никој не сака да биде измамен“.²⁴⁷

За разлика од неофункционалистичката „логика на интеграција“, интергаверменталистите ја следат логиката на разликите која сугерира дека во областите, кои имаат клучно значење за националните интереси, нациите преферираат сигурност или самоконтролирана несигурност.

Основната критика на интергаверментализмот е дека тој се фокусира на „историското креирање на преговорите“, при што ја занемарува улогата на дневните одлуки. Претставниците на оваа теорија сметаат дека државата е единствен, унилатерален субјект, игнорирајќи го фактот дека државата е составена од неколку различни еле-

²⁴⁷ Цитирано според: **Hoffmann, S. (1966), „Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe“, *Deadalus*, 95/3, (стр. 882).**

менти (како што се, уставните институции и регионалните власти) со сопствени цели и агенди.

Оваа теорија ја занемарува улогата на невладините субјекти, како што се интересовните групи и мултинационалните корпорации. Оттука, теоријата има проблем да го објасни проширувањето на ЕУ, особено формирањето нови институции, како што е Судот од прв степен (денешниот Генерален (Општ) суд) или зголемените надлежности на Комисијата, во области како што се структуралните фондови.

2.5. Теоријата на либералниот интергаверментализам

Двата различни пристапа, функционализмот и интергаверментализмот, всушност, се двата големи монолитни столба на европската наука за интеграција од времето на 70-тите години од 20 век. Следните генерации истражувачи, кои понудија нешто поразлични теории, беа упатени да објаснуваат во кој дел нивните размислувања се поврзани со овие доминантни теории или во што се тие различни од нив.

Така, најновите интегративни теории успешно се приспособија на двата класични теоретски пристапа и отидоа чекор понатаму во развојот на науката на европската интеграција.

Најнапред, Андреј Моравчик ја разви т.н. теорија на „либерален интергаверментализам“²⁴⁸ која претставува тристепен модел во кој се содржани:

²⁴⁸ Види во статијата на: **Sandholtz, W., „Choosing Union: Monetary Politics and Maastricht“, International Organization, 47, 1993 (стр. 1-39)**. Овие интереси се дефинирани и редуфинирани во меѓународен и институционален контекст во кој е вклучена и самата ЕЗ. Постои мал теоретски простор во кој се формираат националните интереси во рамките на контекстот на преговарањето во ЕУ. Подетално за ова види: **John Peterson and Elizabeth Bomberg (1999), Decision-Making in the European Union, Palgrave, (стр.14-15)**.

1) либералната теорија за формирање национални преференции (избори) и тоа со: 2) интергаверменталистички модел на преговарање на ЕУ-ниво и 3) модел на институционален избор со нагласена улога на меѓународните организации.

Во првото, односно во либералното ниво на моделот, националните премиери на владите ги разгледуваат сопствените национални интереси во рамките на сопствените услови, како и нивните интереси, преку артикулирање национални преференции кон ЕУ. Овие национални преференции имаат сложен карактер бидејќи во нив се рефлектирани одделните карактеристики на националната економија, партиските интереси во државата и интересите на институциите на секоја земја-членка. Значи, најнапред, националните преференции се креираат според домашните потреби и тие не се моделирани според интересите на ЕУ.

Во второто, интергаверменталистичко ниво, националните влади ги носат националните преференции на преговарачка маса во Брисел. Таму постигнатите договори рефлектираат релативна моќ на секоја земја-членка посебно, а супранационалните организации, како што е Комисијата, имаат многу мало или воопшто немаат влијание врз резултатот од политиката. Како споредба со неофункционалистите, кои ги потенцираат улогата на Комисијата и заедничките интереси на земјите-членки во Советот, Моравчик и другите претставници на оваа теорија ја потенцираат тежината на преговарањето кое се случува меѓу земјите-членки и значењето на преговарачката моќ за најзначајните одлуки на ЕУ.²⁴⁹

Според Моравчик, секое ниво е репрезент на една од класичните интегративни теории. Во првото ниво постои „барање“ за европска интеграција од страна на домашните економски и социјални актери.

²⁴⁹ Види: **Helen Wallace, William Wallace and Mark A. Pollack (2005), Policy-Making in the European Union, Fifth Edition, Oxford University Press, (стр. 17-19).**

Слично како и во неофункционалистичката теорија и либералната теорија на меѓународните односи, овие актери имаат економски интереси кои се натпреваруваат да бидат промовирани од националните влади во процесот на донесување одлуки во ЕУ.

На второто ниво, европската интеграција е „обезбедена“ преку меѓувладините преговори во насока на реформа на договорите или одредени буџетски привилегии. Претставниците на либералниот интергаверментализам, како и интергаверменталистите, сметаат дека државите се унитарни субјекти. Во оваа смисла, супранационалните институции имаат ограничено влијание врз крајните политички ефекти.

Меѓутоа, за разлика од класичната реалистична теорија, Моравчик ќе заклучи дека државните интереси се водени многу повеќе од економските отколку од геополитичките сили и интереси. Оттука, државните интереси не се секогаш точно утврдени. Тие се во зависност од интересите на различните групи кои ја водат политиката во државата.

Либералниот интергаверментализам како теорија се фокусира на „големите одлуки во историјата на Европа (Унијата)“. Суштина на претпоставките на оваа теорија е дека „државите се рационални, самоинтересни актери, кои ги „читаат“ барањата од општеството... и дека државите преговараат за нивните разлики на меѓународна сцена“.

Оваа теорија е компатибилна со сфаќањето дека ЕУ може да ја засили наместо да ја ослаби улогата на државата преку давање стратегиски можности на европските лидери да ги креираат одлуките на јавните форуми надвор од домашните притисоци. „Владите најнапред ги дефинираат интересите, а дури потоа меѓусебно преговараат за да ги реализираат“.

Владите дејствуваат, повеќе или помалку, автономно во зависност од тоа колку ефикасно и со каков интензи-

тет домашните групи притискаат врз нив со сопствени барања. Во оваа смисла пишува и **Сандхолц (Sandholtz)**, кој смета дека „националните интереси на земјите-членки на ЕЗ немаат независно постоење, тие не се формирани во вакуум и потоа донесени во Брисел“.²⁵⁰

2.6. Теоријата на „новиот институционализам“ на рационалниот избор

Втората современа теорија за европската интеграција е теоријата на „новиот институционализам“ на рационалниот избор, според која актерите (земјите-членки, интересовните групи или Комисијата) се обидуваат да ги максимализираат своите преференции во институционално и во стратегиски ограничена средина. Според неа, институциите се дефинираат како формално-правни субјекти кои влијаат на актерите и тоа преку нивно обезбедување со информации или преку ограничување на однесувањето на субјектите со помош на правилата за донесување одлуки.

Во согласност со сфаќањата на „новиот институционализам“ на рационалниот избор, влијанието кое институциите го имаат врз субјектите е ограничено. Институциите можат да влијаат на стратегиите на субјектите, но не и на нивните преференции.

Оваа теорија е поставена и функционира во согласност со тристепениот модел на организираност (T0, T1 и T2). Во првиот степен (степен T0), институционалните правила се избираат или политичките одлуки се носат (од владите на земјите-членки) врз основа на структурата на постојните преференции и потреби.

²⁵⁰ Исто, оп.цит.дело.

Во вториот степен (T1), новата структура на преференции и потреби се појавува како резултат на условите што постојат во новата средина: променетите преференции на земјите-членки, нивната нова моќ, преференциите на супранационалните институции и новите правила во процесот на донесување одлуки и политичките надлежности на европско ниво.

Во третиот степен (T2), новата политичка одлука е усвоена или е определен нов збир на институционални правила. Како резултат на овој модел, одлуките донесени во првиот степен ТО „го заклучуваат“ процесот на интеграција во конкретна насока.

Спротивно на теоријата на Моравчик, субјектите имаат нецелосна информација за овој модел: во првиот степен (ТО) националните влади не се способни да ги предвидат своите преференции во вториот степен (T1) или да го предвидат влијанието на нивните одлуки врз политиката на супранационалните институции и нивните политички резултати добиени во третиот степен (T2). Како резултат на ова, политичките избори и институционалните реформи често пати можат да произведат и несакани последици.²⁵¹

Оваа теорија се појави како резултат на обидот на американските политички научници да ги разберат потеклото и ефектите на американското законодавно однесување во Конгресот и резултатите од политиката. Овие претставници забележале дека моделот на релативно мнозинство, кој постои во конгресниот процес на донесување одлуки, може да биде исклучително нестабилен, поради фактот дека релативното мнозинство во процесот на креирање политики може секогаш да формира коалиција што ќе ја замени постојната легислатива.

²⁵¹ Поопширно за оваа теорија види во статијата на: **Pierson, P. (1996), „The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis“, Comparative Political Studies, vol. 29, no. 2, (стр. 123-163).**

2.7. Теоријата на конструктивизмот

Станува збор за релативно понова теорија која се појавува во процесот на европската интеграција и која треба да објасни дека човекот не може да постои независно од сопствената социјална средина и од нејзините колективни системи („култура“ во поширока смисла на зборот). Ваквиот пристап е спротивен на теоријата на рационалниот избор, според која, основната единица во социјалниот живот е индивидуалната човекова акција. Суштинска поента на конструктивистите е конститутивноста на (социјалните) структури и агенти.²⁵²

Социјалната средина во која ние се пронаоѓаме не „конституира“ кои сме, ги конституира нашите идентитети како социјални битија.

Според теоријата на конструктивизмот, институциите се сфаќаат пошироко, со цел вклучување не само на формалните правила, туку истовремено и на неформалните норми за кои се очекува дека ги „конституираат“ актерите, односно нивните идентитети и преференции. Конструктивистите сметаат дека индивидуалните идентитети се оформуваат или се менуваат во зависност од нивната социјална средина. Сè повеќе теоретичари сметаат дека институциите на ЕУ го формираат не само однесувањето, туку и преференциите и идентитетите на индивидуите и на владите на земјите-членки на ЕУ. Овој аргумент е посебно потенциран, меѓу другите, и од **Томас Кристијансен (Thomas Christiansen)**, според кого, европската интеграција има трансформативен ефект врз европскиот „државен систем“ и врз неговите конститутивни единици. Европската интеграција има доживеано многубројни промени со текот на годините, така што е разумно да се претпостави дека во

²⁵² Види, исто, оп.цит.дело, **Helen Wallace, William Wallace and Mark A. Pollack (стр. 22)**.

тој процес идентитетот на агентите и нивните интереси еднакво се менувале.²⁵³

3. ЕВРОПСКАТА УНИЈА КАКО ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ „SUI GENERIS“

Во согласност со некои општоприфатени претпоставки за тоа како функционира Европската унија, теориите за европската интеграција покажуваат сличности со класичните системски теории за политиката, управувањето и процесот на донесување одлуки.

Така, на пример, **неофункционалистичките анализи за формирањето преференции на национално ниво се слични со плуралистичките теории за однесувањето на интересовните групи и политичките партии во политичките процеси.** Токму затоа, во интерес на соодветна анализа на процесите и на односите кои се случуваат во политичкиот систем на ЕУ, потребно е напомош да ги повикаме класичните теории за политичкиот систем и нивните сознанија да ги ставиме во функција на запознавањето со политичките феномени во европскиот политички систем.

Политичкиот систем на ЕУ е творба што е мошне тешко да се истражи и објасни. Различните начини на владеење, како и комплексноста на стиловите, инструментите и институциите во процесот на донесување одлуки често пати упатуваат на **две дефиниции за ЕУ.**

Првата, Унијата ја дефинира како класична меѓународна организација, додека втората, Унијата ја гледа како „федеративна држава“. Несомнено е дека, на многу повисок степен од обичните меѓународни организации, Унијата се развива од т.н. хоризонтален систем на меѓудржавна соработка во вертикална и повеќеслојна структура на донесување одлуки без да прерасне во класична федеративна држава.

²⁵³ Исто, оп.цит. дело (стр. 23).

Со намера да ја опише Унијата како нешто „меѓу“ овие две дефиниции, **Вилијам Валас (William Wallace)** потенцира едно речиси прифатено, но нецелосно сфаќање дека институционалната структура на Унијата е „повеќе од режим, но помалку од федерација“.²⁵⁴

Во оваа динамична расправа честопати аналитичарите се согласуваат дека ЕУ претставува политички систем „*sui generis*“.

Со цел да се објасни што, всушност, значи оваа формулација потребно е да се започне од размислувањата на теоретичарите кои се занимаваат со науката за политичкиот систем и неговите составни елементи.

Имено, Габриел Алмонд²⁵⁵ и Дејвид Истон²⁵⁶ се први теоретичари кои ја развија формалната рамка на дефинирање и анализирање на суштината на политичкиот систем воопшто. Иако многумина современи политички аналитичари не ги прифатија „функционалистичките“ претпоставки и теоретските цели на нивните проекти, сепак, нивната системска теорија беше и остана основа во науката за политичкиот систем.

Според овие автори, **демократскиот политички систем се состои од четири основни елементи:**²⁵⁷

Прво, политичкиот систем е стабилен и јасно дефиниран збир на институции кои се вклучени во процесот на донесување одлуки и правила со кои се управуваат нивните меѓусебни односи и внатрешни релации;

²⁵⁴ Станува збор за сфаќање содржано во трудот на: **Wallace, W.**, „*Less than a federation-more than a regime: the Community as a political system*“, во делото на: **Wallace, Helen/Wallace, William (ed)**, *Policy-making in the European Communities*, 2nd edition, Chichester, 1983 (стр. 403-422).

²⁵⁵ Види: **Almond, G.A.**, „*Comparing Political Systems*“, *Journal of Politics*, vol. 18, no. 2, 1956 (стр. 391-409).

²⁵⁶ Види: **Easton, D.**, „*An Approach to the Study of Political Systems*“, *World Politics*, vol. 9, no. 5, 1957 (стр. 383-400).

²⁵⁷ Преземено од: **Keman, H.**, „*Comparative Politics: A Distinctive Approach to Political Science?*“, **Keman H.(ed)**, *Comparative Politics: New Directions in Theory and Method*, Amsterdam: VU University Press 1993.

Второ, политичкиот систем е составен од граѓани и од општествени групи кои, директно или индиректно, ги остваруваат своите политички желби во системот. Индиректно граѓаните ги остваруваат потребите и интересите преку посреднички организации: интересовните групи и политичките партии;

Трето, колективните одлуки во политичкиот систем треба да имаат значајно влијание врз дистрибуцијата на економските средства, но и врз распределбата на општествените и на политичките вредности во системот; и

Четврто, во политичкиот систем има постојана интеракција (feedback) меѓу политичките излезни елементи – одлуките, влезните елементи – барањата на граѓаните и нивната поддршка на системот, новите одлуки итн.

Она што може да се забележи при проучувањето на политичкиот систем на Европската унија е дека тој ги поседува сите овие четири елементи.

1. Европската унија поседува институционално стабилен и комплексен систем. Основата на институционалниот „квадрипартизам“, олицетворен преку постоењето на Европската комисија, Советот на ЕУ, Европскиот парламент и Судот на правдата на ЕУ, беше воспоставена во 1950 година. Договорите кои следуваа потоа и реформите предвидени со нив им дадоа на овие институции широк спектар надлежности во сферата на извршната, законодавната и судската власт.

Овие институционални реформи создадоа високоразвиен систем на правила и процедури кои упатуваат на начинот како овие власти ги извршуваат институциите на ЕУ. Всушност, можеби, Унијата има најформален и најкомплексен збир на правила за донесување одлуки од кој било друг систем во светот.

2. Во моментот кога институциите на ЕУ го презедоа владеењето со системот се зголеми и бројот на интересовни групи кои се обидуваат да влијаат или да упатуваат барања до системот. Интересовни групи, кои поседуваат најголема моќ и институционализирана позиција во политичкиот систем на ЕУ, се владите на земјите-членки на ЕУ и политичките партии.²⁵⁸

Токму централната позиција на владите на земјите-членки во системот ја прави Унијата слична на другите меѓународни организации, како што се Организацијата на Обединети нации (ООН) и ОБСЕ во Европа.

Меѓутоа, владите на земјите-членки во Европската унија немаат монопол врз политичките барања. Напротив. Овие барања произлегуваат од комплексната мрежа на конкурентски односи меѓу јавните и приватните интересовни групи кои настојуваат да влијаат на политичките процеси во системот на ЕУ со цел промовирање или заштита на сопствените интереси.

3. Одлуките што се донесуваат во политичкиот систем на ЕУ се мошне значајни и имаат ефект на цела негова територија. На пример:

- а) Европската унија ги покрива сите области од јавната политика, вклучувајќи ги пазарната регулатива, социјалната политика, заштитата и унапредувањето на животната средина, земјоделството, регионалната политика, истражувањето и развојот, внатрешните работи, државјанството, надворешната политика, меѓународната трговија, одбраната, потрошувачката, транспортот, јавното здравје, образованието и културата;

²⁵⁸ За ова посебно види во публикацијата на: **Simon Hix, The Political System of the European Union, Palgrave, 1999**, како и во учебникот на: проф. д-р Саво Климовски и доц. д-р Тања Каракамишева, Политички партии и интересни групи, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2 Август С, 2006 година, посебно во делот за интересните групи во ЕУ (стр. 356-365).

- б) Унијата донесува повеќе од 80% од правилата со кои се регулира размената на добра, услуги и капитал на пазарите на нејзините земји-членки;
- в) Примарните и секундарните акти на ЕУ се составен дел од домашниот правен поредок на земјите-членки на ЕУ, при што правото на ЕУ е доминантно во однос на националното право;
- г) Споредено со буџетите на националните влади на земјите-членки на ЕУ, буџетот на ЕУ е значително помал, меѓутоа, сепак, неколку земји-членки добиваат речиси 5% од бруто домашниот производ токму од неговите средства;
- д) Унијата и нејзините регулаторни политики, заедно со правилата за економската и монетарната унија имаат моќно „индиректно“ влијание врз распределбата на моќта и изворите меѓу граѓаните, групите и нациите во Европа.

Накратко, излезните елементи на ЕУ влијаат врз „авторитативната алокација на вредностите“ (Истон) и на тоа „кој добива што, кога и како“ во европскиот систем (Ласвел).

4. Политичките процеси кои се одвиваат во рамките на европскиот политички систем се трајна карактеристика на европскиот политички живот. Имено, средбите меѓу шефовите на држави и влади на земјите-членки, кои се одржуваат на секои шест месеци, е пример за една таква трајна карактеристика на системот.

Многупати се добива чувство дека Унијата функционира единствено преку одржување периодични самити, слично како и другите меѓународни организации.

Но, вистинската суштина на функционирањето на политичкиот систем на ЕУ се наоѓа во континуираниот процес на соработка внатре, меѓу институциите на ЕУ во Брисел, и меѓу националните институции на земјите-членки и Бри-

сел. Таа соработка е евидентна и во рамките на формираниите оддели при националните влади, преку билатералните средби меѓу владите и преку формите на соработка меѓу приватните интересовни групи и владините службеници во Брисел, односно службениците на национално ниво.

Резултат од ваквата континуирана соработка, кој е различен од другите меѓународни организации, е политичкиот систем на ЕУ кој функционира секојдневно.

5. Европската унија не е „држава“ во традиционалниот Веберова смисла на зборот. Унијата нема „монопол во законитата употреба на присилата“ преку полицијата или системот на безбедност. Моќта на принудата останува во ексклузивна надлежност на националните влади на земјите-членки на ЕУ.

Првите теории за политичкиот систем сметаат дека политички систем не може да постои без држава. Во оваа смисла, Алмонд вели: „...остварувањето на последната, сеопфатна и легитимна физичка принуда е монопол на државата, додека политичкиот систем е заинтересиран за целите, насоките и условите под кои се остварува оваа физичка принуда “. ²⁵⁹

Некои современи теории го отфрлаат мешањето на државата и политичкиот систем. На пример, Берtrand Бадие и Пјер Бирнбаум сметаат дека „...државата треба да се разбере како единствен феномен, како креација развиена во посебен географски и културен контекст... Сепак, погрешно е државата да се смета како единствен начин на владеење со општеството во секое време и на секое место“. ²⁶⁰

Според размислувањата на Бадие и Бирнбаум, државата е производ на конкретна структура на политички, економски и општествени односи кои постоеја во Запад-

²⁵⁹ Цитирано според делото на: **Almond G.A., „Comparing Political Systems“, исто, оп.цит. дело (стр. 395).**

²⁶⁰ Цитирано според: **Birnbaum, P, and Badie, P., The Sociology of the State, Chicago: University of Chicago Press, 1983 (стр. 135-137).**

на Европа меѓу 19 и средината на 20 век. Во овој период беше потребен висок степен на централизација, диференцијација, универзалност и институционализација. Со други зборови, во различни конкретни услови, управувањето со системот и водењето на политиките можат да се вршат и без присуство на класичниот апарат на државата.

Ова е особено случај со управувањето на системот на ЕУ во доцните години на 20 век. Имено, политичкиот систем на ЕУ е поставен како високо децентрализиран и атомизиран, заснован врз принципот на доброволност и на принципот на постоење на суборганизации (постојните национални држави) кои ги администрираат принудата и другите форми на државна моќ.

Со други зборови, европската интеграција произведе нов и сложен политички систем.²⁶¹ Ова, секако, предизвика и редефинирање на улогата на државата во Европа.

Оттука и заклучокот дека ЕУ треба, и мора, да се изучува преку употребата на „алатки, методи и вкрстени системски теории кои ги применува науката за владеењето, политиката и процесот на донесување одлуки. Во оваа смисла, изучувањето на ЕУ треба да претставува дел од суштината на политичките науки“.²⁶²

3.1. Европски парламент

3.1.1. Историски развој на Европскиот парламент

Првото собрание е организирано уште со Договорот за основање на Европската заедница за јаглен и челик во форма на Заедничко собрание (асамблеја). По склучувањето на римските договори за основање на ЕЕЗ и на

²⁶¹ Види поопширно во трудот на: **д-р Тања Каракамишева, „Европската унија и суверенитетот-дилеми и контраверзии“, Евродијалог, Списание за европски прашања, Студентски збор, Скопје, 2002 (стр. 97-107).**

²⁶² Цитирано според: **Hix, S., The Political System of the European Union, London: Palgrave Macmillan, 1999 (стр. 2).**

ЕВРОАТОМ, во 1957 година, е усвоена и Конвенција за одредени органи заеднички за европските заедници,²⁶³ со која се утврдени единствени органи за сите три европски заедници: Собрание и Суд на правдата. Првата седница на Собранието беше одржана на 19 март 1958 година на која за нејзин претседател беше избран Роберт Шуман. Од 1958 до 1962 година Собранието се нарекуваше Европско парламентарно собрание, а по 1962 година беше усвоен називот Европски парламент.²⁶⁴

Како и другите институции, внатрешниот состав на Парламентот се менуваше со текот на времето и со секое успешно проширување. Овие промени беа подраматични за Парламентот отколку за другите институции поради неговата големина и здивот на европскиот политичко-партиски спектрум. Европскиот парламент (ЕП) се разликува од другите институции на ЕУ, меѓу другото, и поради фактот што оваа институција помина низ мошне драматични промени, развивајќи се од советодавно тело за дебата во ефективен и влијателен легислативен орган со зголемување на неговата моќ во текот на последниве 15 години.

Клучни моменти во историјата на ЕП се:

- » 1951 година кога во Договорот за Европската заедница за јаглен и челик (ЕЗЈЧ) е дефиниран како „заедничка асамблеја“,
- » 1957 година со Римските договори е дефиниран како „парламентарна асамблеја“ (додека во 1962 година е преименуван во Европски парламент),
- » Буџетскиот реформски закон донесен во 1970 и измените од 1975 со кои му се даде делумна буџетска моќ во делот на т.н. „незадолжителни трошоци“,

²⁶³ Види: **Convention on Certain Institutions Common to the European Communities, 1957**

http://www.ena.lu/treaty_establishing_convention_certain_institutions_common_european_communities_rome_march_1957-020302583.html

²⁶⁴ Види: **European Parliament Resolution, 30.03.1962, OJ C 1962**.
http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199566754/hartley7e_ch01.pdf

- » 1974 година кога за прв пат се договорени непосредните избори за Парламентот, односно 1979 година кога за прв пат се имплементирани,
- » 1979 година кога со правилото Исогликоза утврдено од страна на Европскиот суд на правдата Парламентот добива поголема тежина во легислативната власт. Имено, во процесот Судот констатирал дека Советот на ЕУ мора да добие мислење од Европскиот парламент за сите законски акти,
- » со донесувањето на Единствениот европски акт е официјализирана моќта на Парламентот да донесува законски амандмани преку постапката на соработка и постапката на две читања,
- » во 1992 со Договорот од Мастрихт и во 1997 година со Договорот од Амстердам е подобрена моќта на законското вето на Парламентот преку постапката на соодлучување.
- » Како и останатите институции, внатрешниот состав на ЕП се менуваше со текот на времето и со секое успешно проширување. Овие промени беа драматични за ЕП отколку за останатите институции поради неговата големина и здивот на европскиот политичко-партиски спектрум.
- » 1952 година, ЕП броеше 78 члена назначени од националните парламенти, а постоеја само 3 политички групи – Демокристијанската, Социјалистичката и Либералната,
- » 1957 година, ЕП броеше 148 члена назначени од националните парламенти со истите три групи, сè до средината на 60-те години кога се оформи и четвртата група основана од страна на Деголовата партија во Франција,
- » 1973 година, првото проширување на ЕП го зголеми бројот на пратениците на 198 члена. Членовите на Конзервативната партија на Обединетото Кралство останаа издвоени од останатите партиски групи сè

до 1992 година. Лабуристичката партија се соедини кон социјалистичката група,

- » 1979 година, првите непосредни избори го зголемија бројот на членови на ЕП на 410. За прв пат партиите од опозицијата на национално ниво добија значителна претставеност во ЕП со што се предизвика експлозија на бројка на партиски групи (посебно имајќи ја предвид екстремната левица (комунистите) и десницата (националистите),
- » 1986 година по Грчкото (1981), Шпанското и Португалското проширување бројот на членови на ЕП порасна на 518, додека бројката на партиски групи се зголеми на 12,
- » 1995, ЕФТА проширувањето заедно со обединувањето на Германија во 1990 година ја зголемија бројката на членови на ЕП на 626. Консолидацијата на партиските групи, и покрај приклучувањето на Зелените во доцните 80-ти години, ја стабилизира бројката на политички групи на 7 до 8 на чело со социјалистите и демохристијаните како најголеми групи. Идеолошки меѓу нив се наоѓаа либералите (најчесто 3. или 4. по големина партија), но многу помала од зелените, крајната левица, крајната десница и евроскептиците.

Со последното најголемо проширување на ЕУ од 2004 година, Европскиот парламент броеше 732 члена избрани на непосредни избори во земјите-членки, во најголем дел според пропорционалниот изборен систем, додека со донесениот Договор од Лисабон бројот на пратениците е зголемен на 751 член.²⁶⁵ Изборите за Европскиот парламент

²⁶⁵ За изборните модели кои земјите-членки ги употребуваат при изборот на претставници во Европскиот парламент види поопширно во трудот на: **м-р Тања Каракамишева, „Европскиот парламент и изборите – униформна европска изборна постапка – ‘за’ или ‘против’?“, објавен во Зборникот „Евроинтеграција на правниот, политичкиот и општествениот систем на Република Македонија“, Материјали од тркалезната маса по повод педесет години од основањето на Правниот факултет „Јустинијан Први“ Скопје, Скопје, 2002 (стр. 84-94).**

се одржуваат секоја петта година, без ограничување на правото на реизбор. Благодарение на непосредните избори на граѓаните на земјите-членки на Унијата, Европскиот парламент се смета за единствено вистинско мултинационално собрание во светот кое игра мошне значајна улога во процесот на европските интеграции.

3.1.2. Надлежности и внатрешна организација на Европскиот парламент

Во согласност со основачките договори на европските заедници, Парламентот имаше многу ограничени надлежности. Со воведувањето на првите непосредни избори за пратеници, развојот на надлежностите на Парламентот доби во интензитет. Така, од исклучително советодавни и надзорни, надлежностите на Парламентот почнаа да добиваат буџетска и политичка димензија. За прв пат Парламентот доби право да дава амандмани на нацрт-буџетот на Заедницата и да го усвојува буџетот со Договорот од 1971 година.²⁶⁶ Со овој договор, Парламентот, заедно со Советот, се стекна со право да дава буџетска одлука со која го ослободува извршниот орган на власта во Заедницата од каква било одговорност за извршување на буџетот. Исто така, во овој период е направена и првата распределба на расходите на заедниците на задолжителни и на незадолжителни.²⁶⁷

Со Буџетскиот договор од Брисел, од 1975 година, Парламентот доби право за последно одлучување во однос на незадолжителните трошоци, овластување да го одбие предлог-буџетот и право самостојно да ја донесува прет-

²⁶⁶ Овој договор за измена на одредени финансиски одредби во основачките договори е објавен во „Службениот весник на заедниците“: ОЈ L 2.1.1971.

²⁶⁷ Задолжителни биле оние што произлегувале од основачките договори и од другите правни акти поврзани со финансирањето на заедничките политики, во поголем дел од областа на земјоделската политика и трошоците на комунитарните институции, додека незадолжителни биле сите оние што не произлегувале од основачките договори.

ходно наведената буџетска одлука. Со овие измени дојде до зголемување на финансиските надлежности на Парламентот. Во овој период е организиран и првиот Суд на ревизорите со седиште во Луксембург. Со стекнувањето на овие надлежности, Парламентот доби и реална можност да врши влијание на формулирањето и на спроведувањето на заедничките политики на Заедницата. Во однос на советодавните надлежности на Парламентот, треба да се напомене дека на почетокот неговото мислење за конкретен предлог-акт на Комисијата имало незадолжителен карактер. Римските договори во најголем дел од законодавната постапка предвидуваа мислење на Парламентот кое немало задолжителна сила за Советот. И покрај советодавната природа на мислењето на Парламентот, тоа беше обврска за Советот, поради што непочитувањето на овие одредби било оценувано како кршење на основачките договори и можност за поведување постапка пред Европскиот суд на правдата.

Така, во случајот „Изоглукоза“ од 1979 година Судот на правдата ја поништил уредбата на Советот што била усвоена пред Парламентот да го даде своето мислење.²⁶⁸ Доколку внимателно се разгледаат последиците од одлуката на Судот на правдата по однос на наведениот случај, произлегува дека Парламентот, всушност, можел да го блокира донесувањето на некој акт, ако не го доставел мислењето. Покрај тоа, Парламентот имал право да стави амандмани на мислењето на конкретен предлог-акт. Најчесто Комисијата го повлекувала дадениот предлог-акт на доработка и повторно го упатувала до Советот по внесениите измени од мислењето на Парламентот.²⁶⁹

Зголемувањето на законодавната надлежност на Парламентот следи по прифаќањето на Заедничката деклараци-

²⁶⁸ Види на стр. 188:

²⁶⁹ <http://www.fes.rs/pubs/2004/pdf/14.Reforme%20Evropske%20unije.pdf>
Исто, оп.цит. дело.

ција на Парламентот и Советот во 1975 година, во која била утврдена обврска за усогласување на мислењето во законодавната постапка меѓу Советот, како носител на законодавната функција, и Парламентот.²⁷⁰ Усогласувањето се однесувало на ограничен број акти од општ карактер со финансиска природа, додека постапката на усогласување се одвивала во посебна комисија составена од претставници на Советот и на Парламентот. Со римските договори за прашањата од надворешно-политичка природа било предвидено задолжително мислење на Парламентот. Тоа значи дека за потпишување меѓународен договор за придружување задолжително било мислењето на Парламентот, но тоа мислење не го обврзувал Советот.

Кај трговските договори и кај договорите за прием на нови земји-членки, Римскиот договор не го споменува Парламентот. Дури во 1973 година, Парламентот го добил правото да биде информиран за текот на преговорите за склучување трговски договори. Во врска со договорите, Парламентот имал право да донесе резолуција, но без правно дејство. Состојбата се подобрила по 1983 година, кога Советот ја утврдил обврската да бара мислење од Парламентот при склучувањето значајни трговски договори, но тоа и натаму немало задолжителен карактер.

Одредено засилување на позицијата на Парламентот во овие области се забележува по усвојувањето на Единствениот европски акт, кога била воведена нова постапка на соработка меѓу Парламентот и Советот во постапката за донесување на комунитарните акти. Така, советодавната улога на Парламентот преминала во улога на соработка. Постапката на соработка морала да биде применета за прашања од областа на воспоставување и функционирање на внатрешниот пазар на Заедницата, социјалните прашања, економската и општествената кохезија и истражувањето.

²⁷⁰ Види: http://www.ena.lu/joint_declaration_european_parliament_council_commission_conciliation_procedure_march_1975-020002655.html

Со Единствениот европски акт се променила и законодавната постапка, односно Советот наместо да го усвојува актот на предлог на Комисијата, одлучувал со квалификувано мнозинство и, по прибавеното мислење од Парламентот, усвојувал заеднички став. Потоа го доставувал до Парламентот. Доколку сакал да го промени предлогот на Комисијата, Советот можел да го направи тоа само со едногласна одлука. Парламентот, пак, по доставувањето на заедничкиот став можел исто така: а) да остане пасивен, б) да го прифати заедничкиот став, в) да го отфрли ставот или г) да предложи амандмани на заедничкиот став.²⁷¹

Постапката на соработка уште се нарекувала и постапка на „две читања“. Првото читање на предлог-актот било претставување на мислењето на Парламентот пред да се формулира заедничкиот став на Советот. Второто читање било дел од постапката во која заедничкиот став се доставувал до Парламентот. Нов круг во усогласувањето на ставовите меѓу Парламентот и Советот се случувал доколку Парламентот го отфрлил или го изменил заедничкиот став на Советот во „второто читање“ на Парламентот.

Доколку Парламентот предложил измена на заедничкиот став, се доаѓало до повторно испитување на предлог-актот од Комисијата. Покрај постапката на соработка, Парламентот и натаму ја задржал советодавната улога во законодавната постапка при донесување на комунитарните акти. Консултациите имале задолжителен и незадолжителен карактер. Со Единствениот европски акт биле проширени овластувањата на Парламентот во делот на неговата консултативна функција. Така, Советот бил задолжен да бара мислење од Парламентот при донесување акти за функционирање на структурните фондови за економска и социјална кохезија, за рамковните програми за истражување и технолошки развој, за акциите на Заедницата во

²⁷¹ Види: <http://www.unizar.es/euroconstitucion/library/historic%20documents/SEA/Single%20European%20Act.pdf>

областа на заштитата на животната средина итн. Единствениот европски акт ја променил позицијата на Парламентот и во склучувањето меѓународни договори. Така, согласноста на Парламентот била неопходна за склучување договори за прием на нови земји-членки, за придружување и за други значајни меѓународни договори. На овој начин Парламентот добил право на вето кога се одлучувало за прием на нови земји-членки во Заедницата. Исто така, со овој Акт, Парламентот имал право да биде консултиран од Советот за преговарачката платформа на Комисијата за склучување договор за пристапување, за придружување или за некој друг вид меѓународен договор. Во согласност со одредбите од Единствениот европски акт, Парламентот имал право да биде информиран за сите важни прашања од сферата на надворешната политика на земјите-членки.

Со донесувањето на Договорот од Мастрихт, надлежностите и позицијата на Парламентот засилено се менуват. Имено, овој Договор за прв пат ја воведува постапката на соодлучување, која, всушност, значи подобрување на законодавните надлежности на Парламентот во однос на постапката на соработка, воведена со Единствениот европски акт.

Постапката на соодлучување во теоријата е позната како „постапка на три читања“. Така, Комисијата поднесува предлог-акт, Парламентот дава мислење, а Советот усвојува заеднички став, што претставува т.н. прво читање на предлогот. Истовремено, Комисијата го доставува својот предлог до Парламентот и до Советот, како два органа на законодавната власт во постапката на соодлучување.²⁷²

Договорот од Мастрихт предвиде и формирање посебен Комитет за миреење, во кој претставници на Парламентот и на Советот биле подеднакво застапени, додека

²⁷² Види: **Emile Noel**, „*A New Institutional Balance?*“, in **Renaud Dehousse (ed)**, „*Europe After Maastricht-An Ever Closer Union?*“, *Law Books in Europe*, Munchen, 1994 (стр. 17-20).

Комисијата имала право да учествува во неговата работа. Овој Комитет се свикувал во случаи кога Парламентот ќе изразел директна намера да го одбие заедничкиот став на Советот, со што неговата задача била да постигне компромис меѓу Советот и Парламентот за заедничкиот текст на предлог-актот. Оваа фаза била означена како второ читање на предлогот со времетраење од вкупно три месеци.

Ако Парламентот, со апсолутно мнозинство гласови, и натаму го потврдувал отфрлањето на заедничкиот став со Советот, предлог-актот се сметал за конечно отфрлен. Ако Парламентот предложил измени на заедничкиот став, Парламентот го доставувал мислењето со изменетиот текст на предлог-актот до Советот и до Комисијата. Доколку Советот не ги усвоел сите предложени измени, неодложно се свикувал Комитетот за миреење, со што започнува т.н. трета фаза на читање на предлог-актот.

Договорот од Мастрихт предвидел примена на новата постапка на соодлучување меѓу Парламентот и Советот во неколку важни области, како што се: слободното движење на работници, усогласувањето на националните прописи на земјите-членки за посебната положба на странците во нив од аспект на јавниот поредок, јавната безбедност и здравјето, слободното давање услуги, дејствувањето на единствениот пазар, поттикнувањето на соработката меѓу земјите-членки на полето на образованието, културата, здравството, заштитата на потрошувачите итн.

Суштината на постапката на соодлучување била во тоа што поголем број од комунитарните акти не можеле да бидат донесени ако Парламентот не дал позитивно мислење за нив. За разлика од оваа постапка, кај постапката на соработка, Советот го задржал правото да има последен збор при донесување на актите. Во теоријата, правото на Парламентот да соодлучува со Советот за донесување одреден акт се нарекувало право на вето или негативен последен збор на Парламентот. Се смета дека постапката на

соодлучување ја зголемила соработката меѓу Парламентот и Советот.

Што се однесува до постапката за давање согласност на Парламентот, Договорот од Мастрихт ги проширил областите каде што таа се применува. Така, Договорот предвидел согласност на Парламентот при утврдување задачи, приоритетни цели и организирање на структурните фондови, при утврдување единствена изборна постапка за пратеници во Парламентот, при избор на претседател и членови на Комисијата, при прием на нови земји-членки итн.

Во делот на т.н. контролни надлежности на Парламентот, треба да се напомене дека уште со првите основачки договори било предвидено Комисијата да одговара за својата работа исклучиво пред Парламентот. Во Договорот од Мастрихт е утврдено дека Парламентот расправа за годишниот извештај за работата на Комисијата, најдоцна еден месец пред почетокот на заседанието на Парламентот. Исто така, Комисијата е одговорна пред Парламентот и за буџетските расходи на ЕУ. Договорот од Мастрихт му дал повеќе право на Парламентот во постапката за именување претседател на Комисијата. До Мастрихт, Парламентот имал само право да поведе постапка за отповикување на Комисијата преку изгласување недоверба. Со Договорот од Мастрихт, Парламентот имал право да биде консултиран за личноста која владите на земјите-членки ја одредиле да биде именувана за кандидат за претседател на Комисијата. Дури по добивањето согласност од Парламентот, кандидатот за претседател можел да стане и претседател на Комисијата.

Натамошно зајакнување на позицијата и на надлежностите на Парламентот е присутно и во Договорот од Амстердам, од Ница, како и во последниот Договор од Лисабон. Така, денес, улогата на Парламентот се остварува преку вршење **четири значајни функции: законодавни, политички, надзорни и буџетски.**

Во извршувањето на законодавните функции, Парламентот е клучен актер во неколку постапки, и тоа:

1. постапката на консултација (Советот на ЕУ може да донесе акт само ако претходно побара мислење од Европскиот парламент). Консултацијата е задолжителна за акти со кои се регулираат прашања од областа на конкуренцијата, политиката на вработувањето, утврдувањето на условите за работа, даноците, прашања поврзани со третиот столб и друго;

2. постапката на соработка (за одредени прашања од областа на економската и на монетарната унија, Европскиот парламент има право да поднесе амандмани кои Советот на ЕУ може да ги одбие само со едногласна одлука и самиот да го донесе актот);

3. постапката на соодлучување (Советот на ЕУ не може да ги надгласа амандманите на Парламентот, туку актот, низ дополнителна постапка на усогласување, мора да се изгласа од двете институции во ист текст); и

4. постапката на согласност (Парламентот мора да даде согласност, на пример, за склучување договори за пристапување на нови земји-членки во ЕУ, за склучување асоцијативни договори, за одлука за утврдување сериозна повреда на основните принципи на Унијата од некоја земја-членка). Парламентот има право да даде или да не даде согласност за пристап на новите земји-членки до структуралните и кохезионите фондови на ЕУ.

Од друга страна, политичката функција на Европскиот парламент, исто така, е мошне значајна. Како претставничко тело на повеќе од петстотини милиони граѓани, Парламентот сè повеќе добива значење на европски форум, на кој се дебатира за најзначајните европски прашања.

Во остварувањето на контролните функции, Парламентот во својот состав формира истражни комисији, гласа

(не)доверба на Комисијата, прима петиции од европските граѓани и од правните лица кои функционираат во Унијата, бара мислење од Судот на правдата на ЕУ за согласноста на некој меѓународен договор со Договорот на Европската унија, предлага поништување акти на други институции до Судот на правдата итн.

Во делот на функциите за именувања, Парламентот го именува европскиот омбудсман, го одобрува именувањето на претседателот на Комисијата и на Комисијата како тело, мора да биде консултиран пред именувањето на членовите на Извршниот одбор на Европската централна банка и на Судот на ревизори и слично.

Во внатрешната организациска структура Европскиот парламент има:

- » **Биро составено од претседател, 14 потпретседатели и пет квестори**, кои решаваат финансиски и организациски прашања на Парламентот и на неговите служби;
- » **Конференција на претседатели на комитети во која влегуваат сите претседатели на постојаните и повремените комитети**. Најчесто се состануваат еднаш месечно во Стразбур за време на пленарните заседанија на Парламентот;
- » **Конференција на претставници на делегациите во која влегуваат претседателите на сите постојани интерпарламентарни делегации**. Станува збор за политичко тело на Парламентот кое повремено се состанува и кое е задолжено да го олесни одржувањето на состаноците на интерпарламентарните делегации, како и на делегациите на заедничките парламентарни комитети;
- » **Седум политички групи** формирани според припадноста кон европските политички партии, а не според националната припадност на членовите (Група на Европската народна партија (Демок-

ристијанска група), Група на прогресивната алијанса на социјалистите и на демократите во Парламентот, Група на алијансата на либералите и на демократите за Европа, Група на европските конзервативци и реформисти, Група на зелените/Европска слободна алијанса, Конфедерална група на европската обединета левица-Нордиска зелена левица и Група на Европа на слобода и демократија);

- » **20 постојани и два повремени комитета** кои ги подготвуваат пленарните седници на Парламентот. Постојаните комитети се поделени во 20 области, и тоа: надворешни работи, развој, меѓународна трговија, буџет итн., додека двата повремени комитета решаваат прашања од областа на финансиските, економските и социјалните кризи, како и прашања од областа на политичките предизвици. Во рамките на комитетите се разгледуваат и се предлагаат нови амандмани на предлог-актите на Комисијата, кои се доставуваат на разгледување до Советот на ЕУ. Овие комитети, исто така, имаат право да даваат мислења и до други комитети. Секој комитет има претседател, четири потпретседатели избрани за период од две и пол години, и секретаријат,
- » **Секретаријат во Луксембург и во Брисел.**²⁷³

3.1.3. Промени на положбата на Европскиот парламент со Договорот од Лисабон

Општо земено, надлежностите на Европскиот парламент биле зголемени уште со Договорот за воспоставување Устав на Европа. Тоа практично се преслика и во Договорот од Лисабон.

Во согласност со одредбите на овој Договор, Европскиот парламент, во рамките на вршењето на т.н. законо-

²⁷³ Види: <http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?id=146&language=en>

давни функции, сè повеќе се доближува до моќта на Советот на ЕУ. Постапката на соодлучување сè повеќе прераснува во обична законодавна постапка на усвојување на законските прописи на Унијата.

Она што Уставот за Европа го направи во делот на проширувањето на постапката на соодлучување меѓу Парламентот и Советот на ЕУ во речиси сите сфери на дејствување за кои Советот одлучува со квалификувано мнозинство на гласови, Договорот од Лисабон само го преповтори.

Во него се **набројани повеќе од 40 нови области, од кои 30 се постојни области модификувани со постапката на соодлучување, додека 13 се сосема нови области кои за прв пат се ставени во постапка на соодлучување.**

Како нови, посебно значајни се наведуваат областите на слободата, безбедноста и правдата во кои нормалната законодавна постапка е проширена на контролата на границите, азилот, имиграцијата, судската соработка за кривичните прашања, минималните правила за дефинирање на казните во областа на организираниот криминал, мерките за поттикнување на превенцијата од криминал, Европранда, полициската соработка, Европол и граѓанската заштита.

Исто така, значајни промени се направени и во делот на земјоделската политика и во надворешната трговија. Меѓутоа, и натаму можат да се забележат многубројни исклучоци од правилото на соодлучување.

Сепак, **факт е дека Договорот од Лисабон квантитивно го зајакна законодавниот капацитет на Европскиот парламент.** Она за што сега стравува Унијата е прашањето на квалитативниот капацитет на Парламентот. Дали Парламентот ќе успее да одговори на предизвиците поставени во Договорот од Лисабон? Дали и колку Пар-

ламентот ќе може сериозно да се реорганизира и со полн капацитет да ја преземе довербата во свои раце?

Според некои размислувања, Парламентот ќе мора итно да помине низ постапка на внатрешна консолидација, реорганизација и реформирање. Внатрешните реформи во функционирањето на Парламентот ќе мора посебно да бидат насочени кон работата на неговите постојани комитети, но и кон организирање неколку нови.

Зголемениот обем на работа, од една страна, и поголемиот број учесници во комитетите, од друга страна, неминовно ќе предизвикаат намалување на неговите работни услови. Во оваа смисла ќе се афирмира прашањето за опортуноста од отворање нов вид организациски форми, како што се, на пример, поткомитетите, подобра организираност на времето за интервенции од страна на учесниците во комитетите, поголемо време за работа во парламентарните комитети, рационализација на времето кое се поминува на пленарните седници на Парламентот итн.

Се претпоставува дека парламентарниот Комитет за граѓански слободи, правда и внатрешни работи функционално и организациски ќе треба да претрпи најголеми промени поради фактот дека проширувањето на постапката на соодлучување и квалификуваното мнозинство во сферата на правдата и безбедноста неминовно ќе ја промени и природата на неговата работа.

За жал, Договорот од Лисабон не предвиде право на законодавна иницијатива на Европскиот парламент. Со тоа, Европската комисија и натаму ја задржува ексклузивната моќ на законодавна иницијатива, што претставува значаен елемент во институционалната рамнотежа уште од самиот почеток на Заедницата. Од друга страна, улогата на Европскиот парламент квалитетно се менува во т.н. постапка на комитологија, иако оваа новина нема директна поврзаност со Договорот од Лисабон.

Во реалноста таа ќе биде имплементирана оној момент кога новите законски постапки, кои се утврдени со Договорот од Лисабон, ќе стапат на сила. Целта на ваквата одлука е јасна. Со неа се отвора нова страница во постапката на зголемен институционален надзор на Парламентот, бидејќи тој ќе има право да поведува регулаторна постапка со право на надзор над Комисијата и нејзините работни тела.²⁷⁴

Европскиот парламент ќе може да ја примени оваа постапка тогаш кога Комисијата ќе одлучи да ги промени, поништи или дополни несуштинските елементи на некој инструмент усвоен во согласност со постапката на соодлучување.

Значи, секогаш кога Комисијата, во согласност со новата регулаторна постапка со право на надзор, ќе одобри мерки кои претходно се предложени од надлежното тело на Комисијата, тие ќе мора да бидат препратени и до Советот на ЕУ и до Европскиот парламент. Овие институции ќе имаат право во рок од три месеци да ги разгледаат и да се спротивстават на нацрт-мерките ако сметаат дека нацртот ја надминува моќта што е предвидена во основниот инструмент, или ако со него не се почитува принципот на субсидијарност или пропорционалност.

Во оваа смисла, Советот на ЕУ ќе може да дејствува со 2/3 мнозинство, додека Парламентот со мнозинство гласови од вкупниот број членови. Доколку не се појават спротивставени мислења, нацрт-мерките ќе можат да бидат усвоени од Комисијата.

Слична постапка ќе се примени и ако Комисијата не ги усвои предложените мерки од некое работно тело. И во таков случај, нацрт-мерката ќе се достави до Советот на ЕУ, кој во период од два месеца ќе има право да се спротивстави или не, а потоа и до Парламентот, кој во период

²⁷⁴ Види: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=EN&type=IMPRESS&reference=20090506IPR55226>

од четири месеци ќе може позитивно или негативно да реагира во однос на нацртот.

Во случај да не се појават спротивставени мислења од Советот и од Парламентот, нацрт-мерките повторно ќе ѝ се препратат на Комисијата со сугестија овој пат да ги усвои. Очигледно е дека е прерано да ги претпоставиме сите импликации од новата постапка на комитологијата, но факт е дека таа ќе доведе до значително демократизирање на постапката за донесување на прописите во Унијата.

Од друга страна, постапката може да го забави процесот на донесување одлуки во Унијата, како и да ја усложни постапката на примена на прописите. Правото на Парламентот да може со мнозинство гласови од вкупниот број членови да се спротивстави на одреден нацрт-текст на пропис или мерка доставена од Комисијата личи на вид вето или сопирачка во процесот на донесување одлуки. Меѓутоа, погледнато од позитивната страна на процесот, редовната употреба на постапката на надзор може да доведе до тоа Парламентот постојано да се тера да набива кондиција во процесот на усовршување на сопствениот активизам, што претставува одлична работа.

Кога станува збор за буџетската моќ на Парламентот, таа, во согласност со член 268 и член 279б од Реформскиот договор, целосно му се доверува на Парламентот во согласност со постапката на соодлучување. Парламентот ќе има право да одлучи за сите категории буџетски трошоци, што претставува значително зголемување на неговата моќ. Како форма на компензација на моќта во однос на другите институции во Унијата, Парламентот ќе има значително поголема обврска за презентирање повеќегодишна финансиска рамка во која ќе бидат поставени износите на годишните трошоци, но и процената за различните трошоци и категории плаќања во Унијата.

Во согласност со член 9 од Договорот за ЕУ, читан заедно со член 9д од Договорот од Лисабон, Парламентот ќе го избира претседателот на Европската комисија на предлог на Европскиот совет, земајќи ги предвид резултатите од последните избори за Европскиот парламент, а според претходно одржани консултации, и ќе го одобрува составот на Комисијата претходно избрана од назначениот претседател. Парламентот и Европскиот совет се и ќе бидат заемно одговорни за брзото водење на процесот за избор на претседател на Комисијата. Пред Европскиот совет да донесе каква било одлука, негови претставници, заедно со претставници од Парламентот, ќе треба да спроведат заеднички консултации на кои ќе треба да се фокусираат околу бекграундот на кандидатите за претседател на Комисијата. Заедничката одговорност околу изборот на претседател на Комисијата не значи целосна изедначеност на позицијата на двете институции во рамките на овој процес.

Постојната разлика меѓу улогата на Советот (да предложи кандидат) и улогата на Парламентот (да го избере кандидатот) е јасна. Новата улога на Парламентот, во согласност со одредбите од Договорот од Лисабон, може да биде толкувана повеќе како ратификација на веќе направениот избор.

Она што може уште сега да се насети е фактот дека Парламентот сигурно ќе сака оптимално да ги искористи новите одредби од Договорот. Ќе може да се очекува главните партии на европско ниво да ги назначуваат своите кандидати за претседател на Комисијата уште во текот на кампањата пред секои наредни парламентарни избори. Дури се смета дека личноста на кандидатот за претседател на Комисијата, најверојатно, ќе биде најзначајниот елемент во европската изборна и политичка дебата.

Меѓутоа, овој пристап ќе мора повторно да биде усогласен со текстот на Договорот каде што се вели дека

Европскиот совет го предлага кандидатот за претседател на Европската комисија. Усогласувањето ќе треба да биде во насока на пронаоѓање конкретна правна врска меѓу мнозинскиот резултат од изборите за Европскиот парламент и изборот на претседател на Комисијата.

Сосема е познато дека оваа дилема воопшто не е нова. И во 2004 година Парламентот ја имаше предвид потребата номинацијата на кандидатот за претседател на Комисијата да биде во согласност со волјата на мнозинството пратеници, иако ваквото сфаќање не беше целосно прифатено од Европскиот совет. Се смета дека постојните одредби од Договорот од Лисабон ќе ја засилат раката на Парламентот наспроти Советот, а во подоцнежна фаза, и релацијата меѓу избраниот претседател и Комисијата. Секако, во политизацијата на процесот на назначување претседател на Комисијата тоа ќе создаде потенцијални проблеми во Унијата, бидејќи постојано ќе биде извор на недоверба кај оние што се наоѓаат од другата страна на политичкиот спектрум.²⁷⁵

Од друга страна, проблемот дополнително ќе се вжештува во услови кога Советот ќе има мнозинство кое е партиски и идеолошки различно од она во Парламентот. Оваа т.н. двојна политизација недвојбено ќе доведе до вистинска политичка дебата која би можела да изврши негативно влијание врз функционирањето на Унијата.

Договорот од Лисабон го зголеми бројот на пратеници во Европскиот парламент, почнувајќи од парламентарните избори во 2009 година, од 736 на 751 пратеник. Договорот предвидува и нова постапка за детерминирање на составот на Парламентот, односно максимум 96, а минимум 6 пратеници од секоја земја-членка, во согласност со принципот на намалена (дегресивна) пропорционалност.

²⁷⁵ Види: <http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?language=EN&id=66>

Иако, во практиката, парламентарните мандати отсекогаш се распределувани во согласност со принципот на намалена (дегресивна) пропорционалност, за првпат со Договорот јасно е утврден ваквиот принцип во Унијата.

Концептот намалена пропорционалност укажува на потребата дистрибуцијата на мандатите да се потчинува на серија други принципи, како што се:

1. принципот на европска солидарност,
2. принципот на праведна флексибилност и
3. принципот на национално претставување.

Во иднина, составот на Парламентот ќе биде предмет на дополнително регулирање имајќи ги предвид демографските промени или прашањето на идните проширувања на Унијата. Ова може да доведе до тешки политички дебати меѓу земјите-членки, посебно кога поради евентуално новите проширувања на Унијата ќе дојде до губење на бројот на мандатите на старите земји-членки.

Во делот на зајакната соработка предвидена во член 280 од Договорот од Лисабон се вели дека која било иницијатива за овој вид соработка ќе мора да добие претходна согласност од Европскиот парламент (освен за прашања од областа на заедничката надворешна и безбедносна политика каде што Парламентот треба да биде само консултиран). Она што не е предвидено во Договорот е каква ќе биде улогата на Парламентот откако ќе биде одобрена зајакната соработка.²⁷⁶

Во Договорот од Лисабон е наведено дека учесниците во зајакнатата соработка ќе мора да функционираат во согласност со правните основи на договорот и во согласност со релевантните постапки кои се предвидени во него. Кога станува збор за законските постапки, тие имплицираат интервенција и од Советот (ограничен со земјите-член-

²⁷⁶ Види: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/111652.pdf

ки учеснички во зајакнатата соработка во согласност со член 280е) и од Парламентот.

Оваа состојба може да биде доволно непријатна за Парламентот, посебно кога тој нема да сака да биде инволвиран во креирањето легислатива која ќе се применува само за некои земји-членки, од една страна, односно државите кои се вклучени во зајакнатата соработка нема да сакаат нивната легислатива да биде зависна од гласовите на парламентарците кои не се засегнати, од друга страна.

Во согласност со одредбите во Договорот од Лисабон, Европскиот парламент е вклучен и во постапката за измена на договорите во Унијата. Според член 33, Парламентот може да иницира таква промена. Тој е главен актер кога се иницира промена на договор во согласност со вообичаената постапка со организирање конвенција, односно неговата согласност е неопходна и тогаш кога Европскиот совет ќе одлучи да не се свика конвенција. Последниот случај може лесно да стане голема предност ако, како што веруваат многумина, владите во иднина сакаат да ги избегнуваат конвентските постапки.

Да заклучиме. Договорот од Лисабон ја зголеми моќта на Европскиот парламент на неколку фронта.

Прво, преку продолжената постапка на зајакната соработка ќе се случи зголемена активност на комитетите во Парламентот.

Второ, преку зголемената регулаторна контрола и надзор врз работата на другите институции во Унијата, Парламентот ќе ја стабилизира својата контролна моќ.

Трето, преку поголемата буџетска сила Парламентот ќе обезбеди поголемо институционално влијание врз креирањето на политиките во Унијата.

Четврто, можеби, најмногу преку новите одредби за засилена улога на Парламентот во постапката за мену-

вање на одредбите од договорите на Унијата, Парламентот за прв пат во својата историја ја добива шансата да стане клучен актер во утврдувањето на новата физиономија на ЕУ.

Партиската политика, како што е сфатена на национално ниво, на почетокот не била замислена да има главна улога во европскиот проект. Целта на татковците основачи на европската заедница била да се спречат контроверзните политички одлуки преку одлучување со консензус секаде каде што било возможно, па дури и за прашањата од технички карактер од областа на трговијата и конкурентноста. Кога политичките лидери се среќавале во Европскиот совет, или во Советот на министри тие, всушност, ги презентирале нивните национални влади, многу повеќе отколку партиските интереси. Одлуките биле донесувани со консензус меѓу сите членови на Советот кои требале да гласаат во корист на новите политики или во корист на промените во нив.

Како што се зголемувала моќта на Европската заедница, така растела и потребата за поголема демократска претставеност на граѓаните. Иако на почетокот претставниците на Европскиот парламент биле избирани од редот на пратениците на националните собранија, со првите непосредни европски избори организирани во 1979 година им се отворила можноста на европските граѓани на директен и непосреден начин да ги изберат своите претставници во Европскиот парламент. Од тогаш па наваму на секои пет години се вршел избор за нов состав на Европскиот парламент. Со зголемувањето на законодавната моќ на Парламентот, партиската политика започна да игра клучна улога во процесот на креирањето одлуки во ЕУ. И Европската комисија ја засили позицијата на партиите во Парламентот преку постојаниот притисок за зголемување на излезноста на граѓаните на европските избори. На пример, како резултат на постапката на соодлучување што се воспостави

со Договорот од Маастрихт во 1992 година, исклучително се засили улогата на партиската политика. Во 2004 година, ЕУ донесе посебен закон со кој им се овозможи на европските политички партии да добиваат средства од буџетот на Унијата. Од изборите за Европскиот парламент во 2009 година се направија промени на правилата за европските политички партии во делот на составот. Од 2009 година се бара секоја европска политичка партија да биде составена од најмалку 25 члена од седум различни земји-членки на Унијата.

Новите правила беа критикувани како недемократски, бидејќи тие фактички ги отфрлија малите партии. Во 2009 година се оформиле и две нови партии Европските конзервативци и реформисти и Партијата Европа за слобода и демократија, како резултат на излегувањето на британската Конзервативна партија од Европската народна партија и оформувањето на Партијата на европските конзервативци и реформисти, од една, и основањето на Партијата Европа за слобода и демократија со поврзување на повеќето партии, меѓу кои, и Британската независна партија која беше дел од поранешната Партија за независност/демократија и Унијата за Европа на нациите, од друга страна.

4. ЕВРОПСКИ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ

Различни форми на соработка меѓу националните политички партии на земјите-членки на Унијата постоеле во рудиментарна форма уште во почетокот на проектот наречен европска интеграција. **Сепак, корените на она што денес се нарекува политички партии на ниво на ЕУ, или европартии, се наоѓаат во 1970 година.**

Уште пред одржувањето на првите непосредни избори на членовите на Европскиот парламент во јуни 1979 година, националните политички партии ја признаа потребата од поблиска соработка меѓу земјите во насока на

постигнување на општите цели во рамките на тогашната Европска економска заедница,²⁷⁷ како и координација на изборните активности во Европа. **Во тоа време, трите доминантни политички семејства – Демокристијаните, Социјалистите и Либералните демократи, ги воспоставија европските федерации или конфедерации на сопствените национални членови.**

Демокристијаните ја опишаа својата организација како „партија“, позната под името Европска народна партија (ЕПП), како симбол на федералистичките амбиции и поддршка на проектот за европската интеграција, многу повеќе од тоа дека се само типична политичка партија.

Од друга страна, политичките семејства, кои на поскромнен начин се изјаснија во прилог на поддршката за европската интеграција, се нарекоа Конфедерација на социјалистичките партии во ЕЗ, и Федерација на либералните и на демократските партии во ЕЗ. Главната цел на овие две семејства била да се премости „празнината“ меѓу партиските групи во Европскиот парламент, од една, и електоратот, од друга страна, што се појави пред одржувањето на првите директни избори за Европскиот парламент.²⁷⁸

Европските партии не треба да се мешаат со политичките групи во Европскиот парламент. **Европските политички партии се дефинираат како политички организации што транснационално функционираат во Европа, но и во институциите на Унијата.** Станува збор за организации што се признати и финансирани од страна на ЕУ. Денес, постојат 15 признати европски партии кои се формирани не од индивидуални членови-пратеници на

²⁷⁷ За историските аспекти на развојот на партиската сцена во ЕУ види поопширно во: **S. Hix, A. Kreppel & A. Noury, "The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?", Journal of Common Market Studies 41, 2003, (стр. 309-331).**

²⁷⁸ Види: http://www.martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/eu_political_parties.pdf.

Европскиот парламент, туку од националните партии што функционираат во земјите-членки на Унијата.

Европските партии не гласаат во Европскиот парламент за конкретни прописи или политики. Тие ги изразуваат своите мислења и ставови во врска со политиките преку сопственото припаѓање во конкретна политичка (парламентарна) група. Оттаму, европските партии се присутни во Европскиот парламент преку политичките групи.

Европските партии постојат со цел да организираат европска изборна кампања во земјите-членки на Унијата како сојузи во кои се обединуваат националните политички партии на сите земји-членки. Тоа значи дека европските партии ги утврдуваат своите редовни и изборни приоритети и политики преку координирани средби на националните партиски лидери што функционираат во заедничкиот сојуз. Европските партии имаат конкретно влијание не само во Европскиот парламент, туку и во Европскиот совет. Тие, преку координираните средби со шефовите на државите и владите на земјите-членки, фактички влијаат врз процесот на донесувањето одлуки во Европскиот совет. Европските партии, исто така, тесно соработуваат и со членовите на Европската комисија, бидејќи во согласност со Договорот од Лисабон, онаа европска партија што ќе го освои мнозинството гласови на европските избори го задржува правото преку Европскиот совет да го номинира својот кандидат за претседател на Европската комисија.

Инаку, **европските политички партии за прв пат се дефинирани во Договорот од Мастрихт (чл. 41) и во дополнителниот член 138а од Договорот од Рим како „значаен фактор за интеграцијата на ЕУ. Тие придонесуваат за оформување на европската свест и за изразување на политичката волја на граѓаните на Унијата“.** Така, всушност, е роден и концептот на политичките партии на европско ниво. **Подоцна, со Дого-**

ворот од Амстердам е утврдено правилото поврзано со начинот на покривањето на трошоците за работата на европските партии, со што е воспоставен механизам дека европските партии ќе бидат финансиски надоместувани од буџетот на ЕУ. Со Договорот од Ница е предвидено дека Советот ќе ги утврдува правилата за работа на политичките партии на европско ниво, како и правилата за нивното финансирање, додека во член 251 се предвидува дека и Европскиот парламент преку постапката на соодлучување е целосно вклучен во дефинирањето на правилата за работа и за финансирање на европските партии. Со Регулативата на ЕЗ бр. 2004/2003 на Европскиот парламент и на Советот од 4 ноември 2003 година е дефинирано што, всушност, значи политичка партија на европско ниво, како и е специфицирано дека финансирањето на овие партии не може да оди преку националните партии, ниту директно, ниту индиректно. Ова практично значи дека европските партии треба да останат во европските партии, при што ваквата одредба резултираше со поголемо и поквалитетно организирање на европските партии.

Оваа регулатива подоцна е изменета со одлука на Бирото на Европскиот парламент донесена на 29 март 2004 година, како и со конкретни амандмани донесени од Европскиот парламент и од Советот во 2007 година. Со нив фактички се ограничија и се допрецизираа постапките за финансирање на концептот „политички фондации на европско ниво“. Ова значеше дека европските партии конечно се одделија и финансиски и правно од тинк-тенк групите. Измените во регулативата им дадоа на европските партии ексклузивна одговорност да ги водат изборните кампањи за европските избори и да ги користат финансиските средства наменети исклучиво за таа цел.

Всушност, беше констатирано дека само европските партии можат да водат изборна кампања на европско ниво. Нивните политички групи во Европскиот парламент

имаат стриктна забрана за водење кампања. Со најновата **Регулатива на Европскиот парламент и Советот, донесена во 2014 година**, е утврдена рамката на европските политички партии и на фондациите, во која е содржан нивниот **правен статус, како и овластувањата за регистрирање, контролирање и изрекување санкции за европските политички партии и за европските политички фондации**. Овие овластувања се дел од ЕУ. Во делот за финансирањето на европските партии е договорено претходната регулатива од 2004 година да важи сè до буџетската 2017 година.

Инаку, во согласност со постојната регулатива, за една партија да стане европска партија потребно е да ги задоволи следниве критериуми:

- » **мора да има својство на правно лице регистрирано во земја-членка на ЕУ;**
- » **мора да ги почитува основните принципи врз кои се заснова ЕУ**, односно принципите на слобода, демократија, на човековите права и слободи, и на владеењето на правото;
- » **мора да учествува, или да има намера да учествува на изборите за Европскиот парламент;**
- » **мора да биде присутна во најмалку 1/4 од земјите-членки на ЕУ, и тоа:**
- » **или мора да има освоено најмалку 3% од гласовите во секоја земја-членка на последните избори за Европскиот парламент;**
- » **или мора веќе да биде претставена од членовите**, без разлика дали се работи за членови на Европски парламент од овие земји-членки, или за членови од националните парламенти што доаѓаат од овие земји-членки, или за членови на регионалните парламенти од овие земји;
- » **мора јавно да ги објавува секоја година своите приходи и расходи;**

- » мора јавно да објави изјава за имотот кој го располага, како и за средствата што годишно ги има на располагање;
- » мора да ја објави листата на донатори, при што износот на поединечната донација не може да изнесува повеќе од 500 евра за физички лица;
- » не смее да прима и да користи анонимни донации;
- » не смее да прифаќа донации што надминуваат над 12.000 евра годишно од донатор како правно лице;
- » не смее да прифаќа донации од буџетите на политичките групи на Европскиот парламент;
- » не смее да прифати износ поголем од 40% од годишниот буџет на некоја национална политичка партија;
- » не смее да прифати донација која доаѓа од компанија на земја-членка на ЕУ што е во доминантна државна сопственост;
- » мора најмалку 15% од средствата на партискиот буџет да доаѓаат од извори различни од оние на ЕУ;
- » мора да поднесе апликација (барање) за финансирање на своите потреби до 30 септември во тековната за наредната година.

Од аспект на внатрешната структура, европските политички партии наликуваат на националните политички партии во земјите-членки на ЕУ. Имено, во секоја европска партија постои **конгрес на делегати како највисоко партиско тело** кое ја создава политичката програма на дејствување, постои **извршен орган кој раководи со извршните политики, партиски лидер и партиски секретаријат** како помошно тело на лидерот на партијата.

Од друга страна, европските партии наликуваат на националните партии и од аспект на поврзаноста на националните политички системи на земјите-членки со политичкиот систем на ЕУ. Така, околу $\frac{3}{4}$ од пратениците во Ев-

ропскиот парламент се од редот на националните партии кои имаат обврска преку членството во европските партии да се приклучат кон некоја политичка група во ЕП. Проширувањето на ЕУ од 2004 година го промени составот на 1/3 од ЕП и успеа да внесе во партиските групи национални партии од земјите на Источна и Централна Европа чишто партиски програми се разликуваат од оние кои постојат во 15 постари земји-членки на ЕУ.

Во согласност со податоците од март 2015 година во ЕУ постојат 15 признати европски партии, и тоа:

Табела бр. 13: Листа на признати европски партии - март 2015

Европска партија	Идеологија	Основана и официјално призната
1. Европска народна партија	демохристијанска, конзервативна	2004
2. Партијата на европските социјалисти	социјалдемократска	2004
3. Алијанса на европски либерални и демократски партии, до ноември 2012 година позната како Европска либерална, демократска и реформска партија	либерализам	2004
4. Алијанса на европските конзервативци и реформисти	конзервативизам, економски либерализам, евроскептицизам	2010
5. Европска партија на зелените	политика на зелените	2004
6. Партија на европската левица	социјализам, комунизам	2004

Европска партија	Идеологија	Основана и официјално призната
7. Сојуз за директна демократија во Европа	евроскептицизам, популизам	2015
8. Движење за Европа на нациите и на слободата	евроскептицизам, национализам, десноориентиран популизам	2015
9. Европска слободна алијанса	регионализам, движење на независноста	2004
10. Европска демократска партија	центризам	2004
11. Европски сојуз за слобода	евроскептицизам, национализам, десноориентиран популизам	2011
12. Европско христијанско политичко движење	христијанска левица, социјален конзервативизам	2010
13. Движење за Европа на слободи и демократија	евроскептицизам, национален конзервативизам	2012
14. Европјани обединети за демократија, претходни ЕУ Демократи	мек евраоскептицизам	2006
15. Сојуз на европски национални движења	ултранационализам, евраоскептицизам, крајно-десни политики	2012

4.1. Европска народна партија – демохристијани

Европската народна партија е партија од се-мејството на центар-десно ориентираните партии. Основана на 29 април 1976 година во Брисел, како група од дванаесет демохристијански партии од тогашните седум земји-членки на Европската заедница, нејзините корени се наоѓаат длабоко во историјата и цивилизацијата на европскиот континент. Оваа партија е пионер на европскиот проект за обединување, поради фактот што токму татковците основачи на Европската заедница – Роберт Шуман, Алцид Де Гаспери и Конрад Аденауер, ја поставиле Европската народна партија како партија посветена на развојот на силна Европа заснована на федералистичкиот модел поставен врз принципот на субсидијарност. Од самиот почеток, оваа партија се залагала за развој на Европа со примена на вредностите што ги зближуваат европските граѓани и народи, засновани на демократија, транспарентност и ефикасна одговорност, како и севкупен напредок на Унијата преку промовирање на пазарно-ориентирана економија со социјален контекст. Првата програма на партијата е донесена во 1977 година, заснована на проевропските принципи, федералистичкиот модел на обединување и идејата за создавање обединети држави на Европа.

Во овој период, партијата била фокусирана на прашањата од областа на монетарната унија, брзото проширување кон Исток, креирањето нова политика во областа на конкуренцијата, борбата против меѓународниот организиран криминал, како и натамошниот развој на европската одбранбена политика. На својот 14. Конгрес, кој партијата го одржа 2001 година во Берлин, Европската народна партија ги постави заедничките основни вредности врз кои почива нејзината работа и дејствување – слобода, еднаквост, правда, солидарност, одговорност и неповредливост на човековото достоинство, вредности што произлегуваат од христијанското поимање на човекот и на општеството.

Овие вредности се детаљно опишани во Манифестот на партијата усвоен на статутарниот Конгрес, 2012 година во Букурешт. Во него се вели дека за партијата човекот е во центарот на вниманието. Човекот има природно достоинство што го прави да биде единствен. За Европската народна партија еднакви се сите луѓе, и оние што веруваат во Бога, како извор на вистина, правда, добрина и убавина, и оние што не веруваат во Бога, но ги почитуваат универзалните вредности што произлегуваат од други извори.

Ние, се вели натаму во Манифестот, го признаваме и грчкото и римското наследство, и јудејските и христијанските вредности, и вредностите од реформацијата и просветителството, како корени на нашата цивилизација. Слободата е централното човеково право. Таа е единствено можна кога се практикува со лична одговорност. Партијата се залага за еднакви права меѓу мажите и жените на сите нивоа и политики. Сите луѓе мора да уживаат еднакви можности поради што партијата се залага за обезбедување ефективна имплементација на еднаквите можности за сите, вклучително и за лицата со хендикеп. Активностите на партијата се засновани на принципите на правда и заедничко добро. Посветена е во натамошно елиминирање на причините за нееднаквост и сиромаштија. Ова е единствено можно во општество кое функционира како социјално кохезивно општество, во кое е вклучено и почитувањето на традицијата, но и преземање иницијативи во кои луѓето ќе живеат и ќе работат заедно.²⁷⁹

Партијата се залага и за солидарност како заедничка одговорност: посилните треба да им помагаат на оние на кои им е потребна помош. Тие за возврат треба да се трудат да ја подобрат својата состојба во согласност со способностите. Партијата, во Манифестот, натаму се обврзува дека

²⁷⁹ Види: **Scully, R. (1997) 'Policy Influence and Participation in the European Parliament'. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 22, No. 2, (стр. 233–252).**

ќе ги подобри можностите за следните генерации преку одбрана на слободата и демократијата, преку обезбедување добри јавни финансии и преку заштита на здравата животна средина. Политичките одлуки треба да се носат што е можно поблиску до граѓаните; политичките власти не треба да работат она што граѓаните можат самите да го сработат, без разлика дали лично, семејно или во рамките на граѓанските здруженија. Субсидијарноста меѓу овие линии е централната вредност на нашето политичко семејство.

Единствениот политички систем во кој овие вредности можат да се почитуваат е системот на плуралистичката демократија, во кој граѓаните прифаќаат одговорност. Најдоброт економски концепт за заштита на социјалната пазарно-ориентирана економија е заснован на одржливоста на животната средина во кој конкурентноста и претприемничката слобода се во рамнотежа со социјалната правда. Соодветна рамка за овој концепт е силната Европска унија кога треба да ги даде најдобрите одговори за овие предизвици.

Како политички основач на ЕУ, денес Европската народна партија вклучува 75 национални партии-членки од вкупно 40 земји. Од друга страна, оваа партија веќе четири мандати по ред ја сочинува најголемата политичка група во Европскиот парламент. Таа е и најбројна партија од каде доаѓаат шефовите на државите и на владите во Европскиот совет, како и 14-те члена на Европската комисија, вклучително и претседателот.

Европската народна партија се раководи во согласност со правилата утврдени во 2003 година, во „ЕУ Регулативата за политичките партии на европско ниво и правила за нивно финансирање“, како и измените направени во 2007 година според кои се дозволува сите политички партии на европско ниво да бидат вклучени во кампањата за изборите за Европскиот парламент. Како резултат на овој мандат, Европската народна партија, во тесна соработка со нејзи-

ните национални партии-членки, ја водела својата прва европска кампања за изборите за Европскиот парламент во 2009 година, со што ја засили својата водечка позиција во Парламентот. На изборите во 2014 година, оваа партија ја забележа четвртата изборна победа со што партијата се реafirмираше како лидерска и водечка политичка сила во Европа. Како најголема политичка партија во Унијата, Европската народна партија едновременно има и најголема одговорност да ги исполни своите програмски ветувања пред граѓаните: отворање нови работни места, економска стабилност, конкуритивност, безбедност, развој.

4.2. Партијата на европските социјалисти

Оваа партија денес поврзува 53 социјалистички, социјалдемократски и лабуристички партии од земјите-членки на ЕУ, но и од соседните земји. Од нив 33 се со целосно партиско членство од вкупно 28 земји-членки и од Норвешка, 13 имаат асоцијативен статус, додека останатите се во својство на набљудувачи. Од 1974 до 1992 година оваа партија во рамките на тогашната Европска заедница беше позната како Конфедерација на социјалистичките партии, како транснационална политичка група која ги претставува интересите на здружените социјалистички и социјалдемократски партии во Европа, посебно во Европскиот парламент и во другите органи на Европската унија.

Иако социјалистичката политичка група ја засили соработката меѓу социјалистичките партии уште во Заедничкото собрание на двете дотогашни заедници, Европската заедница за јаглен и челик, и Европската економска заедница (подоцна преименувана како Европска заедница), од 1992 година таа официјално се воспостави во Хаг, како група на повеќе од 30 политички партии од земјите-членки на ЕУ и Норвешка.²⁸⁰

²⁸⁰ Види: **Raunio, T. (1997), The European Perspective: Transnational Party Groups in the 1989–1994 European Parliament, (London: Ashgate).**

Во рамките на оваа партија, во својство на набљудувач и како придружни членки, се јавуваат и неколку социјалистички и социјалдемократски партии од земји што не се членки на ЕУ, како на пример, од Израел, Турција, Швајцарија, Исланд, Република Македонија и слично. Во Европскиот парламент, Партијата на европските социјалисти е претставена преку политичката група на прогресивната алијанса на социјалистите и демократите (позната како социјалистичка група сè до јуни 2009 година кога членовите на италијанската Демократска партија ѝ се придружија на групата). Седиштето на партијата се наоѓа во Брисел. Нејзините корени се пронаоѓаат уште во Социјалистичката интернационала, како асоцијација на националните социјалистички партии од Европа, Азија, Африка, Океанија, и од западната хемисфера.

Во првото Заедничко собрание на Европската заедница за јаглен и челик во 1952 година, членовите гласаа и се групираа според идеолошките, а не според националните линии, охрабрувајќи го формирањето на идеолошките групации во рамките на организациските институции. Како резултат на проширувањето на заедниците, и создавањето на Европската економска заедница, социјалистичките партии ја формираа Конфедерацијата на социјалистичките партии на Европската заедница во 1974 година, а во 1992 година со ратификацијата на Договорот од Мاستрихт, групата го усвои името Партија на европските социјалисти. Шефовите на владите од редовите на социјалистичките партии на земјите-членки на ЕУ се среќаваат пред секој годишен самит на ЕУ со цел усвојување заедничка координирана стратегија за настап. Групата креира и заеднички социјалдемократски политики за прашања од значење за ЕУ, посебно во делот на проширувањето на Унијата, економскиот развој на Унијата, како и развој на заедничката безбедносна и надворешна политика.

Партијата има за цел да ги вклучи и социјалистичките и социјалдемократските движења во Унијата и во Европа, да го потпомогне процесот на градење европска свест за изразување политичка волја на граѓаните на Унијата, да ги дефинира заедничките политики на ЕУ, како и да влијае врз одлуките на европските институции, да се вклучи и да ја води изборната кампања за европските избори со заедничка стратегија и видливост, заеднички Манифест, како и заеднички кандидат за претседател на Европската комисија, избран на отворен, транспарентен и демократско-натпреварувачки процес.

Во делот на партиската инфраструктура, оваа партија има **Конгрес** кој се среќава два пати на секои пет години **со цел утврдување на политичката ориентација на партијата и избор на партиски претседател и неколку потпретседатели**. Исто така, партиски орган е и **Советот кој се избира секоја година и кој ги формулира политиките на партијата**.

Претседателот ја води и ја претставува партијата на дневна основа. Статутот на партијата ја предвидува и **лидерската конференција** на која се собираат сите премиери и партиски лидери на партиските членки три до четири пати годишно со цел дефинирање на партиската стратегија и усвојување заеднички резолуции. Во партијата како орган се среќава и **тимот за координација**, кој ги дискутира сите подготвителни и финансиски активности на партијата, како и **секретаријат**, кој ги раководи дневните активности на партијата. Исто така, во рамките на партијата се основаат и други организациски форми, како, на пример, Млади европски социјалисти, Форумот на жените на партијата и сл.

4.3. Партијата на либералите и демократите за Европа

Партијата на либералите и демократите за Европа е партија која ги штити либерално-демократските вредности во Европа. Со повеќе од 55 либерални партиски членки од европскиот континент, оваа партија се залага за преведување на принципите на слобода во политиката, економијата и во сите други области на општеството. Иако основана во 1976 година, пред организирањето на првите непосредни европски избори, оваа партија беше воспоставена како прва вистинска транснационална партија дури во 1993 година. Од нејзиното основање до денес, партијата на либералите и демократите за Европа има за цел да работи во насока на засилување на виталната врска меѓу граѓаните, од една, и институциите на ЕУ, од друга страна.

Денес, оваа партија е претставена преку третата по значење политичка група во Европскиот парламент, по онаа на Европската народна партија и на Партијата на европските социјалисти. Политичката група во Европскиот парламент е формирана од членови на Парламентот што доаѓаат од две различни европски партии, односно од членовите на Европската демократска партија и од Партијата сојуз (алијансата) на либералите и на демократите за Европа. Либерално-демократската политичка група има мошне интересен историски развој.

Во 1960 година, по излегувањето на пратениците на партијата на Де Гол од групата, либералната група формирана во рамките на Заедничкото собрание на Европската заедница за јаглен и челик, започна долг и тежок период и процес на промени и вклучување нови членови со засилувањето на интеграцискиот процес. Ако се анализира историјата на либерално-демократската политичка група, најнапред ќе се забележи промена на името на групата. Од 1979 до 1985 година во рамките на Европскиот парламент

функционираше либерална и демократска група со различни партии во својот состав.

Од 1985 до средината на 90-тите, либерално-демократската група го промени името во Либерална и демократска реформистичка група. Во овој период, партиите што доаѓаа од различни земји (како на пример, португалската Социјалдемократска партија) им се придружија на групата. Во 1994 година имаше и уште една промена.²⁸¹

Се роди нова партија на европските либерал-демократи и реформисти. Оттаму, и политичката група во Европскиот парламент го промени својот назив сè до 2009 година, кога и британската либерално-демократска партија ѝ се придружи на групата. Во 2004 година се случи и последната промена. По приклучувањето на пратениците од редовите на Европската демократска партија, се формираше денешната политичка група Алијанса на либералите и на демократите за Европа. Промената на името беше под влијание на различните партии кои членуваат во нејзиниот состав, а кои самите се дефинираат како либерални. Иако се знае дека постојат разлики меѓу, на пример, социјалниот либерализам, од една, и либералниот конзервативизам, од друга страна, овој назив може да биде заеднички синоним за различните партии кои доаѓаат од различните страни на политичкиот континуум.

На пример, да се потсетиме на ветувањата на поранешниот италијански премиер Берлускони за засилувањето на „либералната револуција“ во Италија во периодот меѓу 1990-2000 година, или на обидите на италијанската левица во одредени сектори да внесе „либерални“ политики со цел да се заборават нивните чекори утврдени во т.н. комунистичко богатство.

²⁸¹ Види: **Marks, G. and Wilson, C.J. (2000) 'The Past in the Present: A Cleavage Theory of Party Response to European Integration', *British Journal of Political Science*, Vol. 30, No. 3, (стр. 433–459).**

Според Ладрех,²⁸² во Европската либерал-демократска и реформска партија и во политичката група Алијансата на либералите и на демократите за Европа постои поголема хетерогеност од онаа што ја има во двете најсилни политички групи во Европскиот парламент. Флексибилноста на зборот „либерал“ може да ни помогне во разбирањето на овој феномен. Интересно е да се забележи екстремната разлика меѓу партиите што се или што биле дел од либерално-демократската група (на пример, Британската Либерално-демократска партија, од една, и баскиската Националистичка партија, од друга страна, на пример, постхристијанско-демократската партија на Италија, од една, и антиклерикалните италијански радикали, од друга страна. И покрај овие разлики и трансформации, пратениците од редот на либерално-демократската политичка група имаат влијателна сила во Европскиот парламент. На последните избори, тие освоија повеќе од 80 мандати (со засилена поддршка од британските либерал-демократи и германските демократи, кои освоија 24 мандати или околу 30% од вкупните мандати освоени од оваа група).

Инаку, оваа партија програмски се залага за спроведување политики кои ќе се борат против дискриминацијата во Европа, и кои ќе ја јакнат заштитата на граѓанските слободи и права, политики кои ќе обезбедат позелена економија со цел обезбедување поздрава животна средина и покрај климатските промени што му се случуваат на светот. Тие се залагаат за градење поефикасна и посилна ЕУ која ќе биде повлијателна во светот, посебно во делот на демократската промоција, реформата на буџетот на ЕУ, и посилна поддршка за „финансиската стабилност и развој“, како и за силна и чиста регулација на европските финансиски пазари, заедно со имплементацијата на новото економско владеење на Европската комисија.

²⁸² Види: **Ladrech, R.J. (2006), The European Union and Political Parties, R.S.Katz&W.Crotty (eds) Handbook of Party Politics, London: Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications Ltd., (стр. 494).**

4.4. Европската партија на зелените

Европската партија на зелените е политичка сила во ЕУ која јасно се идентификува и пофилира на политичката сцена како партија што се залага за одговорност кон животната средина, за индивидуална слобода, за инклузивна демократија, за диверзитет, за полова еднаквост, за глобален одржлив развој и за ненасилство. Членките на Европската партија на зелените во најголем дел доаѓаат од земјите-членки на Унијата, но и од други европски земји што не се членки на Унијата, а кои се посветени кон промовирање на поголема партиципативност во Европа и поголема заштита на животната средина.

Оваа партија беше основана на 22 февруари 2004 година на Четвртиот конгрес на Европската федерација на зелените партии во Рим, на кој свое учество зедеа над 1000 делегати. Во нејзиниот состав се наоѓаат над 34 партии на зелените од цела Европа. Историски, оваа партија ги има своите почетоци во 1979 година кога се оформи Координативната алијанса на европските зелени и радикални партии, како координативно тело за учество на зелените и на радикалните партии на изборите за Европскиот парламент во 1979 година. Но, поради силните разлики меѓу Зелените и Радикалните партии и групи, тие не успеаја да утврдат заедничка паневропска изборна платформа, поради што оваа партија не влезе во Европскиот парламент со свои пратеници.

На изборите во 1984 година, Партијата на зелените зеде учество во реконструирана форма, како Координација на Европските зелени партии, со секретаријат обезбеден од холандската Радикална партија. За овие избори тие издадоа Заедничка декларација на Европските зелени партии. Во следниот период, бројката на членови што се придружија кон партијата растеше, така што на изборите

за Европскиот парламент во 1984 година партијата освои 11 пратеници. Тие ја формираа Зелената алтернативна европска врска во Европскиот парламент. Групата беше мала за да биде призната од Парламентот за покривање на нејзините трошоци, поради што таа се приклучи кон Групата „Виножито“ која ги обедини регионалистите, данското Народно движење против Европската заедница и други радикали и социјалисти.

Партијата на европските зелени формираше и конфедерална триаголна структура со автономна група во Парламентот, но и слаба група на Европските зелени партии како супра-национално координативно тело на партиските членки. Позицијата на Европската зелена партија беше ослабена и поради примената на принципот на ротација што некои од партиските членки (од Германија и Холандија) го употребувале со своите пратеници преку нивна замена со други пратеници на половина од нивните мандати. Оваа техника на ротација оригинално била применета кај германските зелени со цел заштита на нивните членови да не бидат кооптирани преку неформалните преговарачки системи во рамките на Бундестагот. Но, очигледно е дека токму овој принцип бил лошо решение за нив во рамките на Европскиот парламент.

Од друга страна, за холандските партии изборот на ротирањето бил сфатен како компромис меѓу трите партии кои имале само два мандата во Парламентот. Еден мандат и пратеничко место било чувано за најдобриот кандидат, додека вториот мандат ротираше меѓу вториот и третиот кандидат. На овој начин, секоја партија имала претставник во Европскиот парламент, но очигледната разлика во мислењата меѓу партиите на зелените и натаму се задржала. Посебно разликата била силна меѓу проевропските и евроскептичните тенденции кои ја ослабнале позицијата на зелените во Парламентот. Така, на изборите во

1989 година, зелените партии освоиле само 26 мандати, поради политичките конфликти што постоеле меѓу групата „Виножито“, Европските зелени формирани од посебната парламентарна група, и Зелената група во Европскиот парламент. Во текот на овој период, зелените ја засилиле својата позиција во Парламентот.

Во јуни 1993 година, беше формирана Европската федерација на зелените партии од членовите на политичката група од Финска која беше поорганизирана од другите, имаше свој Конгрес, Совет и Федеративен извршен комитет. Оваа федерација ги засили своите врски со Групата на зелените во Европскиот парламент, така што на изборите во 1994 година зелените партии освоија вкупно 20 мандати. Тие се здружија со членот од данската Социјалистичка народна партија и со по еден член од италијанската јужно-тиролска народна партија, и од мрежата, и формираа одделна група од групата „Виножито“, со назив Европска радикална алијанса. На европските избори 1999 година, Европските зелени освоија 38 мандати. Тие ја формираа комбинираната група со Европската слободна алијанса која ги претставуваше регионалните партии и независните движења, кои претходно учествувале во Европскиот радикален сојуз.

Поврзаноста меѓу зелените и овие партии беше поинаква од претходно, со оглед на фактот дека зелените беа посилни и по бројка и на политичка основа. Од 2004 година па наваму, Европската зелена партија е регистрирана како политичка партија на европско ниво посветена на идеологијата која ги брани принципите на зелените политики, како што се, одговорност кон животната средина, индивидуалната слобода, инклузивната демократија и сите други претходно споменати принципи.

Поврзаноста и односот на оваа партија кон ЕУ и нејзините институции драматично се променија по 2004 година,

иако тие се сè уште предмет на жива дискусија и дебата. Ако се земе предвид фактот дека во периодот меѓу 1970-1980 години, Европските зелени беа генерално скептични кон европската политичка и економска интеграција, денес тој став и однос е променет како резултат на социјалните и на интересите поврзани со заштитата на животната средина. Во својата програма од 1984 година, Европската зелена партија протезираше формирање на т.н. алтернативна Европа, како неутрална и децентрализирана творба. Во 1989 година, неколку партии-членки усвоија попарламентарен курс на дејствување и прераснаа во поголеми поддржувачи на процесот на европската интеграција. Програмата со која настапија на изборите ги поддржа процесите на демократизирање на институциите на ЕУ. Во својата програма за изборите во 1994, во 1999 и во 2004 година, Зелените го отфрлија нивниот принципиелен негативен став за европската интеграција и почнаа да предлагаат прагматични алтернативи за политиките и институциите на ЕУ.

Партијата на зелените посебно се прослави во сферата на интернет политиките на Унијата, за кои парламентарната група на зелените – Европската слободна алијанса ја продлабочи својата популарност меѓу граѓаните поради предлозите за слободна информатичка инфраструктура, посебно на нејзината работа, како и поради политиките што ја преферираат директивната наспроти софтверската заштита на патентите и на другите форми на индустриската сопственост. Денес, мнозинството во партијата се европски федералисти. Поранешниот лидер на оваа партија, Даниел Кон-Бендит, беше член на федералистичката Група на Спинели, кој заедно со Геј Верхофстадт напишаа книга за цели утврдени во федералистичкиот манифест. На изборите што се одржаа во 2014 година, Европската партија на зелените стапи во коалиција со Меѓународното европско движење и освои 50 мандати во Европскиот парламент.

Европската партија на зелените самата се дефинира како меѓународна асоцијација која е формирана без лукративни цели, туку во интерес на заштита на животната средина во Европа и пошироко. Во нејзиниот состав влегуваат политички партии што доаѓаат од земјите-членки на ЕУ, но и од земји што не се членки на Унијата, а кои вообичаено се сметаат за асоцијативни, или членки со набљудувачки статус без право на глас. Партијата има свои органи во нејзината инфраструктура, и тоа: Совет и Комитет.

Советот е составен од делегатите на партиите-членки врз основа на успехот постигнат на европските избори или според националните изборни резултати. Секоја партија-членка има најмалку по двајца делегати. Советот е одговорен да одлучува за политичките прашања помеѓу два Конгреса, како и да одлучува за прашања од организациска природа, како што се избор на комитети, разгледување на барањата испратени од националните партии за членство во Европската партија на зелените со статус набљудувач или со асоцијативен статус, како и за други статутарни прашања.

Комитетот на партијата е составен од девет члена, вклучувајќи ги двата портпароли (еден маж и една жена), генералниот секретар и благајникот на партијата. Овој орган е одговорен за водење на дневните политички работи и прашања, за извршување на одлуките донесени од Советот, како и за активностите поврзани со службите и одговорните лица на партијата.

Партискиот конгрес се свикува најмалку еднаш на секои пет години и претставува проширен орган на кој се одлучуваат клучните прашања поврзани со реализацијата на партиските политики.

Европските зелени партии се организирани во неколку регионални мрежи, и тоа околу морињата, формирајќи вид биорегионална структура, како што е, на пример, мре-

жата на зелените острови под раководство на мрежата на зелените партии во Британија, Ирска и островите, мрежата на зелените од Балтичкото Море, мрежата на зелените во Медитеранот, мрежата на зелените на Јадранското Море, и мрежата на зелените од Северното Море.

4.5. Алијанса на европските конзервативци и реформисти

Оваа европска партија ги поврзува политичките партии што се залагаат и веруваат во личната слобода на секој човек, во парламентарната демократија, во националниот суверенитет, во силата на семејството, во ниските даноци, во слободната трговија и во владеењето на правото. Станува збор за партија која е лоцирана центар-десно на идеолошката скала, и која ги обединува партиите од земјите-членки на ЕУ, но и од земјите што не се членки на Унијата, со еднаков статус во согласност со внатрешните партиски правила. Алијансата е дел од политичката група на европските конзервативци и реформисти во Европскиот парламент во чијшто состав влегуваат и тинк-тенк групата Нов правец, Европските млади конзервативци и европските сојузнички групи кои функционираат во рамките на другите меѓународни собранија.

Алијансата работи и со сојузничките партии од други континенти кои се полноправни членови на Унијата на меѓународните демократи. Како сојуз на конзервативни и евроскептични партии, Алијансата застанува во одбрана на пошироките конзервативни и економско-либерални принципи. Во составот на Алијансата влегуваат 22 партии-членки, како и четири независни члена кои доаѓаат од дваесет држави. Оваа партија има 50 пратеници во Европскиот парламент и еден комесар во Европската комисија. Во нејзиниот состав влегуваат двајца шефови на држави, но и членови што се дел од Европскиот совет. Оваа партија

има своја политичка група во Европскиот парламент официјално призната во јануари 2010 година.

Партијата е водена од борд на директори избран од Советот кој ги претставува сите партии-членки на Алијансата. Партијата ја претставува претседател на кого му помагаат уште четворица потпретседатели избрани од различни партии-членки и од различни држави. Партијата е претставена преку политичката група Европски конзервативци и реформисти во Европскиот парламент, паневропската тинк-тенк група Нов правец и младинската организација Европски млади конзервативци. Исто така, формално оваа партија е асоцирана и со групата на Европските конзервативци и реформисти во Комитетот на регионите, со групата на Европските конзервативци во Парламентарното собрание на Советот на Европа, и со групата на Европските конзервативци и реформисти во Конгресот на Советот на Европа.

На состанокот на партискиот Совет што се одржа на 21 март 2014 година, Алијансата усвои **Декларација од Рејкјавик** во која се дефинирани принципите врз кои е заснована работата на Алијансата, но и начинот на нејзиното дејствување. Оваа декларација ја замени Декларацијата од Прага, усвоена од Алијансата во 2009 година. Во Декларацијата од Рејкјавик се вели дека Алијансата ги здружува сите партии кои ги почитуваат принципите наведени погоре (индивидуална слобода, национален суверенитет итн.), дека Алијансата верува во Европа на независни нации кои работат заедно за заедничка добивка со задржување на сопствениот идентитет и интегритет, дека Алијансата се обврзува дека ќе ја почитува еднаквоста на сите европски демократии без разлика на нивната големина, и без разлика во која меѓународна организација тие членуваат, дека Алијансата го фаворизира извршувањето на моќта на најниско ниво – почнувајќи од граѓаните, преку локалните до националните власти, дека Алијансата ги

сфаќа отворените општества како средини засновани на принципите на достоинство и на автономија на поединците, ослободени од разните форми на државен притисок.

Слободата на индивидуите ја вклучува и слободата на вероисповест, слободата на говор и слободно изразување на мислата, слободата на движење и здружување, слободата на работа и слично. Алијансата, се вели натаму во Декларацијата, ја признава еднаквоста на сите граѓани пред законот, без разлика на нивната етничка припадност, полот или социјалната припадност. Алијансата се противи на сите форми на екстремизам, авторитарност и расизам, укажува на значајната улога на демократскиот легитимитет на државата-нација. Алијансата се залага за слободна економија, отворен натпревар меѓу економските субјекти во Европа и глобално. Алијансата ги поддржува принципите содржани во Декларацијата од Прага, како и работата на политичката група Европски конзервативци и реформисти во Европскиот парламент и сојузничките групи во другите европски парламенти.

4.6. Партија на европската левица

Оваа партија ги обединува демократските партии на алтернативната и на прогресивната левица на европскиот континент кои се борат за конзистентна трансформација на денешните социјални односи и врски во мирно и општествено праведен систем заснован на постојните различности меѓу нациите, но и на нивната заедничка историја и на заедничките вредности. Основана на 9 мај 2004 година во Рим, Партијата на европската левица својот прв Конгрес го одржа на 8 октомври во Атина од каде произлезе и Атинската декларација на европската левица. Вториот конгрес оваа партија го одржа во Прага во 2007 година, додека третиот во Париз во 2010 година. Партијата се состои од 26 партии-членки и од 7 партии-набљудувачи кои доаѓаат речиси од цела Европа. Нејзината програмска платформа

се заснова на идејата за трансформирање на Европа, преку активно вклучување на општествените движења и синдикатите во тие процеси. Неколку партии-членки и партии-набљудувачи учествуваат и во порадикалната Европска антикапиталистичка левица. Пред да се основа оваа партија, најголемиот дел од нејзините сегашни членки се подготвуваа да одржат годишна конференција како дел од Новиот европски форум на левицата, кој сè уште постои.

4.7. Движење за Европа на слободи и на демократија

Движењето е посветено на почитувањето на принципите на демократија, слобода и соработка меѓу суверените држави со цел победа на процесите на бирократизација на Европа. Оваа партија се противи на натамошното проширување на Унијата и задржувањето во живот на интеграциските процеси преку склучување договори и преку примена на политики кои само го продлабочуваат демократскиот дефицит во Унијата и ја поттикнуваат централистичката политичка структура во ЕУ.

Движењето се заснова на следниве принципи: слобода и соработка меѓу народите на различните држави, поголема демократија и почитување на народната волја, почитување на историјата, традициите и културните вредности на Европа, почитување на националните разлики и слободата на глас. Основано во 2011 година, ова Движење е составено од партии кои произлегоа од политичката група Европа за слобода и демократија во Европскиот парламент, со исклучок на Британската независна партија, која не е дел од Движењето. Во политичката програма на Движењето е потенцирана улогата и значењето на поголема демократија во националните и во европскиот систем, како и почитувањето на народната волја.

Убедени дека легитимитетот на демократијата лежи во националните држави, нивните региони и парламенти, а со оглед на фактот дека не постои единствен европски демос, Движењето се спротивставува на натамошниот процес на европска интеграција преку договори и политики. Партијата е убедена дека сите нови договори, или сите промени на постојните договори треба да бидат доставени до граѓаните на национални референдуми, со цел да се види какво е мислењето на нациите во врска со овие клучни прашања за ЕУ. Партијата, исто така, верува дека легитимитетот на која било власт доаѓа од народната волја и од нивното слободно и демократско право да владее. Народите и нациите на Европа имаат право да ги заштитвуваат своите национални граници, како и да ги засилат сопствените историски, традиционални, религиозни и културни вредности.

Партијата ја отфрла ксенофобијата, антисемитизмот и другите форми на дискриминација. Партијата ги почитува националните различности и интереси, а посебно слободата на гласачите, слободата на националните избрани претставници и членови во Европскиот парламент да ги задржат и да ги практикуваат своите ставови, погледи и размислувања за различните политички прашања што се отвораат и се разгледуваат во Европскиот парламент и во другите европски институции.

Движењето се залага и за кампања која е транспарентна и демократски контролирана од ЕУ, со помал степен на централизам, а поголем степен на флексибилност, кампања која ќе биде блиска до граѓаните. Исто така, Движењето се залага за заштита на слободата на политичкото изразување на мислата и здружувањето, како и одбрана и засилување на фундаменталните демократски принципи и одговорно претставништво.

4.8. Европска демократска партија

Европската демократска партија ги обединува партиите и политичките претставници кои се залагаат за создавање на подемократска, интегрирана ЕУ, поблиска до нејзините граѓани. Во услови кога Европа се соочува со економски, социјални и политички кризи, европските народи ѝ го вртат грбот на идејата за обединета Европа. Тие со недоверба и сомнеж гледаат на потребата од проширена и продлабочена ЕУ. За оние, пак, кои го делат европскиот идеал, ова е голем предизвик за кој е потребна одлучна стратегија. Оттаму, Европската демократска партија има за цел преку своето политичко дејствување повторно да го изгради новиот европски проект и да им понуди на граѓаните на Европа нови, кредибилни решенија, со нова перспектива.

Токму овој предизвик се смета за основата на создавањето на партијата. Иницирана на 16 април 2004 година, партијата била формално основана на 9 декември 2004 година во Брисел, со двајца копретседатели. Европската демократска партија се основа како реакција на растечкото влијание на евроскептичните партии во рамките на европските институции. Кон неа се приклучиле и проевропските центристички партии од најголемата политичка група во Европскиот парламент, групата на Европската народна партија, од кои се создаде новиот центристички мултинационален блок. Нејзиниот коосновач, Франсис Бејро, ја опиша оваа партија како народна партија која не е ниту конзервативна, ниту социјалистичка, како што е, на пример, Демократската партија на САД.

Интересно е што Европската демократска партија се надоврза на евроскептичната политичка група Алијанса за Европа на нации која во 2004 година освои 37 мандати и прерасна во шеста по големина парламентарна група. Алијансата за Европа на нациите во основа е евроскептич-

на, заснована на идејата дека супранационалните институции на ЕУ базирани на суверенитетот на индивидуалните европски нации прават поголема штета отколку добро за нациите на Европа, и за сите Европејци. Евроскептиците најчесто критикуваат дека ЕУ е преоптоварена со бирократија, а владеењето и е бавно, тромо и недостапно за граѓаните. Оттаму, евроскептиците го бараат решението за ваквата состојба во реорганизирање на ЕУ или во едноставно развlastување на супранационалните организации.

Европската демократска партија во шестиот состав на Европскиот парламент од 2004 до 2009 имаше своја заедничка европска парламентарна група со Алијансата на либералите и на демократите за Европа, односно со партијата Алијанса на либералите и на демократите за Европа, додека во денешниот состав на Европскиот парламент оваа политичка група брои 69 пратеници.

Со растот на евроскептицизмот во почетокот на 21 век, оние политички сили што веруваат во европскиот проект и во институциите на Унијата беа ставени во дефанзивна позиција. Со самиот почеток на работата на оваа партија и на нејзините партии-членки се оформи централна политичка коалиција, со политичката група Алијансата на либералите и на демократите за Европа, како трета најголема политичка коалиција во Европскиот парламент. Денес, Европската демократска партија брои десет партии-членки од осум држави на ЕУ. Исто така, во нејзините редови се наоѓаат и неколку пратеници кои се членови на Европската демократска партија, иако ниту една партија од нивната земја не е членка на оваа партија.

Од почетокот на формирањето на парламентарната коалиција со Европската демократска партија, Алијансата на либералите и демократите за Европа ја изгуби поддршката на терен, односно во 2009 година Алијансата падна од 88 мандати на 84, а на изборите 2014 година освои само

67 мандати, како четврта најголема парламентарна група. Интересно е што иако Европската демократска партија се основаше како директна спротивност на растечкиот евро-скептицизам и изолационизам во Европа, доаѓа како изненадување фактот дека еден од основните принципи на Европската демократска партија е заштитата и развојот на ЕУ и на институциите на Унијата. Европската демократска партија верува дека европската интеграција не само што треба да биде заштитена, туку и проширена. Оваа партија ја повикува Европа да продолжи со градење пазарна економија со заштита на локалните или на регионалните културни обичаи на Европа, и со обезбедување на можноста сите Европејци да ги уживаат истите граѓански и економски слободи како и нивните соседи. Постигнувањето на оваа идеалистичка рамнотежа е еден од најголемите проблеми со кои се соочува Унијата денес, што навлекува голема критика во ЕУ заснована на тврдењето дека оваа состојба никогаш не може да биде постигната.

4.9. Европската слободна алијанса

Европската слободна алијанса е партија која е насочена на идејата за „Европа на народите“ да стане реалност. Во рамките на оваа партија се обединети 40 прогресивни националистички, регионални и автономни партии од неколку држави на ЕУ кои ги застапуваат претежно интересите на нациите без држави, на регионите и на традиционалните национални малцинства. Фокусот на активностите на оваа партија е во промовирање на правото на самоопределување, но и на човековите, граѓанските и политичките слободи и права, демократијата, внатрешното проширување, повеќестепеното владеење, културните и јазичните различности, како и национализмот, регионализмот, автономијата и независноста. Правото на самоопределување е клучното прашање разработено во политичката програма и идеологија на партијата. Европската слободна алијанса е

европска политичка партија призната од Европскиот парламент во 2004 година како проевропска партија која ги почитува вредностите на ЕУ, и тоа принципите на слобода, демократија, почитување на човековите фундаментални слободи и права, и владеењето на правото. Таа дејствува во 17 земји-членки на ЕУ.

На изборите за Европскиот парламент во 2004 година, Европската слободна алијанса формално беше призната како европска политичка партија со четири пратеници, и два асоцијативни члена. По измената на Регулативата на ЕУ која се однесува на европските политички партии во 2008 година, а која се однесуваше на можноста од создавање европски фондации кои се афилирани кон европските политички партии, Европската слободна алијанса во 2007 година формираше и официјално своја тинк-тенк фондација. На изборите во 2009 година, шест пратеници се вратија во Алијансата, а, исто така, кон Алијансата се приклучи и Новата флемиска алијанса, така што подгрупата броеше седум пратеници. Политичките принципи врз кои се заснова работењето и дејствувањето на Алијансата се утврдени во Декларацијата од Брисел донесена во 2000 година.

Во согласност со оваа Декларација, Европската слободна алијанса се залага за градење на „Европа на слободни народи заснована на принципот на субсидијарност, која верува во меѓусебната човекова солидарност и во солидарноста меѓу народите во светот“. Оттаму, Алијансата се дефинира себе како сојуз на народи кои немаат држави, народи кои се борат за независност, автономија, признавање или барање за посоодветен глас во Европа. Алијансата ја поддржува европската интеграција врз основа на принципот на субсидијарност. Исто така, Алијансата верува дека Европа може и треба да се помрдне чекор понатаму, кон формирање „Европа на региони“, бидејќи регионите можат и требаат да имаат поголема моќ во Ев-

ропа. На пример, тие треба да учествуваат со свои претставници во работата на Советот на ЕУ, кога во Советот се разговара за прашања од нивен интерес. Алијансата се залага за поголема заштита на јазичната и на културната различност во рамките на ЕУ. Се смета дека Алијансата се наоѓа на левата страна на политичкиот спектрум, поради фактот што Бриселската декларација ја потенцира потребата од поголема заштита на човековите права, потребата од одржлив развој, како и потребата од социјална правда.

4.10. Европска алијанса за слобода

Станува збор за паневропска алијанса на членови на Европскиот парламент, кои работат заедно со националните и со регионалните парламентарци и партии во земјите-членки на ЕУ, обединети под политичката платформа која повикува на национална слобода и демократија, како опозиција на централизираната, супранационалната контрола. Имајќи ги предвид прашањата поврзани со слободата и со демократијата во ЕУ, Европската алијанса за слобода не работи во согласност со лево-десната политичка парадигма, поради што во Алијансата членуваат пратеници кои доаѓаат од различни партии во политичкиот спектрум. Иако основана во 2010 година, оваа партија беше призната од Европскиот парламент во 2011 година. За разлика од другите паневропски партии, членовите на Алијансата не се националните политички партии, туку индивидуалци. Седиштето на партијата е во Брисел, а нејзината регистрирана канцеларија е во Малта.

4.11. Алијанса на европските национални движења

Оваа европска партија беше формирана во Будимпешта, на 24 октомври 2009 година од поголем број на-

ционалистички партии и национални движења од различни држави во Европа. Од тогаш, Алијансата за европски национални движења останува посветена на политичките активности насочени кон заштита и зачувување на различностите во автохтоните култури, традиции, јазици во Европа на слободни, независни и еднакви нации, во рамката на конфедерацијата на суверените национални држави. Во ноември 2009 година, британската Национална партија тврдеше дека Алијансата брои вкупно девет партии, но оваа информација не беше потврдена од претседателот на партијата во 2012 година.

Денес, Алијансата се дефинира како политичка група составена од патриотски партии посветени на заштитата на европската цивилизација, која брои партии од девет европски нации, плус двете новоприklучени партии кон Алијансата, португалската Партидо национал реновадор и шведската Националдемократерна. Во составот на Алијансата сега влегуваат следниве партии-членки: францускиот Национален фронт, унгарската партија Јобик, италијанската Фиама триколоре, британската Национална партија, украинската партија Слобода, шпанската Движење за социјална република, белгискиот Национален фронт на Белгија, португалската Партидо национал реновадор и шведската Националдемократерна. Во заедничката декларација потпишана од страна на овие партии-членки на Алијансата стои барањето за „формирање на Европа која ќе биде заснована на слободни, независни и еднакви нации во рамка на конфедерација на суверени национални држави“. Во декларацијата натаму се повикува и на „отфрлање на секоја идеја или обид за формирање централистичка европска супердржава“.

Исто така, Алијансата се залага за „промоција на слободата, достоинството и еднаквите права на секој граѓанин, како опозиција на сите форми на тоталитарни-

зам“, и едновременно повикува на „мирно и хумано решавање на проблемите поврзани со мигрантите преку обезбедување, меѓу другото, и на меѓународна соработка која ќе има за цел развој и самоодржливост на земјите од третиот свет“. Алијансата повикува на носење „силни политики во полза на семејствата во интерес на надминување на демографскиот дефицит во Европа, и промовирање на традиционалните вредности во општествата“ и бара „заштита на различностите во Европа што е резултат на различните идентитети, традиции, јазици и култури“. Алијансата го поддржува директното гласање на граѓаните за витално важните прашања во државата (непосредна демократија), но и нивните избрани претставници во административните или бирократските органи и тела, се залага за ефективна заштита на Европа против новите закани, како што се тероризмот, религиозниот, политичкиот, економскиот или финансискиот империјализам, како и за заедничка борба на европските народи против социјалните нееднаквости и деструктивните ефекти на глобализацијата.²⁸³

4.12. Европско христијанско политичко движење

Станува збор за политичко движење, политичка асоцијација на демохристијански партии и организации кои се активни на сите различни политички нивоа во Европа. Оваа партија е претставена на национално, но и на европско ниво во 10 земји-членки на ЕУ. Од пошироките теми и прашања на кои е фокусирано движењето најзначајни се следниве: бракот и човековото достоинство, борбата против трговијата со луѓе, и борбата против трговија со жени и проституцијата, одржлива економија и претприемништво, приоритет на семејството, и слобода на уверувањето, совеста и изразувањето.

²⁸³ Види: **Brzinski, J. B. (1995) 'Political Group Cohesion in the European Parliament, 1989–1994'. In Rhodes, C. and Mazey, S. (eds) The State of the European Union, Vol.3, (Harlow: Longman), (стр. 135–58).**

4.13. ЕУ демократи

ЕУ демократите се паневропски сојуз на критичарите на Унијата, и критичарите на проширувањето на Унијата и зачленувањето на нови земји-членки. Оваа партија се противи на натамошното централизирање на моќта во Брисел, и се залага за трансферирање на моќта назад во националните и регионалните парламенти и одлуките да се носат што е можно поблиску до граѓаните. Исто така, партијата ЕУ демократи не зазема позиција за лево-десни политички прашања, за кои, како што велат треба да се изјаснуваат демократски избраните национални парламенти.²⁸⁴

Нивната платформа на политичко дејствување не се заснова на расистички или на ксенофобични погледи, туку напротив, во своето политичко дејствување се заснова на принципите на транспарентност, одговорност, субсидијарност и ефективна демократска контрола во рамките на ЕУ, како основна цел на партијата. Партијата е основана претежно од конзервативните партии во Европа, кои во периодот меѓу 1979-1992 година беа дел, подгрупа од политичката група на Европската народна партија-европски демократи. Всушност, Европската демократска група беше формирана 1979 година од страна на британската конзервативна партија, данските конзервативци и од други пратеници по нивниот успех на изборите 1979 година. Фактички оваа група ја замени претходната Европска конзервативна група. Во доцните 70-ти години од минатиот век, Европските демократи беа третата по големина група во Европскиот парламент, иако нејзината сила опадна во доцните 80-ти години, кога поголем број од центар-десно ориентираните членови преминаа во ривалската Европска народна партија доминирана од германската ЦДУ и од идеологијата на демохристијанството. Во 1992 година Европ-

²⁸⁴ Види: **Kreppel, A. and Tsebelis, G. (1999) 'Coalition Formation in the European Parliament', Comparative Political Studies, Vol. 32, No. 8, (стр. 933-966).**

ските демократи (главно составени од членовите на британската Конзервативна партија) пропаднаа, а останатите членови беа преземени како „асоцијативна партија“ кон групата на Европската народна партија.

Овој момент се сметаше за клучен за конзервативците, со оглед на фактот што Европската народна партија генерално беше позитивно насочена кон процесот на европската интеграција, како суштински дел од нивната идеологија. Односот на Конзервативната партија на Британија кон Европската народна партија беше клучно прашање во годините што следуваат, посебно за евроскептичните партии во однос на членството на Британија во ЕУ. Тогашниот лидер на Конзервативците, Вилијам Хаг, сметаше дека прашањето треба да биде предмет на преговарање и со донесување нов договор во 1999 година преку кој политичката група требаше да направи сопствено ребрендирање како Европска народна партија-европски демократи, со вклучување на „Европските демократи“ во номенклатурата на ЕНП по седум години нивно отсуство. Во 2005 година по смената на лидерот на Конзервативната партија на Британија и доаѓањето на Дејвид Камерон на таа позиција следува повлекувањето на Конзервативната партија од парламентарната група на Европската народна партија-европски демократи.

Од друга страна, противникот на Камерон, Дејвид Давис, имаше поинаков став од лидерот, според кого Конзервативната партија може да остане во групата со соодветна дистанција од Европската народна партија а со обезбедување близина до Европските демократи, што предизвика лавина негативни реакции од актуелните пратеници. Следува и отворено писмо од пратениците до Дејвид Давис дека дезинформира за односот меѓу конзервативните пратеници од Британија, од една, и Европската народна партија, од друга страна, со тврдењето дека „конзерва-

тивците се членови на Европската демократска група, која е во сојузништво со ЕНП". Според ставовите изразени во писмото на Давис, Европските демократи не постојат, бидејќи тие немаат пари ниту, пак, луѓе, и дека практично тие се дел од ЕНП".

Во 2009 година, основачките членови на Европските конзервативци и реформисти, како потписници на Декларацијата од Прага обзнанија дека ќе ја напуштат групата на Европската народна партија-европски демократи, и во таа смисла движењето на Европските демократи. Со овој чекор се стави крај на 30-годишното постоење на Европските демократи во Европскиот парламент.²⁸⁵

5. ЕВРОПСКИ ПОЛИТИЧКИ (ПАРЛАМЕНТАРНИ) ГРУПИ

5.1. Историја на политичките групи во Европскиот парламент

Од основањето на Европскиот парламент како институција на тогашната Заедница, а денешната Унија, неговата внатрешна организација е поставена да дејствува врз транснационалните политички групи. Во 1958 година, новоформиранiot Европски парламент кој се изроди од претходното Заедничко собрание на Заедницата за јаглен и челик, ги наследи и неговите правила на постапување, но и трите политички групи: демохристијанската, социјалистичката и либералната. Да потсетиме дека Заедничкото собрание беше прво меѓународно собрание структурирано на политички групи кои својата работа ја базираа врз основа на идеолошките, а не на националните поделби.

Во јуни 1953 година, новите усвоени правила за процедурите и формално ги признаа политичките групи како

²⁸⁵ Види: **Colomer, M. Joser (2001), Political Institutions in Europe, Second Edition, Routledge.**

групи на „политичко убедување“. Во член 33 од тие први правила, „политичката група“ требаше да задоволи два критериума. Првиот критериум беше минимум девет делегати за формирање на политичката група, и вториот критериум, дека делегатите се организираат во политички групи според нивните политички уверувања. Овие два критериума се сè уште присутни во постојните деловнички правила за работа на Европскиот парламент. Во измените на правилата во 2009 година, конкретно во член 30, се вели: „членовите можат да се организираат во политички групи во согласност со своите политички уверувања“.

И бројниот критериум претрпе одредени измени, и сега гласи: „политичката група е составена од членови избрани од најмалку 1/4 од земјите-членки“. Во согласност со член 30, став 2 од Деловникот, минималниот број на членови потребни за формирање на политичка група е 25. Бројниот критериум за формирање политичка група постојано се менувал како резултат на промените во бројот на членовите на Парламентот. Во однос на критериумот „политичко убедување“ интересно е да се напомене дека на почетокот со него се имаше за цел да се заштити Парламентот од формирање национални групации. Во првите години од европската интеграција, постоеше мислење дека организацијата на Заедничкото собрание во национални групации ќе биде во основа антиевропска, и дека делегатите во собранието имаат многу повеќе заедничко со своите пријатели од сестринските партии од другите земји-членки на Заедниците, отколку со своите сонародници.

Иако трите првично воспоставени политички групи на демохристијаните, на социјалистите и на либералите, беа утврдени во согласност со критериумот на политичкото убедување, сепак, групите имаа можност на слободно утврдување и на т.н. де факто изразување на убедувањето на многу поширока основа поставена на широк спектар на

политички култури и традиции. Во 1979 година со формирањето на техничката група за одбрана на интересите на независните пратеници од страна на италијанските радикали, помалите комунистички партии, данските евроскептици, и белгиските и ирските независни пратеници, беше декларирано дека „секој член на групата ја брани својата политичка програма, своето право на говор, и право на глас, како во парламентарните комитети, така и на пленарните седници“. Интересен случај беше формирањето на Техничката група на независни пратеници-мешана група во 1999 година од страна на пратеници со многу различни политички определби, почнувајќи од италијанските радикали, до Националниот фронт на Ле Пен.

Токму овој случај се смета за уникум во историјата на Европскиот парламент, бидејќи за прв и единствен пат Парламентот гласаше „за“ за поделба на политичка група. Во правилата на Парламентот беше внесена вид негативна дефиниција на „политичка група“ како збир на пратеници кои меѓусебно експлицитно не ги утврдуваат своите политички убедувања при донесувањето на одлуката да формираат политичка група“. Со ова практично, и покрај формалниот предуслов за изразено политичко убедување, се утврдува дека парламентарните правила не се во можност да гарантираат дека транс-националните групирања можат да ги претстават кохерентно политичките култури. Секоја политичка група самостојно ги дефинира своите критериуми за членство, како и својата идеолошка хомогеност (или хетерогеност) како резултат на политичкиот избор, многу повеќе отколку како резултат на постојните правни норми.

Инаку, политичките групи како и партискиот систем во Европскиот парламент се засновани на партиите и на партиските системи во земјите-членки на ЕУ. Традиционално се нагласува дека партискиот систем на ЕУ е единствено

видлив кога големите линии на политички конфликти во Европа не се совпаѓаат со националните граници, туку со врстените национални разлики.²⁸⁶

Во раните години од оформувањето на Заедничкото собрание, традиционалните партиски семејства претставуваа „лепило“ за своите членови и за нивното национално потекло. Со други зборови, тие имаа повеќе заедничко како социјалисти или како демохристијани, отколку како Французи или Германци. Ова е во согласност со читањето на европската политика заснована на новите фундаментални општествени поделби, кои беа „активирани“ и интерпретирани од политичките актери на идентичен начин во цела западна Европа. Општествените поделби, посебно меѓу земјоделците и работниците, меѓу црквата и државата, меѓу центарот и периферијата, меѓу индустриските работници и сопствениците на капиталот, ги „произведоа“ компетитивните политички партии, групирани во одделни партиски семејства според општествените групи што ги претставуваат и според основните идеолошки принципи на кои тие се засновани.

Настрана четирите основни поделби кои традиционално беа идентификувани од Липсет и Роккан, класната поделба, заедно со религиозната, се изразија во погенералната лева-десна димензија, која нормално ги претставува интересите и на партиите и на гласачите.²⁸⁷

Политичките групи во Европскиот парламент се парламентарни групи кои влегуваат во составот на Парламентот. Европскиот парламент е единствен вид на супранационален орган во кој пратениците се здружуваат и орга-

²⁸⁶ Види: **Thomassen, J. (2002), 'Parties and Voters: the Feasibility of a European System of Political Representation', in B. Steunenberg and J. Thomassen, The European Parliament. Moving Towards Democracy in the EU, Oxford: Rowman and Littlefield.**

²⁸⁷ Види: **Hix, Simon (1999), The Political System of the EU", Palgrave MacMillan.**

низираат не според партиската припадност, туку според идеолошката припадност на групата. Во некои случаи, политичките групи во Европскиот парламент се формални претставници на европските политички партии во Парламентот, во други случаи тие се политички коалиции на одреден број европски партии, на одреден број национални партии, како и на независни политичари.

Политичките групи не се политички партии, туку коалиции од пратеници што се формираат врз основа на одредена идеолошка припадност и прифаќање. Политичките групи имаат стриктна забрана да учествуваат во изборната кампања за европските избори, бидејќи оваа обврска им е јасно доделена на европските политички партии. Секоја политичка група во Европскиот парламент мора да го почитува збирот на суштинските принципи врз кои е заснована ЕУ. Групирањето во политички групи во Европскиот парламент најчесто се остварува во рамките на двете доминантни сојузувања, што наведуваат на фактот дека во политичкиот систем на ЕУ постои вид на двопартизам, односно претежно биполарни интереси главно претставени преку Европската народна партија, од една, и Партијата на европските социјалисти, од друга страна. Но, во одредени исклучително важни состојби за ЕУ е очигледна и коалицијата што се случува меѓу политичките групи на центарот.

5.2. Структура на Европскиот парламент според припадноста во политичките групи

Во согласност со податоците од изборите за Европскиот парламент во 2014 година година, излезноста била 42,61% од гласачите, а од вкупно 751 мандат освоени се следниве резултати:

Табела бр. 14: Изборните резултати од 2014 според политичките групи

	Име на политичката група	Процент
	1. Група на Европската народна партија (Демокристијани)	Резултат: освоен 221 пратеник Резултат во проценти: 29,43 %
	2. Група на прогресивната алијанса на социјалистите и на демократите во Европскиот парламент	Резултат: освоен 191 пратеник Резултат во проценти: 25,43 %
	3. Група на Европските конзервативци и реформисти	Резултат: освоени 70 пратеници Резултат во проценти: 9,32 %
	4. Група на Алијансата на либералите и на демократите за Европа	Резултат: освоени 67 пратеници Резултат во проценти: 8,92 %
	5. Група на европската обединета левица/Нордиско зелена левица	Резултат: 52 освоени пратеници Резултат во проценти: 6,92 %
	6. Група на зелените/Европска слободна алијанса	Резултат: освоени 50 пратеници Резултат во проценти: 6,66 %
	7. Група на Европа за слободата и директната демократија	Резултат: освоено 48 пратеници Резултат во проценти: 6,39 %
	8. Група на независни пратеници-членови што не припаѓаат на ниту една политичка група	Резултат: 52 пратеници Резултат во проценти: 6,92 %

Во постојната структура на Европскиот парламент функционираат осум политички групи од кои најбројна е Демохристијанската, како и политичката Група на прогресивната алијанса на социјалистите и на демократите во Европскиот парламент. Јасно се согледува дека пратениците во Европскиот парламент, иако се избрани од редот на европските политички партии што се натпреваруваат на европските избори, сепак, тие дејствуваат во Парламентот преку политичките групи кои формално се конституираат и се оформуваат во рамките на првата, конститутивна седница по изборите.

Политичката група може да биде составена од членови на само една европска политичка партија, или може да одлучи да вклучи мнозинство пратеници од една европска партија, но и пратеници од повеќе други европски партии или независни членови ако тие ја прифаќаат нејзината идеолошка припадност и дејствување.

Бројот на политичките групи во Европскиот парламент варираше и се менуваше со текот на годините. Така, по првите одржани директни избори за членови на Европскиот парламент во 1979 година биле формирани 7 политички групи, во 1989 година тој број се зголемил на 10, за повторно на изборите во 1999 година да бидат формирани 7 политички групи. На изборите во 2004 година бројот на политичките групи се зголемува на 8 колку што има и денес. Во осумте активни политички групи во Европскиот парламент членуваат пратеници избрани од повеќе од 150 национални политички партии.

Може да се забележи дека ниту една политичка група го нема апсолутното мнозинство во Европскиот парламент. Исто така, се забележуваат и одредени промени внатре во самите политички групи од еден до друг изборен циклус. Политичките групи во Европскиот парламент во најголем дел се коалиции од повеќе или помалку сродни национал-

ни политички партии, како и сродни европски партии. Истражувањата на изборните однесувања на пратениците што се прават во рамките на Европскиот парламент покажуваат дека идеологијата има многу поголемо влијание врз изборното однесување на пратениците, отколку, на пример, припадноста на пратениците на одредена националност.

Така, според истражувањата направени од Сајмон Хикс, Абдул Нури и Жерард Роланд, пратениците во Европскиот парламент во околу 90% од случаите гласаат во согласност со ставовите и размислувањето на нивната политичка група. Меѓутоа, според податоците од нивните истражувања во однос на прашањето кој има поголема контрола над пратениците во Европскиот парламент, националните партии или политичките групи во ЕП, одговорот е мошне интересен. Пратениците во ЕП помалку би гласале против нивните национални партии отколку против нивните европски политички групи, или процентуално, 1/3 од изборното однесување на пратениците е определено според неговата/нејзината европска политичка група, додека 2/3 според неговата/нејзината национална партија.

Формалното признавање на политичката група зависи од исполнувањето на условите **наведени во Правилата бр. 29-32 од Деловникот на Европскиот парламент. Правилото бр. 31** му дозволува или му овозможува на секој пратеник во Европскиот парламент да одбере дали ќе членува или нема да членува во некоја политичка група. **Правилото бр. 29 наведува дека** пратениците во Европскиот парламент можат да формираат политички групи во согласност со нивната политичко-идеолошка ориентација. При тоа, Парламентот не ја евалуира политичката припадност на членовите во политичките групи. Но, во случај кога пратеникот ја отфрла политичко-идеолошката ориентација на политичката група, Парламентот има право да направи евалуација (вреднување) на тоа дали политичката група работи во согласност со парламентарните правила.

Една политичка група може да се формира во Парламентот ако е составена од пратеници избрани во најмалку 1/5 од земјите-членки на ЕУ. Минималниот број членови за формирање политичка група во Парламентот е 20. Еден член не може да припаѓа на повеќе од една политичка група. Претседателот на Европскиот парламент се информира дека е формирана нова политичка група во согласност со правилата, врз основа на поднесена изјава за тоа. Во изјавата треба да биде наведено името на групата, бројот на членовите и службата на групата. Изјавата треба да биде објавена во службеното гласило на ЕУ.

Во **согласност со правилото бр. 30**, политичките групи имаат обврска да ги извршуваат своите работни должности како дел од активностите во Унијата, вклучувајќи ги и оние задачи наведени во Деловникот за работа на Европскиот парламент. Политичките групи треба да бидат вклучени и во секретаријатот на Парламентот во согласност со однапред утврдениот план, во административните служби на Парламентот, како и во парламентарниот буџет.

Парламентарното биро ги утврдува правилата што се однесуваат на одредбите за примената и мониторирањето на овие активности. Во правилата се утврдени и административните и финансиските последици во случај на престанок на одредена политичка група. Во правилото бр. 31 што се однесува на независните пратеници се вели дека Бирото на Европскиот парламент го утврдува нивниот статус, како и нивните парламентарни права.

Конференцијата на претседателите на Европскиот парламент одлучува како ќе се распределат местата меѓу политичките групи, независните пратеници и институциите на ЕУ.

Секоја политичка група именува свој претседател (координатор) кој одлучува како ќе гласа групата. Сепак,

пратениците гласаат на индивидуална или лична основа во согласност со чл. 4(1) од актот приклучен кон Одлуката бр. 76/787/ЕЕЗ за директните избори во ЕП. Тие го носат и го реализираат својот мандат независно и не се врзани со политичките насоки на партијата од која тие биле избрани, или со насоките на политичката група во која тие дејствуваат во Парламентот. Членството во политичка група вклучува поголем канцелариски простор и помошни служби, како и повеќе пари за организирање средби како и за дистрибуција на информации.

Во ноември 2007 година се усвои предлогот на Комисијата за статусот и финансирањето на европските политички партии и со него се дозволи европските политички партии да бидат финансирани за изборната кампања во 2009 година. Финансирањето вклучува и формирање политички фондации, кои ќе обезбедат форуми на граѓани преку организирање манифестации, јавни дебати и обука за членовите на националните политички движења и академски институции. Основната цел на ова решение беше да се подобри комуникацијата за Европа како и да се охрабри учеството во дебатите за Европа со цел создавање ЕУ поблиска до граѓаните.

Европските партии добиваат околу 10 милиони евра годишно преку ЕП, додека во буџетот за 2008 година ЕУ вклучи и дополнителни 5 милиони евра за новите политички форми на здружување (новите политички основи). Новата Регулатива утврдува дека новите политички форми на здружување мораат формално да се асоцираат кон некоја од постојните европски партии со цел да може да ѝ се обезбеди финансирање, како и да добива средства од овие фондови преку едноставно аплицирање до партијата кон која таа е приклучена. Финансирањето е насочено само кон европските партии, а не и кон политичките групи, при

што средствата добиени од буџетот на ЕУ не можат да се користат за финансирање на други партии или за националните партии и кандидати.

Фондовите се утврдени во буџетот на ЕУ за 2009 година, во делот за ЕП (глава 40, дел 4, оддел 1, став 402) и се контролирани од страна на ЕП. Од овие средства добиваат следниве партии :

1. Европската народна партија
2. Партијата на европските социјалисти
3. Европската либерална, демократска и реформска партија
4. Европската федерација на зелените партии
5. Партијата на европската левица
6. Европската демократска партија
7. Алијансата на Европа на нации
8. Европската слободна алијанса
9. ЕУ демократи.

На 31 декември 2008 година Алијансата на независните демократи престана да постои, така што Бирото на ЕП во февруари 2009 година одлучи повеќе да не ја финансира. ЕП, исто така, одлучи да ја поништи претходно донесената одлука да даде 200.000 евра од ЕУ фондовите на Групата која беше антилисабонски насочена против Договорот, а себе се нарече група за слобода.

Координаторите на политичките групи се среќаваат на Конференција на претседатели за да одлучуваат кои прашања ќе бидат решавани на пленарна седница на ЕП. Во согласност со правилото 82.2, политичката група може да предложи дебата со Комисијата и со Советот пред да бидат отворени преговорите за пристапување на земјата-апликант. Парламентот може, врз основа на предлог на одговорниот комитет, политичката група или најмалку 40 членови, да поднесе барање до Комисијата и до Советот

да земат учество во дебатата пред да започнат преговорите со земјата-апликант.

Според правилото 83, на предлог на политичка група, Европскиот парламент може да побара од Советот да не даде мандат за преговарање по однос на некој меѓународен договор пред ЕП да ја изнесе сопствената позиција за договорот. Правилото 108 обезбедува дека политичката група може да постави прашања до Советот или до Комисијата. Постојат и други процедурални предности, на пример, именувања на членови на групата во раководната структура на комитетите, распределба на извештаи, време за говор на пленарните сесии во согласност со принципот на пропорционалност.

Според правилото 142 од Деловникот на ЕП:

1. Конференцијата на претседатели може да му предложи на Парламентот дека времето за одржување на парламентарната сесија треба да биде посветено на одредена расправа. ЕП треба да одлучи за овој предлог без расправа.
2. Времето за говор треба да биде распределено во согласност со следниве критериуми:
 - а) првиот дел од времето за говор треба да биде поделено подеднакво меѓу сите политички групи,
 - б) остатокот од времето треба да се подели меѓу политичките групи во сооднос или зависно од вкупниот број на нивните членови,
 - в) независните членови на ЕП ќе земат дел од остатокот од времето за говор кое останува.

6. ПАРТИСКИ СИСТЕМ НА ЕУ

Долго време во литературата, посебно според класификацијата на Сартори, политичките партии и партиските

системи беа класифицирани според критериумот број на партии што се натпреваруваат на избори, како и според идеолошката дистанција меѓу нив. Оттаму, политичките теоретичари најчесто користеа или одредени квалитативни описи од типот „дво-и-пол-партиски-систем“, или според поделбата на гласовите, односно поделбата на мандатите во Парламентот, ја утврдуваа тежината на партиите според нивното институционално значење во системот. Клучниот критериум според кој се прави последната класификација е потребата квантитативно да се изрази бројката на партиите што имаат значење во системот, или конкретно станува збор за индекс дефиниран како ефективен број на партии како стандардна мерка за големината на партискиот систем. Партискиот систем е централен дел од демократскиот политички систем, кој има два елемента: 1. организација – внатрешна хиерархиска партиска организација, и 2. натпревар меѓу партиите, многу повеќе отколку судир меѓу партиските организации. Во најголемиот дел од земјите со либерална демократија, овие два елемента одат рака под рака, односно демократијата функционира, бидејќи партиите со натпреварувачка агенда и со конкретни партиски кандидати ги обезбедуваат овие цели. Сепак, ако партиите немаат развиени организациски структури, или се повеќе во меѓусебна состојба на судир отколку на натпревар, тогаш изборот на гласачите нема да може да биде соодветно и ефикасно „преведен“ во политичко лидерство и/или во конкретни политички решенија и чекори.²⁸⁸

На пример, појавата на „картелизираните“ партиски системи во неколку европски држави доведе до растечка гласачка апатија, отуѓување и протест на гласачите. Оттука, не е воопшто чудно што многумина теоретичари кои се занимаваат со т.н. демократски дефицит, тврдат дека на ЕУ

²⁸⁸ Види: **Simon Hix, Amie Kfeffel, Aedul Noury, "The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?", JCMS 2003, Volume 41, Number 2, (pp.309-331).** http://www.lse-students.ac.uk/HIX/Working_Papers/Hix-Kreppel-Noury-JCMS-2003.pdf.

и е потребен „компетитивен партиски систем“, како што, на пример, тоа во 1978 година го потенцираше Дејвид Маркванд кој сметаше дека паневропската заедница би била демократска само ако нејзината основна политичка структура се пренесе од правилото „Европа на нациите“ каде политиките се структурираат преку националните идентитети и влади, на правилото „Европа на партиите“, каде политиките се структурираат преку партискиот систем. Како и во сите демократски општества, ваквиот партиски систем треба да биде заснован на директно избраните институции – како што е примерот со Европскиот парламент.

Така, ефикасниот и демократскиот партиски систем во Европскиот парламент би значел две работи. Првата работа е поврзана со партиските групи што треба да се однесуваат на кохезивен начин, така што гласањето би требало да се води според транснационалните партиски членства, а не преку националните чувства. И втора работа е дека партиите многу повеќе треба да се натпреваруваат за политичките функции (како што е местото за претседател на Европскиот парламент), како и во политичкиот процес на ЕУ, отколку да се фокусирани на формирањето „големи коалиции“. Исто така, со цел преведување на избирачките политички преференции на домашната сцена во политички акции на европско ниво, како и со цел градење функционални наместо територијални мнозинства, овој натпревар, според Хикс, многу повеќе треба да се одвива на партиската линија лево-десно, отколку на линијата „за“ или „против“ европските позиции.²⁸⁹

Но, како што се зголемува моќта на Парламентот, таков партиски систем едноставно не може да се смета за одржлив. Моменталната доминантност на супранационал-

²⁸⁹ Види: Hix, S. (1995) 'Parties at the European Level and the Legitimacy of EU Socio-Economic Policy'. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33, No. 4, (стр. 527–54), и во: Hix, S. (1999) 'Dimensions and Alignments in European Union Politics: Cognitive Constraints and Partisan Responses'. *European Journal of Political Research*, Vol. 35, No. 2, (стр. 69–106).

ните партиски групи и нивната клучна улога во рамките на внатрешната организација на Европскиот парламент, до одреден степен ја потиснуваат нивната единствена и иновативна улога која е замислена да ја остваруваат. Не постои причина зошто би се очекувало Европскиот парламент, како и претходното Заедничко собрание, да развива идеолошки засновани внатрешни партиски групи. Всушност, партиските групи немаа формална признаеност надвор од Парламентот до 1992 година, иако нивното формирање беше клучно за развојот на Парламентот, но и за европската заедница во целина. Интересно е да се спомене дека Заедничкото собрание за прв пат беше воспоставено на 10 септември 1952 година, без идеолошки засновани политички групи. Тогашните членови на Собранието седеа според азбучен ред, како што тоа беше случај и со другите меѓународни собранија, како што е, на пример, Консултативното собрание на Советот на Европа. Во текот на конститутивната седница на ова Собрание постоеја бројни предлози новото Собрание да се организира според национална многу повеќе отколку според идеолошка (или партиска припадност).

Првото формално признавање на постоењето на идеолошките поделби во рамките на Европскиот парламент не се случи во 1953 година, иако во текот на дискусиите и дебатите по однос на последната нацрт-верзија на новите Правила за постапување на Собранието било предложено дека номинирањето на членовите на комитетите требало да се одвива во согласност со принципот на баланс меѓу претставниците на различните земји-членки, од една, и „различните политички традиции“, од друга страна.

Во 1953 година се направи мала де факто промена со поддршката на трите поголеми политичко-партиски групирања: демохристијаните, социјалистите и либералите. Станува збор за првите примарни партиски семејства во

континентална Западна Европа. Оваа де факто поделба на политичките групи доведе до носење нови правила за работа на Парламентот во согласност со кои се потенцира клучната улога на политичките партии во неговата внатрешна организација. Во новото правило 33 стои дека членовите во Парламентот имаат право да формираат групи во согласност со сопственото „политичко убедување“, со име на групата, и со свои членови. Единствените ограничувања беа групата да се базира на политичка, а не на национална основа, второ, да има најмалку девет члена, и трето, ниту еден пратеник да не може да припаѓа во повеќе од една група.²⁹⁰

Од овој момент политичките групи стануваат фактичка и правна реалност. Во внатрешната организација на тогашното Собрание а сегашниот Европски парламент, на политичките групи им беше дадена финансиска поддршка, секоја група се организираше и внатрешно со свои секретари, и со работни простории во Стразбур. Она што се забележува како неодминлив факт е дека со зголемувањето на бројот на политичките групи се зголемува фрагментираноста во партискиот систем. Второ, растечката партиска фрагментираност го маскира трендот на опаѓање на релативната фрагментираност во Парламентот (која се мери според „ефективниот број на партии“ и според појавените фракционерства) и растечката консолидација на партискиот систем во избраните парламенти (измерена според комбинираниите гласови добиени за двете најголеми партии). Новите политички групи се формираат со секој нов изборен циклус за пратеници во Парламентот.

Овие групи оставаат впечаток на релативно маргинализирани во однос на двете доминантни политички групи во Парламентот. Во смисла на идеолошка рамнотежа, во Европскиот парламент центар-десноориентираните

²⁹⁰ Види: **Resolution 13, Common Assembly Proceedings, 10 January, 1953.**

групи доминираат во периодот кога составот на Парламентот се именуваше со национални претставници, додека центар-левоориентираните групи беа мнозинство во најголем дел од постизборните периоди на Парламентот. На пример, во именуваното Собрание во средината на 50-тите години од минатиот век демохристијанската група има освоено речиси 50% од мандатите споредено со под 30% кои ги освоија социјалистите, додека во средината на 70-тите години комбинираниот вкупен број на демохристијани заедно со француските, британските, ирските и данските конзервативци освои 48% споредено со 40% од составот на Парламентот за социјалистите и за комунистите. Во избраните состави за парламентите, социјалистите биле најголемата група во првите четири изборни состави (1979-1999), додека Европската народна партија се јави како најголема партија и со најголема група дури во петиот изборен состав на Парламентот (1999-2004). Организацискиот елемент на партискиот систем на Европскиот парламент се претвори во клучен фактор за консолидирањето на партискиот систем. Партискиот систем на ЕУ се разви во модел кој во теоријата го нарекуваат „два-плус-неколку“, каде политиката доминира во согласност со принципот на најголемите групи од центар-лево и центар-десно, и четири до пет помали групи кои ги пополнуваат празнините оставени од поголемите.

Општата перцепција во однос на партискиот натпревар во Европскиот парламент е дека Партијата на европските социјалисти и Европската народна партија многу повеќе преферира да се одвива во форма на меѓупартиски судири, отколку во форма на конкуренција, преку формирање на „големи коалиции“ или т.н. виртуелни „картели“. Во постојната литература за Европскиот парламент се наведуваат четири главни објаснувања поврзани со однесувањето на ЕНП-ПЕС кои можеби ќе ни понудат одговори на прашањето за судирот.

Првото објаснување е дека постои идеолошка сличност меѓу ЕНП и ПЕС во однос на многу прашања поврзани со агендата на ЕУ. Овие две групи, заедно со либералите, ги вклучуваат речиси 90% од политичките партии во Европа. Освен британските конзервативци и отворените противници на ЕУ (екстремните партии, радикалните леви и десни партии), речиси сите останати партии во Европа се главно „роевропски“ фокусирани.²⁹¹

Оваа состојба, секако, влијае на гласањето во Парламентот, каде според одредени анализи на однесувањето на пратениците се гледа дека членовите на ЕНП и на ПЕС се многу поблиски меѓусебно на линијата за/антиевропски политики отколку класичната лево-десна димензија. За многу прашања на агендата на Европскиот парламент, на пример, во делот на реформите на институциите на ЕУ, мнозинството од ЕНП и од ПЕС имаат слични позиции. Но, за некои други прашања, како што се, социоекономските, општествените, еколошките, пазарната економија и слично, каде партиските групи се поделени со линијата лево-десно, можат да се очекуваат и сосема различни политички позиции. Второто објаснување е дека техничките правила во однос на постапките утврдени во ЕУ-законодавството форсираат двете партии да гласат заедно.²⁹²

Според мислењето на Лучијано Барди, партискиот систем на ЕУ е во континуиран процес на концентрирање и на партиско фрагментирање. Ова се случува поради фактот што одредени партии соработуваат во Европскиот парламент, но истовремено се јавуваат како најголеми конкуренти на националните избори. И обратно. Партиите на националните избори да се коалициски партнери, а на европско ниво да се конкуренти. Таков е примерот со

²⁹¹ Види: **Taggart, P. (1998) 'A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems'. European Journal of Political Research, Vol. 33, No. 3, (стр. 363–388).**

²⁹² Види: **Nugent, N. (1999), The Government and Politics of the European Union, 4th edn, (Basingstoke: Macmillan), (стр. 230).**

лутите политички противници во Британија, конзервативците и лабуристите, кои за многу прашања гласаат заедно во Европскиот парламент, а на национален терен се лути политички опоненти. Истото се случува и со француските гаулисти и обединети француски демократи, кои со мнозинството ја поддржуваат француската Влада во Париз, но во Стразбур гласаат во три различни политички групи. Имајќи ги предвид овие состојби може да се заклучи дека партискиот систем во ЕУ е центрипетален и релативно стабилен за постојното ниво на развој на ЕУ, иако на прв поглед се чини дека е тој традиционален како голем број од националните партиски системи.

ПЕТТИ ДЕЛ

ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ

ГЛАВА 1

ПОИМНО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ИНТЕРЕСОТ

1. ДЕФИНИЦИЈА НА ИНТЕРЕСОТ

Сите интересовни групи имаат една заедничка точка на врзување, а тоа е интересот, кој е впрочем есенцијата (основата) на секоја една од нив. Во зависност од карактерот на интересот, односно дали е тој економски, општествен или политички, произлегува и карактерот на интересовната група. Во оваа смисла, под категоријата „интересовна група“ потпаѓаат синдикатите, здруженијата и граѓанските асоцијации (на пример, фармацевтски здруженија, здруженија на правници, младински организации, верски организации, организации за права на жени, спортски асоцијации и слично).

Самиот поим интерес произлегува од латинскиот поим **interesum/interesse** кој има значење – **да се учествува/да се биде помеѓу нешто**. Во современите општества интересовните групи, слично како и политичките партии, претставуваат најзначајна врска помеѓу институциите на системот, од една страна, и граѓаните, од друга страна. Во определена смисла, интересовните групи имаат исто потекло како и партиите. Имено, и едните и другите се производ/резултат на нововековната претставничка влада и настануваат поради сè посложените поделби кои произлегуваат од самиот развој на индустриското општество. Меѓутоа, наспроти споменатото, некои интересовни групи постоеле и пред формирањето на претставничка влада.

Додека политичките партии се заинтересирани да победат на изборите и да ја освојат власта, интересовните групи обично заземаат определени позиции во општеството и се стремат да ги остварат своите конкретни интереси преку дефинираните правила на општествениот поредок.

Интересот е категорија на нововековната политичка филозофија и теорија. Античката и средновековната филозофска и политичката смисла на зборот не го познавале поимот интерес во денешната смисла на зборот. Меѓутоа,

вистина е дека античките филозофи не ќе можеле да го определат највисокото добро за заедницата, ниту правдата (како вредност) без поимот **корисност**, како значајна димензија во определувањето на значењето на интересот како категорија. Имено, елементот на корисност е еден од носечките сегменти на интересот како таков. Во таа смисла, за општото разбирање на овој поим е неопходно да се земе предвид **релацијата помеѓу интересот и потребите**, од една, како и **релацијата на интересите и вредностите**, од друга страна. Во основата на секој интерес лежи човековата потреба. Поради тоа, често пати **интересот се дефинира како политички изразена или рационално констатирана потреба**. Сепак, интересот не е единствено политички израз на потребите на луѓето. Имено, врската помеѓу потребите и интересите е многу посложена. Уште **Кант** утврдил двонасочност во влијанието, односно дека **интересот ја претставува, но и ја произведува потребата**. Врз основата на оваа констатација, Кант разликува:

- » **Прво**, „**патолошки интерес на сетилата**“, за она што е пријатно и корисно и произлегува од потребите, од една страна, како и
- » **Второ**, „**практичните интереси на умот**“, за она што е добро и што ги буди потребите, од друга страна.

Анализата на релацијата **интереси – вредности** покажува дека **системот на вредности** битно влијае на содржината на интересовните определби, како и на начинот на кој тие се оформуваат и изразуваат. Но, и во овој случај врската на овие две категории не е еднонасочна. Имено, како што вредностите влијаат врз содржината и физиономијата на интересот, така и интересите, од своја страна, исклучително значајно учествуваат во формирањето, во одржувањето или во промената на системот на вредности.

Интересот е исклучително сложена категорија која покрај политолошкото значење содржи и филозофски, економски, психолошки и други димензии. Токму по-

ради тоа воопшто не е едноставно да се даде строга дефиниција за интересот. Станува збор за појава која не може лесно и со сигурност да се идентификува.

Поимот интерес припаѓа на групата на **т.н. релациски категории** со кои се искажува определен општествен однос. Оваа карактеристика се однесува на сите модалитети на реализирање на интересите без разлика дали нивниот носител е личноста сама по себе или заедницата. **Дури кога интересот е најнепосредно поврзан со некоја личност, личниот интерес се определува во релација со интересите на одредена човекова заедница, организација или општествена група во која поединецот живее.** Секој личен интерес претставува своевидна социјална вредност со која личноста се поврзува со општествената околина во која живее, работи и дејствува.

Во политичкиот простор, интересот најчесто се јавува во прикриена или во сосема скриена форма. Тоа е поим кој поради својата поврзаност со системот на вредности носи прилично изразена идеолошка содржина. Исто така, во оваа категорија до тој степен се мешаат објективната состојба и субјективните претстави, така што многу теоретичари зборуваат за принципиелно неразрешена противречност помеѓу субјективните и објективните димензии, односно видови на интереси.

Уште **Халвециус** предупредил дека „**интересот е семоќен волшебник кој во очите на сите битија го менува изгледот на секој предмет**“. Во оваа насока, во множеството од различни дефиниции за интересот, кои може да се сретнат во модерната општествена теорија, дефиницијата на **Хабермас** има најопшт карактер. Имено, според овој автор, **интересите се основни интерпретации кои се поврзани со определени фундаментални услови на човековата репродукција и самоконструирање на човековиот род – работата и интеракцијата, при што**

ваквите ориентации не се насочени единствено кон задоволување на емпириските потреби, туку и воопшто кон решавање на системски проблеми.

Интересите во најголем дел се поврзани со политиката, како што и политиката во целост е зависна од интересите.

2. КОНЦЕПЦИИ ЗА ИНТЕРЕСОТ ВО ВРЕМЕТО НА КЛАСИЧНИОТ ЛИБЕРАЛИЗАМ

Главните обележја на теориските концепции на интересот во времето на класичниот либерализам може да се групираат во следниве **четири карактеристики**:

Прво, индивидуализам. Единствениот вистински интерес во општеството е интересот на поединецот. Интересот на заедницата може да биде само прост збир на поединечни интереси на нејзините членови (ништо помалку и ништо повеќе од тоа);

Второ, политички либерализам. Државата е „ноќен чувар“ на слободната економска конкуренција на сите интереси. Слободната иницијатива на поединците, раководени од конкуренцијата на егоистичките интереси обезбедува општествено богатство и среќа;

Трето, прагматизам. Практичниот интерес на поединецот е единствен и одлучувачки критериум на вистината и нормите на општественото однесување. Тоа што е интерес на поединецот, во крајна линија е најдобар интерес за општеството како целина;

Четврто, утилитаризам. Добивката и среќата се врвни критериуми на моралот и на човековото однесување. Интересот е еманција на користа. Да го оствариш интересот значи да оствариш задоволство, корист, но и да се чувствувааш среќен.

Најзначајни претставници на класичните либерални теории се **Џереми Бентам** и **Џон Стјуарт Мил**. Џереми Бентам, во своите дела „Фрагмент за владеењето“, „Вовед во принципите на моралот и законодавството“, како и „Текст за утилитаризмот“, ја изложува една од највлијателните теории за интересот. **Корисноста**, во чијашто основа лежи материјалниот интерес на поединецот е основа на Бентамовото прагматско-утилитаристичко учење. Во согласност со барањата на својата епоха, Бентам го става интересот на поединецот во центарот на општествениот систем на вредности. Токму себичниот интерес на поединецот, сфатен како материјална корисност, претставува клучната точка во Бентамовата теорија која го отсликува општеството. Дури и алтруристичките врски со другите луѓе се разгледуваат низ призма на егоистичките интереси. Имено, според овој теоретичар „добро сфатениот интерес, односно неговата непосредна и лична корист му наложува на поединецот да се зазема за интересите на другите луѓе“. **Според Бентам, помеѓу интересите на поединците и интересите на другите луѓе, од една страна, и заедницата како целина, од друга страна, владее хармонија.** Таа (хармонијата), според овој теоретичар, се воспоставува сосема спонтано и природно, преку дејствување на законите и на логиката на пазарот, преку размена на користа со корист, односно на интересот со интерес. Бентам смета дека најголемата човекова желба да стекнува и да присвојува материјални добра е единствена потреба која е во согласност со неговата вистинска природа. „Интересот на заедницата“, ќе констатира Бентам, е еден од најопштите изрази кои може да се сретнат во моралната фразеологија. **„И затоа не е ниту чудно што тој често пати нема свое значење. А, кога го има, тогаш е ова: заедницата е фиктивно тело составено од индивидуи кои, како членови, се негов составен дел. Значи, што е тоа интерес на заедницата? Тоа е вкупност на**

поединечните интереси на членовите кои ја сочинуваат заедницата". Или: **„Дали секој поединец е еднаков дел на општеството како и секој друг човек? Овој општ интерес, кој се персонифицира е само апстракција. Тој не е ништо друго, туку севкупност на индивидуални интереси... Индивидуалните интереси се единствени реални интереси**".

Следен значаен чекор во развојот на теоријата на интересот на класичниот граѓански либерализам претставува придонесот на **Џон Стјуарт Мил**. Во своите дела „За слободата“ и „Утилитаризам“, Мил го развива **утилитаристичкото сфаќање за човековото однесување** како највисок критериум на моралноста, на корисноста и на среќата на луѓето. **„Корисноста е последна потпора на сите етички прашања, меѓутоа тоа мора да биде корисност во најширока смисла на зборот, заснована на трајните интереси на човекот како напредно битие**“, ќе заклучи овој теоретичар. Мил го формулирал и начелото дека **слободниот развој на индивидуалноста е еден од битните услови за благосостојба на заедницата**. Миловиот индивидуализам, јасно доаѓа до израз во неговото определување на слободата. Имено, според него **„единствената слобода која го заслужува тоа име е слободата да го бараме своето сопствено добро на свој начин, доколку притоа не го ускратуваме на другите тоа право и не ги спречуваме во напорите да дојдат до него**". Според неговото размислување, човекот како единка може да биде одговорен кон општеството само за своите постапки кои директно се однесуваат на другите. Сè она што се однесува само на него со право се третира како апсолутна независност на поединците. Во оваа смисла, **„индивидуата е неограничен господар на самиот себе, над своето тело и над својата душа**", ќе заклучи овој теоретичар.

3. СОВРЕМЕНИ КОНЦЕПЦИИ ЗА ИНТЕРЕСОТ

Постојат поголем број различни теоретски пристапи за објаснување на интересот во современата општествена теорија. Во многу современи политички теории, категоријата интерес има централна улога. Меѓутоа, има многубројни теоретски модели и концепции значајни за интересот како проблематика, иако категоријата интерес во нив само повремено се употребува или имплицитно се подразбира.

Постојат поголем број класификации на современите теории за интересот. Сепак, најчесто се среќаваме со т.н. **дихотомна поделба** на:

- » **Прво**, објективни и
- » **Второ**, субјективни концепции за интересот.

Оваа поделба се прави според објективно-субјективната концепција на интересот, во зависност од тоа дали се нагласува објективно-материјалната или неговата субјективно-психолошка димензија. Објективните концепции го дефинираат интересот како нешто што зависи независно од субјектот и од неговото сознание. Наспроти ова, субјективните концепции, на интересот гледаат преку определените состојби на свеста, на чувствата, на желбите и на потребите кои се нераскинливо поврзани со психолошката мотивација на личноста. Во оваа смисла, позната е поделбата на интересите и на:

- » **Прво**, интереси-цели (субјективна димензија), како и на
- » **Второ**, интереси-средства (објективна димензија).
- » Аналогна на оваа поделба е и поделбата на **Фридрих** на:
 - » **Прво**, „идеални“ цели, односно интереси, како и
 - » **Второ**, „материјални“ цели, односно интереси.

Освен споменатите, во теоријата често е употребувана и дихотомната поделба на современите теоретичари на интересот на:

- » **Прво**, универзалисти. **Универзалистите го пре-димиционираат општиот интерес**, дефинирајќи го како општа волја, општо добро или јавен интерес. Под овие поими, универзалистите подразбираат широко прифатен консензус или легитимитет помеѓу членовите на општеството, организиран под политичкиот авторитет (најчесто на државата) со кој се уредуваат или се усогласуваат посебните конфликтни интереси.
- » **Второ**, партикуларисти. За разлика од универзалистите, за **партикуларистите** не постои еден или единствено сфатен општ интерес. Она што за универзалистите е јавен интерес, тоа за партикуларистите е резултат на групна борба на посебните интереси, односно е резултат на меѓудејствата на „групите за притисок“.

Освен споменатите поделби, позната е и **трихотомната поделба** на теоријата на интересите на **рационалистички, идеалистички и реалистички**.

Еве како Глендон Шуберт ја образложува оваа класификација:

- » **Прво**, рационалистичките теории за интересот се засноваат на следнава равенка: јавни интереси = заеднички вредности. Со други зборови, општиот интерес се определува со помош на заедничките вредности кои ги делат сите граѓани.
- » **Второ**, идеалистичките теории за интересот ги отфрлаат себичните, а на политичките партии гледаат како на аморални институции. Најпознати претставници на овој вид теории се американските федералисти кои се залагаат за политички систем во кој силниот претседател, независниот конгрес, добрата администрација и мудриот суд ќе вршат артикулирање на сите интереси.

- » **Трето**, реалистичките теории за интересот ја отфрлаат идејата за единствен јавен интерес, сметајќи дека политиката е процес условен со борба на различните групни интереси на кои единствено им се признава реалноста во општествениот живот. Теоријата на интересовните групи и плуралистичката теорија на моќта во локалните заедници најдобро го изразуваат реалистичкиот пристап на интересите.

4. ДРУГИ ТЕОРИИ ЗА ИНТЕРЕСОТ

Со појавата на книгата на Артур Бентли „Процес на владеење“ (“The process of government”, 1908) се означува раѓањето на модерната теорија на интересовните групи, теорија која на **политиката гледа како на борба на групите за реализирање на своите интереси**. Имено, Бентли тргнува од ставот дека анализата на политичкиот процес, во кој интересот на групата се гледа како клучна шифра за разбирање на проблемите кои се истражуваат, е многу покомплексна од теоријата која во интересот на поединецот го наоѓа битниот аспект на политичкиот живот. Според него, групата и интересот се два синонимни поима, две страни на една иста работа.

„Не постои група без сопствен интерес. Интересот е еквивалент на групата. Групата и интересот не може да се одделат. Постои само една работа, односно определен број луѓе кои се поврзани со некои активности. Понекогаш може да го нагласиме интересот, а понекогаш аспектот на групата, меѓутоа ако премногу ги одделиме многу бргу ќе се најдеме на пуст остров“. Бентли смета дека организираните групи се основа на политичкиот процес. Така, тој ќе констатира дека **„кога групите функционираат на вистински начин, сè функционира“**.

Втората битна карактеристика на Бентлиевата концепција е во поврзаноста на **интересот со активноста, со дејноста, односно со однесувањето**. За да го избегне или барем да го ублажи субјективизмот во пристапот кон интересите (што е заедничка карактеристика на класичниот либерализам и современиот плурализам), Бентли го поистоветува интересот со дејноста на групата. Како што постои групата само како групна дејност, така и интересот не е ништо друго освен настојување групата да постапува или да дејствува на определен начин. Од сево ова се извлекува заклучокот дека единствениот пат за засновање и за истражување на интересите е во разгледувањето на процесите на дејствување на групата. На тој начин, Бентли само ги зацврстува прагматските (практиката на групата како единствен критериум) и бихејвиористичките рамки (разгледување на однесувањето на групите) на својата концепција, при што не го елиминира субјективизмот на кој му приоѓа со доза на резерва.

И покрај тоа што интересите се поврзани за групата, а не за поединците (поради што определен степен на објективизација неопходно се подразбира), останува карактеристиката која важи и за класичниот либерализам. Станува збор за „**случајни интереси**“, односно за интереси чијашто структура не зависи од видот на општествената организација.

Обидот на Бентли да најде **средно решение помеѓу субјективниот и објективниот пристап остана без епилог**, бидејќи, како што забележал правилно **Балбус**, клучното прашање кое се однесува на општествените услови за формирање на групата во целина и неотповикливо е исклучено од неговиот концепт. „**Дејствата на групата се земени како почетна точка на анализа, односно како дадени, така што нема место за обид, формирањето на групата да се доведе во однос на заемно условување со општествените или стопанските фактори што претставуваат нејзина основа**“ – вели Балбус.

Иако Бентли зборува дека групата има смисла само во својот однос кон другите групи; потоа тој сигнализира дека поимот интерес не може да се сведе само на економски интерес и, во таа смисла, изјавува дека „**за политичките интереси како такви**“ нема што да се каже, но затоа има многу што да се каже за интересите кои постојат во многу форми и кои дејствуваат во политичкиот процес.

За Бентли интересот е целина. Заедницата, пак, е исто толку фикција како и за Бентам со таа разлика што според Бентли, во основата на таа класификација не стојат интересите на личностите, туку стојат групните интереси. Тој изрично дава до знаење дека е „**погрешно да се зборува за интересот во целина (за општиот интерес)... бидејќи која било промена да се случи во него, би се случила поради промените на условите, или со други зборови, поради промената на групните интереси**“. Или, уште поконкретно: „**што се однесува до политичките прашања во кое било општество коешто го анализираме, никогаш нема да најдеме групен интерес на општеството како целина. Секогаш ќе откриеме дека политичките процеси и активности на која било група – немаат никакви политички појави надвор од групните појави. Имено, тие се управувани против активностите на другите луѓе, кои се јавуваат во групите, политички или некои други**“.

Своето сфаќање за општеството и за односот кон општите и кон посебните интереси, како и улогата на групата во тој посебен однос, Бентли најјасно и најдетално го искажал во познатата дефиниција: „**Самото општество не е ништо друго, туку сложена целина (комплекс) на групата која го сочинува**“. Ваквото сфаќање во уште поригидна форма го искажал следбеникот на Бентли, **Дејвид Труман**, кој сметал дека **идејата на општиот или на јавниот интерес е еден вид политички мит и дека нема легитимитет на сознајна категорија**. Според Тру-

ман, теоријата на Бентли треба да се извлече од заборавот и да се реформира. Тој го дефинира интересот во контекст со заедничките ставови на групата, со тоа што воспоставува непосредна доминација на субјективната димензија во разбирањето на интересите. Во оваа смисла, Труман објаснува дека „**интересовна група претставува секоја група, која врз основа на еден или повеќе заеднички ставови, поставува определени барања кон другите општествени групи со цел воспоставување, одржување или проширување на оние облици на однесување кои се дозволени врз основа на тие ставови**“.

Сумирајќи ги резултатите од прегледот на најзначајните ставови на теориите на интересовните групи и теориите на моќ во локалните заедници (кои со едно име се нарекуваат групно плуралистички теории за интересот), може да го констатираме следново:

- » **Прво**, групно плуралистичките теории за интересот се специфичен вид конфликтни теории за интересот (бидејќи на политиката гледаат како на борба на интересовни групи, односно учество во решавање на клучни спорни прашања). Вистина е дека овој конфликт на интереси е јасно омеѓен со општиот идеолошки консензус. Според тоа, плуралитетот на интереси и конфликтот на интересовните групи не ги пречекорува определените граници во системот, туку тој е во функција на т.н. „среден избор“. Во овој контекст, особено во првата Бентлиева фаза од развојот на овие теории, на државата се гледа во согласност со либералната традиција. Имено, дека државниот апарат е неутрален судија во групната борба за интереси без сопствени функции.
- » **Второ**, благодарение на групно плуралистичките теории за интересот направен е значителен напредок во истражувањето на појавните облици на политичкиот живот. Овој модел особено се покажа

корисен во анализата на политичките процеси во северноамериканските типови на демократии и политички системи. Со пристапот кон политиката од аспект на борбата на различни групи за остварување на сопствените интереси и за редистрибуција на политичката моќ, се овозможува да се согледа колоритното богатство на политичките активности, појави и процеси во овој тип на политички систем. Во овој контекст, потпирајќи се на категориите „интереси“ и „ставови“ се доаѓа до заклучокот дека „всушност, интересите ги прават заедничките ставови“.

- » **Трето**, ваквото дефинирање на интересите води до заклучок дека луѓето нив (интересите) ги немаат доколку не се свесни за нив, односно доколку немаат заеднички ставови за нив. Со други зборови, **ако групата не го согледува својот интерес, тогаш таа и го нема** – со што, навистина имплицитно се дозволува можноста од погрешно сфаќање на сопствениот интерес, но експлицитно се тврди дека објективната димензија на интересот нема легитимност во политичкиот живот, бидејќи едноставно не постои.

Поаѓајќи од вака сфатениот интерес, Труман прави значајна разлика помеѓу, како што ги нарекува тој, потенцијални и организирани интересовни групи, односно потенцијални и организирани интереси. Меѓутоа, во неговиот теоретски модел, централно место заземаат организирани интересовни групи, додека потенцијалните интересовни групи ги деградира на статус „**резидуална категорија**“. Труман, исто така, не го анализира и клучниот момент, односно моментот на прераснување на потенцијалните во организирани интересовни групи. Внатре во Трумановиот концепт на интересовните групи е потребно да се издвојат „**политичките интересовни групи**“, чијашто специфика

е во тоа што своите барања настојуваат да ги остварат преку вршење притисок на извршната власт. Оттука често пати во литературата овие групи се нарекуваат „**групи за притисок**“.

4.1. Теоријата на моќ во локалните заедници

Втората етапа во развојот на плуралистичките теории за интересот е теоријата на моќ во локалните заедници (**Pluralist Theory of Community Power**). Оваа теорија воспоставува врска помеѓу интересот и моќта, концентрирајќи ги своите истражувања и анализи на проблемот на дистрибуција на моќта во процесите на политичкото одлучување во локалните заедници. Оваа нова „**плуралистичка алтернатива**“ настанала во почетокот на 60-тите години на 20 век, а нејзините најзначајни претставници се: **Роберт Дал**, **Едвард Бенфилд** и **Нелзон Полсби**.

Плуралистичките теории за интересот настанале во континуитет со теоријата за интересовните групи, од една, и во спротивност со елитистичките модели и пристапи на изучување на политичките процеси, од друга страна. Современите плуралистички теории поаѓаат од претпоставката (на која упатува и самиот назив) дека политичката моќ во една заедница е поделена на мноштво (плуралитет) различни субјекти (интересовни групи, односно групи за притисок). Со ова се отфрла претпоставката на теоретичарите кои ги разработуваат елитите (како што е, на пример, Милс) дека во секоја локална заедница нужно доминира некоја група, односно елита.

За разлика од елитистите, плуралистите категорично го отфрлаат постулатот за стабилноста на структурата на моќта во една заедница. „**Плуралистите сметаат дека моќта може да биде поврзана за одделни прашања, таа може да биде минлива или трајна. Моќта предизвикува создавање коалиции меѓу заинтересираните**

групи и граѓани кои по своето траење може да бидат моментални или полупостојани...". Со други зборови, имплицитната претпоставка на истражувачите-плуралисти е дека никој однапред нема превласт во една заедница, односно дека структурата на моќта е променлива и нестабилна. Плуралистичките теории ја истакнуваат способноста на групата да го штити поединецот од власта, како и да придонесува за демократската отвореност на системот. Во оваа смисла основната теза е дека **политичката моќ е поделена, односно дека одлуките се носат во сложен процес на преговарање во кој се земаат предвид интересите и размислувањата на поголем број групи.** Во овој контекст, плуралистите не го насочуваат своето внимание на изворите на моќта, туку на нејзиното користење. Определбата кон моќта се врзува за процесот на донесување одлуки (моќта се дефинира како можност на учество во процесот на донесување одлуки), па оттука се извлекува заклучок дека структурата и дистрибуцијата на моќта може да се анализираат дури откако **„внимателно ќе се испита низата на конкретни одлуки“.**

Очигледно е дека современите плуралистички теории избегнуваат да поставуваат многу значајни прашања за природата на општествената и на политичката моќ. Покрај овие, на плуралистичките теории им се упатуваат и други критички забелешки кои најнепосредно се однесуваат на внатрешната логика на нивниот истражувачки модел. Се поставува прашањето: **што е со групите и поединците кога тие не учествуваат во процесот на донесување некои одлуки.** Имено, дали од фактот дека некој не учествува во политичките спорови или одлуки, може да се извлече заклучок кој го изведуваат плуралистите: дека во однос на тој спор или одлука немаат свој интерес.

Многу честа ситуација на „неодлучување“ е исклучена од плуралистичкиот модел на истражување под крајно проблематична претпоставка дека само од интересите и

од желбите на поединците и на нивните групи ќе зависи дали тие ќе учествуваат или не во процесот на донесување на некои значајни одлуки. Напредната крупна забелешка која може да му се упати на плуралистичкиот модел е што тој никаде не ни дава јасни критериуми за разликување на „важните“ од „неважните“ политички спорови и одлуки, односно клучни и периферни политички прашања.

Ако се појде од одговорот на Полсби дека „однапред ќе се одберат за проучување прашања за кои е општоприфатено дека се значајни“, а не да се остави истражувачот да каже кои прашања се значајни, тогаш е потребно да се потенцираат две работи: или однапред да се претпостави дека на политичката сцена на секоја заедница се појавуваат само значајни прашања или без дискусија да се усвои токму она што е спорно и на тој начин да се избегнат многуте замки на нормативизмот.

Слободно може да се каже дека оваа теорија добро ја опишува појавната форма на работите и дека нејзината дескриптивна вредност е значајна. Исто така, неспорна е вредноста на ваквиот пристап во истражувањето на микрониво на општествениот и на политички живот (интересовните групи и локалните заедници). Меѓутоа, останува забелешката дека пошироката општествена условеност на интересовното групирање или односите на моќта во локалните заедници честопати е занемарена или исклучена од полето на теоретското и на истражувачкото интересирање.

ГЛАВА 2

ДЕФИНИРАЊЕ НА ИНТЕРЕСОВНАТА ГРУПА

1. ДЕФИНИЦИЈА НА ИНТЕРЕСОВНАТА ГРУПА

Интересовната група (или групата за притисок) е **организирана форма на здружување на граѓаните** чијашто основна цел е влијание на политиката или дејствување на владата во насока на остварување и на задоволување на своите интереси.

Интересовните групи се дефинираат како организации, одделени од владата, но, сепак, често пати, во мошне блиска соработка со владата, чијшто интерес е да влијаат врз креирањето на јавната политика. Оттука, интересовните групи се дефинираат и како групи кои обезбедуваат институционално поврзување на владата, односно на државата и поголемите општествени сфери. Спектарот на активности или политики кои ги остваруваат интересовните групи е составен дел од широката листа интереси кои се поврзани со нив и тоа: заштита на животната средина; право на консумирање здрава храна; заштита на природните богатства; заштита на трговската политика и слично.

Интересовните групи далеку поинтересно, поопширно и поразлично ги покренуваат прашањата и ги артикулираат потребите од начинот на кој се претставени и се разгледани тие во политичките партии. **Организираната интеракција помеѓу владата и големиот број интереси во општеството се одвива токму преку интересовните групи,** поради што нивното проучување има големо значење за разбирањето на односите меѓу државата и општеството.

Основниот проблем поврзан со проучувањето на интересовните групи е прашањето на нивното **дефинирање.**

Некои организации јасно влегуваат во дефинициската шема на интересовната група. Таквите организации регрутираат свои членови со експлицитно верување дека ќе им служат на конкретните цели и задачи од јавен интерес.

Сепак, најголем број од организациите кои се интересовни групи не ги здружуваат граѓаните со ветување дека ќе обезбедат претставување или реализација на нивните политички погледи или интереси. На пример, синдикатите регрутираат членови преку ветувања за поголема сигурност, подобри работни услови и поголеми плати. Исто така, синдикатите се вклучени во промовирање политики кои може но и не мора да бидат поддржани од страна на нивните членови.

Дали може да заклучиме дека секоја организација која во определен степен влијае врз креирањето на јавната политика може да се смета за интересовна група? Очигледно дека одговорот е не. Ако не е така, тогаш колку политичка активност е потребно да остварува една организација која постои за некои други цели и задачи, и кога таа може да се смета за интересовна група. Многу теоретичари имаат ваква заедничка дилема. Дали сите интересовни групи мораат да бидат истовремено и организации? Авторите кои го фокусираат своето внимание на општествените движења, на пример, сметаат дека и оние кои ги поддржуваат движењата, како и оној дел од населението кое има слични обележја со движењата треба да се дефинираат како членови на интересовните групи. Така, на пример, во САД сосема е природно да се зборува за женски организации и за оние организации во кои членуваат луѓе со друга боја на кожата како и интересовни групи, иако разликите во односот и во условите меѓу овие два вида организации се големи.

Некои автори од 50-тите години од 20 век кои пишуваат за **т.н. политика на интересовните групи** дури го прошируваат поимот интересовна група за да ги опфатат некои квазигрупи, односно групи кои сè уште не се оформени или допрва ќе бидат оформени. Токму затоа, **интересовните групи се дефинираат едноставно како сектори (области) во општеството или групи од луѓе кои се поврзани заради заедничкиот интерес.** Од дру-

га страна, пак, многу автори ги дефинираат интересовните групи многу тесно, бидејќи се фокусираат само на **членството на организациите**. Ваквата тесна дефиниција на интересовните групи има единствена цел. Имено, да ги исклучи големите бизнис интереси од кругот на групата.

Пошироките дефиниции за интересовните групи, исто така, имаат одредени проблеми. Да се смета дека поголемиот дел од населението (на пример, младите, постарите лица, жените итн.) формираат групи за постигнување на некој општ заеднички интерес кој ги обединува и дека таквиот интерес има поголемо значење од другите фактори (на пример, богатство, раса итн.) кои ги дезинтегрираат групите, претставува аргумент во кој многу повеќе веруваат набљудувачите, отколку што тоа е реалност.

Најчесто, **интересовните групи вршат влијание на партиите и обратно**. Иако се надвор од изборниот процес, тие можат да извршат силен притисок врз власта без разлика која партија е на власт. Административните агенции, комитети и одбори, како и судовите се најсилните пристапни форми за промовирање и за реализирање на интересите на граѓаните. **За разлика од партиите, интересовните групи не даваат свои кандидати за политичките функции**. Компромисот помеѓу различните интереси не може да се пронајде без присуство на организирани интересовни групи. Така, здруженијата претставуваат репрезентни центри на интересите на граѓаните кои може да зборуваат во нивно име, за определени цели.

Здруженијата и организациите може да се разгледуваат и како продолжена политичка рака на личностите преку која тие ги потенцираат и ги остваруваат своите барања, односно со чија помош се бранат од преголемата моќ на државата или на другите организирани групи. Нешто слично важи и за граѓанските иницијативи кои најчесто ограничени на локално ниво и насочени кон конкретна цел, ги орга-

низираат заинтересираните лица и ги застапуваат нивните интереси пред политичките институции. Здруженијата најчесто ги насочуваат своите барања кон владите и кон парламентите. Од друга страна, пак, политичките институции секогаш не го чувствуваат нивното работење како негативен притисок, туку многу често и како директна поддршка.

Денес, во модерни услови, членовите на здруженијата или на интересовните групи често претставуваат место каде што се собираат вистински експерти од различни области. Ваквите здруженија многу често се ставаат во функција на владите и на парламентите на државите. Членовите на интересовните групи, најчесто се обидуваат да ги остварат своите интереси токму преку нивното влијание во институциите на системот. Консеквентно, ваквите личности што ги извршуваат споменатите активности на застапување и промовирање на интересите на една група во институциите на системот се нарекуваат лобисти. Во оваа смисла, најопшто разбирање на зборот **лобист** се употребува за оној кој преку „**влезната хала на парламентот – лобито**“, **се обидува да влијае врз пратениците со директни разговори. Денес, формите на влијание се многу проширени. Често членовите на интересовните групи се тесно поврзани со парламентарните групи и фракции.**

2. ВИДОВИ ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ

Најчесто прифатена и употребувана шема на класификација на интересовните групи е онаа развиена од страна на професор Габриел Олмонд, во која се разликуваат **четири основни видови на интересовни групи:**

- » **Прво**, асоцијативни интересовни групи, кои ги основаат луѓе кои имаат заеднички, ограничени цели. Основните карактеристики на овие групи како и асоцијации се нивното доброволно дејствување и

заедничките интереси, желби или ставови. Овие групи имаат свое име, организација, професионален персонал итн. Се смета дека синдикатот е типичен пример на асоцијативната интересовна група;

- » **Второ**, неасоцијативни интересовни групи, се групи што немаат име и формална структура, но тие рефлектираат поголеми социјални, етнички, културни или религиозни интереси кои во конкретен момент може да се поврзат со политичките сили и да извршат определено влијание врз политичките институции;
- » **Трето**, институционални интересовни групи се групи што егзистираат во рамките на владините структури (владини агенции, бироа за развој, комитети и слично). Тие се, всушност, дел од владиниот апарат, кои се обидуваат да вршат влијание врз власта преку својата позиција.
- » **Четврто**, анемични интересовни групи кои се формираат спонтано и случајно како резултат на здружувањето на граѓани во интерес на спротивставување на дејствата на одредена политика. Студентските демонстрации против Виетнамската војна во доцните 60-ти години и почетокот на 70-тите се најдобар историски пример за овој вид интересовни групи.

Според Олмонд, во рамките на секоја од овие групи поединечно функционираат и определени **подвидови интересовни групи**.

Така, на пример, асоцијативните интересовни групи може да се поделат меѓусебно на четири подвидови во зависност од:

- » нивната природа;
- » карактерот на интересот;
- » видот на организациските обележја и карактеристики; и

- » типот на применетата тактика и стратегија на дејствување.

Постојат и **т.н. обичајни групи** чијашто основна карактеристика е нивната вкоренетост во структурата на општеството. Во нив се припаѓа со моментот на раѓање, а не со дополнително вклучување. Типични форми на обичајни групи се: семејството, кастите, етничките групи, племенските заедници итн. За разлика од другите интересовни групи во кои граѓаните самите одлучуваат дали ќе членуваат или не, обичајните групи се засновани на принципите на заедничкото потекло и традиционални врски и почитување.

Според американската теорија, интересовните групи може да се поделат во **два поголеми вида**:

- » **Прво**, приватни интересовни групи. **Приватните интересовни групи** функционираат надвор од владата и тие ги претставуваат речиси сите сегменти на општеството – економските, религиозните, културните, професионалните итн. Приватните интересовни групи вршат притисок врз сите сфери на националната власт – законодавство, претседател, административни структури и судови. Судството и бирократските структури се особено пристапни за директно влијание на интересовните групи. На пример, интересовните групи може да покренуваат спорови за определени случаи директно пред судовите или може да се жалат директно до бирократските структури.
- » **Второ**, владини интересовни групи. **Владините интересовни групи** се формираат во рамките на самата политичка власт. Агенциите, министерствата, парламентарните комисии или извршните одбори на владата понекогаш дејствуваат како **јавни интересовни групи**. Конечно и самиот уставен систем на поделбата на власта и принципот

на „тежа и противтежа“ се изградени на конкретни политички интереси. Различните интереси на трите столба на власта се гарантираат преку нивната независност.

Во контекст на споменатото, во теоријата постои поделба на интересовните групи на:

- » **Прво**, внатрешни групи.
- » **Второ**, надворешни групи.

Разликата помеѓу **внатрешните и надворешните групи** се состои во тоа што едните редовно учествуваат во формулирањето на политиката, влијаејќи врз министрите и врз јавните службеници, додека другите се потпираат на други методи за да обезбедат поддршка на своите интереси, како, на пример, кампањи на пишување писма и одржување демонстрации. Точната комбинација на методи што ја користат интересовните групи за да обезбедат влијание варира од еден до друг политички систем. Институциите на кои интересовните групи го фокусираат своето внимание се еден од индикаторите за тоа каде лежи моќта во определен политички систем. На пример, во САД интересовните групи особено се залагаат за да влијаат врз Конгресот, некогаш со создавање на **т.н. железни триаголници составени од интересовни групи, конгресни поткомитети и бирократски агенции**. Поверојатно е дека интересовните групи во САД, многу повеќе отколку во некои други политички системи, ќе се свртат кон судовите за да ги постигнат своите политички цели, што го одразуваат значењето на Врховниот суд во американскиот политички систем и генералната тенденција споровите да се решаваат со помош на легални средства.

Во **Обединетото Кралство**, пак, каде што моќта е поконцентрирана во извршната власт, интересовните групи го насочуваат своето влијание врз министрите и врз цивилните службеници. Во оваа насока, и влијанието на

медиумите, особено во однос на политичките случувања, сè повеќе се зголемува поради што интересот на интересовните групи кон медиумите е сè поголем. Развојот на политичките структури на меѓународно ниво, особено на Европската унија, доведе до развој на сè поефикасни меѓународни федерации на национални интересовни групи. Развојот на полибералните политички системи во Источна и во Централна Европа, но и во Руската Федерација, го поттикна формирањето на интересовни групи и во овој регион, пред сè, на полето на економијата.

Покрај наведените, во теоријата се изложуваат и други поконкретни обиди на категоризација на интересовните групи. Во оваа смисла, ако се тргне од методите на дејствување на интересовните групи, се разликуваат:

- » **Прво, групи со посебни интереси. Групите со посебни интереси (уште познати како протективни или функционални)** се организираат со цел да ги заштитат најчесто материјалните интереси на своите членови. Овие групи ги претставуваат посебно дефинираните интереси и ги промовираат тие интереси меѓу точно дефинирани целни групи. Синдикатите, трговските фирми или професионалните здруженија се вистински пример за овој вид групи. Нивната посебност се заснова на фактот што тие ги претставуваат определените делови на општеството: работниците, работодавците, потрошувачите, етничките заедници и слично.
- » **Второ, промотивни групи. Промотивните интересовни групи** (уште познати како групи со цел или со став) настанале во интерес на застапување во некои заеднички прифатени вредности, идеали и принципи. На пример, типични промотивни групи се оние за заштита на животните во кои членството е отворено за сите граѓани – љубители на животните. Тука спаѓаат и групите за забрана на абортусот, групи за одбрана на традиционалните

или верските вредности итн. Целта на овие промотивни групи е да им помогнат и на други групи, а не само на своите членови.

- » **Трето**, инсајдерски групи. **Инсајдерските групи** имаат привилегиран, и најчесто институционализиран пристап кон владата и кон политиката во државата. Нивните членови одржуваат редовни консултации, а многу често присуствуваат и во работата на владините тела. И владините тела може да побараат знаење и податоци од овие групи што значи дека постои заемен однос на поддршка помеѓу нив. Но, статусот на инсајдерска група секогаш не е поволен за членовите. Инсајдерите, за да остварат подобра позиција во системот, може да се послужат со средства кои не се во интерес на членовите на групата, а се во интерес на владината политика. Тоа значи дека инсајдерските групи може да се претворат во продолжена рака на власта што не е секогаш добро за членовите на групата.
- » **Четврто**, аутсајдерски групи. **Аутсајдерските групи** немаат никаков директен контакт со владата и со власта. Статусот на аутсајдер во системот честопати манифестира знаци на слабост во смисла на нивната организациска моќ и финансиските средства со кои тие располагаат. Нивното влијание е најчесто преку медиумите, бидејќи тие се игнорирани од јавните власти.

Интересовните групи во американската теорија и практика уште ги нарекуваат и **групи за притисок, односно лоби групи**. Независно од фактот дека постојат различни видови на групи за притисок кои имаат широк спектар на дивергентни интереси, **сите тие имаат повеќе заеднички организациски карактеристики**. Имено, **најголемиот број од нив вклучуваат:**

- » **Елитни членови**, кои ги раководат организациите и ги формулираат политиките и тактиките што тие ги употребуваат;
- » **Лобисти**, кои работат за овие елити и ги доставуваат барањата на елитните членови до другите граѓани или до власта; како и
- » **Членови**, кои ги обезбедуваат основите и причините за организирањето и постоењето на интересовната група на прво место.

Како што постои евидентна разлика во односот и релациите на партиските лидери и обичните партиски членови, слични разлики постојат и помеѓу раководството и членовите на групите на притисок. Понекогаш раководството на групата не може ниту да добие поддршка за оние политики кои сосема јасно се групни интереси.

Лице кое е член на интересовна група може да има интерес да учествува уште во неколку други групи. На пример, член на синдикат или некоја професионална организација може истовремено да учествува и во спортски, културни и други групи.

Целите на различните интересовни групи секогаш не коинцидираат. Оттаму, лицето треба да се определи на кои интереси ќе им даде предност и кои ќе ги фаворизира во случај да дојде до судир на интересите помеѓу двете различни интересовни групи. На пример, еден доктор може истовремено да биде член и на струкова здравствена организација и член на ветеринарната администрација. Меѓутоа, во случај на спор помеѓу овие две здруженија, кои можат да бидат дијаметрално спротивставени по однос на јавната политика, докторот ќе мора да се одлучи кон која организација и кон кои интереси ќе се приклучи.

Иако лобистите се лица од различни професии, во групата најефикасни лобисти влегуваат поранешни истакна-

ти државни функционери. Во оваа смисла, техниките кои ги употребуваат овие лобисти се различни, а тие зависат од нивните индивидуални можности. Без разлика кои се и како дејствуваат, **лобистите имаат две основни цели:**

- » **Прво**, да влијаат врз законодавството (легислативна власт); како и
- » **Второ**, да обезбедат пристап до административните агенции и служби во интерес на добивање што е можно поголем број на информации за тоа како владините политики влијаат на нивните поддржувачи.

Можеби најзначајната функција на еден лобист денес е да добие информации за прашањата кои се однесуваат на интересите на групата. За возврат, лобистите им доставуваат информации и на владините службеници.

Денес, поголемиот број од групите за притисок се насочени кон развој на примамлив и на интересен јавен имиџ (јавна претстава) на институциите кои ги застапуваат групите, со надеж дека ова може да има влијание врз политиката на донесување одлуки. Техниките на јавните односи и јавната комуникација се примарна основа, односно столб на една интересовна група. На пример, колумните напишани од некои лобисти во весниците во кои се апелира да се намали загадувањето на животната средина и околина се еден од начините на влијание. Техниките на јавните односи и комуникации многу често се употребуваат од страна на групите за притисок со цел освојување јавна поддршка за ставовите и за размислувањата по прашања кои се од нивен интерес.

Групите за притисок многу често може да се вклучат и во изборниот процес. Станува збор за **трет метод на влијание на групата за притисок врз јавноста или врз поединецот на прифаќање на владината политика.**

Лобирањето е функција на групите со приватен интерес, иако и самите административни агенции и служби изведуваат слични функции во рамките на владата. Административните агенции, на пример, се типичен пример на интересовни групи кои имаат дефинирани јавни цели кои сакаат да ги остварат. Размислувањето дека владините агенции се вклучени во т.н. лоби-активности може да предизвика зачудување кај многумина, но токму тие агенции се често пати најголеми портпароли за остварувањето на определени посебни политики.

Како експерти во определени области, токму агенциите се повикуваат пред конгресните комитети и се консултираат на различни начини. Интересно е што нивните размислувања во САД се многу повеќе прифатени од членовите на Конгресот, отколку оние дадени од лобистите на приватните интересовни групи. Во оваа насока, поради нивниот многу покомфорен пристап до Конгресот, административните агенции имаат внатрешно влијание и во процесот на подготвување на законските текстови, бидејќи тие се повикани да го искажат својот став околу законските прашања кои се предмет на регулирање.

Фактот дека многу често се појавуваат конфликти помеѓу групите за притисок по различни прашања и цели, индицира дека ниту една интересовна група не може целосно да го преземе приматот во креирањето на политиката. Меѓутоа, факт е дека интересовните групи сè повеќе се обединуваат во сојузи, дејствуваат здружено со што ја зголемуваат својата моќ и сила. Во секоја од владините области – одбрана, транспорт, земјоделство, безбедност, труд, здравство итн. постојат коалиции на интересовни групи кои се исклучително моќни.

Инаку, **карактерот на државата** игра најголема улога во креирањето на однесувањето на интересовните групи. Државата која е карактеризирана како концентрирана,

држава со систем на унитарна моќ, најчесто ги охрабрува интересовните групи да се засноваат на т.н. технократски форми на лобирања. Централизираната, моќна држава ги охрабрува интересовните групи да го прифатат технократскиот модел на лобирање, да ги убедуваат оние кои носат одлуки со помош на технократски аргументи многу повеќе отколку со мобилизирање на политичките сили.

Во државите кои имаат манифестно фрагментирани политички системи, како што се САД, интересовните групи ризикуваат да изгубат помалку ако политички се идентификуваат поблиску со која било партија.

3. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ И ИНТЕРЕСОВНИТЕ ГРУПИ

Интересовните групи и политичките партии често пати се гледаат како ривали. И двете форми на здружување овозможуваат политичка партиципација на граѓаните и ефективни методи за влијание во јавната политика. Меѓутоа, партиите и интересовните групи се гледаат не само како конкуренти во ограничените политички извори, туку и како антипатични, непријателски расположени кон својата моќ. Во теоријата постои мислење дека кога партиите се силни, интересовните групи ослабнуваат и обратно, кога интересовните групи се силни, партиите ја слабеат својата моќ.

Оваа претпоставка е особено прифатена помеѓу американските политички теоретичари. Сепак, истата не е заснована на објаснување на интегративниот карактер на политичките партии, кои, како што велат тие, ги здружуваат поголемиот број различни групи со цел победа на изборите, наспроти дезинтегративната улога на интересовните групи, кои се насочени секогаш кон точно определени интереси во определени области на општеството. Ако успеат партиите да ја наметнат својата интегрирачка

улога, тогаш тие ја засилуваат сопствената улога во системот, стануваат моќни, при што, во спротивно, настапува на сцена дезинтегративната моќ на интересовните групи. Ниту една партија не може да го освои мнозинството на гласови доколку се идентификува само со еден интерес, или како што Шатшнајдер напишал: **„Мислењето дека партиите ги здружуваат посебните интересовни групи да дејствуваат заедно во еден бескраен процес на преговарање и договарање е нереално... Тоа го потценува фактот дека ние (се мисли на САД, н.з.) имаме двопартиски систем. Партиите се натпреваруваат меѓусебно; тие не се натпреваруваат со групите за притисок“.**

Интересовните групи и партиите може да одиграат мошне слична, или мошне различна улога во системот, а тоа да влијае врз нивниот однос на соработка. Не постои единствена шема на соработка помеѓу интересовните групи и партиите. Првата соработка која треба да се разреши во нивниот меѓусебен однос е да се утврди дали постои или не постои разлика помеѓу овие две форми на здружување. Сепак, за да се добие добар одговор на ова прашање потребно е да се анализираат моментите кои ги поврзуваат нивните активности.

Една форма на соработка помеѓу интересовните групи и партиите е нивната блиска поврзаност. Најочигледен пример на таквиот однос на поврзаност се согледува во соработката помеѓу содијалдемократските или лабуристичките партии, како партиски организации и синдикатите како интересовни групи. Во оваа смисла, иако конгресот на Британскиот синдикат, на пример, не е дел од Лабуристичката партија, сепак, тој во најголем дел ја прифаќа политиката на лабуристичките. Синдикатот е особено значаен на локално ниво за Лабуристичката партија на Британија. Исто така, синдикатот ги „спонзорира“ кандидатите за пратеници од Лабуристичката партија.

Најостар контраст на поврзаност на партиите со интересовните групи е моделот на **т.н. неполитички интересовни групи**. Во овој случај интересовните групи отфрлаат каква било поврзаност со партиите. Партиската поддршка дури се смета за апсолутно неприфатлива, бидејќи таа е некомпатабилна со професионалниот статус на групата и претставува опасност за авторитетот и кредибилитетот на нејзините членови. Помеѓу овие две екстремни сфаќања лежи **една средна варијанта на соработка, според која интересовните групи можат да бидат политички, но не и партиски групи**.

Сепак, интересовните групи многу често не поддржуваат само една, туку две па и повеќе партиски политики. На пример, најголемиот дел од интересовните групи во САД денес се инволвирани во поддршката и на демократските и на републиканските кандидати за изборите во Конгресот преку различни форми на помош дадена од страна на нивните комитети за политичка акција.

Се смета дека според карактерот на односот помеѓу партиите и интересовните групи влијае и слабоста, односно силната улога на партиите во системот. Имено, во држави со силни политички партии, партиската дисциплина многу лесно го отфрла притисокот од интересовните групи, особено во делот на законодавството. Од друга страна, отсуството на силни, компетативни партии, создава политика во која доминираат фракциите, поединците и индивидуалните интереси. Размислувањето дека постоењето на силни партии и силни интересовни групи е некомпатибилно, е длабоко вкоренето во американската политичка наука, иако со него не се согласуваат теоретичарите од европскиот континент.

Партиите и интересовните групи се двата основни типа организации кои ги преземаат можностите и функциите на пренесување на интересите на граѓаните во рамките

на институционалните структури одговорни за донесување одлуки и за формирање политичка волја.

Интересовните групи организираат и артикулираат општествени интереси на одделни граѓани, на социјални групи и на други социјални единици (претпријатија, асоцијации итн.) и **по правило тие може да се разграничат од политичките партии во три основни елементи:**

- » **Прво**, интересовните групи не учествуваат во трката за освојување на парламентарни или други видови на мандати. Интересовните групи повремено може да учествуваат на избори како тактика да влијаат на политичките партии, но најчесто нивните методи се насочени кон водење кампањи и кон лобирања врз актуелната владина политика. Така, на пример, земјоделските партии влегуваат во изборната трка со цел да формираат влада или да влезат во коалиција со други партии, додека земјоделските здруженија, индиректно ги поддржуваат земјоделските партии и користат други методи на влијание – од демонстрации, до приватни консултации со министрите, а во функција на исполнување на своите цели иако самите не се заинтересирани да дојдат на власт.
- » **Второ**, смислата на постоење, целта на формирање и на програмата на работа на интересовната група се различни и **специфицирани според општествените потреби** (според функционалните сфери и социјалните групи), додека политичките партии бараат поопшта креирачка функција и репрезентација, па и интеграција на различните социјални групи. Во оваа смисла, здруженијата ги насочуваат своите цели кон **четири функционални тежишта:**
 - **самопомош и саморегулирање на своето членство,**

- **хоризонтални конфликтни односи со контраздруженија,**
- **политичко влијание врз институциите, и**
- **сопствено производство на услуги во полза на определена клиентела** (која може да се преклопува со нивното членство).

На овие тежишта може да им се припишат типични организаторски логика на реализирање (логика на членство, логика на конфликт и преговори, логика на влијание, производствена логика).

- » **Трето**, интересовните групи се посилно поврзани со специфичните социјални контексти на граѓаните, значи и од организациски аспект се потесно поврзани со општествената структура и со општествените активности, како и со постојаните односи на конфликт и на соработка со другите здруженија.
- » **Четврто**, интересовните групи не се хомогени организации. Тие имаат широк спектар на интереси и на цели, имаат различен степен на општост и специфичност што зависи од целта и интересите што ги застапува, имаат различна организациска структура, различен степен на моќ, потенцијал на влијание, стратегии на дејствување итн.

4. ИНТЕРЕСОВНО ПРЕТСТАВУВАЊЕ

Рамките на дејствувањето и на политичкото влијание на здруженијата во рамките на системот ги утврдуваат државните институции: парламентот, владата, администрацијата и судовите. Во оваа сфера на дејствување, истовремено како централни актери се интегрирани и политичките партии, кои во борбата за власт и како „сопственици“ на јавните установи извршуваат значително посилно политичко влијание во процесот на донесување политички одлуки.

Меѓутоа, во последно време интересовните групи играат сè позначајна улога во процесите на донесување одлуки во сите демократски политички системи, каде што приватните организации го претставуваат „цивилното општество“ наспроти интересите на државата. На прашањето како приватните и јавните интереси се претставени во процесот на донесување одлуки, одговорот е дека тоа претставување е различно и варира во зависност од поставеноста на системот. Притоа, постојат три главни модели на т.н. интересовна интермедијација (интересовно посредување):

- » **Прво**, модел на плурализам (плуралистички модел),
- » **Второ**, корпоративистички модел и
- » **Трето**, консоцијален модел.

Табела бр. 15: Типови на интересовно посредување

	ПЛУРАЛИЗАМ	КОРПОРАТИВИ-ЗАМ	КОНСОЦИЈАТИ-ВИЗАМ
општествени поделби	вкрстени (cross-cutting)	класни	културни
Интереси	приватни наспроти јавни	капитал наспроти труд	француски наспроти германски наспроти британски итн.
Карактер	компетативен	консензуален	консензуален
политичка мрежа	отворена	затворена	затворена
улога на државата	неутрална	проактивна	неутрална

Наједноставно објаснување на улогата на интересовните групи и на политичките партии во системот нуди **плуралистичкиот модел**, според кој големиот број (донеканде конкурентно) организирани интереси се обидуваат да извршат влијание на конкретни партии во полза на определени барања.

Плурализмот е класичен модел на политиката на интересовните групи во демократските системи. Централната идеја на овој модел е дека **организациската на компетативни општествени интереси креира „тежа и противтежа“ против силната државна власт или специјалните интересовни групи.** Претпоставката врз која се темели овој модел е дека секоја група во системот има можност преку различни форми на дебати, отворени трибини итн., да го опонира ставот на другата интересовна група. Во услови на размена и на конкурентност на различни мислења и ставови по однос на исто прашање, ниту еден интерес не може да биде осамен, единствен, монополизиран.

Или со други зборови, секогаш постои „вага која натежува на едната или на другата страна“, меѓутоа секогаш со определена доза која не е максимална. **Централното обележје** на плуралистичкиот модел на интересовно посредување е дека различните интереси **имаат еднаков пристап во политичкиот процес.** На пример, групите за заштита на животната средина според овој модел имаат еднакво влијание врз владините службеници како и врз индустриското лоби. Ако е ова случај, тогаш токму владините службеници треба да послужат како „судии“ во спорот меѓу интересовните групи и индустриските лобисти насочувајќи ја расправата во интерес на јавноста. Проблемот кај овој модел е во тоа што идеален плурализам вистински и не постоел.

- » **Прво,** во голем број држави еден вид на општествени поделби секогаш имаат за цел да се наметнат над сите други, така што онаа страна, која по дефиниција е финансиски, економски и политички помоќна ќе успее да се наметне и во политичкиот процес.
- » **Второ,** дури и во оние системи каде што постојат вкрстувања на општествените поделби, опозициските групи многу ретко имаат можност за еднаков пристап до моќта. Ова е резултат на т.н. „логика на колективна акција“ каде што постои интерес за при-

клучување во групата која нуди добивка само за своите членови („приватни интереси“), а не постои интерес за приклучување кон групите кои бараат добивка за сите во општеството („јавни интереси“).

За разлика од плурализмот, корпоративизмот е модел на интересовно посредување, кој е дијаметрално спротивен од плуралистичкиот. Додека плуралистите зборуваат за општество кое е поделено на мноштво општествени поделби, застапниците на корпоративниот модел претпоставуваат дека класата е доминантниот фактор на општествениот расцеп, односно дека општеството е поделено на два противставени вида интереси: капиталисти-капитал и работници-труд. Корпоративизмот претпоставува дека ако плурализмот се постави како доминантен, бизнис интересите неминовно ќе се постават како приоритетни. Решението за државата е да ги признае, да ги одобри и да ги потпомогне репрезентативните монополи на двете страни на поделените класи – „социјални партнери“. Наместо отворена мрежа на политики, лидерите на бизнис заедницата и движењето на синдикатот треба да учествуваат на затворените „трипартитни“ состаноци со државните службеници.

Сепак, проблемот е во тоа што постиндустриското општество повеќе не може да биде поделено на капитал и труд.

- » **Прво**, класата сè повеќе се определува како голема детерминанта на индивидуални политички, економски и општествени интереси и вредности. И, исклучени од корпоративните договори, индивидуалните со „постматеријални вредносни“ ориентации се приклучуваат кон новите „општествени движења“, како што се движењата за човекови права, еколошките движења, антинуклеарните и мировни протести, женските движења, хомосексуалните движења, лобисти на потрошувачи, пензионерски сојузи итн.

Како резултат на ова, општествениот консензус во постиндустриското општество не може да биде гарантиран со едноставно овозможување на индустријата и на работниците да учествуваат во процесот на креирање на политиката.

- » **Второ**, доколку согласноста од двете страни во индустријата е потребна за сите поголеми политики во државата, корпоративизмот може да го заштити инволвирањето во политиката. Како и во плуралистичкиот модел, капиталот и работничките интереси најнапред сакаат да си ги заштитат своите интереси, а потоа, на долгорочен план и интересите на другите во општеството. Резултатот е создавање непробоен политички процес и политичка стагнација.

Консоцијалниот модел е сличен модел како и корпоративистичкиот, со тоа што еден **конкретен вид социјални групи имаат определени привилегии наспроти другите и еднаков статус во политичкиот процес како средство за заштита од неминовна доминација на конкретната група.**

Како што корпоративизмот ги привилегира класните расцепи (бизнис-работници), консоцијалниот модел е систем на интересно посредување во општествата кои се длабоко поделени („сегментирани“) околу некои културни прашања, како што се јазикот, етницитетот, религијата или националноста. Исто така, наместо државните службеници да преговараат со приватните интереси, политичкиот процес е раководен во согласност со институционалните правила кои го гарантираат политичкиот консензус.

Мнозинството од надлежностите во политиката се децентрализирани во рамките на секој сегмент; само елитите на сегментите учествуваат во централниот процес на донесување одлуки; секоја група е пропорционално претставена во државната бирократија и во процесот на донесување одлуки и има пропорционално учество и пристап до јавните

финансии (пропорционалност); секоја група има право на вето на која било одлука што ги загрозува виталните интереси или идентитетот на својот сегмент. На пример, станува збор за доминантен модел на интересно посредување кој се применува во Холандија, Белгија и Швајцарија.

Исто како корпоративизмот, и консоцијалниот модел произведува инертност. Доколку согласноста (консензусот) на сите групи се јавува како предуслов за исчекор напред во политиката, резултатите ќе бидат неминовно со „најнизок општ именител“. Или речено поинаку, постоењето на повеќекратни „вето-играчи“ доведува до политичка имобилност и субоптимални решенија. На сето ова може да се додаде и фактот дека консоцијалниот модел е инхерентно недемократичен. Исто како и корпоративизмот тој се заснова на затворени „картели од елити“, ги исклучува подобрите членови од главните општествени групи и свесно создава сила која ја потценува појавата на општествени интереси и лојалност која го пресекува привилегираниот расцеп. Ако се појават некои вкрстени интереси, како што се класните или постматеријалните вредности, легитимитетот на консоцијалните договори секогаш се намалува или се обезвреднува. Оттука може да се изведат две прашања:

- » **Прво**, кој модел на интересно посредување доминира во Европа,
- » **Второ**, кои се импликациите на дејствувањето на овие модели при работата и при легитимитетот на ЕУ.

5. ИНТЕРЕСОВНИТЕ ГРУПИ ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Потребата од посредно или непосредно влијание врз процесот на донесување одлуки во ЕУ од страна на приватни поединци и групи драматично се зголемува кон крајот на 80-тите години од минатиот век. Сè до средината на 80-тите години од 20 век, можно е да се идентификуваат помеѓу 400 и 500 интересовни групи со седиште во Брисел,

при што оваа бројка три пати се зголемува до средината на 90-тите години од 20 век. Како што може да се забележи од поголемиот број анализи, најголемиот број интересовни групи на европско ниво се индивидуалните претпријатија и компании, од кои поголем дел имаат и свои претставништва во Брисел.

Втората по големина група на интереси се оние што ги застапуваат здруженијата од типот на Европската бизнис федерација, синдикатите, секторските индустрии или професии итн. Исто така, во Брисел постојат и преку 300 приватни фирми „лобисти“ како што се политичките консултантски куќи, компании за односи со јавноста, специјализирани фирми за европско право и слично. И бизнис интересите се, исто така, претставени во Брисел, преку многубројни национални, европски и секторски стопански комори. Претставувањето на овие дифузни интереси во процесот на донесување одлуки се случува многу повеќе преку националните и европските интересовни здруженија – како што се европските здруженија на националните потрошувачки групи. Некои од овие групи, вработуваат приватни консултанти. И на крај, голем број европски региони, голем број на државни органи од државите кои не се членки на ЕУ и меѓународните организации, исто така, имаат свои канцеларии во седиштето на Унијата.

5.1. Бизнис интереси во ЕУ

Лобирањето на приватните фирми во политичкиот процес на ЕУ започнува поактивно да се случува кон крајот на 70-тите и 80-тите години од 20 век, односно во моментот кога владите почнуваат да воспоставуваат стандарди во сферата на пазарната економија преку воведување нови форми на економска и социјална регулатива. Денес со организирањето на европскиот единствен пазар овие стандарди, всушност, се европски поради што бизнис интересите природно се определуваат како клучни во новиот политички

центар. Бизнес интересите не се само одговор на појавата на регулаторните надлежности во Брисел. Имено, тие, всушност, активно го промовираат нивниот развој. Дури и кога конкретни европски индустрии му опонираат на глобалниот слободен пазар, поголемиот број сектори на европската економија го фаворизираат отстранувањето на бариерите на слободното движење на стоки, услуги и капитал помеѓу европските држави. Ваквото размислување е срцевина на размислувањето на неофункционалистичките теории за европската интеграција во 50-тите години од минатиот век.

Истражувањата во 1996 година на повеќе од 200 бизнис групи со седиште во Брисел покажуваат дека поголемиот број од овие групи вработуваат помалку од петмина луѓе, а, сепак, имаат вкупен промет од над 100.000 евра годишно. Поголемиот број од овие групи се национални здруженија, служби на индивидуални фирми, или специфични секторски европски асоцијации како што е, на пример, Комитетот на земјоделската организација во Европската заедница, националните фармерски асоцијации итн. Сепак, наспроти споменатите, постојат и други моќни вкрстени секторски европски асоцијации.

5.2. Синдикати, јавни интереси и општествени движења во ЕУ

Интересовните групи кои многу често драматично се спротивставуваат на сопствениците на бизнис компаниите сè до 90-тите години од 20 век, не се доволно добро претставени во Брисел. Претставниците на различните социјални интереси формално се претставени во **Економскиот и социјалниот комитет** од моментот кога тој за првпат се воспостави (Договорот од Рим), како прв обид да се вклучи елементот на корпоративизам во процесот на креирање на политиката на ЕУ. Сепак, основниот статус на овој Комитет е чисто консултативен.

Широкиот спектар на различни интереси, како што се синдикалните, еколошките или потрошувачките, природно стануваат интересни за процесите во Брисел како резултат на новите надлежности што ги доби ЕУ во областите како што се здравството, заштитата при работа, политиката на заштита на животната средина, потрошувачката политика и социјалната политика, со донесувањето на Единствениот европски акт и со Договорот од Мастрихт.

Европската конфедерација на синдикати (ЕКС) е формирана во 1972 година. ЕКС претставува „чадор-организација“ чишто членови се федерации на синдикати од 22 држави-членки и држави кои не се членки на ЕУ. Овие федерации заедно имаат над 45 милиони индивидуални членови на синдикати, од кои 1/5 се членови на британските и на германските федерации на синдикати. Големината и различноста на членовите на ЕКС ја поткопуваат можноста од создавање вистинска кохерентна синдикална стратегија поставена на европско ниво. ЕКС не е организација која е поврзана во мрежата на сродните јавни интересовни групи. Но, членовите на ЕКС имаат ограничени извори на средства и можности да бараат алтернативни лоби-стратегии. Сепак, ЕКС сè повеќе ја зголемува својата улога во процесот на преговарање како легитимен „социјален партнер“ заедно со УНИЦЕ и Европскиот центар на јавни претпријатија, кој ги претставува национализираните индустрии. Во 1984 година, претседателот на Европската комисија најавува дека ниту една нова иницијатива во сферата на социјалната политика нема да може да биде проследена во ЕУ без претходна согласност од двете страни на индустријата, претставници од двете страни на индустријата, претставени преку УНИЦЕ и ЕКС. Во првите години од овој „социјален дијалог“, се прави мошне мал прогрес во односите меѓу овие две организации, поради инсистирањето на УНИЦЕ неговите членови да не бидат врзани со ниту еден договор кој ќе го постигнат со ЕКС. Сепак, постојаната

симпатија на Комисијата кон ЕКС предизвикува сигурност дека социјалниот дијалог нема да може да се раскине. Во оваа смисла, претседателот на Европската комисија лансира стратегија на европската социјална политика, која резултира со донесување на Европската социјална повелба, која е потпишана во 1989 година од страна на сите држави-членки на ЕУ, освен Обединетото Кралство.

Поддршката во корист на ЕКС дополнително се зајакнува со Договорот од Мастрихт со кој се институционализира социјалниот дијалог во сферата на социјалната политика. Мастришкиот „Социјален договор“ ги проширува надлежностите на ЕУ во сферата на социјалната политика за сите држави-членки на ЕУ, освен за Обединетото Кралство.

Во согласност со правилата утврдени во социјалниот договор, Комисијата законски се обврзува да ги консултира двете страни – бизнис страната и страната на трудот, пред да поднесе каков било предлог од областа на законодавството на социјалната политика. Исто така, државите-членки може да побараат од двете страни да постигнат договор за имплементирање на директивите усвоени со социјалниот договор. И, најзначајно, ако двете страни постигнат колективна согласност за прашања од конкретната политика, таа може да послужи како директна замена на некој европски закон. Со други зборови, **станува збор за прифаќање класичен модел на корпоративизам во централната сфера на социјално-економската политика на ЕУ.**

Сличен развој доживуваат и другите дифузни интереси, како што се, на пример, еколошките и оние на потрошувачките интересовни групи. Само неколку интересовни групи имаа право да изнесат свое мислење во Брисел во доцните 80-ти години од 20 век, но затоа во почетокот на 90-тите години од 20 век, јавните интереси одигруваат централна улога во многубројни дебати на политичката сцена на ЕУ.

5.3. Територијални (регионални) интереси во ЕУ

Друг збир на неекономски интереси кои одигруваат значајна улога во процесот на креирањето на политиката на ЕУ се **т.н. субнационални региони**. Станува збор за голем број служби на субдржавни авторитети, кои имаат свое седиште во Брисел. Во нив се вклучени канцелариите на државните власти, регионалните совети и други службени органи на децентрализираните унитарни држави на Италија, Франција и Шпанија; органите на локалните самоуправи во унитарните држави на Велика Британија, Ирска, Данска, Холандија, Шведска, Грција, Португалија и Финска, како и поголем број на други интермедијални организации на локалните власти, општините, регионите, градовите и субнационалните единици.

Некои од овие субнационални групи се претставени во Брисел од почетокот на 70-тите години од 20 век, но поголемиот број од нив започнаа да се мобилизираат кон крајот на 80-тите години од 20 век по реформата на регионалните политики на ЕУ. Со реформата на структуралните фондови што се случува во 1988 година свесно се дозволи „опфаќање“ на националните власти од страна на Комисијата и на регионите. Од една страна, Комисијата свесно ги втурна регионалните интереси во иницијативата, во прифаќањето и во имплементацијата на регионалната политика. Од друга страна, регионалните интереси искористуваат најголем дел од своите можности да се поврзат со националните влади, додека многумина од нив беа владеани од страна на партиите од спротивниот политички табор или беа отфрлени од буџетот на своите регионални власти.

„Соработката“ помеѓу Комисијата и властите на регионално ниво станува централен водечки принцип во оваа политичка област. Регионалните тела, оттогаш па наваму се повикуваат да ги достават своите предлози директно до Комисијата. Но, регионалните тела се одговорни и за ре-

лизација на своите „посебни рамковни програми“ под непосредна контрола од службите на Комисијата. Формалната улога на регионите во процесот на креирање на одлуки во ЕУ се доинституционализира и преку **формирање на Комитетот на регионите со Договорот од Мастрихт**. Овој Комитет го заменува Консултативниот совет на регионалните и локалните власти кој беше воспоставен од страна на Комисијата во 1988 година, како дел од режимот на новата регионална политика. Членовите на овој совет се именувани од страна на две европски субнационални асоцијации: Собранието на Европските региони и Советот на Европските општини и региони. Во новиот Комитет овие транснационални асоцијации се заменуваат со директни претставници на регионалните и локалните власти на сите држави-членки на ЕУ. Некои од нив се именувани од страна на централните власти, како во Британија, но во некои случаи тие се независно именувани од страна на субнационалните тела, како, на пример, Француските регионални собранија и регионалните собранија на германските држави. Со Договорот од Мастрихт се наведува дека Комитетот на региони има право да биде консултиран не само за прифаќање и за реализација на регионалните политики на ЕУ, туку и за сите други области кои имаат импликација врз европската „социјална и економска кохезија“.

Постоењето на надлежности на ЕУ во сферата на регионалната политика и промовирањето на регионалните интереси од страна на Комисијата, не се единствените објаснувања на различните нивоа на регионалната мобилност. Друг мошне значаен фактор е тоа дали државата-членка од определен регион како членка има традиција на почитување на приватно-плуралистичкиот или државно финансиско-корпоративниот модел на интересовно претставување. Регионите секогаш инсистираат да воспостават свои служби во Брисел, не само поради надлежностите на ЕУ, туку многу повеќе поради нивните сопствени надлежности

наспроти оние на националните власти. Како резултат на ова сознание, субнационалните власти со поширок спектар на надлежности во политиките, како, на пример, во Белгија и во Германија, имаат свои канцеларии во Брисел. Исто така, постои и обратен процес на влијание на нивните субнационални власти кои инсистираат да бидат формално вклучени во составот на германската и на белгиската делегација во Европскиот совет кога прашањата поставени на дневен ред задираат во т.н. субнационални надлежности.

Многумина сметаат дека резултат на ова е постоење на т.н. „Систем на повеќестепено владеење“, каде што политиките се креираат во согласност со интерактивноста помеѓу регионалните, националните и авторитетите на европско ниво. Поради улогата на регионалните власти при функционирањето на структуралните фондови, системот на повеќестепено владеење е дополнително разработен во материјалите кои се занимаваат со регионална политика. Поради фактот што регионалните интереси се вклучени и во другите политики на ЕУ, како и поради фактот што европската политика на распределба и на имплементација вклучува поголем број учесници на регионално и на локално ниво, концептот на повеќестепено владеење се изградува како генерален модел врз кој натамошно се доградува процесот на донесување одлуки во ЕУ. Сепак, во теоријата на ЕУ се наведуваат неколку слабости забележани во структурата на интересното посредување во сферата на политиките. На пример, регионите играат мала улога во споредба со ЕКС во сферата на социјалната политика. Како одговор на ова водечките структури кои го прифаќаат моделот на повеќестепено владеење сметаат дека концептот се однесува на појавата на повеќестепени нивоа на преговарања надвор од доминацијата на националните власти, а не на онаа едноставна концепција дека ЕУ е тристепен систем.

5.4. Национални интереси и консоцијален договор

Неформалните и квазиформалните системи на транс-националното интересовно претставување се натпревруваат во рамките на политичкиот процес на ЕУ како високо-институционализиран систем на национално интересовно претставување.

ЕУ е мултинационален политички систем и структурата на политичкиот процес во неа е така поставена што може да ги смести поголемиот број, ако не и сите национални вредности, култури, традиции и идеи кои постојат на европскиот континент. Тука не станува збор само за обично прифаќање на правото на ЕУ, каде што националните власти се формални учесници во централното законодавство и извршните органи (Советот и европскиот совет), туку станува збор за иницирање, односно креирање агенда и прифаќање на сите нивоа на политиката во ЕУ.

На ниво на утврдување на агендата, Комисијата има формален монопол врз законодавната иницијатива во најголемиот дел од областите на социјалната и на економската политика. Сепак, практиката на Комисијата речиси секогаш развива политички предлози и соработува со националните администрации. На формално ниво оваа соработка функционира преку **мрежата на работни групи** составена од национални јавни службеници и раководени од овластени лица на Комисијата. На неформално ниво, Комисијата нема доволно кадри поради што таа се потпира на активностите на националните службеници и претставници од националните собранија – како што се националните асоцијации на бизнис или професионални групи – во интерес на обезбедување знаење и информации за постојаната национална политика на системот и нивните интереси.

И самата Комисија е мултинационална бирократија, со службеници кои се поврзани со специфичните национални интересовни групи. Резултатот на ваквото поврзување е постојаниот процес на преговарање помеѓу Комисијата и претставниците на државните и недржавните национални интереси. На ова ниво, Комисијата има за цел да ги утврди политичките идеи кои ќе ги задоволат што е можно поголем број на националните барања со надеж дека исклучените интереси ќе може да бидат вклучени во некоја повисока фаза, во формалниот легислативен преговарачки процес во Комитетот на постојаните претставници и во Советот.

Политичкиот процес на ЕУ ги има сите класични аспекти на консоцијалниот модел на интересовно посредување. Општеството на ЕУ примарно е поделено по културни линии, а не по социоекономски линии: на различни национални држави од западна Европа.

Елитите на овие национални „сегменти“ – националните влади, националните јавни администрации и претставниците од националните интересовни групи се главните учесници во процесот на креирањето на политиката на ЕУ. Во оваа смисла, националните администрации во ЕУ, кои ги инкорпорираат погледите и ставовите на различните национални интересовни групи, пред да дојдат на преговарачка маса во ЕУ, се функционален еквивалент на етничките, на јазичните и на религиозните политички партии во холандскиот, во белгискиот и во швајцарскиот консоцијален систем.

Овие елити се способни да ги претстават и да ги одбранат своите „национални интереси“ како интереси над сите други видови политички конфликти што се појавуваат на европско ниво. Потребата да ја обезбедат поддршката од т.н. вкрстени класни интереси на националните избори секогаш значи дека националните власти ќе ги бранат интересите на сите нивни граѓани како приоритетни

интереси над интересите на другите држави-членки кои може да бидат дури и идеолошки поблиски. На пример, француската социјалистичка влада ќе ги брани француските бизнис интереси против интересите на работниците во некоја друга држава-членка. Резултатот од ова е создавање политички процес во ЕУ во кој има примарна цел задоволување на сите национални интереси, многу повеќе отколку задоволување на сите транснационални интереси.

Овој консоцијален модел на национално-сегментирано интересно посредување е различен од класичниот внатрешен модел на преговарање во меѓународните организации. Во меѓународните, националните влади преговараат само ако конечните резултати имаат таканаречен „zero-sum“ ефект (околу поделбата на колачот) и секогаш ќе може да излезат од организацијата ако трошоците од поразот се преголеми.

Во ЕУ постои висок степен на заемни интереси меѓу елитите од националните групи, кои последично го прифаќаат политичкиот процес како стекнување позитивни ефекти од сопствениот ангажман. Излезот од консенсуалната шема на донесување одлуки има висока цена за сите национални групи, ако тие не може да го продолжат истото ниво на социјален и економски развој надвор од системот на ЕУ. Резултатот е „симбиотична“ поврзаност меѓу националните групи онаму каде што имаат интерес во промовирањето на улогата на ЕУ и самата ЕУ, која, од друга страна, има интерес да го сочува својот опстанок на автономијата на националните групи.

И на крај, улогата на националните егзекутиви во политичкиот процес на ЕУ е слична како и субдржавната извршна власт во „кооперативните федерални системи“; во овие системи субдржавните егзекутиви директно учествуваат во примената на легислативата на централната власт. **Сепак, мора да се наведат и некои разлики меѓу „на-**

ционалниот“ консоцијативизам и кооперативниот федерализам. Во кооперативните федерални системи, субдржавните егзекутиви се претставени бидејќи тие се формални органи на државата на пониско ниво; тие немаат специфичен легитимитет за оваа улога на претставници на културните интереси.

Спротивно на ова, во ЕУ националните влади не се само субдржавни егзекутиви во системот на ЕУ; како претставници на колективните интереси на своите држави, владите се, исто така, и интересовни групи во рамките на европските национални држави. Поради оваа причина националните администрации ја играат клучната улога на секое ниво на политичкиот процес во ЕУ – тие се средства за легитимизирање на системот на ЕУ.

Во оваа смисла, консоцијативизмот има иста логика како и корпоративизмот – ако сите страни на доминантната социјална поделба може да бидат инкорпорирани во колективниот процес на донесување одлуки, тогаш резултатот ќе биде прифатлив за сите.

Системот на интересовно претставување на европско ниво е мошне комплексен и противречен. Бизнес интересите, со многу поголема финансиска и политичка моќ и извори на дејствување од јавните интереси, се особено способни да го управуваат овој комплексен систем. Практичниот резултат на дејствувањето на овој систем е можеби нешто поразличен „примитивен плурализам“ со фактот дека постои противтежна моќ да се блокираат манипулациите во политичкиот процес од страна на сопствениците на капиталот.

Без кохезивни европски политички партии, способни да ги промовираат нивните интереси преку формалните канали, на претставувањето, јавните интереси секогаш ќе бидат загрозени од многу поорганизираните и финансиски помоќни бизнис и лоби групи.

5.5. Интересовните групи и демократијата

Иако обичните граѓани (кои веруваат дека политиката мора да се постави над нивниот личен интерес) често пати реагираат со рефлексивна аверзија кон поимот „специјални интереси“, сепак, интересовните групи се ендемски поврзани со демократијата. Постојат најмалку **три причини за ова**:

- » **Прво**, уставните влади ги заштитуваат индивидуалните слободи на граѓаните, вклучувајќи ја тука слободата на изразување, на мислата и слободата на здружување. Интересовните групи се сметаат за суштински дел и неопходна последица на слободното општество. Или како што има напишано Џејмс Медисон во неговото дело „Федералист“, „слободата за интересовните групи е исто како и воздухот за огинот. Интересовните групи може да бидат потиснати, но слободата никогаш“.
- » **Втора причина** зошто интересовните групи се природен дел од конституционализмот е фактот што демократските општества сакаат да бидат политички и економски многу покомплексни од недемократските. Во демократските системи не се само индивидуалните слободи да го изразат и да дејствуваат во согласност со своите мислења и интереси, туку и самите интереси се „размножуваат“ благодарение на политичката слобода. **Поради ова демократијата најопшто се карактеризира како систем, кој генерира политички, економски и социјални интереси.**
- » **И трета причина** зошто интересовните групи имаат успех во уставните демократии е фактот што властите во овие демократии редовно имаат корист од нив.

Критиките упатени до интересовните групи велат дека нивниот развој и прифаќањето, особено во САД и во Ев-

ропа, предизвика тешкотии во најголемиот дел од сегментите на општеството. Во оние сегменти кои располагаат со помалку финансиски средства и интересовните групи имаат помала моќ на влијание. Од друга страна, високоорганизираните и финансиски моќните интереси организираат силни интересовни групи подготвени да се борат и со политичките фактори во државата. Сето ова предизвика разлика во силата и во моќта на интересите, така што од единствена категорија по вредност, интересот стана различна мерлива категорија која е зависна исклучиво од групите што го промовираат.

РЕЗИМЕ

РЕЗИМЕ

РЕЗИМЕ

ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И ИНТЕРЕСОВНИ ГРУПИ

Првото издание на универзитетскиот учебник „Политички партии и интересовни групи“, на авторите проф. д-р Саво Климовски и проф. д-р Тања Каракамишева, беше издадено во 2007 година. Девет години подоцна, во април 2016 година, се објавува изменето и дополнето издание на овој труд, во авторство на проф. д-р Саво Климовски, проф. д-р Тања Каракамишева и доц. д-р Александар Спасеновски.

Овој труд првенствено е наменет за студентите на политичките науки на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, како и за останатите студенти од другите универзитети во државата кои во рамките на нивните курсеви ја проучуваат оваа исклучително значајна проблематика. Освен тоа, овој учебник кореспондира и со наставните програми и на факултетите за правни науки, за новинарство, за јавна администрација, за односи со јавноста, како и останатите сродни академски области. Секако, со оглед на целите на секој високошколски учебник, веруваме дека ова дело ќе им биде корисно и на сите практичари надвор од универзитетите кои се занимаваат или се интересираат за проблематиката поврзана со политичките партии и интересовните групи.

Учебникот „Политички партии и интересовни групи“ е составен од пет дела.

Првиот дел со наслов: „Политички партии и партиски системи“ е составен од шест глави, при што во првата се изложени согледувања за основните прашања кои се однесуваат на политичките партии како форма на организирање на луѓето во демократските општества. Во втората глава, пак, на темелот на информациите од првата глава,

дополнително се разјаснува оваа проблематика преку изложениот осврт кој се однесува на прашањето на развојот на политичките партии во четири референтни држави, односно Обединетото Кралство, Соединетите Американски Држави, Франција и Сојузна Република Германија. Понатаму, во третата и во четвртата глава од првиот дел, дополнително се разјаснува оваа област преку изложените согледувања кои се однесуваат на темата „партиски лидер и теории за лидерството“, како и на темата „внатрепартиски судири и фракции“. Конечно, сознанијата од овој, прв воведен дел, се заокружуваат во двете последни глави кои се однесуваат на прашањето на видовите политички партии и партиски системи, како и на прашањето на финансирање на политичките партии.

Вториот дел од учебникот со наслов: „Политичките партии во Република Македонија“ е составен од три глави, при што во првата се разработува проблематиката на партиското организирање пред создавањето на Социјалистичка Република Македонија, во втората се разработува партискиот систем на Социјалистичка Република Македонија, додека во третата глава се разработува партискиот систем на денешна Република Македонија.

Третиот дел од учебникот со наслов: „Изборни системи“ е составен од четири глави, при што во првата се разработува прашањето на суверенитетот на граѓаните, во втората се разработени облиците на посредна демократија, додека во третата глава се изложени согледувања поврзани со изборниот систем како дел од вкупниот уставен и политички систем на државите. На темелот на изнесеното во овој дел, но и во претходните делови, во последната глава се разработени релациите помеѓу изборниот и партискиот систем.

Во четвртиот дел од учебникот со наслов: „Европските партии и партискиот систем на Европската унија“ до-

полнително се разјаснува проблематиката преку примерот на еден важен политички ентитет, особено референтен за Република Македонија, но и за демократскиот свет генерално.

Конечно, на самиот крај од учебникот, во неговиот последен петти дел со наслов „интересовни групи“, се изложени согледувања поврзани со карактерот на оваа форма на организирање на луѓето, како и со релациите што се развиваат помеѓу овие групи и државните институции, односно помеѓу овие групи и политичките партии.

При пишувањето на учебникот „Политички партии и интересовни групи“ е консултирана соодветна стручна и научна литература во која влегуваат и понови сознанија на референтни автори и научни авторитети. Секако, со оглед на фактот дека станува збор за тема која е предмет на уставно и законско регулирање на државите, консултирани се и поголем број уставни и законски текстови на покарактеристични држави, како и на нашата земја, Република Македонија.

Авторите искрено веруваат дека со овој учебник дополнително ќе се разјасни и натамошно ќе се доближи оваа сложена и повеќеслојна проблематика до сите заинтересирани личности. Секако, наспроти систематичноста во пристапот и соодветната исцрпност во објаснувањата за секоја од темите, останува констатацијата дека овој сложен и бескраен простор и во иднина ќе се истражува, при што дополнително ќе се збогатува и облагородува овој труд во изданијата што ќе следуваат.

REYZME

PARTITË POLITIKE DHE GRUPET E INTERESIT

Edicioni i parë i tekstit mësimor universitar „Partitë politike dhe grupet e interesit“ të autorëve Prof. Dr. Savo Klimovski dhe Prof. Dr. Tanja Karakamisheva, u botua në vitin 2007. Nëntë vjet më vonë, në muajin prill të vitit 2016, botohet edicioni i ndryshuar dhe i plotësuar i këtij punimi, me autorët Prof. Dr. Savo Klimovski, Prof. Dr. Tanja Karakamisheva dhe Doc. Dr. Aleksandar Spasenovski.

Ky punim fillimisht u dedikohet studentëve të shkencave politike pranë Fakultetit Juridik „Justiniani i Parë“ Shkup, si dhe studentëve të universiteteve të tjera në shtet të cilët, në kuadër të kurseve të tyre, e studiojnë këtë çështje e cila është jashtëzakonisht e rëndësishme. Veç kësaj, ky tekst mësimor universitar korrespondon edhe me programet mësimore të fakulteteve të shkencave juridike, gazetarisë, administratës publike, marrëdhënieve me publikun, si dhe me fusha tjera të ngjashme akademike. Së këtejmi, duke i pasur parasysh synimet e çdo teksti mësimor të arsimit të lartë, besojmë se kjo vepër do t’u shërbejë edhe të gjithë praktikientëve jashtë universiteteve të cilët merren ose janë të interesuar për problematikën që ka të bëjë me partitë politike dhe grupet e interesit.

Teksti mësimor „Partitë politike dhe grupet e interesit“ përbëhet nga pesë pjesë.

Pjesa e parë me titullin: „Partitë politike dhe sistemet partiake“ përbëhet nga gjashtë kapituj, me çrast në të parin janë prezantuar pikëpamjet lidhur me çështjet themelore që kanë të bëjnë me partitë politike, si formë e organizimit të njerëzve në shoqëritë demokratike. Ndërkaq, në kapitullin e dytë, mbi themelin e informatave të kapitullit të parë, në mënyrë plotësuese shpjegohet kjo problematikë përmes vështrimit të prezantuar lidhur me çështjen e zhvillimit

të partive politike në katër shtete referente, përkatësisht Mbretëria e Bashkuar, Shtetet e Bashkuara të Amerikës, Franca dhe Republika Federale të Gjermanisë. Pastaj në kapitullin e tretë dhe të katërt të pjesës së parë, në mënyrë plotësuese trajtohet kjo fushë përmes pikëpamjeve të prezantuara që kanë të bëjnë me temën: „Lideri partiak dhe teoritë e liderizmit“, si dhe me temën: „Përplasjet dhe fraksionet brenda-partiake“. Përfundimisht, informatat e pjesës së parë hyrëse, rumbullakohen në dy kapitujt e fundit që kanë të bëjnë me çështjen e llojeve të partive politike dhe sistemeve partiake, si dhe me çështjen e financimit të partive politike.

Pjesa e dytë e tekstit mësimor me titullin: „Partitë politike në Republikën e Maqedonisë“ përbëhet nga tre kapituj, me çrast në të parin trajtohet problematika e organizimit partiak para krijimit të Republikës Socialiste të Maqedonisë, në të dytin trajtohet sistemi partiak i Republikës Socialiste të Maqedonisë, ndërkaq në kapitullin e tretë trajtohet sistemi partiak i Republikës aktuale të Maqedonisë.

Pjesa e tretë e tekstit mësimor me titullin „Zgjedhjet dhe sistemet zgjedhore“ përbëhet nga katër kapituj, me çrast në të parin trajtohet çështja e sovranitetit të qytetarëve, në të dytin trajtohen format e demokracisë së tërthortë, ndërsa në kapitullin e tretë janë prezantuar pikëpamjet lidhur me sistemin zgjedhor, si pjesë e sistemit të përgjithshëm kushtetues dhe politik të shtetit. Mbi themelin e asaj që është prezantuar në këtë pjesë, por edhe në pjesët paraprake, në kapitullin e fundit trajtohen relacionet midis sistemit zgjedhor dhe partiak.

Në pjesën e katërt të tekstit mësimor me titullin: „Partitë Evropiane dhe Sistemi partiak i Bashkimit Evropian“ në mënyrë plotësuese trajtohet problematika përmes shembullit të një entiteti të rëndësishëm politik, veçanërisht referent për Republikën e Maqedonisë por edhe për botën demokratike në përgjithësi.

Përfundimisht, në fund të tekstit mësimor, në pjesën e pestë dhe të fundit të tij me titullin: „Grupet e interesit“ janë prezantuar pikëpamje që kanë të bëjnë me karakterin e kësaj forme të organizimit të njerëzve, si dhe me relacionet që zhvillohen midis këtyre grupeve dhe institucioneve të shtetit, përkatësisht midis këtyre grupeve dhe partive politike.

Gjatë hartimit të tekstit mësimor „Partitë politike dhe grupet e interesit“ është konsultuar literaturë përkatëse profesionale dhe shkencore ku bëjnë pjesë edhe studimet më të reja të autorëve referent dhe autoriteteve shkencore. Megjithatë, meqë bëhet fjalë për temë e cila është objekt i rregullimit kushtetues dhe ligjor të shteteve, janë konsultuar një sërë tekstesh kushtetuese dhe ligjore të shteteve më karakteristike, si dhe të shtetit tonë, Republikës së Maqedonisë.

Autorët sinqerisht besojnë se përmes këtij teksti mësimor në mënyrë plotësuese do të sqarohet dhe në vazhdimësi, kjo problematikë komplekse dhe multidimensionale, do të përafrohet deri te të gjithë personat e interesuar. Së këtejmi, kundrejt qasjes sistematike dhe trajtimit përkatës e gjithëpërfshirës të temave të shtjelluara, mbetet konstatimi se kjo hapësirë komplekse dhe e pafundme do studiohet edhe në të ardhmen, me çka në edicionet e ardhshme në mënyrë plotësuese do të pasurohet dhe fisnikërohet ky punim.

ZUSAMMENFASSUNG

POLITISCHE PARTEIEN UND INTERESSENGRUPPEN

Die erste Ausgabe des Lehrbuchs „Politische Parteien und Interessengruppen“ der Autoren Prof. Savo Klomovski (PhD) und Prof. Tanja Karakamiseva (PhD) wurde 2007 veröffentlicht. Neun Jahre später, im April 2016, veröffentlichten die Autoren Prof. Savo Klomovski (PhD), Prof. Tanja Karakamiseva (PhD) zusammen mit dem Dozenten Aleksandar Spasenovski (PhD) diese überarbeitete und erweiterte Ausgabe.

Das Werk ist vorrangig gedacht für Studierende der Politikwissenschaften an der rechtswissenschaftlichen Fakultät der Iustinianus Primus in Skopje, sowie für Studierende anderer Universitäten des Landes, welche sich dieser exquisiten und bedeutenden Thematik im Rahmen ihres Studiums widmen. Darüber hinaus entspricht das Lehrbuch den Lehrplänen der rechtswissenschaftlichen Fakultät, journalistischen Fakultät, öffentlichen Verwaltung, Öffentlichkeitsarbeit und anderer verwandter akademischer Gebiete. In Anbetracht der Ziele eines jeden universitären Lehrbuches sind wir der Überzeugung, dass diese Ausgabe allen Spezialisten außerhalb der Universitäten, die sich mit Themen in Zusammenhang mit politischen Parteien und Interessengruppen beschäftigen oder sich dafür interessieren, von Nutzen sein wird.

Das Lehrbuch „Politische Parteien und Interessengruppen“ besteht aus fünf Teilen.

Der erste Teil trägt den Titel „Politische Parteien und Parteiensysteme“ und umfasst sechs Kapitel. Das erste Kapitel stellt Ansichten zu grundlegenden Themen zu politischen Parteien als eine Form der Organisation von Menschen in demokratischen Gesellschaften dar. Basierend auf den Informationen des ersten Kapitels verdeutlicht das zweite Kapitel die Problematik weiter anhand eines Vergleichs der Entwicklung politischer Parteien in vier Ländern: Vereinigtes

Königreich, Vereinigte Staaten von Amerika, Frankreich und der Bundesrepublik Deutschland. Das dritte und vierte Kapitel des ersten Teils vertiefen das Thema anhand von Ansichten zu dem Themen „Parteiführer und Theorien zur Führung“ und „innerparteiliche Konflikte und Fraktionen“. Schließlich werden die Erkenntnisse des einführenden Teils in den letzten beiden Kapiteln, welche politische Parteien, Parteiensysteme sowie Parteifinanzierung umfassen, weiter behandelt.

Der zweite Teil des Lehrbuchs, „Politische Parteien in der Republik Mazedonien“ umfasst drei Kapitel. Das erste behandelt Probleme der Parteiorganisation vor der Gründung der sozialistischen Republik Mazedonien. Das zweite exponiert das Parteiensystem der sozialistischen Republik Mazedonien, das dritte Kapitel erläutert das Parteiensystem der heutigen Republik Mazedonien.

Der dritte Teil des Lehrbuchs, „Wahlen und Wahlsysteme“ umfasst vier Kapitel. Das erste behandelt das Thema der Souveränität der Bürger, das zweite exponiert Formen der repräsentativen Demokratie. Das dritte Kapitel erläutert Ansichten im Zusammenhang mit dem Wahlsystem als Teil des gesamten konstitutionellen und politischen Systems des Staates. Das vierte Kapitel erläutert das Verhältnis zwischen Wahl- und Parteiensystem anhand von Informationen dieses Kapitels sowie der vorherigen.

Der vierte Teil des Lehrbuchs „Europäische Parteien und das Parteiensystem der EU“ verdeutlicht das Thema weiter anhand des Beispiels einer sehr bedeutenden politischen Figur und mit besonderer Referenz zur Republik Mazedonien, aber auch der demokratischen Welt im allgemeinen.

Der letzte, fünfte Teil trägt den Titel „Interessengruppen“ und verdeutlicht die Ansichten in Zusammenhang mit dem Charakter dieser Form der Organisation von Menschen sowie die Beziehungen, die sich zwischen diesen Gruppen und

staatlichen Institutionen bzw. zwischen diesen Gruppen und den politischen Parteien bilden.

Während der Erstellung des Lehrbuchs „Politische Parteien und Interessengruppen“ wurde entsprechende wissenschaftliche und Fachliteratur herangezogen, welche die neuesten Erkenntnisse namhafter Autoren und Wissenschaftler umfasst. Da dieses Thema den legislativen und verfassungsrechtlichen Bestimmungen des Staates unterliegt, wurden wesentliche legislative und verfassungsrechtliche Werke der repräsentativeren Staaten herangezogen, inklusive jene der Republik Mazedonien.

Die Autoren sind der festen Überzeugung, dass dieses Lehrbuch zusätzliche Erläuterungen bietet und dieses komplexe und vielschichtige Thema allen Interessierten näher bringen wird. Natürlich besteht trotz der systematischen Herangehensweise und der großen Sorgfalt die Möglichkeit dieses komplexe und unendliche Thema weiter zu erforschen, was nur zur Bereicherung und Veredelung dieses Werks in den kommenden Ausgaben beitragen wird.

SUMMARY

POLITICAL PARTIES AND INTEREST GROUPS

The first edition of the university textbook „Political Parties and Interest Groups“ by the authors Prof. Savo Klomovski (PhD) and Prof. Tanja Karakamiseva (PhD) was published in 2007. Nine years later, in April 2016, a reformed and supplemented edition of this work has been published by the authors Prof. Savo Klimovski (PhD), Prof. Tanja Karakamiseva (PhD), and lecturer Aleksandar Spasenovski (PhD).

This work is primarily intended for the students of Political Science at the Law Faculty Iustinianus Primus in Skopje, as well as for other students from other universities in the country who study this exquisitely significant issue as part of their courses. Besides that, this textbook corresponds to the curricula of the faculties of law, journalism, public administration, public relations, as well as other similar academic areas. Of course, considering the aims of each high education textbook, we trust this edition will be of use to all professionals outside the universities who deal with, or are interested in, issues related to political parties and interest groups.

The textbook „Political Parties and Interest Groups“ consists of five parts.

The first part is titled „Political Parties and Party Systems“ and consists of six chapters. The first chapter exposes views on basic issues related to political parties as a form of organizing people in democratic societies. Based on the information from the first chapter, the second chapter clarifies these problems via the presented review related to the issue of the development of political parties in four respective countries, i.e. the United Kingdom, the United States of America, France and the Federal Republic of Germany. In addition, the third and fourth chapters from the first part clarify this area further

via the presented views related to the topic "party leaders and leadership theories", as well as the topic "intra-party conflicts and fractions". Finally, the insights from the first introductory part are unfolded within the two final chapters related to the issue of the types of political parties and party systems, as well as the issue of political party financing.

The second part from the textbook titled „Political Parties in the Republic of Macedonia“ comprises of three chapters. The first tackles the problems of party organization prior to the establishment of the Socialist Republic of Macedonia, the second exposes the party system of the Socialist Republic of Macedonia, and the third chapter elaborates on the party system of the contemporary Republic of Macedonia.

The third part of the textbook titled „Elections and Electoral Systems“ comprises of four chapters. The first elaborates on the issue of citizens' sovereignty, the second expands on the shapes of representative democracy, and the third chapter exposes the views related to the electoral system as a segment of the overall constitutional and political system of the state. The last chapter elaborates on the relation between the electoral and party systems, based upon the information presented within this chapter and the previous ones.

The fourth part of the textbook titled „The European Parties and the Party System of the EU“ clarifies the topic further, through the example of a very important political entity and with particular reference to the Republic of Macedonia and the democratic world in general.

The final fifth part titled „Interest Groups“ exposes the views related to the character of this form of organizing people, as well as the relations that develop between these groups and state institutions, i.e. between these groups and the political parties.

While drafting the textbook „Political Parties and Interest Groups“, appropriate professional and scientific literature was consulted, encompassing the latest insights of eminent authors and scientific authorities. Of course, considering the fact that this topic is the subject of the constitutional and legislative regulations of the state, a major corpus of constitutional and legislative texts of the more representative states were consulted, including of our country, the Republic of Macedonia.

The authors truly believe that this textbook will provide additional clarifications and will bring this complex and multi layered topic closer to all concerned individuals. Of course, despite the systematic approach and the proper diligence in exposing each of the topics there is an opportunity for this complex and infinite area to be explored further, which will only enrich and ennoble this work in the editions to come.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. СТРАНСКИ АВТОРИ

- » Adam Przeworski, Susan C. Stokes & Bernard Manin (1999), *Democracy, Accountability, and Representation*, Cambridge Studies in the Theory of Democracy, Cambridge University Press
- » Adams, James, Samuel Merrill, and Bernard Grofman (2005), *A Unified Theory of Party Competition*, Cambridge: Cambridge University Press
- » Almond, G.A.(1956), „Comparing Political Systems“, *Journal of Politics*, vol. 18, no. 2
- » Andre Blais (1988), “The Classification of Electoral Systems“, *European Journal of Political Research*, No. 16
- » Andrew Reeve and Alan Ware (1992), *Electoral Systems, A comparative and theoretical introduction*, Routledge, London and New York
- » Arend Lijphart (1994), *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford: Oxford University Press
- » Bartłomiej Kaminski (1991), *The Collapse Of State Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- » Bass, B. M. (1990) *Handbook of Leadership: Theory, Research and Managerial Applications 3rd Edition*, New York: The Free Press.
- » Bernard Manin (1997), *The Principles of Representative Government*, Cambridge: Cambridge University Press
- » Birch, A.H. (1964), *Representative and Responsible Government*, London: Allen & Unwin
- » Birnbaum, P, and Badie, P. (1983), *The Sociology of the State*, Chicago: University of Chicago Press
- » Black, D. (1963), *The Theory of Committee and Elections*, Cambridge University Press, Cambridge

- » Blondel, J., Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies, Canadian Journal of Political Science, 1. June
- » Bobio, N. (1997), Desnica i levica, CID, Podgorica
- » Bone, H.A. (1955), American Politics and the Party System, New York
- » Bowden, A. O. (1926) "A study of the personality of student leaders in the United States," Journal of Abnormal and Social Psychology, vol. 21
- » Brunner, G. (1979), Vergleichende Regierungslehre, Paderborn
- » Butler, D. and Stokes, D. (1974), Political Change in Britain, London.
- » Campbell P. (1958), French Electoral Systems and Elections, 1789-1957, Faber & Faber, London
- » Caporaso, J. (1998), „Regional Integration Theory: Understanding Our Past and Anticipating Our Future“, Journal of European Public Policy 5
- » Caramani, Daniele (2014), Comparative Politics, Third Edition, Oxford University Press
- » Carole Rogel (2004), The Breakup of Yugoslavia and its Aftermath, Greenwood Press
- » Colomer, M. Joser (2001), Political Institutions in Europe, Second Edition, Routledge
- » Daadler, H. (1966), Parties, Elites and Political Development, Political Parties and Political Development, Eds. La Palombara, M. Weiner, Princeton University Press, Princeton
- » Douglas Rae (1971), The Political Consequences of Electoral Laws, Revised Edition, New Haven, CT: Yale University Press
- » David M. Farrell (1997), Comparing Electoral Systems, Contemporary Political Studies Series, Prentice Hall / Harvester Wheatsheaf
- » Dinan, D. (2000), „Ever Closer Union: An Introduction to European Integration“, Boulder/London : Lynne Rienner

- » Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row
- » Duverger, Maurice (1951), *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, New York: Wiley
- » E.S. Staveley (1972), *Greek and Roman Voting*, Ithaca, NY: Cornell University Press
- » Easton, D. (1957), „An Approach to the Study of Political Systems“, *World Politics*, vol. 9, no. 5
- » Elgie, R. and Griggs, S. (2000), *French Politics: Debates and Controversies*, London: Routledge
- » Elliot John (1888), *The Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution as recommended by the General Convention at Philadelphia*, New York: Burt Franklin, New York
- » Emile Noel (1994), „A New Institutional Balance?“, in Renaud Dehousse (ed), „Europe After Maastricht-An Ever Closer Union?“, *Law Books in Europe*, Munchen
- » Fiedler, F. E. (1967a) *A theory of leadership effectiveness*, New York: McGraw-Hill.
- » Freedon, M. (2001), *Reassessing Political Ideologies: The Durability of Dissent*, London and New York: Routledge, како и во: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford and New York: Oxford University Press
- » Fukuyama, F. (1989), *The End of History*, National Interest.
- » Gamble, A. (1979), „The Conservative Party“, Drucker, M.H. ed., *Multy-Party Britain*, MacMilan.
- » Garner, R.&Kelly, R. (1993), *British Political Parties Today*, Manchester University Press, Manchester.
- » Gary W. Cox (1997), *Making Votes Count, Strategic Coordination in the Worlds Electoral Systems*, Cambridge University Press
- » Gary,W.Cox (1997), *Making Votes Count, Strategic Coordination in the Worlds Electoral Systems*, Cambridge University Press

- » Geoffrey Brennan & Loren Lomasky (1993), *Democracy & Decision, The Pure Theory of Electoral Preference*, Cambridge University Press
- » Goati, Vladimir (1990), *Savremene političke partije, Komparativna analiza*, Drugo dopunjeno izdanje, štampa "16 maj", Stara Pazova.
- » Gordon Smith (1993), "Dimensions of Change in the German Party System", in: Stephen Padgett (eds.), *Parties and Party Systems in the New Germany*, Aldershot u.a.: Dartmouth.
- » Gray, John (2000), *Two Faces of Liberalism*, Cambridge: Polity Press.
- » Grint, K. (1997) 'Leadership: A contested Construct', in Grint, K. (ed.) *Leadership: Classical, Contemporary, and Critical Approaches*, Oxford, Oxford University Press.
- » Grint, Keith (2005), *Leadership: Limits and Possibilities*, New York: Macmillan, како и во: Grint, Keith, (2000), *The Arts of Leadership*, New York: Oxford University Press.
- » Hancock, M.D., Conradt, D.P, Peters, B.G., Safran, W., White, S. Zariski, R. (2003), *Politics in Europe*, Chatham, New York
- » Hayek, F.A. von (1960), *The Constitution of Liberty*, London: Routledge&Kegan Paul.
- » Heifetz, Ronald (2010). *Leadership without easy answers*. Cambridge: Harvard Business Press
- » Hejvud, Endru (2004), *Politika*, Clio
- » Hejvud, Endru (2005), *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- » Helen Wallace, William Wallace and Mark A. Pollack (2005), *Policy-Making in the European Union*, Fifth Edition, Oxford University Press
- » Henry H. Perritt (2010), *The road to independence for Kosovo: a chronicle of the Ahtisaari plan*, Cambridge University Press, Cambridge
- » Hermann Scheer (1979), *Parteien kontra Bürger? Die Zukunft der Parteiendemokratie*, München/Zürich: Piper

- » Hix, S. (1995) 'Parties at the European Level and the Legitimacy of EU Socio-Economic Policy'. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33, No. 4.
- » Hix, S. (1999) 'Dimensions and Alignments in European Union Politics: Cognitive Constraints and Partisan Responses'. *European Journal of Political Research*, Vol. 35, No. 2.
- » Hix, S. (1999), *The Political System of the European Union*, London: Palgrave Macmillan
- » Hix, Simon (1999), *The Political System of the EU*", Palgrave MacMillan.
- » Hobsbawm, E.J. (1977), *Revolution un Revolte*, Frankfurt am Main.
- » Hoffmann, S. (1966), „Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe", *Deadalus*, 95/3
- » Huntington, S. (1993), "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3.
- » J. Meynaud (1965), *Les parties politiques en Grande Bretagne*, Press Universitaires de France (PUF), Paris
- » J.R.Pole (1966), *Political Representation in England and the Origins of the American Republic*, Berkeley: University of California Press
- » Janos Simon (1997), *Electoral Systems and Democracy in Central Europe, 1990-1994*, vo: *International Political Science Review*, Vol. 18, No. 4
- » John Peterson and Elizabeth Bomberg (1999), *Decision-Making in the European Union*, Palgrave
- » Jorge Juan Fernández Garcia, Jess E. Clayton and Christopher Hobley (2004), *The Student's Guide to European Integration*, Polity Press
- » Jürgen Dittberner and Rudolf Ebbinghausen (eds.), (1973), *Parteiensystem in der Legitimationskrise*, (Opladen: Westdeutscher Verlag.
- » Kathleen Bawn Department of Political Science UCLA&Frances Rosenbluth Department of Political

- Scienc Yale University (2003), *Coalition Parties versus Coalitions of Parties: How Electoral Agency Shapes the Political Logic of Costs and Benefits*.
- » Katz, R.S. and Mair, P. (1995), "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", *Party Politics*.
 - » Keman, H. (1993), „Comparative Politics: A Distinctive Approach to Political Science?“, Keman H.(ed), *Comparative Politics: New Directions in Theory and Method*, Amsterdam: VU University Press
 - » Key Jr, O. V., (1967), *Politics, Parties and Pressure Groups*, New York
 - » Kreppel, A. and Tsebelis, G. (1999) 'Coalition Formation in the European Parliament', *Comparative Political Studies*, Vol. 32, No. 8
 - » Kuhn, T. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, IL: Chicago University Press.
 - » Kurt, Ümit (2009), „Europe of Monnet, Schumann, and Mitrany: A Historical Glance to the EU from the Funcionalist Perspective“, *European Journal of Economic and Political Studies*, EJEPS 2, (2)
 - » L. Sandy Maisel & Jeffrey M. Berry (2012), *The Oxford Handbook of American Political Parties and Interest Groups*, Oxford University Press, New York
 - » Ladrech, R.J. (2006), *The European Union and Political Parties*, R.S.Katz&W.Crotty (eds) *Handbook of Party Politics*, London: Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications
 - » Larry Diamond (1990), *Three Paradoxes of Democracy*, *Journal of Democracy*, 1, Summer
 - » Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi & Pippa Norris (1996), *Comparing Democracies, Elections and Voting in Global Perspective*, SAGE Publications, International Educational and Professional Publisher, USA
 - » Lijphart, Arend & Grofman B. (1984), *Choosing and Electoral System*, ed. Praeger, New York

- » Lipset, Seymour Martin & Rokkan, Stein (eds) (1967), Party Systems and Voter Alignments, New York: Collier Macmillan
- » MacIntyre, H. (1981), After Virtue, London: Duckworth.
- » Marks, G. and Wilson, C.J. (2000) 'The Past in the Present: A Cleavage Theory of Party Response to European Integration', British Journal of Political Science, Vol. 30, No. 3.
- » Marks, K.-Engels, F. (1974), Dela, Tom 6, Prosveta, Beograd.
- » Maurice Duverge (1963), Political Parties, Wiley, New York, 1963
- » McKenzie, R. (1963), Britain's Political Parties, London.
- » McLean Iain (1991), Forms of Representation and Systems of Voting, во делото на: David Held, Political Theory Today, Cambridge Polity Press
- » Michels, Robert (1959), Political Parties, New York, Dover
- » Mills, C.W. (1956), The Power Elite, New York
- » Nash, J. B. (1929) "Leadership," Phi Delta Kappa, vol. 12.
- » Neuman, S. ed. (1956) Modern Political Parties, The University of Chicago, Chicago
- » Neumann, S. (1955), Modern Political Parties, Chicago: University of Chicago Press.
- » Nohlen, Dieter (1989), Wahlrecht und Parteiensystem, Opladen: Leske&Budrich
- » Nugent, N. (1999), The Government and Politics of the European Union, 4th edn, (Basingstoke: Macmillan)
- » Nye, Joseph S., „Comparing Common Markets: A Revised Neofunctionalist Model“, во публикацијата на: Lindberg, L.N. and Scheingold S.A. (1970), Europe's Would-Be Polity, Englewood Cliffs: NJ: Prentice Hall
- » Oppenheim, F.E. (1961), Dimensions of Freedoms: An Analysis, New York.
- » Ostrogorski, Michael (1902), Democracy and the Organization of Political Parties, The Mackmillan Company: New York

- » Otto Kirchheimer (1966), "The Transformation of the Western European Party System", in: Joseph LaPalombara and Myron Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- » Panebianco, A. (1988), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press
- » Papeke, S. (1985), *Machtfragen*, "Marksizam u svetu", 1/85
- » Parton, J. (1960), *The Life of Andrew Jackson*, Third Volume, New York
- » Petar Radan (2001), *Break-up of Yugoslavia and International Law*, Routledge
- » Pierson, P. (1996), "The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis", *Comparative Political Studies*, vol. 29, no. 2
- » Proudhon, P.J (1970), *What is Property?*, translated by Tucker B.R., New York: Dover.
- » R. Dahl (1971), *Polyarchy, Participation and Opposition*, New Haven, Yale University Press
- » R.J.S. Hoffmann & P. Levack (eds) (1949), *Burke's Politics, Selected Writings and Speeches*, New York, A.A. Knopf
- » Ratković, Radoslav (1983), *Ideologija i politika*, Institut za političke studije, Beograd.
- » Raunio, T. (1997), *The European Perspective: Transnational Party Groups in the 1989–1994 European Parliament*, (London: Ashgate).
- » *Reshaping the Broken Image of Political Parties, Internal Party Democracy in South Eastern Europe*, Georgi Karasimeonov (2007), *Bulgarian School of Politics*, GorexPress, Sofia
- » Rosamond, B. (2000), *Theories of European Integration*, London: MacMillan Press
- » S. Hix, A. Kreppel & A. Noury (2003), "The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?", *Journal of Common Market Studies* 41

- » Sajmon Hiks (2007), *Politički sistem Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd
- » Sandholtz, W. (1993), „Choosing Union: Monetary Politics and Maastricht“, *International Organization*, 47
- » Sartori, G (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge
- » Sartori, Giovanni (1976), *Parties and Party Systems, A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press
- » Sartory, G., *The Theory of Democracy Revisited*, Chatman N.J., Chatman House, Vol. I.
- » Schattschneider, E.E. (1942), *Party Government*, Westport, CT: Greenwood Press.
- » Schlager, N. and Weisblatt, J. Editors, (2006) *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*, Fourth Edition, Facts on File, USA.
- » Schumpeter, J.A. (1943), *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper&Row.
- » Scully, R. (1997) 'Policy Influence and Participation in the European Parliament'. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 22, No. 2.
- » Seymour Martin Lipset & Stein Rokkan (eds) (1967), *Party Systems and Voter Alignments*, New York: Collier Macmillan
- » Shefter, M. (1994), *Political Parties and the State, The American Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- » Shugart Matthew S. (1993), *Of President and Parliaments*, *East European Constitutional Review*, No. 2
- » Simeunović, Dragan (1994), *Osnovi političkih nauka-praktikum*, Izdavačko predizeće "Ferko", Beograd.
- » Simeunović, Dragan (1994), *Osnovi političkih nauka-praktikum*, Izdavačko predizeće "Ferko", Beograd.
- » Simon Hix, Amie Kfeffel, Aedul Noury (2003), "The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?", *JCMS*, Volume 41, Number 2.

- » Simon Hix (1999), *The Political System of the European Union*, Palgrave
- » Slaviša Orlović (2002), *Političke partije i moć*, Agora, Beograd
- » Steiner, J. (1998), *European Democracies*, Longman, New York
- » Taggart, P. (1998) 'A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems'. *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No. 3.
- » Thomas Poguntke (1993), *Alternative Politics. The German Green Party*, Edinburgh: Edinburgh University Press
- » Thomassen, J. (2002), 'Parties and Voters: the Feasibility of a European System of Political Representation', in B. Steunenbergh and J. Thomassen, *The European Parliament. Moving Towards Democracy in the EU*, Oxford: Rowman and Littlefield.
- » Toni Bler, "Moj treći put", *Corriere della sera*, September, 1998, *Politika*, 6. oktobar.
- » Towney, R. (1964), *The Radical Tradition*, London.
- » Tuftte, E.R. (1973), *The Relationship Between Seats and Votes in Two-Party Systems*, vo: *American Political Science Review*, no. 67
- » Vasović, Vučina (2006), *Savremene demokratije*, Tom 1, JP Službeni glasnik, Beograd.
- » Vučina Vasović i Vladimir Goati (1993), *Izbori i izborni sistemi*, NIP Radnička štampa, Beograd
- » Vučina Vasović (2006), *Savremene demokratije*, Edicija Sintezе, JP Službeni glasnik, Beograd
- » *Weber's Rationalism and Modern Society*, edited and translated by Tony Waters and Dagmar Waters, Palgrave MacMillan, „Politics as Vocation“.
- » Wildavsky, A.B., Maurice Duverger (1969), *Les parties politiques. Eine methodologische Kritik*, Ziebur, G. (Hrsg)
- » Wolf-Dieter, Narr (1977), *Auf dem Weg zum Einparteienstaat*, Opladen: Westdeutscher Verlag

2. МАКЕДОНСКИ АВТОРИ/ДОКУМЕНТИ

- » Анета Јовевска (1994), „Изборите фокус на политичкиот живот“, Дијалог бр. 6, Скопје
- » Владо Тимовски, Свето Стефановски (1990), Политичките партии во Македонија, Скопје
- » Декларација за меѓународно признавање на Република Македонија, Собрание на Република Македонија, бр. 08-5099, 19.12.1991
- » Декларација за сувереност на Социјалистичка Република Македонија, Собрание на Социјалистичка Република Македонија, бр. 08-220-1.
- » Декларација по повод плебисцитарно изразената воља на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија, Собрание на Република Македонија, бр. 08-3786, 17.9.1991
- » Денко Малески (2012), Во спомен на Славко Милосавлевски, окно.mk
- » Димитар Мирчев (2012), Заминувањето на Милосавлевски, dnevnik.mk
- » Закон за дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIX, бр. 23, Скопје, 14.2.2008.
- » Закон за избор и отповикување на пратеници и одборници, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 28, Скопје, 21.9.1990.
- » Закон за изборните единици, за избор на пратеници во Собранието на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 28.
- » Закон за изменување и дополнување на законот за општествените организации и здруженијата на граѓани, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 12, Скопје, 13.4.1990.

- » Закон за изменување и дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LXIII, бр. 5, Скопје, 16.1.2007.
- » Закон за изменување и дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LXIV, бр. 5, Скопје, 11.1.2008.
- » Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани (пречистен текст), Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XLVI, бр. 13, Скопје, 13.4.1990.
- » Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XXXIX, бр. 32, Скопје, 11.11.1983.
- » Закон за партиски истражувачко-аналитички центри, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIX, бр.: 23, Скопје, 14.2.2013.
- » Закон за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. L, бр. 41, Скопје, 5.8.1994.
- » Закон за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LX, бр. 76, Скопје, 27.10.2004.
- » Исправка на законот за изменување и дополнување на Законот за политичките партии, Службен весник на Република Македонија, год. LXIII, бр. 8, Скопје, 24.1.2007.
- » Надежда Цветковска (1996), Граѓанските партии во Вардарскиот дел на Македонија (1935-1941), Институт за национална историја, Скопје
- » Нов Лајонов прирачник (2009), Религии во светот, Младинска книга, Скопје
- » Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр. 28, Скопје, 21.9.1990.

- » Одлука за прогласување на амандманите LXXXII до LXXXV на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год. XLVII, бр. 27, Скопје, 11.6.1991.
- » Петар Гошев интервју: По поразот во 1990 година, сакав да се повлечам од политиката“, Утрински весник, бр. 1929, 16.10.2006.
- » Славко Милосавлески (1993), „Источна Европа помеѓу егалитаризмот и демократијата“, Љуботен, Скопје
- » Тања Каракамишева (2002), „Европската унија и суверенитетот-дилеми и контраверзии“, Евродијалог, Списание за европски прашања, Студентски збор, Скопје
- » Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XXX, бр. 7, Скопје, 25.2.1974.
- » Цане Мојаноски (2000), Летопис на македонската демократија, Пакунг, Скопје

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

329(075.8)

КЛИМОВСКИ, Саво

Политички партии и интересовни групи : [учебник] / Саво Климовски,
Тања Каракамишева-Јовановска, Александар Спасеновски. - Скопје :
Фондација Конрад Аденауер : Правен факултет „Јустинијан Први“, 2016.
- 693 стр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Reyzme ; Zusammenfassung ; Summary. -
Библиографија: стр. 680-693

ISBN 978-608-4648-19-2 (фондација)

ISBN 978-608-4655-60-2 (правен ф.)

1. Каракамишева-Јовановска, Тања [автор] 2. Спасеновски, Александар
[автор]

а) Политички партии - Политички движења - Високошколски учебници

COBISS.MK-ID 101201418

ИЗВАДОЦИ ОД РЕЦЕНЗИИТЕ

...Одлична учебникарска целина како од аспект на содржината, така и од аспект на структурната поставеност на материјалите што се нејзин дел. Извонредниот пристап во проучувањето на најважните прашања поврзани со развојот на политичките партии и на партиските системи, развојот и функционирањето на изборите и на изборните системи, но секако и прашањата поврзани со развојот и суштината на дејствувањето на интересовните групи во националните системи, како и во ЕУ, му даваат на овој учебник посебно значење и улога во системот на едукативните четива.

ПРОФ. Д-Р СЛАВИША КОВАЧЕВИЌ

Учебникот е одлично систематизиран, и во него се инкорпорираат бројни размислувања на светски познати автори, професори и аналитичари за политичките партии и интересовните групи некогаш и сега. Во него, едновремено, се содржани и исклучително релевантни научни, стручни анализи и размислувања за прашања што се директно поврзани со современите предизвици на политичките партии во Европа и пошироко. Вредноста на учебникот е несомнено поголема и поради извонредниот спој што авторите го прават меѓу партискиот и изборниот систем, меѓу партиите и изборите.

ПРОФ. Д-Р ИРЕНА ПЕЈИЌ

Фондација Конрад Аденауер во Република Македонија

Почнувајќи од јули 2000, кога беше отворено претставништвото на Фондацијата „Конрад Аденауер“ во Скопје, беа реализирани значаен број на активности кои имаат за цел да придонесат натамошно да се подобруваат вкупните прилики во Република Македонија. Во таа смисла, соработката со академската заедница за нас претставува посебен императив и предизвик, при што поддршката во издавањето на овој учебник е уште еден логичен чекор во оваа насока. Искрено се надеваме дека овој учебник ќе им ги збогати знаењата не само на студентите од Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, туку и на останатите академици од другите високообразовни институции во државата. Истовремено, веруваме дека ова четиво ќе биде предизвик и за сите други добронамерници кои во рамките на своите професии, исто така, се занимаваат со прашањата што се третираат во него.